

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK HÜMANİZMİ BAĞLAMINDA MAVİ ANADOLUCULUK
HAREKETİ**

DOKTORA

Hazırlayan

Ferhan AKGÜN ÜNSAL

Danışman

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL

Haziran-2020

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Oğuz ÖCAL danışmanlığında *Ferhan AKGÜN ÜNSAL* tarafından hazırlanan “*Türk Hümanizmi Bağlamında Mavi Anadoluçuluk Hareketi*” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

Doç. Dr. Oğuz Öcal

(Başkan)

Prof. Dr. Lokman Çilingir

Doç. Dr. Nilüfer İlhan

Dr. Öğr. Üyesi Musa Demir

Dr. Öğr. Üyesi Gülten Bulduker

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../20..

Doç.Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Enstitü Müdürü

Doktora Tezi olarak sunduğum *Türk Hümanizmi Bağlamında Mavi Anadoluçuluk Hareketi* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih

Ferhan AKGÜN ÜNSAL

İmza

ÖZET

Akgün Ünsal, Ferhan, “Türk Hümanizmi Bağlamında Mavi Anadoluçuluk Hareketi”, Doktora Tezi, Kırıkkale, 2020.

Bu çalışmanın amacı, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni Türk Hümanizmi bağlamında incelemek ve elde edilen veriler doğrultusunda sonuçlara ulaşmaktır. Bunun için öncelikle Türkiye’de hümanizmin gelişim süreci ve bunun Türk Hümanizmi düşüncesine evrilişi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Mavi Anadoluçuluk Hareketi edebî, düşünsel ve kültürel yönleriyle ele alınmıştır. Türk Hümanizmi ve Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile ortaya konan düşünceler, öne çıkan isimler ve eserler konu bütünlüğü oluşturacak şekilde tasnif edilmiş, incelenmiş ve tespitlerde bulunulmuştur.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Anadolu’yu tarihî, coğrafi ve kültürel anlamda merkezine alan ve yeniden oluşturulmak istenen Türk kimliğinin tanımlanmasına yönelik farklı çözüm önerileri sunan bir oluşumdur. Mavi Anadoluçular, hümanizm düşüncesiyle birlikte Anadolu’nun köklü geçmişinden ve mirasından yola çıkarak daha ileri bir ideale yani insanlığa hizmet etmek istemişlerdir.

Mavi Anadoluçular, hümanizmin insanı önceleyen akıl, bilim ve sanat ışığında ilerlemeyi ön gören öğretileri üzerinde durmuşlar ve toplumsal bir bilinç oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu hedefleri doğrultusunda Türk milletinin kendi köklü tarihi ve zengin kültürel değerleriyle beslenen yeni bir uygarlık tasarlamışlardır. Türk toplumunun gelişmişlik düzeyini yükseltmek için köklü bir zihinsel dönüşüm gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu anlamda çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmak ülküsüyle edebî ve kültürel çalışmalar yürütmüşlerdir. İleri sürdükleri özgün fikirlerle Türk düşünce, kültür ve edebiyat tarihinde yer edinmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk modernleşmesi, Anadoluçuluk, Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Türk Hümanizmi, uygarlık, kültür.

ABSTRACT

Akgün Ünsal, Ferhan, “Mavi Anadoluculuk Movement in the Context of Turkish Humanism”, PhD Thesis, Kırıkkale, 2019.

The aim of this study is to analyze the Blue Anatolian Movement in the context of Turkish Humanism and to reach the results in line with the data obtained. For this, firstly focused on the development of humanism in Turkey and its evolution in to the Turkish Humanism. Then the Blue Anatolian Movement has been handled in terms of literary, intellectual and cultural aspects. The thoughts, prominent names and works put forward by Turkish Humanism and the Blue Anatolian Movement have been classified, analyzed and determined.

The Blue Anatolian Movement is a formation that puts Anatolia at the center of its historical, geographical and cultural sense and offers different solutions for the definition of Turkish identity that is desired to be reconstructed. The Blue Anatolianists wanted to serve a more advanced ideal, namely humanity, based on the deep-rooted history and heritage of Anatolia Along with the idea of humanism.

The Blue Anatolianists were emphasized on humanism teachings, which foresees progress in the light of reason, science and art. They also aimed to create a social consciousness. In line with these aims, they have designed a new civilization that is nourished by the deep rooted history and rich cultural values of the Turkish nation. They wanted to make a radical transformation to raise the level of development of Turkish society. In this sense, they carried out literary and cultural studies with the ideal of reaching the level of modern civilizations. With their original ideas, they have taken a place in the history of Turkish thought, culture and literature.

Key Words: Turkish modernization, Anadoluculuk, Mavi Anadoluculuk Movement, Turkish Humanism, civilization, culture.

ÖN SÖZ

Türk Hümanizmi Bağlamında Mavi Anadoluçuluk Hareketi başlıklı çalışmamızda Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Türk Hümanizmi düşüncesi bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Çalışmamızın amacı, Mavi Anadoluçuluk Hareketi çerçevesinde öne sürülen düşünce ve görüşleri; yürütülen sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetleri, üretilmiş olan edebî eserleri inceleyip sonuçlar elde etmektir.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Anadoluçuluk düşüncesini ve hümanizmi esas alan bir oluşumdur. Anadoluçuluk, Anadolu coğrafyasının maddi ve manevi kültür varlıkları ile Türk kimliğini birleştiren edebî, kültürel, toplumsal ve ideolojik bir akımdır. Farklı yönelimlerle ortaya çıkan Anadoluçuluk akımıyla Anadolu, Türklerin elinde kalan son vatan parçası olarak görülmüş ve önemsenmiştir. Ortaya konan düşünceler ve çalışmalarla dönemin siyasi, tarihî ve kültürel anlayışına uygun olarak Anadolu'yu merkeze alan yeni yaklaşımlar sunulmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milletinin bu coğrafyada varlığını sürdürebilmesi için çözümler önerilmiştir. Anadolu'ya ilginin yoğunlaştığı bu akım, "Memleketçilik" adıyla da bilinmektedir.

Yeni bir kimlik ve yeni bir toplum yaratılmasını hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarının oluşturulmasında farklı düşünceler öne sürülmüştür. Bunlardan biri de hümanizm düşüncesidir. Temelini Anadoluçuluk ve hümanist dünya görüşünün oluşturduğu Mavi Anadoluçuluk Hareketi ise bu iki düşüncenin bir sentezidir. Yeni devletin siyasi ideolojisiyle uyumlu bir şekilde hareket eden Mavi Anadoluçular, Anadolu'nun köklü tarihini ve kültürel zenginliğini ortaya çıkararak toplumsal bir bilinç oluşturmayı amaçlamıştır.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi, insanlık tarihinin Batılı bir algılamayla tanımlanmasına karşı çıkan Türk aydınlarının; uygarlığın kökenlerinin Anadolu'da aranması gerektiğini savunan görüşleri ve Türk kimliğini ulus aşırı bir platforma taşıma ülküleri doğrultusunda oluşmuştur. Çalışmamızda Türk Hümanizmi ve Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin temsilcileri, ortak ülküleri doğrultusunda ele alınmıştır. Bu bağlamda Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, Orhan Burian, Hasan Âli Yücel ve Suat Sinanoğlu gibi öncü isimler üzerinde durulmuştur.

Mavi Anadoluocular, köklü bir zihinsel ve toplumsal dönüşümü hedefleyen Cumhuriyet dönemi kültür politikalarıyla yakından ilgilenmişler ve etkileşim hâlinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda söz konusu dönemin siyasal ideolojisine ve kültür politikalarına farklı bir yaklaşımla katkı sağlamak istemişlerdir. Mavi Anadoluocular, Anadolu'nun zengin ve köklü birikimiyle şekillenecek olan bir Türk uygarlığı yaratmak hedefiyle millî kimliği öncelemişler; edebî, kültürel ve düşünsel çalışmalarıyla bu hedeflerine ulaşmak için çaba sarf etmişlerdir. Türk Hümanizmi'ni kendi düşünceleriyle özümleyen yaklaşımlar ortaya koymuşlar ve dönemlerinin diğer fikir akımlarından bu yönleriyle ayrılmışlardır. Millî kültürü hümanist bir yaklaşımla tüm insanlığın evrensel değerlerine ulaştırmak ve içinde yaşadıkları toplumu kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirebilmek için faaliyetler yürütmüşlerdir.

Türk Hümanizmi Bağlamında Mavi Anadoluçuluk Hareketi başlıklı çalışmamız; giriş, sonuç ve kaynakça ile birlikte iki bölümden oluşmaktadır. “Hümanizmin Türk Hümanizmine Evrilişi” başlıklı ilk bölümde kısaca hümanizm kavramı anlatılmış ve hümanizmin Türkiye'deki gelişim sürecine odaklanılmıştır. Bu başlık altında; Osmanlı dönemindeki hümanizm düşüncesi, Antik Yunan-Latin dünyasına bakış ve mitolojiye yönelik ilgiler ortaya konmuştur. Daha sonra Cumhuriyet dönemindeki hümanizm düşüncesine yönelik çalışmalar incelenmiş; Türk Hümanizmi düşüncesinin tarihî, düşünsel ve kurumsal arka planı ile gelişim aşamaları ele alınmıştır.

“Mavi Anadoluçuluk Hareketi” başlıklı ikinci bölümde; Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin oluşumuna zemin hazırlayan Anadoluçuluk düşüncesi üzerinde durulmuştur. Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin gelişim safhaları anlatılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bölümünde ayrıca Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin önde gelen isimleri olan Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat ve Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (Halikarnas Balıkcısı) eserleri incelenip değerlendirilmiştir. Böylelikle hareketin Türk sanat ve fikir hayatındaki izleri ortaya konmuştur.

Çalışmam boyunca bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Oğuz Öcal'a; tez izleme komitemde yer alan ve çalışmamda katkıları bulunan Prof. Dr. Lokman Çilingir ile Dr. Öğr. Üyesi Zübeyde Şenderin'e teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman yanımda olan değerli eşime, en kıymetlilerim olan çocuklarıma ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	3
GİRİŞ	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
I. HÜMANİZMİN TÜRK HÜMANİZMİNE EVRİLİŞİ	17
1.1. Hümanizm Kavramı	17
1.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mitoloji ve Antik Yunan-Latin Kaynaklı Eğilimler:	22
1.3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hümanizm: 1923-1938.....	43
1.3.1. Atatürk Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm	43
1.3.2. Atatürk Döneminde Hümanizm Düşüncesini Konu Eden Dergiler	67
1.4. 1939-1950 Yılları Arasında Hümanizm	100
1.4.1. İnönü Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm	100
1.4.2. Hasan Âli Yücel ve Türk Hümanizması.....	102
1.4.3. Tercüme Bürosu	107
1.4.4. Klasiklerin Çevrilmesi.....	112
1.4.5. Köy Enstitüleri	116
1.4.6. Dergiler Aracılığıyla Hümanizm	136
1.4.7. Özgür Düşünce Havarisi : Orhan Burian (1914-1953).....	155
1.4.8. Bilimin Öncülüğünü Rehber Edinen Bir İsim: Vedat Günyol (1912-2004).....	160
1.5. 1950-1960 Yılları Arasında Hümanizm	165
1.5.1. Adnan Menderes Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm	165
1.5.2. Türk Hümanizmi ve Suat Sinanoğlu	171
1.6. 1960 ve Sonrası Dönemde Hümanizm	185
İKİNCİ BÖLÜM.....	193
II. MAVİ ANADOLUCULUK HAREKETİ	193
2.1. Anadoluçuluğa Giriş: Mavi Anadoluçuluğa Giden Yol	193
2.2. Anadolu'yu Yeniden Dile Getirmek: Mavi Anadoluçuluk	208
2.2.1. Mavi Anadolu'nun Coğrafyası: Anadolu ve Akdeniz.....	215
2.2.2. Yunan Mucizesi Yerine Anadolu Mucizesi.....	219
2.2.3. Mitoloji.....	223
2.2.4. Batı	232
2.2.5. Hümanizm	233
2.3. Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin Edebî Söylemi	238

2.3.1. Bir Anadolu Tarihi Meraklısı: Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973).....	238
2.3.2. Kültüre Adanmış Bir Ömür: Azra Erhat (1915-1982).....	263
2.3.3. Kaderin Yaşama; Yaşamın Yazına Dönük İsmi: Halikarnas Balıkçısı (1890-1973)	300
2.3.4. Halikarnas Balıkçısı'nın Romanları Üzerine.....	331
2.3.5. Halikarnas Balıkçısı'nın Hikâyeleri Üzerine.....	368
SONUÇ	400
KAYNAKÇA	408

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser

agm.: adı geçen makale

agt.: adı geçen tez

akt.: aktaran

bkz.: bakınız

C.: cilt

CDTA: Cumhuriyet Dönemi Türkiyat Araştırmaları

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

ev.: Çeviren

der.: derleyen

DP: Demokrat Parti

ed.: editör

haz.: hazırlayan

s.: sayfa

S.: sayı

ss.: sayfa sayısı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

vs.: ve saire

Yay.: yayınları

YKY: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Geleceğe dönük sağlam adımlar atabilmek ancak geçmişin anlaşılabilmesiyle mümkündür. Bilgi ve tecrübelerin sonraki nesillere aktarımı, geçmişle gelecek arasında bir köprünün kurulması konusunda yapılan tartışmalarda üzerinde en çok durulan hususlardan biridir. Nesiller boyu dil aracılığıyla gerçekleşen bu aktarımlar tarihsel bir sürece dayanır. Çünkü aktif bir varlık olan insanın ortaya koymuş olduğu etkinlikler belirli bir zaman içinde gerçekleşir. An içinde gerçekleştirilen eylemler ya da ortaya konan eserler, daha sonra gerçekleştirilecek olan etkinliklere de zemin hazırlar. “Gerçekten an içinde olup biten hiçbir insan eylemi yoktur. Bütün insan eylemleri oluşlarında ve sonuçlarında bir süreyi kapsarlar ve kaybolup gitmezler. Yapıp etmeler öyle bir varlık yapısına sahiptirler ki, onlar insanı, bir yandan düne, önceki güne, öte yandan yarına, öbür güne bağlarlar.”¹ Bu bakımdan insanın her alanda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ve bunların sonucunda elde edebileceği başarı ya da başarısızlıklar, kesintisiz bir süreç içerisinde meydana gelmektedir ve bu durum tarihsellik olarak tanımlanmaktadır. Genel anlamda edinilen tecrübe ve bilgilerin aktarımlarından oluşan tarihsellik, insanoğlunun varlığı ve geleceği adına oldukça önemli işlevlere sahiptir. Geleceğin inşasının ancak sahip olunan tarihsellik ile doğru temellerde şekillenmesi mümkündür.

İnsanlık tarihi ele alındığında insanoğlunun yaşamında köklü değişikliklere yol açan iki önemli olay dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki konargöçerlikten uzaklaşılarak toprağa yerleşme; diğeri ise makineleşme, yani sanayi devrimidir. Konargöçer bir yaşam tarzı benimseyen insanlar sürekli hareket etmekte, farklı yerlerde bulunmakta ve küçük topluluklar hâlinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. İnsanoğlu, gereksinimlerini toprağı işleyerek sağlamaya başlayıp yerleşik hayata geçerek daha büyük topluluklar oluşturmuştur. Birlikte yaşamının getirdiği farklı düzen, kural ve sorumluluklarla karşı karşıya kalmanın bir sonucu olarak da insanoğlunun toplumsallaşma süreci başlamıştır.

Toprağın işlenmeye başladığı dönemler, insanın düzen arayışının örnekleriyle doludur. Çünkü toprağın işlenmesinden ürün hasadına kadar geçen sürede ortaya çıkan bir takım özel koşullar, insanoğlunu birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Bunun yanında temel ihtiyaçların karşılanabilmesi açısından da insanın pek çok hususta kendisine yetememesi, insanları bir

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 142.

araya gelmeye ve küçük topluluklar oluşturmaya sevk etmiştir. Küçük toplulukların bir arada yaşaması demek olan toplumsallaşmanın tarihi, yerleşik hayata geçiş ve tarımla başlamıştır.

Toplumsal düzenin sağlanması, oluşturdukları yerleşimlerde ekonomik ve siyasi faaliyetler yürütmeye başlayan insanoğlunun bir arada yaşayabilmesi için artık en temel gereksinimlerden biri olmuştur. Henüz kavramsal anlamda bilginin olmadığı İlk Çağ'da toplumsal düzen, başlangıçta güçlü liderler ve dinî inançlar yardımıyla şekillenmiştir. Bu dönemde toplumlara liderlik edenlerin zamanla güçlerini dinî inanışların getirdiği değerlerle yücelttiği görülmektedir. Hatta Eski Mısır, Mezopotamya ve Uzak Doğu toplumlarının çoğunda tanrı konumunda kabul gören liderler ortaya çıkmıştır ve bunlar, ait oldukları toplumların siyasi birliğini din vasıtasıyla sağlamışlardır. İlk Çağ'dan itibaren din ve devlet, toplumsal düzenin kurulabilmesi için vazgeçilmez müesseseler olmuştur. Belirli bir aşamaya gelene kadar insanları bir arada tutan bu toplumsal düzen, tarihsellik döngüsü içerisinde gelişimini sürdürmüş ve uygarlığın gelişiminin temelini oluşturmuştur.

Tarihî süreçte pek çok farklı coğrafyada ortaya çıkan inanç sistemlerinin ve devletlerin ortak yönü, insanların bir arada yaşaması için belirli kurallar ortaya koymalarıdır. Devletlerin uyguladığı hukuk kuralları, zaman içinde ihtiyaçlara bağlı olarak değişiklikliğe uğramasına rağmen dinî inançların getirdiği kurallar, önceden belirlenmiştir ve son derece katı olduğu için kolay değişecek nitelikte değildir. Dinî inançların sorgulanmayı kabul etmeyen yapısı, insanoğlunun düşünmesine ve farkındalık sahibi olmasına engel oluşturmuştur. Kendisi için önceden düşünülüp karara bağlanan olay ve olgular bütünü içinde yaşayan insanın bunları sorgulaması ise o dönemler için olağanüstü bir durumdur. Zira insanın sorular sormaya başlayarak “akıl” ve “inanç” arasındaki ilişkiyi ya da çatışmayı anlamlandırabilmesi için yüzlerce yılın geçmesi gerekecektir.

Orta Çağ, dinin toplum yaşamında en çok etkili olduğu dönemlerden biridir. Dinî kurumlar sadece toplum yaşamında değil; düşünce, siyaset ve bilim alanlarında da sözü geçen en önemli erk olmuştur. Bu dönemde din adamları, devlet adamlarından daha fazla güç ve nüfuz sahibi kişiler hâline gelmiştir. Özellikle Avrupa'daki dinî kurumlar bu gücün korunması için farklı fikirleri ve yenilikleri kabul etmeyen bir tutum sergilemiştir. Avrupa, Orta Çağ'da dinî kurumların gücü ve baskısıyla karanlık bir dönem geçirirken İslam coğrafyası düşünce, sanat, ekonomi, bilim ve teknik alanlarındaki başarılarıyla büyük bir refaha kavuşmuştur. Bu durum farklı inançların birbirlerine olan üstünlüklerinden değil; dinî kurumların toplum yaşamı,

siyaset ve düşünce alanlarındaki etkisinden ve bunlara karşı sergilemiş oldukları yaklaşımlardan ileri gelmektedir. Bu dönemde Avrupa'nın İslam dünyasıyla temasları neticesinde elde etmiş olduğu bilgiler ve bu sayede ortaya koyduğu bir takım yenilikler, Rönesans ile Avrupa'da başlayan gelişmişliğinin ilk temellerini oluşturmuştur.²

On beşinci yüzyıla kadar Avrupa'da din aracılığıyla dayatılan kurallar ve bilgiler neredeyse hiç sorgulanmamıştır. Yeni Çağ'ın başlamasıyla devam eden süreç, Avrupa'da insanların akıl ve inanç konusunda sorgulamalarının da başladığı dönemdir. Yeni Çağ ile birlikte Avrupa'da soran, araştıran ve farklı gözle bakabilen yeni bir insan modeli ortaya çıkmıştır. Böylelikle Batı uygarlığı, etkisi günümüze kadar süregelen büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) yıkılmasından sonra Avrupa'ya giden aydınların yürüttükleri çalışmalar ile “Doğu'dan” aktarmış oldukları bilgi birikiminin de katkısı büyüktür.

Avrupa'da Rönesans ile oluşmaya başlayan yeni insan tipi, koşulsuz şartsız kabuller yerine seküler nitelikli bir akıl yoluyla dünyayı anlayıp yorumlama mücadelesine girişmiştir. Matbaanın kullanılmaya başlaması ise bu mücadeleyi oldukça hızlandırmıştır. Martin Luther King'in Katolik kilisesine karşı başlattığı ve sonraları ilk Protestan isyan olarak değerlendirilen Reform Hareketi, kilisenin kurumsal yapısından hareketle inancın sorgulanmaya başladığı bir dönemdir ve aklın egemenliğinin kapılarını açmıştır.³

Rönesans ile başlayan ve Reform ile somutlaşan “aydınlanma” hareketleri sonucunda; inanç temelli düşünce gerilemiş ve köklü bir zihniyet değişikliğinin ardından bilimin öncülüğünde mantıksal sonuçlar ortaya koyan gelişmeler yaşanmıştır. “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan bu tarihsel süreçte Avrupa'da gelişmeye başlayan bilgiye ulaşma gayreti; insanın dogmalardan, ön yargılardan veya geleneksel düşüncelerden sıyrılıp kendisini evrenin merkezine koymasıyla sonuçlanmıştır. Kendisini var olan her şeyin merkezinde gören yeni insan tipi, aynı zamanda toplumsal anlamda köklü değişimlerin yaşanmasına da yol açmıştır.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllar “Doğu” ve “Batı” kavramlarının bugünkü anlamda karşıtlığının belirginleştiği ve kimilerine göre Batı'nın üstünlüğünün ortaya çıktığı dönemlerdir. Doğu ve Batı, coğrafi birer unsur olarak bir diğerini açıklarken kullanılan terimler olmanın ötesinde, kavramsal anlamda bir uzaklığın ve kopuşun da göstergesi

² Niall Ferguson, *Uygarlık Batı ve Ötekiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul, 2012, s. 84.

³ Niall Ferguson, *age.*, s. 84.

olmuştur. Artık bundan sonra Doğu ve Batı kavramları ile ulusların gelişmişlik derecesine göre kıyaslamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kıyaslamalarda ölçütleri belirleyen pek çok tartışma yaşanmış ve çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.

Niall Ferguson'a göre Batı'nın Doğu karşısındaki üstünlüğü, 1683 yılında gerçekleştirilen İkinci Viyana Kuşatması'yla belirginleşmeye başlamıştır. Çünkü on yedinci yüzyıl sonları Avrupa'da büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. İkinci Viyana Kuşatması'nı izleyen yıllarda Batı, hem doğaya bakışında hem de devlet yönetimi anlayışında yeni ve köklü bilgileri sistematik biçimde edinip uygulamaya başlamıştır. Bu konuda göstermiş olduğu başarısıyla da diğer toplumların önüne geçmiştir:

Viyana kuşatmasının püskürtülmesi, sadece Hıristiyanlık ve İslam arasında geçmiş yüzyıllara inen kavganın bir dönüm noktası değildi. Batı'nın yükselişinde de çok önemli bir andı. Muharebe alanında iki tarafın 1683'te oldukça denk görüldüğü doğrudur. (...) Ama kuşatmanın zamanlaması anlamlıydı. Zira on yedinci yüzyıl sonları Avrupa'da iki hayati alanda ivmeli değişimin yaşandığı bir dönemdi: Doğa felsefesi (yani o zamanki adıyla bilim) ve siyaset teorisi. 1683'ü izleyen yıllar Batı zihninin hem doğayı hem de devleti kavrayışında köklü değişimlere sahne oldu. Isaac Newton 1687'de *Principia* kitabını, üç yıl sonra da dostu John Locke *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* kitabını yayımladı. Batı'yı Doğu'dan ayırtıran bir şey varsa, o da yeni ve köklü bilgileri sistematik biçimde edinip uygulama düzeyindeki büyük farklılıktı.⁴

Ferguson'un dile getirmiş olduğu bu farklılık, Batı'nın Doğu karşısındaki "bilimin savaşa ve rasyonelliğin devlet yönetimine uygulanmasındaki ilerlemelere dayalı üstünlüğünün" de başlangıcı olmuştur.⁵ On beşinci yüzyılda siyasi ve ekonomik olarak Uzak Doğu'da Çin'e karşı hâkimiyetini kabul ettiren Batı, on yedinci yüzyıldan itibaren sahip olduğu teknolojinin gücüyle ve izlemiş olduğu politikalarla Yakın Doğu'da Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük kazanmıştır.

Avrupa'da ilerlemenin önünü açan bir diğer önemli gelişme ise 1789 yılında Fransa'da gerçekleştirilen halk ayaklanmasıdır. Fransız İhtilali olarak tarihe geçen bu devrimin ardından Fransa'da mutlak monarşi yıkılıp yerine cumhuriyet kurulmuştur. Roma Katolik Kilisesi, kendi bünyesinde bazı yapısal değişiklikler yapmak ve yenilikler getirmek zorunda kalmıştır. Egemenlik hakkını tanrıdan aldığını iddia eden kralların ve kilisenin tepetaklak edilebileceğini gören Fransız halkı, kendisiyle ilgili konularda söz söyleyebilme ayrıcalığını elde etmiştir. Özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlar yayılmış, toplum içinde yaşayan insanın birey olarak en temel hak ve özgürlükleri öncelenmiştir. Toplumsal bir hareket olarak

⁴ Niall Ferguson, *age.*, s. 81.

⁵ Niall Ferguson, *age.*, s. 81.

başlayan Fransız İhtilali'nin özgürlüğü ve eşitliği savunan düşünce yapısı hızla evrensel değerler hâline gelmiş ve sadece Avrupa'da değil dünya genelinde kabul görmüştür. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve neredeyse tüm dünyayı etkileyen bu düşünceler, yaygınlık kazanarak Yeni Çağ'ın sona erip Yakın Çağ'ın başlamasında da etkili olmuştur.

İnsanın kendini tanımasıyla başlayan yeni dönem, aklın ve bilimin egemenliğinde teknolojik ürünlerin de üretime dâhil olmasını sağlamıştır. Buhar gücüyle çalışan makineler ve gelişen teknolojinin üretime katılmasıyla makineleşme ve bunun sonucunda sanayileşme hızla artmıştır. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan bu süreç, ilk önce İngiltere'de başlamış ve oradan da dünyaya yayılmıştır. İngiltere, küçük bir ülke olmasına rağmen, ticaret ve kolonileşmenin maddi kazançlarına sanayileşmenin getirdiği kazanımlarını da ekleyerek Doğu'nun büyük uygarlıklarının önüne geçmiştir.⁶

İlk Çağ'dan itibaren yerleşik düzenin inanç temelli toplumsal yapısı, Sanayi Devrimi'nin ardından yerini akıl ve bilimle şekillenen toplumsal yapılanmalara bırakmıştır. Bütün bu süreçte meydana gelen insanın maddi ve manevi gelişim aşamalarının somut örnekleri, bugünkü uygarlık kavramına kaynaklık etmektedir.

Uygarlık kavramının Batı dillerindeki karşılığı olan “civilisation” sözcüğü, Latince “civilité” kökünden türetilmiştir. Civilité yani “nezaket” kavramı, özgün anlamını ve işlevini Avrupa'da on altıncı yüzyılın ikinci çeyreğinde kazanmıştır. Bu kavram, genel olarak toplum tarafından kabul edilen anlamını Rotterdamlı Erasmus'un 1530 yılında yayımlanan *De civilitate morum puerilium* adlı kısa yazısına borçludur.⁷

Genellikle bütün sözcüklerin tarihinde olduğu gibi, burada ve “civilité” kavramının daha sonraki “civilisation” şekline dönüşümünde tek bir kişi etkili olmuştur. Erasmus önceden bilinen ve sık kullanılan “civilitas” sözcüğüne yeni bir anlam ve ivme kazandırmıştır. Bu sözcükle, bilinçli ya da bilinçsiz, belli ki o günkü toplumun gereksinimine cevap veren bir kavram yaratmıştır. “Civilitas” kavramı, bu yazı tarafından belirlenen özel anlamıyla insanların bilinçlerine kazınır. O andan itibaren diğer popüler dillerde de benzer moda sözcükler hızla yaygınlaşır, örneğin Fransızca “civilité”, İngilizcede “civility”, İtalyancada “civilità” ve Almancada “Zivilität”. Ancak, diğer dillerin aksine bu sözcük Almancada yerleşmemiştir.⁸

Civilité kavramının oluşmasından ve yerleşmesinden önce Avrupa'nın seçkin ve elitleri, kendilerini basit ve ilkel olarak gördükleri diğer toplum tabakalarından ayrı tutmak ve özgün

⁶ Niall Ferguson, *age.*, s. 70.

⁷ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*, çev. Ender Ateşman, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 134.

⁸ Norbert Elias, *age.*, s. 135.

düşünce ve davranış biçimlerini tanımlamak için “politesse” (anlayışlı, terbiyeli, nazik), “cultivé” (kültürleşmiş), “poli” (nazik) ya da “policé” (ahlaklı) gibi ifadeler kullanmaktaydılar. Toplumun üst tabakasına mensup kişiler böylece kendilerini bütün “ilkel” ve “basit” insanlardan daha farklı ve ayrıcalıklı olarak görmekteydiler.⁹ Batı dillerinin çoğunda uygarlık kavramının karşılığı olarak değerlendirilen “civilisation” sözcüğü ise ilk olarak Fransız Devrimi’nin ünlü hatibi Mirabeau’nun babası olan Marki de Mirabeau tarafından kullanılmıştır.¹⁰ Batı’nın uygarlık bağlamında kendisini dünyanın geri kalanından daha önemli ve üstün görmesine rağmen uygarlık kavramının Batı dillerine çok geç girmiş bir sözcük olması dikkat çekicidir:

Batı dillerinin çoğunda, “uygarlık” karşılığı olarak, “civilisation” kelimesi kullanılır. Şaşılacak olan şu ki, Batı dillerinin sözlüğünde -olsa olsa- ancak iki yüz yıllık bir geçmişi var bu kelimenin, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından önce hiçbir yerde rastlanmıyor ona. Fransız Akademisi’nin ünlü sözlüğüne girişi çok sonraları -1835 basımında- olmuş. D’Alembert ile Diderot’nun Ansiklopedi’sinde ise, kavrama değinilmemiş bile.¹¹

Birkaç sözcükle anlatılamayacak kadar geniş bir anlam alanına sahip olan uygarlık kavramı, genel olarak bilimsel bilgi ve teknik gelişmişlik düzeyinin yanı sıra davranış biçimlerini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Sözcüğün bu genel kullanımı kadar yaygın olan diğer kullanım alanları ise dinsel düşünceleri ve gelenekleri, erkek ile kadının günlük hayattaki iş bölümü ve paylaşım düzeyini, giyim kuşam şekillerini, yasaları ve cezalandırma biçimlerini hatta yemek hazırlama yöntemlerini dahi kapsayabilmektedir. Bütün bunların yanında siyasi, ekonomik, toplumsal, düşünsel, zihinsel, estetik ve ahlaki olgular da uygarlık kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu bakımdan uygarlık kavramı, bir toplumun düşünme yetisini, algılama biçimini, sosyal düzenini, kültürel seviyesini, ortaya koyduğu ürünleri ve diğer toplumlarla ilişkilerini nitelendirmekte kullanılan bir ölçüt olarak kabul görmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığında belli başlı toplumların erişmiş oldukları siyaset, hukuk, kültür ve bilim teknik seviyesiyle insanlığın gelişimine öncülük ettiği görülmektedir. Uygarlığın tanımının çoğulluğu ve çok yönlülüğü göz önünde bulundurulduğunda, uygarlık bağlamında öne çıkan toplumların belirlenmesi de oldukça güç bir durum oluşturmakta ve farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır:

⁹ Norbert Elias, *age.*, s. 116.

¹⁰ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 14.

¹¹ Server Tanilli, *age.*, s. 14.

Carroll Quigley, son on bin yılda iki düzine kadar uygarlık saymıştır. Adda Bozeman'a göre modernlik öncesi dünyada sadece beş uygarlık vardır; Batı, Hint, Çin, Bizans ve İslam. Matthew Melko, yedisi yok olan (Mezopotamya, Mısır, Girit, Klasik, Bizans, Orta Amerika, Andlar) ve beşi hâlâ süren (Çin, Japon, Hint, İslam, Batı) toplam on iki uygarlıktan söz eder. Shmuel Eisenstadt, Yahudi uygarlığını bunlara ekleyerek sayıyı altıya çıkarır. Bu az sayıdaki uygarlıkların kendi ortamlarıyla ve birbirleriyle etkileşimleri, tarihsel değişimin en önemli itici güçleri arasındadır. Etkileşimlerin çarpıcı yanı ise sahici uygarlıkların dış etkilere rağmen çok uzun süre özerine bağlı kalmalarıdır.¹²

Uygarlık, belli bir aşamaya varmış olan toplumların diğer bütün toplumlardan önde ya da ileride olarak yol gösterici rolüyle sunulduğu ve özellikle Batılı bir algılamayla ifade edildiği bir kavramdır. Günümüzde uygarlık kavramı Batı dünyası etrafında şekillenmektedir. Uygarlığın bir süreç olduğu düşünülduğünde diğer toplumlardan bir adım önde olan Batı'nın uygarlık kavramına kaynaklık ediyor olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak geçmişten bugüne var olan ya da artık tarih sahnesinden çekilmiş olan onlarca uygarlığın yok sayılması ve bunlar arasında kıyaslama yapılarak Batı uygarlığının öncelenmesi günümüzün en çok tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Uygarlık kavramının Batılı bir anlayışla değerlendirilmesi ve Batı'nın uygarlık ölçütlerinin dışında kalan toplumların uygar toplumlar olarak kabul edilmemesi ise özellikle Batılı olmayan toplumlarda rahatsızlık uyandırmaktadır:

Ancak, "uygarlık" kavramının genel işlevi nedir, bütün bu değişik tutum ve davranışlar neden ortak bir "uygar" kavramı altında toplanır diye sorulduğunda, oldukça basit bir yanıtla karşılaşılır. Bu kavram Batılı özbilinci ifade etmek için kullanılır. Ya da ulusal bilinci anlatmak için kullanıldığı söylenebilir. Bu kavram, Batılı toplumların son iki ya da üç yüzyıl boyunca daha önceki toplumlardan ya da o günkü daha "ilkel" toplumlardan farklı olarak sahip olduğuna inandığı şeyleri anlatmak için kullanılır. Batılı toplumlar bu kavramla kendilerine ait özellikleri ve övündükleri şeyleri ifade etmeye çalışırlar: Örneğin, *kendi* teknik gelişmişlik düzeylerini; *kendi* davranış biçimlerini, *kendi* bilimsel bilgi düzeylerini ya da *kendi* dünya görüşlerini ve başka birçok şeyi...¹³

Uygarlığı tanımlama ve sınıflandırma çabaları çoğunlukla Doğu ve Batı kavramları etrafında şekillenmektedir. Bu durum, Doğu ve Batı çatışmasının ya da karşıtlığının da kabulüdür. Bu yaklaşımla uygarlık bağlamında dünya toplumları, bir bütün olarak değerlendirilmekten öte derin çizgilerle parçalara ayrılmaktadır. Server Tanilli, bu parçalanmayı şu sözlerle ifade eder:

Ne var ki, yaşadığımız dünya, uygarlıklar planındaki bu bölünüşten çok daha başka, çok daha köklü bir bölünüşü barındıran ve onun sorunlarını yaşayan bir dünya. İktisadi, sosyal ve giderek kültürel gerçekler bakımından, üçe bölünmüş durumda dünyamız: Batı dünyası, Sosyalist dünya ve Üçüncü Dünya diye adlandırılıyor bu bölünüş.¹⁴

¹² Norbert Elias, *age.*, s. 73-74.

¹³ Norbert Elias, *age.*, s. 72-73.

¹⁴ Server Tanilli, *age.*, s. 27.

Tanilli'nin değerlendirmesinden de anlaşılacağı üzere Batı, uygarlığın öncüsü olarak kabul edilmektedir. Tanilli, uygarlıklarla ilgili tespitlerini ortaya koyarken Batı Dünyası, Sosyalist Dünya, Üçüncü Dünya ve Türkiye şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Batı, gelişmişlik seviyesi bakımından diğer bütün topluluklara öncülük etmektedir. Gelişim süreci devam etmekte olan Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne göre uygarlık bakımından ileri bir aşamaya ulaşmıştır. Benzer şekilde Ferguson da "Batı ve Ötekiler" ifadesini kullanarak Batı uygarlığını özelleştirmekte ve diğer toplumların uygarlık seviyelerinin önüne Batı'yı koymaktadır.¹⁵ Elias ise Fransa, İngiltere ve Almanya gibi Avrupalı devletleri, uygarlığın önde gelen temsilcileri olarak saymakta; böylelikle Batı uygarlığını önceleyen bir tanımlama ve sınıflandırmaya yönelmektedir.¹⁶

Toplumların uygarlık seviyeleri, bilim ve teknoloji alanında kaydetmiş oldukları ilerlemeler bakımından değerlendirilerek "Batı ve diğerleri" şeklindeki sınıflandırmalar ise yaygın olarak yapılmaktadır. Bu anlayışa göre Batı, dünya uygarlığını sırtlamakta diğer toplumlar ise Batı'nın karşısında olmaları ve Batı'yı yakalayabilme çabalarıyla varlıklarını kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Batı ile etkileşim hâlinde olan ve Batılı devletlerin belirledikleri ölçütler doğrultusunda kendilerine şekil veren toplumlar, uygar toplumlar olarak nitelenirken bunu yapmayan toplumlar ise geri kalmış toplumlar olarak değerlendirilmektedir. René Guénon, bu karşıtlık ve kıyaslamayla bir değerlendirme yapılamayacağını belirtir. Tarih içinde farklı alanlarda gelişim göstermiş sayısız uygarlıklar olduğunu söyler. Batı uygarlığının da tıpkı diğerleri gibi kendine has özellikler taşıdığını belirtir. Bu nedenle René Guénon'a göre uygarlıkları karşılaştırmak ya da birbirleriyle kıyas etmek doğru değildir:

Gerçekten karşılaştırılabilir oldukları kabul edilse bile, karşılaştırılması istenen şeylerin hangi bakımdan ele alındığını açıkça belirtmeden, mutlak bir şekilde, üstünlükten (supériorité) veya gerilikten (inferiorité) kesinlikle söz edilmemelidir. Hiçbir uygarlık diğerlerinden her bakımdan üstün olamaz, çünkü insanın gücünü her alanda aynı anda ve aynı şekilde göstermesine olanak yoktur; üstelik bazı gelişmeler vardır ki bunlar birbiriyle gerçekten bağdaşmazlar.¹⁷

Uygarlık bağlamında geri kalmışlığın ya da ileri düzeye ulaşılmış olmanın kıstası da Sanayi Devrimi sonrası makineleşen ve gücünü ekonomik, siyasi ve askerî yaptırımlarla gösteren Avrupalı devletlerin tutumlarına göre belirlenmektedir. Sanayi temelli bir ekonomik yapıya

¹⁵ Niall Ferguson, *age.*, s. 71.

¹⁶ Norbert Elias, *age.*, s. 74.

¹⁷ René Guénon, *Doğu ve Batı*, Hece Yayınları, Ankara, 2010, s. 8-9.

ve bundan kaynaklanan güce sahip olan devletler karşısında diğer devletler, geri kalmışlıkları oranında değer görmekte-dirler.

Batılıların uygarlık tanımına uymayan diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti de geri kalmışlık yaftasından kendini kurtaramamıştır. Avrupa’da yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerden uzak kalması bir yana coğrafi anlamda dahi Osmanlı Devleti’nin Doğu merkezli olması, onun geri kalmış devletler arasında gösterilmesi için yeterli bir mazeret olarak görülmüştür. Batılı devletlerin bu tutumu karşısında Osmanlı Devleti, bir yandan temsilcisi olduğu İslam dünyasının Batı karşısında itibarını korumak diğer yandan da bilim ve teknik yönünden Batı uygarlığının gelişmişlik seviyesine ulaşmak için yoğun çabalar sarf etmiştir.

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde askerî düzenlemeler başta olmak üzere eğitim, ekonomi, sağlık ve kültürel alanlarda köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Avrupa’nın gelişmişlik düzeyini yakalamak amacıyla Osmanlı Devleti’nin gerçekleştirmiş olduğu Nizâm-ı Cedîd, II. Mahmut Islahatları, Tanzimat ve Islahat fermanları, Meşrutiyet’in ilanı gibi köklü değişimler aynı zamanda Osmanlıdaki Batılılaşma hareketlerinin bir göstergesidir. Osmanlı Devleti, siyasi otoritenin kontrolünde gerçekleştirilen bu yenileşme hareketleri sürecinde Batı uygarlığını daha yakından tanıma fırsatı da bulmuştur.

Osmanlıdaki değişim ve yenilenme hareketleri arasında Tanzimat Fermanı’nın ayrı bir önemi vardır. Tanzimat Fermanı’yla uygulanmaya başlanan politikalar neticesinde, özellikle Avrupa’ya eğitim almak için gönderilen gençler ve Batı’yı iyi bilen idareciler sayesinde, toplum olarak da Batı ile tanışma dönemi başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda Türk toplumunun “yeni aydın tipi” ile de karşılaşmasına vesile olmuştur. Osmanlı’nın yeni aydınları, düşüncelerinde Batı’yı örnek alan, akla ve insan iradesine inanan, toplum düzeninin kanunlarla belirlenmesini önemseyen, özgürlükçü ve vatansever insanlardır.¹⁸

Osmanlı Devleti’nde İslam medeniyeti üzerine inşa edilmiş olan ve Batılıların uygarlık anlayışına uymayan düşünce ve değerler sistemindeki farklılıklar, Osmanlı aydınlarının pek çoğu tarafından düzeltilmesi gereken temel sorunlar olarak kabul edilmiştir. Osmanlı aydınları devletin toplumsal, ekonomik ve siyasi alt yapısında köklü değişiklikler yapılmadan

¹⁸ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri*, Dergâh yayınları, İstanbul, 2001, s. 175.

Batılı anlamda düşünsel ve zihinsel bir değişimin sağlanamayacağına inanmışlar ve bu inançları doğrultusunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Devletin ve toplumun yapısında gerçekleştirilmek istenen değişimler, kimi zaman Jön Türklerin yaptığı gibi ülke dışında siyasi otoritenin karşısında dile getirilmiş kimi zaman da siyasi irade ile ılımlı bir yol tutarak devlet idaresinin çeşitli kademelerinde görev alan aydınlar tarafından sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanan birbiriyle bağlı pek çok neden arasında Batılı devletlerin gelişmişlik seviyesini yakalayamamış olmanın da önemli etkisi bulunmaktadır. Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler kurma ve ülke içinde yürüttükleri Batılılaşma çabaları yetersiz kalmıştır. Batılı devletler, "Hasta adam" olarak tanımladıkları Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve topraklarını kendi emelleri doğrultusunda ele geçirmek isteğine kapılmışlardır.

Avrupalı devletlerin sanayi devrimi sonrası artan ham madde ve insan gücü ihtiyacı, Batı'nın kendisinden daha güçsüz olan devlet ya da toplumları sömürgeleştirmesi ile karşılanmıştır. Avrupalı devletler, önceleri Osmanlı Devleti'ne müdahale etmekten çekinirken Osmanlı Devleti'nin kendileri karşısında zayıf ve güçsüz kalmasından yararlanarak onu yeni sömürge sahası olarak görmeye başlamışlardır. Bu niyetleri doğrultusunda kendi aralarında yaptıkları açık ya da gizli ittifaklarla Osmanlı Devleti'ni daha çok yıpratacak faaliyetler yürütmüşlerdir.

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı çoğu etnik unsurların Batılılarca isyana kışkırtılması, ekonomik bakımdan güçsüz duruma düşürülmesi ve peş peşe girmek zorunda kaldığı savaşların ardından büyük bir güç kaybına uğramıştır. Osmanlı Devleti, büyük toprak kayıplarıyla beraber son zamanlarını yaşarken devletin bütünlüğü içinde yer alan toplumlar da yok olmanın eşiğine sürüklenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Batılı devletler, Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşıp işgal ederken Türkler, yüzlerce yıl yaşadıkları yurtları olan Anadolu'yu bile kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Sevr Antlaşması ile fiilen yıkılmış olan Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerce paylaşılması ve memleketin işgal edilmesi karşısında Türk halkı, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Millî Mücadele'yi başlatmıştır. İstiklal Harbi ya da Ulusal Kurtuluş Savaşı olarak da adlandırılan bu çok yönlü ve çok cepheli siyasi, askerî ve toplumsal direniş; 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile resmen sona

ermiş ve Batılı devletler karşısında büyük bir zafer elde edilmiştir. Bu tarih aynı zamanda “Anadolu Aydınlanması”nın da temellerinin atıldığı tarih olarak kabul görmektedir.

Anadolu Aydınlanması'nın ilk izleri Balkanlardaki ayaklanmalarla yeşermeye başlayan milliyetçilik hareketlerinde görülür. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Balkan ulusları, ardi ardına isyanlar çıkararak bağımsızlıklarını kazanırken Osmanlıcılığın ülkenin kurtuluşu için elverişli bir siyaset olmadığı gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü mevcut koşullar, İslamcılık ve Türkçülük siyasetinin daha çok öne çıkmasını sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin kendisini temsilcileri olarak gördüğü İslam ülkelerinden ve himayesinde bulunan Araplar başta olmak üzere Müslüman unsurlarından gerekli desteği bulamamış olması, hatta bunların Osmanlıya karşı cephede yer alması neticesinde İslamcılık siyasetinin de artık geçerliliğinin kalmadığı anlaşılmıştır.

Milliyetçilik, imparatorlukların yıkılıp ulus devletlerinin ortaya çıktığı dönemin koşullarında Avrupa başta olmak üzere başka uluslarca da benimsenen yaygın bir siyasi akımdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve topraklarının işgal edilmesinin ardından Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'nin dayanağı da Milliyetçilik ideolojisi olmuştur. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında, bağımsızlığın kazanılmasında, cumhuriyeti kuran siyasi ve toplumsal bilincin oluşmasında ve yeni kurulan devletin yapılandırılmasında Milliyetçilik akımının tesirleri görülür.

Türkiye, Batı uygarlığının gelişmişlik seviyesine ulaşmak gayretiyle bir yandan Batı'yı kendisine örnek alan diğer yandan da kendi öz değerlerini korumak uğraşında olan ülkeler arasında yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi ile başlayıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devam eden süreçte öncelenen hep Batı uygarlığı olmuştur. Dönemin önde gelen Türk aydınları, Batı uygarlığının örnek alınması gerektiğini savunan düşünceler öne sürmüşler ve bu konuda çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir.¹⁹ Bernard Lewis, o yıllarda Türkçülük akımı etrafında şekillenen faaliyetlerin amacının ortak bir bilinç oluşturulması yönünde olduğunu belirtir.²⁰ Böylelikle kökleri çok eskilere dayanan yeni bir medeniyet algısı ortaya konmuş ve Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için farklı alanlarda pek çok yenilikler gerçekleştirilmiştir.

¹⁹ Taner Aslan, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 55, ss.1-32, Aralık 2009.

²⁰ Bernard Lewis, “Türkiye: Batılılaşma”, çev. H. Topçuoğlu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXXVII. Cilt, S. 1, ss. 153-177, 1980, s. 165.

Saltanat ve Hilafet, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yenileşme çabalarının önündeki en büyük engeller arasında görülmüştür. Saltanatın devlet yönetiminde çift başlılığa neden olduğu, padişah yanlılarının ayrımcı hareketlere ve isyanlara kalkıştığı düşünülmüştür. Hilafetin ise başta laiklik olmak üzere yenileşme adına yapılan her türlü girişimin önünde engel olacağı varsayılmıştır. Bu kurumların varlığının devletin otoritesine gölge düşürdüğü öne sürülmüş ve lağvedilmeleri gündeme gelmiştir. Bu düşünceler doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkarılan kanunlarla 1 Kasım 1922'de saltanat; 3 Mart 1924'te ise hilafet kaldırılmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik, demokrasi, insan hakları ve ulusçuluk gibi kavramlar hızla yaygınlaşırken Anadolu Aydınlanması bağlamında düşünsel ve zihinsel ortamın da oluşmaya başladığı görülür. Saltanatın kaldırılması Cumhuriyet'in ilanını kolaylaştırmış, hilafetin kaldırılması ise ümmetçilikten uzaklaşarak laikliğe yönelişin ilk adımlarından biri olmuştur. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun kabul edilmesi, millet iradesinin sesine kulak verilmesini sağlamıştır. Ülke çapında gerçekleştirilen inkıplar ve kalkınma hamleleriyle Batılı devletlerin gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Türk toplumunun ümmetçiliğin getirmiş olduğu kulluk zihniyetinden ulusalcılık anlayışının gereği olan yurttaşlık bilincine varabilmesi için Anadolu Aydınlanması'nın bir an önce gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.

Batı, kiliseye karşı vermiş olduğu yüzyıllarca süren mücadelelerin ardından elde ettiği kazanımlarla aydınlanmaya ve toplumsal refaha ulaşmıştı. Fakat yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin benzer bir gelişim sağlayabilmek için yeterince zamanı yoktu. Batı uygarlığını kendilerine model olarak alan devletin yöneticileri ve aydınları, gerçekleştirmek istedikleri devrimleri çok kısa bir sürede uygulamaya koymak istiyorlardı. Bu devrimlerin devamlılığını sağlayacak kurumsal ve düşünsel yapılanmanın temellerinin bir an önce atılması gerektiğinin de farkındaydılar. Bu nedenle gerçekleştirmek istedikleri toplumsal dönüşümün düşünsel alt yapısını oluşturacak eğitim ve kültür faaliyetlerine, ülke genelinde ağırlık verdiler.

Türkiye Cumhuriyeti, o yıllarda uygarlık anlamında öne sürülen düşünceler arasından kendi köklerinin Anadolu'ya bağlanması gerektiği konusunda sunulan görüşleri benimsemiştir. Eğitim ve kültür alanında yürütülen çalışmalar da bu görüşler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yine de Anadolu'nun merkeze alınarak yürütüldüğü çalışmalarda farklı

yaklaşımların ortaya çıktığı, Anadolu algısının bazen millî bazen dinî bazen de Batılı düşünüşe göre şekillendirildiği görülmektedir. Anadolu, oluşturulmak istenen yeni toplumsal düzenin yapısında kavramsal olarak hep sabit kalmış, ancak onu betimleyen unsurlar dönemin eğitim ve kültür politikalarına göre değişkenlik göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HÜMANİZMİN TÜRK HÜMANİZMİNE EVRİLİŞİ

1.1. Hümanizm Kavramı

Felsefi yaklaşımlar, “insan” a yükledikleri anlam ve kendi “gerçek”lik algılarıyla hayatı ve dünyayı yorumlayarak bilimden sanata, eğitimden dine, kültürden geleneğe ve ekonomiden üretime kadar pek çok alanda kendi tavırlarını biçimlendirip ortaya koymuştur. Sanat veya düşün akımları, insanı ve hayatı anlamlandırma sürecinde ilk çağlardan günümüze kadar pek çok farklı şekillerde ortaya çıkmış, özünde insanın hayat karşısındaki yerine ve sergilediği duruşa göre farklı isimlendirmelerle anılmıştır. Bu akımlardan bazılarında göre insan, “kimi zaman her şeyin ölçüsü olarak dünyanın merkezinde yer almakta kimi zaman da ancak öldükten sonra Tanrı’nın kulu” sıfatıyla kimlik kazanabilmektedir.²¹

Antik Çağlardaki insan algısı ve insan sözcüğüne verilen anlam değerleri, Orta Çağ Avrupası’nda dinin tesiriyle neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. On beşinci yüzyılın sonlarına doğru din, bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda ortaya çıkan yeni gelişmeler, Avrupa’da yeni bir kültürün ve yeni bir çağın başlamasına yol açmıştır:

Avrupa tarihinde bu derin değişiklik, her şeyden önce tinsel bir değişikliktir. Bireyselliğin ön plana çıkması, insanlığın özgürlüğü, bu değişikliğin derin nedenidir. Artık birey, bütün Ortaçağ boyunca kendisini bağlayan otoritelerin zincirini kırmakta, tam bir özgürlük içinde kendi yeteneklerini kullanmak istemektedir. Tanrı’yı kendi hür vicdanı ile bulmaya çalışıyor, kilisenin aracılığını reddediyordu. Bu yeni birey Reform’un, yeni büyük dinî hareketlerin de etkisiyle evreni hür aklı ile açıklamak, güzellik dünyasını insanî varlığının bütün hürriyeti ile duymak istemekte, skolastiği yıkmaktadır. Modern bilim ve sanatın doğmasına yavaş yavaş zemin hazırlanmaktadır. Modern çağı özellikli kılan iki büyük hareket, yani *Rönesans* ve *Reform* işte bu şekilde meydana çıkmış ve bu tarihi çağa damgasını vurmuştur.²²

Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte insan kavramına Antik Çağlardakine benzer değerler yeniden yüklenmiş; insan sözcüğü, eski anlam ve önemini geri kazanmıştır. Böylelikle Avrupa’da insana bakış değişmiş, insanın içinde bulunduğu dünyayı nasıl algılaması ve yorumlaması gerektiğine dair fikirler oluşmuştur. Rönesans’ın ve insana odaklı fikirlerin Avrupa’da ilk ortaya çıktığı ülke ise İtalya’dır. Halil İnalçık, bu durumun

²¹ Orhan Özdemir, “Mevlana ve Anadolu İnsancılığı”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, ss. 127-137, Haziran 2015, s. 127-128.

²² Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası: Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 4.

İtalyanların Yunan-Roma sanatını millî bir gelenek olarak görmelerinden ve kendilerini Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak hissetmelerinden kaynaklandığını söyler:

Rönesansın beşiği İtalya idi. Bu hareket Yunan-Roma üslûbunda, yani klasik karakterdeydi. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Yunan-Roma sanatının Rönesans için bir ideal olması, İtalyanların bunu eski bir millî gelenek saymalarından, Rönesans'a bu açıdan bakmalarından ileri geliyordu. Roma eserleri içinde yaşayan; Roma kültür ve tarihini kendi kültür ve tarihleri olarak hissedilen İtalyanlar, onu canlandırmaya, taklit etmeye çalışmakla doğal olarak millî bir gelişime doğru gidiyorlardı. Antikite abideleri, İtalyanların gözleri önünde duruyordu. Yeni ruh, İtalya aracılığıyla başka ülkelere de girmiştir. Eskiçağ kültürünün doğrudan doğruya araştırılmasıyla bu akım etkisini güçlü bir şekilde her yanda artırıyor.²³

Orta Çağ Avrupasında insanın düşüncelerinde ve yaşam biçiminde dinî inancın belirleyici ve yönlendirici tesiri büyüktür. Kilisenin iktidar gücü, sorgulanamaz kuralları ve uygulamalarıyla, sadece sıradan vatandaşların değil soyluların ve kralların bile üstündedir. Rönesans ile birlikte sosyal ve ekonomik anlamda yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan burjuva sınıfı, “dönemin kimi din adamları, bilgin ve yazarlarıyla ittifak oluşturması ve feodal-dinsel yönetime karşı ortak bir tutum almasıyla” belirgin bir güç elde etmeye başlamıştır.²⁴ Alev Alatlı'ya göre ticaretle uğraşan burjuva sınıfı, “Antik Yunan'da tanrıların bile insan gibi biçimlendirilmesinden yola çıkarak insanın yeniden hak ettiği yere ve öneme kavuşması gerektiğini öne sürerek hem sınıfsal olarak tanınmak hem de iktidardan pay almak” istemişlerdir. Alatlı'ya göre Rönesans, dinsel düşüncelere ve kiliseye karşı bir başkaldırıdır.²⁵

Rönesans ile birlikte Orta Çağ'ın skolâstik düşünce sistemi sarsılmış, insan kendini ve çevresini akıl yoluyla yeniden anlamlandırmaya başlamıştır. Antik Yunan ve Latin kültürünün resim, heykel, edebiyat ve daha başka sanat dallarında yaşanan gelişmelerle yeniden canlandırılması aynı zamanda yeni fikir akımlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnsanın kendi öz varlığını ve dünyasını tanımaya başlaması yeni bir kültür çağına girildiğinin de göstergesidir.

Rönesans dönemindeki en temel düşüncelerinden biri de hümanizmdir. Hümanizm, aynı zamanda insanın geçmişini ve yaşadığı dünyayı yorumlamakta Rönesans düşünürlerinin sıkça başvurduğu bir terimdir. Hümanizm, Cicero ve Varro'nun yaşadığı Latin dünyasında “insanın

²³ Halil İnalçık, *age.*, s. 58.

²⁴ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş II: Orta Çağ*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1986, s. 473.

²⁵ Alev Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler II: Rönesans/Protestan Reformu Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksekokulu, İstanbul, 2010, s. 419.

eğitimi” anlamında kullanılan “humanitas” sözcüğünden türetilmiştir.²⁶ Boğos Zekiyan’a göre eski Yunancada herhangi bir karşılığı olmayan bu sözcük, Cicero tarafından Latinceye kazandırılmıştır. Bir insanlık ideali olarak benimsenen sözcüğün gelişiminde antik Yunan kültürünün izleri görölmektedir. Cicero, humanitas’tan türetilen “human-us”, “human-ismus” gibi sözcükleri insanın özünü bulmaya yönelik durağan bir kavram olarak kullanmaz. Bu sözcüklerin insana, “kendini insan olarak nasıl gerçekleştireceğine yönelik bir dinamizm” kazandırdığını söyler. Ona göre “gerçekleşecek bir erek” olarak humanitas bilgi, kültür, ahlak, adalet, haysiyet ve ruh eğitimi gibi öğeleri içeren bir “insan ölküsü”dür. Bu yönüyle hümanizm, bir yandan insanın daha iyi ve daha uyumlu olabilmesi için başvuru olan bir eğitim amacı, diğer yandan da bu amaca erişebilmek adına izlenecek olan yoldur.²⁷

Hümanizm, humanitas ideali üzerine kurulan çok yönlü kültürel bir harekettir. En basit anlamda filolojik çalışmalarda bir terim olarak kullanılırken en geniş anlamıyla yeni ve laik bir insanlık kültürü oluşturmak amacıyla kullanılan soyut bir kavram olarak da ele alınmaktadır.²⁸ Hümanizm, insanca bir düşünceye ve yaşama kavuşmak idealini, insanın kendini keşfedip geliştirme becerisi edinmesini ve insanlık sevgisini en yüce amaç ve olgunluk sayan bir öğreti olarak da tanımlanmaktadır. Bu bakımdan hümanizm özü itibariyle “güzelliği, akı, yaratıcılığı, sanat ve zanaatı, haysiyet ve güzelliğiyle tüm dikkatleri üzerine çeviren insanı” konu edinir.²⁹

Hümanizm, insanı esas alan ve insanca bir yaşama erişmek idealini benimseyen bir öğretilerdir. İnsanın aklını ve özgür iradesini kullanarak kendini ve içinde yaşadığı dünyayı keşfedip anlamlandırması gerektiğini savunur. Bireyin aklın ve bilimin ışığında yaratıcılığını geliştirerek önce kendini sonra tüm insanlığı ileri götürecek atılımlar gerçekleştirmesini amaçlar. Bu nedenle insanın düşünce, eylem ve vicdan yönüyle özgür olmasını önemser. Akıl, güzellik ve yaratıcılığın eseri olan sanatı yüceltir. Hiçbir ayırım gözetmeksizin insanı sevmeyi erdem kabul eder. İnsanın onurlu bir yaşam sürmesini ve insancıl değerlere sahip bir ahlak anlayışını benimsemesini ister.

²⁶ Nicola Abbagnano, “Humanism, The Encyclopedia of Philosophy”, çev. Nesrin Kale, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXV. Cilt, S. 2, ss. 763-770, 1992, s. 763.

²⁷ Boğos Zekiyan, *Hümanizm (İnsancılık): Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1982, s. 17.

²⁸ Macit Gökberk, *Felsefenin Evrimi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 38.

²⁹ Boğos Zekiyan, *age.*, s. 24.

Modern Avrupa'nın doğuşuna zemin hazırlayan İtalya, belli tarihsel ve toplumsal koşullar gereği hümanizme de kaynaklık etmiştir.³⁰ Şükrü Akkaya, *Humanizmin Çıkışı ve Yayılışı* başlıklı çalışmasında hümanizmin Antik Yunan-Latin dünyası ile bağlantısını, İtalya'nın içinde bulunduğu toplumsal, siyasi, dinî, coğrafi, edebî ve felsefi koşullarla ilişkilendirir ve şu açıklamayı yapar:

Kan ve ruhça kendini Antik Roma kültürünün vârisi sayan İtalya'da Antik irfana bağlılık keyfiyeti tam manasıyla hiç de kesilmemişti. Yaşamakta olan neslin dil ve tarihinin geçmişe bağlı bulunduğu, Eskiçağın zengin varlığını temsil eden bir sürü sanat abideleri harabelerinin büyük geçmişi hatırlattığı İtalya, Humanizm'e beşiklik etmişti.³¹

İtalya'daki siyasi ve toplumsal birliktelik için gerekli olan inşa sürecinde üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise dil bilincidir. İtalya'da halk hem de âlimler bizzat kendi büyüklüğünün hatırasını taşıyan klasik kültürü benimser. Zira “Lâtincenin kolaylıkla anlaşılabilmesi, hâlâ ayakta duran anı ve anıtların çokluğu, bu gelişmeyi son derece hızlandırıyor, geçmişe dönüşü kolaylaştırıyor.”³² Latincenin etkisiyle tarihî ve kültürel süreklilik kesintisiz bir şekilde devam eder. Böylece İtalyanlar, klasik dünya ile kendilerine yeni bir edebiyat anlayışı da geliştirmeye başlamıştır. Dante, Petrarca ve Boccaccio gibi sanatçı ve düşünürler, edebî bir hümanizmin ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir. “Hümanistler, Latineden sonra Roma kültürünün asıl kaynağına, kadîm Yunan kültürüne inmek gereğini duydular ve Yunanca öğrenimine ve Yunan eserlerinin araştırılmasına başladılar.”³³

Latincenin yeniden gündeme gelmesi ve antik kültürü besleyen eserlerle ilişki kurulması, antik kültürün İtalya'da yeniden yerleşmesine imkân sağlamıştır. Hayatın her alanında kendisini hissettiren dinsel düşüncenin yerini ise yavaş yavaş daha laik bir anlayış almıştır. Antik kültürün getirmiş olduğu ahlak anlayışı ve özgür düşünce toplumsal hayatta köklü değişikliklere neden olmuş, gündelik ve manevi yaşantıda yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İtalya'da din, ahlak, düşünce ve sanat gibi alanlarda görülmeye başlayan reformlar zaman içinde hümanizm anlayışının daha çok benimsenmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

³⁰ Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü I*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Devlet Kitapları, Ankara, 1974, s. 207.

³¹ Şükrü Akkaya, “Humanizmin Çıkışı ve Yayılışı”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V. Cilt, S. 2, ss. 199-222, Ankara, 1947, s. 217.

³² Jacob Burckhardt, *age.*, s. 270.

³³ Halil İnancık, *age.*, s. 60.

Hümanizm, siyasi ve edebî faaliyetler yoluyla İtalya'dan Avrupa'nın diğer ülkelerine sıçramıştır. Çoğunlukla da hiçbir zorlanma ile karşılaşmadan kabul edilip benimsenmiştir. İtalyan hümanizmi ya da diğer adıyla Rönesans hümanizmi, başka toplumların da kendi değerleriyle ortaya koymuş olduğu farklı hümanizm biçimlerine kaynaklık etmiştir. “Bu dönemin en önemli olaylarından bir tanesi de Latincenin yerini millî dillerin almasıdır. Böylece, hümanizm esasları üzerinde millî edebiyatlar doğmaya başlamıştır.”³⁴ Avrupa uluslarının kendi dillerinde oluşturduğu edebiyat ürünleri vasıtasıyla genel olarak antik kültürün destan, trajedi, komedi gibi türleri yeniden gündeme gelmiştir. Ortaya konan sanatsal faaliyetler, hümanizm algısının Avrupa genelinde yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur.

Rönesans hümanizmiyle gelişen laik yaşam biçimi ile klasik türlere ve eserlere eğilim, ilerleyen süreçte modern hümanist düşüncenin doğmasına uygun ortam hazırlamıştır. Modern hümanist düşüncede bir taraftan laikliğin etkisiyle insanın bu dünyadaki “gerçek”liği esas alınırken diğer taraftan da o güne kadar var olan bütün kurumlar aklın süzgecinden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir.³⁵ Ancak klasik eserlere verilen önem ve bu eserlerin örnek alınıp “iyi okunması” gerektiğine olan inanç, temel öğretilerden biri olarak modern hümanizm anlayışında da varlığını sürdürmüştür.

Önceleri İtalyanların kendi tarihlerinin bir parçası olarak görüp büyük bir gururla sahip çıktıkları klasik kültür, Avrupa ülkelerine hızla yayılmış ve ortak miras olarak benimsenmiştir. Hümanizm anlayışında ise “Aydınlanma Çağı” ile birlikte en saf hâliyle “insan” a odaklanılmış ve insandan başka bir ölçüt kabul etmeyen bir tutum sergilenmiştir. Bu dönemde hümanizme felsefî anlamlar da yüklenerek insanın kendi akli yardımıyla kendi değerini bulması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Öte yandan da insanın sadece kendini tanımakla yetinmeyip yaşamını da bu doğrultuda aydınlatması gerektiği görüşü benimsenmiştir.

Modern Batı düşüncesinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir yer tutan hümanizm, Avrupalı olmayan toplumlarda çoğunlukla Batıcılık, Batılılaşma ve Modernleşme kavramlarıyla birlikte ele alınmaktadır. Hümanizmin Türkiye'deki gelişimine bakıldığında ise bu kavramın daha çok Batılılaşmak ekseninde ele alındığı görülmektedir. Ancak bazen

³⁴ Ruhattin Yazoğlu, “Hümanizm ve Mevlâna”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IX. Cilt, S. 20, ss. 67-83, Erzurum, 2002, s. 69.

³⁵ Macit Gökberk, *age.*, s. 62.

bilinçsiz bir yaklaşımla tasavvuf düşüncesindeki insana verilen değer ile hümanizm anlayışı bir tutulmakta ve hümanizmin Türkiye'deki gelişim süreci yanlış değerlendirilmektedir.

Tasavvuf düşüncesi, on ikinci yüzyılda Hoca Ahmet Yesevi ile Türkler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Şeyh Edebali, Hacı Bayram Veli gibi birçok mutasavvıfın öğretileriyle Anadolu'da insanı seven, insanı yücelten ve tüm insanlığı kucaklayan bir tasavvuf inancı ortaya çıkmıştır. Tasavvuf inancındaki insana verilen değer ile hümanizmi eşdeğer kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Türk tasavvuf düşüncesindeki insan algısı İslami temeller üzerine inşa edilmiştir. Batılı hümanizm düşüncesinden insanı ele alış yönüyle ve geçmişe dönük referansları açısından ayrılmaktadır. Batılı hümanist düşüncede Antik Yunan-Latin'e dönük, klasik kültür temelli ve dinden bağımsız bir tutum sergilenirken tasavvuf anlayışında İslami değerleri önelemekte ve Doğu'nun manevi kültür değerlerini referans alan bir insancılık sergilenmektedir.

Türk Hümanizmi kavramını ise felsefi bir terim olarak on dokuzuncu yüzyılda başlayan Türk modernleşmesiyle birlikte düşünmek gerekir. Tanzimatla birlikte Batı'ya yönelen Türk aydınları, dünyanın merkezinde kendisini gören Batılı insanla tanışmıştır. Batılı bir anlayışla yaşadığı toplumun hayata bakışını sorgulamaya başlamış ve ona yön vermeye çalışmıştır. Modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan hümanizm kavramı ise zamanla tarih, sanat, felsefe ve kültür alanlarında çeşitli eğilimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eğilimler, Türk toplumuna Batılı anlamda kültürel bir kimlik kazandırma amacı doğrultusunda şekillenmiştir.

1.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mitoloji ve Antik Yunan-Latin Kaynaklı Eğilimler:

Osmanlı Devleti, çok uluslu bir toplumsal yapıya sahipti. Bünyesinde barındırdığı farklı etnik gruplar daha çok cemaatler hâlinde bir arada bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulamış olduğu siyaset, bu cemaatlerin kendi inançları doğrultusunda rahat bir şekilde yaşayabildikleri huzurlu bir sosyal ortam oluşturmuştu. Bu sosyal ortamın oluşmasını sağlayan siyasi irade, ekonomik güç ve hukuki düzen aynı zamanda devletin bilim ve teknik bakımdan da Avrupa'nın ilerisinde yer almasını sağlamıştır.

Batılı anlamda hümanizmin ortaya çıktığı dönem, Bizans'ı fethetmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine doğru yöneldiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti, mekânsal olarak

Batı'ya doğru gerçekleşen yakınlaşmasına karşın Batı'da yaşanan gelişmeleri yakından takip edememiştir. Rönesans ile Avrupa'da başlayan köklü değişimleri kavrayamamış, aydınlanma düşüncesinden geride kalmış, bilim ve teknik konusunda çağı yakalayamamış, Avrupa'nın gerçekleştirdiği uygarlık atılımını takip edememiştir:

Osmanlı diyebileceğimiz 13-19. yüzyıllar arasındaki Türkiye kültürü birçok alandaki (mimarlık, şiir, vb.) gelişmeye rağmen, 16. yüzyıldan beri Batı kültürünün ilim ve felsefede kazandığı büyük ilerlemeleri izleyememesi yüzünden geri kalmıştır. İslam Medeniyetinin 8-11. yüzyıllardaki müspet ilim seviyesini muhafaza edememiş; Batı'nın bu alanda İlkçağ ve Ortaçağ ilim seviyesiyle ölçülemeyecek yeni keşiflerinden uzak kalmış; eski İslam eserlerinin bile ancak "haşiye"lerini, "şerh"lerini yazmak, bazılarını da yarım olarak Türkçeye çevirmekle yetinmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde artık Batı karşısında yenilgiye uğramış ve uygarlık yarışında ön sıralardaki yerini kaybetmiştir. Osmanlı aydınları, Tanzimat'ın ardından Batı uygarlığını daha bilinçli bir şekilde tanımaya çalışırken Batılı anlamda hümanizmi de anlamaya ve kendi toplumuna bunu aktarmaya başlamışlardır. Batı'dan öğrendikleri hümanizm düşüncesiyle birlikte Antik Yunan-Latin uygarlığına yönelmişler, bu konuda çeviri eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Hümanizmin köklerinin dayandığı Antik Yunan-Latin uygarlığı, Osmanlı aydınlarının pek fazla bilgi sahibi olmadıkları ancak Batı ile etkileşime geçtikten sonra öğrenmeye başladıkları bir konudur. Oysa Antik Yunan-Latin felsefesinden faydalanan İslam dünyası, dokuzuncu ve on birinci yüzyıllar arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Fakat bu durum, on dördüncü yüzyıldan sonra değişmeye başlamış ve İslam felsefesi ve bilimi üzerindeki Antik dünyanın etkisi zamanla kaybolmuştur. On dördüncü yüzyıldan itibaren İslam dünyasında "özgür düşüncenin yerini skolastik düşünce alırken, felsefenin yerini ise kelam almıştır."³⁷

İlber Ortaylı, bu durumu metin merkezli değerlendirme ve incelemelerden uzaklaşarak tarihten bir kopuş olarak değerlendirir. Ortaylı'ya göre tercümeden ve metin incelemesinden vazgeçildiği an, ilk önce tarih şuuru ve tarih tetkiki, ardından da toplumu değerlendirme ortadan kalkar. Osmanlı'nın da on beşinci yüzyıldan sonra böyle bir durumla karşı karşıya kaldığını ve tarihî şuurunu yitirdiğini söyleyen Ortaylı, bunun da Antik dünya ile temasın kopmasının en büyük sebebi olduğu görüşünü dile getirir.³⁸

³⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 43.

³⁷ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s. 79-86.

³⁸ İlber Ortaylı, "Türkiye'de Klasik Çağın Algılanması" (Prof. Dr. Oral Sander'e Armağan), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LI. Cilt, S. 1, ss. 371-380, Ankara, 1996, s.373.

Güneş Altınbaş Serezli, Abdülhak Adnan Adıvar'a dayanarak Türklerin hümanizm ve Antik Yunan-Latin uygarlığı ile ilk karşılaşmalarının on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, Fatih'in İstanbul'u fethettiği ve Osmanlı'nın Avrupa karşısında bir üstünlük elde ettiği döneme rastladığını ifade eder.³⁹ Fatih'in tahta çıkmasından sonra Osmanlı Türkleri arasında bilim ve felsefeye olan ilgi artmaya başlamıştır. Fatih'in kendisi de bu ilgi ile Yunan filozoflarının Arapça ve Farsça'ya çevrilen eserlerini okumaya başlamış; hatta Aristoteles'in eserlerini birer ilham kaynağı olarak görüp danışmanları ile ayrıntılı bir şekilde inceleyip değerlendirmiştir. Fatih, Yunanca ya da Latince bilmediği için mevcut eserler arasında özellikle ilgisini çekenleri Türkçeye çevirtmiş, diğerlerini de Topkapı Sarayı kütüphanesinde tutmuştur.⁴⁰

Fatih Sultan Mehmet'in Antik Yunan-Latin kültürüne karşı olan ilgisi ve bu alandaki girişimleri onun ölümünden sonra sekteye uğramıştır. Osmanlıda Antik Yunan-Latin kültürüne karşı uzun yıllar pek bir ilgi gösterilmemiştir. Bu durum 1832'de Tercüme Bürosu'nun kurulmasına kadar da devam etmiştir. Tercüme Bürosu'ndan önce Antik Yunan-Latin edebiyatından çevrilen az sayıda eser bulunmaktadır. On yedinci yüzyılda Kâtip Çelebi'nin *İrşad-ül Hayara Fi't-Tarihi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasara* (Yunan-Roma ve Hıristiyanların Tarihleri Üzerine Hayırlı İrşadlar, Uyarılar) adlı risalesi, Yunan-Latin uygarlıklarından söz eden ilk örneklerden biridir. Yine aynı yüzyılda Hüseyin Hezarfen'in *Tarih-i Devlet-i Rumiye* (Roma Devleti Tarihi) adlı eserinde Antik Yunan-Roma'dan ve Bizans'tan bahsedilmektedir. On sekizinci yüzyılda ise artık Osmanlı'da "yaşadığı mekânın ötesini merak etmeye başlayan, eski yaşam biçimi ve dünya görüşünün kalıplarını yıkmaya çalışan" bir aydın sınıfı doğmaya başlamıştır.⁴¹

On sekizinci yüzyıl, hümanist kültür için "yavaş ama sağlam bir başlangıç" olur. Bu başlangıç, Yanyalı Hoca olarak bilinen eski Galata kadısı Mehmet Esat Efendi ile gerçekleşir. İyi derecede Rumca, Yunanca ve Latince bilen Mehmet Esat Efendi, kendi dönemindeki aydınlardan da bu yönüyle ayrılır.⁴² Mehmet Esat Efendi, bizzat Damat İbrahim Paşa'nın talebi üzerine Aristoteles'in *Fizik* adlı eserini doğrudan Yunancadan çeviren ilk Osmanlı

³⁹ Güneş Altınbaş Serezli, *Turkish Humanism Project in the Early Republican Period*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 33.

⁴⁰ Güneş Altınbaş Serezli, *agt.*, s. 34.

⁴¹ İlber Ortaylı, *agm.*, s. 373-374; 376-377.

⁴² İlber Ortaylı, *agm.*, s. 373-374; 376-377.

aydınıdır.”⁴³ Yine bu dönemde çevrilen ilk felsefi eser de Kirkor Tomaryan’ın *Yunan Filozofları*’dır.⁴⁴

Osmanlı’nın Antik Yunan-Latin dünyası ile temasının gerçek anlamda on dokuzuncu yüzyılda başladığı kabul edilmektedir. 1832’de Tercüme Bürosu’nun kurulmasından sonra bu konuyla ilgili çevirilerin sayısı artmıştır. Bu çeviriler vasıtasıyla Antik Yunan-Latin kültürü Osmanlıda daha tanınır hâle gelmeye başlamıştır. Hatta Avrupa’da Antik Yunan-Latin kültürünün etkisiyle ortaya çıkan özgürlük, hür irade, insancılık gibi bazı düşüncelerin Tanzimat dönemindeki Batılılaşma ve yenileşme hareketlerinde yol gösterici olduğu görülmektedir.

Osmanlıda eski Yunanca ve Latince bilenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Fakat on dokuzuncu yüzyılda tercüme vasıtasıyla Fransız edebiyatı ve Fransızca ile tanışan Türk aydınları, dolaylı olarak Antik dil ve kültürü de tanımaya başlamışlardır.⁴⁵ Tanzimat dönemiyle birlikte Batı literatüründen alınan tercüme eserler sayesinde yeni bir kültür ve edebiyat sahası oluşmuştur. Avrupa’da Rönesans’la başlayan Antik Yunan-Latin düşüncesine olan ilgi, çeşitli fikir ve sanat akımları vasıtasıyla Türk edebiyatında da yansımalarını göstermiştir. Ancak dönemin telif eserlerinde bu ilginin “küçük yansımalar düzeyi”nde kaldığı görülmektedir.⁴⁶

Türk edebiyatı, Batı etkisinde yeniden şekillenirken özellikle romantizm akımının ortaya çıkardığı eski kaynaklara ve mitolojik kökenlere dönme eğilimi, Türk yazarlarını da etkilemiştir. Fakat bu etkinin yazarlar tarafından bilinçli olarak eserlerine yansıtılmış olduğu söylenemez. Aydın Afacan, Türk edebiyatının ilk tercüme romanı olarak kabul edilen *Tercüme-i Telemak*’ın (1862), aynı zamanda “Türk edebiyatında Yunan mitologyası ile ilgili ilk çeviri” eser olduğunu söyler. Ancak bu ilk çeviri romanın Yunan mitologyasıyla ilgili olmasının tamamen “tesadüfi” olduğunu belirtir.⁴⁷ *Telemak*, Odysseus yurduna ulaşmak için mitolojik varlıklara karşı savaş verirken oğlu Telemakhos’un İthaka’da düşmanlarına karşı verdiği mücadeleyi anlatan bir eserdir.

⁴³ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 48.

⁴⁴ Tansu Açık, “Türkiye’de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış”, *Toplum ve Bilim*, S. 98, ss. 111-151, Güz 2003, s. 112.

⁴⁵ İlber Ortaylı, *agm.*, s. 377.

⁴⁶ Aydın Afacan, *Şiir ve Mitologya: Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Yunan ve Latin Mitologyası*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2003, s. 58.

⁴⁷ Aydın Afacan, *age.*, s. 58.

Tanzimat döneminde ortaya konan başka çeviri eserlerde de Yunan mitolojisinin izleri görülebilmektedir. Bunlar arasında Mehmet Kâmil Bey'in *Dafni ve Kloe'nin Hikâye-i Taaşşukları* (1874), Yusuf Bahaeddin Bey'in *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhir: Eser-i Plutark*, Râsih Efendi'nin *Menâkıb-ı Hayvan Berây-ı Techiz-i Ezhan* (1878), Mehmet Nüzhet'in *Fedra* (1878), Fikri Paşazâde Mehmet Münci Bey'in *Diyana* (1892) adlı çevirileri⁴⁸ örnek olarak sayılabilir. Bu çeviri eserlerdeki mitolojinin varlığı, çevrilen eserlerin özünde yer alan mitolojik unsurlarla sınırlıdır.

Şinasi, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Vefik Paşa gibi Tanzimat döneminin önde gelen yazarları, mitoloji ve Antik Yunan-Latin düşüncesinden izler barındıran eserler ortaya koymuşlardır. Bu dönemde Türk edebiyatında Mitoloji konusunu işleyen ilk kitap Şemsettin Sami'nin *Esatir: Dünya Mitolojisinden Örnekler* (1880) adlı eseridir. Bu eserde çeşitli medeniyetlerin mitolojilerinden örnekler aktarılmaktadır. Nabizade Nâzım'ın *Esatir* (1893) adlı eserinde de Yunan mitolojisine yer verilmektedir. M. Naim Fraşeri tarafından yapılan Homeros'un *İlyada* adlı eserinin ilk çevirisi (1887) de bu dönemde “doğrudan doğruya Yunancadan yapılan ilk tercüme” eser olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

Abdülhak Hamit'in şiirleri ve tiyatroları ile Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* adlı eserinde yer alan bazı öykülerde Yunan mitolojisinin etkileri görülebilmektedir.⁵⁰ M. Fahri'nin Fransua'dan tercüme ettiği ve Yunan mitolojisinden çok bu mitolojinin Shakespeare üzerindeki etkileri üzerinde durduğu *Esâtir-i Evveline Dâir Makâle* adlı çalışmasında mitoloji konusuna değinilmiştir. Ziya Paşa'nın *Meşâkil-i Fûrûkemedden Plutark'ın Bir Makâle-i Meşhûresi* adlı makalesi de mitoloji ile ilgili tanıtıcı bilgiler içermektedir.⁵¹

Tanzimat döneminde Antik Yunan-Latin kültürüne ve mitolojiye yer verilen bir başka eser ise *Les Turks Anciens et Modernes*'dir (Antik ve Modern Türkler). Mustafa Celâleddin Paşa tarafından Fransızca olarak Avrupalılara Türklerin eski medeniyetlerini tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır (1869). Kitapta Antik Yunan-Latin uygarlığı ile eski Türk medeniyetleri arasında bağ kurulmaktadır. Antik Yunan-Latin mitolojisindeki pek çok Tanrı isminin Türkçeye dayandığı, eski medeniyetlerin oluşumunda Âriler gibi Türklerin de katkısı olduğu

⁴⁸ Aysun Çetin Sinop, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Aydınlarının Mitolojiye Bakış Tarzı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993, s. 26; 27; 30; 37.

⁴⁹ Aydın Afacan, *age.*, s. 59.; Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 35-36.

⁵⁰ Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 23-24.

⁵¹ Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 31;33.

vurgulanmaktadır. Bu yönleriyle Mustafa Celâleddin Paşa'nın bu eseri, Türkçülük akımının ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.⁵²

Türk aydınları, Tanzimat döneminin başlarında mitoloji konusuna temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Ancak ilerleyen dönemde yaşanan “Klasikler Tartışması”yla birlikte Türk aydınlarının dikkatleri Antik Yunan-Latin edebiyatına yönelmiştir. Mitoloji ise daha bilinçli bir şekilde Türk edebiyatında yer edinmeye başlamıştır. Klasikler Tartışması, Ahmet Mithat Efendi'nin 5 Eylül 1897 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde *Müsâbaka-i Kalemîyye İkrâm-ı Aklâm* adıyla yayınlanan bir yazısıyla ortaya çıkmıştır. Dönemin önde gelen bazı aydınlarının Ahmet Mithat Efendi'nin söylemlerine karşı kendi görüşlerini ortaya koymaları, o dönemin edebiyat gündemini oluşturmuştur. Klasikler Tartışması, tartışmaya katılanlar kadar, tartışma süresince ortaya konulan görüşler ve tartışmanın seyri bakımından da yakın dönem Türk edebiyatı ve kültür tarihi açısından dikkate değer tartışmalarından birisidir. Edebiyat, sanat, kültür ve yer yer felsefe ile ilgili konularda çeşitli düşüncelerin ifadesine imkân veren bu tartışma, dönemin edebiyat ve kültür hayatının canlı bir kesitidir.⁵³

Ahmet Mithat Efendi, söz konusu yazısında Türk edebiyatında henüz klasik bir dönemin oluşmadığını savunur. Klasik olarak nitelendirilebilecek eserler kaleme alınmadığını, bu sebepten dolayı hiç değilse klasiklerden haberdar olmak gerektiğini belirtir. Bunun da ancak klasik eserlerin çevirisiyle mümkün olabileceğini ifade eder. Ahmet Mithat Efendi'nin bu düşüncelerine karşı dönemin bazı edebiyatçıları cephe alırlar. Ahmet Cevdet ile başlayan eleştiriler Cenap Şahabettin, Necip Asım, İsmail Avni, Hüseyin Daniş, Ahmet Rasim, Hüseyin Sabri ve Sait Bey'in çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan yazılarıyla devam eder.⁵⁴ Hatta Sait Bey'in bu meseleye Ahmet Mithat Efendi'yi “alt etmek” için dâhil olması, konunun daha çok dallanıp budaklanmasına ve başka yönlere kaymasına sebep olur.⁵⁵ Artık mesele Doğu'nun mu yoksa Batı'nın mı tercih edilmesi gerektiğinin üzerinde yoğunlaşmıştır.

Klasikler Tartışması, Osmanlının içinde bulunduğu sürecin edebiyattaki yansımalarından biridir. İslam kültürü ve Batı karşısındaki kararsız tutum hem Tanzimatla birlikte ortaya çıkan

⁵² İsmail H. Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 593'den akt. Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 46.

⁵³ Ramazan Kaplan, *Klâsikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 166-167.

⁵⁴ Ramazan Kaplan, *age.*, s. 169; Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 251-254.

⁵⁵ Bedri Aydoğan, “Servet-i Fünûn Döneminde Edebiyat Üzerine Oluşan Polemikler”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII. Cilt, S. 7, ss. 97-106, 2013, s. 101.

girişimleri etkilemiş hem de uzun yıllar devam edecek olan ikircikli bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin de en önemli kültür meselelerinden biri olmaya devam etmiştir. Hasan Âli Yücel, Doğu ile Batı arasında kalınan tereddütü şu sözlerle eleştirmiştir:

Bugün de aradan geçen yarım asra rağmen bir tek ana mesele karşısında bulunmuyor muyuz? Şarklı mı kalacağız, Garplı mı kalacağız? İyi ve kuvvetli Türk olmak için hangi tarafa yönelmeliyiz? Millî bilincin tam aydınlanması için yaptığımız bugünkü mücadelelerin de kökü bu dâvada toplanıyor mu?⁵⁶

Servet-i Fünûn döneminde, bireysel hassasiyetlerin daha çok önem kazandığı görülür. Bu dönemde, edebî anlamda özellikle türlerin gelişimi ile ilgili girişimler artmıştır. Edebiyat ve düşünce alanlarında etkili olan akımlar değişmiş; Tanzimat döneminde yaygın olan romantizmin yerini realizm ve natüralizm almıştır. Bu dönemde mitolojiye yer verilen çeviri çalışmaları arasında Ahmet Reşit Bey'in Virgil'in *L'eneide* adlı mitolojik eserinin çevirisi; Selanikli Hilmi Bey'in *İlyas yahut Şair-i Şehir Omiros* adıyla *İlyada* çevirisi (1900); Yunus Nâbi'nin *Artemis* çevirisi (1902) bulunmaktadır. Mustafa Nuri'nin M. Edom'dan çevirdiği *Tarih-i Esatir* (1913) ile Mehmet Tefvik Bey'in Paul de Charme'den çevirdiği *Esâtir-i Yunâniyan* (1913) adlı eserleri Servet-i Fünûn döneminin sonlarında ortaya konan çeviri eserlerdir.⁵⁷

Mehmet Hilmi Bey'in *Gülünç Efsaneler* (1903) ve Ali Bey'in *Seyyâreler* (1899) adlı eserleri Servet-i Fünûn döneminde mitolojiye yer veren ilk telif eserler arasında yer alır. Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Tefvik Fikret'in *Promete* (1911) adlı şiirinde de mitolojik unsurlar bulunmaktadır. Yine Servet-i Fünûn döneminin önemli isimlerinden biri olan Mehmet Rauf'un *Yunan-ı Kadim Tarih-i Edebiyatı* (1911) adlı eserinde Yunan trajedileri geniş bir biçimde ele alınmıştır.⁵⁸ Dârülfünûn'da Garp edebiyatı müderrisi olarak görev yapan Halit Ziya'nın Latin-Yunan tarihi ve edebiyatına dair ders notlarının taşbasmaları bulunmaktadır. Halit Ziya'nın *Lâtin Edebiyatı* (1911) adlı eserinde ise Antik Yunan-Latin dünyasından örnekler yer almaktadır.

Raif Necdet Bey'in *Musâhebe-i Edebiyye* (1911) başlıklı yazısında o güne kadar sadece Fransız edebiyatı hakkında bilgi sahibi olunduğuna ve Fransız edebiyatının örnek alındığına,

⁵⁶ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 254-255.

⁵⁷ Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 68-69.

⁵⁸ Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s. 68-69.

oysa Batı edebiyatlarının temelinde yer alan Eski Yunan edebiyatının da mutlaka tanınması gerektiğine temas edilmiştir.⁵⁹ Yine bu dönemde Celal Nuri tarafından Avrupa uygarlığının kökeni olarak Yunan uygarlığı gösterilmiş ve yüceltilmiştir.⁶⁰

Fecr-i Âti, Servet-i Fünûn'un ardından "sanat şahsi ve muhteremdir" anlayışıyla ortaya çıkan bir topluluktur. Servet-i Fünûn dergisinde 24 Şubat 1910 tarihinde yayınladıkları bir beyanname ile kendilerini kamuoyuna tanıtmışlardır. Türk edebiyatında bir edebî topluluk tarafından yayımlanmış olan bu ilk beyannamede Fecr-i Âti'nin kuruluş amacı etraflıca açıklanmıştır. Topluluğun amaçları arasında Batı'nın önemli edebiyat ve fikir eserlerini çevirtmek de yer almaktadır. Fakat Fecr-i Âti, Batı edebiyatı ile daha sıkı bir temas kurma isteğinin ötesine geçememiş; Türk edebiyatına önemli sayılabilecek yenilikler getirememiştir. Dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel şartları gereği edebî alanda uzun soluklu faaliyetler gösterememiştir. Bu nedenle Fecr-i Âti topluluğunun Antik Yunan-Latin kültürüne yönelik eğilimlerinden ve bu konuyla ilgili ortaya koydukları çalışmalardan söz edebilmek pek mümkün değildir.⁶¹

Tanzimat ile başlayan modernleşme çabalarıyla toplumsal ve siyasal alanda yenilik arayışları da ortaya çıkmıştır. Doğu ve Batı arasında kalan dönemin aydınları, farklı düşünce ve eğilimlerle görüşlerini ortaya koymuşlardır. Türk aydınları arasında daha sık görülmeye başlanan Antik Yunan-Latin dünyasına olan ilgi ise belli ilke ve kurallar doğrultusunda ele alınmaktan ziyade bireysel eğilimlerle ortaya konmuştur. Türkiye'de bireysel anlamda hümanizmin ilk emarelerine ise Tevfik Fikret'in bazı şiirlerinde rastlanmaktadır.

Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Tevfik Fikret, Türk şiirine biçim ve içerik bakımından getirdiği pek çok yenilik nedeniyle modern Türk şiirinin kurucuları arasında gösterilir. *Servet-i Fünun* dergisinde kendisi gibi yenilikçi başka şair ve yazarlarla birlikte Batılı anlamda bir edebiyat oluşturmak için çabalamıştır.⁶² *Servet-i Fünun*'da edebî ve siyasi pek çok tartışmanın muhatabı olan şair, Batı medeniyetini ve değerlerini her şeyiyle olduğu gibi benimsemek gerektiğine inananlardandır. Tevfik Fikret'in *Servet-i Fünun*'dan ayrıldıktan sonraki şiirlerinde dönemin yaygın siyasi ideolojileri olan Türkçülük ve İslamcılık

⁵⁹ Aysun Çetin Sinop, *agt.*, s.78.

⁶⁰ Işıl Çakan Hacibrahimoglu, *age.*, s. 52.

⁶¹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 154-155.

⁶² Kenan Akyüz, *Batu Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 77.

akımlarından farklı olarak hümanizm düşüncesinin izleri görülür. İnsancılık, akıl, bilim, özgürlük, eşitlik, materyalizm gibi kendi döneminde henüz tam olarak idrak edilememiş kavramlar, onun düşün dünyasının temellerini oluşturur.

Tevfik Fikret, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki siyasi düzenden ve toplumun yapısından duyduğu memnuniyetsizliği şiirlerinde yansıtmıştır. 1900 yılında yayınlanan *Rubâb-ı Şikeste* adlı kitabında yer alan şiirlerinde baskıyla yönetilen, yoksullukla boğuşan, cehaletin ve geriliğin etkisi altında bulunan toplumun durumunu gözler önüne serer. Bu şiirlerinde karamsarlığı ve ümitsizliği açıkça hissedilir. Fakat İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra gelecek kuşakların ülkenin ve toplumun kötü durumunu değiştireceğine inanır.⁶³ Tevfik Fikret, 1911 yılında yayınlanan *Halûk'un Defteri*'nde bir araya getirdiği şiirlerinde II. Meşrutiyet'in ardından iktidara gelen İttihad ve Terakki yönetiminin memlekete ve topluma beklenen faydayı sağlayamayacağına kanaat getirerek yeniden eleştiri dolu şiirler yazmaya başlar. Halkın din, vatan, bayrak gibi uğruna can verecek kadar kutsal saydığı değerleri, ülkeyi yönetenlerin kendi çıkarları ve hayalleri uğruna tüketmelerini anlattığı "Han-ı Yağma"⁶⁴ adlı şiiri; "alayla ortaya konan bir hiddet ve nefretin ifadesidir."⁶⁵

Yeryüzünü vatanı, bütün insanları milleti olarak gören Tevfik Fikret, insanların insanca yaşadıkları zaman dünyanın cennete döneceğine inanır. Savaşların, şiddeti daha çok artırıp daha fazla kan dökülmesine neden olduğunu söyler.⁶⁶ Tarihte yaşanmış bütün savaşların, insanların birbirlerine olan nefretinin temelinde milliyetçiliğin ve dinî inançların yattığını düşünür. Bu nedenle Tanrı'nın varlığını sorgular ve insani değerleri yüceltir.⁶⁷ İnsanların özgürce yaşayabildiği, eşitliğin ve sosyal adaletin sağlandığı bir toplum düzeni arzular.⁶⁸ Fikret'e göre, "insan gücünü bilimden ve teknikten aldığı ölçüde güçlüdür."⁶⁹ Bu düşünceleri doğrultusunda oğlu Halûk'u eğitim için Avrupa'ya gönderen Tevfik Fikret, ona hitaben yazdığı "Halûk'un Vedâ'ı" adlı şiirinde ülkenin bilim, teknik ve sanatın yanı sıra güven, cesaret ve umuda ihtiyacı olduğunu belirtir. Gençlerin çalışkan ve yürekli olmasını ister.

⁶³ Tevfik Fikret, "Ferda", *Halûk'un Defteri, Rübâb'ın Cevâbı, Şermin ve Diğer Şiirleri*, haz. İbrahim Tüzer, Selçuk Atay, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s. 101.

⁶⁴ Tevfik Fikret, "Han-ı Yağma", *age.*, s. 619.

⁶⁵ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 32.

⁶⁶ Tevfik Fikret, "Halûk'un Âmentüsü", *age.*, s. 47.

⁶⁷ Tevfik Fikret, "Târih-i Kadim", *age.*, s. 625.

⁶⁸ Tevfik Fikret, "Halûk'un Defteri", *age.*, s. 23.

⁶⁹ Sabiha Sertel, *İlercilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Hür Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 185.

“Yarının devrim ordusunda çarpışacak” olan genç kuşaklardan ülkeyi ve toplumu aydınlatıp ileriye götürecek aydınlanmanın ışığını getirmelerini bekler.⁷⁰

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tevfik Fikret’in sadece siyasi bir statükonun muhafazası veya yeniden düzenlenmesi için uğraşmadığını; daha derine, insan davasına kadar indiğini ifade eder. Tanpınar’a göre Tevfik Fikret, insanın kendi içinde kurması gereken hürriyetin şairidir.⁷¹ Tanıl Bora, Tevfik Fikret’in hümanizmin Türkiye’deki erken mümessili olarak düşünülmesi gerektiğini söyler.⁷² Yaşar Nabi Nayır, Tevfik Fikret’in henüz ümmet ve millet kavramları arasındaki farkı tam olarak ayırt edemeyen bir toplumda hümanizmi geleceğin hâkim ideolojisi olarak önceden keşfettiğini belirtir. Geri kalmış bir toplumda onun medeniyet bayrağını elinde taşımak suretiyle üzerine düşen toplumsal sorumluluğunu fazlasıyla yerine getirmiş olduğunu ifade eder.⁷³ Zeki Baştımar, *Adımlar* dergisindeki yazısında Tevfik Fikret’i “büyük Türk hümanisti” olarak niteler ve onun hümanizm anlayışını şu şekilde açıklar:

Tevfik Fikret’in hümanistliği, geriliğin, istibdattın, dinî taassubun amansız bir düşmanı, kültürün, terakkinin ateşli bir taraftarı olmasında, millet sevgisiyle insanlık sevgisini kalbinde birleştirmiş bulunmasında, insanoğlunu, onun hürriyetini, benliğini mukaddes bilmesinde, bütün şiirlerinde bu ruhu yaşatmasındadır.⁷⁴

Tevfik Fikret, ortaya atmış olduğu fikirler nedeniyle yaşadığı dönemde ve ölümünün ardından birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Dönemin önde gelen entelektüelleri onu milliyetsizlik, vatansızlık ve dinsizlikle itham etmişlerdir. Mehmet Akif Ersoy, Tevfik Fikret’i para karşılığı inancını satabilecek biri olarak niteler ve onu Hristiyanlara zangoçluk yapmakla suçlar.⁷⁵ Necip Fazıl Kısakürek, Tevfik Fikret’in düşüncelerinin hiçbir felsefî yönü olmadığını ifade eder.⁷⁶ Şerif Aktaş’a göre de Tevfik Fikret’in şiirlerine yansıyan düşüncelerini, hümanizm ya da herhangi bir felsefî veya sosyal bir sistemle ilişkilendirmek mümkün değildir. Onun şiirlerinde öne çıkan düşünce, Batı medeniyetini her yönüyle kabul etmek ve Batılı değerleri

⁷⁰ Tevfik Fikret, “Halûk’un Vedâ’ı”, *age.*, s. 53.

⁷¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 277.

⁷² Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97.

⁷³ Yaşar Nabi, “Yaşar Nabi Diyor ki”, *Yeni Adam*, S. 261, 28 Birinci Kânun 1939, s. 10.

⁷⁴ Zeki Baştımar, “Büyük Türk Hümanisti Tevfik Fikret”, *Adımlar*, S. 8, ss. 260-262, I. Kanun 1943, s. 261.

⁷⁵ Mehmed Akif Ersoy, “Süleymaniye Kürsüsünde”, *Safahat*, haz. Kemal Bek, Bordo Siyah, İstanbul, 2007, s. 303.

⁷⁶ Necip Fazıl, “Necip Fazıl Diyor ki”, *Yeni Adam*, S. 261, 28 Birinci Kânun 1939, s. 13.

benimsemektir.⁷⁷ Modernleşme sürecinde Batı'nın bilim, teknik, sanat, edebiyat hatta kültür yönüyle örnek alınması gerektiği fikri, dönemin Türk aydınlarında sıkça görülen bir eğilimdir.

Yahya Kemal, Batı'yı örnek alarak yeni bir edebî anlayış ortaya koymak isteyen ve bu konudaki düşüncelerini bir sistem içerisinde temellendirmeye çalışan önemli bir isimdir. Herhangi bir edebî oluşumun içerisinde bulunmayan Yahya Kemal, Türkiye'nin modernleşme sürecini tarih, kimlik, edebiyat ve kültür denkleminde ele almıştır.⁷⁸ Yahya Kemal, Türk edebiyatı ile Antik Yunan-Latin kültürü ve hümanist düşünüş arasında bağ kuran öncü isimlerden biridir. Paris'te olduğu yıllarda Batı şiiri üzerine yoğunlaşmış ve Antik Yunan-Latin sanatına ilgi göstermiştir. Paris'te sembolist ve parnasyen şairlerle tanışmış, onların şiir anlayışından etkilenmiştir. Fransız edebiyatını yakından tanıma imkânı bulmuş ve bu edebiyatın köklerinin Antik Yunan-Latin kültürüne kadar uzandığını görerek zihninde yer edinmeye başlayan fikirlerle 1912'de İstanbul'a dönmüştür.⁷⁹

Yahya Kemal, yurda döndüğünde Fecr-i Âti'nin bir üyesi olan Yakup Kadri ile tanışmıştır. Fransız edebiyatına karşı büyük bir hayranlık besleyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu da Yahya Kemal gibi eski Yunan-Latin edebiyatına ilgi duymaktadır.⁸⁰ Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Fransız edebiyatındaki örneklerden yola çıkarak Türk edebiyatında da bir Neo-Hellenizm düşüncesi oluşturmak için birlikte hareket ederler. Nev-Yunanilik olarak adlandırılan bu eğilim, sembolizmin kurucusu ve isim babası olan parnasyenlerden, daha sonra Ecole Romana'yı kuracak olan Jean Moreas'tan gelmektedir.⁸¹ Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Antik Yunan-Latin edebiyatından esinlenerek Akdeniz havzasının kültürel zenginliğinden yararlanmayı ve hümanizme dayanan yeni bir edebiyat oluşturmayı arzulamışlardır. Türk edebiyatını eski Yunan edebiyatına dayandırmak, “bir nevi doğudan alıp batıya taşıma düşüncesiyle hareket etmek” istemişlerdir.⁸² Nev-Yunanilik eğilimi, dönemin

⁷⁷ Şerif Aktaş, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, I. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 99.

⁷⁸ Betül Mutlu Özçebe, “Türk Edebiyatında Hümanist Eleştiri Anlayışının Temelleri”, *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları-ICANAS Bildiri Kitabı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, ss. 1233-1249, s. 1236-1237.

⁷⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 108.

⁸⁰ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 251.

⁸¹ Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 332.; Şevket Toker, “Edebiyatımızda Nev-Yunânîlik Akımı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, ss. 135-165, 1982, s. 139.

⁸² Bilal Elbir, Ömer Karakaş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri”, *Turkish Studies*, S. 2/4, ss. 381-392, Sonbahar 2007, s. 382.

yaygın edebiyat akımları arasında ancak kısa bir süre kendine yer bulabilmiş, rağbet görmemiştir.⁸³

Başlangıçta Fransız edebiyatından aktarma yoluyla Türk edebiyatına girmeye başlayan Antik Yunan- Latin kültürü ve mitolojisi, Nev-Yunanilik oluşumuyla birlikte bilinçli şekilde ortaya konan telif eserlerle yer edinmeye başlamıştır.⁸⁴ Yahya Kemal, yaptıkları için Ömer Seyfettin başta olmak üzere dönemin Millî Edebiyatçılarının eleştirdiği gibi bir “Yunan hayranlığı” olarak görülmesini istemez. Ona göre Yunan-Latin medeniyetinden daha önce bir “Bahr-i Sefid Havza-i Medeniyeti” yani bir “Akdeniz Medeniyeti” vardır. Türkler de Anadolu’ya geldikten sonra artık Asyalı bir kavim olmaktan çıkıp iklimin ve coğrafyanın tesiriyle bu medeniyete dâhil olmuşlardır. Bu, bir Yunan hayranlığı değildir çünkü Yunan mitolojisi insanlığın ortak malıdır. Yahya Kemal, vaktiyle İran kültür ve medeniyeti çerçevesine dâhil olduğu gibi şimdi de Akdeniz havzası içinde bir Yunan-Latin medeniyetini ortak kültürün kaynağı olarak benimsemek gerektiğini savunmuştur.⁸⁵

Yahya Kemal, Hasan Âli Yücel ile yaptığı bir söyleşide Yakup Kadri ile arasındaki düşünce birliğinden ve Antik Yunan’a yönelmelerinden söz eder. Onlara göre modern Türk edebiyatı yönünü Avrupa’ya çevirmiş olsa da bu yöneliş sadece Fransız edebiyatı ile sınırlıdır. Oysa Türk edebiyatının gelişmesi için tek başına bu yeterli değildir. Bütün Avrupa’yı anlamak için ona kaynaklık eden Antik Yunan kültürü ve düşüncesi öğrenilmelidir. Türkler, coğrafya olarak ve kısmen de medeniyet bakımından Antik Yunan dünyasının varisidir. Fakat inanç farklılığı bu verasete engel olmuştur. Türk edebiyatının tam manasıyla bir edebiyat olabilmesi için sadece Avrupa’dan değil klasik dünyadan da beslenmesi gerekir. Bunun için de edebiyat ve fikir anlayışı değiştirilmeli ve bütün Avrupa edebiyatının kaynağı olan Antik Yunan’a dönülmelidir:

İkimiz de bir hülyaya kapıldık: İran’dan Yunan’a geçmek... Eski edebiyatın mihrakı İran’dı. Geç olmakla beraber Eski Yunan’a dönecektik. Modern edebiyatımız gerçi Avrupa’ya dönmüştü. Fakat bu model, Fransızların son nesri ve son şiiri idi. Bu kâfi olamazdı. Bütün Avrupa’yı anlamak için ancak Yunanlılardan başlamak lazımdı. Biz coğrafyaca, kısmen de medeniyetçe Yunanlıların varisiyiz. Bu verasete din mani olmuştur. Bu hal, 1850-1860 senelerine kadar sürmüştür. Biz, o tarihlerden bu yana hep Fransızlara tabi olmuşuz. Bütün Fransızların ve onlarla beraber Avrupalıların menbaı olan Yunanlılara dönmeliyiz ki, tam manasıyla bir edebiyatımız olabilsin. Binaenaleyh şiir ve fikir

⁸³ Ahmet Oktay, *Zamanı Sorgulamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 169.

⁸⁴ Sena Küçük, “Türk Edebiyatında Mitoloji Arayışları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 37, ss. 69-90, 2017 s. 73.

⁸⁵ M. Orhan Okay, “Beyatlı, Yahya Kemal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyatli-yahya-kemal>

telakkimizi değiştirmek, onların telakkisini almak lazımdır. Dövizimiz olarak şu sözü almıştık: “Biz medeniler, Akdeniz etrafında bir havuzun kenarlarındaki kurbağalar gibiyiz.” Estetikte, bilhassa lisan estetiğinde süslü ve boyalı Acem bediiyatından sobre ve beyaz olan lisana döneceğiz. (...) Velhasıl bir nevi Nev-Yunani edebiyat vücuda getireceğiz.⁸⁶

Yahya Kemal, Albert Sorel’in “toprağa dayalı tarih” tezinden çok etkilenmiş ve bu görüşten yola çıkarak kendi milliyetçilik anlayışını açıklamaya çalışmıştır. Yahya Kemal’e göre Türkler, Malazgirt Savaşı’ndan beri Akdeniz dolaylarında yaşamaktadırlar ve kendi kültürleriyle birlikte Anadolu’nun eski uygarlıklarının izlerini de taşıyan yeni bir sentez oluşturmuşlardır. Bu yeni uygarlık zamanla Arap ve Fars etkisi altında kalarak özünden uzaklaşmış ve başka mecralara yönelmiştir. Bu nedenle yapılması gereken ilk iş, Türk kültürünü özüne uygun şekilde yeniden oluşturmanın yollarını bulmaktır. Bu da yine Akdeniz havzasında ve eski Anadolu uygarlıklarıyla kurulacak olan temasla gerçektelecektir. Yahya Kemal, “Asyalılıktan hicret” etme yani Doğu’dan Batı’ya, Asya’dan Avrupa’ya dönme zorunluluğu olarak tanımladığı bu süreçte “Akdeniz havzasının suyunu içmenin kaçınılmaz olacağını” vurgular.⁸⁷

Yahya Kemal, Türk milletini Asyalı ya da Doğulu olarak değil Akdenizli olarak kabul etmiştir. Çünkü medeniyet ilk ışıklarını bu denizin kıyısından saçmaya başlamış; insan ve insanlık “tam ölçüsünü, tam değerini” ilk defa burada bulmuştur. Yahya Kemal, Batılıların “Yunan Mucizesi” adını verdikleri bu duruma “Akdeniz Mucizesi” demenin daha doğru olacağını savunur. Zira Yunanlılara mal edilen fikir, sanat ve medeniyet unsurlarında Mısırlılar başta olmak üzere Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bütün milletlerin payı vardır. Bu bakımdan Akdeniz’i bütün insani değerlerin eritilip süzöldüğü bir pota olarak düşünmek gerekmektedir.⁸⁸

Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Antik Yunan medeniyetini herhangi bir ırk ya da dine bağlamadan bütün insanlığın ortak değeri olarak görmek gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü onlara göre “Yunan esatiri her kavmindir, medeni insanların ebedi kitabıdır.”⁸⁹ Dolayısıyla bu medeniyetle ilişki kurarak yenileşmenin ve gelişmenin olacağına inanmaktadırlar. Onlara göre

⁸⁶ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 255-256.

⁸⁷ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 236-237.

⁸⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *age.*, s. 122-123.

⁸⁹ Cafer Gariper, “Bir Medeniyet ve Sanat Projesi Olarak Yahya Kemal’in Arayışlarının Yol Açtığı Yeni Bir Yöneliş: Nev-Yunanlılık”, *Yahya Kemal Beyatlı Ölümlünün 50. Yılı*, ed. Kâzım Yetiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 120.

“Avrupa medeniyetini tam olarak kavramak için onun temelini oluşturan Yunan ve Latin edebiyatını örnek alarak sağlam bir dil ve edebiyat zevki kurmak” mümkündür.⁹⁰

Nitekim Yahya Kemal, Batı uygarlığını anlamak için bu uygarlığın başlangıç noktasının Yunan-Latin uygarlığı olduğunu kabul etmek gerektiğini dile getirir. Ona göre Türkler ve Yunanlar hem tarihî ve coğrafi bakımdan hem de uygarlık açısından birbirlerinin varisi olarak görülmelidir. Yahya Kemal, Avrupa uygarlığının kaynağı olarak gördüğü Antik Yunan uygarlığına dönmek gerektiği fikrindedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de Arapça ve Farsçadan arındırılmış “arı Türkçe” ile devrimci bir edebiyat oluşturmayı teklif eder.⁹¹

Yahya Kemal’in “arı Türkçe” ya da “beyaz lisan” olarak tanımladığı bu yeni edebiyat arayışı aslında şiirle tanıştığı yıllarda başlamıştır. Antik Yunan döneminden şiirlerin Fransızcaya çevirilerini okurken aldığı haz, onun okuduğu şiirlerdekine benzer bir dil arayışına girmesine neden olmuştur. Yahya Kemal, kendi şiir dilini oluşturabilmek için girdiği arayışları “O zaman gençlik harâreti ile Türkçede Nev-Yunânî dediğim bir çeşnide Türkçemizin Yunan sanatı gibi beyaz ve çıplak olan güzelliğini belirterek bir çığır tecrübe ediyordum”⁹² sözleriyle ifade etmiştir.

Yakup Kadri de Yahya Kemal gibi temelleri Antik Yunan-Latin’den de öteye giden “Bahr-ı Sefid Havza-i Medeniyeti” düşüncesini ve bu medeniyetin oluşumunda Türklerin de katkısı olduğu görüşünü savunmuştur. Yakup Kadri’ye göre çağdaşlarının sanat ve edebiyat algılarında yer tutmuş olan hümanizm anlayışı, aslında “yeni ve eski tarz cemiyetlerin hepsinde” hüküm sürmeye devam etmektedir. Oysa hümanizmi anlayabilmek için yeni bir inkılap edebiyatı oluşturulmalıdır. İnkılap edebiyatı, “yeni bir hümanisma, yeni bir insan ve ruh telakkisi” demektir. Dolayısıyla bu edebiyatın, yeni bir hümanizm ve yeni bir insan algısı üzerine temellendirilmesi gerekmektedir.⁹³

Yahya Kemal, Yakup Kadri, Saffet Engin ve ilerleyen süreçte “Mavi Anadoluocular” olarak adlandırılacak olan grubun üyelerinin de benimsediği üzere hümanizm, Türkler arasında zaten çok eski devirlerden beri vardır. Yakup Kadri, Türklerin İslamiyet’i benimsedikten sonra hümanizmden uzaklaşmış oldukları görüşündedir. Çünkü benzer şekilde paganist dönem de

⁹⁰ Tansel Güney, “Yahya Kemal Beyatlı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 224.

⁹¹ Tansu Açık, *agm.*, s. 112.

⁹² Şevket Toker, *age.*, s. 140.

⁹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “İnkılâp Edebiyatı”, *Kadro*, No. 25, ss. 21-23, 1934, s. 23.

Hıristiyanlığın yayılması ve egemenliğini ilan etmesiyle son bulmuştur. Bu da insan ve tabiat kavramlarının anlamını yitirmesine yol açan tarihî bir olay olarak düşünülmelidir. Zira “İnsanlar kubbeler altında ibâdete başladıkları günden beridir ki, kendileriyle tabiat denilen şey arasına kesîf bir perde” inmiştir.⁹⁴

Yakup Kadri, bu düşüncelerini ilk olarak 14 Aralık 1913’te kaleme aldığı *Bir Muhavere* adlı yazıda dile getirmiştir. Hem içerik hem de biçim olarak Antik Yunan-Latin uygarlığının izlerinin görüldüğü bu yazıda Homeros’u, Antik Yunan-Latin dünyasının, dolayısıyla Batı uygarlığının temeli olarak göstermiştir. Ona göre Homeros, bir adamın değil; bir büyük hâdisenin ismidir ve yalnız insanlığı yeniden var etmekle kalmamış, “Beşeriyete beşeriyetin muhabbetini” öğretmiştir.⁹⁵

Homeros’u “insanlık tarihinin en büyük olayı olarak” kabul eden Yakup Kadri, onun Yunanlı değil İyonyalı olduğunu ileri sürmüştür. Homeros’u geç tanımış olduğu için de esef duyduğunu dile getirmiştir.⁹⁶ Yakup Kadri’ye göre kültür, bireysel duyguların toplumsal boyutta anlam kazanması ve nesilden nesile aktarılarak ortak bilincin oluşmasıdır. Bu bakımdan Homeros’u, halkın ortak duygularını aktardığı için, zengin bir kültür birikiminin taşıyıcısı olarak görmüştür.

Yakup Kadri, Batı’nın maddi ya da manevi kültür değerlerinin hangisinin alınması gerektiği konusunda yapılan tartışmalarda Batı’nın kültür değerlerinin bir bütün olarak alınması gerektiği görüşü üzerinde durmuştur. Bu düşünce ile yola çıkılırsa kültürel kimlik krizinin hümanizm yoluyla çözülebileceğine inanmıştır. Yakup Kadri, bu düşünceleri doğrultusunda liselerde Latince ve Yunanca derslerinin okutulmasını önermiştir. Liselerde Latince ve Yunanca derslerini almayan bir öğrencinin gerçek anlamda lise mezunu olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüştür. Çünkü ona göre lise eğitimi insanlık eğitimi ile eşdeğerdir ve bir öğrenci ancak bu dersleri alarak Avrupalı bir zihniyete sahip olabilir. Böyle bir eğitim vermeyen okul ise herhangi bir işe yaramaz.⁹⁷

⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Huysuzun Defterinden”, *Peyâm-ı Edebî*, 26 Kânun-ı Evvel 1329 (8 Ocak 1914)’dan akt. Şevket Toker, *age.*, s. 32-33.

⁹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Muhavere”, *Peyâm*, 1 Kânun-ı Evvel 1329 (14 Aralık 1913)’dan akt. Şevket Toker, *age.*, s. 31.

⁹⁶ Şerif Aktaş, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 29.

⁹⁷ Mehmet Kaplan, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 535-538.

Yakup Kadri'ye göre zamanın skolastik zihniyetinden kurtulabilmenin tek yolu hümanizme odaklanmaktır. Tanzimat'tan beri Avrupa irfanına bir türlü erişilememesinin başlıca sebebi, hümanizme gereken kıymet ve önemin verilmemiş olmasıdır. Sadece şekil olarak Avrupalılara benzemek yeterli değildir, ruhen de Avrupalılara benzemek gerekir ve bu uğurda daha çok çalışılmalıdır.⁹⁸

Yakup Kadri ve Yahya Kemal, Batı algısıyla oluşturulan tarih ve uygarlık anlayışına karşılık olarak farklı bir teklif öne sürmüşlerdir. Uygarlığın bağlarını, Antik Yunan-Latin kaynaklı düşünceler yerine “Anadolu Türklüğü” ile kurmak istemişlerdir. Zira Antik Yunan-Latin düşüncesinin temelleri Anadolu'da atılmıştır. Hem coğrafi hem tarihî hem de kültürel anlamda Yunanlılarla zaten bağlantılı hâlde bulunuyor olmak dolayısıyla kurulacak olan Anadolu temelli bir Akdeniz uygarlığı anlayışı, Batılı bakış açısının da ters yüz edilmesine yol açacaktır. Böylelikle Anadolu ve halk temelli bir uygarlık anlayışı benimsenebilecektir.

Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin “tarihe ve toprağa dayalı milliyetçilik” fikri ile temellendirerek geliştirmiş oldukları bu düşünce, “sağlam bir temele dayanmadığı” için ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.⁹⁹ Örneğin Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal'in Nev-Yunanilik düşüncesini yaymak için giriştiği çabayı “acele ve kıvamsız bir terkip” olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁰ Ömer Seyfettin, Yahya Kemal ve Yakup Kadri'yi ağır bir biçimde eleştirerek “Yunanlığa hizmet etmek” ile suçlamıştır.¹⁰¹ Ömer Seyfettin 30 Mayıs 1914 yılında Tanin gazetesinde yayınlan *Boykotaj Düşmanı* adlı öyküsünde ise “Neobizantin” olarak nitelediği Yakup Kadri ve Yahya Kemal'i kendi öz kimliğinden ve değerlerinden uzaklaşmış kişiler olarak gösterip gazeteci Mahmut Yesri ve şair Nihat adlarıyla öyküleştirmiş ve alaycı bir dille yermiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Ömer Seyfettin'in Nev-Yunanilik ile ilgili görüşleri değişmiştir. Sanatın “saflığı, samimiyeti ve sırrının klasiklerde bulunduğu inanarak” Batı uygarlığına ulaşmanın Antik Yunan-Latin düşüncesiyle mümkün olabileceğini dile getirmiştir.¹⁰² 1919 yılında yayınladığı “Garp Edebiyatı ve Yunan Klasikleri” adlı yazısında yeni bir toplum ve edebiyat yaratma yolunda Batı sanatının disiplinine bağlı olmamız gerektiğini, sanatın sırrının Yunan ve Latin klasiklerinde, her

⁹⁸ Mehmet Kaplan, *age.*, s. 535-538.

⁹⁹ Aydın Afacan, *age.*, s. 62-63.

¹⁰⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, 2011, s.53.

¹⁰¹ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 256.

¹⁰² Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 288.

edebiyat ekolünün tohumunun da Homeros'ta bulunduğunu, İlyada'yı çevirdiğini, Odyssea'yı da çevireceğini belirtir.¹⁰³

Nev-Yunaniliğin öne sürdüğü argümanlar, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları başta olmak üzere o dönemlerde Yunanistan ile yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle geniş kitlelerce kabul görmemiş ve bir müddet sonra kendiliğinden kaybolmuştur.¹⁰⁴ Millî edebiyatçılar ve dönemin önde gelen aydınları ise Nev-Yunanilik düşüncesini Türk kültür ve medeniyetinin köklü geçmişini yok saymak olarak nitelemişlerdir. Nev-Yunanilik, varlığını kısa bir süre devam ettirebilmiş olmasına rağmen Türk edebiyatında uzun yıllar boyunca eleştiri konusu olmayı sürdürmüştür. Örneğin Cemil Meriç, Nev-Yunanilik eğiliminin Yahyâ Kemâl ve Yakup Kadri ile başladığını söyleyerek onların yaymak istedikleri düşünceleri; “Bâkîleri, Gaalibleri, Hâmidleri yetiştiren bir şiiri, Yunân-ı kadîme bağlamak, ummânı ırmağa bağlamaktır.” sözleriyle eleştirmiştir.¹⁰⁵

Nev-Yunanilik'in tesirleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültür politikaları üzerine yapılan tartışmalarda da kendisini hissettirmiştir. Türkçülük akımının en önemli temsilcilerinden biri olan Ziya Gökalp, daha iyi bir eğitim-öğretim sistemi için Antik Yunan-Latin kültürünün incelenmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁰⁶ Yine Hasan Âli Yücel, Nev-Yunanilik düşüncesine ortaya atılan savları önemseyen isimlerden birisi olmuştur. Hatta bu bağlamda Türk Hürmanizmi ve Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin gelişimi konusunda önemli girişimlere de imza atmıştır. Hasan Âli Yücel'e göre Yunan modeline uygun olarak kurulacak bir fikir ve sanat, ona bağlı olmakla beraber onun esiri değildir. Böyle olduğu için de her millet kendi benliğinden kaybetmeden o modelden yararlanabilecektir.¹⁰⁷

Yahya Kemal, Nev-Yunanilik düşüncesiyle yola çıkmış; ancak ilerleyen yıllarda bu düşüncesinden vazgeçerek fikrî yönünü Antik Yunan-Latin'den Osmanlıya çevirmiştir. Fakat Yakup Kadri, Batı uygarlığının gelişmişlik düzeyinde Antik Yunan-Latin metinlerinin etkisi olduğunu savunmaya devam etmiş ve Nev-Yunanilik anlayışını, aralıklarla da olsa eserlerinde yansıtmaya devam ettirmiştir.¹⁰⁸

¹⁰³ Betül Mutlu Özçelebi, *agm.*, s. 1237-1238.

¹⁰⁴ Aydın Afacan, *age.*, s. 62-63.

¹⁰⁵ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 59.

¹⁰⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk hürmanizmi*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 92.

¹⁰⁷ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 255.

¹⁰⁸ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *age.*, s. 61; Şevket Toker, “Türk Edebiyatında Nev-Yunânilik” *Ege Edebiyat*, 26.Aralık 2008, (Erişim), www.ege-edebiyat.org/docs/582.pdf, 2 Temmuz 2016, s.36.

Yahya Kemal, Anadolu Türklüğü ile Batı uygarlığı arasındaki ilişkiyi Akdeniz temelli Antik Yunan-Latin düşüncesiyle kurmuştur. Bu açıdan Nev-Yunanilik, “Akdeniz Havzası Medeniyeti” etrafında şekillendirilen Mavi Anadoluculuk Hareketi’nin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu anlamda Akdeniz Havzası tarihî, coğrafi, siyasi, sosyal, kültürel ve edebî yönlerden Türk kültür tarihinin önemli bir coğrafyasını oluşturmaktadır. Batılıların “Yunan Mucizesi” olarak adlandırdıkları şey, Yahya Kemal’de “Akdeniz Mucizesi” şeklinde ele alınmıştır. Bu görüş, ilerleyen yıllarda da Suat Sinanoğlu tarafından felsefî, edebî, toplumsal ve siyasal bir temele oturtularak köklü bir tarih, coğrafya ve kimlik aracı olarak yeniden dile getirilmiştir.

Nev-Yunanilik ile aynı dönemde ortaya çıkan oluşumlardan birisi de Nâyiler’dir. Nâyiler, kendilerini “Nesl-i Âti” (Yeni Nesil) olarak tanımlamışlardır. Şahabettin Süleyman, Enis Behiç, Halit Fahri, Orhan Seyfi, Selahattin Enis, Hakkı Tahsin, Yakup Salih, Hasan Sait gibi dönemin genç şairlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir topluluktur. Önce *Rûbab* dergisinde, sonrasında ise *Safahat-ı Şiir ve Fikir* dergisinde kısa süren edebî faaliyetler yürütmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Şahabettin Süleyman’ın önderliğinde toplanan bu sanatçılar, Yahya Kemal’in tarih ve sanat konusundaki yaklaşımından etkilenmişlerdir. Şahabettin Süleyman’ın *Safahat-ı Şiir ve Fikir* dergisinin ilk sayısında yer alan “Nâyiler: Yeni Bir Gençlik Karşısında” başlıklı yazısıyla hem kendilerini tanıtmış hem de temsil etmek istedikleri sanat anlayışını beyan etmişlerdir.¹⁰⁹

Nâyiler, Antik Yunan-Latin kültürüne dayalı Fransız edebiyatı örnekleri ile *Genç Kalemler* etrafında birleşen milliyetçilik eksenindeki dönemin edebî faaliyetleri arasında daha farklı bir söylemle kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda Mevlana ve Yunus Emre’nin şiirlerindeki dil ahengini, lirik ve mistik atmosferi kendi şiirlerinde ortaya koymaya çalışmışlardır.¹¹⁰ Nâyiler, on üçüncü yüzyıldaki Anadolu kültürünü temsil eden sese, söyleyişe ve insanın özüne yönelen değerler algısına yönelmişlerdir. Anadolu mutasavvıflarıyla İskenderiye kültürü ve Yeni Platonculuk arasında bir bağ olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Tasavvufun asıl kaynağının Platonculukta yattığını, kendilerinin de bu anlayışı benimseyerek eserler kaleme alacaklarını ifade etmişlerdir. Bu düşünceleriyle Nâyiler, Yahya Kemal ve Yakup Kadri’nin ileri sürdüğü Nev-Yunanilik düşüncesine, ortaya

¹⁰⁹ M. Halil Sağlam, “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basımında “Rûbab” Dergisinin Yeri ve Önemi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII. Cilt, S. 21, ss. 434-440, Haziran 2009, s. 436.

¹¹⁰ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı’nın Ana Çizgileri (1860-1923)*, s. 169-170.

çıkacağı dönem gereği işlevsellik kazandırmayı amaçlamışlar fakat düşüncelerini yansıtabilecek eserler veremedikleri için taraftar bulamamışlar ve kısa bir süre sonra dağılmışlardır.¹¹¹

Mehmet Emin Erişirgil, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hümanizm ve Antik Yunan kültürüne yönelik görüşlerini paylaşan dönemin aydınlarından biridir. Darülfünun'da felsefe tarihi alanında çalışmalar yürütürken 1917'de yazdığı bir makalede Antik Yunan'ın zenginliğinden ve laik bakış açısından söz etmiştir.¹¹² Erişirgil, bu makalesinde bütün uygarlıkların Antik Yunan'dan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Dönemin siyasi şartları gereği düşüncelerini yaymak konusunda pek başarılı olamamış ve ilerleyen yıllarda fikir adamları yetiştirmek için gerekli gördüğü dergiciliğe yönelmiştir. 1926'da yayınlanmaya başlayan *Hayat Mecmuası*'ni çıkarmıştır. Dergi, Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sloganından yola çıkarak toplumsal ve ekonomik sorunlara bilimsel çözüm önerileri sunmak için faaliyetler yürütmüştür.¹¹³

Türk aydınları, Doğu-Batı arasındaki uygarlık farkı sorununu miras yoluyla elde edilmiş olan kültürel birikim ile aşmak üzerine odaklanmışlardır. Bu sebeple kendi uygarlıklarını Batı uygarlığının kökenleri ile aynı zemin üzerinde temellendirmeye uğraşmışlardır. Eklektik bir zihniyetle mevcut kimlik ve köken sorununa redd-i miras ile bir çözüm bulacaklarına inanmışlardır.¹¹⁴

Türk aydınlarının kavramları anlamlandırma ve algılamadaki yetersizliği "modernleşme", "Batılılaşma" ve "aydınlanma" gibi kavramların da gelişimine engel olmuştur. Daha çok "muasırlaşmak" sözcüğü etrafında toplanan bu kavramlar, Osmanlı'nın son yıllarından itibaren hayatın her alanında dile getirilmiş ve Cumhuriyet döneminde de yeterli düzeyde incelenip değerlendirilmeden sıkça kullanılmıştır. Ziya Gökalp ile özdeşleşen "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" fikri; o dönem aydınlarının "Türk", "İslam" ve "Batı" merkezli kimlik tanımlamaları yapmalarına ve daha keskin sınırlarla ayrılmış ideolojiler etrafında toplanmalarına yol açmıştır.¹¹⁵

¹¹¹ Betül Mutlu Özçelebi, *agm.*, s. 1238.

¹¹² Mehmet Emin Erişirgil, "Eflatun'dan Evvel Felsefe-i İctimaiye", *İctimaiyat Mecmuası*, No. 6, ss. 250-256, 1917.

¹¹³ Vedat Günyol, *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 27.

¹¹⁴ Ahmet Oktay, "Halikarnassos'tan Bodrum'a-Türkiye'de Hümanist Söylem'in Tarihçesi ve Ütopist Bir Aydın Hareketi Üzerine Not", *Entelektüel Tereddüt*, Everest, İstanbul, 2003, s. 180-182.

¹¹⁵ Murat Belge, "Mavi Anadolu Hümanizmi", *Gergedan*, No. 7, Eylül 1987, s.86.

Millî Mücadele'nin kurumsal yapılanması, 3 Mayıs 1920'de kurulan Birinci İcra Vekilleri Heyeti (Hükûmet) ile başlamıştır. İlk hükûmetin Maarif Vekilliği görevine getirilen Rıza Nur, “garbın ve şarkın müellefat-ı ilmiye ve fennesini dilimize tercüme ettirmek” amacıyla çalışmalara başlanacağını duyurmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar “Millî Eğitim” ideolojisinin belirlenmesine yöneliktir.¹¹⁶ Bu doğrultuda 1921'de Maarif Vekilliğine bağlı olarak Telif ve Tercüme Heyeti kurulmuştur. Telif ve Tercüme Heyeti'nin ilk üyeleri; Akçoraoğlu Yusuf Bey (Başkan), Velid Çelebi Efendi, Ağaoğlu Ahmet Bey, Vahidüd-din Efendi, Kâzım Nâmi Bey, Ziyâ Gökâlî Bey, Mahmud Esad Bey, Edip Bey ve Hakkı Baha Bey'dir. 1926 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren heyetin başkanlığını, Akçoraoğlu Yusuf Bey'den sonra Samih Rifat Bey (1922), Ziya Gökâlî Bey (1923) ve Köprülüzade Mehmed Fuad Bey (1923) yürütmüştür.¹¹⁷

Telif ve Tercüme Heyeti'nin başına Ziya Gökâlî'nin getirilmesiyle “Millî Eğitim” ideolojine dönük çalışmalar da artmıştır. Ziya Gökâlî millî egemenliğin kaynağının millî kültür olması gerektiği görüşünü savunmuş ve bu anlamda yürütülen çalışmalara öncülük etmiştir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet yıllarında ulusal kimlik ve kültür çalışmalarında referans olarak daha çok Ziya Gökâlî öne çıkmıştır. Ziya Gökâlî'ye göre millî kültür; din, dil, ahlak, gelenekler, görenekler, düşünsel ve estetik değerler ile sosyal, ekonomik ve bilimsel faaliyetlerin bir aradalığıdır. Öncelikle millî kültür korunarak devamlılığı sağlanmalıdır. Daha sonra ise bu kültürden yola çıkarak muasırlaşmak yani çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmak için çalışılmalıdır.¹¹⁸

Ziya Gökâlî'ye göre kültürün de kavramsal olarak iki anlamı vardır. Birincisi “hars” yani halk kültürü (ulusal kültür), ikincisi ise “tehzib” yani aydın kültürüdür. Sıradan insanlar sadece kendi ulusal kültürlerine değer verir, oysa aydın insan kendi kültürünün yanı sıra diğer ulusların kültüründen de zevk duyar ve onlardan faydalanabilir. Böylece insanlara karşı daha hoşgörülü ve yardımsever bir tavra bürünür, daha hümanist olur. Dolayısıyla “tehzib” sayesinde ulusal kültür ile uygarlık arasında da bir ilişki kurulmuş olur.¹¹⁹ Gökâlî, bu ilişki sayesinde aydınların hem halka hem de Batı'ya yönelerek yeni ve orijinal bir edebiyat

¹¹⁶ Burcu Korucu, *Türk Hümanizmi'nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 44.

¹¹⁷ Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 200-225.

¹¹⁸ Ziya Gökâlî, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Basımevi, İstanbul, 1976, s. 33.

¹¹⁹ Ziya Gökâlî, *age.*, s. 104-105.

yaratacağına inanmıştır. Çünkü ona göre Rönesans düşünürleri Antik Yunan-Latin kültürüne yönelerek bugünkü Batı uygarlığını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla halk kültürüne yönelmekten başka çare yoktur. Aydınların halka ve millî kültüre yönelmesi, hem “Türk Rönesansı”nın doğmasına hem de Batı uygarlığı karşısına orijinal bir kişilik ve kimlikle çıkmaya yardımcı olacaktır.¹²⁰ Bu sebeple hem halk kültürünün hem de mitolojik kökenlerinden itibaren Batı kültürünün iyi tanınması gerekmektedir.

Ziya Gökalp, “Edebiyatımızın ikinci modelleri de Homere’le Virgilie’den başlayan bütün klasiklerdir. Yeni başlayan bir millî edebiyat için en güzel örnekler klâsik edebiyatın bedialarıdır. Türk edebiyatı klâsiklerin bütün bedii rahiklerini massedip bitirmeden romantiklere ve daha sonraki mekteplere yanaşmamalıdır.”¹²¹ diyerek yeni yeni filizlenen Millî Edebiyat cereyanı için klasik eserlerin örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ziya Gökalp, Yahya Kemal ve Yakup Kadri ile benzer düşünceler içerisinde Akdeniz sahilinde yaşayan milletler arasında müşterek bir medeniyet olduğunu fikrini benimsemiştir. Ona göre bu müşterek medeniyetten eski Yunan medeniyeti, Yunan medeniyetinden de eski Roma medeniyeti doğmuştur.¹²² Batı medeniyeti kadim Akdeniz Medeniyeti’nin devamıdır. Bununla birlikte Gökalp, “Nev-Yunanilik” düşüncesinin Türkçü bakış açısıyla yeniden ele alınması gerektiğini savunmuştur. Çünkü ona göre Akdeniz Medeniyeti’nin “ilk müessisleri Sümerler, Alanlar, Vanikler, Komuklar, Hititler, İskitler, Hiksoslar, Komanlar gibi turanî milletlerdir.”¹²³ Ziya Gökalp’in Turancılık ideali, Cumhuriyet sonrası gündeme gelen Türk Tarih Tezi’nin de temeli niteliğindedir.

Türkleşmek, islamaşmak ve muasırlaşmak fikirleri, dönemin bazı aydınları tarafından kabul görürken bazı aydınlar da alternatif bir “Türkleşmek” ve “çağdaşlaşmak” arayışına yönelmişlerdir. Bu anlamda geleneksel değerlerin tasfiyesi ve Batılı değerlerin öncelenmesi için çalışmalar yürütmüşlerdir. Türkiye’de hümanizm tartışmalarının ne zaman ve nasıl gündeme geldiğiyle ilgili ise farklı yorumlar yapılmaktadır. Genel görüş, hümanist eğilimlerin Tanzimat dönemiyle birlikte yerleşen Batılılaşma fikriyle başladığı yönündedir.¹²⁴ Çeviri

¹²⁰ Mahmut Arslan, “Ziya Gökalp’te Kültür ve Uygarlık Anlayışı”, *Türkiye’de Sosyoloji-Ziya Gökalp Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 25-26 Ekim 2004, s. 19.

¹²¹ Şevket Toker, *age.*, s. 159-160.

¹²² Ziya Gökalp, *age.*, s. 48.

¹²³ Ziya Gökalp, “İnkılapçılık ve Muhafazakârlık”, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 40-41.

¹²⁴ Şenol Durgun, “Türkmerkezli Yaklaşımdan Avrupamerkezli Yaklaşımına Geçişte Hümanizma”, *Akademik Hassasiyetler*, II. Cilt, S. 4, ss. 1-26, Aralık 2015, s. 8-9.

faaliyetleriyle birlikte Antik Yunan-Latin kültürüne ve mitolojisine yönelik ilgi gün geçtikçe artmıştır. Hümanizm aracılığıyla her türlü mistik ya da dogmatik değer reddine yönelik söylemler dile getirilmiş, dinî yaşamın siyasetten ve toplumsal alandan çıkartılmasıyla ilgili görüşler öne sürülmüştür. Akılcılığın ve bilimin ışığında ihtiyaç duyulan toplumsal dönüşümün sağlanması ve Batı uygarlığının seviyelerine erişebilmek için hümanizm düşüncesinin yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Bu nedenle Antik Yunan-Latin köklere yönelmesi gerektiğiyle ilgili görüşler ortaya atılmıştır.

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e kadar devam eden süreçteki Batılılaşma çabalarında hümanizmin etkilerini görebilmek mümkündür. Zira yapılan reformların temelinde insan aklıyla şekillenen bir toplum düzeni oluşturma düşüncesi vardır. Sosyal ve siyasal anlamda insan aklına dayalı bir düzen kurma isteği, özünde laik olan uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan hümanist düşünüşün Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra daha çok yerleşmeye başladığı görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle de Tek Parti döneminde görülen toplumsal, siyasal ve kültürel girişimler, hümanist düşünüşün ülke geneline yayılmasına yardımcı olmuştur.¹²⁵ Tek Parti döneminin 1923-1938 yılları arasındaki ilk evresi, "Atatürk Dönemi" olarak; 1939-1950 yılları arasındaki ikinci evresi ise "İnönü Dönemi" ya da "hümanist kültür dönemi" olarak adlandırılmaktadır.¹²⁶

1.3. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hümanizm: 1923-1938

1.3.1. Atatürk Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm

Cumhuriyet rejimi, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ülkeyi düşman işgalinden kurtarıp bağımsızlığına kavuşturan devrimci bir kadronun idaresinde kurulmuştur. Türk halkı o yıllarda cumhuriyet rejiminin ne olduğundan, bu rejimin gelmesiyle nasıl bir düzen sağlanacağından ve yeni rejimin kendilerine sunacağı imkânlardan haberdar değildir. Bu sebeple Cumhuriyet rejimiyle birlikte toplumsal ve kültürel yapılanmaya önem verilmiş ve bu konuda birçok inkılap gerçekleştirilmiştir. Niyazi Berkes eğitim, hukuk, dil, toplumsal yaşam ve kültür alanında özellikle 1928'den 1938'e kadar geçen süreçte meydana gelen köklü

¹²⁵ Şenol Durgun, *agm.*, s. 9.

¹²⁶ Orhan Koçak, "1920 lerden 1970'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 371.

değişimlerin birbirini tamamladıklarını belirtir. Türkiye’de çağdaşlaşmanın tutarlı bir şekilde ilk kez Atatürk tarafından ele alındığını ifade eder.¹²⁷

Atatürk önderliğinde ülke genelinde hızla uygulanmaya başlanan inkılapların hedefi, halkın getirilen düzenlemeleri benimsemesini sağlamak, toplumun zihniyetinin ve yaşam biçiminin muasırlaşma çerçevesinde dönüşümünü gerçekleştirmek ve yenilenen toplumun uygarlaşma sürecine katılmasına yardımcı olmaktır. Cumhuriyet döneminde modernleşme kavramı etrafında şekillenen tüm yenilik hareketlerinde Batı uygarlığının referans alındığı görülmektedir.

Türkiye’deki yeni siyasi düzen, “Kemalist hareket” olarak adlandırılmaktadır. Kemalist hareket, “tam anlamıyla halka yönelik bir anlayışla, onun kalkınması, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda geliştirilmesi” temeline dayanmaktadır.¹²⁸ Yeni siyasi düzende muasırlaşmak hedefiyle yola çıkılmış, yol gösterici olarak da bilim seçilmiştir. Bilimin ışığında gerçekleştirilecek olan ekonomik, sosyal, kültürel ve endüstriyel atılımlarla ulaşılmak istenen nihai hedef ise Batı’nın uygarlık seviyesidir. Bu hedef doğrultusunda bir yandan ülke refahını artırmak için ekonomi, tarım ve sanayi yatırımları gerçekleştirilirken diğer yandan da kültürel çalışmalara ağırlık verilmiştir. Batı uygarlığı referans alınarak gerçekleştirilen kültürel faaliyetler, Antik Yunan-Latin dünyasına dayalı bir hümanist düşünüş sistemi oluşturmak ve bunu toplum genelinde yaygınlaştırmak esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarında toplumsal ve kültürel anlamda büyük değişimler yaşanırken hümanizm ve Antik kültürle de yakından ilgilenilmiştir.

Osmanlıdan başlayarak Cumhuriyet’e kadar geçen süreçte gerçekleştirilen Batılılaşma çabaları askerî, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yürütülmüştür. Ancak bu süreçte gerçekleştirilen yenilik hareketlerinin tam anlamıyla başarılı sonuçları olduğu söylenemez. Tanzimat’la birlikte büyük ölçüde Doğu kültürüyle yetişmiş fakat Batı öykünmesine ve zamanla da Batı taklitçiliğine yönelmiş olan Türk aydınları, “irfan” kelimesinden hareket ederek “aydınlanma” kavramı üzerine odaklanmışlardır. Meşrutiyet ile birlikte Türk aydınları “medeniyet” ve “hars” sözcüklerinin kavram değerleri üzerine yoğunlaşmışlardır.¹²⁹

¹²⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2003, s. 521.

¹²⁸ Evren Altınkaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S. 14, ss. 114-132, Güz 2011, s. 115.

¹²⁹ Leyla Kırkpınar, “Türk Devrimi’nin Kültür Kuramı Açısından Bir Değerlendirmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, ss. 51–58, Güz 2006, s. 53.

Cumhuriyete gelindiğinde ise Türk aydınlarının “Kemalizm” merkezinde “aydınlanma” ve “toplumsal inşa” sürecini ele aldıkları görülmektedir. Cumhuriyet döneminde aydınlar, Cumhuriyet’in ideolojik yönünün belirlenmesi, İslami geleneğin yeni rejimle birlikte ötelenmesi ve elitizm noktasında ortaklık göstermişlerdir.¹³⁰

Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda şekillenen yeni yapılanma, Batılılaşmaya yönelik girişimleri de hızlandırmıştır. Atatürk, Türkiye’nin Batılı bir anlayışla çağdaşlaşması gerektiğini düşünmektedir. “Memleketimizi asrîleştirme istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh garbî bir hükûmet vücuda getirmektir.” sözleriyle de bu düşüncesini dile getirmiştir. Yine aynı konuşmasının devamında “Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır.”¹³¹ şeklindeki sözleri, onun uygarlık anlayışını da ortaya koymaktadır. Atatürk’e göre medeniyet, sadece Batı uygarlığı olarak düşünülemez. Atatürk’ün medeniyet anlayışı, tüm insanlığın binlerce yıllık gelişim sürecinde ortaya koyduğu tek bir uygarlık olduğuna işaret etmektedir. Bütün insanlığa ait olan bu uygarlık insanlığın manevi gelişim evriminin bir sonucudur. Bir milletin gelişip yükselmesi için de bu ortak uygarlığa katılması ve katkı sağlaması gerekmektedir.

Atatürk’ün devrimleriyle imparatorluktan cumhuriyete geçen bir ülkenin siyasetinde, ekonomisinde, adalet sisteminde, toplumsal yaşamında ve kültürel değerlerinde köklü değişimler yaşanmıştır. Yapılan devrimlerin en önemli amacı, Doğulu olan bir toplumun Batılı toplumların uygarlık düzeyini yakalayabilmesidir. Bunu yapabilmek için ulusal bilinçlenmenin sağlanmasına çalışılmış, gerçekleştirilen devrimlere sahip çıkılması ve bunların toplumun yaşam biçimi hâline getirilmesi için uğraş verilmiştir. Bu doğrultuda laiklik anlayışı getirilerek din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış, Hilafet kaldırılmış, tekke ve zaviyeler gibi kökleşmiş ve asıl işlevlerinden uzaklaşmış dinî kurumlar kapatılmıştır. Eğitimde birlik sağlanmış ve halkın okur yazarlık seviyesini artırmak için çalışmalar yürütülmüştür. Ekonomi sistemi yenilenmiş, iktisat programları hazırlanarak ülkenin kalkınması için belirlenen faaliyet planları hızla hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ülkenin tarıma ve el emeğine dayalı üretiminin geliştirilmesi için örnek çiftlikler ve atölyeler

¹³⁰ Himmet Hülür ve Anzavur Demirpolat, “Seçkincilik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, ss. 367- 389, Konya, 1999, s. 368-369.

¹³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, der. Nimet Arslan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 68.

kurularak modern ekipmanların yaygınlaşması için çaba sarfedilmiştir. Zaman ve ölçü birimleri konusunda gerekli değişiklikler yapılarak modern dünyanın kullandığı ölçü ve zaman birimleriyle olan farklılıklar giderilmiştir. Medeni hukuk alanında değişiklikler yapılmış, kadınlara eşitlik ve haklar sağlanmıştır. Kullanılan alfabede, halkın giyim kuşamında, kültür ve sanat etkinliklerinde, gündelik yaşamda, ticaret hayatında, idare sisteminde ve diğer birçok konuda yenilikler ve düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Suat Sinanoğluna göre Atatürk devrimleri, ülkenin toplumsal ve siyasal bünyesinde derin ve büyük bir değişiklik eylemidir. Amacı ülkenin Avrupa uygarlığına ayak uydurmasını sağlamaktır. Ancak bizzat bu görüşün temsilcileri uygarlık, kültür, etik değerler, ideoloji gibi kavramlara gerçekten nüfuz edemedikleri için Avrupa uygarlığından ne anlaşıldığı tam olarak ortaya konulamamıştır.¹³² Yapılan devrimlerin işlevlerini yerine getirebilmesini sağlayabilmek ve yeni düzenin ülke genelinde kabul görüp uygulanabilmesi için yürütülen çalışmalar, dönemin siyasetçi ve aydınları arasında görüş farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye gibi Doğulu ve Müslüman olan bir toplumda, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Batı uygarlığına bütünüyle olumlu bir şekilde bakıldığı söylenemez. Çünkü bilim ve teknik bakımdan gelişmişlik düzeyi Batı uygarlığının maddi tarafını temsil ederken Hristiyanlık ise bu uygarlığın manevi yönünü oluşturmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de aydınların çoğunluğu Batı kültürünü benimsemekten ziyade Batı'nın bilim ve tekniğinin alınması gerektiği görüşündedir. Bununla birlikte kökten bir değişimle maddi ve manevi her anlamda Batı uygarlığını benimsemeyi düşünenlerin sayısı da oldukça fazladır. Yeni siyasi düzende, sesleri fazla çıkmasa da toplumun kendi değerlerini muhafaza etmesi gerektiğini savunup Batı'yı tümünden reddedenler de bulunmaktadır.

Kemalist hareket, gelenekçi ve radikal görüşlerden uzak durmuş fakat ülkedeki muhafazakâr güçlerin toplum ve siyaset üzerindeki etkisini bertaraf edememiştir. İslami değerlere göre şekil almış toplumsal yapının, devrimlerin gerçekleştirildiği hızla değişmesini sağlayamamıştır. Bu konuda Suat Sinanoğlu, Osmanlı toplumunu şekillendiren İslam skolastiğinin başlangıçta sağladığı güç ve dinamikliğin aksine zamanla Osmanlı toplumunun vücudunu yıpratıcı bir zehir etkisi yaptığını söyler. Çünkü bu skolastik düşünce bilim, teknik

¹³² Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi I*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999, s. 93-94.

ve her türlü değerlerin tekil bir anlayışla benimsenmesine, belli kurallar bütününe yerleşmesine, dogmaların ve kabullenişlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu zemin, hiçbir zaman kendini sorgulamaya ve çoğul bakış açılarına ihtiyaç duymadığı gibi özgür bir zihin yapısını oluşturacak temel dayanaklara da olanak vermemiştir. Bu yüzden düzenin korunması ve devamlılığı esasını benimseyen muhafazakâr sınıfın her tür yeniliğe karşı savaş açmış olması da yadırganmamalıdır.¹³³ Osmanlı Devleti, gerçekleştirmek istediği yenilik girişimlerinde bünyesinde barındırmış olduğu bu muhafazakâr yapının ciddi müdahalelerine maruz kalmıştır. Devletin içinde bulunduğu durumu düzeltecek düzenlemeler, yeni fikirler veya teknolojik gelişmeler ya önlenmiş ya da olabildiğince ötelenmiştir. Örneğin Osmanlıda matbaanın kullanılmaya başlanması, Avrupa'dan yaklaşık üç yüz yıl sonra gerçekleşmiştir.

Türk milleti Avrupa'nın güçlü devletlerinin müdahaleleri, bu devletlerle yapılan savaşlar, yaşanan işgaller sonucu gerçekleşen yıkım ve kayıplar karşısında bir varoluş mücadelesi vermiştir. Bu mücadele, zihinsel bir dönüşümün de başlamasına sebep olmuş, ulusal bilincin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sinanoğlu, Millî Mücadele ve kazanılan zaferin ardından gerçekleştirilen devrimleri "Türk İhtilali" olarak adlandırmaktadır. Türk İhtilali'ni anlayabilmek için öncelikle Atatürk'ün kişiliğinin ele alınması gerektiğine inanmakta ve Atatürk'ü ortaya çıkan eserin başkahramanı (protagonist) olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu ihtilal, Türkiye'de hatta bütün Batılı olmayan evrende büyük bir devlet adamının, Batı'nın kurumlarını ve kültürünü en iyi anlamış olan, onları herkesten iyi değerlendirmesini bilen, geniş kültürlü bir fikir adamının eseridir. Sinanoğlu'na göre Atatürk, Batılı olmayan bir toplumun tarihinde ilk defa olarak halka başvurmuştur. Bağımsızlığın elde edilmesinde ve demokratik bir devletin yaratılmasında halkla birlikte çalışmıştır. İlk defa yeni bir zihin yapısı edinilebileceğinin işaretlerini vermiş, Batılı olmayan bir toplumun da Batı'nın ideal uygarlık ölçütlerine ulaşabileceğini gösteren bir süreç başlatmıştır.¹³⁴

Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler, tüm insanların ortak uygarlığına yapmış olduğu katkılar bakımından önemlidir. Bu devrimler akılcılık, insancıl değerler, insan onuru, laiklik, demokrasi gibi kavramlarla hem Türk toplumunun hem de insanlığın manevi gelişimine hizmette bulunmuştur. Devrimler sayesinde Türk toplumu, uygarlık sahnesinde yeniden yer alabileceğini göstermiş ve bunu da ulusal kültürden yola çıkarak başarmıştır. Ulusal kültürün

¹³³ Suat Sinanoğlu, *age.*, s. 56.

¹³⁴ Suat Sinanoğlu, *age.*, s. 59-60; 61.

evrensel kültüre olan katkıları ise tüm insanlığın faydasına sunulan bir hizmettir. Devrimlerin bu işlevini daha iyi anlayabilmek için öncelikle Atatürk'ün kültür kavramı karşısında takındığı tavra bakmak gerekir.

Atatürk, kültür alışverişinin gerekli ve zorunlu olduğuna inanmıştır. Bu alanda yapılacak olan çalışmaların ulusal niteliklerden yola çıkarak uluslararası bir boyuta ulaştırılması gerektiğini düşünür. Bu düşüncesini “Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.” sözleriyle dile getirmiştir.¹³⁵ Atatürk'e göre kültür, “tabiatın yüksek feyizleri ile mesut olmaktır. Bu ifade içerisinde çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır.”¹³⁶ Atatürk'ün dile getirdiği insanlıkla ilgili bu vasıflar, onun kültür kavramına yüklediği anlamı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü kültür, doğrudan doğruya insan ile ilgili bir kavramdır ve insanı yüceltmek, aynı zamanda kültürü de yüceltmek anlamına gelmektedir. Bu yüzden kültürel çalışmalarda insan ögesine odaklanılmıştır ve Türk toplumunun hem maddi hem de manevi açıdan gelişip hak ettiği yüksek refah seviyesine ulaşması için çaba sarf edilmiştir.

Atatürk'e göre toplumlar arasında kültür alışverişi önemlidir. Fakat toplumlar kendi tarihlerinden ve kültürlerinden kopmadan gelişimlerini sürdürmelidir. Ancak zamanın şartlarına uyum sağlayabilen toplumlar ayakta kalabilir ve çağdaş uygarlık seviyelerine ulaşabilir hatta kendi kültürel değerlerini başka toplumlara da aktarabilir. Bu yüzden çağdaş toplumların uygarlık seviyelerine bir an önce ulaşılmalı hatta onların önüne geçilmelidir. Bu bağlamda Atatürk'ün, Türk toplumunun muasır medeniyetlerin seviyesine ulaşabilmesi için yaptığı devrimlerden bazılarını şunlardır:

Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim 1923), Halifeliğin kaldırılması (3 Mart 1924), Efkav ve Şer'îye Bakanlığının kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi (3 Mart 1924), Şer'îye Mahkemelerinin kaldırılması (8 Nisan 1924), Şapka ve Kıyafet Kanunu'nun kabul edilmesi (25 Kasım 1925), Medeni Kanun'un kabulü (17 Şubat 1926), Tarikatların kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925), uluslararası saat sisteminin ve takvimin kabul edilmesi (26 Aralık 1925), laikliğin kabulü: “Türk Devleti'nin dini İslamdır” maddesinin Anayasa'dan çıkartılması (10 Nisan

¹³⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 318.

¹³⁶ Afet İnan, *Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 374.

1928), Harf Devrimi (1 Kasım 1928), Millet Mektepleri adı ile geniş bir okuma-yazma seferberliğinin başlatılması (1 Ocak 1929), devlet okullarında Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması (1 Eylül 1929), kadınlara belediye seçimlerinde oy verme ve seçilebilme hakkının tanınması (3 Nisan 1930), Türk Tarih Kurumunun kurulması (12 Nisan 1931), Halkevlerinin açılışı (19 Şubat 1932), Türk Dil Kurumunun kurulması (12 Temmuz 1932), ezanın Türkçe okunmaya başlanması (7 Şubat 1933), kadınlara seçimlerde oy kullanma ve seçilme hakkının verilmesi (5 Aralık 1934), Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi (21 Haziran 1934), dinî kıyafetlerin ibadethanelerin dışında giyilmesinin yasaklanması (3 Aralık 1936).

Atatürk, tüm bu devrimlerin Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi ve devamlılığı için gerekli olduğuna inanmıştır. Aynı zamanda devrimlerin yalnızca siyasi bir hareket olarak kalmasını istememiştir. Daha akılcı, laik ve insancıl bir anlayışla ülkeyi yeniden yapılandırabilmek için toplumun zihniyetinin de değişmesi gerektiğinin farkındadır. Zira Türk toplumu, uygarlığın timsali olarak kabul edilen Batı'nın düşünsel yapılanmasından oldukça uzaktır. Atatürk, Türk toplumunun uygarlık açısından ideal gelişim seviyesini yakalayabilmesinin ancak eğitim, öğretim ve kültür faaliyetleriyle gerçekleştirilebileceğini öngörmüştür. Bu bakımdan devrimler, Türk toplumunun kültürel ve zihinsel gelişimine de katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Atatürk'ün eğitim öğretim çalışmalarının üzerinde ne kadar titizlikle durduğunu göstermesi bakımından 16-21 Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen Maarif Kongresi önem taşımaktadır. Bu kongre düşmanın Ankara yakınlarına kadar ilerlediği bir dönemde, Millî Mücadele'nin en buhranlı günlerinde, Sakarya Meydan Muharebesi'nin birkaç hafta öncesinde gerçekleştirilmiştir. Kongrenin düzenlenme amacı, Maarif Nezaretinin öğretmenlere gönderdiği bir genelgeye dayanmaktadır. Bu genelgede dış düşmanların vatanı içerden bölüp parçalamak için isyanlar çıkarttığı vurgulanmıştır. Bu sebeple öğretmenlerin halkı uyarıp aydınlatmaları istenmiş ve Ankara'da bir kongre düzenleneceğinin duyurusu yapılmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen iki yüz elli öğretmenin katılımıyla gerçekleşen kongreye Mustafa Kemal, savaşın en zor anlarının yaşandığı bir dönemde, cepheden gelerek katılmış ve kongrenin açılış konuşmasını yapmıştır. Mustafa Kemal, kongredeki konuşmasında Türkiye'de millî bir eğitimin kurulması gerektiğini söylemiş ve bu konunun önemi üzerinde durmuştur. Henüz Millî Mücadele'den zaferle çıkılacağı belli olmadığı ve savaşın en çetin günlerinin yaşandığı bir dönemde Mustafa Kemal'in kongreye cepheden gelerek katılması ve

millî bir eğitim anlayışının benimsenmesi gerektiği yönündeki söylemleri, ülkenin işgalden kurtuluşunun ardından eğitime verilecek önemin de bir işaretidir.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ve ülkenin düşman işgalinden kurtulmasının ardından eğitim alanındaki çalışmalar hızla devam ettirilmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemdeki eğitim kurumları genel anlamda medreseler, Batılı tarz eğitim veren okullar ve azınlıklar için faaliyet gösteren okullar olmak üzere farklı niteliklere sahipti. Eğitim sistemindeki bu farklılıkları gidermek için millî bir eğitim sistemi oluşturmak ve eğitim kurumlarını tek bir çatı altında toplamak, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen en önemli icraatlardan biri olmuştur. Bu konuda somut olarak atılan ilk adım 8 Mart 1923'te "Misak-ı Maarif" adıyla yayınlanan genelgedir. Misak-ı Maarif genelgesinde ülke çapında eğitim öğretim faaliyetlerine duyulan gereksinim üzerinde durulmuştur. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de eğitim öğretim faaliyetlerinin Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde tek bir çatı altında toplanmasına karar verilmiştir.¹³⁷

Eğitim sorunlarının dönemin eğitimcilerinin düşünce ve deneyimlerinden yararlanarak tartışılıp karara bağlandığı ve eğitim politikalarının belirlendiği Heyet-i İlmiye toplantılarının ilki, Cumhuriyetin ilanından birkaç ay öncesinde, 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihlerinde yapılmıştır. 1926 yılına kadar üç kez gerçekleştirilen bu toplantılar, bugünkü Millî Eğitim Şûralarının da temelini oluşturmaktadır. Heyet-i İlmiye çalışmalarının yanı sıra uzmanlara hazırlatılan raporlar doğrultusunda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin iyileştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Özellikle örgün eğitimin ülke genelinde yerleştirilmesi için ilk ve orta dereceli okulların yaygınlaştırılmasına öncelik verilmiştir.

Ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda mesleki ve teknik okulların açılmasına ve bunların sayılarının arttırılmasına önem verilmiştir. Böylece ihtiyaç duyulan teknik eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlar atılmıştır. Öte yandan ortaöğretim kurumlarının sayısı artırılarak ilköğretimden yükseköğretime geçişin ara basamakları tamamlanmaya çalışılmıştır.¹³⁸

Atatürk'ün öncülüğünde 1933 yılında "Üniversite Reformu", gerçekleştirilmiştir. 2252 sayılı yasa ile Dârülfünûn kaldırılıp yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Üniversite Reformu ile gerçekleştirilen düzenlemeler aracılığıyla üniversitelere ilmî ve idari özerklik sağlanmıştır.

¹³⁷ Ali Ata Yiğit, *Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996, s. 81.

¹³⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Ali Ata Yiğit, *agt.*, s. 59-121.

Açılan yeni fakültelerin ihtiyaç duyduğu öğretim elemanları Avrupa'dan getirilmiştir. Hatta Nazi baskısından dolayı Almanya'dan kaçan çok sayıda Musevi asıllı bilim insanı, Türkiye'deki üniversitelerde istihdam edilmiştir.¹³⁹ Yapılan düzenlemeler ve Avrupa'dan getirilen alanında uzman bilim insanlarının sayesinde üniversitelerde evrensel bilim metodları uygulanmaya başlamıştır. Bir yandan da yeni öğretim elemanları yetiştirilmesine ağırlık verilmiştir. Eğitim öğretim alanındaki çalışmalarla ilgili olarak Atatürk'ün şu sözleri, yapılan yenileşme hareketlerinin amacını göstermesi bakımından önemlidir:

Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektedir. Bu, yalnız kurumların da değil, düşüncelerinde de temelli bir inkılâp yapılmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu sebeple, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatisının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyettir.¹⁴⁰

Atatürk, Cumhuriyet'in ve devrimlerin emanetçisi ve savunucusu olarak Cumhuriyet değerleriyle yetiştirilmiş genç kuşakları görmüştür. Genç nesillerin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini, o gençleri eğitecek olan öğretmenlere seslenerek şöyle dile getirmiştir:

Yeni Türkiye'nin birkaç yıla sığdırdığı askerlik, siyaset, yönetim devrimleri sizin, sayın öğretmenler, sizin toplum ve düşünce devriminizdeki başarınızla gerçekleşecektir. Hiçbir zaman düşüncelerinizden çıkmasın ki Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdani hür, irfanı hür nesiller ister.¹⁴¹

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini millî bir tarih anlayışı ile sağlamlaştırmak istemiştir. Kültürel çalışmalarda dil ve tarih birliğinin önemini bilincinde olan Atatürk, bu konularda bilimsel cemiyetler kurulmasını gerekli görmüştür. Hem millî tarih bilinci oluşturulması ve bu bilincin devamlılığının sağlanması hem de Türk tarihinin bilimsel ve kurumsal anlamda incelenip araştırılması amacıyla 19 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.

Türk Ocaklarının 28 Nisan 1930 tarihinde gerçekleştirilen altıncı kurultayında, Atatürk'ün direktifleriyle, Âfet İnan tarafından bir önerge sunulmuştur. Bu önergede yer alan “Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tedkik etmek için hususî ve daimî bir heyetin teşkiline karar verilmesini ve bu heyetin azasını seçmek salâhiyetinin Merkez Heyeti'ne bırakılmasını teklif

¹³⁹ Durmuş Günay, “Üniversitenin Neliği, Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği”, *International Congress on Higher Education*, İstanbul, EDU 2004, s. 12.

¹⁴⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 418.

¹⁴¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 179.

ederiz” ibaresiyle, Türk tarihini bilimsel metotlarla inceleyecek daimi bir kurumun oluşturulmasının önü açılmıştır. Aynı gün kurultayda yapılan görüşme sonucunda Türk Ocakları Kanunu’na, 84. madde olarak; “Merkez Heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tedkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Heyeti teşkil eder.” şeklinde bir madde eklenmiştir. Bu karar çerçevesinde on altı üyeden oluşan Türk Tarihi Tedkik Heyeti teşkil edilmiş, heyet ilk toplantısını 4 Haziran 1930 tarihinde yapmıştır.¹⁴² 1930’da kurulan Türk Tarihi Tetkik Heyeti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin de temelini oluşturmuştur. Bu heyet, 1930 yılının sonlarına doğru, ileride devletin resmî tarih tezinin temelini oluşturacak olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmayı hazırlamıştır.¹⁴³ Bu çalışmada en eski Türk devletlerinden başlayarak Cumhuriyet’e kadar geçen süreyi kapsayan Türk tarihi ele alınmıştır.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin çalışmaları, ideolojik bir yaklaşımla Osmanlı mirasından arınmış ulusal bir tarih anlayışının yerleştirilmesi esasına göre yürütülmüştür. Cemiyet Türk tarihinin sistemli bir şekilde araştırılması, İslam tarihi içerisinde Türklerin yeri, Anadolu’nun en eski tarihinin aydınlatılması ve Türklerin insanlığın ortak uygarlığına katkıları gibi konularda çalışmalarda bulunmuştur. Cemiyetin aynı zamanda ders kitaplarının hazırlanması ve öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi konularda da faaliyetleri olmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin bünyesinde, 1931 yılında, “Tarih Öğretmenleri Kursu” nun açılmasına karar verilmiş fakat daha sonra bu çalışmanın adı “Birinci Türk Tarih Kongresi” olarak değiştirilmiştir. Bu kongrede devletin resmî tarih tezi olan “Türk Tarih Tezi” gündeme getirilmiştir.¹⁴⁴

Burhan Asaf Belge, Türk Tarih Tezi’nin amacını “tarih tetkiklerine Türkiye’de yepyeni bir istikamet vermek ve Avrupa’nın tarih telakkisini ilmi bir revizyona tabi tutmak” olarak açıklamaktadır. Böylelikle Avrupa merkezli tarih kaynaklarının farazi, keyfi ve gayri ilmi oldukları isbat edilerek Avrupalıların tasnifine göre “tarih öncesi” olarak adlandırılan devirlerin, Türk Hümanizmi adıyla tarih içine alınması hedeflenmiştir.¹⁴⁵ Bu yaklaşım, Türklerin tarihî kökenlerinin nerede aranması gerektiği sorusunu da gündeme taşımıştır. Bu

¹⁴² Türk Tarih Kurumu resmî web sitesi, tarihçe, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>

¹⁴³ Emine Özel, *Atatürk Dönemi Türk Eğitim Politikaları*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2007, s. 119.

¹⁴⁴ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 119.

¹⁴⁵ Burhan Asaf, “Üniversitenin Manası”, *Kadro*, Ağustos 1932, s. 8’den akt. Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 231.

soru, sıkça tartışma konusu olmuş ve farklı düşünceler doğrultusunda farklı kanıtlarla temellendirilmeye çalışılmıştır.

Türklerin Orta Asya'dan göç ederek bugünkü yerlerine geldiğini ileri süren tarih yaklaşımı, bu çerçevede ortaya atılan görüşler arasında daha çok benimsenmiştir. Böylelikle Türk tarihi üzerinde yapılan araştırmalarda Orta Asya üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. Orta Asya'nın en eski uygarlık merkezlerinden biri olduğunu ve dünyaya yön veren başka coğrafyalardaki medeniyetlerin Orta Asya'daki gelişmeler sonucunda ortaya çıktığını savunan yeni kuramlar ileri sürülmüştür.¹⁴⁶ Atatürk, Türk Tarih Tezi'ni önemsemiş ve bu konuda yeni çalışmalar yapılması hususunda destek olmuştur.

Atatürk'ün Türk Tarih Tezi'ni desteklemesinin en önemli nedenlerinden biri, Avrupalı araştırmacıların Türk tarihi ile ilgili yanlış ve önyargılı bir tutumla dünya kamuoyunu yönlendirmeleridir. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da gittikçe yaygınlaşan ve beyaz ırkın üstünlüğünü kabul eden tarih yaklaşımları, uygarlığın kurucusu ve öncüsü olarak Avrupalı kavimleri göstermektedir. Bu yıllar, Batı'da ilk defa "tek bir dünya düzeni" iddiasının ortaya çıktığı dönemdir. Batı dünyasının gelenekleşmiş olan ırkçı zihniyetinin faşist politikalarla birleşmesinden sonra bazı milletler kendi ırkının üstünlüğünden ve dünya insanlarını kendisinin kurtaracağından söz etmeye başlamışlardır.¹⁴⁷ Türkler ise Avrupalıların bu yaklaşımlar doğrultusunda yürüttükleri çalışmalarda kendilerinden daha aşağı görülüp barbar ve istilacı bir kavim olarak nitelenmiştir. Nitekim 1928'de Âfet İnan; Atatürk'e, Türk ırkının sarı ırka mensup bulunduğunu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci nevi bir insan tipi olduğunu iddia eden bir Fransızca kitap göstermiştir. Atatürk'ün bu iddiaya gösterdiği tepki, Türk Tarih Tezi'nde yer alan ana fikrin de çekirdeğini teşkil etmiştir.¹⁴⁸ Atatürk, Türkler hakkında ortaya atılan bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını söyleyerek Türklerin dünya tarihindeki hakiki yerinin ne olduğunun ve medeniyete ne gibi hizmetlerinin bulunduğunun araştırılmasını ve bu konuda çalışmalar ortaya konulmasını istemiştir.

Türk Tarih Tezi'nde Türk ırkının Avrupalı tarihçiler tarafından öne sürüldüğü gibi sarı ırktan olmadığı, beyaz ırktan ve brakisefal (yuvarlak kafataslı) olduğu görüşünün benimsendiği

¹⁴⁶ Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III. Cilt, S. 9, ss. 503-507, Temmuz 1987, s. 506.

¹⁴⁷ Recep Şentürk, Kadir Canatan, "İrkçılık", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/irkcilik>

¹⁴⁸ Recep Şentürk, Kadir Canatan, "İrkçılık", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/irkcilik>

görülmektedir. Tezde yer alan bu ana fikrin Batı'da ortaya çıkan ırkçı tasniflere bir tepki olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi aracılığıyla temel görüş olarak şunlar öne sürülmüştür:

1. Medeniyetin ilk çıkış yeri ve beşiği Orta Asya'dır.
2. Beyaz ırkın ilk çıkış yeri Orta Asya'dır.
3. Türkler, beyaz ırktan olup ana yurtları Orta Asya'dır.
4. İlk medeniyetin yaratıcısı Türkler olmuştur.
5. Medeniyet, göçler sonucu dünyaya Türkler tarafından yayılmıştır.
6. Anadolu'nun ilk yerli halkı olan Hititler, Orta Asya'dan gelmiş Türkler olup bizim atalarımızdır.¹⁴⁹

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Tarih Tezi ile ortaya konan bu görüşleri bilimsel bir temele oturtmak ve iddia edilen düşüncelerin gerçekliğini kanıtlamak adına çalışmalar yürütmüştür. Kurumun adı 3 Ekim 1935 yılında "Türk Tarihi Araştırma Kurumu" olarak değiştirilmiş, daha sonra ise "Türk Tarih Kurumu"na çevrilmiştir.¹⁵⁰ Kurum bu dönem içerisinde liseler için dört ciltlik *Umumi Tarih* kitabını hazırlamış ve bu kitaplar Millî Eğitim Bakanlığının yayınları arasında yer almıştır. Türk Tarih Kurumu'nun bastığı ilk kitap, *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları* adlı bildiri metinleri kitabıdır (1932). Fakat bu kitabın üstünde de Türk Tarih Kurumunun değil Maarif Vekâleti kaydı vardır. *Pîri Reis Haritası Hakkında İzahname* (1935) adlı eserin üzerinde ise "Türk Tarihi Araştırma Kurumu Yayınlarından: No:1" yazmaktadır.¹⁵¹

Türk Tarih Kurumu, tarihin seyrini değiştiren önemli çalışmalara; pek çok arkeolojik kazının yapılmasına ve tarihî vesikaların gün yüzüne çıkarılmasına destek olmuştur. Kurum, gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla hem Türk tarihinin hem de Anadolu tarihinin, Avrupalı tarihçilerin yanlı bakış açılarının aksine, bilimsel temellere dayandırılarak yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. Atatürk, Türk Tarih Kurumunun çalışmalarını desteklemiş ve yakından takip etmiştir. Atatürk, 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış konuşmasında "Tarih Kurumu'nun Alacahöyük'te yaptığı kazılar neticesinde, meydana çıkardığı, beş bin beş yüz senelik maddi Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir."¹⁵² sözleriyle kurumun çalışmalarından övgüyle söz etmiştir.

¹⁴⁹ Bayram Kodaman, *Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 92.

¹⁵⁰ Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat", *Türkiye Tarihi Cilt 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 444.

¹⁵¹ Türk Tarih Kurumu resmî web sitesi, tarihçe, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>

¹⁵² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 406.

Türk Tarih Tezi ile birlikte Anadolu'nun gerçek sahiplerinin Türkler olduğu görüşü savunulmuştur. Suavi Aydın, Türk Tarih Tezi'nin Antik Yunan-Latin uygarlığı ile ilişki kurmak anlamında önemli bir adım olduğunu söyler. Bu yaklaşımla Türklerin uygarlık kurucu bir kavim olarak anılmaya başladığını ve Antik dünyanın da öncesine uzanan bir tarih anlayışıyla Antik kültürün Türklerle ilişkilendirildiğini belirtir:

Bir taraftan Cumhuriyet “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” düsturuyla önüne “Batılılaşma” hedefini koymuştur. Daha çok şekli de olsa devrimler, bu yoldaki kararlılığın temel göstergesidir. Tez'de klasik antikite ile ilişki, yine yayılma (diffusion) yani kültür teması teorisi ile kurulmaya çalışılmaktadır. Türklerin “medeniyet” hattının dışına kasten itildiğini ve görmezden gelindiğini söyleyen Tez'e göre eski Yunan kültürünün temeli sayılan Miken ve Minos kültürleri, Anadolu'dan gelme kültürlerdir. Bu kültürlerin esasını da “Eti” ve “Proeti” kültürleri oluşturduğundan, eski Yunan kültürü otomatik olarak Türklükle ilişkilendirilmiş olur.¹⁵³

1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinde, Ege uygarlıkları hakkında da çeşitli bildirimler sunulmuştur. Kongre'de “*Ege Medeniyetinin Menşesine Umumî Bir Bakış*” adlı bir bildiri sunan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Hasan Cemil Bey, Yunan medeniyetinin aslında İyonya medeniyetinden kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre Ege havzasında gelişen İyon medeniyeti, Anadolu'da ortaya çıkan Eti medeniyeti, Tuna kıyılarından gelen İskit medeniyeti, Mezopotamya'da hüküm süren Sümer medeniyeti ve Nil vadisinden Akdeniz sahillerine kadar etkili olan Mısır medeniyeti gibi bütün medeniyetlerin hepsi de bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Birbirlerine tesiri dokunmuş olan bütün bu medeniyetlerin bağlı olduğu kökler ise Orta Asya'daki Altay Dağları'na yani Türklerin ana yurtlarına kadar uzanmaktadır:

Ege medeniyeti dediğim zaman onun Girit'te inkişaf eden ve nurlarını adalara ve sahillere yayan Minos medeniyetini ve Peloponez'den Minos medeniyetine el uzatan Miken medeniyetini, ve nihayet bu iki medeniyetin kavuşması ile yükselen medeniyeti kastediyorum, İyon medeniyeti dediğim zaman da, maksadımın Ege medeniyeti vârislerinin Garbî Anadolu'da Eti medeniyeti temasında yeniden yükselmiş olan medeniyet olduğuna intikal buyurduğunuz şüphe yoktur. Musahabemin esas noktaları, bu eski medeniyetlerin, bütün büyüklüklerine ve şaşaalara rağmen, tohumlarının asıl medeniyet ocağından getirilmiş ve buralarda neşvünemalanmış olduğunu izaha çalışmaktır. Yoksa klâsik Grek medeniyetini kıymetten düşürmek ve onun kurucularına olan hürmeti küçültmek asla varidi hatır olamaz. Bahusus ki o kurucular bizim öz atalarımızdan başkaları değildir... Fakat derhâl ilâve etmeliyim ki ne edebiyatta klâsik tarifile ifade edilen Grek medeniyetini, ne de bundan önce şulelenen, ve asıl sönmez ve söndürülmez kıymette ana medeniyetin daima yükselmesi ve yayılmasında müessir ve mühim inkişaf âmili olan Ege tarih ve medeniyetini, kendi mahdut sahalarında mütalea etmek, bizi, yalnız bizi değil, her hakikat arayıcısını doğru hedefe götürmeğe kâfi gelemez... Meselâ Ege medeniyeti Küçükasya'da yerleşen ve inkişaf eden Eti medeniyeti, Tuna yalılarından Akalarımızla akıp gelen İskit medeniyeti, Mezopotamya'da büyük mihrakını kuran Sümer medeniyeti ve deltada başlayarak, Nil'in çağlıyanlarına yükseldikten sonra, oradan, çağlıyanlar gibi, Akdeniz sahillerini aşan, Ege havzasına da

¹⁵³ Suavi Aydın, “Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 416.

dalgalarını temas ettiren Mısır medeniyeti, bütün bu medeniyetlerin hepsi, bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. Zincirin iki ucu ise halkalarının dövüldüğü Altay'ın demir ocaklarındadır. Şu hâlde bu medeniyetler o ocaktan gelen feyz ateşini birbirine nakletmiş ve her biri diğeri üzerinde müessir olmuş bir manzume hâlinde mütalaa olunmalıdır.¹⁵⁴

Hasan Cemil Bey'in bu söylemine göre Batı uygarlığının temeli olarak kabul edilen Antik Yunan-Latin medeniyeti aslında Anadolu kökenli olan İyonlara dayanmaktadır. Bu bakımdan Türk milletinin Batı uygarlığını benimsemek gibi bir endişe duymaması gerekir. Çünkü o uygarlığın temeli, Anadolu uygarlıkları ve onu yaratan Türk kültüründen ibarettir. Bu yaklaşım aynı zamanda Yahya Kemal ve Yakup Kadri tarafından dile getirilen Nev-Yunanilik düşüncesini bilimsel anlamda destekleyen bir nitelik taşımaktadır.

Atatürk, ulusal değerlerine sahip çıkan ve uluslararası düzeyde “uygar” kabul edilecek bir ülke ve toplum yaratmak için uğraşmıştır. Bu nedenle Atatürk'ün en çok önemseydiği konulardan biri de dil alanında yapılan çalışmalardır. Çünkü toplumsal birlikteliğin en başat ögesi olan dil, kültürün devamlılığını sağlamak ve sonraki nesillere bunu aktarmak için kullanılan en önemli araçtır. Atatürk, hem gerçekleştirilen devrimlerin toplumun zihninde daha iyi yerleşmesi hem de millî kimliğe ve kültüre sahip çıkılması için Türkçe'nin önemini idrak etmiştir. Bu yüzden Türkçenin özgün varlığını sürdürebilmesi için öncelikli olarak yabancı dillerin etkilerinden arındırılması gerektiğine inanmıştır. Özellikle Arapça ve Farsçanın yoğun tesirinde kalmış ve Arap alfabesiyle kullanılan bir Türkçe ile çağdaş uygarlık seviyesine, yani yeni bir yaşam biçimine ulaşmanın zor olacağını öngörmüştür. Bunda Arapça ve Farsçanın yapısal bakımdan Türkçeyle olan farklılıklarından ziyade Arap harfleriyle yazılan her metnin okuryazar olmayan halk arasında kutsal nitelikler taşıyan metinler gibi yanlış algılanmasının da tesiri büyüktür. Atatürk, Türk toplumun düşünsel ve estetik ölçütlerini geliştirmek için Türkçe'nin üzerinde titizlikle durmuştur. Yeni insan tipini yaratacak olan düşünce sisteminin eski alfabeyle anlatılamayacağını ve anlaşılamayacağını kavramıştır.¹⁵⁵ Bu yüzden dil konusunda yapılan en önemli çalışmalardan biri de Harf İnkılabı olmuştur.

Harf İnkılabı'na giden süreçte öncelikle Türkçenin yapısına uygun yeni bir alfabe oluşturmak için çalışmalar yapmak ve bu konudaki fikirleri değerlendirip incelemek üzere 26 Haziran

¹⁵⁴ Hasan Cemil Bey, “Ege Medeniyetinin Menşesine Umumî Bir Bakış”, *Birinci Türk Tarih Kongresi-Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekâleti, İstanbul, (t.y.), s. 199-202.

¹⁵⁵ Zeynep Korkmaz, “Atatürk'ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996, s. 7.

1928’de “Dil Encümeni” oluşturulmuştur. Dil Encümeni, Harf İnkılabı’nın kabul edilmesinden sonra dilin yenileşmesi adına yapılan çalışmaları desteklemek ve denetlemek amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki çalışmalarına 1931’e kadar devam etmiştir. Atatürk’ün himayesinde Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasının ardından Dil Encümeninin de bu cemiyete bağlanmasına karar verilmiştir.

Farklı milletlerin alfabelerini inceleyen Dil Encümeni tarafından Atatürk’e sunulan raporlar neticesinde bir “Alfabe Komisyonu” kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon, Latin kökenli harflerin Türkçe dil yapısına uygun hâle getirilmesi için çalışmalar yürütmüş ve bir alfabe oluşturmuştur. Dönemin başbakanı olan İsmet İnönü’nün de katıldığı komisyon çalışmalarında yeni alfabe, İnönü’nün teklifiyle “Türk Alfabesi” adı verilmiştir. 1 Kasım 1928’de TBMM tarafından onaylanan yeni Türk Alfabesi, 3 Kasım 1928’de Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁶ Atatürk, yeni alfabenin kabulü konusunda duyduğu memnuniyeti şu sözlerle ifade etmiştir:

Büyük Millet Meclisi’nin kararıyla Türk harflerinin kat’iyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine, münevver yetiştirmiş, büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçe’ye, bu yeni canlılığı kazandıracak olan Üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedi Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde de mümtaz bir sima kalacaktır.¹⁵⁷

Atatürk, Ağustos 1928’de Sarayburnu’nda yaptığı konuşmayla yeni Türk harflerini halka öğretmek amacıyla yapılacak olan çalışmaları başlatmıştır. 1 Ocak 1929’da Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan “Millet Mektepleri” kurularak ülkenin her yanına ulaşan bir okuma yazma seferberliği yürütülmüştür. Millet Mektepleri, sistemli bir hâle getirilerek devletin yoğun çabaları ve halkın büyük katılımı sayesinde ülke genelinde büyük bir hızla yaygınlaşmıştır. Böylelikle bir yandan halka yeni alfabenin öğretilmesi için çalışılırken diğer yandan okuma yazma öğretimi çalışmaları devam ettirilmiştir. Sağlık, basit hesap işleri, vatandaşlık bilgisi gibi konularda halka temel bilgiler kazandırmak için ilerleyen yıllarda da faaliyetlerini sürdüren bu kurumun varlığı 1936’ya kadar devam etmiştir. Millet Mekteplerinin yanı sıra Türk Ocakları, Halkevleri ve Halk Odaları gibi kurumlar; halka

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz: Neriman Tongul, “Türk Harf İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 103-130.

¹⁵⁷ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları No:1, Ankara, 1993, s. 108.

yönelik eğitim öğretim çalışmalarına katkı sağlamış, neredeyse nüfusun dörtte birinin okuryazar hâle getirilmesinde yardımcı olmuştur.¹⁵⁸

Atatürk döneminde kültür, dil ve eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla okullaşmanın üzerinde daha çok durulmuştur. Fakat okul çağını geçen ve neredeyse büyük çoğunluğu okuma yazma bile bilmeyen yetişkinlerin eğitilmesi de ciddi bir mesele olmuştur. Bu alandaki ihtiyaç, Türk Ocaklarının bünyesinde yürütülen okuma yazma kurslarıyla giderilmeye çalışılmıştır. Kuruluş tarihi 1912 olan Türk Ocakları, millî bilincin oluşturulması; bilimsel, sosyal ve kültürel anlamda ülkenin gelişimine destek sağlanması gibi amaçlarla önce Balkanlar'da daha sonra da Anadolu'da faaliyetlerde bulunmuştur. Türk Ocaklarının Anadolu'daki faaliyetleri bizzat Atatürk ve İnönü tarafından desteklenmiş ve bunların sayıları her geçen gün artmıştır.

Türk Ocakları, başlangıçta “Türkler arasında millî bilinç uyandırmak” ve “fırka siyaseti yapmamak” olmak üzere iki önemli ilkeyi duyarlılıkla uygulamıştır. Ancak zamanla bu kuruluşun hassasiyetleri değişmiş, görevi ve işlevselliği açısından kuruluş sorgulanmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Türk Ocakları, yaşanan tartışmaların ardından 1927'de yapılan Kurultay'da alınan kararlarla CHP'nin denetimine bırakılmıştır. Bu durum, partinin Türk Ocakları üzerindeki baskısını artırmıştır.

Türkiye'de çok partili hayata geçiş için gerçekleştirilen ikinci deneme, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlamıştır. Türk Ocaklarına mensup bazı isimlerin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda görev alması, CHP'de rahatsızlık uyandırmıştır. Türk Ocakları, yaşanan siyasi gelişmeler üzerine 10 Nisan 1931'de yapılan Üçüncü CHP Kurultayı'nda alınan kararlarla CHP bünyesine katılmıştır ve tüm mal varlığı da partiye devredilmiştir. Böylece Türk Ocakları 1931'de resmen kapanmıştır.¹⁶⁰ Cumhuriyetin ilânını takip eden yıllarda halk eğitimiyle ağırlıklı olarak Türk Ocakları ve Millet Mektepleri uğraşmıştır. Kitap ve dergi yayıncılığı, kütüphaneleri, dil ve edebiyata dair çalışmaları, köycülük faaliyetleri, kır

¹⁵⁸ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 201-206.

¹⁵⁹ Ali Ata Yiğit, *agt.*, s. 148-154.

¹⁶⁰ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s. 59-60,66.

gezileri ve sportif etkinlikleriyle Türk Ocakları halk eğitimi alanında önemli bir yere sahiptir.¹⁶¹

Üçüncü CHP Kurultayı'nda parti tüzüğünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Partinin altı temel ilkesi, “altı ok” olarak ilk kez bu kurultayda formüle edilmiş ve bu ilkeleri halka yaymak amacıyla Halkevlerinin açılması gündeme getirilmiştir. Kurultayın 17 Mayıs 1931 tarihindeki oturumunda, Halkevlerinin açılması, oybirliğiyle kabul edilmiştir. Alınan bu kararın ardından Halkevleri ile ilgili faaliyetler hız kazanmıştır. Hükûmet, Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler ve bazı aydınlar vasıtasıyla yetişkin eğitimi üzerine incelemeler yapılmasını ve çalışmalar yürütülmesini sağlamıştır. Yaklaşık on ay süren hazırlık çalışmalarının ardından 19 Şubat 1932'de Halkevleri on dört ilde açılmıştır.¹⁶²

Atatürkçü düşünce sisteminin yerleşmesinde ve bunun halka aktarılmasında Halkevleri önemli görevler üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaşlaşma yolunda attığı adımların uygulanmasında işlevsel olarak kullanılmıştır. Ülke genelinde birlik ve beraberliğin sağlanarak ortak bir bilincin oluşturulması; yeni zihniyetin temellerinin atılması ve toplumsal bir dönüşüm gerçekleşmesi için yapılan çalışmalarda etkin bir rol üstlenmiştir. Atatürk ve dönemin önde gelen siyasetçileri ile aydınları Halkevlerinin çalışmalarına destek olmuş, halkı bu kurumun yürüttüğü faaliyetlere iştirak etmeleri konusunda teşvik etmişlerdir. Halkevleri, belirlenen amaçları doğrultusunda dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayıncılık, köycülük, tarih ve müze kolu olmak üzere dokuz ayrı alanda çalışmalar yürütmüştür.¹⁶³

Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin hedefleri doğrultusunda toplumu çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmayı amaçlayan yaygın eğitim kurumlarıdır. Halkevlerinde, Türk Ocaklarınıninkine benzer bir çalışma yöntemi uygulanmıştır. Ülke genelinde yürütülen faaliyetlerle toplumun bilinçlendirilmesi, köy ile kent arasındaki eğitim ve kültür farklılıklarının giderilmesi hedeflenmiştir. Toplumla millî bilinç kazandırmak için eğitim, kültür, sanat, dil ve tarih alanındaki çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalarını daha geniş kitlelere ulaştırmak, “millî dile, millî tarihe, millî sanatlara ve kültüre hizmet” etmek amacıyla 1933'te *Ülki*

¹⁶¹ Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, Ankara, 1986, S. 196, ss. 201-228.

¹⁶² Sefa Şimşek, *Halkevleri: Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 60.

¹⁶³ Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 311-312.

dergisi çıkarılmıştır.¹⁶⁴ Dergi, Türkçenin arılaşması için yürütülen çalışmaların yoğunlaştığı bir dönemde yayınlanmaya başlamıştır. Bu sebeple derginin içeriğinde tarama ve derleme çalışmalarına daha çok önem verilmiş, hatta okuyuculara *Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu* hediye edilmiştir. Dergide yer alan edebiyat ve folklor alanındaki akademik çalışmalar ise ilgiyle takip edilmiştir.¹⁶⁵ *Ülkü*'nün ilk sayısından itibaren gerçekleştirilen devrimleri yaymaya yarayacak veya bu konuda yeni yöntemler sunacak yazılara ağırlık verilmiştir. *Ülkü* dergisi, bu doğrultudaki yayın ilkelerini 1949 yılında kapatılana kadar, zaman zaman kesintiye uğramış olsa da sürdürmüştür.

Atatürk döneminde şehir ve kasaba merkezlerinde aktif bir şekilde etkinliklerini sürdüren Halkevleri, İnönü döneminde daha geniş kitlelere ulaşabilmek için köylere kadar yaygınlaştırılmıştır. Nüfusun az olduğu kırsal kesimlerde açılan Halkodaları ile etkinlik alanı genişlemiş; yapılan çalışmaların köye ve köylüye ulaşması adına Halkevleri önemli bir görev üstlenmiştir.¹⁶⁶

Atatürk döneminde Halkevlerinin yapmış olduğu çalışmalar, ulusal bilinç oluşturmaya yöneliktir. İnönü döneminde ise hümanist bir kültür anlayışı benimsenmiş ve ulusal bilincin evrensel kültür değerlerine ulaştırılması hedeflenmiştir. Evrensel kültür ile algılanan ise Batı uygarlığıdır. Bu doğrultuda Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla düzenlenen konferanslar, sunulan temsiller, gerçekleştirilen müzik dinletileri ve okuma etkinlikleri, devletin siyasi ideolojisine uygun olarak Batılı anlamda kültürel bir değişim ve dönüşüm sağlamak amacıyla yöneliktir. Bu yaklaşım, Batı uygarlığının temellerini oluşturan Antik Yunan-Latin kaynaklı eserlerin de ülke genelinde daha çok tanınmasına ve yaygınlaşmasına zemin hazırlanmıştır.

Halkevlerinin kültürel çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde yaşanan savaş koşullarının getirdiği ekonomik sıkıntılara bağlı olarak azalmıştır. Savaş bittikten sonra ise kurum siyasi içerikli faaliyetlere daha çok yönelmiştir. Halkevleri, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda CHP'nin propaganda merkezi olarak görülmüş ve partinin ideolojisini kitlelere yaymak amacıyla çalışmalar yürütmekle itham edilmiştir.¹⁶⁷ Kurum, Türk Ocaklarındakine benzer şekilde, siyasete alet edilerek halkın eğitilmesi amacıyla

¹⁶⁴ Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1933, s. 1.

¹⁶⁵ Elvan Torun, *Yücel Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebî Faaliyetler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s. 5.

¹⁶⁶ Kadir Şeker, *İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006, s. 139.

¹⁶⁷ Sefa Şimşek, *age.*, s. 11.

uzaklaştırıldığı gerekçesiyle sık sık tenkit edilmiştir. Halkevlerinin siyasi bir kuruma dönüşmesi, Halkevleri ile CHP arasındaki organik bağın varlığı, halkın büyük kesiminin bu kuruma olan ilgilerini yitirmelerine neden olmuştur. Bu yüzdendir ki DP iktidarı tarafından 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan 5830 sayılı yasa ile Halkevlerinin kapatılmasına karar verildiğinde, toplumsal anlamda herhangi bir muhalefet yaşanmamıştır.¹⁶⁸ Ancak Halkevlerinin kapatılması, toplumun siyaset ve aydın kesiminden bazı çevreler açısından Türk eğitim, kültür ve sanat hayatına vurulan büyük bir darbe olarak değerlendirilmiştir:

Böylelikle, on dokuz yılı aşkın bir süredir faaliyette bulunan Halkevleri ve Halkodaları, zamanında Aydın Halkevi Başkanı olan Adnan Menderes tarafından kapatılmış ve böylesine büyük bir örgütlenmenin Türk halkına kazandırdığı dinamizme iç ve dış baskılar nedeniyle son verilmiştir. Cumhuriyetçi kuşakları yetiştiren, demokrasinin tabanını oluşturan, yeni bir sosyal yapılanmanın örgütlenmesine büyük katkılar sağlayan Halkevlerinin kapatılmasından sonra, bunların yerine hızla dinsel eğitim veren eğitim kuruluşları yer almıştır. Halkevleri ve Halk Odaları'nın kapatılması, Türk eğitim, kültür ve sanat hayatına çok büyük ve zararı giderilmez bir darbe olmuştur.¹⁶⁹

Halkevleri üzerinden yürütülen tartışmalar, ülkede yaşanan siyasi dönüşümü de gözler önüne sermektedir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da savaşın getirmiş olduğu ekonomik olumsuzluklar halkı derinden etkilemiştir. Halkın büyük bir kesimi, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı Tek Parti iktidarını sorumlu tutmuş ve bu nedenle yeni siyasi oluşumları desteklemeye başlamıştır. Şüphesiz bu durumun oluşmasında sadece ekonomik nedenler değil, Tek Parti döneminde gerçekleştirilen halkın manevi değerleriyle uyuşmayan uygulamaların da etkisi büyüktür. Bu bakımdan Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan gelişmeleri, Halkevleri üzerinden yürütülen tartışmalar vasıtasıyla takip edebilmek mümkündür.¹⁷⁰

Millî bir tarih bilinci oluşturmak amacıyla çalışmalar devam ederken 2 Temmuz 1932'de Birinci Türk Tarihi Kongresi toplanmıştır. Kongrede, Türk Tarih Tezi ile ilgili konuların yanı sıra dil meselesi de gündeme gelmiştir.¹⁷¹ Kongre çalışmalarını takip eden Atatürk, tarih alanında olduğu gibi dil konusundaki çalışmaların da sistemli hâle getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Başlangıçta Türk dili ile ilgili yapılacak çalışmaların Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine bağlı olarak devam ettirilmesi düşünülmüştür. Ancak kongrede yapılan

¹⁶⁸ Sefa Şimşek, *age.*, s. 222; 60.

¹⁶⁹ Mehmet Hakan Özçelik, *Atatürk Dönemi Faaliyetleri ile 1938-1960 Dönemi Hükümetlerinin Faaliyetlerinin Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 143.

¹⁷⁰ Kadir Şeker, *agt.*, s. 23.

¹⁷¹ "I. Türk Tarihi Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları", 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

değerlendirmeler neticesinde dilin farklı yöntemlerle incelenmesi gerektiğine vurgu yapılarak yeni bir kurum kurulması önerilmiştir.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Atatürk'ün talimatıyla 12 Temmuz 1932'de kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları, hepsi de milletvekili ve dönemin tanınmış edebiyatçıları olan Sâmih Rifat, Ruşen Eşref, Celâl Sâhir ve Yakup Kadri'dir. Cemiyetin kuruluş amacı "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüксеklığe erişirmek" olarak belirlenmiştir.¹⁷² Türk dilini araştırmak, incelemek ve elde edilecek neticeleri neşretmek, cemiyetin yürüteceği faaliyetler olarak planlanmıştır.¹⁷³

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Türk dilinin bilimsel esaslara göre temellendirilmesi ve Türkçenin güncel sorunlarına çözüm bulmak için çalışmalarına başlamıştır. Bunlardan ilki 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı'dır. Bu kurultayda cemiyetin yönetim organları seçilmiş, uygulanacak olan dil siyaseti belirlenmiş ve ilmî bildiriler sunulup tartışılmıştır. Atatürk'ün sağlığında, 1932, 1934 ve 1936 yıllarında olmak üzere toplam üç dil kurultayı düzenlenmiştir. 1934'te yapılan kurultayda Cemiyetin adı, Türk Dili Araştırma Kurumu, 1936'daki kurultayda ise Türk Dil Kurumu olarak değiştirilmiştir.¹⁷⁴ Kurum, Türk dili üzerinde araştırmalar yapmak, yaptırmak ve Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenerak çözüm yolları bulmak amacıyla günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir.

Atatürk, Türk dili üzerine yapılmış olan yerli ve yabancı araştırmaları incelemiş; dönemindeki bilginlerini Türk dili üzerinde çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Nitekim Türk dilinin en eski anıtları olan Göktürk yazılı metinlerinin ilk iki cildi onun sağlığında yayımlanmış; 1940'larda yayınlanan *Dîvânu Lüğâti't-Türk, Kutadgu Bilig* gibi eserler üzerinde de yine onun sağlığında çalışılmaya başlanmıştır. Daha sonra birçok cilt hâlinde ortaya çıkacak olan *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü* ile ilgili çalışmalar da Atatürk'ün zamanında başlamıştır. *Tarama Sözlüğü*, on üçüncü yüzyıldan itibaren Batı Türkçesinin eski eserlerinin taranmasıyla; *Derleme Sözlüğü* ise Anadolu ve Rumeli ağızlarında kullanılan kelimelerin

¹⁷² Türk Dil Kurumu resmî web sitesi, tarihçe:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

¹⁷³ Afet İnan, *age.*, s. 6.

¹⁷⁴ Türk Dil Kurumu resmî web sitesi, tarihçe:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

derlenmesiyle oluşturulmuş büyük sözlüklerdir. Çağdaş Türkçenin grameri, sözlüğü, imlâsı ve terimleriyle ilgili çalışmalar da Atatürk tarafından ilgiyle takip edilmiştir.¹⁷⁵

Birinci Türk Dil Kurultayı'nda Türk dilini millî kültürün eksiksiz bir anlatım aracı hâline getirmek; Türkçeyi çağdaş uygarlığın önüne koyduğu bütün gerekleri karşılayacak bir mükemmelliğe erdirmek ve temel unsurları öz Türkçe olan millî bir dil yaratmak amacı benimsenmiştir. Kurultayın belirlemiş olduğu diğer hedefler arasında ise derleme faaliyetlerine hız kazandırılması, Türkçenin diğer dillerle karşılaştırmasının yapılması, yabancı kökenli kelimelerin yerine Türkçe sözcüklerin üretilmesi, sözlük hazırlanması ve yayınların çıkarılacak olan bir dergi aracılığıyla duyurulması yer almıştır.¹⁷⁶ Bu kurultayın ardından atılan adımlar, ilerleyen süreçte “dil devrimi” olarak adlandırılacak olan dönemin, yani dilde özleşme çabalarının başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Atatürk'ün öncülük ettiği Türkçenin yabancı kökenli sözlerden temizlenmesi akımı, 1935 yılına kadar sürmüştür. Yazı ve konuşma dilinde sadeleşme çabalarıyla başlayan bu süreçte Türkçenin sadece Arapça ve Farsçadan değil, diğer dillerin boyunduruğundan da kurtarılması hedeflenmiştir. Halkın diline girip yerleşmiş yabancı kökenli kelimeler atılmış ve yerlerine Türkçe kökenli yeni kelimeler türetilmiştir. Bu doğrultuda hükûmetin de desteğiyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından her ilde bir “Dil Heyeti” kurularak Türkçeyi sadeleştirme çalışmaları yürütülmüştür. Türkçeye yerleşmiş veya kullanıla kullanıla Türkçeleşmiş olan yabancı kökenli sözcüklerin yerine yenilerinin uydurulması; ortaya anlaşılması güç, halk tarafından yadırganan bir “öz Türkçe” çıkarmıştır. Bu konuda dönemin aydınları arasında yaşanan fikir ayrılıkları, hangi sözcüklerin Türkçe sayılıp sayılmayacağı üzerinde yoğunlaşmıştır:

Yazı devriminden sonra dil devrimine sıra gelecekti. İlk lûgat komisyonuna başkanlık ettim... Gene iki takımdık. Biz bir kelimenin Türkçe karşılığı yoksa konuşma diline geçmişse ve benimsenebilecek bir karşılığı öne sürülüyorsa onu “Türkçeleşmiş” sayıyorduk. Özleştirmeciler “sokak” kelimesini bile, aslı Arapça olduğu için, lûgatta tutmak istemiyorlardı.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Türk Dil Kurumu resmî web sitesi, tarihçe:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

¹⁷⁶ Şükrü Halûk Akalın, “Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili*, S. 607, ss. 1-58, Temmuz 2002, s. 39.

¹⁷⁷ Falih Rıfkı Atay, “Öfke”, *Türk Dili İçin III Türk basınında Çıkan Türk Dili ile İlgili Makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s.14.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti aracılığıyla bir yandan dilde özleşme faaliyetleri sürdürülürken diğer yandan da Türkçenin tarihî gelişiminin araştırılmasına önem verilmiştir. Türkçenin kökeninin tespit edilmesi için çalışmalar yürütülmüş ve bu konuda çeşitli tezler öne sürülmüştür. Ortaya konan tezler arasından Sümerce ve Hititçe gibi eski dillerin Türkçenin ilk kaynakları olduğu görüşü daha çok benimsenmiş, Türkçenin bu dillerle olan bağları kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Viyanalı Dr. Hermann F. Kivergitsch, *Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi* (La Psychologie de quelques éléments des Langues Turques) adlı basılmamış çalışmasını 1935 yılında Atatürk'e göndermiştir. Sosyolojik, antropolojik ve psikolojik incelemeleri de içine alan bu çalışma, insanın düşünce evriminde ilk temel unsur olan "güneş"e odaklanmakta ve bu nedenle dillerin kökeni ile ilgili çalışmalarda da güneş fikrini esas almaktadır. Atatürk bu eserdeki düşüncelerden etkilenmiş ve yoğun bir incelemenin ardından *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar* adlı eserini kaleme almıştır. "Güneş-Dil Teorisi" olarak anılacak olan bu konudaki çalışmalar, güneşin insanoğlu üzerindeki etkisi üzerine inşa edilmiştir. Buna göre güneş, hem dinî temelli düşüncelere kaynaklık etmiş hem de dilin doğuşunda etkili olmuştur. Bu yönleriyle güneş, insanlık tarihi açısından ehemmiyet taşımaktadır.¹⁷⁸

Güneş-Dil Teorisi, Türk dil ve tarih tezlerini destekleyici fonksiyonuyla önemli bir işleve sahiptir. Türk Tarih Tezi ile ileri sürülen: "Türkler, Orta Asya'dan gelerek Akdeniz çevresindeki kültürleri beslemiştir." görüşünü sağlamlaştırmaktadır. Aynı zamanda Türkçenin bu kültürlerin dilleri üzerindeki etkileriyle ilgili varsayımları da desteklemektedir. Güneş-Dil Teorisi'ne göre Türk dili ve tarihinin köklü bir geçmişe sahip olması, yerleştirilmek istenen dil ve tarih bilincinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Türk dilinin tarihine yönelik bir çalışma olarak başlayan Güneş Dil Teorisi, dünyadaki bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğunu ileri sürmektedir. Bu teori, Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın da başlıca konusu olmuştur. Buna göre bütün dillerin kaynağının Türkçe olması sebebiyle Türkçeye yabancı dillerden giren kelimelerin atılmasına gerek olmadığı görüşü

¹⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Zeynep Korkmaz, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, S. 629, ss. 909-919, TDK Yayınları, Ankara, 1995.

benimsenmiştir. Bu nedenle Güneş Dil Teorisi, o güne kadar yürütülen dildeki sadeleşme çabaları nedeniyle Türkçenin bir nevi tasfiye edilmesi hareketinin de durmasını sağlamıştır.¹⁷⁹

Türkçenin sadeleştirilmesi sürecinde, halkın anlamayacağı yapaylıkta uydurma bir dil ortaya çıkmıştır. Dönemin önde gelen dil bilimcileri başta olmak üzere pek çok Türk aydını, “masa başında uydurulan” sözcüklerin Türkçeye dâhil edilmesinden duydukları rahatsızlıkları beyan etmişlerdir. Böyle bir durumun oluşmasına müsaade eden Türk Dil Kurumu’nu da kıyasıya eleştirmişlerdir. Güneş Dil Teorisi sayesinde bilimsel temellere dayanmayan, Türkçenin gramer özellikleri dikkate alınmadan türetilmiş ve alanında uzman olmayan kişilerce uydurulmuş sözcüklerle Türkçenin bozulmasının önüne geçilmiştir. Ancak bu teori hiçbir zaman bilimsel açıdan tutarlı bir zemine oturtulamamıştır. Öz Türkçe akımına karşı çıkanlar, Türkçeye yerleşmiş ve artık Türkçe kabul ettikleri yabancı kökenli sözcüklerin Türkçeden ayıklanması faaliyetlerine son verdiği için Güneş Dil Teorisi’ne karşı fazlaca bir tepki göstermemişlerdir. Atatürk’ün ölümünden sonra; bilimsel açıdan sağlam bir dayanağı bulunmayan bu teori fazla rağbet görmemiştir. Faruk Kadri Timurtaş, dili sadeleştirmenin bilimsel yöntemlerle yapılması gerektiğini ve halkın konuştuğu dilin canlı bir örnek olarak alınması gerektiğini şöyle izah etmiştir:

Dil işinde de, öbür meselelerde olduğu gibi, halka ve ilme inanmakla ve sağduyuyla hareket etmekle ancak başarıya ulaşılabilir. İlme kulak vermeden, zorlamalarla ve büyük kütlenin temayülünü hiçe sayarak iş yürütmek mümkün değildir. Dili sadeleştirmede sınır, halkın konuştuğu canlı dil olmalıdır.¹⁸⁰

Atatürk, dil ve tarih alanındaki çalışmalara büyük önem vermiş ve bu çalışmaların kendisinden sonra da devam ettirilmesini istemiştir. Bu iki ulusal kurumun, Türk dili ve tarihinin bilinmeyen ya da unutulmuş yönlerini ortaya çıkaracaklarını belirtmiştir. Bu kurumların yaptıkları çalışmalarda yeni bilimsel belgeler ve kanıtlar ortaya koyduklarını sadece Türk ulusunun değil, bütün bilim dünyasının aydınlanmasını sağlayacak kutsal bir görev yapmakta olduklarını söylemiştir. Ölümünden kısa bir süre önce yazdığı vasiyetnamesinde, bütün mal varlığını Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumuna bırakmıştır. Atatürk, 1 Kasım 1936’da Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmasında, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun geleceği ile ilgili görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir:

¹⁷⁹ Seda Bayındır Uluskan, *age.*, s. 203-204.

¹⁸⁰ Faruk Kadri Timurtaş, “Dili Sadeleştirmenin Sınırı”, *Türk Dili İçin II Türk basınında Çıkan Türk Dili ile İlgili Makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966, s. 6.

Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründe başlangıcı temsil ettiklerini, kabul edilebilir bilimsel belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk ulusunun değil, bütün bilim dünyasının ilgisini ve uyanmasını sağlayan, kutsal bir görev yapmakta olduklarını güvenle söyleyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahöyük'te yaptığı kazılar sonucunda, ortaya çıkardığı beş bin beş yüz yıllık maddî Türk tarih belgeleri, dünya kültür tarihinin yeni baştan incelenmesini ve derinleştirilmesini gerektirecektir. Birçok Avrupalı bilim adamının katılması ile toplanan son Dil Kurultayının aydınlık sonuçlarını görmekle çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademilere dönüşmesini dilerim.¹⁸¹

Atatürk, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumunun bilimsel çalışmalarını akademik anlamda sürdürülebilmesi adına bir fakülte kurulması gerektiğini düşünmüştür. 9 Ocak 1936'da Ankara Halkevinde yapılan törenle açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk dili ve tarihi alanında bilimsel çalışmaların yapılması amacıyla kurulmuş ve bu alanda önemli görevler üstlenmiştir.¹⁸² Fakülte; dil, tarih ve coğrafya arasındaki ilişkilerin tespit edilerek Türk dünyasının her yönüyle araştırılması için yürütülen çalışmalara kaynaklık etmiştir. Bunun yanı sıra “yapacağı çalışmalarla Batı kültürü ve düşüncesinin temelinde Anadolu medeniyeti, Türklerin bulunduğunu”¹⁸³ bilimsel ve objektif bir şekilde açıklamaya çalışan, dönemin dil ve tarih çalışmalarına da akademik bir zemin sağlamıştır.

Atatürk döneminde yapılan tüm bu çalışmalar, kültürel anlamda gerçekleştirilen devrimlerin kuramsal, kurumsal ve işlevsel olarak temellendirilmesi üzerine odaklanmıştır. Avrupa'dakilere benzer çağdaş eğitim ve bilim kurumları yaygınlaştırılırken diğer taraftan da kök salmış olan eski skolastik zihniyetin bu kurumlardaki izleri silinmeye çalışılmıştır. Okullarda Arapça ve Farsçanın kaldırılması, din derslerinin yeniden düzenlenmesi hatta din eğitimi veren okul ve kursların kapatılması gibi girişimlerle toplumu körü körüne geçmişe bağlayan eski dogmatik değerlerin yok edilmesi amaçlanmıştır. Bütün bunlar, anayasaya da girmiş olan laiklik ilkesinin gözetilmesi esasına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Ancak “kökten silinip atılması gereken” şeyler olarak görülen toplumun dinî, ahlaki ve fikrî değer yargılarının tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır. Çünkü toplumun savaş açılan değerlerinin yerine yenilerinin konulmasının gerektiği yeterince idrak edilememiştir. Suat Sinanoğlu bu durumu şu sözlerle açıklar:

Devrim Arapçayı, Farsçayı, din derslerini yalnızca olumsuz açıdan, parçalanması gereken manevi köstekler olarak görmüştür; ama bu disiplinlerin insana manevi bir yapı ve bir ahlak anlayışı

¹⁸¹ Türk Dil Kurumu resmî web sitesi, tarihçe:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

¹⁸² Emine Özel, *agt.*, s. 121.

¹⁸³ Şenol Durgun, *agm.*, s. 3.

kazandırdığı gözden kaçmıştır; dolayısıyla, genç kuşaklara eskilerin yerini tutacak yeni bir zihin yapısı, yeni bir ahlak anlayışı vermenin gerekliliğini görememiştir.¹⁸⁴

Devrimleri destekleyen kurum ve kuruluşların içlerini yeni anlayış doğrultusunda biçimlendirebilecek yeterli sayıda kadro bulunamamıştır. Bu yüzden peş peşe açılan kurumların çoğu, devrimlerin amaçlarını gerçekleştirmekten uzak, manevi anlamda temelsiz birer yapıdan ibaret kalmıştır. Ülkenin ve toplumun belirlenen hedefler doğrultusunda yeniden yapılandırılması tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Hatta bu durum devrim karşıtı güçlerin içten içe hazırlanarak ilerleyen yıllarda güçlü bir şekilde devrimlerin karşısına çıkmalarına yol açmıştır.

1.3.2. Atatürk Döneminde Hümanizm Düşüncesini Konu Eden Dergiler

Atatürk döneminde yürütülmüş olan dil, tarih, eğitim ve kültür çalışmalarının asıl hedefi, Türk toplumunun modernleşmesini ve çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmasını sağlamaktır. Öte yandan bu çalışmalar, yeni kurulan devletin “ulus inşa” sürecinin birer yansımasıdır. Yeni kurulan devlet hem toplumsal hem de siyasi yapısı itibarıyla eskisinden çok farklıdır. Batı uygarlığının seviyelerine ulaşmak hedefiyle hareket eden siyasi irade, hem bu amacını gerçekleştirebilmek hem de varlığını sürdürebilmek için kalıplaşmış ve kökleşmiş yapılanmaları, yeni temellere dayandırma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda dönemin kültür politikalarında öne çıkan görüşlerden biri de Batı uygarlığının temelini oluşturan Hümanist düşünüş ve algılama biçiminin, Türk toplumunda yeni bir sosyal model olarak benimsenmesidir.

Toplumsal bir dönüşüm adına başlatılan sosyal ve kültürel politikalar, bu alanda farklı çözüm önerilerini savunan dergiler aracılığıyla da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Hümanizm konusunda ise süreli yayınların etkisi yadsınamayacak derecede fazladır. Dönemin aydınları arasında hümanizmi savunanlar, hatta Türk Tarih Tezi ile sıkı sıkıya bağlı Anadolu temelli hümanist bir milliyetçilik oluşturma fikrini benimseyenler, kendi çizgilerinde yayın faaliyetleri yürüten dergilerin etrafında toplanmışlardır. Kemalist devrimlerin toplumun düşünce ve algısında iyice yer etmesi arzusuyla hümanizmin yerleşmesinin nasıl sağlanabileceğine dair görüşlerini ortaya koymuşlardır. Atatürk döneminde çıkan bazı degilerde yer alan hümanizmle ilgili düşünceler ve tartışmalar, ilerleyen süreçte kapsamı iyice belirginleşecek olan “Türk hümanizmi” anlayışının temellerini oluşturmuştur.

¹⁸⁴ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi I*, s. 117.

1.3.2.1. Kadro Dergisi

Cumhuriyet kurulduktan sonra bazı aydınlar, yapılan inkılapların bir ideoloji hâline getirilmesini ve bunların sistemli bir şekilde yaygınlaştırılması gerektiğini savunuyorlardı. Bu konularda benzer düşüncelere sahip olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve Mehmet Şevki Yazman gibi isimler bir araya gelerek, 1932 yılının Ocak ayında, *Kadro* dergisini çıkarmaya başladılar. Bu aydınların amacı Cumhuriyetin öğretilerini yaymak, toplumsal kalkınmayı sağlayacak yöntemler önermek ve Türk Devrimi'ni evrensel boyuta taşımak için fikirler üretmekti.

“Kadro Hareketi” olarak adlandırılan bu oluşum; bir taraftan Türk Devrimi'nin siyasi, kültürel, ahlaki, ekonomik ve idari alt yapısını oluşturmak diğer taraftan da devrime kendi doğasından kaynaklanan yeni bir ideoloji üretmek amacıyla hareket etmiştir.¹⁸⁵ Kadrocular; ekonomide, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yol açmış olduğu sonuçların da tesiriyle, devletçi politikaları benimsemişlerdir. Kendi görüşleri doğrultusunda hükûmetin izlemesi gereken ekonomi politikaları hakkında fikirler üretmişlerdir. Herhangi bir sınıf ayrımı olmayan bir toplum oluşturulmasını ve devletin idaresinde bütün ulusun faydasına yönelik yapısal dönüşümlerin sağlanması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁸⁶ Onlara göre bu işi başarabilmek için “inkılâba öncü bir kadro” gerekmektedir.¹⁸⁷

Kadro dergisinin baş ideologu sayılan Şevket Süreyya Aydemir, Kurtuluş Savaşı'nın dünyanın diğer ülkeleri için iyi bir örnek teşkil ettiğini ve Cumhuriyet'in bu yönüyle kendine has bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir'e göre *Kadro*'nun biri tarihî, diğeri ise jeopolitik olmak üzere iki temel amacı bulunuyordu. Tarihî açıdan *Kadro*, millî bir kurtuluş hareketi olarak Türk inkılabının sosyal ve ekonomik karakterini ve gideceği yolu anlatmaya çalışıyordu. Jeopolitik açıdan ise başta Orta Doğu olmak üzere Türk Millî Mücadele Hareketi'nin diğer millî mücadele hareketlerine örnek olacağını savunuyordu.¹⁸⁸

Kadro dergisinin yayın hayatı kısa sürmüştür. Başlangıçta Cumhuriyet rejimini destekler bir hareket olarak görülen bu oluşum, kısa bir süre sonra CHP politikalarından iyice

¹⁸⁵ Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 59.

¹⁸⁶ Evren Altınkaş, *agm.*, s. 126.

¹⁸⁷ Murat Devrim Dirlikyapan, “Kadro Hareketi ve Bir Kadro Kitabı Olarak Ankara”, *Erdem*, S. 66, ss. 53-69, 2014, s. 53.

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 447.

uzaklaşmıştır. Kadrocuların ülkenin geleceği için devletçi bir ekonomi modelini savunan tutumları ise özel sektör başta olmak üzere pek çok kişinin tepkisini çekmiştir ve Marksizme dayanan bir ideoloji oluşturmaya çalışmakla suçlanmışlardır. *Kadro*, bürokrat ve aydın kesime hitap eden bir dergiydi. CHP'nin Halkevleri aracılığıyla çıkarmış olduğu ve kendi yayın organı olarak gördüğü *Ülkü* dergisinin çıkmaya başlaması *Kadro*'yu takip eden kitlenin azalmasına neden olmuştur. Dergide ortaya konan ekonomiyle ilgili görüşler ise İşbankası başta olmak üzere liberal ekonomi modelini savunan ülkedeki özel teşebbüste rahatsızlık uyandırmıştır. Bütün bu yaşanan gelişmeler neticesinde *Kadro* dergisi, siyasi iradenin desteğini yitirmiştir ve 1934'te derginin yayın hayatına son verilmiştir.¹⁸⁹ *Kadro*, kısa süren yayın hayatında, Batı uygarlığının karşısında üçüncü dünyacılığın temel dinamikleri sayılabilecek görüşler ortaya koymuştur. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip Türkiye'de toplumunun küçük bir burjuva sınıfının himayesinde yeniden yapılandırılabilceğine inanmışlardır. Bunu başarmak için de devletçilik ilkesinin ekonomi başta olmak üzere toplumun faydasına olabilecek her alanda benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır. *Kadro* dergisinin kapanmasından sonra, 1960'lı yıllarda yayınlanan *Yön* dergisi *Kadro'nun* birikiminden yararlanarak küçük burjuva radikalizmini tekrar hâkim kılmaya çalışacaktır.¹⁹⁰

Burhan Asaf Belge'nin, *Kadro* dergisinde yayınlanan "Üniversitenin Manası"¹⁹¹ başlıklı yazısı, Cumhuriyet döneminde hümanizm ve Antik Yunan-Latin kültürüne olan ilgiyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Burhan Asaf bu yazısında ilk kez düzenlenmiş olan Türk Tarih Kongresi'ne destekte bulunmayan İstanbul Üniversitesi'ne ağır eleştiriler yöneltmiştir. Yazısının devamında üniversitelerin işlevlerinin ve görevlerinin neler olup olmadığı üzerinde durmuştur. Belge'ye göre Tarih Kongresi'nde sunulan bildiriler, hem Avrupa merkezli tarihsel değerlendirmelerin yanlılığını ortaya koymuş hem de Türklerin kökeniyle alakalı olarak ileri sürülen düşüncelerin temellendirilmesinde etkili olmuştur. Belge, bu düşüncelerini dile getirirken ilk kez "Türk hümanizmi" kavramını da gündeme getirmiştir. Türk Hümanizmi bağlamında başlayan tartışmalar ise Cumhuriyet aydınları arasında hümanizme olan ilginin artmasına yol açmıştır.

¹⁸⁹ Mustafa Türkeş, "Kadro Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 467-468.; Cennet Ünver, "Şevket Süreyya Aydemir", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 470.

¹⁹⁰ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 219.

¹⁹¹ Burhan Asaf Belge, "Üniversitenin Manâsı", *Kadro*, No. 20, 1933, ss. 24-25.

Hümanizm konusunda yazıların ve görüşlerin yer aldığı bir başka dergi ise Halkevlerinin Ankara şubesi tarafından yayınlanan *Ülkü* dergisidir. Halkevleri, topluma yeni Türkiye'nin hedeflediği çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma amacına uygun bir eğitim vermeyi hedefleyen yaygın eğitim kurumlarıydı. Bu kurumların, Dil Edebiyat ve Tarih şubeleri tarafından yapılan çalışmaların en önemlilerinden birini de dergi yayıncılığı oluşturmaktaydı. Neredeyse her ilde Halkevleri tarafından çıkarılan dergiler yayımlanmaktaydı. Bu dergiler, kendi yörelerine ait tarih arşivleri oluşturarak, dil derlemeleri yaparak, tarihî eserleri ve kültürel verileri toplayarak Türk dili, tarihi ve kültürüne önemli katkılar sağlıyordu. Aynı zamanda dergilerde Halkevlerinin diğer şubelerinin faaliyetleri ve çalışmaları tanıtılıyor; kültür, sanat, bilim gibi konularda makaleler yayınlanıyor; şiir ve öykü başta olmak üzere çeşitli edebiyat ürünlerine yer veriliyordu.

Ülkü dergisi, Ankara Halkevi tarafından Şubat 1933-Ağustos 1950 tarihleri arasında üç dönem halinde toplam 272 sayı çıkarılmıştır. Bu süreç içinde sayıları yetmiş aşan halkevi dergileri arasında genel merkez yayını olması, dönemin önde gelen yazarlarını sayfalarında bir araya getirmesi ve taşra halkevlerine yön vermesiyle ayrı bir işlev yüklenmiştir. İlk sayısında bir ülkü yaratmak, kafa, gönül ve hareket birliği sağlamak amacıyla çıkarıldığı ifade edilen derginin inkılapları yaymaya yarayacak veya yayma yolları üzerinde düşündürecek yazılara açık olduğu belirtilmiştir.

Ülkü dergisi, Halkevlerinin merkezi olan Ankara şubesi tarafından çıkarıldığı için bütün Halkevlerini temsil eden bir dergi olarak görülüyordu. Dergiye bu isim bizzat Atatürk tarafından verilmişti ve derginin ilk sayısının kapağında Atatürk'ün bir resminin altında onun söylemiş olduğu: “Ülkü'den, öz ülkümüzü yayma yolunda kutlu verimler beklerim.” sözü yer alıyordu. Ülkü dergisinin ilk sayısında dönemin CHP genel sekreteri Recep Peker tarafından derginin hangi amaçlar doğrultusunda hareket edeceği şöyle açıklanmıştır:

Ülkü, karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni bir neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıklaştırmak için... Ülkü bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... Ülkü, millî dile, millî tarihe, millî sanatlara ve kültüre hizmet için...¹⁹²

¹⁹² Recep Peker, “Ülkü Niçin Çıkıyor?”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1933, s. 1.

Ülkü dergisinde Necip Ali tarafından kaleme alınan “Kültür ve Medeniyet”¹⁹³ başlıklı yazıda; Avrupa’da sanatın gelişim süreci örneklerle anlatılarak Türkiye’nin sanat alanında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair fikirler sunulmuştur. Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Avrupa’da uzun bir süre varlık gösteremeyen sanat hareketlerinin Rönesans sayesinde tekrar ortaya çıkmasından bahsedilmiştir. Necip Ali’ye göre Avrupa’da yaşanmış olan bu süreç, aklın tekrar insan hayatında ön plana alınmasıyla başlamıştır. Böylece insanlar düşüncelerini ve yapmak istediklerini sanat ile ortaya koymuşlardır. Necip Ali, Türkiye’de de böyle bir sürecin yaşanmakta olduğunu ileri sürmekte ve bunun başarıya ulaşabilmesini Darülfünun, okullar ve Halkevleri gibi kurumların Atatürk’ün devrimlerini mümkün merteye iyi şekilde kavrayıp uygulamalarına bağlamaktadır.

Ülkü dergisinde yayınlanan güzel sanatlara dair yazılar aracılığıyla Türkiye’de sanata ve sanatçılara nasıl bakıldığı sorgulanmıştır. Atatürk’ün yaptığı devrimler sayesinde ülkede kültür ve sanat alanında önemli atılımlar kaydedildiği dile getirilerek sanatın doğru bir şekilde icra edilmesinde devrimlerin getirmiş olduğu kazanımlardan faydalanılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁴ Kültür ve sanata dair yazılarda sanatın nasıl gelişeceğine yönelik çeşitli görüşler ortaya atılırken bu bağlamda hümanizm kavramının ele alındığı başka yazılar da dergide yayınlanmıştır.

Türkiye’de hümanizmin açıkça konu edildiği yazıların 1934 yılından itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. *Ülkü* dergisinde Kâzım Nami Duru tarafından yazılan “Humanisma”¹⁹⁵ başlıklı yazı, hümanist bir çağrı özelliği taşımaktadır. Kâzım Nami, henüz 1920’lerde liselerde Yunan tarihi ve edebiyatı derslerinin okutulması gerektiğini dile getirdiğini ve bu isteğinin o dönem hoş karşılanmadığını belirtmektedir. Yazısının devamında bu önerisi dikkate alınmış olsaydı öğrencilerin daha o yıllarda bu dersler sayesinde skolastik düşünceden uzaklaşacağını, bunun da ciddi bir ilerleme olarak kabul edilebileceğini ifade edmektedir. Çünkü Kâzım Nami’ye göre Batı uygarlığının temelleri Antik Yunan-Latin kültüründe dayanmaktadır. Yazar bu düşüncesini şu ifadelerle savunmaktadır:

¹⁹³ Necip Ali, “Kültür ve Medeniyet”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 3, Nisan 1933.

¹⁹⁴ Ressam Ali Sami, “Sanat Varlığımızda Resmin Yeri”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 5, Haziran 1933, ss. 398-399. ve Ressam Ali Sami, “Güzel Sanatları İnkılabı Nasıl Maledebiliriz”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 17, Temmuz 1934.

¹⁹⁵ Kâzım Nami, “Humanisma”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 17, Temmuz 1934, ss. 332-336.

(...) Ben niçin Yunan tarihine bu kadar ehemmiyet veriyordum? Öyle görmüştüm, öyle anlamıştım ki, Yunan tarihi, bugünkü garp medeniyetinin başlangıç tarihidir. Fikrin bilgi yolundaki ilk ayrılışlarını, felsefenin ilk parlayışlarını, tesamüh fikrinin ilk doluşunu, demokrasinin ilk izlerini, edebiyatın ilk şaheserlerini o tarihte görüyordum. Yunan mitolojisinde, şarkın koyu karanlığını aydınlatacak ışıklar seziyordum. Yunan tarihiyle çocuklarımıza fikrî anane bağlarını kıracak bir kudret terbiyesi vereceğimizi sanıyordum... Dil bakımından bile bu işe lüzum vardır. Çünkü Fransızca, İngilizce, Almanca gibi diller, bugünkü kemallerini, kendi kendilerine elde etmemişlerdir... Yaşayan dillerin, ilim ve felsefe dili hâline gelinceye kadar geçindikleri tekâmül, Yunanca ile Latinceye borçludur...¹⁹⁶

Kâzım Nami, Türk edebiyatının öz kaynağının halk edebiyatı olduğunu düşünür. Türk edebiyatının uzun yıllar boyunca Arap ve Fars kaynaklarından beslendiğini belirtir. Fakat Türk edebiyatının kendi özünü bulabilmesi ve modernleşmesi için antik dünya ile ilişki kurması gerektiğini belirtir. Bunun da ancak hümanizm yoluyla mümkün olabileceğini ifade eder. Bu anlamda ona göre hümanist düşünüş, ulusal kültür açısından da herhangi bir sakınca doğurmaz. Çünkü hümanizm, evrensel bir olgu olarak insanlığa hizmet etmekte ve bu yönüyle de ulusal kültürü beslemektedir. Böylece ulusal kültürden evrensel bir uygarlık düşüncesine çok rahat ulaşılabilir:

Neohumanismanın da kültür yapmakta, klasiklere yakın bir tesiri vardır. Bizim için Tagore mevzu bahis olamaz. Onun edebiyatı asırlarca, aynı kaynaktan feyzalmıştır; bizim edebiyatımız ise öz kaynaklarını bilgisizliğe bırakarak Arap, Fars kaynaklarından içmeği tercih etmiştir. Binaenaleyh, halk edebiyatımızı, ancak humanisma yoluyla modern bir edebiyat hâline getirebiliriz... Biz Türk milliyetçisi isek de beynelmilliyetçi olmağı da isteriz. Asyaî olmaktan ziyade Avrupaî bir millet olmak ülkümüzdür. Bütün müesseselerimizle, şüphesiz kendimize hâs ve orijinal bir şekilde Avrupahlaşırken, beynelmilellğe de girmiş oluyoruz. İnkılâbımız bile, bize hâs olmakla beraber insanî akisler uyandıran bir inkılâptır. Böyle bir inkılâbın erleri, bütün inkılâpların doğurucusu olan humanismadan habersiz durabilir mi?¹⁹⁷

Kâzım Nami, “İnkılâp Edebiyatı” başlıklı yazısında da edebiyat konusunda öze dönmek gerektiğini, halk edebiyatından faydalanılması gerektiğini vurgular. Ona göre Arapça ve Farsça kelimeleri uzaklaştırarak öz Türkçe kullanmak ya da aruz ölçüsünü terk etmek yeni bir Türk edebiyatı oluşturmak için yeterli değildir. Romantik bir yaklaşımla vatan ve millet sevgisini dile getirmek, doğrudan doğruya millî bir edebiyat sayılamaz. Türk edebiyatı, ancak Türk’ün özünden doğan edebiyattır.¹⁹⁸

Nurullah Ataç, hümanizm ile ilgili görüşlerin sıkça dile getirilmeye başladığı bu dönemde, Milliyet gazetesindeki köşesinde okullarda Yunanca ve Latince öğretilmesinin gerekliliği üzerine bir değerlendirme yapar. Kâzım Nami’nin savunduğu görüşleri destekleyerek daha

¹⁹⁶ Kâzım Nami, “Humanisma”, s. 332-333.

¹⁹⁷ Kâzım Nami, “Humanisma”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 17, Temmuz 1934, ss. 332-336, s. 335.

¹⁹⁸ Kâzım Nami, “İnkılâp Edebiyatı” *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 13, Mart 1934, ss. 46-53, s. 47.

önceden bu konuyla ilgili belirtmiş olduğu görüşlerini yineler. Türk edebiyatının manasızlıktan kurtulabilmesi için hümanizmin gerekli olduğunu vurgular:

Kâzım Nami Bey, mekteplerimizde Yunanca ve Lâtince okutulması lazımgeldiği iddiasına sadık kalan nadir insanlardandır. *Ülkü*'deki yazısında o iki ölü dilden, gerek iklim, gerek edebiyat bakımından edeceğimiz istifadeleri gösteriyor, onların bizim dilimize ne gibi zenginlikler getireceğini söylüyor ve klasik dilleri mekteplerimize sokmanın milliyet idealine zıt olmadığı, bilakis onu kuvvetlendireceğini anlatıyor. (...) Kâzım Nami Bey de, bilhassa dillerin öğretilmesi lüzumunu, hiç değişmiyen sözlerle de olsa, ikide bir ortaya sürmekten çekinmiyeceğiz. Bizim davamızdan ayrılanlara uğurlar olsun! (...) Bizim humanisma için söylediklerimiz de, bir gün mekteplerimizde Yunanca ile Lâtince okutulacağını muhakkak saydığımızdan değildir. Ümidimin büsbütün kesildiği günler de oluyor; fakat edebiyatımızı manasızlıktan kurtarmak, kafamıza metodu sokmak için biricik çarenin humanisma olduğundan eminim. Bu da ısrar etmeme kâfidir.¹⁹⁹

Hümanizm ve Antik Yunan-Latin kültürüne dönük çalışmalar 1935'te artarak devam etmiştir. Dönemin önde gelen siyasetçi, düşünür ve yazarlarından olan Ahmet Ağaoğlu, 1935'te kaleme aldığı "Münevver Zümre Meselesi" adlı yazısında; 1920'lerden itibaren Doğu ve Batı arasında gidip gelen düalist tavrı eleştirmiştir. Ağaoğlu'na göre Türk milletinin ruhuna işlemiş olan Arap-Fars kültüründen, dolayısıyla Doğu kimliğinden tümüyle uzaklaşılmalıdır. Doğu ve Batı dünyası arasındaki farkı; "talim, terbiye ve tarih" meselesi olarak ele alan Ağaoğlu, "bugünkü Avrupa eski Greko-Romen âleminin vârisidir." sözleriyle Batı medeniyetinin kaynağını işaret etmektedir. Doğu'nun ise Arap ve Fars kültürüyle şekillenen İslam âleminin varisi olduğunu, Türk toplumunun da bu veraseti bütünüyle bünyesinde barındırmakta olduğu görüşündedir. Avrupa'daki okullarda okutulan Yunanca ve Latincenin her şeyden önce öğrencilere serbest düşüncenin kapılarını açtığını ve bunun ilerleyen süreçte bir yaşam tarzı hâline geldiğini anlatmaktadır. Ağaoğlu'na göre artık Batı'ya dönük bir hayat tarzına doğru yol aldığı için Türk toplumunun da eski yaşam tarzından gelen izleri kökten kesip atması, Avrupa'nın ilham aldığı kaynaklardan beslenmesi yani "eski Greko-Romen kültürü"ne ulaşması gerekmektedir.²⁰⁰

Atatürk döneminde yayın faaliyetlerine başlayan *Yücel* dergisi, hümanizm ve Antik Yunan-Latin dünyasına gösterilen ilgi bakımından önemli bir içeriğe sahiptir.

¹⁹⁹ Nurullah Ataç, "Humanisma İçin", *Milliyet*, 10 Temmuz 1934, s. 4.

²⁰⁰ Ahmet Ağaoğlu, "Münevver Zümre Meselesi", *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 491-495.

1.3.2.2. Yücel Dergisi

İlk sayısı 23 Şubat 1935'te yayın hayatına giren *Yücel* dergisi, Muhtar Fehmi Enata'nın yönetiminde çıkmıştır. Dergi; Arif Hikmet Bilen, Orhan Burian, Behçet Kemal Çağlar, Mustafa Ertem, Cemal Nadir Güler, Vedat Günyol, Yusuf Mardin, İsmet Rasin ve Haluk Şehsuvaroğlu gibi “iyi öğrenim görmüş”; “memleket için çalışmak isteyen”; “Atatürk ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olarak memleketi fikir ve sanat alanında kalkındırmayı prensip hâline getirmiş” isimlerden oluşan bir yazar kadrosuna sahiptir.²⁰¹ 1935-1956 yılları arasında 163 sayı çıkan *Yücel* dergisini üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Mehmet Can Doğan bu dönemleri “Şubat 1935-Kasım 1948” arasında yayımlanan 145 sayılı ilk dönem; “Ocak-Ağustos 1950”de yayımlanan 8 sayılı ikinci dönem ve “Kasım 1955-Ağustos 1956” yılları arasında çıkan 10 sayılı üçüncü ve son dönem olarak sınıflandırır.²⁰²

Derginin ilk sayısında yer alan “Ön Sözümüz” başlıklı yazıda, *Yücel*'in “gençlik, kültür ve bilgi cöngü” olduğu, gençlere yönelik çalışmalar yürüteceği, onların yücelmesi amacıyla “devrimi başaran Büyük Önder'in çizdiği devrim prensiplerinden” ayrılmayacağı ve “bütün Türklüğün içinde bulunduğu bu devrim savaşında kültür ve bilgi yayımına” gençlerin de katılmasının sağlanacağı belirtilmektedir.²⁰³

Derginin yayın politikasıyla ilgili olarak Vedat Günyol, ilk beş yıllık süreci “yamalı bohça” olarak değerlendirir ve bu dönemdeki yazıların “gelişigüzel ve tutarsız” olduğunu dile getirir. Derginin asıl hüviyetini kazanması, 1940'lardan sonra Cambridge'deki eğitimini tamamlayan Orhan Burian'ın editörlüğe getirilmesiyle gerçekleşir. Çünkü Vedat Günyol'a göre Orhan Burian, karışık olan yazı işleri kuruluna yön vermeye başlar ve böylece dergi düşünsel anlamda geleneksel bakış açısından uzaklaşarak daha özgür bir düşün hayatı oluşturma eğilimine girer.²⁰⁴ Bu eğilim Antik Yunan-Latin kültürünü, hümanizm ve Rönesans kavramlarını öne çıkarmakta; dergide yeni bir yapılanma sürecine girildiğini göstermektedir.

Bu sürecin ilk belirtileri, Fevzi Muhip imzasıyla yayınlanan “Neo-humanisme” adlı yazıda görülür. Genç Cumhuriyet'in, dönemin iki önemli ideolojisi olan faşizm ve komünizmden farklı olarak, bilimsel ve entelektüel bir zemine dayanması gerektiğini dile getiren yazar,

²⁰¹ Elvan Torun, *agt.*, s. 8-9.

²⁰² Mehmet Can Doğan, “Yücel Dergisinin Fikrî ve Edebî Tahlili”, *Gazi Türkiyat*, S. 3, ss. 97-114, Ankara, Güz 2008, s. 98.

²⁰³ “Ön Sözümüz”, *Yücel*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1935, s. 1.

²⁰⁴ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2004, s. 13.

Kemalist düşünceden hareketle yeni bir ideoloji oluşturmak fikrini öne sürer. Bu düşünsel yaklaşım ilerleyen süreçte “Türk hümanizmi” olarak anılacak ve daha da geliştirilecektir.

Fevzi Muhip yazısında; yaşanan rejim değişikliğini “başlı başına ve evrensel bir neo-humanisme” olarak değerlendirir. Kemalist devrim, özünü hümanizmden aldığı için Antik dünya ile ilişkilidir ama Avrupa dışında, Batılı olmayan bir evrende ilk defa kendine yer bulduğu için de ondan farklıdır. Fevzi Muhip, neo-hümanizm düşüncesini de bu noktadan hareketle şekillendirmeye başlar. Ona göre neo-hümanizm, hümanizmi aşmış ve hümanizmden farklılaşmıştır: “[Neo-Humanisme], Greko-Latin’i atlayarak ondan çok eski, ondan çok özel [Original] bir kültür kaynağına erişmiştir. Bu kaynak, eski humanizmin ve ondan eski Greko-Latin’in yatağından kaynadıkları en öz, en temiz ve en katıksız pınar olan Türko-Sümero-Hun kültür kaynağıdır.”²⁰⁵

Fevzi Muhip’in bu sözleri, aslında “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi”nin etkisiyle dile getirilen, kaynağı Türk kültürüne dayanan yeni medeniyet tanımlamasına işaret etmektedir. Bu tarihsel ve bilimsel tanımlama girişimi Türk Hümanizmi düşüncesinin doğuşu olarak nitelenmekte ve yeni bir keşif olarak öne çıkarılmaktadır. Fevzi Muhip’e göre hümanizmin yerini yeni bir hümanizm anlayışının alması gerekmektedir. Çünkü Kemalist devrim, dönemi itibarıyla diğer ideolojiler karşısında hem çok yeni hem de çok yereldir. Devrim bu yönüyle kendi doğası gereği tanımlanmaya ve şekillenmeye ihtiyaç duymaktadır. O dönemlerde ortaya konan Türkçü tezlerle ortak yönler içeren bu düşünce; “hümanizmanın devlet eliyle sistemli bir uğraş hâlini alması” öncesinde, kavramın iyi algılanmasına dair örneklerden biridir.²⁰⁶

Fevzi Muhip, yeni bir ulusal kimlik oluşturma sürecinde olan devletin mevcut ideolojiler yerine yeni bir ideoloji oluşturması gerektiği yönünde fikirlerini öne sürer. Onun bu düşüncelerinin kaynağını ise bütün topluma kucak açan Kemalizm oluşturur. Çünkü ona göre Kemalizm, herhangi bir sınıf ya da belli bir gruba ait değildir. Kemalizmin en önemli yanı ideolojiler üstü bir bakış açısıyla, toplumun her kesimine dönük birleştirici ve bütünleyici tavrıdır. Fevzi Muhip bu tavrı Türkçü söylemin yeni ve farklı bir şekli olarak şöyle izah etmektedir:

²⁰⁵ Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme”, *Yücel*, I. Cilt, S. 2, Mart 1935, s. 10.

²⁰⁶ Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *age.*, s. 80.

[Humanisme] ilk günlerinde bile uluslararası bir doğumla belirmişti. [Neo-Humanisme] ise uluslararası bir belirme değildir. O, yüce Türk budunu içerisinden fıskırmış özel bir doğumdur. Ve ancak kendi büyük gelişmesinden [inkışaf] sonra uluslararası [İnternational] olacaktır.²⁰⁷

Fevzi Muhip, Türk hümanizminin yerel ve ulusal niteliğine vurgu yaparak hümanizmden farklı yönlerini öne çıkarır. Türk hümanizminin ancak kendi gelişimini tamamladıktan sonra evrensel bir boyuta ulaşabileceğini söyler. Nitekim “Neo-Humanisme ve Akıl”²⁰⁸ adlı yazısı ile de bu düşüncelerini daha net bir şekilde ifade eder. Ona göre “akıl ve bilgiye saygı besleyen”, akla inanan ve ondan güç alan neo-humanizm, “özel ve ulusal bir doğumla” ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle diğer bütün ideolojilerden farklıdır. “Bu yep yeni akıl anlamı şaşırان ve apışan acunun kafasından hakka, doğruya ve eyiye karşı beliren işkilleri (şüpheleri) silecek; yaşamak için ona yeni bir güç ve güven verecektir.”²⁰⁹ sözleriyle de neo-hümanizme olan inancını dile getirir.

Fevzi Muhip, benzer düşüncelerini “İnandırıcı Akıl” adlı yazısında da paylaşmaya devam etmiştir. Türk hümanizminin akıl ve inanç kavramları karşısında nasıl bir tavır sergilemesi gerektiğini izah etmiştir. Bu konudaki düşüncelerini “Neo-Humanisme”in yarattığı inançta ne bir Ghandhi’nin mysticisme’i ve ne de Mevlana Celaleddini Rumi, Plotin gibi düşünce adamlarının gnosticisme’i vardır. Neo-humanisme’in inancı, akıldan uzak ve systeme’e yabancı bir inanç değildir.”²¹⁰ sözleriyle daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur

Fevzi Muhip, neo-hümanizm kavramını kullanarak Türk milletinin üstünlüğünü dile getirmektedir. Bu bakış açısı o dönemlerde ırk üstünlüğünü savunan Batılı yaklaşımların bir tezahürüdür. Onun neo-hümanizm olarak tanımladığı düşünce ile hümanizmin köklerinin Türk-Sümer-Hun uygarlığında aranması önerilmektedir. Bu yaklaşım, 1930’lu yıllarda ileri sürülen görüşleri destekler nitelikte olduğundan Türkçü tezlerle hümanizm arasında sıkı bir ilişki kurulmaktadır. Fevzi Muhip’in bu düşünceleri, hümanizm kavramından farklı olarak bir Türk hümanizmini teklif ettiği için önem taşımaktadır.

Fevzi Muhip’in yanı sıra Orhan Burian, Burhan Asaf Belge, Hatemi Senih Sarp ve Peyami Safa’nın yazıları aracılığıyla da *Yücel* dergisinin hümanizme bakışını takip etmek mümkündür. 1930’ların sonlarına doğru derginin hümanizmle alakalı görüşleri daha belirgin

²⁰⁷ Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme”, s. 11.

²⁰⁸ Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme ve Akıl”, *Yücel*, I. Cilt, S. 3, Nisan 1935, s. 2-3.

²⁰⁹ Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme ve Akıl”, s.3.

²¹⁰ Fevzi Muhip, “İnandırıcı Akıl”, *Yücel*, I. Cilt, S. 4, Mayıs 1935, s. 7.

bir hâle gelmiştir. Dergi yönetiminin 25 Şubat 1940'ta Şişli Halkevinde yapılan toplantısında “memleketin tabiatını, bu milletin kültürünü işlemek ve bu suretle Türk varlığında yeni kıymetler belirtmek” amacıyla çalışmalar yapılacağı karara bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren derginin yayın politikasının daha düzenli, programlı ve bütüncül bir yaklaşımla şekillenmeye başladığı görülür. Orhan Burian ve Burhan Asaf Belge'nin tesiriyle, altmış birinci sayıdan itibaren, derginin yayın politikasında “Hummanismanın arayıcılığı ile kendimizi bulmak” söylemi şiar olarak benimsenir. Bu dönemden itibaren yayınlanan yazılarda; bir taraftan hümanizmin metodolojik olarak ele alınacağı diğer taraftan ise bu yöntemin sanat ve edebiyatta nasıl kullanılacağı üzerinde durulur. Çünkü onlara göre, “hakiki bir sanat ve düşünce sistemi kurabilen uluslar, hümanizm yoluyla kendilerini keşfedip yeniden yaratanlardır.”²¹¹ Dolayısıyla hümanizm, yeni görüş ve duyuları eskiye bağlamak değil, aksine eskiden beri süregelen katı kurallardan sıyrılarak asıl olana, köke ve insana ulaşmaktır:

Biz hümanizmayı yeni görüş ve duyuları mutlak ve tek bir eskiye irca etmek şeklinde değil, asırların yüklediği nas ve dogmalardan silkinerek asla, köke, insana gitmek şeklinde anlıyoruz. Garp camialarının bu silkiniş ve uyanışı yaparken bu ararış ve inceleyiş yolunun ucunda Eski Yunanı bulması, Eski Yunan sanat ve fikir sisteminin bütün çıplaklığı ve asilliği ile aranılanı temsil etmesindedir. Başka deyişle, biz humanizmayı “beşeri varlığın aslı karakterlerine tabi olarak içtimaî zümrenin organizasyonuna ait bütün meseleleri yeniden tetkik etmek” manâsına alıyoruz... Türk varlığının aslı karakterlerine tabi olarak yeni Türk cemiyetinin organizasyonuna ait bütün meseleleri tatbik etmek: İşte Türk humanizması!.. Biz Humanizmayı bir örnek taklidi değil, bir ararış sistemi tanıyoruz. Bu yolda aramanın ülvîyetini [yüceleğini] ve insaniliğini bir terbiye şeklinde bize telkin edenler de Renaissance adamları oluyor...²¹²

Yücel dergisinin yazarları, “Müşterek Yazımız” başlıklı yazıda da belirttikleri gibi, Türk hümanizmini belli ilkeler doğrultusunda sistemli bir hâle getirmeyi amaçlamışlardır. Bunu gerçekleştirebilmek için atılması gereken adımların neler olduğuna dair görüşlerini de yine bu yazı aracılığıyla paylaşmışlardır. Böylelikle Türk toplumunun ihtiyacı olan özgün bir duyuş ve düşünüş sistemi oluşturulabileceğine inanmışlardır. Çünkü onlara göre kendilerine has bir düşünce sistemi kurabilen toplumlar, özgün ve nitelikli sanat ürünleri ortaya koyabilme kabiliyetine sahiptirler. Türk toplumu için de aynı durum söz konusudur ve hümanizm aracılığıyla toplumun özüne dönülmeli, toplumun gerçek kimliği ortaya çıkarılmalıdır. Türk toplumunun gerçek kimliği ise halk sanatında aranmalıdır. Doğu'dan ya da Batı'dan başka medeniyetleri “taklit etmek” suretiyle ortaya çıkmış olan Divan Edebiyatı veya Edebiyat-ı Cedide gibi sanat hareketleri ayıklanmalıdır:

²¹¹ “Yücel Altıncı Yılına Girerken”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 61, Mart 1940, s. 5.

²¹² “Müşterek Yazımız”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 61, Mart 1940, s. 6-7.

Türkiye’de, bugünkü sanat telâkki ve kıymetlerinin mihengine vurulunca orijinal ve som sanat malzemesi olarak kalabilen tek sanat janrı [türü] ve şubesi “halk sanatı”dır. Biz halk sanatını ölü, folklore ait bir kıymet olarak değil, bugün yaşıyan, yaşamağa hak kazanmış olan hayati bir kıymet diye göz önünde bulundurmamak fikir ve niyetindeyiz. Halk sanatında kendimiz varız. Hümanizmanın arayıcılığı ile bulacağımız kendimizin bütünü değilse bile bir parçası onda yatıyor...²¹³

Yücel dergisi, bu açıklamanın ardından her sayısında hümanizmden ve halk sanatından bahseden yazılara daha çok yer vermeye başlamıştır. Bir sonraki sayıdan itibaren Orhan Burian’ın “Humanisma ve Biz”²¹⁴ adlı yazı dizisi yayınlanır. Bu yazı dizisinde hümanizm kavramının doğuşunu ele alan Burian, aynı zamanda Türk Hümanizmi ile ilgili dikkat çekici tespit ve değerlendirmelerde bulunur. Burian, hümanizmi “naslardan kaçınma ve araştırıp deneme gibi iki vasfı” bulunan bir “zihniyet meselesi” olarak ele alır.²¹⁵ Türkiye’de hümanist bir düşünüş oluşturmak için on beşinci yüzyıl İtalyasına ya da on altıncı yüzyıl İngilteresine gitmeye gerek olmadığını söyler. Asıl önemli olan Türk toplumunun kendi hayat şartları sonucu ortaya çıkan “fikir inkılâbı”nı gerçekleştirmek ve hümanizmi bir zihniyet meselesi olarak yerleştirmektir. Türk inkılâbı, hümanizmin Avrupa’da yaptığına benzer bir değişimi kendi başına ve kendi koşulları gereği gerçekleştirmiş; “İslamlığın naslarını kökünden söküp atmış” ve “katıksız bölünmez bir millete dayanan kuvvetli bir devletçiliği” gerçekleştirmiştir. Bu nedenle okullarda Latince ve Yunanca dil derslerinin verilmesini, böylelikle klasik eserlerin okunarak hümanizm düşüncesinin geliştirilmesini beklemenin büyük bir hata olduğunu düşünür.²¹⁶

Orhan Burian, Türkiye’de hümanizmin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması çabasında ortaya atılan klasik dillerin okullarda ders olarak verilmesi yönündeki görüşlerin gereksiz ve geçersiz olduğunu var saymıştır. Tercüme faaliyetlerini ise bu hususta çok önemli ve etkili bir yol olarak ele almıştır. Çünkü Burian, Rönesans başta olmak üzere Avrupa’daki fikir akımlarının, özellikle ulusal edebiyatların yaratılma süreçlerinde, tercüme faaliyetiyle başladığını düşünmektedir. Bu nedenle Türk edebiyatının gerçekleştireceği bir “Rönesans” için tercüme faaliyetlerine önem verilmesi gerektiğini kabul etmiştir.²¹⁷

²¹³ “Müşterek Yazımız”, *Yücel*, s. 6-7.

²¹⁴ Orhan Burian, “Humanisma ve Biz 3”, *Yücel*, II. Cilt, S. 64, Haziran 1940, ss. 171-172.

²¹⁵ Orhan Burian, “Humanisma ve Biz 3”, s. 171.

²¹⁶ Orhan Burian, “Humanisma ve Biz 3”, s. 171.

²¹⁷ Zeki Arıkan, “Orhan Burian’ın Tarihçiliğimize Katkısı”, *Denemeler Eleştiriler*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2004, s. 327.

Burian, Türkiye’de hümanist zihniyetin toplumun kendi bünyesindeki nitelikler ve koşullar doğrultusunda oluşacağına inanmıştır. Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk inkılabı sayesinde bunun için gerekli zeminin hazırlandığını yazılarında sıklıkla beyan etmiştir. Burian, 1938’de kaleme aldığı “Rönesans” başlıklı yazısında ise Türk inkılabını “Asya’nın Rönesans’ı”; Atatürk’ü de Asya uluslarına kendi Rönesanslarını yaratma cesareti veren “şövalye ruh” olarak tanımlamıştır:

Doğu ve özellikle İslâm dünyası, bugüne kadar kendi Renaissance’ına erememiş olmanın acısını çekmiştir. Ama insana insanlığını, ulusa milliyetini öğreten bu öğretici-ruha o da kavuşacakmış. Asya bugün şaşkınlıkla, sevinçle, gururla bu ruhu içinde duyuyor. Bu duygulardır ki, kişiliksizlik buhranı geçirmiş ve kendi güçlerini, yetilerini keşfe girişmiştir. Bu duygulardır ki, artık ümmet olmanın keşmekeşliğinden sıyrılmış, ulus olmanın onuruna sahiptir. Asya’nın çocuklarını, korkulu yollarının sonuna: Kendilerine ve ulusal bütünlüklerine kavuşturan şövalye-ruh Atatürk oldu. Onun yapıcılığı bir destandır: Bütün düzeltme, yaratma ve kurma gücüyle Renaissance Avrupasınınıne eş bir enerji destanı. Gücünü yaratan insan, istemine dayanan insan, başladığı işi başarmak gücünü gösteren bir ulus, geçmiş ve gelecekteki hayatından sorumlu olmakla gurur duyan bir ulus, Atatürk’ün büyük destanıdır. Ve ona şükür olsun ki, Ege’den Çin Denizi’ne kadar bütün dünyayı yeniden doğuran ölmez ruh yine Türk damgasını taşıyor. Atatürk, Asya’nın Renaissance’ıdır.²¹⁸

Avrupa’daki millî hassasiyetlerin Rönesans ile birlikte geliştiğini düşünen Burian, Türkiye’de de böyle bir bilincin oluşturulması gerektiğine inanmıştır. Türk milleti, asırlar boyunca pek çok sanatçı, âlim ve savaşçı yetiştirmiştir. Bu insanlar ortaya koydukları sanat eserleri, dehaları ve kahramanlıklarıyla Türk milletinin maddi ve manevi varlığını yani benliğini oluşturmuştur. O nedenle Türk milletinin gerçek kimliğini ortaya çıkaracak millî değerlere, daha fazla geç kalınmadan, gerekli önem verilmelidir. Burian’a göre Türk milleti önce kendi benliğinin farkına varmalı, daha sonra da insan olarak geleceğin inşasına katkıda bulunmalıdır:

Hâlbuki asırlar var, bize sözüyle nağmesiyle taşıyla sanatkârlarımız; dehasıyla âlimlerimiz; kahramanlığıyla -fakat en çok, toprağa geçen kanıyla- isimsiz dedelerimiz Türklüğümüzü verdi. Bu bakımdan diyeceğiz ki, bizim için daha önce hiçbir millet için olmadığı surette, benliğin iki türlü idraki icap eder: tarih içinde Türk olarak, geçmiş ve gelecekte insan olarak.²¹⁹

Burian, millî benliğin ortaya çıkarılmasının ve Türkiye’de hümanist zihniyetin yerleşmesinin Türklük tarihinin başından beri devam edegelen içtimai, ahlaki, felsefî, ilmî ve edebî bütün faaliyetlerin tetkik edilmesiyle sağlanabileceğini söyler.²²⁰ Ona göre uygarlık yolunda hümanist bir yaklaşımla ve sistemli bir şekilde hareket edilmelidir. Ancak bu Batı’nın taklit

²¹⁸ Orhan Burian, “Renaissance”, *Denemeler Eleştiriler*, Çan Yayınları, İstanbul, 1964, s. 43-45.

²¹⁹ Zeki Arıkan, “Cumhuriyet Döneminde Hümanizma Akımı”, *Bilanço 1923-1998: Siyaset-Kültür-Uluslararası İlişkiler*, haz. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I. Cilt, İstanbul, 1999, .s. 87.

²²⁰ Zeki Arıkan, “Orhan Burian’ın Tarihçiliğimize Katkısı”, s. 326.

edilmesiyle ulaşılacak bir uygarlık anlayışı değildir. Aklın rehberliğinde, bütün kr ve batıl inançlar bir kenara atılarak zgr bir arayışla kendi tarihinde, kendi toplum düzeninde, kendi sanatında, kendi kültür kaynaklarında ulaşılabilecek bir Türk uygarlığıdır. Vedat Günyol, yakından tanıdığı Bruian'ın bu düşüncelerini şu sözlerle tarif etmiştir:

Dünyada, kendine özgü bir sanat ve düşünce sistemi kurabilen uluslar, hümanizmanın aracılığıyla kendini bulan, kendini yeniden yaratabilen uluslardır. Orhan Burian için hümanizma bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemidir. Bu arayış, yüzyılların yüklediği dogmalardan silkinerek, ze köke, insan'a gitmeyi amaçlamaktadır. Rönesans hümanistleri, Yunan'da, aklına güvenen insanı bulmuşlardı. Bizim rnesansımız da bu olmalıydı. Bu rnesansta, yani yeniden dirilişte, Türk insanı, tıpkı rönesans hümanistleri gibi, Türk toplumsal yaşamının her alanında kr inançları, dogmaları bir yana itip özü arayarak, zn peşine düşerek, kendi benliğini bulabilir, kavrayabilir ancak. Hümanizma yoluyla kendimizi aramak derken, şunu anlıyordu Orhan Burian: "Bir tarihimiz var ki, incelenmemiştir. Bir toplumsal bnyemiz var ki, nasıl kurulmuş, nasıl işlenmiş, araştırılmamıştır. Yine bir edebiyatımız var ki, aranmamıştır." "Biz, dogmalardan sıyrılıp zgr düşünce, zgr kafa ile, geçmişimizde kendimizi bulduktan sonra, Türk uygarlığının kurulmasındaki araçları, gereçleri belirleyebiliriz..."²²¹

Yücel dergisinin hümanizme yaklaşımı, Burian'ın beyanlarıyla iyice belirlenleşmiştir ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde aydınların ortaya koymuş olduğu tutumdan oldukça farklıdır. Söz konusu olan; evrensel değerlerin dışarıdan alınarak ülkeye aşılanması değil, özünde Türk milletine ait olan değerlerin bulunup çıkarılmasıdır. Bu tavır, hümanizmi Batılı bir kavram olarak algılanmaktan çıkarıp millî kültürün ölçütleriyle yeniden ele almaktır. Böylece Antik Yunan-Latin kültürüne yönelik önceliklerin yerini, Türk tarihi ve Türk kültürü ile biçimlenecek olan yeni bir hümanizm düşüncesi alacaktır.

Behçet Kemal ağlar, *Yücel* dergisinde hümanizm konusunda görüşlerini paylaşan başka bir isimdir. O da Burian'ın görüşleriyle benzer bir biçimde Türk edebiyatının ve Türk sanatının kendi köklerinden g alarak gelişip büyüyeceğine inanmaktadır. ağlar, "Sanatkârları Davet"²²² adlı yazısında "Türk sanatının Türk özüne dönmesini bekliyoruz. Yalnız dönmek değil bir uçtan girmek değil onunla haşrı neşr olmasını, millî hidayete ermesini bekliyoruz. Türk sanatının özentiden vazgeçip yaratıcılığa geçmesini istiyoruz." diyerek edebiyatın ve sanatın millleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. "Halk Sanatının Zaferi"²²³ yazısında ise Türk milletinin kendi özünü oluşturan halk sanatı ve kültürüne ancak hümanizm aracılığıyla ulaşılabileceği görüşünü savunmuştur. ağlar'a göre bu z, Anadolu'nun yeniden keşfinden başka bir şey değildir. "Sanatta Umumi Bir Tasfiye Lâzım"²²⁴ başlıklı yazısında da benzer

²²¹ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, ağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 33-34.

²²² Behçet Kemal ağlar, "Sanatkârları Davet", *Yücel*, S. 47, Ocak 1939, s. 237.

²²³ Behçet Kemal ağlar, "Halk Sanatının Zaferi", *Yücel*, S. 73, Mart 1941, s. 3-5.

²²⁴ Behçet Kemal ağlar, "Sanatta Umumi Bir Tasfiye Lâzım", *Yücel*, S. 60, şubat 1940, s. 201.

düşüncelerini sürdüren Çağlar, Divan edebiyatını eleştirmiş ve “hakiki Türk sanatı” olarak gördüğü halk sanatından övgülerle bahsetmiştir.

Yücel dergisinin 58. ve 59. sayılarında yer alan “Bize Göre Türk Edebiyat Tarihi”²²⁵ adlı yazıda; halk sanatı ve halk edebiyatından yana açıkça bir tavır takınıldığı görülmektedir. Yücelciler bu yazıda; Divan edebiyatını “sadece yazarları bakımından saf, duyguları çarpık, dili bozuk, ancak üçte biri yerli olan” bir edebiyat olarak tanımlamışlardır. Dili, özü ve duygusu yerli olmayan Divan edebiyatının Türk milletinin sahipleneceği bir edebiyat olmadığını dile getirmişlerdir.

Dergide yer alan Behice Boran’ın yazıları ve Melahat Özgü’nün çevirileri, *Yücel* dergisinin hümanizme yaklaşımındaki yeni bakış açılarını ortaya koyar. Melahat Özgü, Alman hümanisti Herder’in “Hümanizma Teşvik Mektupları”ndan yaptığı çevirilerde²²⁶, “hümanizma birliği”nden söz edilmektedir. Yazarın bütün insanlık için ileri bir hedef olarak gördüğü hümanizm anlayışının temeli “birlik” fikrinde yatmaktadır. Herder, hümanizmanın bu birlik sayesinde yaygınlık kazanacağını düşünmektedir. Herder, Alman tarihinin ve kültürel değerlerinin ortaya çıkarılmasında yaptığı çalışmalarla Alman milliyetçiliğinin gelişiminde önemli etkisi olan bir isimdir. Bu nedenle Yücelciler için de başvurusu bir kaynak olarak nitelendirilmiştir.

Behice Boran, *Yücel*’deki yazılarında, hümanizmin sosyolojik olarak değerlendirilmesine odaklanmıştır. Boran, “Sosyoloji Bakımından Humanizma”²²⁷ adlı yazısında; Rönesans’ın bir parçası olan hümanizmanın tek başına Antik kültür ile ilişkilendirilmesinin yeterli olamayacağını savunmuştur. Hümanizmin başlangıçta ekonomik ve toplumsal gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktığını, ancak edebî ve felsefî bir görüş olarak yayıldığını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra hümanizmin; toplumsal değişim ve dönüşümlerle şekillenen bir zihniyet olduğunu ifade etmiştir. Ona göre hümanizmi sadece Antik kültürle ilişkilendirmek, geçmişe saplanıp kalmak demektir. Oysa hümanizm, insanlığın gelişimi ve ilerlemesiyle ilgili bir kavram olarak gelişmiş bir toplumsal yapılanmanın getirisi ve başlı başına ilerici bir harekettir.

²²⁵ “Bize Göre Türk Edebiyatı Tarihi”, *Yücel*, S. 58-59, Aralık-Ocak 1939, s. 153.

²²⁶ Melahat Özgü, “Herder ve ‘Humanizmayı Teşvik Mektupları’ I”, *Yücel*, XII. Cilt, S. 68-69-70-71, I. Teşrin 1940- II. Teşrin 1940 - I. Kânun 1940 - II. Kânun 1941, s. 79- 81; Melahat Özgü, “Herder ve ‘Humanizmayı Teşvik Mektupları’ II”, *Yücel*, XII. Cilt, S. 72, Şubat 1941, s. 104-107; Melahat Özgü, “Herder ve ‘Humanizmayı Teşvik Mektupları’ III”, *Yücel*, XIII. Cilt, S. 74, Nisan 1941, s. 28-29.

²²⁷ Behice Boran, “Sosyoloji Bakımından Humanizma”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 66, Ağustos 1940, s. 267.

Boran, hümanizmi toplumun bütününe kapsayan bir zihniyetin ifadesi olarak değerlendirmektedir. Hümanizmin gerçek anlamda yerleşmesinin ancak toplumun gelişimi üzerindeki etkilerine bakarak anlaşılacağını düşünmektedir. Bu nedenle hümanizmin sadece okullarda Yunanca ve Latince öğretmek, klâsikleri bilmek ya da Batı uygarlığının köklerini öğrenmek gibi algılanmasından rahatsızlık duymaktadır. Boran'a göre Türkiye'de hümanist düşünüşü yerleştirebilmek için bazı adımların atılması gerekmektedir:

a) Hümanizma sadece mekteplerde Yunanca ve Latince öğretmek, klâsikleri bilmek değildir. Bütün bir zihniyetin ifâdesidir. Bu zihniyeti benimsemek istiyor muyuz? Sualine cevap aramalıyız. b) Hümanizmanın başlıca ehemmiyeti kabul etmekte olduğumuz garp kültürünün köklerini öğrenmek değildir; yani yalnız tarihî bir kıymeti ifâde etmez. Bir dünya görüşü olarak mevcut cemiyet hayatında bir fonksiyon görürse hümanizma kökleşebilir. c) Bugünkü sosyal bünyemizin şartlarına hümanist zihniyet uygun mudur? Bu da araştırılmalıdır.²²⁸

Yücel dergisinin 65. sayısında yayınlanan “*Türk Sanatının Ana Mayası*”²²⁹ başlıklı yazı, “*Müşterek Yazımız*”da ifade edilen düşüncelerin devamı niteliğindedir. Yücelciler; hümanizm aracılığıyla başlattıkları arayışı, “kendimizi bulmak” şeklinde ifade ettikleri “öze dönüş”ün rotası olarak görmüşlerdir. Sanat alanında ulusal kimliğin köklerine, Divan edebiyatını ve Edebiyatı Cedide’yi atlayarak, daha da eskiye giderek ulaşılabileceğini savunmuşlardır. Halk sanatına yönelmek gerektiğini vurgulamışlar hatta İslamiyet öncesi dönemlerdeki Türk edebiyatı ürünlerinin gün yüzüne çıkarılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Türk halkının kültürel değerlerini taşıyan edebî ürünlerin tespit edilip incelenmesiyle Türklerin uygarlık tarihi içerisindeki yeri belirginleşecek, uygarlığa yaptıkları katkılar ortaya çıkacaktır. Bu düşünceler doğrultusunda *Yücel* dergisinin sonraki sayılarında halk şiirinden örnekler yer vermeye başlanmıştır.

Şinasi Özdenoğlu, 1945’te yazdığı “Hümanizmanın Gerçek Mânası”²³⁰ adlı yazısında hümanizm ile ilgili olarak o güne kadar gündeme gelen farklı değerlendirmeleri beş ana başlıkta toplamış ve bunları yorumlamıştır. Bunlardan ilki, “modern kültürün temeli olan Renaissance devrini doğuran bir âmil olarak Hümanizma” nitelendirmesidir. Özdenoğlu’na göre böyle bir ifade; hümanizmanın farklı dönemlerde, farklı koşullar altında şekillenip

²²⁸ Behice Boran, “Sosyoloji Bakımından Humanizma”, s. 271.

²²⁹ “Türk Sanatının Ana Mayası”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 65, Temmuz 1940, s. 222.

²³⁰ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanizmanın Gerçek Mânası”, *Yücel*, XIX. Cilt, S. 108, Ekim 1945, s. 40-45.

gelişmesi ve varlığını sürdürmesi karşısında anlamsız bir değerlendirme olmanın ötesine geçemez. Çünkü hümanizm işlevini tamamlamış veya durağan bir düşünce değildir.²³¹

İkinci başlık, “eski Yunan ve Lâtin kültür sistemi ve kıymetleriyle uğraşmak mânasında Hümanisma” değerlendirmesidir. Bu yaklaşım, Özdenoğlu’na göre dar ve sınırlı bir tanımlamadır. Çünkü hümanizmin günün koşullarında varlığını devam ettiriyor olması bile kavramın ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermek bakımından önemlidir. Hümanizmin sadece eski Yunan ve Latin kültürüyle sınırlı tutulması yanlıştır. İnsanlığın gelişim süreciyle ilişkisi göz önünde bulundurulduğu zaman hümanizmin “ölümsüz” bir kavram olduğu anlaşılabilir.²³²

Üçüncü başlıkta; “sanat ve kültür eserlerinde münhasıran insan ve insaniyi aramak, yaratmak cehdi olarak Hümanisma” ile “Bütün insani değerleri kucaklayan çok umumi bir anlayış olarak Hümanisma” yaklaşımları ele alınmıştır. Özdenoğlu’na göre bu şekilde yapılan nitelendirmeler de anlamsızdır. Çünkü hümanist düşünceye ait olan eserler insani olanı ele almak zorunda değildir. Zira insanlık anlamında bütün insanlığa ulaşmış ve hümanist olarak değerlendirilemeyen pek çok eser bulunmaktadır. Dolayısıyla hümanist sanatkar, “insani değerde eser veren değil, ilk hümanismanın havası ve ölçüleri içinde, yeni ve daha üstün yaratışlara varabilen” kişidir.²³³

Özdenoğlu, dördüncü başlıkta hümanizmin “İlim ve kültür gayelerinin dışında, biraz ideolojik ve politik bir mâna içinde, milliyi inkâr edip, milletlerarası olma yolundaki hareket olarak” tanımlanmasını ele almıştır. Bu şekilde bir değerlendirmenin hümanizma idealinin kötüye kullanılmasından başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Hümanizme ideolojik olarak yaklaşmak; onu insanîyetçilikle eş değer görmek yanlış bir tutumdur. Özdenoğlu’na göre hümanizm; “insan cemiyetleri hakkında amelî hiçbir şey düşünmeyen, belki yalnız fert olarak insanın moral cephesini ele alan” bir anlayıştır.²³⁴

Beşinci başlık hümanizmin “ahlaki bir değer” olarak tanımlanması üzerinedir. Özdenoğlu, bu tanımlamayı süreklilik gösteren bir anlayış olarak yorumlamış ve bunun insanlık adına daha faydalı olacağını belirtmiştir. Çünkü hümanizmin ahlaki bir değer olarak kabul görmesi ve bu şekilde toplumların yaşamlarında yer edinmesi, hem geçmiş hem de şimdiki zamanda mevcut

²³¹ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanismanın Gerçek Manası”, s. 41.

²³² Şinasi Özdenoğlu, “Hümanismanın Gerçek Manası”, s. 41.

²³³ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanismanın Gerçek Manası”, s. 42.

²³⁴ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanismanın Gerçek Mânası”, s. 44.

olan sınırlara köprüler kurulmasını sağlayacaktır. Zamanla da ulusları birbirinden ayıran sınırları ortadan kaldırarak evrensel bir boyuta ulaşacaktır.²³⁵

Şinasi Özdenoğlu, “Hümanizmayı Yaratmak Meselesi”²³⁶ adlı yazısında ise hümanizmin ortaya çıkış sürecinden bahsetmiştir. Ona göre hümanizm yolunda Batı’nın geçirmiş olduğu süreçlerin bütün uluslar tarafından benzer şekilde atlatılmasına gerek yoktur. Batı, Antik dönemin klasik eserlerinden güç alarak hümanizme ulaşmıştır. Divan edebiyatı da klasik edebiyattır. Fakat Divan edebiyatı hümanist bir anlayışa sahip değildir. Türk toplumu Tanzimat ile birlikte yönünü Batı’ya çevirmiştir. Dolayısıyla Batı edebiyatından hümanist düşünceye yer veren, insanlığın ortak değerlerinin yansıdığı eserleri almak bunları idrak edip benimsemek gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için tercüme faaliyetlerine hız kazandırılmalıdır. Hümanizm, zamanla edinilecek bir yeti veya alışkanlık değildir. Bir zihniyet meselesi olarak ele alınması gerekir ve bu zihniyet değişikliği de ancak eğitim yoluyla kazandırılabilir.

Yücel dergisinin yazarları, hümanizmin millîleşmesi ve Türk edebiyatında yer edinmesi için ortak bir tavır takınmışlardır. Bu konuda halk destanları, halk hikâyeleri, halk türküleri, halk manileri gibi millî kaynaklara yönelmişlerdir. Türk edebiyatını Türkleştirmek, millî değerleri ortaya çıkarmak, yeni bir edebiyat oluşturmak için gençlere güvenmişlerdir. Esasen derginin hitap ettiği kitlenin çoğunluğunu da gençler oluşturmuştur. *Yücel*’in ilk sayısından itibaren “gençlik için çalışmak ve gençliğin yücelmesinde bir varlık olmak”²³⁷ şeklinde belirlenen yayın ilkeleri doğrultusunda dergide gençlere yönelik pek çok içerik ve etkinliğe yer verilmiştir. Genç okurlara Türk edebiyatını millîleştirmek için halka yönelmesi gerektiği telkin edilmiştir. “Heyecanlı ve İmanlı Genç Okuyucularımız Merak Etmesin”²³⁸ başlıklı yazıda gençler için kaleme alınmıştır ve *Yücel*’in edebiyatta ve sanatta millî kaynaklara yönelerek yeni bir topluluk oluşturmak istediğini göstermesi bakımından önemlidir:

Tam Türk olmayan bugünkü Türk edebiyatını Türkleştirmek için tek çare duygu, düşünce, ifâde, aksiyon, tem ve idrak bakımından halka gitmek ve benliğimize, kendimize dönmektir. Türk edebiyatı, tarihî orjinleri olan halk destanı, halk hikâyesi, halk türküleri, halk manileri... gibi millî kaynaklara, bunların en ilklerine ve orjinallerine kadar gitmek, o millî ve yaratıcı halk şaheserlerinden aldığı

²³⁵ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanizmanın Gerçek Mânası”, s. 44-45.

²³⁶ Şinasi Özdenoğlu, “Hümanizmayı Yaratmak Meselesi”, *Yücel*, S. 134, 1947, s. 413-416.

²³⁷ “Ön Sözümler”, *Yücel*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1935, s. 1.

²³⁸ “Heyecanlı ve İmanlı Genç Okuyucularımız Merak Etmesin”, *Yücel*, S. 82, 1941, s. 149.

hızla yeni cemiyetin içine atılmak ve onun ifâdesi olmak zorundadır. Ve bu yeni cemiyet, büyük şehirlerdeki mahdut okumuşların değil; bütün Türkiye'nin 17 milyonluk cemiyetidir.²³⁹

Yücel dergisi, yayımlandığı süre boyunca birkaç kez kesintiye uğramıştır. 1941 yılında dergi, Vekiller Heyeti tarafından gerekçe gösterilmeksizin kapatılmıştır. Dört ay sonra yayın hayatına geri dönmüştür. 1942 yılının başlarında *Yücel*'de yazan isimlerden birçoğu, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılar sebebiyle yurt hizmetine çağrılmıştır. Bu nedenle derginin yayınında birkaç ay süren bir aksaklık yaşanmış ve bazı sayılar birleştirilerek çıkarılmıştır. 1944 yılında yayınlanan 101. sayının ardından yeniden bir boşluk ortaya çıkmış ve derginin 102. sayısı Nisan 1945'te yayınlanabilmiştir.²⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artan komünizm faaliyetleri sebebiyle 1948 yılında yayımlanan 135. sayıda; hükûmetin alması gereken tedbirler üzerine “Gençliğin Güzel Galeyanı ve Komünistlikten Korunma Çareleri”²⁴¹ başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda Komünizm; “her şeyden önce, iktisadî esaslara dayanan bir hareket” olarak tanımlanmıştır. *Yücel* dergisine göre Komünizm, bir fikir hareketi olmaktan ziyade proleter bir harekettir. Komünizme karşı daha dikkatli olunmasını ve önlemler alınmasını isteyen dergi, gençlerin komünizmin sinsi propagandalarını zamanında yakalamalarını ve “cevaplandırmalarını” telkin eder. *Yücel*'in “cevap”tan kastı tebliğ yayımlamak veya nutuk söylemek değil, o propagandaların yolunu ve sistemini kollayarak tesirlerini durdurmaaktır. *Yücel*'e göre Komünizmi engellemek için “hayatı ucuzlatmak, geçim darlığını azaltmak, umumi refahı sağlamak” gibi hükûmetin alması gereken bazı önlemler vardır.²⁴²

Derginin 140. sayısında yayınlanan “Bir Avuç Acı Gerçek” adlı yazıda hem CHP hem de DP'ye yönelik ağır eleştiriler yer almıştır. Her iki parti de Kemalizm'den uzaklaşmakla ve sadece günü kurtarmaya yönelik politikalar üretmekle suçlanmıştır:

Bir harp olursa kanımızı, son damlasına kadar yurt bütünlüğü ve millet egemenliği uğruna akıtmaya hazırız. Fakat bunların dışında, iki partiden herhangi birinin herhangi bir fikrini müdafaa veya cerh için bir damla mürekkebimizi bile çok görüyoruz. Onlar günü kurtarmak için zamanı feda ediyorlar.²⁴³

Yücelciler, bu yazı aracılığıyla Atatürk ilke ve inkılâplarının yanında yer aldıklarını beyan ederek CHP ve DP'den ayrı bir duruş sergilediklerini göstermişlerdir. Hatta bu iki partinin

²³⁹ “Heyecanlı ve İmanlı Genç Okuyucularımız Merak Etmesin”, *Yücel*, S. 82, 1941, s. 149.

²⁴⁰ Mehmet Can Doğan, *agm.*, s. 106-107.

²⁴¹ “Gençliğin Güzel Galeyanı ve Komünistlikten Korunma Çareleri”, *Yücel*, S. 135, 1948, s. 459.

²⁴² “Gençliğin Güzel Galeyanı ve Komünistlikten Korunma Çareleri”, s. 459.

²⁴³ “Bir Avuç Acı Gerçek”, *Yücel*, XXIII. Cilt, Haziran 1948, S. 140, s. 185.

karşısında üçüncü bir parti kurulması gerektiğini “Yeni bir Kemalist Parti kurmak, ileri aydınları memleketin yarını için bu partide toplamak, yeniden mücadeleye girişmek, iktidara nesil değiştirmek sırasındır.” sözleriyle dile getirmişlerdir. Yazının sonunda memlekette yeni bir karışıklığa sebep olmamak için parti kurma fikrinden vazgeçtiklerini ve dergiyi de çıkarmaya devam etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bir sonraki sayıyla birlikte *Yücel*’in yayın hayatına veda edeceğini, “ciddî fikir mecmuaları ile ileri fikir hamlelerinin tutunacağı zamanı beklemek üzere” kendi içlerine kapanacaklarını açıklamışlardır.²⁴⁴ Fakat bir sonraki sayıda bu düşüncelerinden vazgeçmişler; memleket vazifesi olarak gördükleri yazma ve dergi çıkarma uğraşına devam etmeye karar vermişlerdir. Ancak derginin ana yazar kadrosunda eksilmeler yaşanmıştır ve dergi 145. sayının ardından kapanmıştır. Derginin kapanmadan önceki 143. 144. ve 145. sayıları Atatürk’e ayrılmıştır ve bunlar bir arada yayımlanmıştır.²⁴⁵

Yücel dergisi 1948’den 1950’ye kadar kapalı kaldıktan sonra tekrar yayın hayatına dönmüştür. “Yeniden Çıkarken”²⁴⁶ adlı yazıda, eskiye saplanıp kalmadıklarını ve yeni isimlere yer vereceklerini bildirmişlerdir. Herhangi bir siyasi söyleme tutunmadıklarını fakat önemsedikleri bir “Yücel ruhu” olduğunu açıklamışlardır. Bu ruhun “onurlu” bir yaşamı işaret ettiğini belirten Yücelciler, onurlu yaşamın tek yolunun da düşünmek çabasını ve duymak niteliğini artıracak olan “hümanistçe yaşamak” olduğunu vurgulamışlardır.²⁴⁷ Bu açıklamalara rağmen *Yücel* dergisinin hümanizme yönelik içeriğinin eskiye nispetle oldukça azaldığı görülmektedir.

Füruzan Hüsrev Tökin, *Yücel*’in yeni döneminde hümanizm konusunda yazılarıyla öne çıkan bir isimdir. Tökin, “Yunan Kültürünün Kaynağı Anadolu’dur”²⁴⁸, “Bizde Hümanizma”²⁴⁹ ve “Fatih Mehmet ve Rönesans”²⁵⁰ adlı yazılarında; Batı dünyası tarafından “Yunan Mucizesi” diye adlandırılan olgunun, Anadolu’ya mal edilmesi gerektiğini savunmuştur. Tökin’e göre Anadolu’nun batı kıyılarında ortaya çıkan medeniyet, Yunan medeniyetinden çok daha önce gelişmiştir. Yunanlılar, Batı uygarlığının temelini oluşturan Antik Yunan medeniyetinin vârisi

²⁴⁴ “Bir Avuç Acı Gerçek”, s. 185.

²⁴⁵ Mehmet Can Doğan, **agm.**, s. 109.

²⁴⁶ “Yeniden Çıkarken”, *Yücel*, Ocak 1950, S. 1, s. 1.

²⁴⁷ Vedat Günyol, *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 41.

²⁴⁸ Füruzan Hüsrev Tökin, “Yunan Kültürünün Kaynağı Anadolu’dur”, *Yücel*, No. 3, 1950. s. 36-37.

²⁴⁹ Füruzan Hüsrev Tökin, “Bizde Hümanizma”, *Yücel*, No. 6, 1950, s. 43-44

²⁵⁰ Füruzan Hüsrev Tökin, “Fatih Mehmet ve Rönesans”, *Yücel*, No. 7, 1950, s. 28-29.

olmakla övünebilirler fakat “Yunan mucizesi” ile ilişkilendirilen Homer, Herodot, Sappho, Anacreon, Thisbe ve Heraclitus gibi isimlerin hepsi de Anadoluludur.

Tökin, Anadolu’nun geçmişteki kültür öncülüğünü yitirdiğini düşünür. Çünkü Anadolu, Osmanlılar zamanında dış dünyaya kapalı bir kültür coğrafyası hâline dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun kapalı toplum yapısı, Batı dünyasını yeniden ayağa kaldıran medeniyetten hiç faydalanmamış hatta üzerinde yaşadığı topraklarda doğmuş olan Antik kültürün tesirlerinden sakınmıştır. Bu nedenle de Rönesans’ı hazırlayacak ya da sonraki süreçte hayata geçirilmesini sağlayacak toplumsal ve ruhsal şartları hâiz değildir. Türkiye’de Batı’da olduğu gibi bir hümanizm hareketinin ortaya çıkmamasının nedeni de budur:

Bize gelince, Türkler Anadolu’ya geldiklerinde, bütün Batı dünyasının uyanışını olgunlaşmasını hazırlamış olan bir kültür hazinesinin üstüne oturdular. Fakat ne yazık ki, bu kültürden hiçbir zaman faydalanmadılar. Osmanlı Türkleri bütün tarihleri boyunca bu kültüre yabancı kaldılar. Türkiye’de Batı’da olduğu gibi bir hümanizma hareketi olamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu kapalı bir cemiyetti; dışarıdan içeriye karşı tesir kapılarını kapamıştı. Batı’da olduğu gibi, bir hümanist harekete imkân verecek sosyal ve ruhi şartlara malik değildi.²⁵¹

Tökin, Osmanlıda hümanizm bağlamında Batı uygarlığı ile ilgilenen isimler arasında on yedinci yüz yılda yaşamış olan düşünürlerden Kâtip Çelebi ile Yanyalı Esat Efendi’yi sayar. Tanzimat döneminde ise Ahmet Mithat Efendi’nin Osmanlı-Türk tarihinde felsefi anlamda hümanizmi ele alan ilk isim olduğunu belirtir. Onun klasiklerin çevirisi ile ilgili düşüncelerini destekler. Ahmet Mithat’tan sonra Halit Ziya’yı da hümanizmle ilgilenen önemli isimlerden biri olarak kabul eder. Halit Ziya’nın yazılarında Sokrates’ten bahseden ilk Türk aydını olduğunu hatırlatır ve onun Darülfünunda verdiği “Yunan Edebiyatı Tarihi” derslerinden söz eder. Tökin, Osmanlı döneminde hümanizm konusunda birkaç isimle sınırlı kalan ilgisizliği büyük bir eksiklik olarak değerlendirir. Türkiye’de hümanizm konusunda geçmişteki duyarsızlığın tekrar edilmemesi gerektiğini vurgular. Bu konuda atılacak adım olarak en azından klasiklerin okunmasının gerektiğini savunur. Böylelikle ülkedeki bu eksikliğin bir nebze de olsa giderilebileceğini düşünür.²⁵²

Tökin, *İnsan* dergisi yazarlarından Hilmi Ziya’nın yazılarında savunduğu düşünceleri benimseyerek Tanzimat ile gerçekleştirilmesi arzu edilen Rönesans atılımının, Atatürk sayesinde hayata geçirilmeye başlandığını iddia etmiştir. Son yazısında ise dönemin uygun

²⁵¹ Füzûzan Hüsrev Tökin, “Bizde Hümanizma”, s. 43.

²⁵² Füzûzan Hüsrev Tökin, “Bizde Hümanizma”, s. 44.

şartlarında; kendi toprakları içerisinde kökleşen Antik kültürün değerini takdir etmedikleri için Fatih Sultan Mehmet'ten başlayarak tüm Osmanlı padişahlarını eleştirmiştir.²⁵³

Yücel dergisi, Ağustos 1950'de sekizinci sayısı yayımlandıktan sonra yeniden kapanmıştır. Kasım 1955'te yayın hayatına tekrar dönmüşse de bu, kısa süreli bir girişim olmanın ötesine geçememiştir. *Yücel*, on sayı yayımlandıktan sonra, Ağustos 1956'daki 163. sayısının ardından bir daha yayımlanmamıştır.

Yücel dergisi, yayımlandığı üç dönem boyunca Kemalizm'e bağlılığını ısrarlı bir şekilde dile getirmiş ve bu duruşundan hiç vazgeçmemiştir. Dergi, bu uğurda ciddi eleştirilere maruz kalmış hatta birkaç kez kapatılmıştır. Ancak kapatılmasına rağmen yine de ülkenin toplumsal, düşünsel ve kültürel anlamda gelişiminin sağlanması için sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. *Yücel*'in en belirgin özelliği, Kemalizm'e bağlılığın yanı sıra hümanizmi sahiplenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Fakat 1950'li yıllardan itibaren çeşitlilik kazanan kültür ve sanat faaliyetlerinin yanı sıra farklı dergilerin de yayın hayatına girmesiyle birlikte *Yücel*'in hümanizma tartışmalarında, ilk dönemlerindeki nazaran, oldukça zayıf kaldığı görülmektedir.

Yücel dergisi hakkında bir değerlendirmede bulunan Cemal Süreya, dergiyi "1946'ya kadar genel bir hümanizma çerçevesinde ülkücü; 1946-1950 yılları arasında Atatürkçülükten verilen ödünlere karşı eleştirici; 1950'den sonraki kısa yayın deneyinde ise kötümser."²⁵⁴ olarak tanımlamıştır. *Yücel* dergisinin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılıkla başlayan yayın hayatı, zaman zaman karamsarlığa düşmüş olsa da, Kemalizm ve hümanizmle örtüştürülerek öne çıkarılan millî ve manevi değerler konusunda taviz verilmeden devam ettirilmiştir.

1.3.2.3. İnsan Dergisi

İnsan dergisi, 1938-1943 yılları arasında yayınlanan bir dergidir ve Türkiye'deki hümanizmle ilgili tartışmaları izlemek bakımından önem taşımaktadır. Dergi, Hilmi Ziya Ülken'in yönetiminde Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Celalettin Ezine ve Muzaffer Şerif Başoğlu gibi isimleri bir araya getirmiştir. "Atatürk devrimleriyle birlikte Türk Rönesansı'nın başlamış olduğu" görüşünden yola çıkarak yayın hayatına başlayan *İnsan* dergisi, hümanist düşünceyle

²⁵³ Füzûzan Hüsrev Tökin, "Fatih Mehmet ve Rönesans", s. 28-29.

²⁵⁴ Cemal Süreya, "Dergiler", *Papirüs*, Eylül 1969, S. 39, s. 64-65.

temellenen ulusal kimlik oluşturmaya yönelik bir girişimdir.²⁵⁵ Dergide yer alan yazılarda, özellikle de derginin kurucu isimlerinin yazılarında, millî ve vatani karakteri olan bir hümanizmin etkisi oldukça belirgindir.²⁵⁶

Derginin ilk sayısında yayınlanan “*Maksad*”²⁵⁷ başlıklı yazıda; Doğu-Batı arasında uzun yıllar gelgitler yaşayan Türk toplumunun, tercihini Batıdan yana kullanmasına rağmen, yüz yıllık bir gecikmeyle de olsa beklenen Rönesansı (değişim) gerçekleştirebileceğine duyulan ümitten söz edilmektedir. Bu amaçla hareket edileceği beyan edilerek derginin hedefleri şöyle belirlenmiştir:

Dünyanın akışına katılmamızı men eden kapalı ve mistik âlemin bütün arta kalanlarını kökünden temizlemek; Tarihte oynamış olduğumuz rolü meydana çıkarmakla, ufukumuzu dünya mikyasına kadar genişletmek; Bu medeniyetin bütün eserlerini (Sümerlerden zamanımıza kadar) büyük nisbette iştirak ettiğimiz bir konserin eserleri esasından tanımak; Beynelmilel münasebetlere giren bugünkü içtimâî bünyemize ve kıymetlerimize bu geniş zaviyeden tekrar bakmak.²⁵⁸

İnsan dergisine göre Türk aydını, Tanzimatla birlikte yapması gereken Rönesans’ı Türk devriminden sonra artık yapabilecek konuma gelmiştir. “Bugün hakiki manâsıyla Rönesans yapıyoruz: Dünya kervanına yeniden katılıyoruz. Bu yolda kendimizi tekrar bulmak için garp metodları bize rehberlik edecektir.”²⁵⁹ sözleriyle Türk aydınına cesaret verilip yol gösterilmek istenmiştir. Derginin diğer sayılarında da aydınların Batı’ya yönelmesi gerektiğini vurgulayan yazılar yer almıştır.

İnsan dergisinin önde gelen yazarlarından olan Hilmi Ziya Ülken, Batılılaşma sorununu Tanzimat aydınları açısından ele almıştır. Ülken, Tanzimat aydınlarını yaşadıkları dönemin şartları gereği Batılılaşma konusunda fazla bir şey yapamadıkları için mazur görür. Ancak Batı’yı yeterince tanıyamamış olmaları nedeniyle onları eleştirmekten de geri kalmaz. Tanzimat döneminde Türk aydınlarının ya tamamıyla Batı hayranı ya da Doğu’nun esiri olduklarından söz eder. Aydınların bir tarafında içine kapanmış ve şeklini kaybetmiş Doğu,

²⁵⁵ Selcan Korkmaz, *İnsan Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebî Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 17.

²⁵⁶ Şerif Aktaş, “1938-1943 Yıllarında Yayınlanan İnsan Mecmuası ve 2010 Yılında Biz“, *Türk Yurdu*, S. 285, ss. 172-180. 2011, s. 174.

²⁵⁷ Hilmi Ziya Ülken, “Maksad”, *İnsan*, I. Cilt, S. 1, 15 Nisan 1938, s. 1.

²⁵⁸ Hilmi Ziya Ülken, “Maksad”, s. 2.

²⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, “Maksad”, s. 2.

öte taraftan sadece şekil olarak benimsenmeye çalışılan Batı arasında kaldığını; bu iki farklı dünya arasındaki derin uçurumu fark etmeksizin yan yana yaşamaya çalıştığını dile getirir.²⁶⁰

Ülken'e göre asıl olan "kendimizi keşfetmek" ve "kendimizi bulmak"tır. Bunun için de "genişleyerek derinleşmek" gerekir; ancak böyle davranarak evrenselden yerele ulaşmak mümkündür. Köklere inerek asıl öze ulaşmak ve bu öz ile uygarlık arasındaki bağı kurmak gerekmektedir. Bunun için de Batı'nın tarihsel tecrübesinden faydalanarak, toplumsal yapılanma konusunda ciddi ve sitemli çalışmalar yapılmalıdır. Batılı düşünce sistemini anlamak için kapsamlı bir çeviri faaliyetine girişilerek derinlemesine bir analiz yapılmalıdır. Ancak böyle bir çözümlenmenin ardından Batı ve hümanizm kavramlarının ne olduğu anlaşılabilir. Gerçek ve doğru bir hümanizme ulaşmak için bu yolun takip edilmesi gerekmektedir.²⁶¹

Ülken, Burhan Belge'nin *Ulus* gazetesinde yazdığı on sekiz sayılı yazı dizisine istinaden kaleme aldığı "Tanzimat ve Hümanizma"²⁶² adlı yazısında; Belge'nin Tanzimat dönemindeki Türk aydınlarına yönelik eleştirilerine karşılık olarak dönemin şartlarının iyi tespit edilmesi gerektiğini vurgular. Tanzimat aydınlarının dönemin koşulları gereği hakiki manada Batı'yı anlamalarının mümkün olmadığını ama yine de olumlu bazı adımların atılmış olduğunun dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Asıl ilerlemenin ancak ulus-devlet inşasından sonra olabileceğini dile getiren Ülken, Batılılaşma meselesinde öncelikle sınırları belirli bir vatan anlayışından hareket edilmesi gerektiğini savunur. Hümanizmi ise tarihî ve toplumsal boyutları temel alan milliyetçi bir tasavvur olarak değerlendirir. Yani hümanizm, insanın kendi kökenini bulması için başvurduğu yollardan biridir. Ülken'in "Maksad" adlı yazısında da belirtildiği üzere insan, tarihin bir ürünüdür ve tarih farklı ulusların katkılarıyla şekillenmektedir. Batı uygarlığı da bu tarihin bir parçasıdır ve Türk toplumu kendi öz değerleriyle aslında bu uygarlığın bir parçasıdır.²⁶³

Hilmi Ziya Ülken tarafından kaleme alınan "Tanzimata Karşı" adlı yazıda; aydınların öncülüğünde halkın benimsemesi gereken düşüncelerden yola çıkılarak modernleşme ve evrensel insanlık değerlerine ulaşmanın nasıl mümkün olabileceğinden söz edilir. Bunun için de Türk aydınlarına yüklenen bazı sorumluluklar olduğu dile getirilir. Bunlar; sistemli ve

²⁶⁰ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimata Karşı", *İnsan*, I. Cilt, S. 1, 15 Nisan 1938, s. 8.

²⁶¹ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimata Karşı", s. 6-10.

²⁶² Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat ve Hümanizma", *İnsan*, S. 9, 1939, s. 690-691.

²⁶³ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat ve Hümanizma", s. 690-691.

sürekli bir çeviri faaliyeti içerisinde bulunma, Batılı bilime nüfuz edebilme ve anavatanı tanımaktır. Ülken'e göre Türk aydını, geçmiş (Sümer'den Osmanlı'ya kadarki) birikimlerini yok sayarak yeni bir hedef yaratamaz. Bu yüzden bütün bu birikimleri, Batılı yöntemlerle yeniden ve bir mazi hayranlığına kapılmadan yorumlamak zorundadır. Türk münevveri ve Türk sanatkârı, kapalı ve mistik bir dünyadan uzaklaşarak beynelmilel ilişkilere girmeli; toplumun yapısına ve değerlerine geniş bir açıdan bakmalıdır.²⁶⁴

Ülken'in dile getirdiği görüşler, onun "kendini bulmak" olarak kavramsallaştırdığı bir sürece işaret etmektedir. Ülken, "kendini bulmak" ile Batı uygarlığı arasındaki ilişkiyi; gerçek ve doğru bir hümanizme giden yol olarak görür. Bu, geçmişle tüm ilişkilerin koparılması demek değildir. Geçmişten yola çıkarak bugünün ve geleceğin inşasını kurmaktır. Ülken, bu düşünceleri doğrultusunda Batılılaşmak amacıyla çıkılan yolda Arapça, Farsça, Latince ve Yunancanın hep birlikte önemli ve etkin bir rol oynayacağını; kültürel mirasın bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.²⁶⁵

Ülken, *İnsan* dergisinin ikinci sayısında yer alan "Medeniyetin Yürüyüşü"²⁶⁶ adlı yazısında uygarlık kavramını ele almıştır. Bu yazıda uygarlıklar arasında bir ilişki olup olmadığını sorgulayarak medeniyetler arasındaki ilişkinin önemine değinmiştir. Ülkene göre başka medeniyetlerle münasebetini kesen medeniyetler, uygarlığın gerisinde kalmaya mahkûmdur:

İnsan medeniyeti, insan zümreleri arasında gittikçe artan karşılıklı münasebetlerin mahsulüdür. Bu münasebetler ne kadar mudil ve sahası ne kadar geniş ise, medeniyet o kadar açık olmaya müsaittir. Karşılıklı münasebetler -muhtelif âmillerle- gevşediği ve azaldığı zaman medeniyetin umumî yürüyüşünden ayrılan dal, kendi içine katlanarak donmuş bir hâlde kalmağa mahkûmdur. İnsanlık tarihinde medeniyetin yürüyüşünü durdurur gibi gözükene veya inhiraflar yaparak kendi içine katlanan, kapanan devrelerin bulunması bundandır.²⁶⁷

Yazının devamında savunduğu görüşleri örnekler vererek pekiştiren Ülken; Mısır, Mezopotamya ve İslam âleminin diğer uygarlıklar üzerindeki etkisinden bahsederek uygarlığın açık ve bütüncül yönü üzerinde durur. Bu yüzden uygarlığın sadece Batı ile ilişkilendirilmesini doğru bulmaz. Artık Batı kavramı, coğrafi-etnik ya da inanç temelli bir

²⁶⁴ Fatma Sönmez, "Hilmi Ziya Ülken'in İnsan Dergisinde Yayımladığı Sanat-Edebiyat Yazıları ve Çevirileri Üzerine" *Türk Yurdu*, S. 285, ss.172-180, 2011, s. 188.

²⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimata Karşı", s. 6-10.

²⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, "Medeniyetin Yürüyüşü", *İnsan*, S. 2, 1938, s. 90.

²⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, "Medeniyetin Yürüyüşü", s. 90.

değerlendirmenin ötesinde; değişim karşısında alınan tavır ile alakalıdır. Çünkü Batı uygarlığı, diğer kültürlerle açık olması özelliği sayesinde yükselmiştir.²⁶⁸

Ülken, “Yunan Mucizesi”²⁶⁹ adlı yazısında ise vatanseverlik kavramı üzerinde durur. Dönemin arkeoloji çalışmalarından yola çıkarak Yunan kültürü üzerindeki Anadolu-Sümer etkisinden söz eder. Uygarlığın Antik Yunan-Latin dünyası ile sınırlandırılmayacağını, var olan diğer uygarlıkların farklı hümanist eğilimler olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve evrensel bir hümanizm algısının oluşabileceğini savunur. Ülken, bu yazısında aslında tüm insanlığın manevi gelişim evrimi olarak tanımlanan bütüncül bir uygarlık kavramından bahsetmektedir. Ona göre “Yunan Mucizesi”ne inanmak yerine Yunan’ı uygarlık tarihinin önemli bir aşaması olarak kabul etmek gerekir. Üstelik Antik Yunan düşüncesinin; Akdeniz uygarlığının gelişiminin zorunlu bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini dile getirir. Bu görüşlerine ilaveten uygarlığın sadece Batı kaynaklı olmadığını, eski medeniyetlerin de katkıları olduğunu belirtir:

Bugünkü medeniyet Yunana olduğu kadar Arab-Fars veya Çin hümanizmalarına da aynı zaviyeden bakıyor. Artık ilk rönesansı yapan milletlerin vaziyetinde değiliz: Eski medeniyetleri muasır zaviyeden görmeli ve onları teşekkülümüzü hazırlayan birer unsur olarak almalıyız. Burada muhtelif nisbetlerde “Lâtin-Yunan”ın yanında “Arab-Fars”ın rolü olacak ve bu artık iki dünyayı barıştırmak isteyen Tanzimat görüşü olmalıdır.²⁷⁰

Hilmi Ziya Ülken, *İnsan* dergisindeki yazılarından önce 1933’te yayımlanan *İnsanî Vatanperverlik* kitabıyla hümanizm üzerine eğilir. Türk toplumunun içinde bulunduğu çıkmazdan ancak “insani vatanseverlik” kavramına tutunarak kurtulabileceğini düşünür. Vatanseverlik ve insanîyetçilik kavramları üzerinde durarak özelden genele doğru ilerlemek gerektiğini, bireysel anlamda vatan sevgisi ile çıkılan bir yolculuğun ilerleyen süreçte evrensel bir ideale ulaşabileceğini ifade eder. Böylece bireysel insan ruhundan evrensel olan ideal insanlık ruhuna varmanın mümkün olabileceğine inanır.²⁷¹

Ülken’e göre büyük milletler, ancak insanî bir mefkûre yaratan ve bunu kendi vatanının değerleriyle ortaya koyabilenlerdir. Bir toplumun gerçek manada bir millet hâline gelmesi ise ancak insanî bir mefkûre yaratmasıyla mümkündür. Bunun için insanlığa; kendi vatanına has

²⁶⁸ Hilmi Ziya Ülken, “Medeniyetin Yürüyüşü”, s. 90.

²⁶⁹ Hilmi Ziya Ülken, “Yunan Mucizesi”, *İnsan*, S. 3, 1938, s. 187-188.

²⁷⁰ Hilmi Ziya Ülken, “Yunan Mucizesi”, *İnsan*, S. 3, 1938, s. 187-188.

²⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, *İnsanî Vatanseverlik*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19.

nitelikler doğrultusunda kendi oluşturduğu fikir ve söylemlerle dâhil olup katkı sağlayabilmelidir:

İnsanî vatanperverlik, insanî mefkûreye vatan şeniyetinden başlamak, insanlığı vatanda tahakkuk ettirmek ve vatanın kendine has rengile insaniyete dâhil olarak yeni bir şahsiyet hâlini almaktır. Hakikat yerle gökün, vaki'le vacibin, şen'i ile mefkûrenin ittihadındadır. Büyük milletler ancak İnsanî bir mefkûre yaratan ve bunu kendi vatanının rengi ve hususiyetile ifadeye muvaffak olanlardır. Bir cemiyetin hakikî millet hâline gelmesi ancak İnsanî bir mefkûre yaratması ve bunun için insaniyete yeni bir sözle yani vatanın hususî seciyesi ve şahsiyetile dâhil olması sayesinde.²⁷²

Ülken, kendi vatanlarının hususiyetlerini yitirmeden tüm insanlığa ulaşabilen isimler arasında İsa, Sokrat, Gandhi ve Tolstoy'u örnek gösterir. "Her büyük idealist insanlık gayesine ancak vatan yolundan gitmiş, hakikati insaniyetle vatanın ittihadında bulmuştur." diyerek insaniyet ve vatanperverliğin aynı ve tek bir şey olduğunu dile getirmektedir. Çünkü ona göre "İnsaniyet vatanla başlar."²⁷³

Bu doğrultuda hakiki anlamda insani vatanseverlik için yapılması gerekenlerin başında memleketinin tarihini iyi bilmek gelmektedir. Vatanın geçmişi ve kökleri keşfedilmeli, iyi bir şekilde tedkik edilmelidir. Aynı zamanda vatanın içinde bulunduğu anın koşulları, bütün kusurları ve iyi yönleriyle bilinmelidir. Bunu yaparken gerçekçi bir gözle değerlendirmelerde bulunulmalı, ülkenin sorunları ve ihtiyaçları titizlikle belirlenmelidir. Çünkü geçmişi ve anı iyi tetkik ederek geleceğin inşasını gerçekleştirilebilmek mümkündür:

İnsanî vatanparverlik için yapılacak ilk cehit, insaniyete yeni bir renkle dâhil olabilmek için memleket tarihinin hâzinelerini açmak, esrarını meydana çıkarmak, vatanın köklerindeki zâfi ve kuvveti keşfetmek olacaktır. Bunun içindir ki: Müteassıp bir Şoven gibi ve alâkasız bir mütebahhir [engin bilgili] gibi değil, fakat insaniyet binasına taş götürmek isteyen bir insan gibi, tarihî mukadderatın içinde pişen, kavrunan veya yanıp kül olan halkın ruhunu şerha şerha meydana çıkarmak, açmak lâzımdır. Gene bunun içindir ki: Vatanın bugünkü hâlini, bütün kusurları ve meziyetleri; bütün yükseklik ve alçaklığıyla görmek; mevhumeler içinde yüzen Şovenin romantik gözlüğünü atarak, yarının heykelini yapacağı toprağı tanımak, vatana hakikat gözile bakmak, onun esrarına, ruhuna, derdine, ihtiyacına nüfuz etmek; bir mütebahhir ve müsteşrik alâkasızlığıyla değil, fakat bir marangoz ve bir bahçıvan ihtimamile onun kıymetini görerek tetkik etmek lâzımdır. Memleket tarihi ve halk bilgisi bu sebepten istikbalin kültürü için iki kuvvetli temel olacaktır.²⁷⁴

Hümanizm kavramı ile milliyetçilik arasındaki söyleme de işaret eden Ülken'in bu düşünceleri, Türk toplumunun yaşamakta olduğu "millî rönesans"ı aşarak evrensel insanlık idealine katılabileceğini yansıtmaktadır. Ülken'in millî rönesans olarak nitelendirdiği durum, hümanizmin bir boyutudur. Çünkü ona göre hümanizm, Rönesans ile birlikte ortaya çıkan ve

²⁷² Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 60-61.

²⁷³ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 94.

²⁷⁴ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 161-166.

insanların hayatına giren önemli bir kavramdır. Rönesans sayesinde insanlık, Orta Çağ'ın skolastik düşüncesinden silkinerek temeli Antik Yunan-Latin düşüncesine dayanan akıl, bilim ve zihinsel özgürlük sayesinde yeni bir atılım gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Batı medeniyetine giren her millet, bu medeniyetin köklerine nüfuz etmek mecburiyetinde olduğu için kendi millî uyanışı içinde bir hümanizm hamlesi yapacaktır. Türk milletinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren giriştiği büyük hamlelerden birisi de budur. Böylece Türk milleti, hâlihazırda içinde bulunduğu koşullar gereği bir taraftan kendi Rönesans'ını gerçekleştirerek kendi özünü daha yakından tanıyacak diğer taraftan da insanlığın gelişimi için önemli bir adım atmış olacaktır.²⁷⁵

Hilmi Ziya Ülken, *İnsanî Vatanperverlik*'ten bir yıl sonra kaleme aldığı *Uyanış Devirlerinde Tercüme'nin Rolü* adlı kitabında ise, farklı uygarlıklar arasındaki ilişkileri inceleyerek “etkileşim” ve “süreklilik” üzerinde durur. Farklı tarih ve coğrafyalarda meydana gelen ürünlerin birbirini beslediğini belirten Ülken, farklı toplumlarda görünen “uyanış”ların halka halka genişleyerek birbirine bağlandığını ve uygarlığı oluşturduğunu vurgular:

Medeniyet sürekli bir yürüyüştür. Max Scheler'in dediği gibi her ulus, büyük medeni akışla birleşen ve ona karışan yeni bir sudur. O kendinden bir şeyler getirir; fakat onu büyük akışa katmasını bilmezse hiçbir şey yapmış olmayacaktır. Medeni akışa ayak uydurmak demek ona karıştığı yere kadar bütün fikir mahsullerini tanımak ve onlarla yoğrulmak demektir. Oswald Spengler'in sandığı gibi kendi içine kapanmış, başkalarından habersiz ve kendi kendine doğup büyüyen, devresini tamamlayan medeniyetler yoktur. Eski Sümer ve Mısır Yunan'a, Yunan Latin'e ve İslam'a, İslam ve Latin dünyaları Rönesans vasıtasıyla Avrupa medeniyetine ulaşır. Bu sürekli yoldan ayrılan ve ayrı kalan dallar kendi kendine çürüyüp düşmeye mahkûmdur.²⁷⁶

Ülken, uygarlık adına çıkılan yolda ilerlemek için öncelikle tercüme faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü “Medeni açılışın sürekliliğini temin eden bütün uyanış devirleri” tercüme ile başlamıştır.²⁷⁷ Üstelik tercüme, düşüncenin devamlılığının sağlanması bakımından uygarlıklar arasındaki etkileşimi destekleyen en önemli unsurlardan biridir. Zira ona göre tercüme, bütün bir medeniyeti nakletmektir. Böylece tercüme faaliyetleri sayesinde hem bireysel ve toplumsal değişim için zemin hazırlanmış olacak hem de uygarlıklar

²⁷⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Mefhum Buhranı”, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5.

²⁷⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. VII.

²⁷⁷ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 18.

arasındaki düşünsel “etkileşim” ve tarihsel “süreklilik” sağlanmış olacaktır. Üstelik tercüme faaliyetleri, uygarlığın evrensel yönüne de işaret etmektedir.²⁷⁸

Ülken’in çeviri faaliyetlerine atfettiği önem, sadece evrensel düzeyde fikirlerin devamlılığının sağlanması noktasına bağlanmaz. Ülken aynı zamanda tercümenin ulusal yönüne de dikkat çeker. Özellikle ulusal uyanış hareketlerinde en mühim noktanın dil meselesi olması ve bütün fikir mahsullerinin anadil ile ifade edilmek istenmesi; çevirinin ideolojik, kültürel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkisinin de olduğunu gözler önüne sermektedir.²⁷⁹

Ülken’in tüm bu görüşlerinin temelinde; ulusal anlamda “kendimizi keşfetmek” ve “kendi özümüze dönmek” anlayışı vardır. “Kendimizi bulmak” şeklinde de kavramsallaştırılan bu düşünceler, gerçekleştirilecek olan millî rönesansın ilk hamlesi olacaktır:

En geniş mikyasta insana gitmek, en derin manada kendimizi bulmayı temin edecektir. Türk olarak vazifemiz, kendimizi bulmak için dünya mikyasına kadar bakışımızı genişletmek olmalıdır. İnsan olarak vazifemiz insanlığa yeni bir şey katmak için dünya zaviyesinden kendimize bakmasını bilmek olacaktır.²⁸⁰

Ülken, “öze dönüş” meselesinde yeni bir uygarlığa adım atmak için eskiyi tümünden yok saymak değil, eski köklere ulaşmak için gerçek ve geniş çaplı bir hümanizm hareketi uyandırarak bir Rönesans gerçekleştirmek gerektiğini dile getirir. Toplumsal anlamda gelişmek ve ilerlemek için de sadece kendi özüne dönmek yeterli değildir. Bunun için gerçek anlamda genişleyip derinleşmek gerekmektedir. İnsanı da bir oluş ve gelişim hâlinde ele alan Ülken, insanlığın da sürekli genişleyen ve ilerleyen bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünür. Yazar, ilerleyen yıllarda kaleme aldığı yazılarında da bu konudaki düşüncelerini benzer şekilde devam ettirmiştir.²⁸¹

Hilmi Ziya Ülken, *İnsan* dergisindeki yazılarıyla Batılı metot ve dikkatle Türkiye’nin kendi meselelerine yönelmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Yazılarında; medeniyeti Doğu-Batı, İslam-Hristiyan gibi ayırmanın doğru olmadığını belirtmiş, birbirinin gelişmesine hizmet eden ve birbirini tamamlayan çevreleri bir bütün hâlinde düşünmek gerektiğini sezdirmiştir. Şerif Aktaş, Hilmi Ziya ve arkadaşlarının; zaman içinde gelişip değişen insanı, yaşadığı sosyal çevre içinde sosyolojinin getirdiği yeni metotlarla inceleyip değerlendirmenin gereğine

²⁷⁸ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 383.

²⁷⁹ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, s. 221.

²⁸⁰ Hilmi Ziya Ülken, “Tanzimata Karşı”, s. 11, 14.

²⁸¹ Taşkın Takış, “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 96-97.

inandıklarını ve bu konudaki düşüncelerini açıkça ortaya koyduklarını söyler. Aktaş'a göre Hilmi Ziya Ülken'in *İnsan* dergisindeki yazıları; “dünya ölçüsünde geçerli düşünce ve metotlarla kendimize, tarihimize, sosyal kurum ve kuruluşlarımıza yönelerek yenileşip gelişmeyi, sürdürmemizi” teklif etmektedir.²⁸²

Doğu-Batı sarmalında gidip gelen Türk toplumu için çözüm önerileri sunmaya çalışan *İnsan* dergisinde, hümanizmle ilgili düşüncelerini aktaran tek isim Hilmi Ziya Ülken değildir. Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Hatemi Senih Sarp ve Nuri Fehmi gibi isimler de yazılarıyla hümanizm tartışmalarında yer almışlar, bu konuda kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Sabahattin Eyüboğlu, *İnsan* dergisindeki “Yeni Türk Sanatkârı Yahut Frenkten Türk’e Dönüş”²⁸³ adlı yazısında;²⁸⁴ millî bir uyanışın gerçekleşmekte olduğundan bahseder. *Eyüboğlu*, millî uyanışın ne demek olduğu açıklayarak bunun Avrupalı bir bilinçle “yeniden doğmak” anlamına geldiğini ifade eder. Yeniden doğmak ifadesinin ise eski ile alakayı kesmek değil, ona yeni bir hayat aşlamak olduğunu belirtir. Eyüboğlu, Tanzimat’tan önceki halk sanatını, divan sanatını ve mistik sanatları “eski sanat dünyası” olarak değerlendirir. Ona göre bu eski sanat dünyasına yüz çevirenler, kendilerini iyice Batı hayranlığına kaptırmış olanlardır. Batı dünyasına yüz çevirip Tanzimat’tan önceki sanat anlayışını savunanlar da eski zihniyetin devamıdır. Her iki yaklaşım da doğru değildir. Doğru olan yaklaşım, Batı dünyasının fikir ve sanat anlayışından faydalanırken öz kimlikten uzak kalmamaktır. Sabahattin Eyüboğlu, yeni Türk sanatkârını “Avrupa’ya Frenk hayranlığı ile gidip Türk hayranlığı ile dönen adam” sözleriyle tanımladığı Yahya Kemal’i örnek göstererek tarif eder. Sanat eserini ise bir şahsiyet ifadesi olarak görür ve kendi şahsiyetini oluşturamamış, sadece hayranı olduğu eserlerin benzerlerini üretmiş olmanın taklitten öteye gidilmediği anlamına geldiği belirtir. Batılı dünya görüşünden yola çıkarak millî değerlerin kıymetini bilmenin; yeni fikir ve sanat hayatının bütün cephelerinde gerçekleşeceğini savunur:

²⁸² Şerif Aktaş, “1938-1943 Yıllarında Yayımlanan İnsan Mecmuası ve 2010 Yılında Biz”, *Türk Yurdu*, S. 285, ss. 172-180. 2011, s. 174.

²⁸³ Sabahattin Eyüboğlu, “Yeni Türk Sanatkârı Yahut Frenkten Türk’e Dönüş”, *İnsan*, S. 1, 1938, s. 31-32.

²⁸⁴ Şerif Aktaş, *İnsan* dergisinde imzasız olarak yayınlanan “Yeni Türk Sanatkârı Yahut Frenkten Türk’e Dönüş” başlıklı yazının Sabahattin Eyüboğlu’na ait olduğunu belirtir. Bkz. Şerif Aktaş, “1938-1943 Yıllarında Yayımlanan İnsan Mecmuası ve 2010 Yılında Biz”, *Türk Yurdu*, S.285, 2011, ss.172-180. Fatma Sönmez’e göre ise bu yazı Hilmi Ziya Ülken’in kaleme aldığı bir yazıdır. Bkz. Fatma Sönmez, “Hilmi Ziya Ülken’in İnsan Dergisinde Yayımladığı Sanat-Edebiyat Yazıları ve Çevirileri Üzerine” *Türk Yurdu*, S. 285, 2011, ss.180-188.

Avrupa yeni dünyanın şuurudur. Milletler kendilerini bu şuurla idrak etmekte, bu şuurla yeni bir hayat bulmaktadır. Devrimizde millî uyanışın manası Avrupalı bir şuurla yeniden doğmaktır. Her hayranlık gibi Frenk hayranlığıda bir hayat hamlesidir. (...) Frenk hayranlığında kalmış, yani Frenk şuru ile kendi dünyasına dönmemiş olan Türk sanatkarı iyi eser verememiştir. Çünkü kâinatı gezdikten sonra kendine dönmeyen adamdan hayır gelmez. İyi eser verenlerimiz Frenk hayranlığını aşmış, Frenk kıymetlerini hazmetmiş olanlarımızdır. Sanat eseri bir şahsiyetin ifadesidir. Hâlbuki hayran adamın şahsiyeti yoktur. Kendine dönmeyenin eseri başkalarındır. Hayranlık ancak bir seyahat, bir gidip gelme olduğu zaman feyizlidir. Daimi hayran bir yerden gidip başka bir yere yerleşendir. Onun eser vermesi için gittiği yerde kök salması lazımdır. Yeniden doğmak, eski varlığımızla alakayı kesmek değil, ona yeni hayat aşılmasıdır.²⁸⁵

Nuri Fehim, “İnsan Sevgisi”²⁸⁶ adlı yazısında hümanizmi; “insanı tanımak” olarak değerlendirir ve sosyal hayatın her yönünde hümanizmin kendini gösterdiğini ifade eder. Nuri Fehim’e göre hümanizm, ilim ve sanat gibi insan zekâsının her çeşit yüksek tezahürlerini takdir ve teşvik etmektedir. Bu nedenle medeniyet için en doğru hareket; edebî ve ilmî kültürün beraberce, yan yana yürütülmesidir. Nuri Fehim, hümanizmin Türk toplumunda zorlama ya da dayatmalarla değil, geniş bir hürriyet havası içinde yaygınlaşması gerektiği fikrindedir. Çünkü hakiki hümanizm edebiyat, ilim, sanat ve kahramanlık kadar tahammülü; af ve müsamahayı; karşılıklı sevgiyi; geleceği sevmeyi emreder. Hümanizmin amacı, ilim kültürünün üzerine kuvvetle basabileceği bir zemin oluşturmak olmalıdır. İlim adamı da hümanist bir dünya görüşüne sahip olmalıdır. Nuri Fehim’e göre ilim adamı hümanist değilse kâmil değildir.²⁸⁷

Nurullah Ataç, *İnsan* dergisinde hümanizm ile ilgili görüşlerini paylaşan yazarlardan biridir. Ataç, “kadim âlem” olarak nitelendirdiği Antik Yunan-Latin dünyasının önemi üzerinde durmakla birlikte “Yunan Mucizesi”ni reddeder. *İnsan* dergisinin ikinci sayısında yer alan “Humanisma”²⁸⁸ adlı yazısında, Antik dönem ile Rönesans dönemini kıyaslar. Ona göre insanlığın gelişimi açısından Rönesans dönemi, Antik Yunan-Latin dünyasından daha üstündür. İlerleyen yıllarda Ataç, liselerde “klasik kol” kurulmasına yönelik ortaya atılan görüşleri desteklemiş ve bunu da klasik olarak nitelendirilebilecek olan eserlerimizin eksikliğiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre Türk toplumu, klasik eksikliğini telafi edebilmek için başka edebiyatlara yönelmek zorundadır. Ataç’ın “zamana dayanmış eserler” olarak nitelediği klasik eserler, geçmişten bugüne her dönem anlaşılabilen eserlerdir.²⁸⁹ Bir anlamda kültürel bir birlikteliğe de işaret eden bu düşünceden yola çıkan Ataç, eski veya ölü dillerin

²⁸⁵ Sabahtin Eyüboğlu, “Yeni Türk Sanatkarı Yahut Frenkten Türk’e Dönüş”, s. 31.

²⁸⁶ Nuri Fehim, “İnsan Sevgisi”, *İnsan*, S. 4, 1938, s. 347-348.

²⁸⁷ Nuri Fehim, “İnsan Sevgisi”, *İnsan*, S. 4, 1938, s. 246.

²⁸⁸ Nurullah Ataç, “Humanisma”, *İnsan*, S. 2, 1938, s. 83.

²⁸⁹ Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*, YKY, İstanbul, 2017, s. 53-56.

edebiyatlarına yönelmek gerektiği üzerinde durur. Ona göre Antik Yunan-Latin eserleri, çağdaş Avrupa eserlerinden zayıf olsalar bile, Antik dünyanın öğrenilmesi ve uygarlık tarihinin anlaşılması için büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla hümanizm yoluna girmek için hem bu dillerin zenginliğinden faydalanılmalı hem de bu eserlerin tercümesine bir an önce başlanmalıdır.²⁹⁰

Hümanizmi “klasik kültür” olarak tanımlayan Ataç, bu yola girilmesinde eğitimin işlevi üzerinde önemle durmuştur. Çünkü ona göre gerçek anlamda skolastik düşüncelerden kurtulmak ve insanlığa karşı saygılı bir karaktere sahip olabilmek, ancak hümanist bir eğitimden geçmekle kazanılabilir. Böyle bir eğitimden geçen aydınlar, genç kuşaklara da aynı şekilde yaklaşacaklar ve böylece toplumsal anlamda bir değişim ve dönüşüm sağlanmış olacaktır. Ataç’ın saf Batıcılık ekseninde değerlendirilebilecek bu düşünceleri, Batılı zihniyetin topluma yerleştirilmesiyle ilgilidir. Ataç, Batı’yı anlamak için onu oluşturan koşulları bilmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Batı’nın sadece ilmini, fennini, edebiyatını öğrenmenin; o bilgileri ve bilimlerini geliştiren “soluğa” ulaşmaya yetmediğini vurgulamıştır. Çünkü ona göre, asıl iş “Batı kafasını, Avrupalı kafasını edinmekte”dir.²⁹¹ Ataç, Avrupa’nın bugünkü zihniyete ve medeniyete; Antik Yunan-Latin dünyasını tanıyarak ve onların dillerini öğrenerek ulaştığı görüşündedir. Bu diller öğretilerek Batılı zihniyetin Türk toplumunda da oluşturulması sağlanmalıdır.²⁹² Bunun için de öncelikle yapılması gereken şey; Türk çocuklarını, Batı dünyasının kökü ve kaynağı olan Yunan ve Latin eserleriyle yetiştirmektir.²⁹³ Bu düşünceleriyle Millî Edebiyat taraftarlarının eleştirilerine maruz kalan Ataç, “bize toplum sevgisini, ulus sevgisini aşıl原因 eserler asıl bu eserlerdir.”²⁹⁴ diyerek klasik eserlerin önemini vurgulamış ve bunların topluma kazandıracakları üzerinde durmuştur. Ataç’a göre Batı edebiyatı ürünlerinin Türkçeye çevrilmesi; düşünüş gibi yazışın da süsten, gösterişten, özentiden, yapmacıktan, sahtelikten arınmasını sağlayacaktır. Ataç; Türk edebiyatının duygusallıktan sıyrılarak akılcı, yalın, açık bir kimlik kazanması gerektiğini düşünmüştür. Edebiyatın yenileşmesi ve beğenice yükselmesi için yerleşmiş kalıplardan, eskimiş görüşlerden ayrılması; köhnemiş değerlerden ayıklanması gerektiğine inanmıştır.

²⁹⁰ Nurullah Ataç, “Humanisima”, s. 81-83.

²⁹¹ Nurullah Ataç, *Dergilerde*, YKY, İstanbul, 2000, s. 28-29; 155; 161.

²⁹² Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*, s.-233-236.

²⁹³ Nurullah Ataç, *age.*, s. 206-207.

²⁹⁴ Nurullah Ataç, *age.*, s. 226.

Nurullah Ataç, ortaya koyduğu görüşleriyle dönemin en çok eleştirilen aydınlarından biridir. Ataç'ın hümanist bir anlayışla yeni bir Türk edebiyatı oluşturmak arzusu ve bu konuda ortaya koyduğu düşünceler, bazılarınca kabul görüp desteklenirken bazılarınca şiddetle reddedilmiştir. Örneğin Asım Bezirci, Nurullah Ataç'ın Türk edebiyatının Doğululuktan kurtulması, Batılılaşması için çabaladığını söyler. Bezirci'ye göre Nurullah Ataç; Türkçenin özleşmesi, benliğine kavuşması, yazı diline konuşma dilindeki özelliklerin aşılması yolunda uğraş vermiştir.²⁹⁵ Ahmet Oktay ise Bezirci'nin görüşlerinin tam aksine Nurullah Ataç'ın savunduğu düşüncelere katılmaz. Onu "Kemalist Türkiye'nin bir ürünü" olarak görür ve Ataç'ın ortaya attığı düşüncelerin de bu doğrultuda şekillenmiş olduğunu ifade eder. Oktay'a göre Ataç, zamanına bile ışık tutamayan, gelişigüzel ve sınırlı düşüncelere sahip olan bir entelektüeldir.²⁹⁶

Hatemi Senih Sarp, *İnsan* dergisinin altıncı sayısında yayınlanan "İçtimai Hümanizma"²⁹⁷ adlı makalesiyle hümanizmi farklı bir boyutuyla değerlendirmiştir. Sarp, Antik Yunan-Latin dünyası ile Rönesans'taki gelişmelerle şekillenen hümanizmden ziyade; sosyolojik olarak "insan merkezli" hümanizm üzerinde durur. Ona göre "toplumsal grubun temel karakterine bağlı olarak toplumsal grubun organizasyonu ile ilgili tüm konuların yeniden değerlendirilmesi" olan hümanizm, her şeyden öte sosyal bir örgütlenme gerektirmektedir. Dolayısıyla Sarp, diğer aydınlardan farklı ve önemli bir noktaya da değinmiş olur. Çünkü toplum, diğer örgütlenme biçimlerinde olduğu gibi imal edilemez ya da sil baştan kurulamaz.²⁹⁸

İnsan dergisi, *Yücel* dergisi ile benzerlik gösteren amaçları doğrultusunda, hümanist düşünceden yararlanarak ulusal bir kimlik inşa etme sürecine katılmıştır. *İnsan*, hümanizmin bir problem olarak ele alınıp değerlendirildiği ve çözüm önerilerinin ortaya konulduğu bir dergidir. Türk toplumunun kendi öz değerleri üzerinde gelişmesini, yükselmesini ve başka toplumlara örnek olacak bir uygarlık seviyesine ulaşmasını arzu eder. Bunu gerçekleştirmek için de insanı merkez alan düşüncelerden yararlanılmasının önemini vurgular. *İnsan*'a göre

²⁹⁵ Asım Bezirci, *Nurullah Ataç: Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, Akşam Kitap Kulübü, İstanbul, 1968, s. 8.

²⁹⁶ Ahmet Oktay, *Zamanı Sorgulamak*, s. 167-174.

²⁹⁷ Hatemi Senih Sarp, "İçtimai Hümanizma", *İnsan*, Yıl 1, S. 6, 1938.

²⁹⁸ Hatemi Senih Sarp, "İçtimai Hümanizma", *İnsan*, Yıl 1, S. 6, 1938.

hümanizm, geçmişi gözden uzak tutmadan, modern dünyanın sahip olduğu birikimlerle kültür, zevk, yaşama tarzı ve teknik imkânlar bakımından zenginleşmektir.²⁹⁹

İnsan dergisi yazarları, Kemalist devrimlerin etkilerini göstermeye başladığı içinde buldukları dönemi, uygarlık yolunda önemli adımların atıldığı bir dönem olarak görmüşlerdir. Yazılarında gelişmiş bir toplum olabilmek için neler yapılması gerektiği üzerinde durmuşlar; bu konuda Türk aydınının üzerine düşen sorumlulukları dile getirmişlerdir. Hümanist düşünce yapısının Türk toplumuna nasıl kazandırılacağına dair fikirler sunmuşlar ve toplumda yer edinen hümanist zihniyetin dinamik bir şekilde nasıl sürdürülebileceğine dair görüşlerini aktarmışlardır.

Atatürk döneminde gerçekleştirilen devrimler, Cumhuriyet dönemi aydınları tarafından bir “Türk Rönesansı” veya bir “Türk hümanizmi” gerçekleştirilebilmek için büyük bir fırsat olarak görülmüştür.³⁰⁰ Özellikle 1930’lu yıllara kadar siyasi otoritenin öncülüğünde gerçekleştirilen Türk toplumunu çağdaş uygarlıklar seviyesine yükseltme çabaları, daha sonra dergiler başta olmak üzere basın yayın organları aracılığıyla ortaya konan düşünce ve görüşlerle desteklenmiştir. Kendilerine Batı’yı örnek alan Türk aydınları, hümanizm konusuna daha çok eğilmişler ve toplumun yapısını değiştirmek, topluma yeni bir zihniyet kazandırmak için hümanizmin önemini ortaya koymuşlardır. Atatürk’ün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İnönü döneminde ise hümanizm, eğitim ve kültür politikalarının şekillendirilmesinde temel yaklaşımlardan biri olmuştur.

1.4. 1939-1950 Yılları Arasında Hümanizm

1.4.1. İnönü Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm

Atatürk’ün ölümünün ardından İsmet İnönü, cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Atatürk’ün silah arkadaşlarından ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucularındandır. Askerlik hayatı boyunca tıpkı Atatürk ve diğer silah arkadaşları gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmaması için uğraş vermiş; imparatorluğun dağılmasının ardından memleketi düşman işgalinden kurtarmak ve yeni bir ulus devlet kurmak için mücadele etmiştir. CHP’nin tek parti olarak sürdürdüğü iktidarını, “Beyaz İhtilal” olarak adlandırılan bir seçim yenilgisinin ardından DP’ye bıraktığı döneme kadar üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur. Türkiye’de çok partili sisteme

²⁹⁹ Şerif Aktaş, “1938-1943 Yıllarında Yayımlanan İnsan Mecmuası ve 2010 Yılında Biz“, *Türk Yurdu*, S. 285, ss. 172-180., 2011, s. 180.

³⁰⁰ Vedat Günyol, *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 43.

geçilmesinin ardından “muhalefet partisinin bir lideri” olarak değil, “devleti kurtaran ve kuran iki liderden biri; her türlü müşkülât karşısında mutlaka danışılması, fikri alınması gereken, âdeta partiler üstü bir devlet adamı” olarak Türk siyasetinde yer almıştır.³⁰¹ İsmet İnönü; asker, bürokrat, devlet adamı ve diplomat olarak “her zaman elde edilmesi millet için aziz olan bir amaç peşinde”³⁰² koşmuştur. Ömrünün sonuna kadar ülkesinin ve milletinin hizmetinde çalışmıştır. Kişiliğinin en belirgin özelliği olan “temkinli davranmak ilkesi”³⁰³ ile hareket ederek siyaset ve ekonomide durağan bir dönemin yaşanmasına zemin hazırlayan politikalarının aksine İsmet İnönü, kültür alanında “son derece hareketli” bir döneme imza atmıştır.³⁰⁴

İsmet İnönü; Atatürk dönemindeki bütün siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerde önemli vazifeler üstlenmiştir. Atatürk’le aralarında gerginliklerin nüksetmeye başladığı döneme, 1937 yılında CHP genel başkanlığı ve başbakanlık görevinden alınana kadar da bu durum değişmemiştir. Ülkenin önde gelen devlet adamlarından biri olarak yeni devletin kuruluş sürecinde ve devrimlerin uygulanmasında her zaman etkin bir rol üstlenmiştir. Atatürk’ün ölümünün ardından TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Atatürk’ün vefatı üzerine CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan Birinci Büyük Kurultay’ında (Birinci Olağanüstü Kurultay) Atatürk’e “Ebedî Şef” unvanı verilirken İsmet İnönü “Değişmez Genel Başkan” olarak seçilmiştir. Kurultayda ayrıca İsmet İnönü’ye “Millî Şef” unvanı verilmiştir. Böylelikle İnönü, “on iki yıllık bir idarenin ve ciddi bir otoritenin” de sahibi olmuştur.³⁰⁵ Bu unvan ve otorite sebebiyle İsmet İnönü dönemi, “Millî Şef Dönemi” olarak da adlandırılmaktadır. İnönü döneminin ilk kısmında, 1938-1946 yılları arasında, tek partili sistem varlığını devam ettirmiştir. 1946-1950 yılları arasındaki ikinci kısım ise Türkiye Cumhuriyeti’nin çok partili rejime geçiş sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Türk siyasetinde etkili olan bu değişim, toplumsal ve kültürel alanlarda da büyük değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

³⁰¹ Ahmet Demirel, “İsmet İnönü” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 124.

³⁰² Necdet Uğur, *İsmet İnönü*, YKY Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1995, s. 9.

³⁰³ Ahmet Demirel, *agm.*, s. 126.

³⁰⁴ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 77.

³⁰⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II. Cilt*, Simge Yayınları, Ankara, 1999, s. 38.

Atatürk'ün ilkeleri ve inkılapları, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde hayata geçirilmiştir. O, Kemalizm olarak da adlandırılan tek parti dönemi ideolojisinin kurucularından biridir. Aynı zamanda yürütme organının başı olarak da devrimlerin bir numaralı uygulayıcısı olmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra başa geçince de Kemalizmin öğretilerini ve ülküsünü Atatürk'ün bıraktığı yerden ele alıp devam ettirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkan Kemalizm, Türkiye'de devleti kuran ve inşa eden CHP'nin de resmî ideolojisini oluşturmuştur. Kemalist ideolojinin temelleri 1920'lerin başında Millî Mücadele yıllarında atılmıştır. 1920'lerden beri ülkeye egemen olan Kemalist ilkelere “Kemalizm prensipleri” adının verilmesi 1930'lu yıllara rastlamaktadır. Kemalizm'in en gelişkin belgesini oluşturan CHP'nin 1935 parti programında yer alan ilkeler bu belge aracılığıyla ilk kez açıkça “Kemalizm prensipleri” olarak adlandırılmıştır.³⁰⁶

Kemalizm, İnönü'nün 1939-46 yılları arasındaki ilk döneminde, “tamamen katılaşmış bir ideoloji biçiminde”³⁰⁷ Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bu partinin güdümünde olan devletin ideolojisi hâline gelmiştir. Laiklik ilkesinden ödün verilmemiş ve bu konuda katı bir tutum sergilenmiştir. Cumhuriyetçilik ilkesi gereği tüm yurttaşların hakları güvence altına alınmaya çalışılmış ve demokrasi anlayışının topluma yerleşmesi için uğraşmıştır. Ancak dönemin İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmesinden dolayı çok partili sisteme geçiş savaşın bitmesinin ardından gerçekleştirilebilmiştir. Yine bütün dünyayı saran savaş koşulları gereği ekonomik tedbirler uygulanmış; ekonomide meydana gelen olumsuzluklar, devlet eliyle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Atatürk döneminde uygulanmaya başlanan kültür politikalarına ise ara verilmeden devam edilmiştir. Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekili olduğu bu dönemde kültürel devrimin ülke genelinde yaygınlaştırılması için çaba sarf edilmiştir. Atatürk'ün öncülüğünde ortaya konan milliyetçilik anlayışının sınırları, daha ileri taşınarak tüm insanlığın gelişim evrimine kadar gitmek ve uygarlığa katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.4.2. Hasan Âli Yücel ve Türk Hümanizması

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren millîleşme ve modernleşme, devletin temel siyasetini oluşturmuştur. Gerçekleştirilen inkılaplar ve takip edilen politikalar hep bu hedef

³⁰⁶ Ahmet Demirel, *agm.*, s. 128.

³⁰⁷ Osman Kafadar, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 365.

doğrultusunda belirlenmiştir. Eğitim ve kültür alanında da benzer şekilde milliyetçi ve Batıcı bir yaklaşım benimsenmiştir.³⁰⁸ Eğitim yoluyla yeni devletin kültürel alt yapısı sağlam temellere oturtulmak istenmiş; cumhuriyetin değerlerine sahip çıkacak yeni nesiller yetiştirilmesi için çalışılmıştır.

Hasan Âli Yücel, ülkede böyle bir eğitim anlayışının olduğu bir dönemde, 1933 yılı sonunda, Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne atanarak 1935 yılına kadar eğitim alanında hizmet vermiştir. Bu görevi esnasında, üniversiteye geçişteki önemi nedeniyle liselerde yapılması gereken reformlar üzerinde çalışmıştır. Bu alandaki araştırmalarını ve düşüncelerini, 1938 yılında yayımlanan “Türkiye’de Orta Öğretim”³⁰⁹ adlı eseriyle ortaya koymuştur.

Hasan Âli Yücel, 1934’te İzmir milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Milletvekilliği döneminde çeşitli dergi ve gazetelerde yayınladığı yazılarıyla eğitim ve kültür alanındaki düşünce ve görüşlerini ortaya koymuştur. Onun eğitim alanına göstermiş olduğu ilgi, bu konuda ortaya attığı görüşler ve sergilemiş olduğu tutum; Celal Bayar kabinesinde, 1938 yılında, Maarif Vekilliği’ne atanmasının önünü açmıştır. Hasan Âli Yücel, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün desteğiyle, eğitim alanında etkileri günümüze kadar süregelen köklü reformlar gerçekleştirmiştir.

Hümanizmin bir kültür politikası olarak benimsenmesi, Hasan Âli Yücel’in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem, “Kemalist ideolojinin tarihi Türk-kültür kodlarından çıkarılarak, Greko-Romen kaynaklara yönelmesi veya dönüşümü olan yeni bir dönem” olarak da adlandırılmaktadır.³¹⁰ Hasan Âli Yücel, bakanlık görevine getirilmeden önceki çalışmalarında, Batı kültürünün kaynaklarına yönelmenin önemi üzerinde durmuş bir isimdir. Onun bakanlığı döneminde hümanizmden yola çıkarak Türk hümanizmine evrilen kültür reformu, Türk düşünce tarihinde ve Türk kültürü çalışmalarında önemli bir yere sahiptir.

Milliyetçilik ve çağdaşlaşma üzerine yoğunlaşan, dil ve tarih çalışmalarıyla da desteklenen kültür politikaları; Yücel’in döneminde hümanist bir yaklaşımla yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Zira Cumhuriyetin ilk zamanlarındaki milliyetçilik anlayışı doğrultusunda

³⁰⁸ Ali Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, s. 7-8.

³⁰⁹ Hasan Âli Yücel, *Türkiyede Orta Öğretim*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

³¹⁰ Orhan Türkdoğan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözümle*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 14.

özellikle eğitim ve kültür alanında Arapça ve Farsça kaldırılmıştır. Hasan Âli Yücel, bu dillerin yerinin Latince ve Yunanca ile doldurulmaya başlandığını söyleyerek kendi döneminin kültür anlayışını ortaya koymuştur.³¹¹ Yücel, “Milliyetçilik bizi yeni bir hümanizmaya getirdi. Garplılardan daha geniş olarak, nerede insan zekâsının eseri varsa, içine alan bir hümanizmayı kurma yolundayız.” sözleriyle eğitim ve kültür alanında hümanist bir yaklaşımın benimsenmesini, milliyetçiliğin doğal bir süreci olarak göstermiştir. Yücel döneminde gerçekleştirilen yeni kültürel yaklaşım, ilerleyen süreçte “Türk hümanizmi” olarak adlandırılmıştır.

Hasan Âli Yücel, Türk eğitim ve kültür tarihinde iz bırakmış, önemli bir isimdir. Onun bakanlığı döneminde yoğun bir şekilde çeviri faaliyetlerine girişilmiş ve klasik eserlerin çevirisi yapılmıştır. Klasik eğitim veren öğretim kurumları açılmış, birkaç lisede klasik kolun kurulması sağlanmıştır. Orta öğretimin genel düzenini zorlamadan Latin dilinin öğrenimine imkân sağlayan bu uygulama ile gençlere klasik kültürün tanıtılması ve klasik dönemin temel eserlerinin yazıldıkları dillerde okutulması amaçlanmıştır. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinin kurulması, basın yayın çalışmaları ve günümüzde bile hâlâ gündemi işgal eden Köy Enstitülerinin açılması, Yücel’in döneminde gerçekleştirilmiştir.

Yücel’in hayatı ve çalışmaları göz önüne alındığında; bakanlığı döneminde yapacağı kültürel reformların izlerini 1930’lu yılların başlarından itibaren takip etmek mümkündür. Türkiye’de edebî bir eğilimin yansımaları olarak görülen hümanizmin ortaya çıkışında Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde Nurullah Ataç, Nüşet Haşim Sinanoğlu ve Ruşen Eşref Ünaydın gibi isimlerle devam eden çalışmalar etkili olmuştur. Fransız edebiyatı başta olmak üzere genel anlamda Batı edebiyatı ve Batı kültürünün kaynakları üzerine odaklanan çalışmalar, başlangıçta önemli bir etki yaratmamış olsa da ilerleyen süreçte yaygınlaşan hümanizm hareketlerine zemin hazırlamıştır. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise hümanist zihniyetin iyice yerleşmeye başladığı, klasik edebiyat ve klasik eğitim tartışmalarının yaşandığı, hümanizm konusunda sınırlı sayıda da olsa yayın faaliyetlerinin ortaya çıktığı görülmektedir.³¹²

³¹¹ *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Sakarya Basımevi, III. Cilt, Ankara, 1947, s. 13.

³¹² Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999, s. 3.

Hasan Âli Yücel, 1932 yılına gelindiğinde “*Mevlânânın Rubâileri*”, “*Goethe, Bir Dehânın Romanı*” ve “*Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış*” adlı eserleri yayımlanmış bir yazardır. Yücel’in “Ben Doğu ve Batı diye bir ayrılık görmüyorum. İnsan eseri, insan ruhunun iştiyakları, kaygıları, korkuları zamana ve zemine göre değişse de özünde bir ayrılık varsa o, tutulan yol ve usuldendir. Garplı kafasının metoduyla duymasak Şarklıda bu özü bulmamız güç olurdu.”³¹³ şeklindeki sözleri; Doğu-Batı ikileminde devam eden dönemin medeniyet konusundaki tartışmalarında, kendi yerini ve tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Zira Yücel’in “bir insan kütesinin kendini bilip tanınması, kendinde bilinecek ve tanınacak bir taraf olması, bir kelime ile şahsiyeti bulunması” şeklinde tanımladığı milliyet kavramı; bireyden topluma, toplumdan evrene doğru genişleyen bir açılımı kapsamaktadır. Ona göre benliğinden habersiz bir insanın ne kendine ne de etrafına faydası olacak bir şuuru olamaz. Bu nedenle millî hassasiyetlere sahip olmayan bir kişinin ve toplumun, milletler arası bir kıymete erişmesi de mümkün değildir.³¹⁴

Yücel’in 1937 yılında Millî Eğitim Bakanlığı görevine getirilmeden önce; Ziya Gökalp’in düşüncelerine karşı sarf etmiş olduğu aşağıdaki sözler, onun kültür ve millet arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Yücel’in inandığı birlik ve bütünlük düşüncesinin izlerini de taşımaktadır:

Bugünkü Türk inkılabı, eklemeci değil, bütüncü ve sistemcidir. Biz Ziya beyin dediği gibi üç şey olmak istemiyoruz; dileğimiz bir şey olmaktır. Biz tam Türk olmak istiyoruz. Dikkatinizi çekmek mecburiyetindeyim ki, Türkleşmek başka şeydir, Türk olmak başka. Meşrutiyet’in eklemeci filozofunun zannettiği gibi bizim Türkleşmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim için, Türklüğümüzü duymak ve bulmak zarureti vardır.³¹⁵

Yücel, Türk kültürünün özünü ortaya çıkarabilmek için Batı’nın yöntemlerini benimsemek şeklinde değerlendirilebilecek sentezci bir düşünce yapısına sahiptir. Ondaki bu düşünce yapısı, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin temsilcilerinin de üzerinde sıkça durduğu, kültürel anlamda bir atılım gerçekleştirebilmek için “Batılı zihniyete sahip olma” gerekliliğinin bir göstergesidir. Aylin Özman, “evrenselci-pozitivist” olarak nitelediği Yücel’in uygarlık anlayışını, “bütüncülük” olarak değerlendirir. Özman’a göre Hasan Âli Yücel, bir yandan milliyetçi motifler taşıyan Türk olmak söylemi; diğer yandan ise bu motiflerin keşfi sürecinde

³¹³ Mustafa Çıkar, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s. 62- 63.

³¹⁴ Mustafa Çıkar, *age.*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, s. 62- 63.

³¹⁵ Orhan Koçak, *agm.*, s. 394.

hümanizmayı ön plana çıkartan yaklaşımı ile Türk Rönesansı'nın temellerini atmıştır.³¹⁶ Yücel, kendi dönemindeki aydınlar arasında yaşanan milliyetçilik/insancılık çatışmalarında; daha çok insancılık yönünde ağırlık kazanan uzlaştırmacı bir tavır ortaya koymuştur. Yücel'in bu tavrı, ilerleyen süreçte Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin hümanizme dönük bütüncül tutumuna da yön verecek nitelikler taşımaktadır. Zira Hasan Âli Yücel, Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile Kemalizm arasında “kurumsal” bir bağ kuran ve bir bakıma “menteşe” görevi gören kişilerden biridir. Yücel hem bu hareketin doğuşuna zemin hazırlamış hem de daha önceki benzer yaklaşımlarla Mavi Anadoluçuluk'un bağlantısını sağlamıştır.³¹⁷

Feridun Andaç'a göre Hasan Âli Yücel'in dönemindeki kültür politikaları, Türkiye'de düşünce dünyasının gelişimine zemin hazırlamıştır. Mavi Anadoluçuların tek parti iktidarında “aydınlanma meşalesi yakmaları”na ve yirminci yılını geride bırakan cumhuriyetin “intelligentsia”sının doğuşuna vesile olmuştur.³¹⁸ Kemalist ideoloji ile Mavi Anadoluçuluk arasındaki ilişkiyi daha geniş bir perspektifle değerlendiren Seda Bayındır Uluskan, Hasan Âli Yücel'in yürütmüş olduğu kültür politikalarının amacını; “Türk inkılâbını geliştirmek ve ona ideolojik bir izah verebilmek” şeklinde tanımlar.³¹⁹ Vedat Günyol ise Atatürk döneminde başlayan ve İnönü dönemiyle birlikte yoğunlaşan çağdaşlaşma sürecinde Millî Eğitim Bakanı olarak görev yapan Hasan Âli Yücel'in çalışmalarını; “Türk insanına aydın ve uygar dünyanın kapısını açma yolunda büyük bir çaba” olarak değerlendirmektedir.³²⁰ Azra Erhat da benzer düşüncelerle Yücel'in varlığını “akıncı”, “ileriye itici”, “cana can katıcı” güç olarak görmektedir.³²¹ Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanı olduktan sonraki faaliyetlerini ele alan Ömer Karakaş, Yücel'in Türk Hümanizmi düşüncesini; “Doğu ve Batı senteziyle harmanlanmış fakat Batı'ya meyilli bir maarif ve kültür siyaseti” olarak değerlendirmektedir.³²²

³¹⁶ Aylin Özman “Hasan Âli Yücel”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 363.

³¹⁷ Barış Karacasu, “‘Mavi Kemalizm’, Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 335.

³¹⁸ Feridun Andaç, “Trajik Yazgısı Onu Yeniden Var Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1993, (Erişim), <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22305/001512412006.pdf?sequence=1>, 12 Haziran 2018.

³¹⁹ Seda Bayındır Uluskan, *age.*, s.256.

³²⁰ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 85.

³²¹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, Can Yayınları, İstanbul, 2003, s. 178.

³²² Ömer Karakaş, *Atatürk ve İnönü'nün İki Millî Eğitim Bakanı (Saffet Arıkan ve Hasan Âli Yücel) Döneminde Kültür Siyaseti (1935-1946)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 313.

1.4.3. Tercüme Bürosu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Telif ve Tercüme Heyeti (1924) olarak göreve başlayan ve 1926'da Talim ve Terbiye Dairesi olarak adı değiştirilen heyet, eğitim-öğretim için gerekli olan bazı ders kitaplarının çevrilmesi dışında önemli bir faaliyette bulunmamıştır.³²³ Çeviri faaliyetlerinin sistemli ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi ise İnönü dönemine rastlar. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in gayretiyle gerçekleştirilen en önemli kültürel faaliyetlerden biri de Batı edebiyatından yapılan çevirilerdir.

İnönü döneminde hümanizm düşüncesinin yaygınlaşmasının da etkisiyle Yunan-Latin ve Roma uygarlıklarına olan ilginin artmış olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda klasik olarak nitelendirilen eserlerin çevrilmesiyle yeni düşünce sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi ve ilk elden kitlelere ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu dönemdeki çeviri faaliyetlerinin başlangıcını, 1-5 Mayıs 1939'da toplanan Birinci Neşriyat Kongresi ile temellendirmek mümkündür. Bu kongre, Batı'nın sadece bilim ve teknik yönünden dikkate alınmasının yeterli olmayacağını düşünen Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in isteğiyle toplanmıştır. Aynı zamanda bu kongrede yayıncılık faaliyetlerinin sistemli ve kapsamlı bir şekilde yapılması için gerekli çalışmaların planlanması amaçlanmıştır.

Başbakan Refik Saydam, Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nin "kültür hayatının canlanması ve yeni kültür politikalarının belirlenmesi"³²⁴ amacıyla toplandığını ifade etmiştir. Hasan Âli Yücel, kongrenin açılış konuşmasında; ülkede o güne kadar devam eden kültür hayatından, basın-yayın faaliyetlerinden, resmî ve özel yayın evlerinin durumundan, telif ve tercüme eserler konusunda yaşanan sıkıntılardan söz etmiştir. Yücel, konuşmasının devamında yayın faaliyetlerinin bir bütün olarak ele alınacağını, kongrede alınan kararlar dolayısıyla yayıncılık faaliyetlerinin programlarının temellerinin atılacağını ve mevcut sorunlara çözümler sunulacağını belirterek kongrenin bir anlamda "danışma" hüviyetiyle çalışmalarına devam edeceğini belirtmiştir.³²⁵ Başbakan Refik Saydam'ın kongrenin amacıyla ilgili sarf etmiş olduğu ifadeler ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in açılış konuşmasında söylediği sözler, kongrenin sadece neşriyat faaliyetlerine odaklanmayacağını ortaya koymuştur. Ülkenin yazarları, yayıncıları, eğitimcileri, araştırmacıları, sanatkârları, milletvekilleri, hekimleri ve

³²³ Vedat Günyol, "Türkiye'de Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, ss. 324-330, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 325-326, s. 327-328.

³²⁴ Kadir Şeker, *agt.*, s. 108.

³²⁵ *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939): Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1939.

bakanlık görevlilerinden oluşan kongre, çeşitli encümenlerin kurulmasıyla çalışmalarına başlamıştır. Encümenlerin çalışma konuları ise şu şekilde belirlenmiştir:

Resmî ve hususî nesir teşekküllerinin sermaye ve kuvvetlerini azamî verim temin etmek üzere teksif ederek iş birliği etmeleri yollarının araştırılması ve bu esasa göre umumî bir neşriyat programı hazırlanması.

Dilimize tercüme ettirilecek eserlerin, klasikler dâhil olarak, en lüzumlarının senelere ayrılmış bir planda tesbit edilmesi ve bunların neşri için alakadarlar arasında iş bölümü yapılması.

Orta tahsil çağındaki gençlik için yazdırılması veya tercümesi lazım gelen eserlerin, tesbiti ile bunların neşri için bir program hazırlanması.

Bir çocuk edebiyatı kütüphanesini kısa zamanda vücutte getirmek için yapılması lazım gelen işler.

Halk için yapılması lüzumlu olan neşriyat için yıllara ayrılmış bir program vücutte getirilmesi.

Yazma ve basma eski kitaplarımızdan, yeniden neşri icap edenlerinin tesbiti.

Ansiklopedi ve müracaat lügatleri vücutte getirmek için yapılması lazım gelen hazırlıklar ve işler.

Memlekette telif ve tercüme teşvik edecek mükâfatlar ihdası ve bunların hangi esaslar dâhilinde verileceğinin tesbiti.

Hususî neşriyata devletçe yapılan yardımın daha verimli ve esaslı bir yola konulması.

Okumayı teşvik etmek ve neşriyatı tanıtmak için yapılabilecek propaganda.

Neşriyatın satış ve dağıtma işlerini tanzim için alınması faydalı olacak tedbirler.

Matbaalarımızda işin verimini artıracak ve kalitesini yükseltecek tedbirler.

Edebî mülkiyet hakkına dair olan mevzuatımızın günün ihtiyaçlarına göre tadili lazım gelen cihetlerinin tesbiti.³²⁶

Birinci Neşriyat Kongresi, modernleşmenin gerçekleşmesi için çeviriye duyulan gereksinimi dile getiren ilk toplantı olması bakımından önemlidir. Bu kongrede alınan kararlar gereği yapılacak olan çeviri faaliyetleriyle Türk toplumunun uygarlık yolunda büyük ve önemli adımlar atacağı düşünülmüştür. Hasan Âli Yücel, bu alandaki çalışmaların “Türk milletinin irfan ve medeniyetçe yücelmesini büyük bir gaye bilen Millî Şef İsmet İnönü’nün himayeleriyle ilgi ve alakaları sayesinde”, devlet tarafından da destekleneceğini beyan etmiştir.³²⁷ Yücel’in kongre kitabına yazdığı ön sözde; çeviri faaliyetleri için gerekli alt yapı ve ekonomik destek için devletin seferber olacağı dile getirilmiştir. Ayrıca kongre sonrasında yapılacak olan çalışmalar konusunda tutulacak yol hakkında bilgi vermiştir.

Birinci Türk Neşriyat Kongresi’de yapılan tespitler doğrultusunda 101’i Fransız, 41’i İngiliz, 35’i Yunan-Latin ve 29’u Rus yazarlardan olmak üzere toplam 248 eserin çevrilmesine karar verilmiştir. Belirlenen eserler arasında özellikle hümanist kültürle alakalı olanlara bilhassa ehemmiyet verilmesi, eserin tam olarak ve mümkün olduğunca aslından tercüme ettirilmesine önem verilmiştir. Hem çevirisi yapılacak eserlerin mahiyetini belirlemek hem de çeviri işinin gerçekleştirilmesi için bir tercüme bürosunun kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

³²⁶ *Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939): Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1939.

³²⁷ Öner Yağcı, “Hasan Âli Yücel’in Birinci Türk Neşriyat Kongresi Kitabına Önsözü”, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 231.

Kogrede kurulan encümenlerden biri olan Tercüme İşleri Encümeni'nin almış olduğu kararlar neticesinde, daha önce gelişigüzel yapılan çeviri faaliyetlerini sistemli bir şekilde devam ettirebilmek amacıyla, öncelikle bir Tercüme Heyeti oluşturulmuştur. Maarif Vekâletinin davet ettiği kişilerce oluşturulan Tercüme Heyeti, ilk toplantısını 28 Şubat 1940'ta yapmıştır. Bu toplantıda Halide Edip Adivar, Adnan Adivar, Saffet Pala, Nurettin Artam, Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Bedrettin Tuncel, Sabahattin Ali ve Enver Ziya Karal gibi dönemin önde gelen isimleri yer almıştır. İlk toplantının ardından Adnan Adivar başkanlığında çalışmalar başlayan Heyet, son toplantısında Tercüme Bürosu'nun kurulması kararını almıştır.³²⁸

Tercüme Bürosu, 1940-46 yılları arasında sırasıyla Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyüboğlu'nun başkanlığında altı yıl boyunca tercüme faaliyetleri yürütmüştür. Azra Erhat, Orhan Burian, Saffet Korkut, İrfan Şahinbaş, Nurettin Sevin ve Nusret Hızır gibi isimler; Tercüme Bürosu'nun çeviri çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Çeviri çalışmalarında bir sistem oluşturulmuş ve devletin de desteğiyle 1940-46 yılları arasında yaklaşık 900 yabancı eser Türkçeye aktarılmıştır.³²⁹ Edebî, felsefi ve düşünsel eserlerin çevrilmeye başlanmasıyla birlikte; ülkede zihinsel, toplumsal ve kültürel değişim ve gelişim için ihtiyaç duyulan gerekli kaynaklar büyük ölçüde sağlanmıştır.

Tercüme Bürosu, Hasan Âli Yücel'in 1946'da bakanlık görevinden ayrılmasının ardından etkinliğini yitirmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte ülkedeki siyasi ortamın değişmesi nedeniyle Tercüme Bürosu'nun çevirdiği eserlerin seçiminde de değişikliklere gidilmiştir. Tercüme Bürosu tarafından, kapatıldığı 1966 yılına kadar geçen süreçte, 1120 eserin çevirisi gerçekleştirilmiştir.³³⁰

1.4.3.1. Tercüme Dergisi

Tercüme Bürosu'nun yapmış olduğu çevirilerden toplumun haberdar olması sağlamak ve hümanizm düşüncesinin yaygınlaştırılmasına bir an önce başlamak için *Tercüme* adlı bir dergi çıkarılmıştır. *Tercüme* dergisinin ilk sayısı 19 Mayıs 1940'ta yayımlanmıştır. Derginin 19 Mayıs tarihinde çıkmış olmasının Atatürk'ün Millî Mücadele'yi başlatmış olduğu tarihle ilişkilendirilerek bilinçli bir şekilde belirlendiği anlaşılmaktadır. Böylelikle Türk hümanizmi,

³²⁸ Burcu Korucu, *agt.*, s. 119-120.

³²⁹ Vedat Günyol, "Türkiye'de Çeviri", s. 328.

³³⁰ Yücel Bulut, "Hasan Âli Yücel: İcraatları ve Eserleriyle Bir Eğitim Bakanının Portresi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI. Cilt, S. 12, ss. 665-684, 2008, s. 676.

yeni bir seferberlik başlangıcı gibi yansıtılmaya çalışılmış; okura gizli bir mesaj verilmek istenmiştir.³³¹ Zaman zaman yaşanan çeşitli aksaklıklar sebebiyle faaliyetleri sekteye uğrayan dergi, altmış dört sayı olarak basılmış ve 1966'daki son sayısının ardından yayın hayatına veda etmiştir.³³²

Tercüme dergisinin ilk sayısında Hasan Âli Yücel tarafından kaleme alınan ön sözde; medeniyetin bir bütün olduğu vurgulanarak “kültür tanışkanlığının” dil ve yazılı eserler aracılığıyla mümkün olduğu ifade edilmiştir. Düşünsel ve kültürel bir “intibak” olan çeviri faaliyetlerinin de her geçen gün artan bir öneme sahip olduğu belirtilmiş ve özellikle çevirinin mekanik bir aktarma işi olmadığı üzerinde durulmuştur:

Herhangi bir eser, ana dile geçirilmiş sayılabilmek için bu işi yapanın, müellifin zihniyetini benimsemesi, daha doğrusu müellifin mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi lâzımdır. Böyle olunca da o cemiyetten alacağı mefhumlarla kendi cemiyetinin fikir hazinesini zenginleştirmesi tabiidir. (...) Her anlayış bir yaratma olduğuna göre, iyi bir mütercim, büyük bir müellif kıymetidir.³³³

Tercüme dergisi, tamamının çevrilmesi mümkün olmayan fakat okurlara tanıtılmak istenen yapıtların bazı kısımlarının çevrilmesi için ayrılan “Tercümeler” başlıklı bölüm ile tarihî, kuramsal, eleştirel ve karşılaştırmalı yazılar içeren “Tetikler” başlıklı iki bölümden oluşmaktadır.³³⁴ Derginin neredeyse her sayısında bir çevirisi olan Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte ağırlıklı olarak Erol Güney, Azra Erhat, Oğuz Peltek, Lütfi Ay, Orhan Veli Kanık, Nusret Hızır ve Yaşar Nabi Nayır gibi isimlerin çevirileri bulunmaktadır. Telif yazılar söz konusu olduğunda ise Erol Güney, Lütfi Ay ve Nusret Hızır'ın isimleri ön sırada yer almaktadır. Bu telif yazılarda çoğunlukla hümanizm düşüncesi ele alınmaktadır.³³⁵

Çeviri çalışmaları genellikle önemsenmeyen bir konudur. Çevirmen ise telif eserin başka bir dile aktarılmasını sağlayan bir “aracı” olarak görülmektedir. Bu düşünceler, Türkiye’de çeviri

³³¹ Fayıka Göktepe, *Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Tercüme Dergilerinin Çeviri Sosyolojisi Açısından İrdelenmesi (1940-1946)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 56-57.

³³² Tercüme Dergisi ile ilgili daha kapsamlı bilgiler için bkz. Nazik Göktaş, *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin Yeri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005.

³³³ Hasan Âli Yücel, “Ön Söz”, *Tercüme*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, S. 1, Ankara, Mayıs 1940, s. 2.

³³⁴ Hilmiye Özdilek, *Tercüme Dergisi ve Türkiye'deki Çeviri Eleştirisi Serüvenine Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

³³⁵ Nazik Göktaş, *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin Yeri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005, s. 46.

faaliyetlerinin öneminin yeterince kavranamamış olmasından ileri gelmektedir. Oysa çevirinin “bir nevi telif olduğunu unutmamak lâzım”dır.³³⁶ Başka dillerde yazılmış eserlerin anadilde okunabilmesi ve eserde verilmek istenen düşüncelerin doğru bir şekilde aktarılabilmesi için düzgün yapılan bir çevirinin önemi büyüktür. Azra Erhat, “Yunan Eserlerinin Almanya’da Tercümesi”³³⁷ başlıklı yazısında; ulusal bilincin kazanılmasıyla gerçekleşecek olan modernleşme çabalarında dil ve millî bilinç arasındaki ilişkiye değinir. Çeviri faaliyetlerinin ise “Millî dehaların aralarındaki fikri münasebatı ifade eden canlı bir vasıta” olarak ele alınması gerektiğini belirtir.³³⁸ Vedat Günyol, “Yazgımızın katı sınırında, ayrı diller, ayrı alışkanlıklar, görgüler görüşler, inanışlarla yaşaya gelen insanları çeviriden başka bir iletişim aracıyla bir araya getirmek mümkün değildir.”³³⁹ sözleriyle çevirinin önemi üzerinde durur. Şehnaz T. Gürçağlar’a göre çeviri; sadece dil, edebiyat ve yayıncılık faaliyetleriyle ilgili bir uğraş değildir. Gürçağlar, çok çeşitli alanlarla ilişkili olan çeviri faaliyetlerini; “ulus inşa etme aracı, toplumsal dönüşüm süreçlerinin tetikleyicisi ya da aracısı ya da bir toplumsal dışavurum biçimi” şeklinde niteler.³⁴⁰ Nedim Gürsel, çeviri faaliyetlerini geçiş dönemindeki toplumların “geleneksel ideolojinin etkisinden” kurtulabilmek için kültürler arası bir sıçrama olarak görür. Gürsel, çeviri faaliyetlerinin aynı zamanda geçmiş ve bugün arasındaki düşünsel sürekliliğine vurgu yaparak çevirinin çok yönlülüğüne dikkat çeker.³⁴¹ Çeviri konusunun önemini gösteren bu örneklerden de anlaşılacağı üzere *Tercüme* dergisi Türkiye’deki fikir hayatının gelişimine büyük katkılar sağlamış bir dergidir.

Kültürel gelişimin sürdürülebilmesi için dil en önemli araçtır. *Tercüme* dergisiyle birlikte zihinsel, toplumsal ve kültürel gelişim için evrensel insanlık değerlerinin dile getirildiği yapıtların çevrilmesinin zorunluluğu daha iyi anlaşılmuştur. Çünkü millî kültürün insanlığın manevi gelişimine katılımı, ancak evrensel değerlerle beslenebildiği takdirde mümkündür. Bu bakımdan *Tercüme* dergisinin yüklendiği en önemli işlev, millî kültürün evrensel boyuta taşınabilmesi için başka fikirlere ve kaynaklara erişimi kolaylaştırmış olmasıdır.

³³⁶ Bedrettin Tuncel, “Tercüme Meselesi”, *Tercüme*, I. Cilt, S. 1, ss. 79-82, 19 Mayıs 1940, s. 79.

³³⁷ Azra Erhat, “Yunan Eserlerinin Almanya’da Tercümesi”, *Tercüme*, I. Cilt, S. 1, ss. 83-89, 19 Mayıs 1940, s. 86.

³³⁸ Azra Erhat, “Yunan Eserlerinin Almanya’da Tercümesi”, s. 86.

³³⁹ Vedat Günyol, “Türkiye’de Çeviri”, s. 324.

³⁴⁰ Şehnaz T. Gürçağlar, *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 9-10.

³⁴¹ Nedim Gürsel, “Uygarlık ve Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, ss. 320-323, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 321.

Tercüme dergisi, Türk Hümanizmi düşüncesinin yerleşmesinde işlevsel bir öneme sahiptir. Nitekim derginin 39. ve 40. sayıları “Yunan Özel Sayısı” olarak yayınlanmıştır. Bu durum Türk Hümanizmi düşüncesinde Antik dünyanın önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir. Nitekim Hasan Âli Yücel, *Tercüme* dergisinin “Yunan Özel Sayısı” için kaleme aldığı ön sözde; Antik dünyanın “hümanist aydınlanma” için gerekliliğine vurgu yapmıştır:

İçinde bulunmaya mecbur olduğumuz medeniyet dünyasının kökü, Eski Yunan’dadır. Bu ilkenin duyuluşu demek olan “Hümanizma” iyi anlaşılmalıdır, bu gerçek, şu veya bu türlü taassupçu fikirlere sapılarak inkâr olunur, bir asırdır hasretle beklediğimiz düşünüş kalkınması olamaz veya uçak devrinde kağıtla yürür. (...) Eski Yunanlıları, dilleri, yapıları, sosyal hayatları, insanlığa yadigâr kalmış bütün eserleriyle tanımakta, kendimizi duyup anlama bakımından da büyük bir zaruret olduğunu takdir ediyoruz.³⁴²

Tercüme dergisi, Türkiye’de çeviri alanında yayımlanmış ilk dergidir. Dergide Türkçenin zenginleşeceği ve çevrilen yapıtların Türk edebiyatı için örnek teşkil edeceği düşüncesiyle yoğun bir çeviri faaliyeti yürütülmüştür. Bu nedenle dergi Türk neşriyatı için olduğu kadar Türk kültür hayatı için de önemli bir yere sahiptir. Nazik Göktaş, “bir aydınlanma anıtı” olarak betimlediği *Tercüme* dergisinin 1966’da yayın faaliyetlerinin son bulmasını büyük bir kayıp olarak değerlendirir. Göktaş, derginin önemini; “Çevirinin Avrupa’da bir bilim dalı olarak ancak 1950’li yıllardan sonra kabul edildiği anımsanırsa, Türkiye’de 1940’lı yıllarda başlatılan çeviri etkinliği yanında daha ilk sayılarından itibaren çeviri alanında kuramsal ve uygulamalı yazıların yer aldığı bir dergi çıkarılmış olmasının önemi daha iyi anlaşılır” sözleriyle açıklar.³⁴³

1.4.4. Klasiklerin Çevrilmesi

İnönü döneminde çeviri çalışmaları kültürel bir faaliyet alanı olarak görülmüştür. Özellikle hümanizm anlayışının yerleşmesi ve kökleşmesi için atılan adımlardan biri de dünya klasiklerinin çevrilmesi olmuştur. Tercüme Bürosu’nun kurulmasının ve *Tercüme* dergisinin yayın faaliyetlerine başlamasının hemen ardından *Dünya Edebiyatından Tercüme*ler (Dünya Klasikleri) dizisi yayımlanmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dünya Klasikleri için yazdığı sunuş yazısında çeviri faaliyetleriyle ilgili olarak neyi amaçladıklarını ve klasik eserlerin çevrilmesinin gerekliliği hususundaki inancını şu şekilde ifade etmiştir:

³⁴² Hasan Âli Yücel, “Önsöz”, *Tercüme*, V. Cilt, S. 39-40, 19 Mart 1945, s. II-III.

³⁴³ Nazik Göktaş, *agt.*, s. 102.

Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktadır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz.³⁴⁴

Hasan Âli Yücel, tercümelerin ilk baskılarında yer alan ön söz yazısında; klasiklerin Türkçeye çevrilmesinin medeniyet yolunda atılmış önemli bir adım olarak önemsediyini belirtir. Çeviri faaliyetlerini Türk irfanını kuvvetlendirmek ve onun gelişmesine, ilerlemesine hizmet etmek olarak değerlendirir. Klasiklerin çevrilmesinin hümanizm anlayışının Türk toplumunca benimsenmesine yardımcı olacağına dair inancını ifade eder. Ona göre hümanizmin ilk anlayış ve duyuş aşaması, insan ruhunun en somut şekilde ifadesi olarak tanımladığı sanat eserlerinin benimsemekle başlar. Bir milletin, başka milletlerin edebiyatını kendi diline çevirmesi ise zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde arttırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. Zekâsını bu tür eserlerin her türlüüne yöneltebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kitlenin ruhuna kadar işleyen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki birey ve toplumun teması, zamanda ve mekânda bütün sınırları aşacak bir sağlamlık ve yaygınlık gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Tercüme faaliyetlerini medeniyet yolundaki en önemli etkenlerden biri olarak gören Yücel, bu konudaki görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

Tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun gelişmesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde hiç değilse devlet eli ile yüz ciltlik hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgiyi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.³⁴⁵

Dünya edebiyatından seçkin eserlerin Türkçeye çevrilmesi, üstelik bunun bir program çerçevesinde sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi, hümanizmin yaygınlaştırılması için atılmış önemli bir adımdır. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı ve Millî Eğitim Bakanı, bu çeviri dizisinde çıkan kitapların sunuş yazılarında; Türkçeye kazandırılan eserlerin hümanizm ruhunun toplumda yaygınlaşmasına vesile olacağına dair temennilerini paylaşmışlardır. Suat Sinanoğlu, İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel tarafından klasikler dizisine yazılan sunuş

³⁴⁴ Vedat Günyol, "Türkiye'de Çeviri", s. 328.

³⁴⁵ Hasan Âli Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971, s. 172-173.

yazarlarını; “Batı’nın hümanist kültürünü Türkiye’de kökleştirmek azmini ortaya koyan değerli iki belge” olarak değerlendirmek gerektiğini vurgular.³⁴⁶

Dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi, kültürel anlamda hümanist bir dünya görüşünün Türk toplumunda yer edinebilmesi için gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biridir. Hasan Âli Yücel, hümanizmin bir zihniyet olarak ülkede yerleşmesini ve kabul görmesini istemiştir. Yücel, hümanizmi sadece Antik kültürün getirdiği kazanımlar olarak görmeyip tüm insanlığın oluşturduğu ortak bir kültürel mirasa sahip çıkmak olarak değerlendirmiştir. Türk milletinin de kendi medeniyetini geçmiş medeniyetlerin kültürel birikimlerinden faydalanarak bütün insanlığı kucaklayan bir seviyeye ulaştırmasını arzulamıştır. Yücel’e göre kültür, insanlığın bugüne kadar elde etmiş olduğu bilgilerin ve tecrübelerin insan ruhunda ve zekâsında hazmedilmiş, benimsenmiş, öz varlığa sinmiş hâlidir:

Kültür, ne sadece bilgi, ne de ezberlenip tekrar edilmiş tecrübe formülleridir. Kültür, bütün bu bilgilerin ve tecrübelerin insan ruhunda ve zekâsında hazmedilmiş, benimsenmiş, öz varlığa sinmiş hâlidir. Garp medeniyetinin Hümanizma adıyla eski Yunan medeniyetinden alıp bugüne kadar getirdiği anlayış, buna işaret eder. Bizim kanaatimizce kaynağı ve pınarı eski Yunanla da tahdit etmeyip daha arkalara ve başka diyarlara gitmek, nerede insan ruhunun kendine göre mâna taşıyan bir izi ve eseri varsa onları da içine alarak en geniş kavramıyla Hümanizmayı bütün insanlığı kucaklayan bir anlayış hâlinde görmek lazımdır.³⁴⁷

Hasan Âli Yücel, “düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işleyen ve sinen bir tesire sahiptir.” sözleriyle edebî eserlerin taşıdığı değere vurgu yapmıştır.³⁴⁸ Dünya edebiyatının önde gelen eserlerinin Türk edebiyatının gelişimine yardımcı olacağına inanmıştır. *Tercüme* dergisinin 52. sayısında yer alan sunuş yazısında; edebiyat alanında gerçekleştirilmek istenen bir rönesanstan bahsedilmektedir. Sunuş yazısında yer alan; “Batı dillerinden dilimize çevrilen klasiklerin hazırladığı zemin üzerinde büyük bir edebiyat rönesansının gerçekleşeceğine inanıyoruz.” ifadeleriyle de bu maksatla gerçekleştirilmiş olan klasik eserlerin çevirilerinin önemine dikkat çekilmektedir.³⁴⁹ Çeviri faaliyetlerinin ve *Tercüme* dergisinin amacının “her şeyden evvel, memleket için bu çok hayırlı ve müspet dava etrafında bütün aydınları toplamak, tercümeyi bir zevk ve sanat işi olarak sevdirmek, klâsiklerin sayısı çoğalınca kadar mümkün olduğu

³⁴⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 4.

³⁴⁷ Hasan Âli Yücel, *age.*, s. 172.

³⁴⁸ Vedat Günyol, “Türkiye’de Çeviri”, s. 329.

³⁴⁹ “Önsöz”, *Tercüme*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, S. 52, Ankara, 1951, s. 2.

kadar çok metin ve örnekle Batı dünyasını Türk okuyucusuna tanıtmak” olduğu açıklanmaktadır.³⁵⁰

Hasan Âli Yücel, insanlığın ortak değerleriyle var olan kültürel bütünlük içerisinde yer alabilmek için bu bütünün bir parçası gibi hareket edilmesi gerektiğine inanmıştır. Bu konuyla alakalı konuşmalarında ve yazılarında, klasik eserlerin çevirisinin önemine ve işlevselliğine dair düşüncelerini savunmuştur. Dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesiyle birlikte, insanlığın ortak sesi olan yapıtların yeniden Türk şuurunda dile geldiklerini ileri sürmüştür.³⁵¹ Vedat Günyol, “uygar dünyanın ünlü yapıtları” olarak adlandırdığı klasiklerin çevrilme amacının “hümanizma düşüncesi ve ruhu”nda aranması gerektiğini belirtmiştir. Günyol, dünya klasiklerinin Türkçeye kazandırılması sayesinde insanlar arasında bir köprü kurulmuş olduğunu ifade etmiştir.³⁵²

Azra Erhat, Tercüme Bürosu’nun o dönemdeki çalışmalarını, klasik eserlerin çevirilerini ve *Tercüme* dergisinin yayımlanmasını, Türkiye’de “çıgır” açıcı faaliyetler olarak değerlendirmektedir. Erhat’a göre Türk aydınlarının ve sanatkârlarının dünya düşünüyü, yazını ve sanatı ile irtibat kurmasında Tercüme Bürosu’nun büyük payı bulunmaktadır. Erhat, Tercüme Bürosu’nun yalnız kültür ve edebiyat sahasında etkili olmakla kalmayıp yayıncılık faaliyetlerinin de düzene girmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir.³⁵³ Nedim Gürsel, çeviri faaliyetlerini “ütopyacı, çok da geç kalmış bir akım” olarak niteler. Bu çalışmaların “Anadolu kültürünün temellendirilmesinde başlıca rolü oynadığını” ifade eder. Çeviri faaliyetlerini; “Anadolu kültürünün kaynak metinlerine yönelen çağdaş bir Yeniden Doğuş hareketi olarak” değerlendirir.³⁵⁴

Cumhuriyet rejiminin hedefleri doğrultusunda; bilinçli kuşaklar yetiştirmek amacıyla hareket edilmiş, özellikle eğitime yönelik faaliyetler üzerinde titizlikle durulmuştur. Tercüme Bürosu aracılığıyla yapılan çeviriler, modernleşmenin önemli bir ayağı olarak görülen kültürel değişimin gerçekleştirilmesinde dinamizm sağlamıştır. Tercüme Bürosu’nun etkinlik gösterdiği 1940-1966 yılları arasında, toplam 1120 eser Türkçeye aktarılmıştır. Bunlar hem Doğu hem de Batı kültürüne yön veren, edebî açıdan kıymet taşıyan eserlerdir. Bu çeviriler

³⁵⁰ Nazik Göktaş, *agt.*, s. 56-57.

³⁵¹ Hasan Âli Yücel, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, s. 172.

³⁵² Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 85-86.

³⁵³ Azra Erhat, “Tercüme Bürosu”, *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz. Konur Ertop, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 305.

³⁵⁴ Nedim Gürsel, “Uygarlık ve Çeviri”, s. 323.

vasıtasıyla insanlığın evrensel duygu ve düşüncelerini aktarmak; hümanizma ruhunu Türk toplumuna aşılacak ve çağdaş uygarlık anlayışı doğrultusunda belirlenen hedeflere ulaşmak için büyük adımlar atılmıştır.

Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekili olduğu dönemde; devlet eliyle başlatılan çeviriler, Yücel'in 5 Ağustos 1946'da görevinden ayrılmasıyla sekteye uğramıştır. Tercüme Bürosu'nun faaliyet gösterdiği 1940-1966 yılları arasındaki dönemde yayınlanan 1120 eserden 482'sinin çevirisi, Yücel'in Maarif Vekili olduğu 1940-1946 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.³⁵⁵ Tercüme Bürosu'nun yaptığı çevirilerden neredeyse yarısının bu altı yıllık süre içinde gerçekleştirilmiş olması, Yücel'in döneminde bu konuya gösterilen önemi ortaya koymaktadır.

1.4.5. Köy Enstitüleri

Hasan Âli Yücel'in döneminde kurulan Köy Enstitüleri, Cumhuriyet dönemi ile başlayan toplumsal kalkınmanın halka ulaştırılabilmesi amacıyla eğitim alanında gerçekleştirilmiş olan önemli bir atılımdır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günlerde nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Ülke nüfusunun çok büyük bir bölümü ise okuma yazma bilmiyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan okuma yazma seferberliği; Millet Mektepleri ile devam ettirilmiş, Halkevleri ve Halkodaları gibi kurumlar aracılığıyla halkın eğitimi için uğraş verilmişti. Fakat yapılan çalışmalar uygulama alanında yetersiz kalmış, halkın cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda hedeflenen eğitimi istenen düzeyde yerine getirelimemişti. 1940'lı yıllara gelindiğinde köylere ve kırsal kesimde yaşayan halka yönelik yapılan çalışmalar hâlâ beklentileri karşılayamamıştı. Köylerin bayındırlaştırılması sağlanamamış, köylünün eğitim sorunu çözüme kavuşturulamamıştı. Türk köylüsü, Cumhuriyetin getirdiği kazanımlardan yararlanılamadığından yaşama biçimi ve zihniyetiyle çağın çok gerisinde kalmıştı.

Köy Enstitüleri projesinin temelleri, 11 Haziran 1937'de kabul edilen 3238 sayılı Köy Eğitim Kanunu ile atılmıştır. Bu kanunla; nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılmasında köylülere rehberlik etmek üzere köy öğretmenleri istihdam edilmesi kararı alınmıştır. Köy öğretmenleri, Maarif ve Ziraat vekillikleri tarafından ziraat işleri yaptırılmaya elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirileceklerdir. Eğitim bulunan köylerden lüzumu kadarı birleştirilerek bir bölge teşkil edilecek ve her bölgeye gezici bir

³⁵⁵ Yücel Bulut, *agm.*, s. 676.

başöğretmen veya öğretmen tayin olunacaktır. Köy eğitimlerine işlerini görmek üzere ihtiyaçları miktarınca tohum, fidan, damızlık hayvan ve ziraat aletleri gibi gereksinimleri ücretsiz olarak valiliklerce sağlanacaktır.³⁵⁶

Hasan Âli Yücel'in başkanlığında 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Maarif Şûrası'nda; kırsal kesimdeki halkın eğitiminin önemi konusunda görüş birliğine varılmış, köy okullarının üç sınıftan beş sınıfa çıkarılması kararı alınmıştır. Bu şûrada yapılan değerlendirmeler ve ortaya atılan görüşler, karar olarak alınmış olmasa da, Köy Enstitülerinin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde, 17 Nisan 1940'ta kabul edilen 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile Tarım Bakanlığı'nın saptadığı yörelerde on bir enstitü kurulmuştur. 1937-38 yıllarında açılmış olan üç öğretmen okulu da enstitüye dönüştürülmüştür.³⁵⁷ Köy Enstitülerine öğretmen yetiştirmek için Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır. 19 Haziran 1942'de çıkarılan 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ile de Köy Enstitülerinin teşkilat yapısı belirlenmiştir.³⁵⁸

Köy Enstitüleri Kanunu'na göre; köy öğretmeni ve köye yararlı olacak diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif vekilligince Köy Enstitüleri açılmasına karar verilmiştir. Enstitülere köy ilkokullarını bitirmiş sıhhatli ve yetenekli köylü çocuklar seçilerek alınacaktır. Enstitülerin tahsil süreleri en az beş yıl olarak belirlenmiştir. Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenler, tayin edildikleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini görmekle mükellef olacaklardır. Ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atölye gibi tesislerle köylülere rehberlik edecekler ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini sağlayacaklardır. Köy Enstitülerinden mezun öğretmenlere ihtiyaç duydukları âletler, ıslah edilmiş tohum, hayvan, fidan gibi üretim araçları köy öğretmenlerinin tayin edildikleri okulların demirbaşına geçirilmek suretiyle devletçe karşılanacaktır. Köy okuluna ait her türlü demirbaş eşya, hayvan ve saire okulun malı olup bu işletmeden elde edilecek hâsılat, öğretmene ait olacaktır. Ancak, öğretmenin köyden ayrılışında bu demirbaşlar yeni gelen

³⁵⁶ Köy Eğitim Kanunu, *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1937, S. 3639, No. 3238.

³⁵⁷ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 268.

³⁵⁸ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Bekir Semerci, "Yeni Arayışlar", *Köy Enstitüleri Amaçlar-İlkeler-Uygulamalar*, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 35; Feyzullah Ertuğrul, *Köy Enstitüleri Sistemi ve Düşündürdükleri*, Güldiken Yayınları, Ankara, 2001, s. 47.

öğretmene, bu mümkün olmadığı hallerde yeni öğretmen gelinceye kadar köy ihtiyar heyetine, işletilmek üzere teslim edilecektir. Öğretmenin olmadığı süre içinde işletmeyi köy ihtiyar heyeti yürüttüğünde işler imece ile yapılacaktır. Bu suretle elde olunan mahsullerden satılması zaruri olanlar, ihtiyar heyetlerince satılarak nakden ve diğerleri aynen muhafaza edilip yeni öğretmene devir ve teslim olunacaktır. İşletmeye ait eşya ve tesisat ile hayvanlar devlet emvali muamelesine tâbi tutulacaktır. Köy öğretmenlerinin tayin edilecekleri okulların binaları ve öğretmen evleri, gezici başöğretmenin nezaretinde köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılacaktır. Öğretmen tayin edilecek köylere keyfiyet üç yıl önceden bildirilecektir ve köy bütçesinde de ona göre tedbirler alınması sağlanacaktır. Öğretmen işe başlamadan önce okul binası ile öğretmen evi tamamen bitirilmiş olacaktır. Köy okulları binalarının tamiri ve okulun masrafları, köy ihtiyar heyetlerince temin edilecektir. Köy öğretmenleri, öğretmenlerin eşleri ve çocuklarının sağlık hizmetleri, Maarif Vekilliği tarafından parasız olarak karşılanacaktır.³⁵⁹

Hasan Âli Yücel, Köy Enstitüleri Kanunu'nun TBMM'deki görüşmeleri esnasında mevcut tartışma ve itirazlar üzerine bir konuşma yapar. Konuşmasında bu kurumların daha önceki eğitim-öğretim kurumlarına benzemediğini söyleyerek Köy Enstitülerinin farklılıklarını anlatır. Köy Enstitülerinin, köylere kalkındırmak için yeni bir anlayışla oluşturulmuş müesseseler olduğunu ifade eder. Köy Enstitüleri Kanunu, 148 milletvekilinin “sessiz muhalefeti”ne karşın 278 milletvekili tarafından kabul edilir. Bir anlamda ilerleyen yıllarda sert eleştirilere maruz kalacak olan enstitülerin daha yasanın görüşüldüğü andan itibaren “sessiz” de olsa muhalefetle karşılaşması bu kurumların uğrayacağı akıbetin de işaretidir.³⁶⁰

Köy Enstitülerinin ortaya çıkış amacı, sadece kırsal kesimde kalkınmanın gerçekleştirilmesi değil, aynı zamanda toplumsal yapının da değişmesini sağlamaktır. Bir taraftan köyde yaşayanlar eğitilerek zihinsel ve kültürel anlamda gelişmeleri sağlanacak, diğer taraftan da köylü yaşadığı yerlerde mamur kılınacaktır. Böylelikle planlanan kültür politikaları hayata geçirilecek; köyde etkinliği ve taraftarı az olan Kemalist ideolojinin yayılması sağlanacaktır.³⁶¹ Bu bağlamda “Köylüyü ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamda etkin kılmak, bilinç düzeyini yükseltmeye çalışmak”³⁶² amacıyla bölgesel özelliklerin dikkate

³⁵⁹ Köy Enstitüleri Kanunu, *Resmî Gazete*, 22 Haziran 1940, S. 4491, No. 3803.

³⁶⁰ Kadir Şeker, *agt.*, s. 28-29.

³⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 285-292.

³⁶² Ziyet Bahadır, *Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelemesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 1994, s. 74.

alındığı bir program oluşturulmuştur. Başvekil Şükrü Saraçoğlu, 1942 yılında yapılan hükûmet programı müzakerelerinde; Köy Enstitülerinin önemini ve işlevini şu sözlerle açıklamıştır:

Son yılların gayretiyle dünyadaki arkadaşlarının safına çıkmış olan üniversitelerimiz, yüksek mekteplerimiz ve bunları dolduran gençlerimiz her gün ağırlaşan bilgileri ve artan adedleri ile ideale doğru hamleler yapmağa hazırlanıyor. Onun için bu gençlerdeki heyecanları beraber yaşamak ve onlarla daha çok çalışmak kararındayız. Bugün için henüz pek genç olmakla beraber Köy Enstitüleri köylerimizi ve köylülerimizi daha şimdiden yükseltmeğe başlamıştır. Bu iki uç arasındaki yüz binlerce Türk genci bir tek yoldan aynı hedefe yürümek için hazırlanıyor. Köylüyü topraksız, toprağı da köysüz bırakmayacağız ve yavaş yavaş toprağı, sanatı ve tekniğı sadece bilginin emrine geçireceğiz.³⁶³

Köy Enstitüleri, 1943'ten sonra tam olarak çerçevesi oluşturulmuş bir eğitim programıyla faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.³⁶⁴ Enstitülerde yürütülen eğitim-öğretim çalışmaları ziraat işleri, kültür dersleri ve atölye işleri temel alınmak üzere belirlenmiştir. Temel derslerin yanında verilen ve gündelik hayatı kolaylaştıracak nitelikteki uygulama dersleri ile kazandırılan beceriler sayesinde öğrencilerin bizzat üretime katılarak iş ve meslek edinmeleri hedeflenmiştir. Bunların yanı sıra, arzu edilen kültürel gelişimi sağlamak için, her gün birer saatlik serbest okuma dersleri zorunlu tutulmuş; yatılı öğrenciler için akşamları okuma saatleri düzenlenmiştir. Enstitüler, üretime odaklı “yaparak ve yaşayarak öğrenme modeli” uygulanması yönüyle Türk eğitim sistemi içerisinde farklı bir nitelik taşımıştır.³⁶⁵

Köy Enstitülerinde görev yapacak öğretmenlerin barınma, sağlık ve üretim konusundaki her türlü temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Üstelik o döneme göre iyi kabul edilebilecek bir maaş verilmiş ve okul işletmesinin geliri köyün öğretmenine bırakılmıştır. Böylelikle kentli öğretmenleri köyün o günkü çok ilkel koşullarında tutmak amaçlanmıştır. Bu öğretmenler, Atatürk devrimlerine gönülden bağlı, modern tarımı iyi bilen, yapı ve marangozluk işlerinden anlayan, köylünün hükûmet kapısındaki işlerini çözebilecek niteliklere sahiptirler. Köylerde görev yapacak öğretmenler olabildiğince kendi memleketlerine yakın bölgelerden seçilmeye çalışılmıştır. Böylelikle öğretmenin, kendisi de yöre köylüsü olduğu için, köylüleri daha iyi anlaması ve onlarla iyi iletişim kurabilmesi arzu

³⁶³ “Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Riyasetinde Teşekkül Eden İcra Vekilleri Heyetinin İç ve Dış Siyaseti Hakkında Beyanatı”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri I. Cilt (24 Nisan 1920–22 Mayıs 1950)*, haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s. 366.

³⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Nurgün Koç, *Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 196.

³⁶⁵ Nurgün Koç, *agt*, s. 210-213.

edilmiştir. Sina Akşin, Köy Enstitülerinin Atatürk devrimlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılmasında üstlendiği işleve vurgu yaparak Köy Enstitüleri projesinin büyük bir başarıyla uygulanmış olduğunu belirtir:

1954'e değin 25.000 enstitülü öğretmen yetiştirildi. Bu büyük başarı İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un eseridir. Bu denli kısa sürede, savaş şartlarında, yokluklar içinde, Türkiye'nin değişik köylerinden 25.000 öğretmen yetiştirilmiş olması başlı başına bir başarıdır. Bunların içinden Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi ünlü yazarlar çıkmıştır. 25.000 ilkel köye, Atatürk devrimine inanmış, çağdaş insanın gelmesi ise önemli bir olaydır. Bunlar hem öğretmen, hem çağdaş tarımcı, hem yapı ve marangozluktan anlayan, asgari sağlık bilgileri olan, köylünün hükümet kapısındaki işlerini çözebilecek, üstelik kendisi de yöre köylüsü olduğu için köylüleri anlayacak, onlarla iletişim kurabilecek insanlardı. Bugün Atatürk devrimi Türkiye'de kök salabilmişse, ülkemiz şimdiki gelişmişlik düzeyine ulaşmışsa, bunda Köy Enstitülerinin önemli payı yadsınamaz.³⁶⁶

Falih Rıfki'nın "İçine girilmeyen köy yerinden oynamaz. Bütün değişiklikleri, yeni şartları kerpicinin içinden seyreder durur. Köyün katı görenek ve güvensizlik kabuğunu kırarak onun karimi içinde yer almamız lazımdır."³⁶⁷ sözleri, Cumhuriyet döneminde köye ve köycülük faaliyetlerine verilmesi gereken önemi ortaya koymaktadır. Köy Enstitüleri, Halkevlerinininkine benzer amaçlar doğrultusunda "devletin toplumu ıslah etme fikrine toplumun katılmasını sağlamak" için açılan eğitim-öğretim kurumlarıdır.³⁶⁸ M. Asım Karaömerlioğlu, Köy Enstitülerinin Türk eğitim sistemi içerisindeki önemini; enstitülerdeki eğitim-öğretim programının "iş" ve "üretim" odaklı olarak düzenlenmesine bağlamaktadır. Ona göre Köy Enstitüleri, 1930'larda artan köycülük faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu faaliyetlerin neticesinde köylerde gerçekleştirilmek istenen eğitim reformunun belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için şehirlerde uygulanmakta olan eğitim sisteminden daha farklı olan birtakım gereksinimlerin karşılanması gerektiği anlaşılmıştır:

Köyü hedefleyen bir eğitim sistemi köy hayatının gereksinimleri üzerine kurulmalıydı. Bu nedenle köycüler şehirlerde gerçekleştirilen genel, soyut eğitime karşıydılar. Köydeki eğitim sisteminin şehirlerden bütünüyle farklı olmasını ve özellikle de mesleki eğitime dayanmasını istiyorlardı. Başarılı bir eğitim reformunun gerçekleşmesinde kilit rolün yeni ve farklı bir köy öğretmenleri kuşağının ortaya çıkması olduğu düşüncesi köycüler arasında yaygındı. Bu noktada en büyük rol köy öğretmenlerine düşecekti. Bu öğretmenler, her şeyden önce köylüler arasından devşirilmeliydi, çünkü şehir kökenli öğretmenler ilk fırsatta şehirlere geri dönme eğilimindeydiler.³⁶⁹

³⁶⁶ Sina Akşin, *age.*, s. 268-269.

³⁶⁷ Falih Rıfki Atay'dan akt. Bilsay Kuruç, "Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 303.

³⁶⁸ Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 61.

³⁶⁹ M. Asım Karaömerlioğlu, "Köy Enstitüleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 287.

Köy Enstitüleri, kurulduğu günden itibaren siyasal tartışmaların konusu olmuştur. Türk siyasetinde sol kesimi temsil eden ve Kemalist eğilimli çevreler için “gerçek” Kemalizmin göstergesi olan eğitim kurumlarıdır. Siyaseten sağ çizgide yer alan ve muhafazakâr kesim için ise Tek Parti rejiminin ideolojisini yaymak için oluşturulmuş, Komünist zihniyetin ürünü olan, Türk toplumunun yapısına ve ahlaki değerlerine aykırı nesiller yetiştirmeyi amaçlayan okullardır. Toplumun neredeyse her kesimini içine sürükleyen tartışmaların ve eleştirilerin ardından Köy Enstitüleri, Demokrat Parti döneminde çıkarılan 6234 sayılı Köy Enstitüleri ile İlk Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanun’un yürürlüğe girmesiyle birlikte 27 Ocak 1954 tarihinde kapatılmıştır. Köy Enstitüleri, günümüzde de hâlâ gündeme gelmekte, çeşitli tartışmalara konu olmaya devam etmektedir.

Hasan Âli Yücel’in Maarif vekilliği döneminde Türk hümanizmini gerçekleştirebilmek için Köy Enstitüleri ve çeviri faaliyetlerinin yanı sıra ortaokul ve lise derslerinin içeriklerinde de değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Atatürk döneminde okullarda verilen derslerin müfredatı millî kültürün öğretilmesi ve yaygınlaştırılması doğrultusunda düzenleniyordu. Türkçe derslerinde yabancı sözcüklerden arındırılmış ders kitapları kullanılıyor, Türkçenin güzellikleri vurgulanıyor ve Türkçenin önemi aşılanıyordu. Tarih derslerinin program ve ders kitapları ise Türk Tarih Tezi anlayışı dikkate alınarak hazırlanıyordu. İnönü dönemiyle birlikte ders içeriklerinin; millî kültür yerine hümanist kültür anlayışına göre belirlendiği görülmektedir. 1939’da toplanan I. Maarif Şûrası’nda Türk kültürünün yerine hümanist Batı kültürünün derslerde yer alması yönünde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Tartışmalara sebep olan bu konu hakkında şûrada herhangi bir karar alınmamıştır. Ancak derslerin içeriği, hümanizm anlayışına göre belirlenen hedefler doğrultusunda hazırlanmıştır. Örneğin 1938-1950 yılları arasındaki ortaokul ve lise tarih derslerinin müfredatı incelendiğinde; Yunan ve Roma tarihine daha çok ağırlık verildiği görülmektedir.³⁷⁰

İnönü dönemindeki eğitim politikalarının hümanizme göre şekillendirilmek istendiğinin bir diğer göstergesi, liselerde klasik kolların kurulmasına yönelik çalışmalardır. I. Maarif Şûrası’nda Hasan Âli Yücel, Yunanca ve Latince derslerinin önemine değinmiş ve bu

³⁷⁰ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Keskin, “Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Döneminde Ortaokul-Lise Tarih Programları ve Ders Kitaplarındaki Dönüşüm”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, Mayıs–Haziran 2012.

derslerin programda yer almamasını eksiklik olarak değerlendirmiştir.³⁷¹ Yücel, bu konuşmasıyla eğitim alanında hümanizm kültürünü yaygınlaştırmaya yönelik başlatılacak çalışmaların işaretini vermiştir. Nitekim 1940-1941 eğitim-öğretim yılında Ankara, İstanbul ve İzmir’den seçilen liselerde klasik kollar kurulmuştur. Bu okullarda okutulacak dersler için özel bir müfredat düzenlenmiştir:

Klâsik şubenin esas hususiyeti haftada 5 saat Latince tedrisatı yapmasıdır. Klâsik şubede okuyanlar her sınıfta bu esaslara göre hususi bir tahsil takip edecekler ve liseyi bitirdikten sonra kendilerine mahsus lise bitirme ve olgunluk imtihanlarına tabi tutulacaklardır. Maârif Vekilliği Klâsik şubenin Latince tedrisatına esas olmak üzere bir Türkçe gramer kitabı hazırlamıştır. 1943 eğitim öğretim yılı sonunda, liselerin Klâsik kollarına “Devlet Olgunluk İmtihanlarında” Latince sorular sorulduğunu görmekteyiz.³⁷²

Bu liselerde Latince derslerinin verilmesinin yanı sıra hümanist kültür anlayışını pekiştirecek şekilde diğer derslerin içerikleri de zenginleştirilmiştir. Örneğin tarih derslerinde Ege medeniyetlerine, Yunan ve Roma devirlerine ağırlık verilmiştir. Edebiyat derslerinde o dönemin kültürünü yansıtacak yapıtların okunması teşvik edilmiştir. Antik dönemin fikir ve sanat hareketleri, Yunan ve Latin mitolojisi gibi konular müfredatta geniş bir şekilde ele alınmıştır. Müzik derslerinde kullanılmak üzere Batı müziği klasiklerinden oluşan listeler belirlenmiştir.

1945’ten sonra ülkede çok partili bir yaşama geçildiğinde eğitimde demokratikleşmeye daha sık vurgu yapılmıştır. Bu dönemde eğitimde atılan önemli adımlardan biri de, 1946 yılındaki çağdaş ve evrensel anlamdaki bir üniversite anlayışının ürünü olan 4936 sayılı “Üniversiteler Kanunu”dur. Bu kanunla üniversiteler özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleri olarak tanımlanmıştır. Böylece Atatürk döneminde laik ve Batılı düşünce yapısına ve ülkenin siyasi yapısına uygun hâle getirilen üniversitelerin bu dönemde siyasi kontrolden çıkarılması sağlanmıştır.³⁷³

Hasan Âli Yücel, görevi boyunca hümanist kültürün gelişmesi için bakanlığının yetki alanları dâhilinde pek çok icraat gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında; Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisi, Ankara Devlet Konservatuarı’nın açılması, Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma

³⁷¹ Hasan Âli Yücel, T.C. Maarif Vekilliği, I. Maarif Şurası Çalışma Programı Konuşmalar, *Lahikalar*, Maarif Vekilliği Yayınları, Ankara, 17–29 Temmuz 1939, s. 411.

³⁷² Bilal Elbir, Ömer Karakaş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri”, *Turkish Studies*, Volume 2/4 Fall 2007, s. 385.

³⁷³ “Üniversiteler Kanunu” *Resmî Gazete*, 18 Haziran 1946, s. 10779. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf>

Komisyonu toplantısı, 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun çıkarılması gibi Türk Hürmanizmi düşüncesinin kurumsallaşmasına yönelik başka çalışmalar da yer almaktadır. Yücel'in 3 Temmuz 1941'de Ankara Devlet Konservatuvarı'nın ilk mezunları için yapılan törende yaptığı açılış konuşması, hem Türk hürmanizması düşüncesinin ne demek olduğunu açıklamakta hem de İnönü döneminde uygulanan kültür politikalarını yansıtmaktadır:

Bir gün bütün insanlığın idrak edeceğine inanmış bulunduğumuz Türk hürmanizmasının yepyeni bir safhası, Devlet Konservatuvarının bağrında doğmaktadır. Türk hürmanizması, beşer eserine istisnasız kıymet veren, ona zamanda ve mekânda hudut tanımayan hür bir anlayış ve duyudur. Hangi milletten olursa olsun insanlığa yeni bir düşünüş, yeni bir duyuş getiren her esere bizim yüreklerimizin besleyeceği his, ancak saygı ve hayranlıktır.

(...)

Müellif bizden olmayabilir, bestekâr başka milletten olabilir. Fakat o sözleri ve sesleri anlayan ve canlandıran biziz. Onun için Devlet konservatuvarının temsil ettiği piyesler, oynadığı operalar bizimdir, Türktür ve millîdir.³⁷⁴

Hasan Âli Yücel'in eğitim ve kültür alanında gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar, toplumsal değişimin sağlanması için gerekli olan koşulları hazırlamaya yardımcı olacak araçlardır. Onun bakanlığı döneminde Türk Hürmanizmi düşüncesinin kökeni, dayanak noktaları ve çerçevesi çizilmiştir. Türk hürmanizminin nasıl gerçekleştirileceği ve bu düşüncenin nasıl kurumsallaşacağı belirlilik kazanmıştır.

Aylin Özman, Türk Hürmanizmi düşüncesini Hasan Âli Yücel'in "reel politığının sınırlarını çizen ana unsur" olarak değerlendirmektedir. Özman'a göre tüm çeviri faaliyetleri, liselerde klasik kolun kurulması, Köy Enstitüleri vb. çalışmalar, bu düşüncenin inşasına yönelik somut örneklerdir.³⁷⁵ Yücel Bulut, Hasan Âli Yücel'in Türk hürmanizmine yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarını; "hurafeler ve cehalet üzerine kurulmuş olduğuna inanılan eski yaşam tarzından vazgeçildiğinin ilanı" olarak nitelemektedir. Bulut'a göre yapılmak istenenler; vazgeçilen eski yaşam tarzının yerine konulacak olan, akıl ve bilime dayalı olacağı varsayılan, yeni yaşam tarzının temellerinin ne olacağının ya da bu yaşam tarzına nasıl ulaşılacağı belirlenmesine yöneliktir.³⁷⁶

Hasan Âli Yücel döneminde, milliyetçi bir yaklaşımla oluşturulan Anadoluçuluk düşüncesinin karşısında Türk Hürmanizmi düşüncesi konumlandırılmıştır. Bu iki düşünce de

³⁷⁴ Mustafa Çıkar, *age*, s. 96-97.

³⁷⁵ Aylin Özman, "Hasan Âli Yücel", s. 363.

³⁷⁶ Yücel Bulut, *agm.*, s. 672.

özü gereği Anadolu'yu merkeze alan bir kültür anlayışı barındırmaktadır. Ancak Türk hümanizmi, Anadoluculuk düşüncesinin temellerini Antik dönemlere kadar götürerek hümanizm ile birlikte ele almaktadır. Böylelikle uygarlaşma yolunda farklı bir tutum sergilemektedir.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı süresi içinde yer alan 1939-1945 arasındaki dönem, Hasan Âli Yücel'in Maarif vekilliği yaptığı yıllar, "hümanist kültür dönemi" olarak da adlandırılmaktadır.³⁷⁷ 1945'ten sonraki süreç ise ABD hegemonyasının açık ya da örtük izlerinin görüldüğü "Tek Parti yönetiminde çok partili hayata geçiş dönemi" olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁸

İnönü, ülkeyi cumhurbaşkanı seçildikten çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmayı başarmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsızlığını korumuş ve savaşın sonucunun belli olduğu bir dönemde Almanya ile Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Böylelikle Türkiye, fiilen olmasa bile resmen savaşa dâhil olarak, savaşın kazanan tarafı olan ülkelerle birlikte Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bu üyelik, savaş sonrası yeniden şekillenecek olan dünya düzeninde Türkiye'nin hangi safta yer aldığına bir göstergesi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan Ruslar, yeni bir dostluk antlaşması yapmak için bazı ön şartlar sunarak Kars ve Ardahan'ı kendi bünyesine katmak istemiştir. Aynı zamanda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini öne sürerek Boğazlarda kendi kontrollerinde tutacakları askerî üs talep etmiştir. SSCB'nin bu istekleri Türkiye tarafından reddedilmiştir. SSCB ile karşı karşıya kalan Türkiye, kendi güvenliği açısından Batı'ya daha yakın bir siyaset izlemiştir. SSCB'nin yanı sıra başka büyük güç olarak ortaya çıkan Amerika ile iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.³⁷⁹

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına gelindiğinde hâlâ tek bir parti tarafından yönetilmektedir. Fakat savaş sürecinde ve sonrasında dünya genelinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, CHP hükûmetinin bir takım tedbirler almasına neden olmuş ve bu durum da halkın memnuniyetsizliğine yol açmıştır. Savaş yılları boyunca Türkiye'de seferberlik ilan

³⁷⁷ Orhan Koçak, *agm.*, s. 393.

³⁷⁸ Faruk Alpkaya, "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 497.

³⁷⁹ Feroz ve Bedia T. Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971* Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s. 18.

edildiğinden üretilen ürünlerin büyük bir bölümü askerî ihtiyaçları karşılamak için tahsis edilmiştir. Bu durum üretim ve çalışma hayatını olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda erkeklerin silâh altına alınmasıyla tarım başta olmak üzere bütün faaliyet alanlarında halkın ihtiyaçlarının karşılanamamasına yol açmıştır. Büyük toprak sahipleri ve tüccarların daha çok zenginleşmesini sağlayan karaborsa, enflasyon ve hayat pahalılığı ülke genelinde artış göstermiştir. CHP'nin savaş koşullarını öne sürerek vergileri artırması ve gıda başta olmak üzere temel ihtiyaçların tedariki konusunda getirdiği kısıtlamalar halkta huzursuzluk yaratmıştır. Varlık Vergisi (1942-1944) ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1943-1946) gibi uygulamalar ise başta sermaye çevreleri olmak üzere toplumun büyük kesiminde tepkilere yol açmıştır. Ülkeyi idare yetkisini elinde tutan CHP'nin muhaliflerince “adaletsiz” ve “keyfi” olarak değerlendirilen yönetimi, partinin güç kaybı yaşamasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye’de demokratikleşme yolunda yeni oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

CHP, yaşamış olduğu güç kayıplarının ardından iktidarını yeniden sağlamlaştırmak için köylüye yönelmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen uygulamaların ilk örneği, 1945’te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur.³⁸⁰ Bu kanunla hükümet öncelikle savaş sonrasında büyük sıkıntılar yaşanan tarım alanındaki üretimi artırmayı ve köylünün refah düzeyini yükseltmeyi amaçlamıştır. Çünkü Türk köylüsü, toprak sahibi ağaların ya da beylerin topraklarını işleyerek onlar için çalışmakta elde ettiği ürünün büyük bir bölümünü toprak sahibine vermekteydi. Gelenekselleşmiş bir hâl almış bu yaşam düzeni, Türk toplumunun uygarlık yolunda dönüşümü için yapılan çalışmaların önünde engel teşkil ediyordu. Köylü, yaşamını sürdürebilmek için toprağın asıl sahibi olan efendilerin boyunduruğu altındaydı. Atatürk, köylüyü “milletin efendisi” olarak tanımlayarak Türk köylüsünün hak ettiği saygınlığa ve refaha kavuşması için uğraş vermiştir. Ancak Atatürk döneminde gerçekleştirilen toprağa yönelik düzenlemeler, gerçek anlamda bir reform olmanın ötesinde modernleşmeyi esas alan çalışmalardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’na kadar olan sürede her ne kadar topraksız köylünün topraklandırılması düşünülmüş olsa da bundan

³⁸⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 466-468.

tam anlamıyla bir sonuç elde edilememiş, Atatürk'ün ölümü ve sonrasında II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle toprak düzenlemeleri ertelenmiştir.³⁸¹

İnönü döneminde, büyük çapta bir toprak reformu gerçekleştirebilmek amacıyla çalışmalar sürdürülmüştür. Çiftçinin toprak sahibi yapılması için çıkarılan kanun, aynı zamanda Türk köylüsünün yüzyıllardır süregelen yaşam biçimini de sonlandırmak için atılmış bir adımdır. Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu “Bize yerleşik bir millet olmanın, uzlaşık bir cemiyet olmanın; memleketimizde hakikî hürriyetin ve demokrasinin kökleşmesi yollarını genişleten bir kanundur.” ifadeleri ile açıklamıştır.³⁸² Bu kanun ile amaç, Türkiye'de sosyal demokrasiyi geliştirip halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket etmek olmuştur.³⁸³ Kanunla gerçekleştirilmesi düşünülen şey, topraksız köylüyü topraklandırmaktır. Aynı zamanda bu uygulamayla birlikte toprak ağalarının toplumsal ve siyasal etkilerinin de ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.³⁸⁴

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, meclis gündemine sunulduğu andan itibaren ciddi tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Mali sermayeyi, tarımsal sermayeyi, serbest meslekleri ve burjuva aydınını temsil eden “Dörtlü Takrir”^{*} meclise sunulduğunda ise yaşanan gerginlik daha da artmıştır. Bu önergeyle iktidarın çok partili siyasete geçişi sağlaması gerektiği hatırlatılmıştır. Devam eden süreçte Dörtlü Takrir'de imzaları bulunan Fuad Köprülü ve Adnan Menderes partiden tasfiye edilmiş; Celal Bayar ve Refik Koraltan ise yaşanan gelişmelere tepki olarak istifalarını sunmuştur. Bu dört vekil, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. İnönü, izlediği “ılımlı siyaset” neticesinde halkın tepkilerini ve isteklerini dile getirecek bu muhalefet partisinin kurulmasını desteklemiş, bir anlamda “kendi kontrolünde bir muhalefet” olsun istemiştir.³⁸⁵ Türkiye'de çok partili sisteme geçiş yolunda ilk atılan adım, Nuri Demirağ tarafından 22 Eylül 1945'te Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Ancak Millî Kalkınma Partisi'nin etki alanının az olması sebebiyle

³⁸¹ Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhafif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Temmuz 2018, ss. 271-279, s. 272.

³⁸² Şevket Raşit Hatipoğlu, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VII, XVII. Cilt, 14 Mayıs 1945, ss. 59-84, s. 62.

³⁸³ Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, *agm.*, s. 273

³⁸⁴ Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Kilit Yayınları, Ankara, 2017, s. 208.

* **Dörtlü Takrir:** 7 Haziran 1945'te CHP grubuna verilmek üzere Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından hazırlanan, Anayasa ve demokrasiye uygun hareket edilmesi çağrısını içeren önerge'dir.

³⁸⁵ Ahmet Demirel, *agm.*, s. 131.

Demokrat Parti'nin kurulduğu tarih, Türkiye'de çok partili hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, neredeyse bütün dünya ülkelerinde, savaşın etkisiyle meydana gelen büyük değişimler yaşanmıştır. Dünya ülkeleri, ABD ve SSCB liderliğindeki iki farklı kutupta toplanmıştır. Pekçok ülkede meydana gelen yeni siyasi oluşumlar, mevcut siyasi yapıların değişmesine neden olmuştur. Türkiye'deki siyasi atmosfer de savaşın ardından yaşanan gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Savaşın ardından İsmet İnönü, hem uluslararası alanda Türkiye'nin saygınlığını artırmak hem de cumhuriyet rejiminin temelini oluşturan egemenliğin kayıtsız şartsız milletin elinde olması ilkesi doğrultusunda demokratikleşme yolunda çalışmalar başlatmıştır. İnönü, tek partili sistemin ülkeyi taşıyabileceği felakete vurgu yaparak çok partili demokratik sisteme neden geçildiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

Ben ne kadar yaşayacağım biliyor muydum? Ve tek parti nizamı içinde bu milletin idaresini eline geçirmesi muhtemel zevatın neler yapabileceğini kim temin ederdi? Kaldı ki millet kendisini idare hakkını ve murakabe imkânını elinde bulundurursa, benden sonraki idareciler için keyfi idare ihtimali ortadan kalkacaktır. Milletin umulmadık felaketlere sürüklenmesi ihtimali ortadan kalkacaktır. Bu sebeple milletin ve memleketin idaresi hakkını... Milletin kendisine verdik.³⁸⁶

Yeni partilerin kurulmasıyla birlikte CHP yönetimi, halktan aldığı desteği yitirmeye başlamıştır. Muhalefet hızlı bir biçimde güç kazanmış, Tek Parti iktidarı daha çok sorgulanır hâle gelmiştir. Bu durumun oluşmasında İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyayı saran dış gelişmeler tek başına etken değildir. CHP yönetiminin ülke içinde yapmış olduğu bir takım uygulamalar, halkın büyük bir kesiminin memnuniyetsizliğine neden olmuş ve Türkiye'nin siyasi çehresinin değişmesine zemin hazırlamıştır. Tek Parti yönetiminin halktan en çok tepki çeken uygulamaları ise günümüzde hâlâ tartışma konusu olmaya devam eden ezanın Türkçe okunması ve Köy Enstitülerinin kurulmasıdır.

Ezanın Türkçe okunması, Atatürk döneminde başlatılan bir uygulamadır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ülke siyasetinde hâkim olan milliyetçilik ve laiklik anlayışları doğrultusunda din alanında bir takım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Hilafet kaldırılmış, eğitim kurumları birleştirilerek tek çatı altında toplanmıştır. Dilde Türkçeleşmeye gidilmiş, Arap harflerini yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Hukuk sisteminde, kılık kıyafet alanında ve daha başka konularda birçok inkılap gerçekleştirilmiştir. Batı uygarlığının

³⁸⁶ Necdet Uğur, *İsmet İnönü*, YKY Yayınları, İstanbul, 1995, s. 59.

model alındığı yeni bir uygarlık anlayışının hâkim olduğu o yıllarda; ilerlemenin sağlanabilmesi için dinin toplum üzerindeki etkisinin tamamen ortadan kaldırılması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bilhassa ibadet üzerinde yapılan tartışmalarda; “ezan da dâhil bütün dua ve hutbelerin Arapça değil, ulusal dilde olması” gerektiğiyle ilgili görüşler ortaya atılmıştır.³⁸⁷ Atatürk de ibadetin Arapça yerine Türkçe yapılmasından yana olduğuna dair beyanlarda bulunmuştur.³⁸⁸

Ezan konusunda Atatürk; bir çağrı olması ve ibadete çağrının da Türklere yapılması nedeniyle halkın anlamadığı bir dilde değil, halkın kendi dilinde ezanın okunması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁹ Bu doğrultuda ezanın Türkçe okunması için dönemin önde gelen hafızlarından oluşturulan bir kurul, Türkçe ezanın sözleri ve nasıl okunacağına dair çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Hafız Saadettin (Kaynak), Süleymaniye Müezzini Hafız Kemal, Beşiktaşlı Hafız Rıza, Hafız Burhan (Sesylmaz), Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar (Okur), Hafız Zeki ve Sultanselimli Hafız Rıza’dan oluşan bu kurul; Atatürk’ün de onayını aldıktan sonra ezanın Türkçe okunması için gerekli hazırlıklarını tamamlamıştır. Türkçe ezan ilk kez 30 Ocak 1932’de Hafız Rifat Bey tarafından İstanbul’da okunmuştur. 3 Şubat 1932 gününe rastlayan Kadir gecesinde ise Ayasofya’da okunan Türkçe Kur’an ve mevlidin ardından hafızların topluca Türkçe ezan okumaları, halk tarafından büyük beğeni toplamıştır.³⁹⁰ İlerleyen günlerde Türkçe ezan okunarak çağrısı yapılan; yüksek sesle ve makamlı olarak Kur’an’ın Türkçe mealinin okunup Türkçe tekbir getirilmesiyle gerçekleştirilen ibadet, ülke genelinde yaygınlaşarak devam etmiştir. Böylece Kur’an’ı ve ezanı Türkçe olarak okuma, ibadetleri ve diğer dinî merasimleri Türk diliyle icra etme dönemi başlamıştır.

İnsanların kendi dillerinde ibadet etmesi gerektiğiyle ilgili ortaya konulan görüşler, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde milliyetçilik ve pozitivism akımının etkili olduğu yıllarda başlamıştır. Dönemin önde gelen mütefekkirlerinin ibadet dilinin Türkçe olması yönündeki fikirleri ve telkinleri, Atatürk başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran devlet

³⁸⁷ Bernard Lewis, *age.*, s. 410.

³⁸⁸ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982, s. 365.

³⁸⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: 1944-1973, DP’nin Altın Yılları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 46.

³⁹⁰ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 10, ss. 77-104, 2006, s. 83.

adamlarını etkilemiştir. Ülkede uygun koşullar sağlandıktan sonra ibadetin Türk dilinde yapılması yönünde uygulamaya gidilmiştir:

Ezanın Türkçe olması yönündeki düşünce etkili bir şekilde, o günkü milliyetçilerin ileri gelenlerinden olan ünlü mütefekkir Ziya Gökalp (v. 1924) tarafından gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk üzerinde de fikren çok etkisi olan Gökalp, Vatan adını verdiği şiirinde, ezan da dâhil her alanda Türkçe'nin kullanıldığı bir ülke hayal etmiş ve Türklerin vatanının bu ülke olduğunu şu dizelerle dile getirmiştir:

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın;
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın;
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Başka eserlerinde de Türkçe'nin ibadetlerde kullanılmasının gereğine işaret eden Ziya Gökalp, bu şiiriyle açık bir şekilde, diğer ibadetler yanında ezanın da Türkçe okunması gerektiğini dile getirmiştir. Gökalp'ın ezan da dâhil ibadetlerin Türkçe yapılmasıyla ilgili hayalinin gerçekleşmesine yönelik mesajı, o dönemde yaşayan bazı kimseler gibi Mustafa Kemal Atatürk tarafından da anlaşılmış; ancak henüz gerekli şartlar oluşmadığı için hemen pratiğe dönüştürülmemiştir.³⁹¹

İstanbul'da başlayan Türkçe ibadet uygulaması, yavaş yavaş tüm yurda yayılmıştır. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi, 4 Şubat 1933 tarihinde müftülüklere bir genelge göndererek “Türkçe ezan ve kametin memleketin her tarafında bir ahenk, bir siyak dairesinde tatbikinin zaruri olduğunu, Türkçe ezana riayet etmeyenlerin şiddetle cezalandırılacağını” belirtmiştir.³⁹² Bu tarihten itibaren bütün camilerde ezan ve kametin Türkçe okunmasına başlanmıştır.

Türkçe ezan okunması ve ibadetin Türkçe yapılması, halk tarafından kabul görmemiştir. Atatürk döneminde başlatılıp İsmet İnönü döneminde de sıkı bir şekilde takip edilen bu uygulama, dönemin yasaklarına ve yaptırımlarına rağmen halkın en çok tepki gösterdiği konulardan biri olmuştur.³⁹³ Nitekim 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilen ilk icraatlardan biri, CHP milletvekillerinin de desteğiyle, ezanın Arapça okunmasıyla ilgili yasağının kaldırılması olmuştur.

İsmet İnönü dönemiyle ilgili olarak en çok eleştiriye maruz kalan bir diğer mesele ise Köy Enstitüleridir. Köy Enstitüleri, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır koşullara rağmen, Kemalizmin ortaya koyduğu ideolojinin genç kuşaklarca anlaşılabilmesi, yaşatılması ve korunması için eğitim alanında gerçekleştirilen uygulamalardan biridir. Ancak enstitülerin yapısı ve verdiği eğitimin içeriği, kuruldukları günden itibaren tartışma konusu olmuştur. Bu

³⁹¹ Hidayet Aydar, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II. Cilt, S. 1, ss. 5-48, Haziran 2016, s. 23-24.

³⁹² Hidayet Aydar, *agm.*, s. 24.

³⁹³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Dikici, *agm.*, s. 77-104.

kurumlarda okutulan kitaplar ve verilen derslerin içeriği, dönemin bazı siyasetçileri tarafından “yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkaracağı için” endişe ile karşılanmıştır. Enstitülerde kız ve erkek öğrencilerin bir arada enstitü faaliyetlerini yürütüyor olmaları, Türk toplumunun ahlak değerlerine aykırı bulunmuş ve yadırganmıştır. Enstitülerin Sovyetler Birliği’ndeki kurumlar gibi işlediği ve komünizm ideolojisine hizmet ettiği iddia edilmiştir.³⁹⁴

Dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, 1945’de Londra’da toplanan UNESCO konferansında, Türkiye’deki eğitimin esaslarını: “Bütün dünya milletlerini tanımak, anlamak ve saymak. Kapalı bir kültürde kalmak yerine, insanlığın ortak kültür kaynaklarına gitmek. Vatandaşlar arasında ırk, din, dil ve sınıf ayrılıkları gözetmemek.”³⁹⁵ olarak açıklamıştır. Bu ifadeler, Türk Hümanizmi anlayışının eğitim alanında temel ilkelerden biri olarak kabul edilmiş olduğunun göstergesidir. Eğitim sistemindeki bu zihniyet değişikliği, milliyetçi ve muhafazakâr kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İnönü döneminin eğitim ve kültür politikaları, çok partili sisteme geçişin ardından, muhalefet partilerinin seçim propagandalarında malzeme olarak kullanılmıştır. En çok da Köy Enstitülerinin olumsuz görülen tarafları öne çıkarılarak Tek Parti döneminin eğitim programları üzerinden siyaset yapılmıştır.

Atatürk döneminde yürütülmüş olan eğitim ve kültür faaliyetleri, Batı medeniyetiyle bütünleşmiş ve modern bir toplum meydana getirmeye yöneliktir. Eğitim sisteminin ulusal, bilimsel, laik, karma ve uygulamalı olması yönünde ilkeler gözetilmiştir. Ulusal eğitimin kaynağı olacak millî kültürün öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması için Türk dili ve tarihine büyük önem verilmiştir. Milliyetçilik anlayışının yanında pozitivizm ve laiklik, Batılılaşmayı sağlayabilmenin felsefi dayanağı olmuştur. Cumhuriyet ideolojisinin ve Atatürk devrimlerinin geniş halk kitleleri tarafından desteklenmesi amacıyla okulların sayısı artırılmış; Halkevleri, Millet Mektepleri gibi eğitim kurumları ve örgütler oluşturulmuştur.³⁹⁶

Atatürk dönemindeki eğitim ve kültür alanında benimsenen ilkeler, İnönü döneminde de ödün verilmeden sürdürülmesine rağmen bunların temel dayanakları bakımından farklı bir yaklaşım sergilenmiştir. Atatürk döneminin milliyetçilik anlayışı, İnönü döneminde eski Yunan ve

³⁹⁴ Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Güldikenî Yayınları, Ankara, 2000, s. 368.

³⁹⁵ Mehmet Başaran, *Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Âli Yücel*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 191.

³⁹⁶ Filiz Meşeci Giorgetti, Betül Batır, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, VII. Cilt, S. 13-14, ss. 27-56, 2008, s. 28.

Latin kültürünü öne çıkaran bir anlayışa yani hümanizme yönelmiştir. Eğitim ve kültür politikasındaki bu değişim, genel bir değerlendirmeye, ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma sürecinin hızla gerçekleştirilmesi arzusunun ileri gelmiştir. Çünkü örnek olarak alınan Batı uygarlığı, eski Yunan ve Latin kaynaklarına yönelerek insanın değerini ortaya çıkaran Rönesans'ı gerçekleştirmiştir. Hümanizm, Avrupa'nın fikri ve manevi yapısını şekillendirerek kültürel düzeyi yüksek toplumlardan meydana gelen Batı uygarlığının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cumhuriyet ile birlikte Türkiye'nin de Rönesans devri başlamıştır ve hümanizm, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi gelişmeyi, kalkınmayı sağlayacak; yeni bir zihniyet oluşturarak millî kültürün yücelmesine yardımcı olacak bir anlayış olarak benimsenmiştir.

İnönü döneminde Avrupa'nın uygarlık yolunda yapmış olduğu atılımın bir benzerini gerçekleştirebilmek için Batı toplumlarının kalkınmasını sağlayan kültürel değerlerin Türk toplumuna aktarılması amaçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu ekonomik sıkıntılara rağmen geniş kapsamlı bir eğitim ve kültür seferberliği başlatılmıştır.³⁹⁷ Yerel ya da ulusal bir kültür politikası gütmek yerine İnönü döneminde “dünya insanı profili” oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁹⁸ Bu doğrultuda izlenen siyaset neticesinde Antik dönemdeki Anadolu uygarlıklarına yönelik başlamıştır. Kültürel kalkınmayı hızla gerçekleştirebilmek amacıyla hümanist kültürün temel eserleri Türkçeye aktarılmış, eğitim kurumlarında Batılı bir anlayışla dersler yeniden düzenlenmiş, Antik kültüre yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmiş, Latince ve Yunanca dersleri yabancı dil dersleri olarak okutulmaya başlanmıştır. Batılı anlamda müzik eğitimi veren konservatuarlar yaygınlaştırılmış, opera ve bale gibi sanat dallarında eğitimler verilmeye başlanmıştır. Eğitim ve kültür alanında yapılan faaliyetler, verilen eğitimlerin içeriği ve açılan yeni kurumlar, hümanist anlayışa göre düzenlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından milliyetçi akımlar ve totaliter yönetimler son bulmuş, bütün dünyada yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik zihniyetinin sona erdiği, özgürlükçülüğün daha çok vurgulandığı, demokrasi ve insan haklarının öne çıktığı bu dönemde hümanist eğilimlerin daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından dünya barışının korunması ve insani değerleri yüceltilmesi için kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, savaşın ardından nasıl bir dünya arzu

³⁹⁷ Şükrü Karatepe, *age.*, s. 77.

³⁹⁸ Bülent Akkaya, “İnönü Dönemi Kültür Politikalarında Hümanizm”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 9.

edildiğinin en önemli göstergelerinden biridir. İnönü döneminde hümanizm, dünya genelindeki yeni eğilimlerin de etkisiyle, evrensel bir görüş olarak benimsenmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Batılılaşma çabaları “Batılılaştırma” biçimini almış ve toplumsal reformlar “halk için halka rağmen” anlayışı içinde gerçekleştirilerek tüm hızıyla devam ettirilmiştir.³⁹⁹ Bu dönemde Türkiye’de uygulanan kültür politikalarında “eski Yunan ve Roma medeniyetine inmek” ile eşdeğer görülen hümanizm, bir devlet politikası olarak benimsenmiştir.⁴⁰⁰

Türk toplumunda hümanist temayüllerin ortaya çıkışı, Türk aydınlarının Batı ile artan temasları sayesinde ve Batı kültürünün kaynakları üzerinde durmalarıyla başlamıştır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ve edebî bir eğilimin yansımaları olarak görülen Batı’ya dönük bu ilgi; zamanla modernleşme/çağdaşlaşma/Batılılaşma olarak değerlendirilen ve farklı açılımlarla ilerleyen süreçte ortaya çıkan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Zaman zaman Batılı olmayan bir ülkede; Batı teknikleri ile bilimsel gelişmelerin yerleşebilmesi için toplumsal ve siyasal yapının köklü değişikliklere ihtiyaç duyduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Bu köklü değişimin gerçekleşebilmesi için de mevcut düşünce sisteminin ve zihinsel yapının yeniden oluşturulması gerektiği savunulmuştur. Bu konuda ileri sürülen görüşlerden birisi de hümanizm temelli yeni bir kimlik inşasıdır.

Avrupa’da klasik metin incelemeleri ve filoloji çalışmalarıyla ortaya çıkan hümanizm, Türkiye gibi Batılı olmayan ülkelerde “bir modernleşme projesi” olarak ele alınmış ve hümanizm anlayışı kültürel çalışmalara yön vermiştir.⁴⁰¹ Modern Türkiye’nin kuruluşu sürecinde Osmanlı kimliği ve mirası reddedilmiş; yeni ülkenin yeni insanı için yeni bir kimlik tanımlamasına girişilmiştir. Böylelikle modern Türkiye’nin Batılı bir ülke olduğu tüm dünyaya gösterilmek istenmiştir. Bu nedenle mevcut Doğu-İslam kültürüne ve Osmanlı mirasına sırt çevrilmiş, Türkiye Batı’yı örnek alan bir ülke hâline dönüştürülmüştür.

Mutlak Batılılaşma, modern Türkiye’nin ve Türk kimliğinin öncelikli ve daimi hedefi olmuştur. Bu amaçla dil devriminden kılık kıyafete, eğitim öğretim faaliyetlerinden laik medeni bir kanunun kabulüne kadar pek çok alanda reformlar yapılmıştır. Bütün bu

³⁹⁹ Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 382.

⁴⁰⁰ Salih Özkan, *1938-50 Arası Türkiye’nin Eğitim Kültür Politikası*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996, s. 56.

⁴⁰¹ Burcu Korucu, *agt.*, s. 21-22.

reformlara rağmen ülkenin “kimlik sorunu” ile ilgili somut bir çözüme ulaşamamıştır. Atatürk döneminde etnik köken ve inanç tercihleri ile birbirinden ayrı olan yurttaşlar, milliyetçilik ilkesinin gereğince ortak bir ülküde bir araya getirilmiştir. İnönü döneminde ise hümanizm, milliyetçi yaklaşımların yerini almıştır. Yine de ülkedeki mevcut koşulların; İnönü’nün “yeni” kültür politikasını uygulamaya koyacak kadar “olgun” olup olmadığı, günümüze kadar süregelen bir tartışma konusudur.⁴⁰²

Türk Hümanizmi düşüncesi; “Türk Rönesansı/Türk Aydınlanması”, “Türk hümanizmi”, “Mavi Kemalizm”, “Anadolu Hümanizmi”, “Cumhuriyet Hümanizmi” gibi çeşitli görüş ve isimlendirmelerle ele alınmıştır. Her biri hümanizm algısı bakımından kendi içinde farklı nüanslar barındıran bu yaklaşımlar, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel yapılanmasını sağlamak amacıyla ortaya atılmıştır. İnönü dönemiyle birlikte, devlet tarafından resmî olarak kabul edilmemesine rağmen hümanizm, yarı resmî bir ideoloji hâline gelmiştir.

Türk hümanizmi, 1930’lu yılların ikinci yarısından itibaren tartışılmaya başlayan ve özellikle 1940’lı yılların kültür politikalarını temellendiren “hâkim modernleşme anlayışı”dır.⁴⁰³ Seda Bayındır Uluskan, Atatürk’ün ölümünden sonra İnönü dönemi ile birlikte Türkiye’de hümanizmin hız kazandığını ve “bir kültür politikası” olarak benimsendiği belirtilmektedir. İnönü dönemini; hümanist felsefenin yoğunlaştığı dönem olarak niteleyen Uluskan’a göre Türk inkılâbına ideolojik bir boyut kazandırmak bu konuda yürütülen çalışmaların hareket noktasını oluşturmaktadır.⁴⁰⁴

Burcu Korucu, Türk Hümanizmi düşüncesini “Osmanlı-Türk aydınının on dokuzuncu yüzyıldan itibaren içine düştüğü kimlik/kültür bunalımını aşma çabalarının bir örneği” olarak değerlendirmektedir. Türk hümanizminin; kültür-uygarlık ve Doğu-Batı ikilemiyle devam eden modernleşme çabalarında “kültür olgusunu bir bütün olarak kabul eden” bir düşünce sistemi olduğunu dile getirir. 1940’lardan itibaren klasik yapıtların çevrilmesi yoluyla bir “hümanist aydınlanma” gerçekleştirmeye çalışan aydınların eserlerinde bu düşüncenin izlerinin takip edilebileceğini ifade eder.⁴⁰⁵

⁴⁰² Turgay Kurultay, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Çevirinin Ağır Yüğü ve Türk Hümanizması”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, No.11, 1998, s. 25.

⁴⁰³ Burcu Korucu, *agt.*, s. 5.

⁴⁰⁴ Seda Bayındır Uluskan, *age.*, s. 256-257

⁴⁰⁵ Burcu Korucu, *agt.*, s. 22.

İlker Aslan, “kültürel bir proje” olarak kabul ettiği Türk Hümanizmi düşüncesinin; Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaya çıkan önemli fikirlerden birisi olduğunu vurgular. Bu düşüncenin “kayıtsız şartsız Batı medeniyetinin bir parçası olmayı” hedeflediğini söyler. Cumhuriyet hümanizminin “Atatürk devrimleriyle harmanlanmış” ve bu devrimlerle kendi var oluşunu gerçekleştiren bütüncül bir Batılılaşma anlayışı olduğunu ifade eder. Batı’nın “bedeni kadar ruh dünyasına da” ihtiyaç duyulduğunu dile getirir.⁴⁰⁶

Yücel Bulut, Türk Hümanizmi düşüncesini benimseyenlerin Doğu veya Batı gibi ayrımlara gitmediğini, “çizgisel bir tarih” anlayışına sahip olduklarını ifade eder. Batı’nın örnek alınmasını doğal bir sonuç olarak değerlendiren Bulut’a göre insanlığın tek bir ortak tarihi vardır ve Batı da bu ortak tarihin “şimdilik” en son halkasını oluşturmaktadır.⁴⁰⁷

Tansu Açıık, hümanizm ilgili herhangi bir isimlendirmeye girişmeden bu alanda yapılan çalışmalara dikkat çeker. Hümanizmin “bütün bir Cumhuriyet dönemi yazılı belleğinde” yer aldığını söyler. Açıık’a göre Türkiye’de hümanizm; “bir yazın ülküsü, ulusal yazın yaratma, klasik yazın, uygarlık değiştirme-Batılılaşma, Orta Çağ-yenidendoğuş (Rönesans), Yunan dünyası, Doğu-Batı, bir ortaöğretim ve yükseköğretim tasarısı” gibi çok çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmıştır. Açıık, hümanizmin başlangıçtaki doğrudan doğruya felsefeli bir ölçünme ya da düşünme konusu oluşturduğu ender örnekler dışında; 1940’lı yıllar ile 1970’lerin başlarında farklı şekillerle Türk düşünce sisteminin gündeminde yer aldığını belirtir.⁴⁰⁸

Yümni Sezen, Türkiye’de hümanizmin eğitim faaliyetlerinde ve devrimlere ideolojik zemin oluşturmak konusunda etkili olduğunu söyler.⁴⁰⁹ Sezen’e göre hümanizmin eğitim alanındaki yansımaları, Antik dünyanın köklerine inmek suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İnönü döneminin eğitim ve kültür politikalarında hümanist bir deneme yapılmış ve bu siyasete de açıkça yansıtılmıştır. Bu dönemde eğitim alanında uygulanan politikaların hümanist karakteri ise en çok Köy Enstitülerinde kendini göstermiştir. Sezen, “tuhaf bir kalkınma mantığı” olarak değerlendirdiği Köy Enstitülerini; ülke ve toplumun gerçeklerinden uzak eğitim

⁴⁰⁶ İlker Aslan, *Erken Cumhuriyet Döneminin Modernleşme Paradigmasını İnsan Dergisi Üzerinden Okuma Denemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 53; 56.

⁴⁰⁷ Yücel Bulut, “Türkiye’nin Çağdaş Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Divân İlmî Araştırmalar*, S. 19, 2005/2, s. 32.

⁴⁰⁸ Tansu Açıık, *agm.*, s. 111.

⁴⁰⁹ Yümni Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 481.

kurumları olarak niteler. Ona göre Köy Enstitüleri, Türkiye’de solculuğun gelişmesinde ve hümanist felsefenin yoğunlaşmasında etkili olmuştur.⁴¹⁰

Taha Parla, “Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?”⁴¹¹ başlıklı makalesinde; Kemalizm’i, “Bir ideoloji/düşünce sistemi ve bir düzen/eylemler bütünü olarak değerlendirir. Türk aydınlanması, Türk hümanizmi, Türk rasyonalizmi gibi görüşler ve bunlar etrafında şekillenen varyasyonlara değinir. Kemalizm’in tartışılması veya sorgulanması dahi imkânsız bir düşünce olduğu görüşünü ortaya atarak bunun aydınlanma değil yalnızca bir “iman tazeleme” şeklinde nitelenebileceğini söyler.⁴¹² Parla’ya göre Kemalizm’in bir Türk Aydınlanması olduğuna yönelik “mesnetsiz” düşünceler, ancak “Kemalistler’in/Atatürkçüler’in son çekilme çizgisi, son hattı müdafaası”dır. Ona göre Kemalist ideoloji toplumsal ve düşünsel yaşamda insancıl ve insana saygılı değildir. Çünkü yurttaşları “uyruk” ve “nefer” mertebesine indirirken şefleri, tarihte “bilinen kişi kültürlerinin çok ötesinde tanrılaştıran” bir ideolojidir. Böyle bir ideolojinin bireylerde özgüven ve içsaygıyı; bireylerarası ilişkilerde ise demokratik normlar, eşitlik ve karşılıklı saygıyı sağlamanın mümkün olamayacağını iddia eder.⁴¹³

M.A. Karaömerlioğlu’na göre Kemalizm; Marksizm, liberalizm gibi evrenselci ve belirli ilkelerin ana hatlarını çizdiği bir ideoloji değildir. Kemalizm, herhangi bir ideolojiye bağlanmaksızın, tamamiyle ülkenin mevcut gerçeklerine uygun amaçlar doğrultusunda ortaya konan, pragmatizmin ve milliyetçiliğin damgasını vurduğu bir zihniyettir. Bir zihniyet olması, onun daha güçsüz olduğu anlamına gelmez. Bilakis “asıl olarak bir zihniyet olduğu için” daha güçlü ve uzun solukludur. Bu nedenledir ki Bülent Ecevit’ten Necmettin Erbakan’a, Mümtaz Soysal’dan Kenan Evren’e ve Alparslan Türkeş’e kadar çok değişik dünya görüşlerinin savunucuları kendilerini Kemalist olarak tanımlamışlardır. Karaömerlioğlu, isimlerini saydığı bu liderlerin; Kemalistliklerini “samimi” bulur. Çünkü hepsini Kemalist çizgide bir araya

⁴¹⁰ Yümni Sezen, *age.*, s. 482.

⁴¹¹ Taha Parla, “Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, II. Cilt*, ed., Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴¹² Taha Parla, *agm.*, s. 315.

⁴¹³ Taha Parla, *agm.*, s. 316.

getiren ortak zihniyetin ana unsurunu, millî birlik ve beraberliğe olan inançları teşkil etmektedir.⁴¹⁴

Cumhuriyet döneminde yapılan yenilikler, daha önceki dönemlerdeki yenileşme çabalarına nazaran çok daha köklü ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 1920'li yılların ikinci yarısı, yeni rejimin oturtulmasına yönelik belli çabaların ve düzenlemelerin gerçekleştiği yıllardır. 1930'lu yıllar ise yeni düzenin düşünsel temellerinin sağlamlaştırılması için uğraşılan; Cumhuriyet'in kimlik ve ideolojisinin yerleştirilmeye çalışıldığı yıllar olmuştur.⁴¹⁵ Bu anlamda Cumhuriyet'e esas ruhunu veren dönem, 1930'lu yıllardan itibaren başlamaktadır. Çünkü her köklü değişim, devamında kendisini besleyecek olan fikrîsel altyapının pekiştirilmesiyle sürekliliğini kazanır. Bu sürekliliği sağlamak adına yenilik hareketleri, düşünsel ve kültürel olarak beslenmeye çalışılmıştır.⁴¹⁶ Siyasi iktidarın Cumhuriyet'in düşünsel zeminini oluşturmak için gerçekleştirdiği uygulamaların yanı sıra aydınlar tarafından dergiler aracılığıyla ortaya konan görüşler ve yürütülen kültürel çalışmalar da önemli bir yer tutmuştur. Atatürk döneminde çıkmaya başlayan dergilerin sayısı, İnönü döneminde daha da çoğalmış; hitap ettikleri kitleler ve etkinlik alanları artarak faaliyetleri devam etmiştir.

1.4.6. Dergiler Aracılığıyla Hümanizm

Atatürk döneminde siyasi iradenin milliyetçi bir yaklaşımla ortaya koyduğu kültür politikalarının yanısıra gazete ve dergiler aracılığıyla da bazı aydınlar; hümanizm konusundaki görüş, düşünce ve tartışmalarını dile getirmişlerdir. İnönü döneminde ise hümanizm, eğitim ve kültür alanındaki çalışmalarda siyasi iradeye yön veren bir yaklaşım hâline gelmiştir. Özellikle Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in öncülüğünde gerçekleştirilen icraatlarda; hümanizmin devlet politikası olarak benimsenmiş olduğu açıkça görülmektedir. Hümanizm konusunda devletin tutumunu destekleyen veya eleştiren dönemin bazı aydınları, tıpkı Atatürk döneminde olduğu gibi gazete ve dergiler aracılığıyla görüşlerini paylaşmışlardır.

Atatürk döneminde yayımlanmaya başlayan ve hümanizm ile ilgili yazıların öne çıktığı *Ülki*, *Yücel* ve *İnsan* dergileri, İnönü döneminde yayınlarını sürdürmüşlerdir. Bunların yanı sıra çıkan yeni dergilerin de hümanizmin toplumsal bir öğretisi olarak benimsenmesi için uğraş

⁴¹⁴ M. Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", s. 296.

⁴¹⁵ Yücel Bulut, *agm.*, s. 29.

⁴¹⁶ İlker Arslan, *agt.*, s. 47.

verdiği görülmektedir. Özellikle sol kesimden yazarların toplandığı *Adımlar*, *Yurt ve Dünya*, *Ufuklar* gibi dergiler, hümanizmi sadece edebiyat ve sanat ile sınırlandırmamış; toplumsal hayat ve ekonomik gelişmeler ile de ilişkilendirmişlerdir.

1.4.6.1. Yurt ve Dünya Dergisi

Yurt ve Dünya dergisi, 1941-1944 yılları arasında yayımlanmıştır. Ankara'nın sol görüşlü akademik-entelektüel çevrelerinin yayımladığı muhalif dergi oluşu yönüyle Türk düşünce hayatında derin izler bırakmıştır.⁴¹⁷ Derginin muhalifliği, İnönü döneminin siyasetine karşı oluşturulmuş bir muhalefet değildir. O dönemde tartışılabilen sosyal, siyasal ve ekonomik konulara ilişkin farklı ve özgün bakış açıları itibarıyla ortaya çıkan entelektüel bir muhalefettir.⁴¹⁸ *Yurt ve Dünya* Behice Sadık Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil'den oluşan yazarlar grubu tarafından çıkarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda yayımlanan derginin sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü başlangıçta Behice Boran üstlenmiştir. Daha sonraki süreçte dergi, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil'in yönetiminde yayın hayatını sürdürmüştür. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde akademiysen olan bu isimlerin yanı sıra Nazife Cemgil, Hayrunisa Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu, Muzaffer Şentürk, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal, Rıfat Ilgaz, Melih Cevdet Anday, Burhan Arpad gibi sol görüşlü yazarlar da dergiye katkı sağlamışlardır.⁴¹⁹

Yurt ve Dünya dergisi, İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarının yaşandığı bir ortamda çıkmaya başlamıştır. Derginin temel felsefesi, o dönemde Avrupa'daki totaliter rejimler aracılığıyla hızla yayılmaya başlayan ve Türkiye'de de etkileri görülen ırkçılığa karşı durmaktır. *Yurt ve Dünya* dergisinde ortaya konan düşüncelere göre insanoğlu, uygarlık kurmak açısından hiçbir ırka ya da kavme borçlu değildir.⁴²⁰ Medeniyet, bütün toplumların katkıları ile oluşmuştur. Niyazi Berkes, derginin bu duruşunu; "Medeniyetin ileriliği ne kan,

⁴¹⁷ Mete Kaan Kaynar, Gökhan Ak, "Niyazi Berkes ve 1940'lı Yılların Sol Muhalif Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI. Cilt, S. 33, ss. 325-372, Güz 2016, s. 325.

⁴¹⁸ Mete Kaan Kaynar, Zübeyir Barutçu, *Yurt ve Dünya Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2014, s. VIII.

⁴¹⁹ Meltem Ağduk Gevrek, "Yurt ve Dünya/1941-1944 1940'ların Solunun Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim*, S.78, Güz 1998, s. 255-261.

⁴²⁰ Meltem Ağduk Gevrek, *agm.*, s. 262-263.

ne boy, ne burun, ne göz, ne saç, ne de kafa biçimiyle ilgilidir, ama kültür ile ilgilidir.” sözleriyle ifade etmiştir.⁴²¹

Dergi yazarlarının o dönemde oldukça yaygın olan toplumsal gerçekçilik akımını benimsedikleri ve düşüncelerini bu akım çerçevesinde ortaya koydukları görülmektedir. Dergide yer alan yazılar; Anadolu coğrafyası ve kültürü, şehirleşme problemleri, köyden kente göç ve sonuçları, küçük yerleşim yerlerinin sorunları, dar gelirlinin yaşam mücadelesi, toplumdaki düzensizlikler, aydın ve köylü arasındaki çatışmalar gibi konuları kapsamaktadır:

Yurt ve Dünya'nın yazarlarının temel amacı çevrelerindeki gerçeği anlamaya çalışmaktı. Onlar için “ülke gerçeği”; romantik köy edebiyatının hayallerini bozan sarı topraklı, tozlu köylerdi; kentleşmenin artması ile “mantar evler mahalleleri” olarak adlandırdıkları gecekondulaşma ile sokak çocuklarının artışıydı. 1940'larda bilimin karşısında batıl inançların hâlâ nasıl güçlü olduğuydu; üniversitelerde modern tıbbi yöntemlerin öğretildiği ve hastanelerde bu yöntemlerin uygulandığı bir dönemde üfürükçülerin ne kadar çok iş yaptığıydı; modern zirai uygulamaların yanında hâlâ kara sabanla toprak süren köylülerin varlığıydı. Dönem boyunca modernleşme ve çağdaşlaşma adına yapılan olumlu bir iki girişimi alkışlayarak, tüm olumsuzluklara gözlerini kapayan “aydınlardan” olmadılar. Öncelikle kendi yakın çevrelerinden yola çıkarak (örneğin, yaşadıkları kentin kenar mahallelerinde ve yakın köylerinde araştırmalar yaparak) kendi gerçeklerini daha sonra da dünya gerçeğini anlamaya çalıştılar. Bunun için de sanat ve bilimi kullandılar.⁴²²

Dergide sosyoloji, sinema, edebiyat, müzik, ekonomi, folklor, tiyatro, antropoloji gibi çok geniş bir konu yelpazesinde yazılara ve çevirilere yer verilmiştir. Ayrıca İtalya, Hindistan, Meksika, Çin, Fransa gibi çeşitli ülkelerin tarihi ve güncel sorunlarının da irdelendiği çeşitli yazılar da *Yurt ve Dünya*'da yer almıştır.⁴²³ Marksist söylem çizgisinde fikirlerini yansıtan dergi, Atatürk ilkelerine önem vermiştir. Atatürk döneminde yaşanan kültürel değişimleri, ilerleyen süreçte gerçekleştirilecek toplumsal değişimlerin ön koşulu olarak görmüştür.⁴²⁴

Yurt ve Dünya'nın radikal yapısı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetçi ve turancı söylemleriyle dikkatleri çeken diğer dergilerle zıtlasmalar ve çatışmalar yaşamasına neden olmuştur.⁴²⁵ Onlara göre gerçek milliyetçilik; Batı'nın karanlık dönemlerinden sıyrılıp medeniyete kavuşmasını sağlayan hamlelerini Türk milletinin de ilerlemesi için benimsemek ve bunun için çalışmaktır:

Gerçek milliyetçiler, garp medeniyetinin ortaçağı devirip tarihte yeni bir medeniyet yolu açan hamlelerini, Türk milletinin de ilerlemesi için tereddüt etmeden benimser. Türk milletinin tabiatın ve

⁴²¹ Niyazi Berkes, “İrk ve İrkçilik”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 24, ss. 438-441, 1942, s. 438.

⁴²² Meltem Ağduk, *agm.*, s.262.

⁴²³ Meltem Ağduk, *agm.*, s.264.

⁴²⁴ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası-I*, Ayyıldız, Ankara, 1994, s. 121–122.

⁴²⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz”, *Türk Düşüncesi*, I. Cilt, S.2, Ocak 1954, s.387.

cemiyetin kör kuvvetlerini yenerek üstün bir hayata yükselmesi için garp medeniyetinin bütün ileri başarılarına kavuşması için çalışmayı en büyük vatan borcu bilir.”⁴²⁶

Yurt ve Dünya dergisi, Türk İnkılabı’nı bir hümanizm atılımı olarak görmüştür. Dergi yazarları, ülkenin geri kalmışlığının giderilmesi için atılan her adımda Batı ilminin ve sanatının örnek alınması gerektiğini dile getirmişlerdir. Dergide yer alan bilim ve sanat konulu yazıların hümanist bir zihniyetle kaleme alınmış olduğu anlaşabilmektedir. Özellikle Adnan Cemgil’in yazılarında açık bir biçimde hümanizmi destekleyen ve savunan görüşler yer almaktadır. Cemgil, “Hümanizma” başlıklı yazısında; Hümanizmin ortaya çıkış sürecinden ve Avrupa’nın medeniyete kavuşmasında oynadığı etkin rolden bahsetmiştir. Türkiye’de de benzer bir anlayışla hümanizm anlayışının yerleşmesinin önemine değinmiştir. Cemgil, Batı’nın bilim ve sanatını benimseyip onların izinden gitmek için atılan adımların hümanizmin en canlı hamleleri olduğunu söyleyerek hümanizmi bir tehlike ya da felaket olarak değerlendirendirenleri eleştirmiştir:

Türk inkılabı, Türk milletinin istiklal davasını baş ülkü yapmış, Türk topraklarında derebeyliği devirerek, halk hâkimiyetini, anayasasının başına geçirmiştir. Her yeni fabrika, her yeni yol Ortaçağdan kalabilen son artıkları silip süpürürken, garp ilminin, garp sanatının şahaserlerini benimsemek ve onların izinden yaratmak için atılan adımlar da hümanizmanın en canlı hamleleridir. Böyle olduğu halde bugün bile aralarında insanı ve insanlık değerlerini en çok tanması gereken kimselerin de bulunduğu karanlık adamlar hümanizmaya saldırıyorlar. Onlara göre hümanizma milli varlığımız için bir tehlike, bir felaket imiş!⁴²⁷

Cemgil’e göre Cumhuriyet inkılabının getirdiği en köklü fikir değişimlerinden biri de Batı medeniyetinin kaynaklarına gitmek olmuştur. Böylelikle yeni düşünüşün ve duyuşun pınarlarından alınacak özle yeni Türk bilgi ve sanatını kurmak ülküsü doğmuştur. Devlet, Yunan filozoflarından başlayarak Batı klasiklerini yayınlamakla hümanizmi kültür siyaseti olarak kabul ettiğini göstermiştir.⁴²⁸

Adnan Cemgil, “En Güzel Hediye: Klasikler”⁴²⁹ başlıklı yazısında; tercüme faaliyetlerinin önemini; “Bizi ortaçağ şark kültür dünyasından koparıp, garp dünyasına bağlayacak olan halkalardan biri de o dünyanın fikir eserlerinin dilimize mal edilmesi olacaktır.”⁴³⁰ ifadeleriyle dile getirmiştir. Çünkü Cumhuriyet inkılabı, en büyük amaç olarak Türk milletini

⁴²⁶ Adnan Cemgil, “Koyu Milliyetçilik Nedir?”, *Yurt ve Dünya*, V. Cilt, S. 41, ss. 164-165, 1944, s. 165.

⁴²⁷ Adnan Cemgil, “Hümanizma”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 36, ss. 14-20, Son Kanun 1943, s. 19-20.

⁴²⁸ Adnan Cemgil, “Hümanizma”, s. 14.

⁴²⁹ Adnan Cemgil, “En Güzel Hediye: Klasikler”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 35, II. Teşrin 1943, s. 461.

⁴³⁰ Adnan Cemgil, “En Güzel Hediye: Klasikler”, s. 461.

yirminci asır medeniyetinin ön safına geçirmek ülküsünü benimsemiştir. Klasik eserlerin Türkçeye çevrilmesi, bir Rönesans hamlesidir ve millî kültürü zayıflatmak yerine daha da ileri taşıyacaktır.

Cemgil, tercüme faaliyetlerinde hümanizm anlayışını yansıtan eserlerin seçilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Tercümelerde bilinçli seçimler yapılmasının önemini vurgulamış ve Maarif Vekâletinin, yaptığı çevirilerle bu konudaki olumlu tavrını gözler önüne serdiğini belirtmiştir. Cemgil, Şark-İslam klasikleri arasında yer alan *Yedi Askı* (*el-Muallakâtü's-seb'*) şiirlerinin Türkçeye çevrilmiş olmasından bahsederek bu konudaki görüşlerini ortaya koymuş ve tercümelerde her türlü mistisizmden uzak durulması gerektiğini dile getirmiştir. Cemgil'e göre İslam öncesi dönemde yazılmış olan bu şiirler; insanın gerçek duygularını bütün canlılığıyla ve din riyasına bürünmeden anlatan, hümanizmin Doğu kültüründeki kaynaklarından biridir. İslam dünyasında hoş karşılanmayan *Yedi Askı* şiirlerinin, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya tarafından çevrilmiş olması da ayrıca dikkate değer bir önem taşımaktadır.⁴³¹

Bu yıl yayınlanan kitaplar arasında Arap ve Fars klasiklerini de buluyoruz. Yunan trajedilerinden başlayarak garbın en büyük sanat ve fikir eserlerinin arasında şark kültürünün bu iki büyük görüşüne de yer verilmesinin yepyeni bir manası vardır. Arap ve Fars kültürleri bizde medresenin ve divan sanatının elinde bütün canlılığını kaybetmiş, örümcekli aristokrat sınıfın ve hoca gürhunun eğlencesi haline gelmişti. Maarif Vekilliği bugün bu iki kaynaktan humanist bir görüşle faydalanmamıza yol açıyor. Arap edebiyatının en güzel örneği olarak İslam düşününün dar duvarlarını da aşarak İmrül-Kays'ın profan şiirlerini alıyor. Garpte Rönesans sanatkarlarının bazılarında hayat dolu şiirlerini hatırlatan “Yedi Askı” şiirleri her türlü mistisizmden uzak, neşeli bir sansüalizmle dolu eserlerdir.⁴³²

Klasiklerin tercümesi konusunda *Yurt ve Dünya* dergisinin net bir tavır takınarak çeviri faaliyetlerini desteklediği görülmektedir. Bununla beraber dergi yazarları, çevirilecek eserlerin seçiminde daha çok hassasiyet gösterilmesi gerektiğinin de üzerinde durmuşlardır. Örneğin Nuri Eroğlu, “Klâsikler”⁴³³ başlıklı yazısında; Türkçeye çevrilen klasiklerin ön sözlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmasının önemi üzerinde durmuştur. Eroğlu, çevirisi yapılan eserin yazıldığı süreç, ortaya çıktığı toplumsal koşullar ve dönem içerisinde nasıl bir iz bıraktığı gibi konularda bilgiler verilmesinin daha iyi olacağını dile getirmiştir.

Yurt ve Dünya dergisi yazarları, edebiyatta ve sanatta körü körüne geçmişe bağlı kalan ve onu yücelten eğilimleri kabul etmemişlerdir. Sanatkârların millîlik olarak algıladıkları, Türk

⁴³¹ Adnan Cemgil, “En Güzel Hediye: Klasikler”, s. 461.

⁴³² Adnan Cemgil, “En Güzel Hediye: Klasikler”, s. 461.

⁴³³ Nuri Eroğlu, “Klâsikler”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 24, 30 1. Kânun 1942, s. 452- 454.

tarihinin en güzel devirlerini öven çalışmalar ortaya koymalarını yetersiz bulmuşlardır. Onlara göre gerçek sanatkâr, inkılâpçı ve yaptığı işin bilincinde olmalıdır. Bu konudaki görüşlerini “Yine Millî Edebiyat Meselesi”⁴³⁴ başlıklı yazısında dile getiren Melih Cevdet Anday, Tanzimat ve Servet-i Fünun sanatkârlarının inkılâpçı olmadıklarını; sanatçı kimliklerinin yanı sıra “siyaset adamı” olduklarını ifade etmiştir. Anday’a göre sanatkâr, “Yaşadığı devrin fikrî ve felsefî cereyanlarını, bunlara temel olan daha başka meseleleri bilmeğe ve en mühimi bu cereyanlar içinde inkılâpçı olanını seçmeye mecburdur. Vazifesini bitirmiş, artık geriletici unsur olmağa başlamış bir felsefeye tekme vurmakta tereddüt göstermeye gelmez.”⁴³⁵ Dolayısıyla sanatkâr, geçmişe takılıp kalmamalı; yaşadığı dönemin ve toplumun koşullarını, ihtiyaçlarını ve gereklerini iyi bilmelidir. Çağın koşullarına uygun yenilikleri bilinçli bir şekilde ortaya koyabilmelidir.

Yurt ve Dünya dergisinde “millî hümanizma” anlayışına karşı görüşler içeren yazılar da bulunmaktadır. Yavuz Abadan tarafından ileri sürülen “millî hümanizma” anlayışı, insana sadece insan olmasından dolayı değer veren bir yaklaşım değildir. İnsanın ancak toplumun, gerçekte Türk ulusunun, bir parçası olmakla değer kazanabileceğini ileri süren bir yaklaşımdır. Abadan, Türk Devrimi’nin pozitivist niteliğine vurgu yaparak, “insan yok, cemiyet var” anlayışı doğrultusunda devrim yurttaşının yaratılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür.⁴³⁶ Bu görüş, *Yurt ve Dünya* dergisinin kuruluşundan itibaren mücadele ettiği ırkçı yaklaşımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Dergide yayınlanan “Hümanizm Hakkında”, “Eğitim İdeali Olarak” ve “Yeni Bir Terkip” adlı yazılarda, Abadan’ın “millî hümanizma” anlayışı sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁴³⁷

Abadan’ın *Ulus* gazetesinde yayınladığı “Millî Hümanizmaya Doğru”⁴³⁸ başlıklı yazısında; kısmen *Yücel* dergisinin “arayış”ında olduğu gibi uygarlıklara kaynaklık etmiş olan Türklüğün kendine özüne dönmesinden söz edilir. Abadan’a göre insan yalnız akıl yoluyla değil, hisleriyle de bağlı bulunduğu millî bütünün içinde gerçek benliğinin idrakine varabilir. Millî benliği idrâk ise millî cevhere inanmakla; millî dili, millî tarihi bilmekle; millî duyguya

⁴³⁴ Melih Cevdet Anday, “Yine Millî Edebiyat Meselesi”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 19, 1. Teşrin 1942, s. 234.

⁴³⁵ Melih Cevdet Anday, “Yine Millî Edebiyat Meselesi”, s. 234.

⁴³⁶ Şenol Durgun, *agm.*, s. 22,

⁴³⁷ “Hümanizm Hakkında”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943, s. 269-270; “Eğitim İdeali Olarak”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943, s. 269-270; “Yeni Bir Terkip”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943, s. 270-271.

⁴³⁸ Yavuz Abadan, “Millî Hümanizmaya Doğru”, *Ulus*, 11 Haziran 1943.

yüksek değer biçmekle mümkün olur. Bu yaklaşım, hümanist düşünce sisteminin akli öne çıkararak özünden ayrılıp romantik bir hâle bürünmesine yol açmaktadır. *Yurt ve Dünya*, hümanizmin akıl yerine his ile değerlendirilmesine ve yorumlanmasına karşı çıkmaktadır.

Abadan “Millî Hümanizma Işığında”⁴³⁹ başlıklı diğer yazısında ise, “millî hümanizma” düşüncesinin anayasal zeminde de korunduğu ve desteklendiğini ifade eder. Türkiye’de hümanizmin, devrimin millî bağımsızlık davasından dolayı, bireysel hak ve hukukun önünde yer aldığını ileri sürerek Batı’dan farklı bir yolda geliştiğini dile getirir. Birey yerine toplumu önceleyen bu düşünceyi; devrim ideolojisinin bir yansıması olarak gören Abadan’ın “millî hümanizma” anlayışı da salt insanı değil, toplumun bir parçası olan insanı ele alarak resmî ideolojinin yanında bir tavır takınır. Dolayısıyla Abadan’ın “millî hümanizma”sı, bireyden ziyade topluma öncelik verir. Esasında Abadan’ın “millî hümanizma” fikri, dönemin “Türk hümanizması” anlayışını da ortaya koymaktadır. Bir taraftan yeni Türk insanını yaratmak çabasıyla ilerici hamleler atılırken diğer taraftan ideolojiye aykırı görülen kişi ve kurumlara engel olunmaktadır. Bu durum, bireysel hak ve özgürlükleri ihlal eden gerici bir tavrıdır.

Türkiye’de hümanizmin edebiyatın dışına çıkması ve “toplumsal bir öğreti biçiminde” değerlendirilmesi, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* başta olmak üzere sol eğilimli dergilerin varlığıyla ilişkilendirilmektedir.⁴⁴⁰ Fakat bu dergilerin “hümanizmin toplumun geneline yayılması” ülküsü gerçekleşmeden; *Yurt ve Dünya* dergisi başta olmak üzere sol eğilimli pek çok süreli yayın kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı yılları, Türkiye’de basın özgürlüklerinin kısıtlandığı, gazete ve dergi kapatmalarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. O tarihlerde yürürlükte olan Basın Kanunu, hükûmetlere basın üzerinde sıkı bir denetim kurma imkânı vermiştir.⁴⁴¹ Özellikle sağ ve sol eğilimli dergiler arasında yaşanan ideoloji ağırlıklı çatışmalar, dergi kapatma kararlarının alınmasında belirleyici olmuştur. Zira 1942 sonlarında dergilerin gerilimi arttırıcı yayınlarına karşı alınacak önlemleri belirlemek amacıyla Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’in başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonun, 1943’te Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na sunduğu raporda; bazı dergiler “herhangi bir fikri objektif ve bitaraf olarak değil, yüksek sesle telkin eder mahiyette ve şiddetli polemik

⁴³⁹ Yavuz Abadan, “Millî Hümanizma Işığında”, *Ulus*, 9 Temmuz 1943.

⁴⁴⁰ Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *age.*, s. 203.

⁴⁴¹ Hasan Dinçer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt Ve Dünya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, ss. 193-230, Kasım 2008, s. 224.

yapar.” şeklinde nitelenmiştir.⁴⁴² *Yurt ve Dünya*, bu raporda sol eğilimli dergiler arasında sınıflandırılmıştır.

Yurt ve Dünya dergisi, Hasan Âli Yücel’in derginin görüş ve fikirlerini desteklemesine rağmen parlamentodan çok fazla baskı geldiği gerekçesiyle yine onun “ricası” üzerine, Mart 1944’teki 42. sayısından sonra yayımını durdurmuştur. Derginin resmen kapatılması ise Mayıs ayında gerçekleşmiştir. *Yurt ve Dünya* dergisi, Türk siyasi tarihinde “Tan Baskını”⁴⁴³ ve “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Tasviyesi”⁴⁴⁴ olaylarıyla uzun yıllar gündemde yer almaya devam etmiştir.⁴⁴⁵

1.4.6.2. Adımlar Dergisi

Adımlar dergisi, Sosyolog Behice Sadık Boran’ın sahipliğini ve neşriyat müdürlüğünü yaptığı; Mayıs 1943-Mart 1944 yılları arasında toplam on iki sayı yayımlanan kültür ve fikir dergisidir.⁴⁴⁶ Dergi, Sosyal Psikolog Muzaffer Şerif Başoğlu’nun yönetiminde Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Bekir Sıtkı Kunt, Hilmi Ziya Ülken, Orhan Burian gibi yazarları bir araya getirmiştir.

Adımlar dergisi sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda başlayan ve insanların yaşam biçimlerinden dünya görüşlerine kadar yansıyan yenileşme hareketleriyle meydana gelen değişimlere odaklanmış bir dergidir. Nitekim derginin adının *Adımlar* olarak belirlenmesi, dünyada hâlihazırda yaşanan değişime ve ilerlemeye dikkatleri çekmek amacını taşımaktadır.⁴⁴⁷ *Adımlar*, dünyanın içinde bulunduğu durumu; sürekli bir hareket ile kökleşmiş, kalıplaşmış ve her şeyi tepetaklak eden bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu nedenle içinde yaşanan zamanın akışına ayak uydurmanın gerekliliğini savunmuş ve geleceğe doğru adımlar atılabilmesi için hümanizmi desteklemiştir. *Adımlar*’a göre gerçek hümanizm; insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, haysiyetli yaşamasına, her yeni nesille

⁴⁴² Hasan Dinçer, *agm.*, s. 226-228.

⁴⁴³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ayla Acar, “Basında ‘Tan Olayı’ - 4 Aralık 1945”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, II. Cilt, S. 43, ss. 1-22, 2012.

⁴⁴⁴ Daha ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Mithat Kadri Vural, “Ankara Çevresi”nin “Ötekileştirilme” Süreci Ve Dil-Tarih Tasviyesi’nin İdeolojik-Düşünsel Arka Planı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XX. Cilt, S. 1, ss. 11-44, 2018.

⁴⁴⁵ Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 141.

⁴⁴⁶ Aytül Kasapoğlu, “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisi’nin Semiyotik İncelemesi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, XIV. Cilt, S. 1, ss.135-191, Bahar 2011, s. 140.

⁴⁴⁷ Aytül Kasapoğlu, *agm.*, s. 135.

zenginleşerek adım adım yeni ufuklara doğru ilerlemesine hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik alanlarındaki hamlelerdir:

Tarihin seyri içinde, zamanlarına göre, insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyeti ve yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik hamlelere hayranız. Bunlar bütün milletlerin, bütün insanlığın kıymet hazinesidir. Tarih boyunca gelen, durmıyan ve her yeni nesille zenginleşecek olan bu hakiki hümanizmaya bağlılığımızla biz de hümanistiz. Bu hakiki hümanizma ile millî kültür bağlılığı birbirinin zıddı değildir. Bu hümanizma içinde biz de varız.⁴⁴⁸

Adımlar, hümanizmi tüm insanlığın birikim hazinesi olarak görmüştür. *Adımlar*'a göre hümanizm, millî kültürün karşısında değil, bizzat onun yanında ve lehinde bir duruştur. Çünkü millî olanla beşeri olanın bir aradalığı, gerçek manada bir hümanizm istikametidir. Derginin ilk sayısında yer alan “Adımlar” başlıklı yazıda; derginin yayın ilkeleri şu şekilde belirtilmiştir:

Rastgele bir yarına değil, millî inkılâbımızın ileri hamlelerinin vardığı yoldan ilerliyerek ışıklı ve belirli bir yarına doğru gitmek istiyoruz. Bu yarını biz, bütün vatandaşların her türlü gelişmesine elverişli bir nizam içinde, dünyanın ileri gidişine ayak uydurmuş, tekniği ve kültürü yüksek bir millet olarak karşılamak istiyoruz.⁴⁴⁹

Dergi, bilim ve tekniğin yanında kültür ve sanatın önemi üzerinde durmuştur. Geçmiş ile yaşanan zamanın geçişkenliğine vurgu yaparak ulusal ve evrensel olanı bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda *Adımlar* dergisi, kendilerini bilimsel ve romantik olarak değerlendiren *Yücel* dergisinden farklı olarak hümanizmi sosyolojik ve tarihsel bir perspektifle yorumladığı için ayrılmaktadır.⁴⁵⁰

Adımlar, *Yücel* ve *İnsan* dergilerinin görüşlerine benzer şekilde millî kültürün önemi üzerinde durmuş ve “kendimize/öze dönüş” söylemiyle halk kültürüne yönelmek gerektiğini savunmuştur. *Adımlar* dergisine göre millî kültürün asıl kaynağı halkın dili, sözü ve şiiridir. Bu nedenle hem ulusal hem de bütün insanlığın kültür mirasında yer edinebilecek eserler ortaya koyabilmek için halk temlerinden faydalanılmalıdır. Çünkü halk temleri, saf ve doğal oldukları için zamana karşı direnebilmekte; silinip yok olmadan canlı kalabilmektedir:

Yarın yalnız milletimizin değil, bütün insanlığın da kültür hazinesine geçecek kültür ve sanat eserlerimizin büyük kaynağı, şüphesiz halkımızın özünden tabii bir surette çıkmış olan söz, türkü, şiir, mizah hazinesidir. Yarının büyük Türk romanı, Türk komedisi, Türk dramı, Türk senfonisi özünü

⁴⁴⁸ “Adımlar”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943, s. 3.

⁴⁴⁹ “Adımlar”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943, s. 1.

⁴⁵⁰ Tansu Açıık, *agm.*, s. 126.

şüphesiz bunlardan ve halk kitlelerinin hayatından alacaktır. Hakiki kıymet halk temlerindedir. Halk temleri hâlistir, pürüzsüzdür, yapmacığı yoktur. Onun için bunlar zamanla silinmiyor, canlı kalıyor. Baharda nemli toprağın yeşermesi, ağacın çiçeklenmesi, meyve vermesi gibi halk temleri de halkın hayatından tabii olarak gelişiyor.⁴⁵¹

Adımlar, sadece Antik Yunan-Latin dünyası ile sınırlı ve geçmişe hapsolmuş bir hümanizm anlayışını kabul etmemiştir. Çünkü böylesi bir yaklaşımla oluşturulan ya da benimsenen düşünceler, yaşanan zamana ulaşamamakta ve çağın gerisinde kalmaktadır. Oysa *Adımlar* dergisi, maziperestlik yapmadığı gibi topyekün geçmişini silip atılması gereken bir süreç olarak nitelemez. *Adımlar*'a göre geçmişin önemli kültür, sanat ve fikir eserleri sayesinde bugün oluşmuştur. Bu nedenle geçmişe körü körüne bağlanarak bugünü hor görmek ya da geçmişini tamamen yok saymak anlamsızdır. Yaşanılan zamanın kazanımları geçmişin getirdiği birikimlerdir. Ancak bunlar, geleceğe yönelik atılacak yeni adımlar için bir engel teşkil etmemelidir:

Biz geçmişe bugünden bakıyoruz; geçmişini bugünün bin bir tecrübeden sonra elde edilmiş gözlükleri ile görüyoruz. Geçmiş ileri gidişimiz üzerine yüklenen bir yük, bizi geriye çeken bir engel olduğu zaman onu tereddütsüz sırtımızdan atarız. Biz kültür sahasında inkılâpçılığı bu mânada anlıyoruz.⁴⁵²

Adımlar dergisi, Antik Yunan-Latin ile özdeşleşen klasik kültürün okullarda ders olarak okutulması konusundaki tartışmalara eleştirel bir tavır takınarak katılmıştır. Bu bağlamda derginin sekizinci sayısında “Millet Varlığı İçinde Klâsik Kültür Yalnız Birleştirici midir?”⁴⁵³ başlıklı yazıda; klasik eğitimin anadil eğitimi üzerindeki olumsuz etkilerinden ve sınıfsal ayrılıklara yol açmasından söz edilmiştir. Bu tür bir eğitim modelinin “hayattan ve realiteden uzak, devrin şartlarına ve ihtiyaçlarına aykırı olduğu” görüşü ortaya atılmıştır.

Adımlar, okullarda klasik eğitim verilmesi fikrine karşı çıksa da klasik eserlerin Türkçeye çevirisi konusunda daha yumuşak bir yaklaşım sergilemiştir. *Adımlar*'a göre çevirisi yapılacak eserlerin; “yirminci asır yıllarının yeni sanat eserleri” olmasına özen gösterilmelidir. Çünkü içinde yaşanılan anın farkına varamayan, onun koşullarını içten duyamayan kişiler; “milletimizin ve insanlığın geçmiş kültür ve sanat eserlerini içten duyamazlar ve kıymetlendiremezler.”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ “Adımlar”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943, s. 4.

⁴⁵² “Adımlar”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943, s. 4.

⁴⁵³ Henri Wallon, “Millet Varlığı İçinde Klâsik Kültür Yalnız Birleştirici midir?”, çev. Hüsnü Baki, *Adımlar Dergisi*, Yıl 1, S. 8, s. 266-268, 1. Kânun 1943.

⁴⁵⁴ “Adımlar”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943, s. 3.

Derginin ikinci sayısında başlayan ve üçüncü-dördüncü sayılarda da devam eden “Adımlar’ın Hümanizma Anketi”⁴⁵⁵ başlıklı çalışması, dönemin aydınlarının ve derginin hümanizmle ilgili görüşlerini yansıtmaya bakımdan önemlidir. Ankette; “Humanizma nedir?” ve “Bugünkü fikir ve kültür gelişmesinde humanizmanın mânası ve rolü ne olabilir?” soruları sorulmuştur. Katılımcılardan birer paragrafı geçmeyecek şekilde bu iki soruyu yanıtlayıp görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Âzası Yunus Kâzım Köni, Orhan Burian, Nurullah Ataç, Ankara Üniversitesi Felsefe Enstitüsü Direktörü Olivier Lacombe gibi dönemim pek çok aydınının katıldığı anket sonucunda bütün cevaplar bir araya getirilerek birleştirilmiştir. Bu yanıtlar aracılığıyla hümanizmle ilgili farklı görüşler bir arada yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Böylelikle hümanizmin dönemin zihinsel ve kültürel gelişimine hangi yönlerden ve nasıl katkı sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ankete katılan Yusuf Kazım Köni’ye göre hümanizm; “yeryüzünde yaşayan insanları sınıf, din, millet ayrılıkları gözetmeksizin bir tutmak idealidir.”⁴⁵⁶ Hümanizm, kültür ve uygarlık alanlarında insanlar tarafından yaratılan şeyleri eğitim aracı olarak gören bir akımdır. Köni, hümanizmin milliyetçilikle ilgisi olmadığını fakat ulusal kültüre ait üretimler açısından düşünüldüğünde milliyetçiliğe en büyük katkıyı da hümanizmin yaptığını dile getirmiştir. Anket sorularını yanıtlamasının yanı sıra okullarda klasik dillerin öğretilmesi ile ilgili fikrini de beyan eden Köni, yaşayan dillerin iyi öğretilmesi için ölü dillerin bilinmesi gerektiğini savunmuştur.

Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Olivier Lacombe, hümanizmin basitçe tanımlanamayacağını, kavramın ancak tarihsel bağlamda tarif edilebileceğini dile getirerek hümanizmin kültürü geliştirmeye ve ilerletmeye dönük oluşu üzerinde durmuştur. Ona göre, “Hakiki bir hümanizma, hususi kültürlerle riayet etmek, onları canlandırmakla beraber, aralarında verimli bir müdahale temin etmeğe, bütün kültür değerleri, kaynaklar ne olursa olsun, zenginlikleri ve gerçeklikleri nispetinde ileri götürmeğe gayret etmelidir.”⁴⁵⁷ Lacombe, bir kişide ya da bir toplumda hümanizmin yerleşmesi ya da güçlü bir tarihsel bilincin oluşturulabilmesi için Antik Yunan-Latin dillerini ve felsefesini öğrenmek gerektiğini belirtmiştir.

⁴⁵⁵ “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, No. 2, 3, 4, 1943.

⁴⁵⁶ Yusuf Kâzım Köni, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 2, Haziran 1943, s. 63.

⁴⁵⁷ Olivier Lacombe, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943, s. 87.

Nurullah Ataç, ankete gönderdiği yanıtta hümanizm ile tarih arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Ataç'a göre hümanizm; "insanı kendi çevresinin, kendi zamanının dışında düşünmeğe alıştıran yoldur."⁴⁵⁸ Hümanizmden beklenen, insanı zamanın ve toplumun ötesinde düşünmeye alıştırmak olmalıdır. Ataç, insanın bu alışkanlığı ancak kendisine bir obje olarak bakmasıyla kazanabileceğini ileri sürerek bugün ölü olarak değerlendirilen dillerin öğrenilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre "Tarih anlayışı olmayan adam kendisini geçmişsiz, geleceksiz bir 'ada'da yaşar sandığı için kendisinde bulunan imkânları da gerçekleştiremez. Tarih anlayışını veren en iyi yol da humanisma'dır, yani medeniyetin anaları olan ölmüş dilleri şiirleri, felsefeleri ile öğrenmektir."⁴⁵⁹ Ataç, bugün artık kullanılmayan bu dillerin insanlara tamamen yabancı olduklarını belirtir. Bu yüzden insanların zamandan, kendilerinden ve bağlı oldukları toplumdan ayrı düşünmelerini sağlamak için Antik Yunanca ve Latince'nin iyi birer araç olabileceğini savunur. Fakat hümanizme karşı böyle bir beklentinin oluşmasının onun getireceği yararları da azaltabileceği uyarısını yapar. Ataç, hümanizme giden yolda başarılı olabilmek için "fayda"nın göz ardı edilmesi gerektiğini de belirtir.

Ataç, derginin dördüncü sayısında da hümanizm konusundaki anketi cevaplandırmaya devam etmiştir. Yusuf Kazım Köni'nin görüşlerine yakın şekilde ölü dillerin öneminden bahsetmiş ve yeni dilleri öğrenmek için eski dilleri bilmek gerektiğini savunmuştur. Ataç'a göre yaşayan diller, gerçek bir humanizm oluşturamazlar. Çünkü "insanı, geçmişteki ve gelecekteki kaderi ile yani bütün insanoğlu ile uğraştırmak faziletinden mahrumdurlar."⁴⁶⁰ Yaşayan dillerin insanın zihnini köreltip onu dar bir çerçeveye sınırlayacağını düşünen Ataç, ancak ölü diller sayesinde "merak"ın uyanabileceğini ve böylelikle zihinsel gelişimin sağlanarak parçadan bütüne, yerelden evrensele ulaşılabileceğini dile getirir.

Orhan Burian, derginin anketine verdiği yanıtta; hümanizmi milliyetçi ve ilim cephesinden ele alanların dikkatiyle iki farklı şekilde değerlendirmiş ve dönemin genel düşünce yapısına değinmiştir:

Bir tarafta, bugün ve bu yerin kayıtlarına karşı koyup yalnız hakikate inanmak azminde olanlar. Öbür tarafta, insanı zaman ve mekândan ayırmanın hem imkânsız hem isabetsiz olduğunu düşünüp hayatımızı

⁴⁵⁸ Nurullah Ataç, "Adımlar'ın Humanizma Anketi", *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943, s. 87.

⁴⁵⁹ Nurullah Ataç, "Adımlar'ın Humanizma Anketi", *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943, s. 88.

⁴⁶⁰ Nurullah Ataç, "Adımlar'ın Humanizma Anketi", *Adımlar*, S. 4, Ağustos 1943, s. 121.

ona göre ayarlayalım diyenler. Birinci tarafta, ilim adamlarından insanlık adamlarına kadar oldukça alacalı bir küme; ikinci tarafta, milliyetçilerden ırkçılara doğru uzanan daha az çeşitli bir küme var.⁴⁶¹

Dönemin panoramasını gözler önüne seren Burian, görüşlerinin devamında ise hem katı kuralları olan bağnaz ilim anlayışının hem de kafatasçılığa kadar uzanan milliyetçiliğin tehlikelerinden bahsetmiştir. Burian'a göre değişmez katı kurallar bütünüyle yaşamı devam ettirmek mümkün olamaz. Çünkü insanın hayatı yalnız değişmez hakikatlere değil, değişen olaylara göre de şekillenmektedir. Burian, “Yeter ki, hakikatin nerede durup, vâkıaların nerede başladığını bilelim: akılımızın irşadına kulaklarımız hep tıkalı olmasın.”⁴⁶² diyerek hümanizm açısından önceliğin ancak akıl olabileceğini savunur. Dünyaya aklını kullanarak bakabilen insanoğlu, hakikate erişmek için bilimsellik ve tarafsızlık ilkelerini benimsemelidir. Hümanizm ise insanın aklına giden yoldur. İnsan bu yoldan sapmaz ise dünyayı algılayıp anlamlandırabilme olanağına kavuşur.

Burian, evrensellik ve ulusalcılık olmak üzere iki temel bakış açısıyla sınıflandırdığı hümanizmin anlayışının ikisinin de özünde doğru olduğunu söyler. Çünkü ona göre insanları mutlu eden şeyler ortaktır. Burian, evrensel bakış açısından yanadır ve humanizmi bir “uzviyet” olarak tanımlar. Ona göre canlı bir organizma gibi olan hümanizmi, insanlığın bir ürünü olarak tarihsel süreç içerisinde ele almak gerekir. Çünkü her çağ ve iklimin bu kavramı oluşturan değerler üzerinde etkisi vardır. Dolayısıyla hümanizmin sadece “Antik kültür âşıklığı” olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Burian'ın bu yaklaşımı, *Adımlar* dergisinin hümanizm konusundaki görüşleriyle örtüşmektedir.

Derginin dördüncü sayısında; Ankara Üniversitesi Klasik Yunan-Latin Dilleri Kürsüsünde öğretim üyesi olan Prof. George Rohde'nin ankete vermiş olduğu cevap yer alır. Rohde, hümanist bir eğitim anlayışını benimsediği için bu soruları tarafsız bir şekilde yanıtlayabilmesinin mümkün olmadığını söyler. Kavramın güncel karşılığından yola çıkarak ve sahip olduğu değerlerle hümanizmi açıklama yoluna gider. İçinde bulunulan zamanın hümanizmden çok uzak olduğunu, yine de gelecekte yeşerecek bir hümanizmin umudunu taşıdığını belirtir. Rohde, ilerleyişi devam etmekte olan hümanizmin vazgeçilmez unsurlarını şu maddelerle sıralar:

I. Ferdin manevi hürriyeti,

⁴⁶¹ Orhan Burian, “Adımlar'ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943, s. 88.

⁴⁶² Orhan Burian, “Adımlar'ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943, s. 89.

- II. Devrin temayüllerine karşı müstakil ve kritik bir vaziyet alma,
- III. Tahsil ve terbiyenin bir kıymet olduğunu benimseme,
- IV. Manevi ananelere karşı saygı,
- V. Beşerin en kıymetli olarak kabul edilmesine lazım gelen ‘dil’e karşı mesuliyet hissi.⁴⁶³

Ziya Oykut, derginin beşinci sayısında yer alan “Hümanizma”⁴⁶⁴ adlı yazısında; hümanizm kavramı hakkında daha genel ve ilmi bir tanımlama yapmaya çalışmıştır. Oykut, hümanizmin kelime anlamından başlayarak bu kavram hakkında genel bilgiler verir. Kavramın ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde durur. Oykut’a göre hümanizm; “Bütün insanlar için şahsî serbestlik isteyen, asalet farkı tanımayan, insana ve insanın fikirlerine inanan, hürmet eden”⁴⁶⁵ bir anlayıştır. Oykut, insanları ayırmadan ve sınırlamadan herkesi kucaklayan “halkçı” bir hümanizme duyulan ihtiyaçtan bahsederek yazısını tamamlar.

Adımlar dergisinin sekizinci sayısı, “Hümanizma” özel sayısı olarak çıkmıştır. Derginin bu konudaki görüşleri “Memleketimizde Hümanizma Yazıları”⁴⁶⁶ başlığıyla ortaya konmuştur. O güne kadar ortaya atılan hümanizm hakkındaki farklı düşünceler, özellikle *Yücel* dergisi etrafında toplanan hümanizma anlayışı, eleştirilmiştir. *Yücel*’in “hümanizm yoluyla kendimizi keşfetmek” sloganını eleştiren *Adımlar* yazarları, böyle bir ifadenin hümanizme değil, pozitif bilimlere ait olabileceğini savunurlar. Çünkü bu zihniyet, Antik Yunan-Latin filozoflarının ya da Rönesans hümanistlerinin eserlerinde mevcut değildir. Ancak pozitif bilimlerde bulunabilecek bir şeydir. Dolayısıyla *Yücel*’in dile getirdiği hümanizm değil ancak “ilmî zihniyet” olarak değerlendirilebilir.

Adımlar’ın *Yücel* dergisine yönelttiği bir diğer eleştiri ise “kendimizi bulmak” söylemine yöneliktir. *Adımlar*, *Yücel*’in bu söylemle ortaya koyduğu görüşleri “aklî, reel ve objektiflikten uzak” bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. *Yücel*’i akılla tanımlanabilecek olan hümanizm kavramına manevî boyutlar yüklemekle suçlamıştır.

Yücel’in yanı sıra *Ulus* gazetesindeki “Fikir Hareketleri”⁴⁶⁷ sütununda hümanizmle ilgili yazılar yazan Yavuz Abadan da *Adımlar*’ın eleştirilerine maruz kalmıştır. Abadan, *Yücel* dergisinin ileri sürdüğü görüşlere sempati duyduğunu söyleyerek “insanlığın kendini yeniden buluşu, kendi varlığında aslî cevhere dönüşü” olarak tanımladığı hümanizmin, “millî

⁴⁶³ George Rohde, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 4, Ağustos 1943, s. 123.

⁴⁶⁴ Ziya Oykut, “Hümanizma”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 5, Eylül 1943, s. 164-166.

⁴⁶⁵ Ziya Oykut, *agm.*, s. 166.

⁴⁶⁶ “Memleketimizde Hümanizma Yazıları”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, I. Kânun 1943, s. 251-254.

⁴⁶⁷ Yavuz Abadan, “Fikir Hareketleri”, *Ulus*, 11 Haziran 1943. (28 Mayıs, 11 Haziran, 9 Temmuz 1943’te yayınlanan üç makale)

hümanizma”yı benimsediğini ifade eder. *Adımlar* ise Abadan’ın bu görüşlerini “ilmî metotlardan uzak, irrasyonel, mantıksız ve mistik” bularak eleştirmiş ve Abadan’ı birbiriyle çelişen tutarsız açıklamalar yapmakla suçlamıştır.

Fahri Fındıkoğlu, hümanizmi “insanîyetçilikten” uzaklaştırdığı gerekçesiyle *Adımlar* dergisi tarafından eleştirilen yazarlar arasındadır. Fındıkoğlu, *Millet Mecmuası*’nda yayınlanan “Ümanizmin iki Mânası”⁴⁶⁸ başlıklı makalesinde; Abadan’ın “millî hümanizma” kavramından yola çıkarak Rönesans’ın hümanizm kanalı ile kültür milliyetçiliğine yol açtığı görüşünü ortaya atmıştır. Fındıkoğlu’nun bu görüşüne karşı çıkan *Adımlar*, siyasi insanîyetçiliğe giden yola girebilmek için her şeyden evvel Greko-Lâtin kültürünün şekillerinden istifade etmek gerektiğini savunur. Fındıkoğlu’nun kültür milliyetçiliği ile ilgili görüşlerini tarihî gerçekliği yok sayarak dile getirdiğini söyler.⁴⁶⁹ Çünkü *Adımlar*’a göre Fındıkoğlu, bu değerlendirmesini Türk milletinin tarihî ve toplumsal koşullarını göz önüne almadan yapmıştır. Oysa sosyal bir hareket olan hümanizm, Türkiye’de ve dünyada farklı koşullar altında ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu nedenle geçmişe bakıp “kaçamak” bir değerlendirme yapmak yerine; güncel durum göz önünde bulundurulmalı, dünyanın gidişatına göre değerlendirme yapılmalıdır:

Bizim için yol, bugünkü dünyaya gözünü açmak; bugünkü dünyayı ve gidişini anlamak ve bu gidişe ayak uydurmak; bugünün ilmini, edebiyatını, sanatını öğrenmektir. (...) Bugünün meselelerini ‘dün’ halledemez, yine bugünün vasıtaları, bugünün fikir sistemleri, görüşleri, ilmi ile bizler, bugünün insanları halletmek zorundayız; ‘dün’e güvenerek bir kaçamak yolu aramayalım.⁴⁷⁰

Adımlar, insanın tamamıyla özgür olduğu; onurlu bir yaşam sürdüğü; maddi ve manevi olarak gelişebileceği bir dünyanın tarifini yaparak bunun ancak hümanizm ile gerçekleşebileceğini savunmuştur. Hümanizmin sadece Antik Yunan-Latin dünyasına ya da Rönesans’a ait olmadığını, insanlığın ortak bir değeri olarak görülmesi gerektiğini ve geçmişe çok fazla bağlı kalmanın insanlığın ilerlemesini engelleyeceğini dile getirmiştir. Hümanizmi insanlığın gelişimiyle eşdeğer gören ve hümanizm uğruna “mazi düşkünlüğü” yapanlara sert eleştiriler yöneltmiştir.

Adımlar, diğer kültürlerle irtibat hâlinde olmanın Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağına inanmıştır. Fakat Antik Yunan-Latin dillerinin okullarda ders olarak okutulmasına da karşıdır. Çünkü *Adımlar*’a göre Batı’nın kültürel, sosyal, bilimsel ve teknik

⁴⁶⁸ Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, “Ümanizmin iki Mânası”, *Millet Mecmuası*, Haziran 1943.

⁴⁶⁹ Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, “Bizdeki Hümanizma Cereyanı ve Sokrat’ın Mevkii”, *Ulus*, 23 Temmuz 1943.

⁴⁷⁰ “Memleketimizde Hümanizma Yazıları”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, I. Kânun 1943, s. 254.

gelişmeleri tam olarak anlaşılmadan ölü dillerin öğrenilmesinin anlamı yoktur. Artık kullanılmayan bu dillerin öğrenilmesini savunmak, dünya gerçeklerini görememektir. Bu yönde görüş bildirenler, kendi rahatları için modern dil ve kültürlerden uzak duran kişilerdir.

Adımlar dergisi, bugünün bilim, sanat, edebiyat ve kültür dünyasını anlamak çabasıyla yola çıkmak gerektiği görüşündedir. Kültürel gelişme ve ilerlemenin sadece Antik dünyanın tanınmasıyla mümkün olamayacağını, böyle bir düşüncenin büyük bir hata olduğunu söyler. *Adımlar*'a göre gerçek ilerleme ancak bugünün dünyasını tanıyıp anlamakla mümkündür.

Derginin sekizinci sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu tarafından kaleme alınan “Hümanizma Görüşümüz” başlıklı bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıdaki “Böyle anlaşılırsa, geçmiş, ölü bir yük olmaktan çıkar, yeni hamlelerimizin bir kaynağı olur. Biz geçmişe bugünden bakıyoruz; geçmişini bugünün binbir tecrübeden sonra elde edilmiş o gözlükleri ile görüyoruz.”⁴⁷¹ sözleri, *Adımlar* dergisinin hümanizm anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. Başoğlu, bu yazısında hümanizm kavramı üzerindeki farklı yorumlardan da bahsederek derginin hümanizmi hangi yönlerden ele aldığını şu şekilde ifade eder:

İnsan vekarının, hürriyetinin ve refahının yükselmesine ve genişlemesine hizmet eden, düne ve bugüne ait, her cehdin, her eserin temsil ettiği hakikî insancılığı bütün kalbimizle alkışlamak, (...) Bugünün hayat ve kültür imkânlarına gözlerimizi kapayan, kapadığı için mazi düşkünlüğü, mazi hasreti olarak tecelli eden ve memleketimize garbın geri muhitlerinden getirilen “hümanizma” fikirlerinin sakatlığını, ölü kalıp hâline gelmişliğini ortaya koymak için çıkıyor. Çünkü biz milletimizin hakikî refah ve kültür gelişmesinin gerçek imkânlarını, garptan dahi gelse, her türlü kalıp hâline gelmiş mefhumları artık büsbütün geride bırakmamızda, mürteci otarşi fikirlerinden büsbütün kurtulmamızda, insan topluluğunun bir parçası olarak, onun ileri temposuna ayak uydurmamızda buluyoruz.⁴⁷²

Adımlar dergisi, hümanizm konusunda sadece kendi görüşlerini yansıtmakla kalmamış farklı kişiler ve gruplar arasında hümanizmin nasıl yorumlandığını da ortaya koymuştur. Derginin hazırlamış olduğu “Hümanizma Özel Sayısı”, o dönemlerde yaşanan hümanizm ile ilgili algıları göstermesi bakımından da ayrıca önemli bir yere sahiptir. Dergi, Antik Yunan-Latin kültürüne önem vermek yerine Türk halk kültürünün tanınmasını öncelemiştir. Bu bakımdan İnönü döneminde ortaya atılan “resmî” ideolojiyle de sık sık ters düşmüştür.

Adımlar, halkçılık ekseninden uzaklaşmadan hümanizm konusunda eleştirel ve sosyolojik bir duruş sergilemiştir. Derginin bu tavrı, sol görüşlü bir duruş sergilememesine karşın, özellikle

⁴⁷¹ Muzaffer Şerif Başoğlu, “Hümanizma Görüşümüz”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, I. Kânun 1943, s. 250.

⁴⁷² Muzaffer Şerif Başoğlu, *agm.*, s. 250-251.

milliyetçi çevrelerden tepki toplamıştır.⁴⁷³ Dönemin siyasi ortamında birçok eleştirilere maruz kalan dergi, Vekiller Heyetinin 16 Mayıs 1944 tarihli kararı ile ve Matbuat Kanunu'nun ellinci maddesi mucibince kapatılmıştır.⁴⁷⁴

1.4.6.3. Ufuklar/ Yeni Ufuklar

Ufuklar, Vedat Günyol ve yakın arkadaşı olan Orhan Burian'ın birlikte çıkardıkları sanat ve düşünce dergisidir. Dergi, 1952 yılında çıkmaya başlamış ve Orhan Burian'ın 1953'te vefatına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Kısa bir süre dergicilik faaliyetlerine son veren Günyol, özellikle Oğuz Arıkanlı ve Orhan Duru gibi dönemin önde gelen isimlerinin ısrarı ve teşvikiyle dergiyi yeniden çıkarmaya karar vermiştir. *Ufuklar* dergisi, Orhan Burian'ın anısına ayrılan özel bir sayının ardından *Yeni Ufuklar* adıyla çıkmaya başlamıştır. Günyol, derginin yeniden yayımlanmaya başlamasının nedenini; “Elimiz kolumuz bağlı kalmasın, yazar ve sanatçı dostlarla birlikte düşünce ve kültür birikimimizi değerlendirmeyi sürdürebilelim.”⁴⁷⁵ sözleriyle açıklamaktadır. Vedat Günyol, *Yücel* dergisinde tanıştığı ve ilerleyen yıllarda “dostum” dediği Orhan Burian ile olan arkadaşlığını, onunla olan düşünsel bağlılığını şu şekilde ifade eder:

Neydi ikimizi birleştiren? İnsan sevgisi ve insan saygısı. İkimiz için de, dünyada tek gerçek insandı. İnsandan öte, uğruna didinmeye değer hiçbir şey yoktu. Ama insan toplumdaki ilişkileri konusunda, düşüncelerimiz her zaman birbirini tutmayabiliyordu. Ama birbirimize olan derin saygımız, insanın mutluluğu doğrultusunda kurulu dostluğumuzu perçinliyor, bu yoldaki çabamıza, özlemlerimize daha bir güç kazandırıyor.⁴⁷⁶

Ufuklar/Yeni Ufuklar dergisi, 1952-1976 yılları arasında yayımlanmıştır. Derginin en büyük hedefi, okurlarına “bir insan sıcaklığı” aşılmasıdır.⁴⁷⁷ Derginin yayın faaliyetine başlama amacı, Günyol'un da ifade ettiği üzere bir grup aydın ve sanatçının kendi düşünsel ve kültürel birikimlerini rahatça ifade edebilecekleri bir yayın organına ihtiyaç duymalarıdır. Orhan Burian, derginin ilk sayısı için kaleme aldığı “Dileğimiz” başlıklı yazısında; “Güzel uğruna yazı yazılır, iyi uğruna, doğru uğruna. Ufuklar gücü yettiği kadar, bu üç uğurda birden yazıp konuşmak istiyor.”⁴⁷⁸ sözleriyle *Ufuklar*'ın ilkelerini ortaya koymuştur.

⁴⁷³ Burcu Korucu, *agt.*, s. 79.

⁴⁷⁴ Hasan Âli Yücel, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s. 113.

⁴⁷⁵ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 171.

⁴⁷⁶ Vedat Günyol, *Çalاکalem*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 110-111.

⁴⁷⁷ Vedat Günyol, *Çalاکalem*, s. 234.

⁴⁷⁸ “Dileğimiz”, *Ufuklar*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1952, s. 1.

Yeni Ufuklar'ın “gönüllü yazarları”, bir yazar kadrosu oluşturmaktan çok uzak görünen; “Çoğu kez, rastlantıya bağlı yazıların, kimi güzel, kimi yavan yazıların derme çatmalığında ama inançta duyguda fire vermeyen, insanca insanlıkça tutarlı kalemlerin gönüldeşliğinde” çalışmalarını yürütmüştür.⁴⁷⁹ Derginin yazar kadrosunun çekirdeğini üç önemli isim oluşturmuştur. Bunlar; derginin kurucusu ve manevi babası olan Orhan Burian, onun ölümünden sonra çabalarıyla derginin uzun yıllar sürekliliğini korumasını sağlayan Vedat Günyol ve dergideki düşünsel birikimin gideceği yolu fikirleriyle biçimlendiren Sabahattin Eyüboğlu'dur.⁴⁸⁰ Zaman içerisinde dergi çok geniş bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Melih Cevdet Anday, Fakir Baykurt, Mehmet Başaran, Kamuran S. Yüce, Müştak Ertenus, Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Talip Apaydın, Sabih Şendil, Attila İlhan, Nurullah Berk, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cavit Orhan Tütengil, Muzaffer Erdost, Oğuz Arıkanlı, Refet A. Kocabekir, Ayhan Hünalp, Orhan Kemal, Orhan Çubukçu, Tarık Dursun K., Orhan Duru, Bülent Ecevit, Ekrem Sağkol, Behiç Duygulu ve Samim Kocagöz gibi kimi yazın faaliyetine yeni başlayan gençlerden kimi de rüştünü ispatlayan usta sanatçılardan oluşan yazarlar dergiye katkı sağlamıştır.⁴⁸¹

Vedat Günyol, *Yeni Ufuklar* dergisinin *Yücel*'in bir devamı mahiyetinde olduğunu belirtir. Günyol, dergiyi “yaşanan siyasi ve sosyal değişimler karşısında kendilerince doğru bildikleri yoldan şaşmak istemeyen, yılmayan, yıkılmayan ve bunu göstermek isteyen bir grup aydının düşüncelerini aktarma isteğini yansıtan, edebî bir başkaldırıdır, protestodur.” sözleriyle tanımlamaktadır:⁴⁸²

Yeni Ufuklar, yazı hayatına daha yeni atılan, çiçeği burnunda, burnu Kafdağı'nda, o güzelim genç heves yıllarının esrikliğinde, geçmişi kınayan, geleceğe romantik bir sis perdesinin ardından bakan atak, delişmen, delifişek bir amatör coşkusundan epeyce uzaklarda, Yücel dergisinin yamalı bohçalığında yazıya çiziye ‘mahfice’ başlayıp, giderek ‘bir riya’ kalem oynatmış, on yedi yıllık bir çıraklık ve kalfalık serüveninden geçmişlerin dergisi, gönül sergisi olarak başladı yayın hayatına, bundan tam yirmi dört yıl üç ay önce.⁴⁸³

Yeni Ufuklar dergisi, Atatürk ve İnönü döneminin düşünsel çerçevesini oluşturan ya da benimseyen aydınların çabasıyla Menderes döneminde de yayın faaliyetini sürdüren, Türkiye'nin siyasi, sosyal, kültürel ve düşünsel gelişimine tanıklık eden bir yayın faaliyetidir.

⁴⁷⁹ Vedat Günyol, “Sonsöz”, *Yeni Ufuklar*, XXIV. Cilt, S. 275, ss. 1-10, Kasım 1976, s. 7-8.

⁴⁸⁰ Ümüt Akagündüz, “Yeni Ufuklar Dergisi'nde Batılılaşma ve Aydın Tartışması”, *Folklor/Edebiyat*, XVI. Cilt, S. 64, ss. 65-88, 2010, s. 67.

⁴⁸¹ Vedat Günyol, *Çalاکalem*, s. 228.

⁴⁸² Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 174.

⁴⁸³ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 173.

Dergi, 1952-1960 yılları arasındaki süreçte Tek Parti döneminde şekillenmiş bulunan düşünsel birikimi dizginlemeye çalışan çevrelere karşı akıl ve bilimi ön plana çıkartmıştır. 1960-1965 yılları arasında ise “gelişen demokratik ölçütler çerçevesinde ilk dönemdeki fikirlerini daha keskin hâle getirip gündemi işgal eden iktisadi ve sosyal konuları dönemin sol görüşleri çerçevesinde değerlendiren bir düşünce dergisi” olarak tanınmaktadır.⁴⁸⁴

Günyol, *Yeni Ufuklar*'ın özellikle 1960-1970'lerin siyasi ve toplumsal havası gereği sol görüşlü bir dergi olarak küçümsendiğini ifade etmektedir. Günyol'a göre dergi; “özgür düşünceye, hoşgörüyeye, insancılığa olan bağlılığı ile” aslında sola meyilli olmakla beraber sağ sol ayrımı gözetmeden demokratik ve ılımlı bir tavır takınmıştır.⁴⁸⁵

Aslında, Yeni Ufuklar, sola, yani ilericiliğe açık, sömürüye karşı, insan onuruna, düşünce özgürlüğüne ölesiye bağlı, sağı solu ayırt etmeksizin, her çeşit bağınazlığa cephe alan, almaktan kaçınmayan, her eylemde, her davranışta insan sıcaklığı arayan; nerden gelirse gelsin her çeşit zorbalığa kafa tutan ve tutmuş bir dergiydi.⁴⁸⁶

Yeni Ufuklar, “her çeşit bağınazlıktan uzak, iyiye, güzele ve doğruya baş koyarak” yirmi dört yıl boyunca devam ettiği yayın hayatına 1976 yılında son vermiştir. Derginin kapanmasında; yaşanan ekonomik sıkıntılarla birlikte “yazarla okur arasında, yirmi dört yıldır sürdürülegelen düşünsel ilişkinin azalmış olması” da önemli bir etkidir.⁴⁸⁷ Vedat Günyol, *Yeni Ufuklar*'ın bu kadar uzun soluklu bir dergi olmasını “insanca ve insancı” bir tutum sergilenmesine bağlamaktadır. Günyol, aynı zamanda bir öz eleştiride bulunarak “sağ ya da sol her çeşit bağınazlığın karşısında olmak” amacıyla yola çıkan *Yeni Ufuklar*'ın “bağınazlığın” esiri olduğu için sessizce yayın dünyasından çekildiğini söyler.

Yeni Ufuklar dergisi, edebiyata düşünceyi getirmeyi; hümanizm ile cumhuriyeti bağdaştırarak yeni bir Türk Hümanizmi yaratmayı amaçlamıştır.⁴⁸⁸ Orhan Burian, *Yücel* dergisinde başlattığı Türkiye'de hümanizmi yerleştirme ve yayma çabasını *Yeni Ufuklar*'da devam ettirmiştir. Vedat Günyol akıl, bilim ve sevgi temelli insan algısına dair deneme, eleştiri ve çevirileriyle dergiye katkı sağlamıştır. Sabahattin Eyüboğlu ise halk ve aydın kavramına eğilen yazılar yayınlamıştır.

⁴⁸⁴ Ümüt Akagündüz, *agt.*, s. 173.

⁴⁸⁵ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 177.

⁴⁸⁶ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 179.

⁴⁸⁷ Vedat Günyol, *Çalاکalem*, s. 232-234.

⁴⁸⁸ Ayşe Taylan, *agt.*, s. 56.

1.4.7. Özgür Düşünce Havarisi⁴⁸⁹ : Orhan Burian (1914-1953)

Orhan Burian, yazın faaliyetlerine *Yücel*'de başlamış ve *Yeni Ufuklar*'la devam etmiştir. Genç yaşta hayata gözlerini yuman Burian, deneme ve eleştiri türündeki yazıları; dergicilik faaliyetleri ve yaşadığı döneme göre oldukça ileri sayılabilecek görüşleriyle Türk düşünce dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Burian, Hasan Âli Yücel tarafından kavramsal olarak ilk kez dile gelen Türk Hümanizmi düşüncesini temellendirmeye çalışmıştır. Ortaya koyduğu düşünceler günümüze kadar tartışma konusu olagelmıştır.

Burian, Kabataş Lisesi'nden 1926'da mezun olduktan sonra eğitimini İngiltere'de sürdürmüştür. 1936'da Cambridge Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı Bölümü'nü bitirip 1937'de Türkiye'ye dönmüştür. Bir yandan DTCF'de İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yaparken diğer yandan da Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde "Garp Edebiyatı ve Tiyatro Tarihi" dersini vermiştir. *Yücel* dergisinin yazarları arasına 1940'lı yıllarda katılmış ve hümanizm konusunda yazılar kaleme almıştır.⁴⁹⁰

Vedat Günyol, Burian'ın üniversitede İngiliz edebiyatı doçenti olarak görev yapmasına rağmen "bir Türk aydını olarak, İngiliz edebiyatının sınırlarını aşip, Türk insanına seslenme" arzusu içinde olduğunu belirtir. Günyol'a göre Burian, henüz Cambridge Üniversitesindeyken "yüreği ve kafasıyla Türk insanına seslenme zorunluluğunu duymuş; gerek *Fikir Hareketleri* adlı dergiye abone olarak gerekse *Yücel* dergisine yazılar ve çeviriler göndererek bu arzusunu yerine getirmek için ilk adımları atmıştır.⁴⁹¹ Günyol, Burian'ı Türk düşünce hayatının vazgeçilmez bir üyesi olarak nitelemektedir. Burian, *Yücel* dergisinde yazmaya başladıktan sonra derginin "darmadağın" ve "tutarsız" olan durumunu düzeltmiştir. Dergi, Burian sayesinde Türk düşüncesine, sanatına, edebiyatına ve tarihine karşı hümanizm aracılığıyla özgür bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.⁴⁹²

Burian, "kendini tanıma" olarak da ifade edilen bir Türk uygarlığı kurma arzusundadır. Bunu gerçekleştirebilmek için o güne kadar hiçbir incelemeye, araştırmaya ya da soruşturmaya gerek duyulmayan Türk düşüncesine yönelmek gerekmektedir. Bu, dogmalardan sıyrılıp özgür bir düşünceye sahip olmakla yani hümanizme yönelmekle mümkündür.⁴⁹³ Ancak

⁴⁸⁹ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 34.

⁴⁹⁰ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Sevgili Burian", *Yeni Ufuklar*, II. Cilt, S. 15, ss. 76-78, Mart 1953, s. 76.

⁴⁹¹ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 31.

⁴⁹² Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 32.

⁴⁹³ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 32.

hümanizm sayesinde Türk milleti kendine özgü bir sanat ve düşünce sistemi kurabilir ve kendini yeniden yaratabilen ulusların arasında yer alabilir.

Orhan Burian'ın hümanizm anlayışı; herhangi bir örneğin taklidi değil, bir arayış sistemidir. Burian'a göre bir "Türk uygarlığı" kurabilmek için klasik Batı dünyası iyi tanınmalıdır. Bunun için çeviriler yapılmalı, çeviriler yapılırken de çağdaş dünya ihmal edilmemelidir. Aynı zamanda da Türk tarihinin toplumsal ve düşünsel hayatına dair derinlemesine bir araştırma serüvenine girilmelidir.⁴⁹⁴

Burian, hümanizme verdiği önemi "Tarih içinde Türk olarak; geçmiş ve gelecekte, insan olarak varlığımızı inkişaf ettirebilme imkânını ancak ve ancak hümanizm düşüncesiyle bulabiliriz."⁴⁹⁵ sözleriyle dile getirir. Ona göre hümanizm, bir "öğretici ruh"⁴⁹⁶ tur. Bu öğretici ruh sayesinde insan, Rönesans ile birlikte skolastik düşünceden kurtulmayı başarmış; düşünce özgürlüğüne kavuşmuştur. Kendini tanımayı, kendine güvenmeyi öğrenmiş, öte dünya düşüncesinden kurtulup hayatın tadına varmayı başarmıştır. Kendi bireysel farkındalığına varan insan, çevresini ve yaşadığı toplumu tanımaya ve anlamaya başlamıştır. Hümanizm, insana insanlığını öğretmiştir.⁴⁹⁷

Burian, bir Türk Hümanizmi gerçekleştirebilmek için öncelikli olarak aklına güvenen insanı bulmak/yaratmak gerektiği görüşündedir. Asıl dikkat edilmesi gereken husus, hümanizmin Türkiye şartlarına göre yeniden ele alınıp değerlendirilmesidir. Bunun için de hümanizmin bir düşünüş olduğunu; bu düşünüşün de "dogmalardan kaçınma" ve "araştırıp deneme" gibi iki ana niteliği bulunduğunu unutmamak gerekir. Yoksa hümanizmin Batı'daki gelişim sürecine odaklanıp benzer bir süreçten geçileceğini ya da kendi öz değerlerinin yitirileceğini düşünmek hatadır. Burian'a göre hümanizme yönelmek; on beşinci yüzyıl İtalyasına ya da on altıncı yüzyıl İngilteresindeki düşünce hayatına dönmek değildir. Hümanizmin Türkiye'deki karşılığı, Türk milletinin kendi hayat tecrübesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan "bir düşünce devrimi" yapmak olabilir.⁴⁹⁸

Burian, her toplumun ya da her çağın kendine has karakteri ve özel koşullarının olduğu düşüncesine sahiptir. Türk hümanizmini gerçekleştirebilmek için de Türkiye'nin tarihsel

⁴⁹⁴ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 34.

⁴⁹⁵ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 18.

⁴⁹⁶ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 33.

⁴⁹⁷ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 44.

⁴⁹⁸ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 15-16.

sürecine, toplumsal ve kültürel yapılanmasına göz atmak gerekmektedir. Hümanizmin ortaya çıktığı dönemin Avrupasını taklit ederek okullarda Lâtince ve Yunanca dersleri okutmakla veya harcanan zaman ve çabaların önemli bir bölümünü klâsikleri okumaya ayırmakla çözüme ulaşamaz. Türkiye, içinde bulunduğu koşulların gerektirdiği biçimde hümanist düşünüşe varacaktır.⁴⁹⁹ Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafî, tarihî, toplumsal, siyasal ve kültürel durumu kavrayabilmek için Türk milletinin iyi anlaşılması gerekir. Türk kimliğinin nasıl oluştuğu, Türk ulusunun nasıl düşündüğü ve hissettiği iyi bilinmelidir. Türk milletinin neyi, niçin ve nasıl yaptığı; neleri başarıp başaramadığı iyi anlaşılmalıdır. Tarih içinde Türk olarak; geçmiş ve gelecekte insan olarak benliğin iki türlü kavranması gerektiğine inanan Burian, düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

Tarihimizin şu dönüm noktasında biz kendimizi nasıl buluyoruz? En fazlasıyla belki dört beş bin ama en azıyla muhakkak ki yedi yüz yıllık bir geçmişe sahip olan bir ulus. Ama bu ulus o yüzyıllar boyunca neler yapmıştır; (tarihe geçecek büyük ve elbirliğiyle yapılan işlerinin kuru bir listesi dışında) bu ulus nasıl düşünmüş; ne duymuş, ne ortaya koymak istemiş ve ne başarmış bilmiyoruz. Yâni biz kökümüz, güç kaynağımız olan geçmişten, Ortaçağın kendi gücünden habersiz insanı kadar habersiziz. Oysa insanın yalnız uzay içinde bir varlık olarak önemini anlaması değil; zaman içinde süregelen bir gelenek bütünü olarak da kendini tanıması gerekir ki Yahya Kemâl buna “tarih bilinci” diyor. On beşinci yüzyıla kadar bir Fransızlık ya da bir İngilizlik ortada yoktu. Hümanist düşünüş Avrupa’da doğduğu sırada bir yandan da Renaissance sanatçıları sözle ezgiyle, renkle taşla didinip çırpınarak kendi halklarına milliyet bilincini vermeye çalıştılar. Oysa, yüzyıllar var, bize sözüyle ezgisiyle taşıyla sanatçılarımız; dehasıyla bilginlerimiz; kahramanlığıyla -ama en çok, toprağa geçen kanıyla- adsız dedelerimiz Türklüğümüzü verdi. Bu bakımdan diyeceğiz ki, bizim için daha önce hiçbir ulus için olmadığı şekilde benliğin iki türlü kavranması gerekir: Tarih içinde Türk olarak; geçmiş ve gelecekte, insan olarak.⁵⁰⁰

Burian’a göre insanın yalnız uzay içinde bir varlık olarak kendi önemini anlaması değil, zaman içinde süregelen bir gelenek bütünü olarak da kendini tanıması gerekir. Burian’ın zamanın içinde kendini tanıma ifadesi ile kastettiği, Türk kimliğinin öncelenmesidir. Bunun için Türk tarihi, edebiyatı ve felsefesi üzerine eğilmek; var olan eserleri bilimsel ve deneysel verilerle yalnız belgelere dayanarak incelemek gerekmektedir. Uzay içinde kendini tanımak ise insan olarak kendini tanımadır. Bunu yapabilmek için insanın iyi, kötü, güzel, çirkin, güçlü, güçsüz gibi yaratılıştan gelme bütün özellikleri tezatlarıyla birlikte, bir bütünlük içerisinde ele alıp değerlendirilmelidir.⁵⁰¹

Burian, ortaya attığı düşünce ve görüşlerde Atatürk’ün yaptıklarını referans olarak gösterir. Ona göre Atatürk, Asya’nın Rönesansıdır. Atatürk sayesinde Türk toplumunda millî bilinç

⁴⁹⁹ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 17.

⁵⁰⁰ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 17-18.

⁵⁰¹ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 18-19.

oluşmuştur. Türk insanına hem kendine inanmayı hem de bağımsız bir şekilde kendi geleceğiyle ilgili kararlar almayı öğretmiştir. Atatürk'ü bir kahraman ve onun yaptıklarını bir destan olarak niteleyen Burian; “Ona şükür olsun ki, Ege'den Çin denizine kadar bütün bir dünyayı yeniden doğuran ölmez ruh yine Türk damgasını taşıyor.” sözleriyle hissettiği gururu paylaşır.⁵⁰²

Burian, insanlık adına iki tarihî döneme dikkat çeker. İnsanın kendi var oluşunun farkına yine “kendi öz kafası”yla ulaştığı bu dönemler; “İsa'dan beş yüz yıl önceki Yunan gündüzü ve İsa'dan beş yüz yıl sonraki Renaissance gündüzü”dür. Burian, bu iki dönemi de “ışığın insanın akli yoluyla parladığı” aydınlık çağlar olarak niteler.⁵⁰³ Burian'a göre Türk insanın da böyle bir aydınlanmaya ulaşabilmesi için eleştirel düşünceye ve zihinsel özgürlüğe sahip olması; her türlü katı-donuk düşünceden uzak durması gerekir. Böylesine bir düşünce tarzına sahip olabilmek ise ancak eğitim vasıtasıyla yerleştirilebilir.

Burian, eğitim-öğretim faaliyetlerini bir bütün olarak görmüş ve bu sürecin en çok düşünsel gelişim üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur. Ona göre eğitimin her kademesi ayrı ayrı değerlendirilip ele alınmalıdır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirileceği yer, araç gereç, fiziki koşullar, eğitim programları, müfredatlar vb. meseleler toplumsal koşullara göre belirlenmelidir. Eğitimde birincil öneme sahip meseleler; “kendimizi tanıma” ve “kendi özümüze dönmek” amacına uygun olarak belirlenmelidir. Eğitimde hem zamanı hem de masrafları en aza indirebilmek için okulların çeşidine ve buldukları yere göre eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmelidir.⁵⁰⁴

Eğitimin her kademesi ile ilgili görüşlerini paylaşan Burian, üniversite eğitiminin önemine dikkat çeker. Zaman zaman üniversitelerde o dönem yaşanan güncel sorunlara yönelik çözüm önerileri sunar. Ona göre üniversitelerin işi evrenin ve insanın gerçeklerini aramaktır. Üniversiteler, bir memlekette uygarlığın kanıtıdır ve hiçbir ekonomik beklenti olmaksızın üniversitelere yatırım yapılmalıdır. Üniversiteleri bir “hümanizm laboratuvarı” olarak değerlendiren Burian, üniversitelerle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder:

Üniversite bir humanizma laboratuvarıdır, seçkin düşünce adamlarının potasıdır. Orada bilim zamanla değişmeyen doğruyu, sanat kuşakların sınavından geçe geçe değişmez bir değer kazanan güzeli arar. Kısacası, üniversitenin işi evrenin ve insanın tabiatında değişmez olan, gerçekleri aramaktır. Bu

⁵⁰² Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 45.

⁵⁰³ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 107.

⁵⁰⁴ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 28.

bakımdan, denebilir ki üniversite bir memleket için zorunluluk değildir, lükstür ama uygarlığın en büyük kanıtı olan lüks. Memleket, tek pulunun geri gelmesini beklememek üzere üniversiteye para, üniversite adamı da kendi, seviyesindeki meslek adamının erdiği rahatlığı aramamak üzere uygarlığa kendini harcar.⁵⁰⁵

Burian, Köy Enstitüleri ile ilgili olarak da düşüncelerini *Yücel* dergisinde yazdığı yazılarında paylaşmıştır. Ona göre günün koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda kurulan enstitüler, eğitim-öğretim alanında “en güzel geçit okullarından biridir.” Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar Köy Enstitülerini gerekli kılmıştır. Burian, vakti zamanı geldiğinde bu kurumların “ömrünü tamamlaması” ya da “özünü değiştirerek” yine zamanın koşullarına göre yenilenmesi gerektiğini düşünür.⁵⁰⁶ Köy Enstitüleri, 1940’lı yılların toplumsal, siyasi ve kültürel koşulları göz önünde bulundurulduğunda ise “önemi su götürmez bir gerçek” olarak kabul edilmelidir. Köy Enstitülerinin “üretimi” ve “yapıcı” yönlerini takdir eden Burian, bu enstitülerin ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar; köy-kent arasındaki ayrılıklar; eğitim-öğretimin nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylere ulaştırılamaması vb. pek çok soruna çözüm sunmak amacıyla kurulduğuna dikkat çeker. Olaya bu noktadan bakıldığında enstitüler, öncelikli hedeflerin gerçekliği ve bir an önce çözüme kavuşturulma arzusuyla kurulan “çok hayırlı bilim kurumları”dır.⁵⁰⁷

Burian, Köy Enstitülerinin faaliyette olduğu dönemde yaşanan sıkıntılarla ilgili olarak bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Bu eleştirilerinde çoğunlukla enstitülerin yer seçimi ve fiziki koşullarıyla ilgili teknik hatalardan bahsetmiştir. Zaman zaman da öğrencilerin yapım işleriyle uğraşmaktan eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince ilgi gösterememesine değinmiş; gençlerin “yurdun kurtarıcısı” olarak görülmesiyle artan kibir ve şımarıklıktan bahsetmiştir. Bazen de eğitim faaliyetleriyle ilgili kusurlardan; bilinçli-bilinçsiz yapılan hatalardan söz ederek bu yanlışların düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat mevcut sıkıntıların enstitülerin kapatılmasına gerekçe olarak gösterilmesinden rahatsızlık duymuştur. Köy Enstitülerini “memleketi kalkınmaya götürecek yolların en büyüğü” olarak değerlendiren Burian, bu kurumların yıpratılmasını değil, problemlerin çözülerek yola devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu kurumlara yöneltilen; “ahlaksızlık yatağı”, “komünist yuvası”, “kız erkek bir arada yetiştiriliyor.” gibi ifadeler ise haksız suçlamalardır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 31.

⁵⁰⁶ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 29.

⁵⁰⁷ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 40-41.

⁵⁰⁸ Orhan Burian, *Denemeler Eleştiriler*, s. 40-41.

1.4.8. Bilimin Öncülüğünü Rehber Edinen Bir İsim: Vedat Günyol (1912-2004)

Vedat Günyol; deneme yazarı, çevirmen, eleştirmen, yayıncı, öğretmen gibi pek çok özelliğiyle tanınmaktadır. Hümanizmin Türkiye'deki en etkin savunucularından biridir. Günyol, kendisini Tercüme Bürosu'nda birlikte çalıştığı arkadaşları Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte "aydınlanma ve hümanizma projesinin öncülerinden biri" olarak tanımlamaktadır.⁵⁰⁹

İstanbul'da doğan Günyol, orta öğrenimini 1934'te Saint Benoit Fransız Lisesinde tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1938'de mezun olmuş ve Fransa'ya gitmiştir. Paris'te bir yandan Devletler Hukuku alanında doktorasını yaparken diğer yandan da üniversite yıllarında çeviri çalışmalarına devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı yüzünden eğitimini yarım bırakıp yurda dönmek zorunda kalmış ve *Yücel* dergisinde çevirmenlik yapmaya başlamıştır. 1939-1942 yılları arasında İstanbul Hukuk Fakültesinde okutmanlık, Vefa Lisesi ve Gedikpaşa Ortaokulunda Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında askere alınana kadar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde asistanlık yapan Günyol, terhisinden sonra Ankara'ya çağırılmıştır. İlk olarak Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğünde Klasik Eserler Müşavirliği'ne, ardından da Tercüme Bürosu üyeliğine atanmıştır. Aynı yıllarda önce Ankara Gazi Lisesinde sonra da Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsünde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Bu esnada "komünist" olarak suçlanmış ve tüm görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte Paris'e gitmiş ve iki yıl orada kalarak yarım kalan hukuk doktorasını tamamlamıştır.

Yurda döndükten sonra İstanbul Barosu'na yazılan Günyol, aynı dönemde *İslam Ansiklopedisi*'nin yayın kurulunda görev almış ve bu görevini on üç yıl boyunca sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde *Meydan Larousse*, *Temel Britannica* ve *Yurt Anasiklopedisi*'nde çeşitli işler yürütmüştür. *Yücel* dergisiyle adım attığı dergicilik faaliyetlerine Orhan Burian'la birlikte çıkardığı *Ufuklar* ve *Yeni Ufuklar* dergisiyle devam etmiştir. Tercüme Bürosu'nun yayın faaliyetlerinin durduğu yıllarda çeviri çalışmalarını devam ettirebilmek adına Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte Çan Yayınlarını kurmuştur.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 242

⁵¹⁰ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 103, 104, 105.

Çan Yayınları, çeviri alanında faaliyetler yürüten ilk özel yayınevidir. Günyol, Çan Yayınları için Sabahattin Eyüboğlu ile yaptıkları ortaklaşa çalışmalarla “çevirinin tadına” vardığını belirtmiştir. Çan Yayınları, geçmiş çağlara ve güncel düşünce yaşamına damgasını vurmuş düşünürlerin yapıtlarının Türkçeye aktarılmasını sağlayarak çeviri alanındaki boşluğu doldurulmasına yardımcı olmuştur.⁵¹¹

Vedat Günyol’un bir rastlantı eseri başladığını ifade ettiği çeviri serüveni, zamanla onun “düşünce yaşamının esin kaynağı olan yapıtları anadiline aktarma tutkusu”na dönüşür. Günyol, ilk çevirilerini Muhtar Enata’yla tanışmasının ardından onun ricası üzerine yapmaya başlar. Fakat zamanla çeviri faaliyetlerine daha çok yoğunlaşır. Bilince ermiş bir insanın sorumluluğuyla belli tercihler ve amaçlar doğrultusunda seçilen eserlerin çevirilerini yapar. Bir “tutku” olarak nitelediği çeviri, onun nazarında bir meslek değildir. Günyol, yaptığı çevirilerin onun yazın faaliyetlerinin başlamasına ve yayıncılık alanına girmesine vesile olduğunu dile getirir. Yaptığı çevirilerin sahip olduğu dil bilincine “daha etli kemikli” bir nitelik kazandırdığını söyler.⁵¹²

Vedat Günyol, çevirmenlik başta olmak üzere birçok farklı işle uğraşmış olsa da en çok öğretmenliği sevdiğini ifade eder. İnsanlara açılmak, insanları dinlemek, onlara kendinden bir şeyler vermek ve onlardan çok şey almak isteği ile bu göreve başladığını belirtir.⁵¹³ Otuz yılı aşan öğretmenlik yaşamında ise en çok Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsünde görev yaptığı dönemden memnun kaldığını söyler. Günyol, “gerçek öğretmenlik onuruna” burada kavuştuğunu; karşılaştığı “bilgiye susamış, çevresini aydınlatıp, kalkındırma tutkusu içindeki” öğrencilerin kendisini çok etkilediğini anlatır.⁵¹⁴

Vedat Günyol, tüm yaşamı boyunca gençlere, geleceğe ve insana olan inancını yitirmedikten söz eder. Kendisini “bir öğretmen eskisi, akli fikri körpe kafalara, o körpe kafaların iyiye de kötüye de çekilebilen ama hınzır politikacıların çarpıtmaya çalıştığı ve de çarpıtmaktan geri kalmadığı yetilerine; geleceğin, bugünden çok daha iyi olacağına inandığım

⁵¹¹ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 166.

⁵¹² Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 164, 165, 166.

⁵¹³ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 239.

⁵¹⁴ Konur Ertop, “İnsancı Bir Düşünce Adamı: Vedat Günyol”, *Varlık*, LXV Cilt, S. 1082, ss. 33-35, Kasım 1997, s. 33.

günlerin kaderinde söz sahibi olacak insanlarına olan güvenini yitirmeyen bir kimse” olarak tanımlar.⁵¹⁵

Öğretmenliğe 1939’da başlayan Günyol için eğitim, önemli ve öncelikli bir alandır. Çünkü ona göre eğitimden yoksun olmak “gericiliğe, çağdışı inançlara” kapı aralamaktır. Eğitim ise özgürlüğe, insanca yaşamaya, çağdaşlığa giden yoldur. Türk insanı, Atatürk’ün “Hayatta en hakiki yol gösterici bilimdir.” sözüne inanarak ve yürekten bağlanarak çağdaş uygarlığa erişebilecektir.⁵¹⁶ Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için iyi bir eğitim sistemine sahip olmak gerekir.

Günyol, eğitimde dikkat edilmesi gereken meseleler üzerinde de durmuştur. Ona göre eğitimde köy veya kent ayrımı yapmak yerine, Türk insanının; çağdaş uygarlığa yaraşır bir biçimde eğitilmesini sağlamaya uğraşılmalıdır.⁵¹⁷ Bunun için de hümanist ve akılcı, yani laik bir eğitim tarzı benimsenmelidir. Eğitim-öğretim sürecini kendi tarihselliği içerisinde değerlendirmek gerekir. Köy Öğretmen Okullarından Köy Enstitülerine kadar uzanan Türkiye’nin yeni eğitim sistemi de kendi içinde bir bütün olarak ele alınmalıdır. Köy Enstitülerine diğer eğitim kurumlarından daha ayrı bir önem veren Günyol, bu kurumları “kafa eğitimini iş eğitimine sıkı sıkıya bağlayan, iş eğitiminden kafa eğitimine geçme yolunda atılacak cesurca adımları atan, bir eğitim yuvası” olarak tanımlar.⁵¹⁸

Günyol için eğitim her şeyden önce Türk köylüsünün, Türk insanının aklın önderliğinde varılabilecek olan bilince ulaşmasını sağlamak amacını gütmelidir. Eğitim-öğretimin ne olduğu; eğitimin amaçlarının neler olması gerektiği gibi sorulara cevaplar arayan Günyol, insana odaklanır. Ona göre insan, bir anlamda “bilinç” demektir. İnsan, ancak eğitim vasıtasıyla gerçek anlamda insan olduğunun bilincine varabilir. Bu bilinç sayesinde insanın sevgi, acıma, hak, hukuk, adalet, yardımlaşma, saygı gibi değerleri gelişebilir. İnsan, kendinde bu değerlerin “filizlenip geliştiğini duyumsadığı an, büyük harflerle insan olmuş demektir.”⁵¹⁹

Günyol, insan sevgisiyle dolu sıcak bir aile ortamında büyüdüğünden bahseder. Aynı sıcaklığın çocukluk ve ergenlik yıllarında da devam ettiğini; farklı çevrelerden, farklı kimlik

⁵¹⁵ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

⁵¹⁶ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 45.

⁵¹⁷ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 66.

⁵¹⁸ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 136.

⁵¹⁹ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 17-18.

ve inanca sahip arkadaşlar edinmiş olduğunu; bunun da içindeki insana dönük sevgiyi daha da arttırdığını belirtir. Günyol'a göre tek başına bir anlam ifade etmeyen insan, yakınlık duyduğu ya da iyi ilişkiler kurduğu başka insanlarla bir aradayken gerçek varlığını gözler önüne sermiş olur. İnsanları tek başlarıyken "yarım adacık" olarak değerlendiren Günyol'a göre bütünlük ancak başka insanların varlığıyla mümkün olabilir.⁵²⁰

Vedat Günyol, insanı sadece insan olma vasfıyla ele alır. İnsanları fiziksel, ekonomik, sosyal veya siyasi yönlerden bölen ya da ayırıştırın düşüncelerin karşısındadır. Çünkü bütün insanlar "aynı hamur ve çamurdan" oluşmuştur.⁵²¹ Günyol'un "insan" düşüncesinden yola çıkarak dile getirdiği şu ifadeler, onun hümanizm anlayışını ortaya koyar: "Hümanizma, Batılı bir yazarın dediği gibi, insanın her şeyden önce bir insan olarak kendini; sonra da kendisi gibi birer insan olarak kendini; sonra da, kendisi gibi birer insan olan başkalarını, benzerlerini anlama çabasıdır."⁵²² Günyol'a göre hümanizm; "göksel ya da yersel bir inanç" değil, yalnızca bilime ve akla dayanan evrensel bir kardeşliktir.⁵²³ Hümanizm, özgür düşünce ve laik dünya görüşüne dayalı; insan sevgisini ön plana alan bir dünya görüşüdür.⁵²⁴

Günyol'un düşüncelerinde uygarlık kavramı da insan mutluluğu ölçüsünde anlam kazanır. Ona göre uygarlık, insanın mutluluğunu sağlayabilen "insanın insanı ezmediği, köle gibi kullanmadığı tılsımlı bir düzenin adıdır."⁵²⁵ İnsanların birbirini sevmesiyle başlayan uygarlık; somut insan sevgisinden başlayıp insanlık sevgisine uzanan "bir sevgi işi, bir sevgi ürünü"dür.⁵²⁶

Vedat Günyol'da soyut anlamda "insan sevgisi" olarak idealleşen uygarlık düşüncesi, farklı kültürlerle etkileşim hâlinde olmayı gerektirir. Uygarlığın salt bir toplumun ya da soyun tekelinde olmadığını, olamayacağını belirten Halikarnas Balıkcısı ile benzer düşüncelere sahiptir. Günyol için bir insan veya bir toplum; "yaşamını kendi yağıyla kavrulmaya adarsa" sonunda öz varlığını hiçliğe kaptırmış olur."⁵²⁷ Ona göre kapalı, kendine dönük bir yaşam tarzının hiçbir düşünceyle bağdaşması mümkün değildir. Dolayısıyla kapalı bir kültür ya da uygarlıktan söz ederken "çağdaşlık" kavramının kullanılması olası değildir. Uygarlık ve

⁵²⁰ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 28.

⁵²¹ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 19.

⁵²² Vedat Günyol, "Hümanizma Açısından İnsan", *Yeni Ufuklar*, XXI. Cilt, S. 245, Şubat 1974, s. 12.

⁵²³ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 136.

⁵²⁴ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 254-255.

⁵²⁵ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 126.

⁵²⁶ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 67.

⁵²⁷ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 69.

çağdaşlık kavramlarının birbirinin yerine kullanılması ise büyük bir hatadır. Çünkü her çağın kendine özgü bir düzeyi, bir uygarlık biçimi, bir düşünce ortamı vardır.⁵²⁸

Günyol'un çağdaşlık ve uygarlık kavramlarıyla birlikte üzerine eğildiği bir diğer kavram da Batı'dır. Türk edebiyatının kafa bakımından Batı'ya, duygu ve folklor bakımından Türkiye'ye bağlı olduğu görüşündedir. Türk edebiyatının kaynağının bir yandan Türk halkına, Türk kaynaklarına, diğer yandan da Batı hümanizmasına dayandığına inanır. Günyol'un Batı olarak sözünü ettiği "emperyalist Batı" değil, "hümanist Batı"dır.

Vedat Günyol'un hayata bakışını belirleyen temel unsur olan akıl ve bilim; onun vatan, millet, ırk, coğrafya ve zamana dair düşüncelerinde de açıkça varlığını hissettirir. Duygusal ya da romantik bir milliyetçilikten yana olmayan Günyol; aklın ışığında, insan onuru ve sevgisi temelinde herhangi bir inanç ya da etnik kimliğe dayanmadan ortak kaderi paylaşan insanları bir bütün olarak görmekte ve bu bütünlüğün yaşadığı coğrafyayı vatan olarak kabul etmektedir.

Günyol için gerçek yurt sevgisi, baştan beri söylenegelenlerin ışığında, ancak bir bilinçlenme hâli sonucunda elde edilebilir. Yurt sevgisi, bir gönül işi olduğu kadar aynı zamanda bir akıl işidir. "Gönül insanı çok zaman tefahüre; akıl ise üzerinde yaşanılmaya değer bir toprakta, hakka, özgürlüğe, insana verilen değer ölçüsüne; bilinçli ve gerçek yurt sevgisine" götürür."⁵²⁹

Vedat Günyol, millî olmadan evrensel olunamayacağını; evrensel olmadan da millî olunamayacağına inanmaktadır. Asıl gücün yerelle evrenseli buluşturabilmekte olduğunu düşünen Günyol'un tarihe, vatana ve millete bakışı da bu doğrultuda şekillenmiştir. Ona göre vatan, uğrunda mücadele edilen toprakla anlam kazanan bir yaşam alanıdır:

Vatan, şu üstünde yaşadığımız, doğup büyüdüğümüz, gelmiş geçmiş yiğitlik, kahramanlık, ataklık, savrululuk, yengiler yenilgilerle, içeride dışarıda, kılıç kargı, top tüfek gücüyle egemen olduğumuz toprak değil mi? Bu, kanımız canımızla savunduğumuz, haklıyken övündüğümüz, haksızken yerindiğimiz anayurt ne zaman bizimdir, bizim olmuştur, biz sıradan insanlar, biz işçi ırgat, biz köylü kasabalı, biz emekçi memur, biz evsiz barksız, biz zavallı, biz kendi kaderine bırakılmış insanlar, insancıklar için?⁵³⁰

⁵²⁸ Vedat Günyol, *Günlerin İçinden*, s. 17.

⁵²⁹ Vedat Günyol, *Çalاکalem*, s. 37.

⁵³⁰ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 40.

Günyol'un tanımını yaptığı vatan, sınırlarını çizmenin ve tarihî sürecine ışık tutmanın çok zor olduğunu belirttiği Anadolu'dur. Anadolu, zamanın kestirilemediği dönemlerden bu yana çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Anadolu, çeşitli ırkların, inançların, mezheplerin, dinlerin harmanlanıp yoğrulduğu bir potadır.⁵³¹ Dolayısıyla Anadolu'da safkan Türk yoktur. Türklüğü bir anlaşma, "bir consensus" olarak gören Günyol'a göre "Türkiye'de yaşayıp Türkçe konuşan ve yazandan başka kimse kendine Türk'üm diyemez, dememelidir."⁵³² Günyol, anadil bilincine sahip olmanın gerekliliği ve önemi üzerinde durur. Ona göre dil, "insanı terk etmeyen bir yurt sevgisidir." Dil, hem bireyin hem de toplumun kendi varoluşlarını göstermeye yarayan en temel unsurdur.⁵³³

Günyol, Orhan Burian ile tanıştıktan sonra içindeki hümanizm algısının daha da derinleştiğini ifade eder. Burian'ın "Türk aydınlanması" olarak ifade ettiği hümanizm ile alakalı görüşlerini benimser. Türk aydınlanmasını gerçekleştirmek için çalışmalar yürütür. Nitekim Orhan Burian, Vedat Günyol, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Abidin Dino gibi aydınların ortaya koydukları fikirler ve yaptıkları çalışmalar; ilerleyen süreçte Türk Hümanizmi ve Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin temel dayanaklarını oluşturmuştur.

1.5. 1950-1960 Yılları Arasında Hümanizm

1.5.1. Adnan Menderes Dönemi Kültür Politikaları ve Hümanizm

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bütçe görüşmelerinde kabul edilen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu, başını Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Mentеше gibi büyük toprak sahibi olan bazı milletvekillerinin tepkisini çeker. Aydın milletvekili olan Adnan Menderes, TBMM'deki görüşmeler esnasında; millî egemenlik, Meclis'in üstünlüğü ve demokratik rejim gibi konulara dikkat çeken bir konuşma gerçekleştirir.⁵³⁴ CHP içinde baş gösteren muhalefetin iyice belirginleştiği bu dönemde; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilen ve Türk siyaset tarihinde "Dörtlü Taktir" olarak bilinen önerge mecliste reddedilir. Yaşanan siyasi sürecin ardından Menderes ve arkadaşları CHP'den ayrılarak yeni bir parti kurar.

⁵³¹ Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, s. 40-41.

⁵³² Vedat Günyol, *Yaza Yaza Yaşarken: Günlükler*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 27.

⁵³³ Vedat Günyol, *Gün Ola Harman Ola*, s. 72.

⁵³⁴ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 15.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da Dörtlü Takrir'e imza atan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulur. DP'nin kurulması, Tek Parti rejimine karşı demokrat bir tepki olarak değerlendirilmektedir.⁵³⁵ Muhalefette kaldığı süre boyunca "Serbest Fırka gibi bir muvaza (danışıklı dövüş) partisi olup olmadığı" üzerine tartışmaların sürdüğü DP, çeşitli grupların bir araya gelmesiyle kısa sürede güç kazanmıştır.⁵³⁶

Demokrat Parti, 7 Ocak 1947'de Kenan Öner başkanlığında parti programını ve gelecekteki politikaları belirlemek için kongreye gider. DP'nin demokrasi, cumhuriyetçilik, çok partili sistem, çeşitli hak ve özgürlüklerle ilgili konular içeren parti programının en çok dikkat çeken hususlardan biri; Türkiye'de çok partili sistemin kabul edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını isteyen Hürriyet Misakı'nın kabul edilmiş olmasıdır.⁵³⁷

Tek Parti yönetiminde yürütülen modernleşme çabaları; siyasetten ekonomiye, toplumsal hayattan gündelik yaşama, eğitimden sağlığa, kılık kıyafetten yeni değerlerle donatılmış kültürel değerlere kadar çok geniş bir alana yayılmıştı. Devleti ve toplumu yeniden yapılandırmak adına gerçekleştirilen devrimler, bir grup seçkin-aydın tarafından şekillendirilmekteydi. Ülke genelinde gerçekleştirilen radikal değişimler, halk tarafından kabul edilip uygulanıyor görünse de tam anlamıyla benimsenmemişti. Bu durum, gün geçtikçe Tek Parti iktidarına karşı muhalif seslerin çoğalmasına yol açmaktaydı. Çok partili rejime geçişin ardından da devlet kademesinde büyük bir değişim yaşandı. Böylece devlet nezdinde karar alma yetkisine sahip olan bir grup Kemalist seçkinin yerine; büyük toprak sahipleri, ticari işletmelerin temsilcileri, esnaf ve sanatkârlar geçti. Halkın büyük çoğunluğu, kendi aralarındaki çatışmaları kısa süreliğine de olsa bir yana bırakarak DP'yi destekledi.⁵³⁸

Kemalist modernleşmeye ve devrimlerin uygulanışına karşı tepki gösterenler çoğunlukla köylü, kent göçmeni ve iş adamı kesiminden oluşmaktaydı. Bunlar, devletin "keyfi" idaresinden rahatsız olmakta; kamusal kaynaklardan daha fazla pay almak istemekteydi. Aynı zamanda modernleşmek adına yürütülen dinî-geleneksel hayat tarzının "devlet gücü

⁵³⁵ Tanıl Bora, "Adnan Menderes", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, VII. Cilt, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 486.

⁵³⁶ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 11.

⁵³⁷ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 485; 490.

⁵³⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 166.

kullanarak” değiştirilmesinden hoşnut değillerdi.⁵³⁹ Demokrat Parti, bu insanların sözcüsü olma görevini üstlendi.

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, 1950 seçimleriyle birlikte yerini Demokrat Partiye bıraktı. CHP’nin yirmi yedi yıllık yönetimine son veren DP’nin seçim başarısı; “beyaz devrim”, “kansız ihtilal” gibi nitelemelerle anılmaktadır.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında toplumsal, siyasi ve ekonomik özgürlüğü savunan liberal bir siyaset izledi. Yeni kurulan hükûmet, her ne kadar “devr-i sabık” yapılmayacağını söylese de ilk icraat olarak halkın dinî inançlar hakkında beklediği özgürlükler kapsamında ezanın Türkçe okunması uygulamasına son verdi. Radyoda dinî içerikli yayınlar yapılması yönündeki yasakları kaldırdı. Böylelikle hem seçmenine verdiği vaatleri yerine getirmiş hem de CHP’nin yürüttüğü siyasette köklü değişiklikler yapılacağına işaretlerini vermiş oldu.

DP, iktidarının ilk yıllarında seçmeniyle barışık bir politika izlemiştir. Dış siyasette ise ABD’ye yakın bir politika izlemiştir. Böylece hem ABD’nin destek ve teşviklerinden faydalanarak hem de ülke içindeki konumunu güçlendirerek iktidarını güvenceye almaya çalışmıştır. DP, elde ettiği siyasi gücü; anamuhalefet partisi konumuna geçen CHP’ye karşı kullanmaktan kaçınmamıştır. Örneğin Tek Parti iktidarının en önemli eğitim kurumlarından olan Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatılmıştır. CHP’nin sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerden bazıları hazineye devredilmiştir.

Demokrat Partinin iktidara yükseldiği bu dönemde CHP’nin etkili bir muhalefet sergilediği söylenemez. Hükûmetin yürütmüş olduğu politikalara yönelik ağır eleştirilerde bulunsa da işe yarar çözüm önerileri sunma konusunda yetersiz kalmıştır. Üstelik CHP’nin muhalefetteyken takip ettiği siyaset ve halkın taleplerini dikkate almayan duruşu; hâlihazırda güçlü bir halk desteğine sahip olan DP’nin yerini daha da sağlamlaştırmasına yol açmıştır. DP, 1954’te yapılan seçimi de büyük bir farkla kazanmıştır. Yaşanan siyasi gelişmeler ise iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliğin gün geçtikçe artmasına neden olmuştur. Seçimlerin ardından büyük bir siyasi güce kavuşan DP, muhalefete karşı gittikçe daha baskıcı politikalar yürütmeye başlamıştır. Bu durum, zamanla parti içi muhalefetin oluşmasına hatta partiden kopuşlara sebep olmuştur.

⁵³⁹ Tanel Demirel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, VII. Cilt, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 487-488.

Kemal H. Karpat, CHP ve DP arasındaki farkları tarihî, siyasi ve özel olmak üzere üç başlıkta değerlendirir. Karpat'a göre iki parti de özü itibarıyla birbirinden çok farklı değildir. Bu iki siyasi güç arasındaki en temel fark, “halka karşı” ve “halk için” düşüncesiyle kavramlaştırılabilir. CHP, kurulduğu tarihî ve siyasi şartlar gereği, akademik ve siyasi bir romantizmin izlerini taşıyan; gerektiğinde zora başvurmaktan kaçınmayan; köklü reform tedbirleri uygulayan bir tutum sergilemiştir. Buna karşın DP, halkın ekonomik, toplumsal ve kültürel taleplerini dikkate alan; halkın baskı rejiminden doğan hoşnutsuzluklarını gidermeye çalışan bir siyaset izlemiştir.⁵⁴⁰

Çağlar Keyder, Karpat'ın tespitlerine toplumun yapısını ve ekonomik durumu da eklemektedir. Keyder'e göre çeşitli sermaye grupları, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullarla birlikte ülkenin bürokratik yapısından kaynaklanan sıkıntıları aşabilmek adına ellerindeki ekonomik gücü DP'nin iktidara gelmesi için kullanmıştır. DP iktidarıyla birlikte devletçi ekonomi politikalarının yerini serbest piyasa ekonomisi almaya başlamıştır.⁵⁴¹

Serbest piyasa ekonomisi, yerli ve yabancı özel sektörün desteklenmesinin önünü açmıştır. DP'nin amacı, ülkenin mümkün olabilecek en kısa sürede kalkınmasını ve ekonomik anlamda refaha ulaşmasını sağlamaktır. Karpat'a göre DP, bu amacını gerçekleştirmeyi büyük ölçüde başarmıştır. DP, uyguladığı politikalar sayesinde “kitle hâlinde köyleri etkileyebilmiş, köylerdeki yoksulluk ve cehalet kısır döngüsünü kırmayı başarmış” ilk siyasi örgütlenmedir. Kalkınma hamlesini köylere kadar götürebilmiş ilk Türk hükûmetidir.⁵⁴²

Demokrat Parti, iktidara gelince CHP'nin o güne kadar yürütmüş olduğu ve halkın tepkisini çeken bazı uygulamalara son vermiştir. Bunun ilk örneği, ezanın Türkçe okunmasının kaldırılmasıdır. Adnan Menderes'in “vicdan özgürlüğüne aykırı” olarak değerlendirdiği ezanın Türkçe okunması, “millete mal olmuş” inkılaplardan olmadığı gerekçesiyle kaldırılmıştır.⁵⁴³ Bu yaklaşım, Atatürk devrimlerinin halk tarafından ne kadar kabul gördüğüne bakılarak “tutanlar” ve “tutmayanlar” şeklinde sınıflandırılmaya başlanmasına yol açmıştır. Bundan sonra devrimlerin gerekliliğinin sorgulandığı, devrimlerin uygulanmasında tavizlerin verildiği yeni bir dönem başlamıştır.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 493.

⁵⁴¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 164; 172.

⁵⁴² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 494.

⁵⁴³ Seçil Deren, “Kültürel Batılılaştırma”, s. 399.

⁵⁴⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 92.

DP, Atatürk ve devrimler konusunda net bir tavır takınmamıştır. İktidarını sağlam temeller üzerine kurabilmek için geniş kitlelerce desteklediği taşranın beklentilerini karşılamaya çalışmıştır. Kendi seçmeni olarak nitelediği kırsal kesimde yaşayan halkın taleplerini karşılamak adına devrimlerin uygulanmasında geniş tavizler vermiştir. Bu duruma tepki gösteren ve çoğunluğu şehirlerde yaşayan seçmenlerinin isteklerini yerine getirmek için de zaman zaman vermiş olduğu ödünlerden geri adımlar attığı da olmuştur. Bu kararsız tavır; DP'nin iç siyasetteki “kendi popülist politikaları” doğrultusunda hareket etmiş olduğunun bir göstergesidir.⁵⁴⁵

Çok partili rejime geçişle birlikte değişen iktidar ve muhalefet gruplarının ülke içi politika konusunda hemfikir oldukları tek nokta “komünizm karşıtlığı”dır. Demokrat Parti, kişisel hak ve özgürlüklerin korunmasına önem vereceğini seçimlerde beyan etmesine rağmen özellikle sola meyilli siyasi düşüncelerin varlığını kendi iktidarı için tehdit olarak görmüştür. Bu konuda sık sık eleştirdiği Tek Parti politikalarını aynen uygulamaya devam etmiştir. Komünizm karşıtlığının Türkiye’de iyice arttığı bu sürecin ortaya çıkışı, Demokrat Parti iktidarının ABD yanlısı politika izlenmesinin bir sonucudur. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla “Batı artık Avrupa değil, Amerika’dır.”⁵⁴⁶

Doğan Özlem, Tanzimat’tan 1950’li yıllara gelene kadar Türk düşünce ve siyasetinde çoğunlukla “Fransız pozitivisminin” etkili olduğunu söyler. DP ile birlikte Amerikan yardımları ve Soğuk Savaş döneminin etkilerinden bahseder. Bundan sonraki süreçte Anglosakson pozitivisminin ve Anglo-Amerikan liberalizminin Türk düşünce ve siyasetine yön verdiğini belirtir.⁵⁴⁷

Tanıl Bora, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkede artan ABD hayranlığı karşısında; “gözleri kamaşan” Türk politik elitinin tutumuyla Osmanlı aydınlarının ABD’ye bakışı arasında tarihî bir devamlılık olduğunu söyler. ABD’nin Truman Doktrini ile başlayan ve McCharty ile “doruğa çıkan” siyasi etkisi, Türkiye’de komünist faaliyet ve teşebbüslerin önüne geçmek için çalışmalar yapılmasına neden olmuştur. Hatta bu durum, “sola meyilli

⁵⁴⁵ Tefik Çavdar, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VIII. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2073-2075.

⁵⁴⁶ Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, s. 400.

⁵⁴⁷ Doğan Özlem, “Türkiye’de Pozitivism ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 463.

kişilerin zapt-ı rapt altına alınması gerektiği” düşüncesinin doğmasına ve sert önlemlere başvurulmasına yol açmıştır.⁵⁴⁸

Bir taraftan İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi sonucu artan liberal düşünceler diğer taraftan ise tartışmaya açılan Tek Parti döneminin uygulamaları, Türkiye’de kültür politikalarının yeniden belirlenmesinde etkili olmuştur. Tarihe “Yücel-Öner davası” olarak geçen ve bir anlamda Cumhuriyet dönemi devrimleri ile kültür politikalarının sınındığı hukuki süreç, dönemin siyasi atmosferini yansıtmaya bakımından oldukça önemli bir davadır.⁵⁴⁹

Yücel-Öner Davası, dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ile Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner arasında yaşanan polemiklerin ardından başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal birliğe tehdit oluşturdukları gerekçesiyle sol düşünce ve gruplara karşı hükümetin tavrı değişmiştir. Hasan Âli Yücel, Mareşal Fevzi Çakmak tarafından yapılan bir açıklamayla “komünist faaliyetleri desteklediği” konusunda zan altında bırakılır. Bunun üzerine Yücel, basına bir mektup göndererek Mareşal’in daha açık konuşmasını; kimin bu tür komünist faaliyetleri desteklediğini ve ikazın kime yapıldığının açıklanmasını ister. Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, Fevzi Çakmak’ın sessiz kaldığı bu tartışmaya katılır. Bir açık mektup yayımlayarak Fevzi Çakmak’ın kastettiği Millî Eğitim Bakanı’nın Yücel olduğunu beyan eder. Aynı zamanda Yücel başta olmak üzere CHP yöneticilerinin “kızıl” olduğuna dair suçlamalar yöneltir. Yücel, bu suçlamalar karşısında Kenan Öner’e dava açar ve toplamda on sekiz celse devam eden süreç 17 Nisan 1947’deki oturumla başlar. Fakat davayı açan kişi Yücel olsa da gerçekleşen duruşmalarda ortaya çıkan görüntü, dava edilenin Yücel olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Zira duruşmalarda Kenan Öner’in iddiaları daha çok gündeme gelmiş, kamuoyunda Yücel’in aleyhine bir hava oluşmuştur.⁵⁵⁰

Yücel ve Öner arasında yaşanan hukuki süreç, o dönemin basınında Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasında 7 Eylül 1944 yılında görülmeye başlanan ve Irkçılık Turancılık davası olarak

⁵⁴⁸ Tanıl Bora, “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 154; 156.

⁵⁴⁹ H. Seçkin Çelik, “Yücel-Öner davası ve ihmal edilmiş bir siyasal tartışma: Türkçe ders kitaplarında sosyalist-komünist propaganda iddiası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ss. 507-530, Güz 2017, s. 509.

⁵⁵⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Kadri Vural, “Siyasal Bir Hesaplaşma Olarak; Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davası”, *Yeniden İmece*, Yıl 8, S. 28, ss. 41-46, Ekim 2010, İzmir.

adlandırılan davanın bir rövanşı gibi yansıtılmıştır.⁵⁵¹ Her ne kadar tüm davalar Yücel'in lehine sonuçlanmış olsa da gerek basın gerekse halk nazarında Yücel itibar kaybetmiştir. Hatta hakkında çirkin dedikodular oluşturularak yıpratılmış ve gözden düşürülmeye çalışılmıştır. Yücel-Öner davası, Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu dava ile birlikte Kemalizm, üstü kapalı bir şekilde de olsa ilk defa tartışmaya açılmıştır. Demokrat Parti döneminde ise Kemalizmin ve devrimlerin açık bir şekilde sorgulanmaya başlandığı görülür.

Hümanizm anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalar, Hasan Âli Yücel'den sonraki Millî Eğitim Bakanları tarafından pek kabul görmemiştir. CHP'nin ardından iktidara gelen Demokrat Parti döneminde ise hümanizmi merkezine alan faaliyetler neredeyse tamamen terk edilmiştir. DP'nin iktidarda olduğu ilk dönem 1950-54 yılları arasında görece hür ve demokratik bir ortam oluşmuştur.⁵⁵² Ancak başlangıçta halkı memnun eden iktisadi kalkınma politikalarına rağmen DP'nin uygulamış olduğu siyaset her geçen gün halkın hoşnutsuzluğunun artmasına neden olmuştur. DP'nin toplumsal ve kültürel problemlerin temelini ekonomik koşullara bağlayan, ekonomiye çözüm bulunursa diğer sorunların da aşılacağını savunan siyaset anlayışı; bir süre sonra beklentileri karşılamaz duruma gelmiştir.⁵⁵³ DP, halktan gelen tepkiler ve muhalefetin sert eleştirileri arttıkça daha katı tedbirler uygulamaya başlamıştır. Özgürlüğü ve demokrasiyi önceleyen, farklı görüşleri tolere eden politikalarından uzaklaşmıştır. Bu durum, Türkiye'de hümanizmin yerleşmesini isteyen aydınların yürütmüş oldukları faaliyetlerin de sekteye uğramasına neden olmuştur.

1.5.2. Türk Hümanizmi ve Suat Sinanoğlu

Türk hümanizmi, ulusal birlik ve bütünlükten yola çıkarak uluslararası alanda kabul gören evrensel değerlere ulaşmak amacını taşır. Yeni kurulan devletin hem bekası hem de gelişimi için bir grup aydının ortaya attığı; siyasi, toplumsal, kültürel ve düşünsel savlar içeren bir eğilimdir. Türk Hümanizmi düşüncesinin temellerini, Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi oluşturmaktadır.

⁵⁵¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alpaslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2000; Yavuz Bülent Bâkiler, *1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası'nda Sorgular, Savunmalar*, Türk Edebiyatı Vakfı; İstanbul, 2010.

⁵⁵² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 495.

⁵⁵³ Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 495.

Türk hümanizmi, yeni kurulan devletin amaçları ve hedefleri doğrultusunda; bu hedeflere ulaşabilmek adına ortaya sürülmüş düşüncelerden biridir. Ancak Türk Hümanizmi düşüncesi, henüz ortaya çıkış sürecinde Türk toplumu açısından ciddi çelişkiler içermektedir. Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’nin modernleşme çalışmalarını Antik Yunan kültürü ile ilişkilendirmek pek de kolay bir şey değildir. Çünkü Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan olaylar ve nüfus mübadelesi sorunu başta olmak üzere bir takım nedenlerle toplum genelinde büyük bir Yunan karşıtlığı bulunmaktadır. Böylesi bir siyasi ve toplumsal ortamda hümanizm düşüncesinin kabul görmesi, kitlelere ulaşması ve yerleşmesi beklenemez. Fakat Türk hümanizmi, yalnızca Antik Yunan evreninden değil, bütün insanlığın deneyimlerini kendisine kaynak olarak almıştır.⁵⁵⁴ Böylelikle hem Türk toplumunun hassasiyetlerini göz önünde bulundurmuş hem de tüm insalığa hitap edebilecek daha geniş çaplı bir görünüm kazanmıştır.

Cumhuriyet döneminin önde gelen fikir adamlarının çoğu, Türk devrimini yalnızca toplumsal ve siyasi bir hareket olarak görmemiştir. Onlar, Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşabilmesi için Batı’nın ruhunu anlaması ve özümsemesi gerektiğine inanmışlardır. Onlara göre Türk toplumu; Batı’nın düşünsel, ahlaksal ve zihinsel yapılanmasından oldukça uzaktır. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı’dan örnek alarak oluşturduğu kurum, kuruluş veya fikir akımlarıyla Batı uygarlığı seviyelerine erişmek tek başına mümkün değildir. Devrimlerin amacına ulaşabilmesi için toplumun karakterine işlemiş olan “eski” zihniyetin tümüyle değişmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için eğitim, öğretim ve kültür alanında yapılan faaliyetler artırılmalı; toplumun geneline ulaşılarak olabildiğince hızlı bir şekilde zihinsel dönüşüm sağlanmalıdır. Bu anlayış doğrultusunda ortaya konan düşünceler arasında yer alan Türk hümanizmi, pek çok tartışmalara ve eleştirilere rağmen İsmet İnönü döneminde, eğitim ve kültür alanında uygulamaya geçirilmiştir.

Türk hümanizmi, sivil bir düşünce olarak değil, yarı resmî bir hareket olarak uygulanmaya başlamıştır. Ancak Kemalist ideolojide olduğu gibi tepeden inme olması, bir grup aydının düşün ve yazın faaliyetleriyle sınırlı kalması, halka yönelememesi gibi pek çok nedenlerle yaygınlık gösterememiştir. Bu durum, Türk hümanizminden beklenen sonucun elde edilememesine neden olmuştur.⁵⁵⁵ Mithat Atabay’a göre Atatürk’le başlayan modernleşme ve yeni bir kültür yaratma düşüncesi; halefleri tarafından geliştirilip kökleştirilememiş, ciddi

⁵⁵⁴ Tansu Açıık, *agm.*, s. 135.

⁵⁵⁵ Can Karaböcek, “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Millî Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün*, S. 9, ss. 130-143, Ekim 2017, s. 130.

anlamda bir ivme kaybetmiş ve devamlılığını koruyamamıştır. Atatürk döneminde ortaya konan düşünceler ve yapılan çalışmalar, bir “Türk Rönesansı” olarak kabul görememiştir.⁵⁵⁶

Türk hümanizmi, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’in öncülüğünde yürütülen faaliyetlerde açık bir biçimde benimsenmiştir. Eğitim ve kültür politikaları bu düşünceye göre belirlenmiş; ülke genelinde pek çok uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ancak halktan gelen tepkiler ve siyasi baskılar nedeniyle pek çok tartışmalara neden olan bu uygulamalardan bir süre sonra vazgeçilmiştir. Hasan Âli Yücel’den sonraki Millî Eğitim Bakanları döneminde Türk Hümanizmi düşüncesi doğrultusunda yapılan çalışmalar sekteye uğramıştır. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte Türk Hümanizmi düşüncesinden uzaklaşmıştır.

Hasan Âli Yücel’den sonra Türk Hümanizmi üzerine en çok eğilen ve bu düşüncenin devamlılığını sağlamaya çalışan önemli isimlerden birisi de Suat Sinanoğlu’dur. Suat Sinanoğlu’nun Fransızca olarak 1960 yılında basılan ve Türkçesi 1980’de yayımlanan *Türk Hümanizmi*⁵⁵⁷ adlı eseri, konuyla ilgili kapsayıcı düşünceler içermektedir. Sinanoğlu’nun bu eserinde uzun bir tarihî geçmişe sahip olan modernleşme tartışmalarına yer verilmekte; farklı bir uygarlık tasarımı ve evrensel bir hümanizm anlayışından söz edilmektedir. *Türk Hümanizmi*, hem yazarının kendi özgün görüşlerini içermesi hem de konuyla ilgili önemli bir kaynak teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Sinanoğlu, Atatürk devriminden sonra ülkede yaşanan toplumsal ve siyasal değişiklikleri “devrimin dördüncü yorumu” kavramıyla ele almıştır. Sinanoğlu’na göre Türkiye’de toplumsal yapı laikler, modernistler ve muhafazakârlar tarafından şekillenmektedir. Bunlar, kendi değerleri ölçüsünde devrimi yorumlayıp modern Cumhuriyete biçim vermektedir. Fakat bu üç farklı grup da Batılılaşmayı teknik, laik ve maddi olarak değerlendirmekte; devrimin manevi boyutunu göz ardı etmektedir. Sinanoğlu, “devrimin dördüncü yorumu”⁵⁵⁸ ifadesiyle dile getirdiği görüşlerin; Türkiye’nin toplumsal, kültürel ve siyasal anlamda yaşadığı manevi bunalıma çözüm bulunacağına inanmaktadır. Çünkü Sinanoğlu’na göre Atatürk devrimi siyasi ve toplumsal bir yenilik hareketi olmanın ötesinde; Orta Çağ düşüncesinin kültür bilinci düzeyinde reddi; akılcı, laik ve hümanist düşüncenin kabulüdür. “Devrimin dördüncü yorumu”, Orta Çağ zihniyetinin ve bu zihniyetin ürünleri olan toplumsal düzenin ya da

⁵⁵⁶ Mithat Atabay, “Cumhuriyet Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 43, ss. 455-465, Bahar 2009, s. 463-464.

⁵⁵⁷ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980.

⁵⁵⁸ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi I*, s. 109.

teokratik rejimin reddi değildir. Bu ruhun gelişmesine elverişli ortamı sağlayan manevi evrenin oluşturulmasıdır. Yani fikirden yoksun, yazgıya boyun eğişi dile getiren her tür sanatın bir yana bırakılması; yeniden anlamlandırılması ve düşünsel boyutunun yeni bir öze kavuşturulmasıdır.⁵⁵⁹ Bu öze de ancak hümanist düşünce temelli; ulusal bir idealin oluşturulmasıyla ulaşılabilir.

Sinanoğlu, bahsettiği ulusal ideale, Türk Hümanizmi düşüncesine, Batı'nın tekniğini ve somut kuruluşlarını kabul etmekle yetinmeyip onun iç evrenini de, düşünsel içeriğini de benimsemekle ulaşabileceğini düşünür.⁵⁶⁰ Sinanoğlu'na göre maddi ve manevi bakımlardan Batılılaşma yolunu seçen bir toplum; "sağlam bir düşünsel eğitim, yerleşmiş bir tarih bilinci ve gelişmiş diyalektik yetenekler sayesinde" taklitçilikten ve körü körüne bağlılıktan kurtularak bilinçli bir tercihe yönelecektir.⁵⁶¹ Yapılan bilinçli tercihler toplumun duygusal ve pratik eğilimlerden sıyrıldığı; fikir düzeyine ulaştığının göstergesi olacaktır.

Sinanoğlu'na göre toplumu bu anlamda yükseltecek ve ilerilere götürecektir olan yegâne yol hümanizmdir. Zira toplumsal anlamda geleneklerden sıyrılarak evrensel değerleri tanımak ve algılamak ancak hümanist bilinçle mümkün olacaktır. Çünkü bu bilinç, taklidi ya da istilayı önleyecek ve toplumun kendi öz düşünsel, estetik ve ahlaki biçimlenmesini oluşturacaktır. Aksi hâlde Batılı olmayan bir toplumun dışarıdan ya da "tepeden inme bir dayatmayla" köklü değişimler yaşaması, ideal insanlık değerlerine kavuşması beklenemez. Dolayısıyla Türk toplumu, hümanizm yolunda bilinçlenmeli; yeni deneyimler elde ederek insanlığın gelişimine dâhil olmalı; kendi öz benliğini temsil eden yeni bir düşünce sistemi ortaya koymalıdır. Bu sayede Türk insanının sahip olduğu değerler, evrensel bir boyuta erişerek insan uygarlığının gelişimine de katkıda bulunacaktır. Sinanoğlu, bunun Türk Hümanizmi sayesinde gerçekleşebileceğini savunmaktadır.

Sinanoğlu'na göre toplumun manevi yapısının hümanist ölçütlerle yeniden düzenlenebilmesi için zihinsel özgürlük sağlanmalıdır. Bu da ancak hümanist bir anlayışla verilen eğitim yoluyla kazanılabilir. Bu anlamda orta öğretim kurumları Doğu /İslam kültürüne göre değil, Batı'nın kültürel değerleri çerçevesinde yeniden düzenlenmeli ve değiştirilmelidir. Gençlerin insanın "gerçekliği" ve "yüceliği"ne dayanan bir dünya görüşüne ulaşmaları sağlanmalıdır.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi I*, s. 111.

⁵⁶⁰ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 2.

⁵⁶¹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 2.

⁵⁶² Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 7-8.

Bu nedenle eğitimde; Batı'nın yaşamış olduğu tarihsel sürecin işaret ettiği üzere “Yunan evrenine” yönelmeli, Antik Yunan'ın insanı öne çıkaran özellikleri ele alınmalıdır.

Sinanoğlu, Türk Hürmanizmi düşüncesinin tümüyle bir Batılılaşma hareketi gibi görünmesine rağmen aslında “toplumca yeni bir hürmanist bilince erişme” şeklinde düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Bu bilinç sayesinde toplum bir yandan kendi özünün ve kendi sorunlarının bilincine ererken diğer yandan da Batılı değerler sistemine dayanan bir öz değerlendirme yapılabilecektir. Bu durum aslında maddi görünümünden ziyade manevi anlamda zengin ve tanınmaya layık bir uygarlığın kapılarının tüm dünyaya aralanması anlamına gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, ulusal ideallerin önceleyici olduğunun unutulmaması gerektiğidir. Ulusal idealler, evrensel bir uygarlığa erişmenin önünde engel teşkil etmemelidir.

Sinanoğlu'na göre Avrupa'da görülen hürmanist eğilimler ile Batılı olmayan toplumların Batılılaşma süreci, aynı doğrultuda şekillenmektedir. Bilinçle yürütülen her Batılılaşma hareketi; bir hürmanistleşme, akılcı ve insancı değerlerin benimsenmesi hareketidir. Ancak bu sürecin İtalya'da olduğu gibi klasik eserlerin taklidi şeklinde düşünülmesi gereksiz ve anlamsızdır. Çünkü Türk hürmanizmi, toplumun iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlara çözüm üretmek için gündeme gelmiştir ve Avrupa'nın hürmanizm ve uyanış çağlarını örnek alma amacını gütmemektedir.⁵⁶³

Avrupa'da kilisenin içinde bulunduğu durum ve tarihsel süreç göz önüne alındığında klasik evrenin dine hizmet eden anlayışının yerini hürmanizmin aldığı görülür. Fakat Türk Hürmanizmi “toplumun içinden gelen bir hareketle” ortaya çıkmış değildir. Türk toplumunu “kendini yenileme” çabasına iten kuvvet, insancıl bir içgüdüdür; kişi ve toplum olarak varlığını sürdürme içgüdüsüdür.⁵⁶⁴ Yeni devletin kurulmuş olması da bu varoluş mücadelesi için yeterli değildir. Zira yenileşmenin devamı için sadece teknik ve bilimsel gelişmelere odaklanmak yetmez. Toplumsal ve düşünsel değişimin gerçekleşmesi için Batı'nın geçmişte yaşadığı olaylardan ders alıp Batı deneyimlerinden kültürel anlamda faydalanmak gerekir. Türk hürmanizmi, kendiliğinden veya yaşananlar sonucu ortaya çıkmış bir süreç değildir. Bilinçli bir düşünüşün sonucu ortaya çıkmıştır ve bu anlamda kendi varlığını yine kendisi belirleyip devam ettirmek zorundadır. Sinanoğlu'na göre Türk hürmanizmi, olayların zoru ile

⁵⁶³ Suat Sinanoğlu, *Türk Hürmanizmi II*, s. 10.

⁵⁶⁴ Suat Sinanoğlu, *Türk Hürmanizmi II*, s. 11.

doğal yoldan kendini kabul ettiremez ve gelişemez. Gerçeklerin ve duyguların dürtüsü ile oluşamaz. Çünkü Türk toplumunu klasik evrene bağlayan hiçbir gelenek ya da tarih bağı yoktur. Dil bakımından da herhangi bir yakınlık söz konusu değildir. Avrupa ulusları ile klasik evren arasında etkili bir aracı rolü oynayan Hristiyan dininden de yararlanma olanağı bulunmamaktadır.⁵⁶⁵

Bilinçli bir eylem olarak şekillenen Türk Hümerizmi fikrini benimsetmek ve yerleştirmek için yine bilinçli bir sistem yaratmak zorunluluğu baş gösterir. Zira bu fikir, insanın aklı sayesinde yaşadığı toplum ile klasik ve modern çağlar arasındaki çatışmalara çözüm ürettiğı süreçten esinlenerek ortaya çıkmıştır. Türk hümanizmi, bu özelliğinden ötürü bilinçli bir aydınlanmaya işaret etmektedir. Kendi varlığı ile insan düşüncesine farklı bir boyut katmakta; Batılı olmayan bir toplumun değerler sistemini, kendi tarihî birikiminden yararlanarak elde ettiğı deneyimlerle zenginleştirmektedir. Bu da Doğulu bir toplumun kendi özel şartlarını Batılı bir zihinsel yapılanmayla yeniden şekillendirmektedir. Türk hümanizmi, insanlığın gelişimine bu özel deneyimlerle katkı sağlayacaktır.⁵⁶⁶

Sinanoğlu, Avrupa uygarlığının hümanizm yolunda geçirdiğı aşamaları sıralamaya öncelikle zihin özgürlüğüne dayanan ahlak kavramını ortaya çıkaran Yunan dünyasından başlar. Daha sonra ise Yunan düşüncesini benimseyen, buna ulusal özelliklerinden doğan değerleri katıp bütün Akdeniz bölgesine yayan Roma dünyasını ele alır. Yunan-Roma dünyasının kurduğu klasik değerleri yeniden bulgulayan ve Hristiyan düşüncesinin insanlığın evrim sürecine girmesini sağlayacak koşulları hazırlayan İtalyan hümanizmini değerlendirir. Klasik değerleri Latin dünyasına ve Fransa'nın derin etkisi altında bulunan İngiltere'ye yayan Fransız-İtalyan uyanış çağına değinir. Batı düşüncesinin o güne kadar ortaya koyduğu gerçekleri uyumlu bir sistem biçiminde düzenlemek suretiyle bu düşüncenin ilerde daha büyük bir gelişme gücü kazanmasını sağlayan Aydınlanma Çağı üzerinde durur. Son olarak da Alman neo-hümerizminden söz eder. Alman neo-hümerizmi, tarihsel açıdan yeni bir değerlendirmeden geçirdiğı klasik kültürü, güçlü kuramsal düşüncesi sayesinde Avrupa'nın, Hristiyan olmakla beraber Roma'nın etki alanına hiçbir zaman girmemiş olan, öbür bölgelerine yaymayı başarmış; bu suretle de Batı düşüncesinin Hristiyanlığın sınırlarına kadar yayılmasını sağlamıştır.

⁵⁶⁵ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 11.

⁵⁶⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 12.

Sinanoğlu'na göre Türk hümanizmi, Batı uygarlığının geçirmiş olduğu aşamalar zincirine eklenen yeni bir halkadır. Türk hümanizmi, Batı uygarlığı deneyimlerini örnek alıp kendine özgü bir bakış açısıyla uygarlığa katkı sağlamaktadır. Bunu yaparken de bu güne kadar Batılı ve Hristiyan olmamış bir toplumun yaşadığı farklı süreçlerden geçmektedir. Bu nedenle yeniden isimlendirmeye ve anlamlandırılmaya ihtiyaç duyulan bir uygarlık kavramı ortaya çıkmaktadır. Türk hümanizmi, Batı zihniyetini Hristiyan Batı'nın sınırlarının daha da ötesine yaymayı amaç edinmiş bir fikir akımı niteliğindedir.⁵⁶⁷

Sinanoğlu, Batı uygarlığı ya da uygarlıklardan söz etmek yerine farklı zaman ve coğrafyalarda ortaya çıkan ve farklı toplumların etkisiyle biçimlenen “insanlığın manevi gelişim tarihi”nden söz etmenin daha yerinde olduğunu dile getirir.⁵⁶⁸ Böylece hem Türk Hümanizmi fikri daha net anlaşılabilir olacak hem de Doğu ve Batı gibi toplumları ayırıştıran bir algının önüne geçilecektir. Özellikle Batılı olmayan toplumlarda sürekli tartışılan “Batılı” kavramların yerini “evrensel” olanlar alacaktır. İnsanlığın evrim tarihini Batı uygarlığı ile özdeşleştiren tek taraflı bakış açısından da uzaklaşılacaktır. Bu anlamda “insanlığın manevi gelişim tarihi” kavramı, insan uygarlığını belli bir kesime mal etmediğinden daha doğru bir tanımlama olacaktır. Böylelikle uygarlıklar arasındaki karşıtlıklar yerine, her bir uygarlığın önemi kendi değerleri ölçütünde insanlığın gelişime sağladığı katkı anlaşılacaktır.

Sinanoğlu'nun Batı uygarlığı kavramına yönelik diğer bir itirazı da Hristiyanlığın ortak unsur olarak kabul görmesidir. Oysa Hristiyanlık, çıkış noktası itibarıyla “Suriye kökenli, yani Doğu kökenli” bir dindir. Bu yüzden de bir Batı uygarlığından söz etmek doğru değildir. Doğu kökenli bir inanç sistemi olan Hristiyanlığın önemli ölçüde etkilemiş olduğu Batı uygarlığı, hümanist düşüncüyü benimsediği ölçüde Batılı'dır.⁵⁶⁹ Dolayısıyla Batılılaşma kavramı, Avrupa ya da Amerika'nın örnek alınması şeklinde kullanıldığı zaman ancak taklitçilik olarak değerlendirilebilir. Fakat Türk Hümanizmi sayesinde Batılılaşmadan değil, “insanlığın manevi gelişim süreci”nden ve toplumların bu sürece yapacakları katkıdan söz edilecektir. Çünkü Türk hümanizmi, Türk toplumunun kendi geleceğini şekillendiren; hümanist eğilimli bir varoluş mücadelesini ortaya koyan; başka toplumların da insanlığın gelişimine katkı sağlayabileceğini gösteren örnek bir harekettir.

⁵⁶⁷ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 12-13.

⁵⁶⁸ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 13.

⁵⁶⁹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 13.

Sinanoğlu, Batılı olmayan toplumların uygarlık sürecine katılımıyla birlikte elde edilen ortak kazanımların; Batı uygarlığının ölçütü kabul edilen kültür, gelenek ve din gibi değerlerin yerini alacağına inanır. Batılı toplumların yaşadığı tarihsel ve toplumsal süreçleri bilmek, diğer toplumların hümanizm yolunda kat edecekleri mesefeler konusunda bilinçlenmelerinde yardımcı olacaktır. Çünkü Avrupa'nın geçirdiği aşamaların muhakemesi ve düşünsel anlamda değerlendirilmesi, insanlığın geleceğinin bilinçli bir şekilde yönlendirilmesini sağlayacaktır. Bu değerlendirme süreci duygusal tepkilerle ele alınmamalı; “özü ve inancı yitirme” olarak da görülmemelidir. Bu anlamda Türk hümanizmi, önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü Türk Hümanizmi, körü körüne taklitçilik değildir. Diğer tüm toplumlara timsal olacak; insanlığın “fikir evriminin uzun zincirine eklenen” yeni bir halkadır. İnsanlığa onur kazandıran, uzun aşamalar dizisinde yerini alan, yeni bir evrim aşamasının başlangıcıdır. Batılı olmayan bütün toplumların manevi gelişimlerine katkı sağlayacak olan bir düşünce hareketidir.⁵⁷⁰

Sinanoğlu'na göre Türk Hümanizmi fikri, Atatürk devrimleri ile Batı'nın yaşadığı tarihsel sürecin karşılaştırılması; Batı'da yaşanan deneyimlerin bilinçli bir şekilde yorumlanması ile ortaya atılmıştır. Türk Hümanizmi, Batı'nın uygarlık tarihinde yüklendiği işlevi dışarıdan bir bakış açısıyla görüp incelemenin ve iyi bir muhakemenin sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat henüz gerçek bir bilince ulaşmadığından “yeti” hâindedir. Bu düşünceyi temellendirecek düşünsel, ahlaki ve tarihî bağlardan yoksundur. Bu yüzden “bilinçli olarak yaratılan bir hümanizm” olarak nitelenmektedir. Türk Hümanizmi, salt bir ideal yapı olmaktan ileri gidememekte; açık bir kuramsal bilince erişmemekte ve gerçek anlamda bir çözüm önerisi sunamamaktadır.⁵⁷¹

Esasında Türk hümanizmi, yalnızca klasik evrenden değil Batı dünyasının bütününden kaynağını besler. Yani Antik dönem Yunan ve Roma medeniyetlerinin yanı sıra modern zamanların İtalyan, Fransız, İngiliz ve Alman medeniyetlerinden de faydalanır. Bu evren, onun için taklit edilecek bir örnek değil, somut ve tarihsel hatları ile incelenmesi gereken insanlık deneyiminin bir ürünüdür. Örneğin Alman neo-hümanizmi, kişinin ideal insanlık düzeyine çıkabilmesi için Antik Çağ'ın bilinmesi gerektiğini öne süren düşünürler aracılığıyla ortaya çıkmış ve Batılı olmayan diğer toplumların insanlığın gelişim sürecine dâhil olmasına

⁵⁷⁰ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 15.

⁵⁷¹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 15.

ön ayak olmuştur. Alman aydınlarının düşüncesinde, klasik evrenin kendine özgü bir değeri vardır. Sinanoğlu'na göre Almanların kuramsal düzeyde doğrulama zahmetine katlanmadıkları bu klasik evren değeri, toplumlarca örnek alınmalıdır.⁵⁷² Alman düşünürler sayesinde klasik evren ile modern evren arasındaki ilişkiler ele alınmaya başlamıştır. Türk Hümanizmi de Batı'nın değerlerini araştırmak ve bunları kendi açısından biçimlendirerek yararlanmak durumundadır. Bu yüzden Batı düşüncesinin Türk toplumunun değerleriyle zenginleşeceği, göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.⁵⁷³

Sinanoğlu, on dokuzuncu yüzyılda düşüncenin tahttan inmeye başladığı görüşündedir. Bu dönemde artan filoloji çalışmalarına rağmen klasik evren hakkında derinlemesine incelemeler yapılmadığını söyler. Artık düşünce gücü gerilemiş, Pozitivizmin doğuşu ile kuramsal düşünce hemen hemen ortadan silinmiştir. Filoloji ise bir teknik olarak kullanılmaya başlamıştır. Çünkü henüz klasik evrenin modern dünya için ne kadar önemli olduğunu kavrayacak bir bilinçlenme söz konusu değildir.⁵⁷⁴

Sinanoğlu, Antik Yunan-Latin evreninin düşünsel, estetik ve ahlaki değerlerinin bütün bir insanlık için geçerli bir değerler sistemi oluşturduğunu; bunları benimsemenin ancak klasik evrenin tanınması ile mümkün olabileceğini savunur. Antik evreni tanıma sürecinin de modern Batı düşüncesinin en büyük iki fethi olan hümanist zihin yapısının ve tarihsel bilincin ışığında başarıya ulaşılabileceğini söyler. İki evren arasındaki ilişkileri “Antik Çağ’ı tanıma aracı” olan filoloji kavramına başvurmadan ele almanın imkânsız olduğunu belirtir. Çünkü filolojik incelemeye başvurmadan Batı düşüncesini, Antik evren ile modern Batı arasında kurulan bağı anlamak mümkün değildir. Zira filolojiye yüklenen anlamlar da tek başına bu ilişkiyi kavramak için yeterli değildir. Bu yüzden filoloji, tarih ve felsefe üçgeni arasında bir içiçelik söz konusudur.⁵⁷⁵

Sinanoğlu, Antik Yunan-Roma evreninin modern Batı uygarlığının temelini oluşturduğuna inanmaktadır. Ona göre modern Avrupa'nın Yunanlılardan oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Avrupalılar siyasal ve toplumsal alanda; Herodotos'un, İsonomia'nın, Euripides'in ve Platon'un sözünü ettikleri “özgürce düşüncelerini söyleme” yanlısıdır. Sanatta estetik duyarlıkları Yunanlıların duyarlılığının eşidir. Sanatı tıpkı Yunanlılarınki gibi

⁵⁷² Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 18.

⁵⁷³ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 16.

⁵⁷⁴ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 20.

⁵⁷⁵ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 21.

çıklarının hiçbir çeşidine bağlı olmayan özgür bir yaratma olarak görürler. Sanatı, evrenin ve insan ruhunun harikalarını yansıtmak için bir araç olarak görürler. Hukuku Yunanlılar ve Romalıların kavradıkları gibi kavrarlar. Bütün edebiyatları, benimsedikleri bütün kavramlar, düşüncelerinin tümü, her türlü çıkarın üstünde tuttıkları bilimsel araştırma anlayışları, geliştirdikleri bütün bilimler; Yunan ve Roma dünyasından ve bu dünyaya egemen olan Yunan-Roma ruhundan kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁶

Sinanoğlu, Batılılaşmanın sanıldığı gibi teknik ilerleme kaydetme ya da Hristiyan dinini benimsemeye hiçbir ilgisinin olmadığını; aksine Batılılaşmanın manevi bir gelişim süreci olduğunu vurgular. Çünkü Batı'yı oluşturan asıl unsurlar, "kültür" kavramı etrafında toplanan öğelerden oluşmaktadır. Bireyi ve toplumu doğrudan doğruya etkileme gücüne sahip olan kültür; din, dil, sanat, edebiyat, felsefe ve ahlak gibi zihinsel faaliyetler ile örf ve adetlerden oluşan geleneksel öğelerden ibarettir. Bireysel anlamda kişiliği oluşturan değerler gibi toplumsal yapıyı oluşturan kültürel değerler bulunmaktadır. Bu kültür değerleri de tüm insanlar tarafından benimsenme, evrensel düzeye ulaşabilme olanağına sahiptir. Böylece farklı kültürlerden yola çıkarak ideal bir toplum ve uygarlık sürecinin aşamalarından yani "insanlığın manevi gelişim tarihi"nden bahsedebilir. Dolayısıyla insanlığın manevi gelişim aşamasında önemli bir yere sahip olan ve her daim hissedilen modern Batı uygarlığının zihinsel, ahlaksal ve estetik biçimleniminin, diğer bir deyişle kültürünün temelinde din ya da teknik ilerlemeler değil, klasik evren ile beslenen hümanist ruhun varlığını vurgulamak gerekir.⁵⁷⁷

Sinanoğlu'na göre hümanizm bütün uygarlıkların ortak paydası hâline geldiği gün yeryüzündeki tüm uluslar birbirlerini anlayabileceklerdir. Çünkü birbirini anlamadan karşılıklı saygının kurulması, bu karşılıklı saygı olmadan da insanlığın ilerlemesine topluca bir katkıda bulunulması olanaksızdır.⁵⁷⁸ Batılı ülkeler ile Batılı olmayan ülkeleri bu ortak amaç doğrultusunda toplamak gerekmektedir. Bu da ancak hümanizm sayesinde olabilir. Elbette bu kısa vadede ulaşılabilecek bir hedef değildir. Fakat ulaşılmak istenen bir ideal uğruna mücadele etmek, olağanüstü itici bir güce sahiptir. Hümanizm ortak paydasında buluşma ideali, başlı başına insanlığın gelişim evrimine katkı sağlayacak; her bir toplumun kendi geçmişleri, birikimleri düzeyinde anlamlı hâle gelecektir. Böylece her toplum, insanlığın

⁵⁷⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 25.

⁵⁷⁷ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 26.

⁵⁷⁸ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999, s. 12.

gelişim aşamasına farklı bakış açıları ve katkılar sunacağı için sonuçta daha zengin bir manevi gelişim sürecinin oluşmasına zemin hazırlanacaktır. Örneğin Hint bilgeliğinde veya Çin sağduyusunda ya da İslam öğretilerinde; insanlığın yeni gelişmelere yönelmesini sağlayacak iyi şeylerin hepsinin kattıkları ile meydana gelen bir hümanizm oluşacaktır. Bu da evrensel hümanizmin doğuşu olacaktır.⁵⁷⁹

Sinanoğluna göre Türk hümanizmi, Antik Çağ ile modern çağ arasındaki bağıntılardan yola çıkarak evrensel hümanizm fikrine ulaşma amacını gütmektedir. Türk hümanizmi, maddi ve manevi anlamda bir bunalım ve çöküşün yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Atatürk devrimlerinin toplumsal, hukuksal ve siyasal başarılarının bir sonucudur. Bu niteliğinden dolayı, başka toplumlar tarafından da örnek alınmakta; ulusal sınırları aşarak evrensel bir düzeye ulaşmaktadır. Batılı olmayan bir toplumun bilinçli bir girişimi olarak özel bir öneme sahiptir ve insanlığın gelişimine katkı sağlayarak başka toplumlara da örnek olmaktadır.⁵⁸⁰

Sinanoğlu, Atatürk'ün; devrimlerinin evrenselliği, fikirselleşmesi, insancı yaklaşımı ve akılcı değerlere sahip çıkması yönleriyle Batılı olmayan bütün toplumlara izleyecekleri yolu göstermesi bakımından, evrensel bir kişiliğe sahip olduğunu düşünür.⁵⁸¹ Atatürk, çok kısa bir süre içinde teokratik bir devleti demokratik ve laik düzene geçirmiş; toplumu katı kuralları bütününden akılcı ve insancıl değerlere yönlendirmeyi başarmıştır. Onun gerçekleştirmiş olduğu bu değişim, eşi benzeri görülmemiş köklü bir hareket olarak tarihe geçecektir. Sinanoğlu'na göre Atatürk, mevcut sorunlar karşısındaki tavrı ve ortaya koyduğu çözümleri dolayısıyla üstün bir kişidir. Zira insanlığın gelişimi aşamasında ciddi atılımlar sağlayanların zihnen ve ahlaken başkalarından daha üstün olması gerekir. Çünkü geçmiş yaşantıların deneyimlerinden yola çıkarak günün şartlarına ve yarının getireceklerine karşın öngörü sahibi olan bu kişiler, karşı karşıya kaldıkları sorunlara geçici değil; kesin çözümler bulacak yetkinliğe sahiptirler. Atatürk, somut olarak ortaya koymuş olduğu eseriyle evrensel bir değer taşımaktadır. Türk toplumu ve Batılı olmayan toplumlar için ideal bir örnektir. Atatürk, akılcılığı ve sahip olduğu tarihsel bilinç sayesinde insanlığın manevi gelişimi adına çalışmıştır.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 12-13.

⁵⁸⁰ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 6.

⁵⁸¹ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 9.

⁵⁸² Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 13.

Sinanoğlu, modern Türkiye'nin devamlılığını sağlamak ve toplum olarak hümanist bir zihniyete erişmek için eğitimin önemine vurgu yapar, bu konudaki fikirlerini paylaşır. Ona göre eğitim, insanlığın manevi gelişimine yapacağı katkılar ölçüsünde değer taşır. Eğitimin amacı, insancıl değerler sistemine olabildiğince bağlı bir zihin habitatu sağlamak olmalıdır. Düşünen, benliğinin bilincinde, ahlaki değerlere sahip çıkan özgür bireyler yetiştirilmelidir. Eğitim vasıtasıyla her birey, düşünsel ve etik anlamda özerkleşecek; sadece kendisini tanımak ve geliştirmekle kalmayıp içinde bulunduğu toplumun gelişimine de katkı sağlayacaktır. Böylece toplumun geleceği, özgürce ve bilinçli bir şekilde iradesini ortaya koyabilen kişiler tarafından şekillenecektir. Önce bireyler sonra da toplumlar, “ideal amaç” doğrultusunda yetiştirilecek; insan iradesi dışında gerçekleşen akıl almaz güçlerin yerini, bilinçli bir toplumsal yapılanma alacaktır.⁵⁸³

Sinanoğlu, tüm eleştirilerine rağmen yine de modern Batı uygarlığının maddi başarıları açısından olduğu kadar maneviyat yönüyle de bütün uygarlıklardan üstün olduğunu kabul eder.⁵⁸⁴ Ancak bu durum, Batılı olmayan toplumların uygarlık yolunda bir şansa sahip olmadığı anlamına gelmez. Batılı olmayan toplumlar, Türkiye örneğinde olduğu gibi, radikal bir devrimle temel özgürlükleri ortaya çıkarmalı; ardından da bu özgürlüklerin zihinsel alana yerleşmesi için gerekli olan eğitim ve kültüre yönelerek gelişimini sürdürmelidir. Kendi tarihsel deneyimlerini ideal insanlık düzeyine erişebilmek için kullanılmalı; insanlığın gelişim evrimine nasıl katkı sağlayabilecekleri üzerinde durmalıdır.⁵⁸⁵

Sinanoğlu'nun temel tezi, Mavi Anadoluçuluk düşüncenin temellerini oluşturan Yahya Kemal-Yücel çizgisinde gelişmiştir. Sinanoğlu, onların “yeni kimlik” ve “yeni hümanizm” konusundaki fikirlerini, öne sürdükleri yöntemleri, “Türk Rönesansı” bağlamında Batı'ya bakışlarını benimsemiştir. Bu doğrultuda hümanizmin serüvenini tarihsel bir sıralamaya koymuş ve Türk hümanizmini insanlığın tarihsel evrim aşamaları zincirine eklenen yeni bir halka olarak nitelendirmiştir. Çünkü ona göre Türk Hümanizmi klasik düşüncüyü, Batı düşüncesini, Hristiyan Batı'nın sınırlarının da ötesine yaymayı amaç edinmiş bir fikir akımı niteliğindedir.⁵⁸⁶ Türk toplumunun Batı'nın teknik uygarlığına ayak uydurmasını sağlayacak;

⁵⁸³ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 22.

⁵⁸⁴ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 28.

⁵⁸⁵ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi III*, s. 28.

⁵⁸⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, s.108-109.

aynı zamanda Batı'nın deneyimini yeniden değerlendirecek hatta “bu deneyimlerin üzerine kendine özgü bir görüş” getirecektir.⁵⁸⁷

Türkiye’de hümanizmin tarihsel izlerini süren Sinanoğlu, Türk aydınlarının kendi İslam kültürlerinden tümüyle farklı olan Batı kültürünün kaynaklarını merak etmeye başlamalarını; Avrupa ile ilişkilerin sıklaştığı dönemle ilişkilendirir. Klasik evrene karşı ilginin duyulmasını ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirir. Bu konudaki merakın kökeninin edebî olduğuna dikkat çeken Sinanoğlu, Yahya Kemal ve Yakup Kadri’yi ele alır. Ona göre Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Fransız edebiyatının kaynaklarını araştırırken hümanist zihniyetin kaynakları ile karşılaşmışlardır. Fransız edebiyatının ve genellikle Avrupa edebiyatının daha iyi tanınması ise klasik edebiyatların etkilerinin ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koymuştur.

Sinanoğlu, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Nurullah Ataç ve Nüşet Haşim Sinanoğlu gibi aydınların Türkiye’de klasik eğitimin savunucusu olduklarına; 1930’larda kesin bir hümanist yönelişe tanıklık edildiğine ve bununla ilgili küçük fakat canlı bir yayın etkinliğinin varlığına değinir. Örneğin 1935 yılında kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Yunan ve Latin Dili ve Edebiyatı kürsülerine yer verilmesini, Anadolu tarihine ışık tutulurken aynı zamanda klasik evrene karşı bir ilginin oluşmuş olduğu şeklinde yorumlar. Hümanizmin 1940’lardaki durumunu, Hasan Âli Yücel döneminde yapılan çalışmalar ve o yılların eğitim sorunları ile birlikte anlatır.⁵⁸⁸ Toplumun manevi varlığının hümanist ölçütlere göre yeniden biçimlendirilmesi için yine hümanist olması gereken bir zihin yapısının oluşturulmak istendiğini belirtir. Bu zihinsel ortamın sağlanabilmesi için de hümanist bir eğitim anlayışının benimsenmesi gerektiğini söyler. Hümanist eğitimin yapısını ele alan Sinanoğlu, Mavi Anadoluculuk düşüncesinin temel meselelerinden birine, eğitim meselesine özel bir önem atfeder.

Sinanoğlu, ortaya koyduğu görüşleriyle Türkiye’nin evrensel hümanizm söylemine katkıda bulunmak istemiştir. Tüm dünyada egemen olması düşünülen “geleceğin evrensel hümanizmi” olarak nitelendirdiği Türk hümanizminin hayata geçirilmesine yönelik düşüncelerini ortaya koymuştur.⁵⁸⁹ Sinanoğlu’nun görüşleri, Cumhuriyet’in temel

⁵⁸⁷ Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 322-323.

⁵⁸⁸ Suat Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, s.108-109.

⁵⁸⁹ Suat Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*, s. 153-189.

karakteristik özelliklerinden biri olarak tanımlanan “çağdaş medeniyet seviyesine Batılı bir ülke olarak eşit şartlarda katılma” amacının bir yansımasıdır.⁵⁹⁰

Sinanoğluna göre Batılı olmayan evren, kendi kapalı ve dar çevresinden sıyrılmalıdır. Batı evreni ise kendisi dışında kalan ve insanlığın büyük bir bölümünü oluşturan toplulukları yok sayıp görmezden gelmeyi bırakmalıdır. Batı, kendi zihinsel olgunluğunu evrensel bir düzeye taşımadıkça; ideal insanlık değerine bir katkı sağladığını düşünme gafletinden de kurtulamayacaktır. Hâlbuki dünya doğusu ve batısıyla, kuzeyi ve güneyiyle bir bütündür. Tüm uluslar ideal insanlık değerini hep birlikte oluşturmakta ve geleceğe taşımaktadır. Dolayısıyla Batı düşüncesi, kendi sınırlarını aşmalı ve Batılı olmayan diğer toplulukların da bu ideal için ne kadar gerekli ve önemli olduğunun bilincine vararak ortak bir hareket merkezi kurmalıdır.

Türk hümanizmi, modernleşme anlayışında Kemalizm ile paralellik gösteren bir yapıya sahiptir. Batı uygarlığının oluşmasını sağlayan “Batılı zihniyet”in kavranıp içselleştirilmesini; kendi öz değerlerini tanımayı ve öğrenmeyi amaç edinmiştir. Bu yolda elde edilecek edebî, felsefi, düşünsel ve kültürel kazanımlarla Türk toplumunu yeniden uygarlık sahnesine çıkarmayı hedef olarak belirlemiştir. Bütüncül bir uygarlık algısıyla şekillenen bu Türk hümanizmi, kendine has evrensel hümanizm algısı ve değerleriyle tüm insanlığa ulaşma amacı gütmüştür. Hem evrensel bir dünya görüşü olarak ortaya atılması hem de yerellik, öze dönüklük, coğrafyaya ve tarihe dayalı kültürel milliyetçilik gibi önerileriyle Türk düşünce tarihinde özgün bir yere sahiptir.

Can Karaböcek, Türk düşüncesinde hümanizmin seyrine odaklandığı yazısında Türk hümanizminin Batılılaşma-modernleşme serüveninin bir durağı olduğunu belirtir. Karaböcek, “ulusal gurur” ve “ulusal bilinç” kavramlarının oluşturulmasında hümanizme başvurulduğunu ifade ederek Türk Hümanizmi düşüncesinin, millî kimliğin tanımlanmasına katkı sağladığını ifade eder. Ona göre Türk modernleşmesi ile Türk Hümanizmi arasında bir “süreklilik” ve “söylemsel birlik”ten söz etmek mümkündür. Hümanizmin Türk düşüncesindeki gelişiminde, bir yandan Sinanoğlu gibi aydınların seküler ve milliyetçi hümanist anlayışlarının yanı sıra

⁵⁹⁰ Emre Yıldırım, *agt.*, s. 323-324.

Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat ile tanınan Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin coğrafyaya dayalı romantik tutumları kendilerine özgü somut örneklerdir.⁵⁹¹

Nilüfer Göle, Türk hümanizmini Batılı olmayan fakat “modernliğin etki alanına girmiş” toplumların durumunu ifade etmek için kullanılan, “Batı dışı modernlik” kavramlarından biri olarak niteler. Göle, Batılı olmayan toplumların da modernleşme sürecinde sadece edilgen değil aynı zamanda üretken de olabileceklerini vurgular. Toplumların modernleşme sürecinde kimi zaman coğrafi ve kültürel havzalarda yeniden ve farklı yapılanmaların oluşabileceğini söyler. Türk Hümanizmi düşüncesiyle şekillenen Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin de bunlardan biri olduğunu belirtir. Zira Mavi Anadoluçuluk Hareketi, topyekün bir modernleşme ya da yapılanma sürecine; bir zihniyet değişimi üzerine odaklanmıştır. Fakat daha önce söylenegelenlerden farklı bir kültür algısı ve coğrafi havza ile birlikte ortaya çıkan bir düşüncedir.⁵⁹²

1.6. 1960 ve Sonrası Dönemde Hümanizm

Demokrat Partinin iktidarı, 27 Mayıs İhtilali'nin ardından son bulmuştur. Demokrat Partinin ülkeyi gitgide bir baskı rejimine ve kardeş kavgasına götürdüğü gerekçelerini ileri süren Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki bir grup subay, 27 Mayıs 1960 sabahı ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen bu ilk askerî darbeyle birlikte cumhurbaşkanı ve hükûmet üyeleri tutuklanmış; ordudaki birçok subay emekliye sevk edilmiş; pek çok üniversite öğretim görevlisi görevlerinden alınmış; bazı üniversiteler kapatılmış; çok sayıda hâkim ve savcıya görevlerinden el çektirilerek yargı kontrol altına alınmıştır.

27 Mayıs İhtilali'nin ardından ülkeyi Cemal Gürsel başkanlığında kurulan Millî Birlik Komitesi yönetmeye başlamıştır. Bu komite, yeni bir anayasa yapılana kadar tüm siyasi partilerin faaliyetinin yasaklandığını duyurmuştur. Yeni bir meclis açılana kadar yönetimin Millî Birlik Komitesi'nde olacağı kararlaştırılmıştır. Böylece yasama yetkileri Millî Birlik

⁵⁹¹ Can Karaböcek, “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün*, S. 9, Ekim 2017, ss. 130-143.

⁵⁹² Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavramı Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, III. Cilt*, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60.

Komitesi'nde toplanırken yürütme de Cemal Gürsel başkanlığında kurulacak ve komite tarafından onaylanmış olan kabine aracılığıyla uygulanacaktır.⁵⁹³

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve dönemin önde gelen birçok siyasetçisi başta olmak üzere 592 sanık, özel olarak kurulan Yüksek Adalet Divanı adlı mahkemede anayasayı ihlal ve öteki suçlardan yargılanmışlardır. Menderes ve beraberindeki siyasetçiler 9 ay 27 gün boyunca yargılanmış; yargılama süreci sonunda 14 kişinin idamına, 31 kişinin de ömür boyu hapse mahkûm edilmesine karar verilmiştir. Ancak Cemal Gürsel başkanlığındaki Millî Birlik Komitesi; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu dışındakilerin idam cezasını affetmiştir. Celal Bayar'ın idam cezası yaş haddi nedeniyle ömür boyu hapse çevrilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, hakkındaki idam kararı Millî Birlik Komitesi tarafından onaylandıktan sonra; 17 Eylül 1961'de İmralı Adası'nda idam edilmiştir.⁵⁹⁴

Yüksek Adalet Divanı kararlarının meşruluğu ile Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idam edilmeleri Türkiye'de uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. 11 Nisan 1990'da, Adnan Menderes ve arkadaşlarının İmralı'daki mezarlarının Bakanlar Kurulunun uygun göreceği bir yere devlet töreni ile nakledilmesini öngören yasa tasarısı TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu için iade-i itibar edilerek 17 Eylül 1990'da naaşları dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve yüzbinlerce vatandaşın katıldığı bir törenle kendileri adına yaptırılan anıt mezara nakledilmiştir.

Millî Birlik Komitesi tarafından onaylanarak Temmuz 1960'da kurulan geçici hükûmet, demokratikleşme için gerekli olan reformları gerçekleştireceğini ilan etmiştir. Ancak yeni hükûmetin ilk icraatı, ordu içindeki hiyerarşiye yönelik tasfiye olmuştur. Tarihi kayıtlara EMİNSU (Emekli İnkılâp Subayları) olarak geçen bu tasfiye, çeşitli rütbe ve kademelerde bulunan yaklaşık 4000 civarı subayın 3 Ağustos 1960'ta emekli edilmesi olayıdır.⁵⁹⁵ Birkaç ay sonra 27 Ekim 1960'da ise üniversite rektörlüklerine danışılmadan; 147 öğretim üyesi “tembel”, “yeteneksiz” ve “reform düşmanı” olmakla suçlanarak üniversitelerden

⁵⁹³ Feroz ve Bedia T. Ahmad, *age.*, s. 218.

⁵⁹⁴ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 439.

⁵⁹⁵ Feroz ve Bedia T. Ahmad, *age.*, 1976, s. 211.

uzaklaştırılmıştır.⁵⁹⁶ Ciddi tartışmaların ve tepkilerin yaşandığı bu tasfiye süreci, aydınların komiteye olan güvenini sarsmıştır.⁵⁹⁷ Askerî darbe sonrasında yaşanan siyasi süreç ve Menderes ile arkadaşlarının idam edilmeleri, 15 Ekim 1961’de yapılan seçimlerin “aslında hiç de demokratik olmadığını göstermesi bakımından” önem taşımaktadır.⁵⁹⁸

6 Ocak 1961’de Millî Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşan Kurucu Meclis kurulmuştur. Daha sonra Enver Ziya Karal ve Turhan Feyzioğlu başkanlığında; aralarında Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Naili Kubalı, İsmet Giritli, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu gibi hukukçuların bulunduğu Kurucu Meclis’e bağlı yirmi kişilik bir Anayasa Komitesi oluşturularak yeni anayasa için çalışmalara başlanmıştır.

Yeni hazırlanan anayasada 1924 Anayasası’ndan farklı olarak halkçılık, devletçilik ve inkılapçılığa yer verilmemiştir. Milliyetçilik ise “millî devlet” olarak değiştirilmiştir. İlk kez “sosyal devlet” ilkesi bu anayasa ile ortaya çıkmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyebilecek bir Anayasa Mahkemesi ve silahlı kuvvetlerin temsilcilerinden oluşan bir Millî Güvenlik Kurulu kurulmuştur. İşçilere toplu sözleşme ve grev gibi çeşitli haklar verilmiş; toplumun büyük bir kesimine çeşitli hak ve özgürlükler tanıyan bir sistemin temelleri atılmıştır.⁵⁹⁹ Bu geniş hak ve özgürlük ortamı, özgürlüklerin her an sınırlanabileceğine duyulan güvene dayanmaktadır.⁶⁰⁰ 1961 Anayasası ile birlikte anayasa ve yasa gibi kavramlar, toplumun gündelik yaşamına girmeye başlamıştır. Sanat ve edebiyat alanlarına da yansıyan yeni kavramlar; toplum nezdinde sosyal, siyasi ve hukuki bir etkinlik alanına da sahip olmuştur.⁶⁰¹

Demokrat Parti döneminde azınlıklara karşı gerçekleştirilen ve Türkiye siyasi tarihine 6-7 Eylül Olayları olarak geçen süreç, Adnan Menderes’in siyasi iktidarını en çok yıpratın olaylardan biri olarak kabul edilmektedir. Kıbrıs sorunuyla ilgili Londra’da görüşmeler yapılırken 6 Eylül 1955’te bazı gazetelerin Selanik’teki Atatürk’ün evine bomba atıldığını yazması üzerine olaylar çıkmıştır. Başta Rumlar olmak üzere azınlıklara karşı yönelen şiddet olaylarında; 73 kilise, 8 ayazma, 1 havra, 2 manastır, 4 bin 340 dükkân, 110 otel ve lokanta,

⁵⁹⁶ Feroz ve Bedia T. Ahmad, *age.*, s. 225.

⁵⁹⁷ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiyat Araştırmaları*, VII. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1981.

⁵⁹⁸ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65.

⁵⁹⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 155-156.

⁶⁰⁰ Kurtuluş Kayalı, *age.*, s. 62.

⁶⁰¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 1998, s. 425-427.

21 fabrika ve 3 bin 600 ev saldırıya uğramıştır.⁶⁰² Ölüm ve yaralanmaların da yaşandığı bu olaylar sebebiyle TBMM olağanüstü toplanmış; hükümet yaşanan olaylar nedeniyle üzüntüsünü ve özrünü beyan ederek zararın tazmin edileceğinin sözünü vermiştir. 6-7 Eylül Olayları, Türkiye tarihinde yaşanmış esef verici hadiselerden birisi olmanın yanında hümanizmi savunan aydınların ne kadar sıkıntılı bir süreç yaşamış olduklarını göstermektedir. Zira 6-7 Eylül Olaylarında olduğu gibi küçük bir kıvılcımla Türk toplumunun hararetlenen hiddeti karşısında; Yunan uygarlığına yönelmeyi istemek, okullarda Yunanca dersleri verilmesini önermek, Antik Yunan kültürünün önemini belirten görüşler ortaya koymak oldukça zor bir durumdur.

Demokrat Parti döneminde fikirleri rağbet görmeyen, hatta Komünist ideolojinin peşinden koşmakla suçlanan Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin öncüleri, 1960'tan sonra bireysel olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Mavi Anadoluçular, dönemin siyasi koşulları gereği çeşitli yargılamalara maruz kalmışlar; hukuki anlamda bu yargılamalardan beraat etseler de sanat çevresi ve toplum nazarında itibarlarını yitirmişlerdir. Yaşanan süreç, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin etkisini kaybetmesine yol açmıştır.

Mavi Anadoluçulardan Azra Erhat, Hasan Âli Yücel ile başlayan; Türkiye'nin hümanizm yoluyla ilerlemesi esasına dayanan ve bir "kültür dâvası" olarak nitelenen modernleşme sürecinin çok partili hayata geçilmesiyle birlikte rafa kaldırılmış olduğunu söyler. Bütün bir sürecin "hümanizma-komünizma" gibi sığ ve "aşağılık suçlamalara maruz kalmasını" kabullenemez. 1960 İhtlali'nden sonra kaleme aldığı "İnsanlık Yolu" adlı yazısında; geçmiş on yılın muhasebesini yapan Erhat, "bir arpa boyu yol" kat edilemediğini, hatta "meyve verecekken kesilen fikir ağaçlarının" tam da kök salmak üzereyken yok edilmesini "en başa dönmek" olarak niteler.⁶⁰³

1960'lar ve sonrası, "Batı ile olan ilişkilerin gözden geçirildiği" bir dönemdir. Bu tarihten itibaren Türk-İslam sentezi anlayışı giderek önem kazanmaya başlamıştır. 1961'de kurulan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Batı karşıtı bir tepki olan Türk-İslam sentezi

⁶⁰² Gürhan Gürcan, *6-7 Eylül 1955 Olayları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 89.

⁶⁰³ Azra Erhat "İnsanlık Yolu", *Tamim*, 7 Mart 1961, (Erişim)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23589/001584231010.pdf?sequence=1>, 14 Mart 2017.

yaklaşımının yayılmasında etkili olmuştur.⁶⁰⁴ Türk-İslam düşünce çizgisinde, ama daha fazla milliyetçi vurguyla 1970’te kurulan Aydınlar Ocağı ise Batı emperyalizmi ve Batılılaşmaya karşı bir duruş sergilemiştir.⁶⁰⁵ Aydınlar Ocağı, Eylül 1980’deki askerî darbeden etkilenmemiş, aksine bir yandan “Kemalist tapıncı”⁶⁰⁶ güçlendirirken bir yandan da her düzey okulda din eğitiminin zorunlu tutulmasını ve imam hatip okullarının yayılmasını desteklemiştir.

Aydınlar Ocağı’nın ortaya koyduğu ideoloji, Devlet Planlama Teşkilatı’nın 1983’teki “millî kültür raporu” ile resmîleştirilmiştir. Bu rapora göre devletin kültür politikası, temellerini gerçek Orta Asya değerleri ve İslamiyet’in oluşturduğu millî kültüre göre yeniden şekillendirilmeli ve korunmalıdır. Batı ile ilişkiler ise Türk ekonomisine yararlı tekniklerin getirilmesiyle sınırlanmalıdır.⁶⁰⁷ Bu yaklaşım Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde uygulamaya geçirilmiştir. “Yeni Osmanlılık” adımları olarak yorumlanan bu dönemde alaturka İslami yaşam tarzına modern teknoloji eklenmiştir. Batı uygarlığından bilgisayar ve telekomünikasyon araçları başta olmak üzere yeni teknolojiler getirilmiştir. Böylece, önceden aynı kültürel hedefi ifade eden Batılılaşma ve çağdaşlaşma birbirinden ayrılmıştır.⁶⁰⁸

Türkiye’de 1990’lı yıllar, koalisyonların kurulduğu; hükûmetlerin sık sık el değiştirdiği bir dönemdir. Bu nedenlerden dolayı 2000’li yıllara kadar Türkiye’de uygulanan kültürel faaliyetlerin devamlılığı fazla olamamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Yeni Osmanlılık düşüncesi tekrar gündeme gelmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan; “Biz muhafazakâr ve demokrat, milletinin, vatanının değerlerine, tarihten gelen ilkelerine sahip çıkan bir nesil yetiştireceğiz. Bunun için çalışıyoruz.” sözleriyle AKP hükûmetinin benimsemiş olduğu eğitim ve kültür politikasını ortaya koymuştur.⁶⁰⁹

Yeni Osmanlılık akımı, özellikle basın ve medya aracılığıyla hızlı bir biçimde yayılarak toplumsal hayatta etkilerini göstermeye başlamıştır. Osmanlı dönemini anlatan yüksek bütçeli televizyon dizileri ve sinema filmleri başta olmak üzere kitaplar, dergiler ve farklı konulardaki

⁶⁰⁴ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezi’nden Türk İslam Sentezi’ne: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55-56.

⁶⁰⁵ Fatma Yurttaş Özcan, *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

⁶⁰⁶ Etienne Copeaux, *age.*, s. 59.

⁶⁰⁷ Etienne Copeaux, *age.*, s. 59.

⁶⁰⁸ Seçil Deren, *agm.*, s. 400

⁶⁰⁹ Recep Tayyip Erdoğan, *İl Başkanları Toplantısı konuşması*, 01.02.2012. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-il-baskanlari-toplantisinda-konustu-19819372>

sanat etkinlikleriyle birlikte; millî tarih anlayışında Osmanlıyı öne çıkaran yeni bir yorumun getirildiği görülmektedir.

Ahmet Davutoğlu'nun 2009-2014 yılları arasındaki Dışişleri Bakanlığı döneminde; Türk dış politikasının da Yeni Osmanlılık fikrine göre şekilleneceğine dair izlenimler artmıştır. Nitekim Davutoğlu, İngiltere'nin kurduğu İngiliz Milletler Topluluğu örgütünü örnek göstermiş ve Türkiye'nin de Osmanlı Milletler Topluluğu kurabileceğini açıklamıştır. Davutoğlu, Türkiye'nin yeniden bir cihan devleti olacağına dair inancını vurgulayarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan toprakların yeniden barış ve istikrara kavuşmalarını istediklerini belirtmiştir.⁶¹⁰ Batı ve Türk basınında geniş bir yankı uyandıran Türkiye'nin “yeni dış siyaseti”, Neo-Osmanlı olarak tanımlanmaya başlamıştır. Neo-Osmanlı siyasetine yönelik pek çok eleştiriler yapılmış, bu konuda Türk siyasetini ve kamuoyunu günlerce meşgul eden tartışmalar yaşanmıştır. İlber Ortaylı, özellikle bazı yabancı ülkelerde Türkiye'nin abartılı şekilde “Neo-Osmanlı” diye tanımlanmasının normal olduğunu belirterek Neo-Osmanlı düşüncesini “incelenmesi ve bilinmesi gerekli ama tatbik ve hayali, lüzumsuz ve imkânsız.” olarak değerlendirmiştir.⁶¹¹

Türkiye'nin dış siyasette sergilemiş olduğu yeni yaklaşım, içine kapanık bir ülke konumundan dünya siyasetine yön veren aktör ülkelerden birine dönüşmesini sağlamıştır. Türkiye, Batı'nın dünya genelindeki hükümranlığını kabul etmeyen; emperyal zihniyet taşımayan; insana değer veren ve insanlığı öne çıkaran siyaseti ve “Dünya beşten büyüktür.”⁶¹² söylemiyle dünyadaki farklı milletlerin örnek aldığı bir ülke konumuna erişmiştir. Türkiye'nin bu tavrı, “hümanizm” kavramı ile birlikte dile getirilmese de Türk Hümanizmi düşüncesinin evrensel bir uygarlık anlayışı ile örtüşmektedir.

Cumhuriyet döneminin kültür politikalarıyla ilgili değerlendirme ve çalışmalar, genellikle iki temel başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar, Tek Parti döneminin iktidarda olduğu 1923-50 yılları ve çok partili sisteme geçilen 1950-60 arasındaki süreci kapsamaktadır. 1960 yılından sonraki dönemler çoğunlukla onar yıllık dönemlere ayrılarak incelemeye alınmaktadır. Bu tasnif,

⁶¹⁰ Ahmet Davutoğlu, *12 Yıl İçinde Cihan Devleti Olacağız*, TGRT Haber, Yayın tarihi: 25 Nisan 2011. Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=WpQp0nvJtqI>

⁶¹¹ İlber Ortaylı, *Yeni Osmanlılık*, Milliyet Pazar, 26.06.2011. Erişim: <http://web.archive.org/web/20150409113733/http://www.milliyet.com.tr:80/yeni-osmanlicilik/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.06.2011/1406764/default.htm>

⁶¹² Recep Tayyip Erdoğan, *Dünya Beşten Büyüktür*, Birleşmiş Milletler 74. Genel Kurulu Görüşmeleri konuşması, 24.09.2019. Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bmde-konustu-dunya-5ten-buyuktur/1592817>

kendi içerisinde küçük bölünmeler olsa da, özünde hem dönemin siyasi ve sosyal koşullarını hem de kültürel ve düşünsel yapılanmasını göstermesi bakımından işlevseldir.

Orhan Koçak, Türkiye'nin kültürel gelişimini tarihlendirme ve tasnif süreci için Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının bir bütün olarak göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler. Koçak, kültürel anlamda gerçekleştirilen asıl atılımın 1922-1955 yılları arasına rastladığını ifade eder. Bu dönemin de kendi içerisinde 1923-38 ve 1939-50 olmak üzere ikiye ayrılabilirliğini dile getirir. İlk dönemi; "kısmen din vurgusundan arındırılmış Ziya Gökalp formülü" ifadesiyle açıklar. İkincisini ise "hümanist kültür" dönemi olarak adlandırmayı uygun bulur. Sonraki dönemde gündeme gelen onar yıllık sınıflandırmalarda ise 1950-60 arası "politikasızlık"; 1970'ler sonrası ise "eski formüllerin yeniden gündeme gelmesi" şeklinde tanımlar.⁶¹³

Mithat Atabay, Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının dört temel süreçte değerlendirilebileceğini söyler. Bu süreçlerin ilki, Atatürk önderliğindeki 1923-1938 yılları arası gerçekleşen "kültürel devrim" sürecidir. İkincisi, çoğunlukla İnönü ile anılan hümanizma ve kültür devrimi tartışmalarıyla geçen "1939-1945 yılları arası dönem"dir. Üçüncüsü, 1946-1950 arasındaki "evrimcilik dönemi"; dördüncüsü ise 1950-1960 yılları arası denk gelen devrimlere yönelik "tavizler dönemi"dir.⁶¹⁴

Niyazi Berkes, toplumsal bir bilinçlenme ve çağdaşlaşma için dil, tarih ve kültür meselesinin çözülmesi gerektiğini vurgulayarak Atatürk dönemi devrimleri için kullanılan "kültür devrimi" tanımını benimser.⁶¹⁵ Şerafettin Turan, Atatürk tarafından başlatılan kültür devriminin; 1939 sonrası süreçte uygulanan kültür politikalarıyla "Türk Hümanizması" şekline dönüştüğünü söyler.⁶¹⁶

Türkiye'nin kültürel gelişimi ile ilgili değerlendirmelerdeki genel kanı, Atatürk döneminde milliyetçilik ilkesini esas alan kültürel bir devrimin gerçekleştirilmiş olduğudur. İnönü döneminde ise hümanizm etrafında şekillenen bir kültür anlayışı benimsenmiştir. Demokrat Parti döneminde hümanist yaklaşım terk edilmiş, kültür işlerinde liberal bir politika izlenmiştir. Ancak komünizmle mücadele adı altında hükümetin sanata ve sol görüşlü

⁶¹³ Orhan Koçak, *agm.*, s. 370.

⁶¹⁴ Mithat Atabay, "Cumhuriyet Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, ss. 455-465, Bahar 2009, s. 463.

⁶¹⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 547.

⁶¹⁶ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 217.

sanatçılara yönelik müdahalesi meşru bir hâl almıştır. Türk-İslam Sentezi görüşü, 1970'lerde ortaya çıkmış ve 1980 Askerî Darbesi ile birlikte eğitim ve kültür alanlarında yaygınlaşmıştır. Millî kültür anlayışında İslami vurgunun belirgin bir şekilde hissedildiği Türk-İslam Sentezi anlayışı, günümüzde de varlığını ve etkisini sürdürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MAVİ ANADOLUCULUK HAREKETİ

2.1. Anadoluçuluğa Giriş: Mavi Anadoluçuluğa Giden Yol

Anadoluculuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı ve yeni devletin kurulma aşamasında olduğu yıllarda kurtuluş çaresi olarak gündeme gelen fikir akımlarından birisidir. Yeni bir düşünce, siyaset ve kimlik arayışlarına çözüm olarak ileri sürülmüş; coğrafyaya bağlı milliyetçiliğin esas alındığı bir düşünce sistemidir. Dönemin koşulları doğrultusunda ortaya çıkan Anadoluçuluk akımı, uçsuz bucaksız bir imparatorluğun çöküşüne şahitlik eden aydınların sınırlı bir zemine ve belirli bir kitleye odaklanmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Anadoluçuluk fikriyle “vatan” ve “ulus” kavramları, “ulusal bir coğrafya” ile tamamlanmış ve bir sacayağı oluşturulmak istenmiştir. Zira yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bir ulus devlettir ve bir arada yaşayan insanların ulus olma bilinciyle hareket etmesi, devletin sağlam temellerde yükselmesini sağlayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu çok geniş bir coğrafi alana yayıldığından; o dönemlerdeki “vatan” kavramı, devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü olarak tanımlanmıştır. Farklı coğrafyalarda bulunan, ortak bir ruh ve kader birliği taşımayan fakat devletin sınırları dâhilindeki toplumlar, tebaa olarak adlandırılmış; halk bir nevi Osmanlı vatandaşlığı üst kimliğiyle yaşamıştır.⁶¹⁷ “Osmanlı vatanseverliği”⁶¹⁸ olarak da bilinen Osmanlılık akımı, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içindeki bütün ulusları Osmanlılık ruhu içinde birleştirmeyi amaçlamış bir ideolojidir. Tanzimatla birlikte Osmanlı'nın siyasi ideolojisi hâline gelmiştir. Osmanlılık siyaseti, tüm tebaa arasındaki ayrıcalıkları kaldırmayı amaçlamış olsa da Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ayrılığın artmasını engellemekte yetersiz kalmıştır. Zira Fransız İhtilâli'nin bir sonucu olarak artan milliyetçilik düşüncesi, Avrupalı devletlerin de kıskırtmaları ve teşvikleriyle Osmanlı bünyesindeki halkları etkisine almıştır. Ortaya çıkan isyanlar ve ayrılıkçı hareketler, imparatorluğun çöküşüne zemin hazırlamış; Osmanlı'nın ilk

⁶¹⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 72.; Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 429.

⁶¹⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 95.

modern siyasal ideolojisi olan⁶¹⁹ Osmanlıcılık siyaseti, imparatorluğun kurtuluşuna çare olamamıştır.

Osmanlıcılık siyasetiyle bir arada tutulmaya çalışılan tebaa, özünde ortak bir duyuş ve düşünüşe sahip değildir. Dönemin aydınları ve siyasetçileri tarafından sıklıkla dile getirilen Osmanlı coğrafyası, Osmanlı toprağı, Osmanlı vatani gibi ifadeler; ulusal bir bilinç ve kimlik yaratmada yetersiz kalmıştır. Hatta ülkede yaşayan farklı etnik kökenlere ve dinî inançlara sahip halk, kendi ulus devletlerini kurmak için bağımsızlık mücadelelerine girişmeye başlamıştır.

İslamcılık akımı, Osmanlıcılık siyasetinin geçerliliğini yitirdiğinin gün yüzüne çıkmaya başlamasıyla birlikte yeni bir siyaset olarak benimsenmiştir. Bu akım bir nevi Osmanlıcılık kavramının kapsamının daraltılarak sadece Müslüman tebaayı kapsaması şeklinde görülmüştür. Önceleri edebî ve fikri sahada yer edinen İslamcılık, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine doğru siyasal bir ideoloji hâline gelmiştir.⁶²⁰ İslamcılık, “İttihad-ı Anasır”dan “İttihad-ı İslam”a geçilerek devleti kurtarmak için başvuru olan yeni bir bilinç ve kimlik oluşturma siyasetidir.⁶²¹

İslamcılık siyasetiyle oluşturulmak istenen ortak üst kimlik, din paydasında toplanmaya çalışılmıştır. Devleti yok oluştan kurtarmanın çaresi olarak İslam dininin birleştirici gücüne başvurulmuştur. İslamcılık, Avrupalı devletlerin İslam coğrafyasına yönelik sömürgecilik faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığın yanı sıra Batı’nın pozitivist ve materyalist kültürüne karşı kendini koruma içgüdüsüyle kısa zamanda kabul görmüştür.⁶²² Bu anlayış doğrultusunda; çağın şartlarına ayak uydurabilmek için ihtiyaç duyulan modernleşmenin, İslam dininin kılavuzluğunda gerçekleştirilmesi gerektiği savunulmuştur.⁶²³ Böylelikle hem İslam kimliğini muhafaza etmek hem de bilimsel ve teknolojik gelişmelerden uzak kalmamak amaçlanmıştır. Dönemin aydınları, İslam dininin hurafelerden ve yanlış yorumlardan kurtulduğunda; ilerlemeye ve bilimsel gelişmelere açık bir din olduğunu halka anlatmaya

⁶¹⁹ Tuğrul Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir değerlendirme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2014, s. 115.

⁶²⁰ Mümtaz’er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 199.

⁶²¹ İsmail Kara, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, ss. 1405-1420, İstanbul, 1985, s. 1408.

⁶²² Mümtaz’er Türköne, “İslamcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, ss.60-62, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 60.

⁶²³ İlhan Kutluer, “İslamcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, ss. 65-67, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 65.

çalışmışlardır. Bu düşüncelerini kanıtlayan örnekler ortaya koymuşlar; İslam dinini “gerçek manasıyla” idrak edip yaşam biçimi olarak benimsemek gerektiğini savunmuşlardır.

İslamcılık siyaseti, Osmanlı topraklarındaki Müslümanlarla sınırlı tutulmamış; bir süre sonra tüm Müslümanları kapsayacak şekilde genişletilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Padişahın “Halife” sıfatı kullanılarak özellikle Avrupalı devletlerin sömürgesi altında bulunan Müslümanlar, “ümme” olarak ortak bir kimlik altında toplanmak istenmiştir. İslamcılık, devlet tarafından benimsenen bir ideoloji olmasına rağmen başarıya ulaşamamıştır.⁶²⁴ Dünya Müslümanlarını temsil edecek; onları ortak bir kimlikle bir araya getirecek güce ulaşamamıştır. Hatta Osmanlı tebaası olan Müslüman halklar, kendi çıkarları doğrultusunda Hristiyan emperyalist devletlerle işbirliği yapmıştır.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlının farklı etnik kökenlere ve inançlara sahip tebaası artık iyiden iyiye ayrılmış bir duruma gelmiştir. Devletin kurucusu olan Müslüman Türkler ise Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetiyle hak ettikleri değeri bulamamış; bir anlamda “hâkim milletten mahkûm millet” durumuna gelmiştir.⁶²⁵ Osmanlı topraklarında yaşayan neredeyse bütün toplulukların; ulus devlet olmak arzusuyla kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri karşısında Türkçülük ideolojisi ortaya çıkmıştır.

Türkçülük, özünde etnik temele dayalı bir ideolojidir. Osmanlı kimliği içerisinde Türklük vurgusunu öne çıkaran bir anlayışa sahiptir.⁶²⁶ On dokuzuncu yüzyılda gelişen siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan milliyetçi hareketlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki milliyetçilik hareketleri, ilk olarak devletin Balkanlarda yaşayan Hristiyan unsurları arasında baş göstermiştir. Osmanlı bünyesinde yer alan Hristiyan tebaanın; ulus devlet olma fikriyle hareket etmelerinde Fransız İhtilali sonucu yayılmaya başlayan milliyetçilik akımının etkisi büyüktür. Bir diğer önemli etken ise Avrupalı büyük devletlerin “Şark meselesi” çerçevesinde takip ettikleri; yayılmacı ve himayeci politikalarına uygun olarak Hristiyan halkı isyana teşvik etmesidir.⁶²⁷

⁶²⁴ Mümtaz’er Türköne, “İslamcılık”, s. 60; Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, s. 434.

⁶²⁵ Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, ss. 71-84, Isparta, 2008, s. 73.

⁶²⁶ M. Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI. Cilt, ss. 551-554, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 551.

⁶²⁷ Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42.

Osmanlı Devleti'nin önüne geçilemeyen toprak kayıpları; çağdaşlaşma hareketleri sonucu ortaya çıkan sosyal, idari, kültürel ve ekonomik değişim; Türkçülük akımının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Özellikle merkezîyetçi bir yapı oluşturmak için devlet kademelerinde ve bürokraside gerçekleştirilen modernleşme çalışmaları, eğitim ve kültürel alanda gerçekleştirilen modernleşmelerle paralel gittiğinden, Türk milliyetçiliğinin doğuşu “kaçınılmaz” olmuştur.⁶²⁸ Türkçülük akımı, İslamcılık gibi önceleri edebî, fikri ve felsefi alanda başlamış; ilerleyen süreçte sosyal ve siyasi alana yayılarak gelişim göstermiştir.

Türkçülük, ilk olarak Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olan Türk topluluklarını bir araya getirmek için Rusya'daki Türk aydınları arasında ortaya çıkan bir harekettir. 1870'lerde Volga Tatarları arasında gelişen, İslam'ın ve Tatarların millî kültürlerinin korunması için ortaya atılan düşünceler arasında Türkçülük akımının ilk izleri görülmektedir. Rusya'daki Türklerin kültürel uyanış hareketinin öncüsü ise İsmail Gaspıralı olmuştur. İsmail Gaspıralı, 1883'te Kırım'da çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesinde; “dilde, fikirde, işte birlik” şiarıyla Türk birliğinden söz etmeye başlamıştır. Gaspıralı'nın yanı sıra, Bakü'de doğan Hüseyinzade Ali Turan'ın da Türkçülük akımının yaygınlaşmasında büyük etkisi olmuştur.⁶²⁹ Kazan Tatarlarından Yusuf Akçura; Başkırtlardan Zeki Velidi (Togan); Azerbaycanlı Ahmet Ağaoğlu; Kazanlı Sadri Maksudi (Arsal) ve Kazak Mustafa Çokayef (Çokay), Rusya'da ortaya çıkan Türkçülük hareketinin önde gelen isimlerindedir. Osmanlı toprakları dışında gelişen bu etnik milliyetçilik anlayışı, Pantürkizm olarak adlandırılmıştır. Oysa Osmanlı aydınlarına göre Türkçülük, Osmanlı Türklerinin milliyetçiliği çerçevesinde anlaşılmıştır. Bu nedenle, dış Türkler arasında gelişen Pantürkçülük ideolojisinden farklıdır.⁶³⁰ Fakat Rusya'daki Türkçülerin pek çoğu, Rusya'da giriştikleri hareketin başarısızlığa uğraması sonucu Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş; fikirleriyle Osmanlı aydınlarını etkilemişlerdir. II. Meşrutiyet'in kabulünden sonra oluşan özgürlük ortamında Türkçülük ideolojisi daha çok dile getirilmeye başlanmış; Türkoloji alanında yapılan çalışmaların etkisiyle “dış Türklere” duyulan ilgi artmış; Türkçülük ve Pantürkçülük ideolojileri yaygınlık kazanmıştır.

Türkçülük akımı, Avrupalı Şarkiyatçıların Türkler üzerine yaptıkları araştırmalar ve ortaya koydukları çalışmalarla sağlam bir zemin bulmuştur. Yurt dışına gönderilen gençler ve dil

⁶²⁸ Yusuf Sarıay, *age.*, s. 40.

⁶²⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 97-98.

⁶³⁰ Ceylan Tokloğlu, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 84, Ankara, ss. 103-142, Kasım 2012, s. 123.

bilen aydınlar aracılığıyla tanıtılan Türkoloji çalışmaları, Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki zamanını ele almakta ve yeni bilgiler ışığında Türklerin Asya ve Avrupa tarihi içindeki rolü ve önemine dair yerleşik kanıları tersine çevirmektedir.⁶³¹ Böylelikle Türklerin unutulmuş ya da unutturulan bir tarih kökenine sahip olduğu; Türk kültür geleneğinin de eski, köklü ve büyük bir ulusa dayandığı anlaşılmaya başlanmıştır.⁶³² Bu durum, Türkçülüğün kültürel alanda daha çok etkili olmasını sağlamış; siyasi ve sosyal alanlarda benimsenmesine ivme kazandırmıştır.

Kültürel Türkçülük gittikçe artan bir hızla yaygınlaşırken diğer yandan siyaset alanında etkili olmaya başlamıştır. Özellikle Jön Türklerin siyasi faaliyetleri çerçevesinde yurt dışındaki merkezlerde basılarak Osmanlı vilâyetlerine gizlice sokulan dergiler aracılığıyla Türkçülük, siyasi bir hüviyet kazanarak imparatorluk sınırları içinde kendine yer bulmuştur. Türkçülük, İkinci Meşrutiyet'ten sonra siyasi bir kavram ve ideoloji olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kısa bir süre içerisinde de dünya genelindeki tüm Türklerin tek vatanda ve tek bayrak altında birleştirilme ülküsüne, Turancılık ideolojisine dönüşmüştür. Turancılık ideali, dönemin önde gelen siyasetçileri ve aydınları başta olmak üzere geniş bir kitle tarafından benimsenmiştir.⁶³³ Ziya Gökalp'in *Turan* şiiri (1910); Mehmet Emin Yurdakul'un *Turana Doğru* şiir derlemeleri (1918), Halide Edip'in *Yeni Turan* romanı (1913), Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* romanı (1918), Ömer Seyfettin'in *Yarınki Turan Devleti* risalesi (1914) gibi Turan ülküsüyle pek çok eser ortaya konmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu yıllarda (1912-1918); Turancı görüşlerin dönemin siyasetinde etkili olduğu bilinmektedir.

Yusuf Akçura, Kahire'de çıkmakta olan *Türk* gazetesinde 1904'te yayınlanan *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı otuz iki sayfalık yazısında; "Türk ırkına dayanan bir Türk millî politikasının en uygulanabilir siyaset olduğunu" ifade etmiştir. Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar toparlanabilmesi için o dönemlerde yaygın olan üç ana görüşün bulunduğunu (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türk milliyetçiliği) ve bunlar arasında en uygun olanının Türk milliyetçiliği olduğunu savunmuştur. Akçura'ya göre Türkçülük, iç siyasette Osmanlıcılık'tan; dış siyasette ise İslamcılık'tan daha az engele maruz kalacaktır. Türkçülük siyasetiyle Osmanlı İmparatorluğu içerisinde hâkim unsur olan Türklerin bağılıkları pekişecektir. Bu siyaset,

⁶³¹ Bernard Lewis, *age.*, s. 342-344.

⁶³² Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 124.

⁶³³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Recai Coşun, "Türk Aydınlanma Girişimi Olarak Turancılık Hareketi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 221, Nisan 2016, ss. 9-22.

Osmanlı sınırları ötesinde Rusya başta olmak üzere diğer ülkelerde yaşayan milyonlarca Türk'ün bağlılığını güçlendirecektir.”⁶³⁴

Türk Derneği, Türkçülük ideolojisi doğrultusunda açılmış ilk kuruluştur. 25 Aralık 1908'de faaliyete geçen derneğin kurucuları arasında; Necip Asım Bey (Yazıksız), Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hikmet Bey (Müftüoğlu), Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı), Bursalı Mehmet Tahir Bey, Veled Çelebi (İzbudak), Akçuraoğlu Yusuf gibi isimler yer alır. Derneğin kuruluş amacı; “Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki âsar, ef'al, ahval ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak; yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-ı içtimaiye ve medeniyeti hazinelerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek süratte geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkik etmektir.” şeklinde açıklanmıştır.⁶³⁵ Dernek, kendi adıyla bir dergi çıkarmış; dil ve kültür alanında çalışmalar yürütmüş, kurs ve konferanslar düzenlemiştir.

Türk Derneği'nin fikir yönüyle devamı niteliğinde daha sonra kurulan Türk Yurdu Cemiyeti (1911) ve Türk Ocağı (1912) gibi dernekler, Türkçülük fikrinin yayılmasında öncülük etmiştir. Bu derneklerin yanı sıra *Yeni Mecmua*, *Türk Yurdu* ve *Genç Kalemler* gibi dergiler de Türkçülük düşüncesinin kültürel alanda yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Ziya Gökalp ve Hüseyinzâde Ali Bey gibi isimler, Türkçülük ideolojisinin siyasi alanda yerleşmesine yardımcı olmuştur. Özellikle Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu fikirlerle Türkçülük artık sosyolojik, ekonomik, kültürel ve siyasi bir güç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu “kurtarma” çabalarıyla ortaya konan fikirlerde etkin bir rol oynamıştır.⁶³⁶

Ziya Gökalp, Türk milletinin ahlaki ve kültürel değerleri ile Batı'dan alınacak bilim, teknik ve Türk milletinin yapısına uygun bazı değerleri kaynaştırarak bir senteze ulaşmayı önermiştir. Gökalp'in “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” olarak tanımladığı bu yaklaşımın kültürel ögesini Türkçülük, ahlaki ögesini ise İslam oluşturmaktadır. Gökalp'e göre Türk kültürünün kaynağı, halk edebiyatı başta olmak üzere halkın kendi öz değerleridir. İslam dini

⁶³⁴ Bernard Lewis, *age.*, s. 325.

⁶³⁵ Kemal Koçak, “1930'lardan Sonra Tarih Anlayışında Gelişmeler”, *Çağdaş Eğitim*, S. 206, ss. 19-23, Ocak 1995, s. 20.

⁶³⁶ M. Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, s. 552-553.

ise Türk milletinin ahlaki değerlerini oluşturmaktadır ve milleti bir arada tutan en önemli unsurlardandır.⁶³⁷

Ziya Gökalp, başlangıçta Turancılık düşüncesini benimsemiştir. Onun 1910'da yayınlanan "Turan"⁶³⁸ başlıklı manzumesinde yer alan "Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan." sözleri, Turancılık ülküsünün hep tekrarlanan bir deyişi hâline gelmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Gökalp, Turancılığı "uzak bir mefkûre" olarak tanımlamış ve yeni bir Türkçülük anlayışı ortaya koymuştur. Ona göre vatan anlayışı coğrafi değil, kendi tabiri ile "harsî"dir. Çünkü aynı kültürlerle sahip milletler olduğu gibi, aynı kültür birliğine dâhil olan bir milletin ayrı topraklarda yaşaması mümkündür.⁶³⁹ Gökalp, toplumsal ve siyasi görüşlerini; yazdığı makaleler, kaleme aldığı kitaplar ve yapmış olduğu konuşmalar aracılığıyla ortaya koymuştur. Türkçülük düşüncesini sistemli bir ideoloji hâline getirmiş; kendi döneminde ve kendisinden sonraki dönemlerde pekçok siyasetçiyi, aydını, sanatçıyı ve fikir insanını etkilemiştir.

Türkçülük siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne engel olamamıştır. Ancak Millî Mücadele döneminde Türk milletinin bağımsızlık ruhunu ateşlemekte etkili bir rol üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ise devletin kurucu kadrosu tarafından benimsenen en etkin ideolojidir. Türkçülük akımının kendi içerisindeki gelişimi ve başka fikir akımlarının etkisiyle oluşan bir takım yönelimler ise Anadoluçuluk akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Anadoluçuluk düşüncesi, Türk ulusunun tek ve gerçek vatanının Anadolu olduğunu savunan; ülkenin özel şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış; yeni bir kimlik ve ideoloji arayışıdır.⁶⁴⁰ Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık siyasetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve parçalanmasına engel olamamıştır. Türkçülük, Osmanlı'nın son dönemlerinde Turancılık olarak adlandırılan şekliyle Pantürkist bir şekilde benimsendiğinden; birtakım aydınlarca mefkûre olarak görülüp gerçekçi bulunmamıştır. Bunun yerine, elde kalan son toprak parçası olan Anadolu'yu merkeze alan bir

⁶³⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010; Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2016.

⁶³⁸ Ziya Gökalp, "Turan", *Genç Kalemler*, 22 Şubat 1910, S. 6, Selanik.

⁶³⁹ Mehmet Kaplan, "Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'e Göre Malazgirt Savaşı'nın Mana ve Ehemmiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, XVII. Cilt, ss. 149-164, 1992, s. 157.

⁶⁴⁰ Köksal Alver, "Anadoluçuluk ve Hilmi Ziya Ülken", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III. Cilt, S. 1, Haziran, 2001, s. 133.

yaklaşım benimsenmiştir. Çünkü Misak-ı Millî ile vatan olarak belirlenen yeni coğrafyayı elde tutabilmek adına çareler üretilmeye ve farklı çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Anadolu, ortaya atılan görüşlerin temel dayanak noktasını oluşturmuş; bir takım farklılıklar göstermesine rağmen, ortak bir duyuşun sembolü hâline getirilmiştir. Bunda; Anadolu’da yürütölmekte olan bağımsızlık mücadelesine duyulan inancın da etkisi büyüktür.

İkinci Meşrutiyet döneminde etkisini artıran Türkçölük düşüncesi, Anadoluçuluk söyleminin de temeline oluşturmuştur. Yeni bir kimlik yaratma ya da var olan zihniyeti yeni bir inşa sürecine hazırlama aşamasında; Anadoluçuluk düşüncesi önem kazanmıştır. Anadoluçuluk, Türk milliyetçiliğinin yanı sıra bünyesinde barındırmış olduğu İslami söylemin de etkisiyle yeni bir anlayış olarak ortaya çıkmasına rağmen kısa sürede benimsenmiştir. Bu bağlamda Anadoluçuluk, “Osmanlı modernleşme sürecinin ve bu sürecin ortaya çıkardığı sosyal, siyasal, ideolojik yaklaşımların yekünü” olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴¹

İstanbul’un işgali ve Yunanlıların İzmir’e asker çıkarması, Kuva-yı Millîye hareketinin doğuşunu ve Millî Mücadele ruhunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anadolu, Türk milletinin düşman işgalinden kurtarmak için mücadele ettiği son vatan toprağı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilen Misak-ı Millî ise millet ve vatan kavramlarının; Anadolu esas alınarak yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Artık coğrafi sınırları belirli olan bir milliyetçilik düşüncesi benimsenmiş ve Türkçölük düşüncesi evrilerek Anadolu’ya yönelik başlamıştır.

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Anlaşması, yeni Türkiye’nin bir devlet olarak uluslararası alanda tanınmasını sağlamıştır. Böylelikle Millî Mücadele de amacına ulaşmıştır.⁶⁴² Fakat asıl mücadele süreci bu tarihten sonra devam etmiş; Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte siyasal, sosyal ve ideolojik olarak bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Cumhuriyet’in ilanından sonraki bu dönüşüm sürecini tanımlamak için farklı isimlendirmeler ortaya atılmıştır. Tarık Zafer Tunaya, bu dönemi “Türk Devrimi” olarak adlandırmıştır.⁶⁴³

⁶⁴¹ Eren Deniz Tol Göktürk, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 103.

⁶⁴² Nejat Kaymaz, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu ve Niteliği”, *Belleten*, S. 160, ss. 599-616, Ankara, 1976, s. 610-611.

⁶⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyenin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 189.

Sabahattin Selek ise “Anadolu İhtilali” tanımını kullanmıştır.⁶⁴⁴ Mehmet Doğan, bu dönem için en uygun isimlendirmenin “Anadolu Hareketi” olacağını ifade etmiştir.⁶⁴⁵

Anadolu, Kemalist milliyetçiliğin temellerinin atıldığı bu dönemde; devlet eliyle desteklenen resmî bir ideolojinin temelini oluşturmuştur. Çünkü Anadoluculuk, Kemalizm’in vatan anlayışı için gerekli olan tarihsel ve coğrafi kimlik tasavvuruna uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir.⁶⁴⁶ Resmî olarak benimsenen yeni ideoloji, özünde İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini barındırıyor olsa da her ikisinin algısından daha farklı bir milliyetçiliğin gelişimine zemin hazırlamıştır. Vatandaşlık esasına dayalı olan bu milliyetçilik, Türk ulusunu önceleyen “teritoryal bir ulus-devlet” anlayışını doğurmuştur.⁶⁴⁷ Yeni dönemle birlikte etnik aidiyet yerine; birlikte yaşama isteğine ve vatandaşlık şuuruna bağlı bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir.

Mithat Atabay, Türk milliyetçiliğinin iki koldan ilerlediğini; bu kollardan birinin farklı coğrafyalarda yaşayan bütün Türkleri bir çatı altında toplamayı hedefleyen Turancılık, diğerinin ise Müslüman Anadolu Türkünü merkeze alan Anadoluculuk hareketi şeklinde literatüre girdiğini ifade eder.⁶⁴⁸ Sezgi Durgun, Kemalist ulusçuluk olarak başlayan Cumhuriyet döneminde “büyük Türkçülük”ten miras kalan anavatan algısının eritilerek kontrol altına alındığını; “küçük Türkçülük”ten devralınan Anadolu mirasının ise dönüştürülerek “seküler ve uygarlıkçı bir zemine” taşındığını ifade eder. Durgun’a göre “Anadolu Cumhuriyeti” için Anadolu yerine “Türkiye Cumhuriyeti” adının tercih edilmesi de “küçük Türkçülük”ten kaynaklanan etnik mirasın korunmuş olmasıyla ilgilidir.⁶⁴⁹ Etienne Copeux, yeni devletin isimlendirilmesinde önceki yılların etnik siyasetinin izlerinin görüldüğünü belirtir.⁶⁵⁰ *Anadolu Mecmuası*’nda yazan Mehmed Halid, 1924’te kaleme aldığı yazısında, devletin isminin “Anadolu Cumhuriyeti” olması gerektiğini söyler. Türkiye

⁶⁴⁴ Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010.

⁶⁴⁵ Mehmet Doğan, “1919-1923 Anadolu Hareketi ve Roman”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, S. 73, Ocak 1972, s. 59

⁶⁴⁶ Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahanelen Vatan’a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 154.

⁶⁴⁷ Bernard Lewis, *age.*, s. 42.

⁶⁴⁸ Mithat Atabay, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 146.

⁶⁴⁹ Sezgi Durgun, *age.*, s. 157.

⁶⁵⁰ Etienne Copeaux, *age.*, s. 31.

Cumhuriyeti isimlendirmesini beğenmediğini; “Kendi tarihimizi ve kendi coğrafyamızı tahrip ettik.” sözleriyle ifade eder.⁶⁵¹

Yeni devletin isminin “Anadolu Cumhuriyeti” olması yönünde görüşlerin dile getirilmesi; Anadoluculuk düşüncesinin zihinlerde yer edinmeye başladığının bir göstergesidir. Ancak yeni devletin kuruluş aşamasında Türkçülük akımının daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dönemin başbakanı İsmet İnönü, 1925 yılında Türk Ocaklarında yaptığı konuşmasında; Türk milliyetçiliğini ülkenin “yegâne birlik unsuru” olarak tanımlamıştır.⁶⁵² İnönü’nün bu sözleri, Kemalist milliyetçiliğin özünde farklı ulusal, kültürel veya dinî toplulukları bir arada tutan Anadolu yerine “homojen bir Türk vatanı” algısı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶⁵³

Yeni devletin sınırlarının da belirlenmesiyle birlikte aydın ve yönetici kesimin dikkati Anadolu coğrafyasına yönelmiştir. Önceleri müstakil olarak yüzeysel bir Anadolu imgesi etrafında toplanan Anadolu’ya duyulan ilgi, Cumhuriyet’in ilanından sonra derinleşip kökleşmiş ve “Anadolucu” düşünce dünyasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Anadolucu düşünce, Milliyetçi, İslamcı ve Hümanist Anadoluculuk kavramlarıyla dile getirilen farklı bakış açılarının ve yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁵⁴

Türklerin “yeni” anayurdu olarak kabul edilmeye başlanan Anadolu, Bizanslıların kullandıkları bir adlandırmadır ve Eski Yunancadaki “Anatoli” sözcüğünden türetilmiştir.⁶⁵⁵ “Güneşin doğduğu yer” anlamına gelen bu sözcük, aynı zamanda “doğu” ya da “doğulu” anlamlarında da kullanılmıştır. Türklerin başlangıçta “Rum diyarı” olarak adlandırdıkları Anadolu, halk arasında yaygın olarak anlatılagelen Türk askerlerine ayran dağıtan Kırmızılı Ebe efsanesiyle Türkleşmiştir. Efsaneye göre bitmek tükenmek bilmeyen ayran testisinden askerlerin bardağını dolduran Kırmızılı Ebe’ye askerlerin ellerindeki bardaklarını göstererek “Ana, dolu!” demeleri üzerine yeni yurdun adı Anadolu olmuştur.⁶⁵⁶ Bu efsaneden de anlaşılacağı üzere Anadolu isminin Türkçeleştirilmesinde kadim Türk geleneklerinin etkileri

⁶⁵¹ Mehmed Halid Bayrı, “Asıl Hakikat”, *Anadolu Mecmuası: (Latinize edilmiş tıpkıbasım)*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 281-284.

⁶⁵² Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 155-156.

⁶⁵³ Sezgi Durgun, *age.*, s. 161.

⁶⁵⁴ Fuat Hacısalihioğlu, “Anadolucu Tarih Yazımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII. Cilt, S. 40, ss. 253-266, Ekim 2015, s. 254.

⁶⁵⁵ Metin Tuncel, “Anadolu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu#1-cografya>

⁶⁵⁶ Yaşar Kalafat, “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 32, ss. 37-54, Ankara, 2004, s. 47.

görülmektedir. Emre Yıldırım, Delanty'nin görüşlerine yer verdiği çalışmasında; Türk kimliğinin oluşumunda “devletbaba” ve “anavatan” imgelerinin etkili olduğunu hatırlatır. Millî sınırlar saptanırken o topraklar üzerinde doğup ekmeğini yiyenlerin artık birbirlerine kardeşler gibi bağlı oldukları söyler. Kardeşlerin fiziksel tözü anneden gelmesine rağmen temel, nihai kimliğinin babadan geldiğini; böylece ulus-devletin de “devletbaba” ve “anavatan” kavramlarının birliğinden oluştuğunu ifade eder.⁶⁵⁷

Ümmühan Bilgin Topçu, Anadolu'yu “insanî duyguların ve geleneklerin yaşadığı ütopyik bir mekân” olarak değerlendirmekte ve Anadolu isminin ilk kez; 1902 yılında Mısır'da Adanalı Süleyman Vahit tarafından çıkarılan *Anadolu* gazetesinde kullanıldığını söylemektedir. Yönetim aleyhtarı olan bu gazetenin imzasız ve başlıksız giriş yazısı; “Ey mübarek Anadolu, Ey koca Türk ili, Ey mübarek Küçük Asya, Ey mukaddes vatan” gibi hitaplarla nitelendirilmektedir.⁶⁵⁸ Henüz Anadolu ve Türklük arasında herhangi bir ilişki kurulmayan bir dönemde; Anadolu'nun yanı sıra bölgenin diğer adları olan “Küçük Asya” ve “Türk ili” gibi ifadeler yer almaktadır. O dönemlerde kullanılan Anadolu imgesi, terk edilmişliği ve dışlanmışlığı çağrıştıran; mağdur edilmiş muhalif bir duruşun sembolü olarak kullanılmıştır.

Anadolu adının kullanıldığı diğer süreli yayınlar; 1908'de Konya'da Mehmet Burhaneddin tarafından çıkarılan *Anadolu* gazetesi, 1909'da Markar Markaryan tarafından çıkarılan *Anadolu Çantası*, 1911'de İzmir'de Haydar Rüştü (Öktem)'in çıkardığı *Anadolu* gazetesidir. 1920'lere gelindiğinde ise “Anadolu” ismiyle pek çok süreli yayın faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında özellikle 1922'de yayımlanan *Anavatan* gazetesi ile *Anadolu Duygusu* adlı mecmua, Anadoluçuluk düşüncesinin temellerini ortaya koyan en önemli kaynaklardandır.⁶⁵⁹

Nüzhet Sabit, 1911'de *Vazife* dergisinde; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık ideolojilerine karşı “yurtseverlikle karıştırılmış sosyalizm” örneği olarak da değerlendirilen farklı bir milliyetçilik anlayışından bahsetmiştir.⁶⁶⁰ Nüzhet Sabit, milliyetçiliğin uzak coğrafyalar

⁶⁵⁷ Emre Yıldırım, *agt.*, s. 158.

⁶⁵⁸ Ümmühan Bilgin Topçu, *Anadoluculuk Hareketi ve Türk Edebiyatına Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 8.

⁶⁵⁹ Ümmühan Bilgin Topçu, *agt.*, s. 8-12.

⁶⁶⁰ Hasan Duran, Aydın Polat, “Nurettin Topçu'da Milliyetçilik ve Anadolu Milliyetçiliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, ss. 65-70, Kütahya, 2010, s. 66.

üzerine kurulan hayallerden uzaklaşarak Anadolu coğrafyasına yönelmesi gerektiğini; vatanın da bu doğrultuda Türk ve Türk milliyetçiliği üzerine kurulması gerektiğinden söz etmiştir.⁶⁶¹

Aynı dönemlerde *Sırat-ı Müstakim* dergisinden ayrılan Halim Sabit (Şibay), Musa Kâzım, Mehmet Şemsettin (Günaltay) ve Ziya Gökalp gibi isimler; Türkçülük ve İslamcılık arasında bir yol tutmuşlardır. Bu isimler, 1914-1918 yılları arasında yayın hayatını sürdürecektir olan *İslâm Mecmuası*'nda, İslam temelli bir milliyetçiliğe karşılık gelen düşüncelerini paylaşmaya başlamışlardır.⁶⁶² İlerleyen süreçte Anadoluçuluğun temel dayanaklarından birini oluşturacak olan Türkçülük ve İslamcılık düşüncesi, bir arada değerlendirilmeye başlanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, Anadoluçuluk akımının ilk temsilcileri arasında yer almıştır. 1918'de henüz Mülkiye öğrencisiyken; Henri Lichtenberger'nin *Richard Wagner: Poète et Penseur* adlı yapıtından esinlenerek Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak kabul etmiştir. Görüşlerini; arkadaşı Reşat Kayı ile birlikte *Anadolu* (1918-1919) isimli el yazması bir dergi çıkararak ortaya koymuştur. 1919'da ise *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri* adlı bir çalışma hazırlamıştır. Ülken'in özellikle Mülkiye öğrencileri arasında "büyük yankı uyandıran" faaliyetleriyle birlikte o güne kadar İslam tarihine dönük olan çalışmalar, Anadolu'ya yönelmeye başlamıştır.⁶⁶³ Ülken, Anadolu'yu tüm uygarlıkların beşiği olarak görmüş ve Türk kültürünün gerçek kimliğinin Anadolu ile şekillendiğini ifade etmiştir. Ona göre Anadolu, sadece Türkler için değil binlerce yıl önce bünyesinde barındırıp şekillendirdiği diğer bütün uluslar için de önemli bir coğrafyadır. Anadolu'yu Yunan, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini de dâhil ederek bir bütün olarak düşünmek ve sahiplenmek gerektiğini savunmuştur.⁶⁶⁴ Ülken, ilerleyen yıllarda *İnsan* dergisinde yer alan yazılarında; Anadolu, Akdeniz ve Mezopotamya'yı modern uygarlığın beşiği olarak öne çıkarmış ve bir anlamda Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin de temellerini atmıştır.⁶⁶⁵

Hilmi Ziya Ülken ve Mükrimin Halil Yinanç 1923 yılında Anadolu Komandit Yayın Şirketi'ni kurarak *Anadolu Mecmuası* adlı bir dergi çıkarmışlardır. Dergi, 1924-25 yılları arasında 12 sayı yayımlanmıştır. Bu dergi, hem kültürel hem de ideolojik yönden

⁶⁶¹ Süleyman Seyfi Ögün, *Nurettin Topçu'nun Siyasal Düşüncesinde Milliyetçilik-Popülizm Etkileşimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1991, s. 8.

⁶⁶² Tuba Çavdar, "İslâm Mecmuası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, ss. 53-54, 2001, s. 53-54.

⁶⁶³ Sadettin Elibol, "Hilmi Ziya Ülken", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 520.

⁶⁶⁴ Köksal Alver, "Anadoluçuluk ve Hilmi Ziya Ülken", s. 133-138.

⁶⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Yunan Mucizesi", *İnsan*, I. Cilt, S. 3, 15 Haziran 1938, s. 187- 188.

Anadoluculuk hareketinin öncüsü olmuştur.⁶⁶⁶ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı kitabında; Anadoluçuluk hareketinin *Anadolu Mecmuası* ile şekillenmeye başladığını ve başlangıçta bir kültür hareketi olarak ele alındığını söyler. Mükrimin Halil Yinanç’ın dergiye katılımıyla birlikte bu hareketin yarı siyasi bir boyut kazandığını ve ideolojik olarak devam ettiğini ifade eder.⁶⁶⁷ Anadoluçuluk, henüz oluşum aşamasındayken “kültürel” ve “siyasi” olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Bu bağlamda Anadoluçuluk hareketinin kültürel kolunu Hilmi Ziya Ülken temsil ederken Mükrimin Halil Yinanç ise Anadoluçuluğa milliyetçilik bağlamında siyasi bir boyut kazandırmıştır.

Yahya Kemal’in girişimleriyle 1921’de İstanbul’da çıkmaya başlayan *Dergâh*, Anadoluçuluk düşüncesinin *Anadolu Mecmuası*’ndan önce yoğun olarak ele alındığı dergilerden birisi olması bakımından önemli bir yere sahiptir.⁶⁶⁸ Derginin yazarları, Anadolu’yu “Türk ilinin ve Türk kalbinin gövdesi” olarak görmüşlerdir.⁶⁶⁹ Derginin yayın politikasının belirlenmesinde doğrudan etkisi olan Yahya Kemal, gerek *Dergâh*’ta gerekse *İleri*’deki yazılarında gönlünün daima Anadolu’dan yana olduğunu ifade etmiştir. Millî Mücadele’de Mustafa Kemal’in öncülüğünde birkaç vilayetten bir “vatan” oluşturan Anadolu insanının; içinde taşıdığı gücü ortaya çıkarabileceğini ve milletin yeniden şahlanişa geçerek Anadolu hareketinin başarıya ulaşacağına olan inancını dile getirmiştir.⁶⁷⁰

Anadolu Mecmuası, *Dergâh* başta olmak üzere kendisinden önce Anadoluçuluk düşüncesini işleyen dergilerden farklı olarak ilk kez bu düşünceyi “hareket” olarak ele alan ve ona isim veren yayın organıdır. *Anadolu Mecmuası*’nın amacı; “bir Anadolu ilmi ve bir Anadoluçuluk mesleği vücuda getirmek” olarak ifade edilmiştir. Dergi yazarları, ilk sayıda yer alan “Hasbihal” başlıklı yazıda; doğup büyüdüleri yurdu yeterince tanımadıklarından ve geçmişine vâkıf olmadıklarından dolayı, bu yurdun yarınına da bihaber kalmaktan duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Anadolu’nun öğrenilmeye, bilinmeye değer bir tarihi olduğunu; “sinesinde büyük bir medeniyeti, büyük ve muhteşem bir Türk medeniyetini” barındırdığını

⁶⁶⁶ Arslan Tekin, “Giriş”, *Anadolu Mecmuası Latinize edilmiş tıpkıbasım*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011, s. XI.

⁶⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 478.

⁶⁶⁸ Metin Çınar, “Dergâh Dergisi” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, V. Cilt, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 86.

⁶⁶⁹ Metin, Çınar, *Anadoluçuluk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluçular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 61.

⁶⁷⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Eğil Dağlar*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1992, s. 117.

söylemişlerdir. *Anadolu Mecmuası*’nın; “bütün anasır ve teferruatıyla işte bu medeniyeti ve onu ibdâ edenleri evvela kendimize; sonra bir ilim hâlinde herkese göstermek” niyetiyle yola çıktığını belirtmişlerdir.⁶⁷¹ Anadoluçuluğu bir “ilim” ve “meslek” hâline getirmek amacıyla yola çıkan dergi, hareketin düşünsel alt yapısının oluşumuna öncülük etmiştir.

Dergâh ve *Anadolu Mecmuası* gibi yayınların kılavuzluğunda başlayan “romantik Anadoluçuluk” anlayışı, özellikle 1930’lardan sonra yayınlanan *Çığır*, *Dönüm*, *Millet* gibi dergiler aracılığıyla artarak devam etmiştir. Mümtaz Turhan tarafından çıkarılan *Yol* dergisi ise “pozitif ilimci bir bakış açısıyla Anadoluçuluk” düşüncesinin öncüsü olmuştur.⁶⁷²

Anadoluçuluk hareketinin gelişim sürecini inceleyen çalışmalarda; 1920 ile 1930 arası dönem, “ilk kuşak” Anadoluçular olarak ele alınmaktadır. İlk kuşak Anadoluçular, yeni kurulan devletin yapılandırılma sürecinde çeşitli teklifler öne sürmüşler; ancak önerileri Kemalist milliyetçiliği benimseyen siyasi iktidar tarafından kabul görmemiştir. 1925’te çıkan Şeyh Said İsyanı nedeniyle uygulamaya konulan Takrir-i Sükûn Yasası gereği “Anadolucu” olarak nitelenen yayın organları kapatılmıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında ilk kuşak Anadoluçuların büyük bir çoğunluğu devlet bursu alarak Avrupa’ya gitmişlerdir. 1930’lu yıllarda ülkeye dönerek çeşitli kurumlarda görev almaya başlayan Anadolu aydınlar, siyasetten uzak durarak kendi akademik kariyerlerine odaklanmışlar ve “zamanın kendi lehlerine işleyeceği uygun anı beklemeye koyulmuşlardır.”⁶⁷³

Anadoluçuluk hareketinin siyasal bir zemine taşınmasını ve hareketin ideolojik bir boyuta ulaşmasını, Mükrimin Halil Yinanç sağlamıştır. Aynı yıllarda Avrupa’dan ülkeye dönen iki isim, Anadoluçuluk düşüncesinde farklı yönelişlerin temsilcisi olmuşlardır. Bunlar, “Türk tasavvufunu Türk milliyetçiliğinin cevheri olarak” gören Nurettin Topçu⁶⁷⁴ ile “Anadolucu milliyetçilik” düşüncesini ortaya atan Remzi Oğuz Arık’tır.⁶⁷⁵ Bu dönemlerde *Çığır*, *Millet*, *Hareket* gibi dergilerde Anadoluçuluk düşüncesi ekseninde farklı bakış açıları ortaya

⁶⁷¹ Mehmed Halid Bayrı, “Hasbihal”, *Anadolu Mecmuası Latinize edilmiş tıpkıbasım*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 393-395.

⁶⁷² Necati Tonga, “Anadolu Mecmuası (1924-1925) ve Anadoluçuluk Fikri Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Yurdu*, XXXI. Cilt, S. 285, Mayıs 2011, s. 138-142.

⁶⁷³ Metin Çınar, *Anadoluçuluk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 207-208.

⁶⁷⁴ Gül Deniz Özdemir, *Nurettin Topçu’da Din-Kültür İlişkisi ve Anadoluçuluk Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 102.

⁶⁷⁵ Özlem Bülbül, “Remzi Oğuz Arık ve Anadoluçuluk Milliyetçilik”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII. Cilt, S. 2, 2016, ss. 73-94.

konmuştur. Resmi ideolojinin belirli yönlerine ve CHP'nin politikalarına muhalefet eden bir duruş sergilenmiştir.

Anadoluculuk düşüncesinin farklı bakış açılarıyla dile getirildiği yıllar, Kemalist milliyetçiliğin de kendi tarih algısını oluşturma ve yeni bir Türk Tarih Tezi yaratma sürecine denk gelir. Atatürk, kendi politikalarını destekleyecek bir tarih yazımından söz ederken, Anadoluocuların Anadolu merkezli görüşleri sebebiyle ister istemez bir çatışma zemini de oluşmuştur. Anadoluocular, Kemalist ideoloji ile özellikle millî tarihin temelleri konusunda farklı görüşlere sahiptir ve bu sebeple siyasi iktidarca kabul görmemiştir. Fakat Anadolu aydınlar, iktidarın çok fazla tepkisini çekmeden kendi düşünceleri çerçevesinde hareket etmeye devam etmişlerdir. Anadoluçuluk, 1920'lerden 1940'lara kadar uzanan bu süreçte “milliyetçi-muhafazakâr çizgiden büyük bir sapma göstermeden eleştirel nitelikli” söylemle devam etmiştir.⁶⁷⁶ Anadoluocular, özellikle 1940'tan sonra siyasi alanda var olmaya başlamış; çok partili süreç ile birlikte milletvekilliği ve bakanlık yapmaya başlamışlardır.⁶⁷⁷

Demokrat Partinin iktidarda olduğu 1950'li yıllarda din, toplumu bir arada tutan bağlardan biri olarak kabul görmüştür.⁶⁷⁸ Çok partili rejimin getirdiği özgürlük ortamının bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek farklı siyasi ve ideolojik eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde etkisini gösteren Komünizm karşıtlığı ve laikliğin yeniden tartışılmaya başlanması gibi etkenler, din temelli düşüncelerin gittikçe güçlenerek yaygınlaşmaya başlamasına yol açmıştır. Anadoluçuluk hareketi de bu doğrultuda gelişimini sürdürmüştür; Nurettin Topçu ile birlikte İslami söylemi bünyesine katarak “İslami Anadoluçuluk” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Anadoluçuluk hareketi, Topçu ile birlikte milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide yol almayı sürdürmüştür.

Anadoluculuğu Türkçülük ve Atatürk milliyetçiliği birleşiminde “yeniden yorumlayan”⁶⁷⁹ Hüseyin Remzi Tekgüç'ün *Anadolu Türkleri Milliyetçiliği*⁶⁸⁰ adlı çalışması 1969'da yayınlanmıştır. Ancak Tekgüç'ün Anadoluçuluğa getirdiği bu yeni bakış rağbet görmemiştir. Türkiye'nin Avrupa birliğine girebilme çabaları doğrultusunda dönemin başbakanı Turgut

⁶⁷⁶ Ahmet Pakiş, *Kimlik ve Siyaset Bağlamında Anadoluçuluk Hareketi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 299.

⁶⁷⁷ Metin Çınar, *age.*, s. 208-209.

⁶⁷⁸ Metin Çınar, *age.*, s. 216.

⁶⁷⁹ Mithat Atabay, “Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 531-532.

⁶⁸⁰ Hüseyin Remzi Tekgüç, *Anadolu Türkleri Milliyetçiliği*, Yazarın Kendi Yayını, 1969.

Özal tarafından hazırlatılan *Turquie en Europe*⁶⁸¹ adlı kitapta; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girebilmesi hususunda kültürel bir engel olmadığı savunulur. Avrupa uygarlığının temelini Antik dünyada gören hâkim görüşün karşısına Anadolu toprakları çıkarılır.⁶⁸²

Anadoluculuk, Türk düşünce ve siyasi tarihinde çok sayıda taraftar bulmuş; farklı söylem ve yönelimlerle etkileri günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir düşünce sistemidir. Anadoluçuluk aynı zamanda pek çok fikir hareketine de kaynaklık etmiştir. Ancak bu hareketler, ortak paydada Anadolu'yu ele alıyor olmalarına rağmen millet algısı, din, eğitim, kültür ve modernleşme gibi pek çok konuda farklı yaklaşımlara sahiptir. Anadoluçuluk düşüncesinin tarihî seyrindeki en önemli ayrımlardan birisi ise Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile ortaya çıkmıştır.

2.2. Anadolu'yu Yeniden Dile Getirmek: Mavi Anadoluçuluk

Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, Anadoluçuluktan daha farklı bir yönelim ve söylemle tarih, uygarlık anlayışı, kültür, eğitim, modernleşme gibi konularda fikirler öne sürmüş düşünsel, kültürel ve edebî bir harekettir. “Anadoluluk üzerinden çağdaş uygarlığın telif hakkını isteyen aydınların Batı'dan daha Batılı olma iddiası”; Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin en belirgin özelliğidir.⁶⁸³

Mavi Anadoluçuluk Hareketi dil, tarih, medeniyet ve kültürle alakalı konularda uygulanmakta olan siyasetle örtüşen bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde Batılıların uygarlık tarihine dair düşüncelerine tepki olarak ileri sürülen Türk Tarih Tezi'ne aykırı düşmeyen bir medeniyet anlayışını benimsemiştir. Türk milletinin diğer milletlerden aşağı

⁶⁸¹ Turgut Özal, *Turquie en Europe*, çev. Francis Lamand, Librairie Plon, Paris, 1988.

⁶⁸² Fuat Hacısalıhoğlu, “Anadolucu Tarih Yazımı”, s. 264.

*Türk edebiyatında akım, hareket, eğilim, topluluk gibi kavramlar etrafında ortak bir duruş ya da tutum sergilenemediği gözlemlenmektedir. Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile ilgili de benzer bir durum söz konusudur. Mavi Anadoluçuluk Hareketi için edebiyat tarihi araştırmalarında farklı adlandırmalar, tanımlalar kullanılmıştır. Çalışmamızda İsmet Emre'nin görüşlerini referans alarak Mavi Anadoluçuluk Hareketi adlandırmasını kullanmayı uygun bulduk. İsmet Emre, Türk edebiyatında yaşanan kavram kargaşası üzerine kaleme aldığı yazısında; “Edebiyatıta, belli değişiklikleri yapmak amacıyla ortaya çıkıp bu amaca uygun eserler verdiği hâlde, derli toplu bir sistem, dil, üslup geliştirememiş; yerel sınırları aşamadığı için genellik kazanamamış, bazen de gerçekleştirmek istediklerini yarım bırakmak zorunda kalmış topluluklara “hareket” denir. Edebî hareketler, bu yönüyle sadece içinden çıktıkları toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekle yetinip evrensel bir kimliğe bürünemezler.” ifadeleriyle edebî anlamda “hareket” sözünün tanımını yapmıştır. (İsmet Emre, “Yeni Türk Edebiyatında Kullanılan Bazı Kavramları Nesnelleştirme Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume 5/2, ss. 185-211, Bahar 2010, s. 203.)

⁶⁸³ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 88.

olmadığını, tarih boyunca medeniyetler kurmuş bir ulus olduğunu savunmuştur. Fakat eğitim ve kültür konularında benimsenmiş olan bu yeni anlayışa; Anadolu ve Akdeniz temelli bir hümanizm düşüncesiyle yeni bir uygarlık yapılanması önermesi bakımından farklılık göstermiştir. Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin uygarlığın kökenine dair ortaya koyduğu kanıtlar ve buna bağlı olarak yeni bir gelecek oluşturmak amacıyla ileri sürdüğü görüşler, yeniden inşa edilmek istenen Türk kimliğinin ana argümanlarına farklı bir bakış kazandırmıştır.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin öncüsü, Halikarnas Balıkcısı adıyla tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı'dır. Hareketin siyasi ve kurumsal anlamda bir düşünce olarak gelişimini ise Sabahattin Eyüboğlu sağlamıştır. Azra Erhat, Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin “akademik yanını güçlendirmeye çalışan” temsilcisi kabul edilir. Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin önemli temsilcileri arasında Muhtar Enata, Adalet Cimcoz, Vedat Günyol, Orhan Burian, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İsmet Zeki Eyüboğlu ve Melih Cevdet Anday yer alır.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi; “Mavi Anadolu Hümanizmi”⁶⁸⁴, “Mavi Anadoluçuluk/Mavi Hümanizma”⁶⁸⁵, “Mavi Hümanizma Akımı”⁶⁸⁶, “Mavi Kemalizm”⁶⁸⁷, “Hümanist Anadoluçuluk”⁶⁸⁸, “Laik Anadoluçuluk Akımı”⁶⁸⁹ gibi çeşitli isimlerle tanımlanmaktadır. Mavi Anadoluçuluk Hareketi hakkında birbiriyle tam olarak örtüşmeyen farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Örneğin Fuat Hacısalihioğlu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'ni; Anadoluçuluk faaliyetleri içerisinde “ayrık bir düşünce ve tarih kurgusuna sahip” bir hareket olarak niteler.⁶⁹⁰ Mahmut Şenol, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'ni “bir tür Batınî sembollerle içselleştirilen kapalı aydın akımı” olarak tanımlar. Mavi Anadoluçuların “doğaya tapınan bir tür Anadolu-pastoral ideolojisini” başlattıklarını fakat yarım bıraktıklarını söyler. Hareketin temsilcilerinin üst düzey entelektüel birikimlerine, “sevimli ve kulağa hoş gelen”

⁶⁸⁴ Murat Belge, “Mavi Anadolu Hümanizmi”, s. 280-87

⁶⁸⁵ Nermin Yazıcı, “Halikarnas Balıkcısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilgi*, S. 22, ss. 163-170, Ankara, 2011, s. 163.

⁶⁸⁶ Hasan Sakın, “Halikarnas Balıkcısı'nın Gülen Ada Hikâyesinde Mekânın Kullanımı”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VI. Cilt, S. 12, ss. 82-89, Nisan 2017, s. 83.

⁶⁸⁷ Barış Karacasu, *agm.*, s. 334-343.

⁶⁸⁸ Fuat Hacısalihioğlu, *Türk Tarihçiliğinde Anadoluçuluk Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

⁶⁸⁹ Mithat Atabay, “Anadoluçuluk”, s. 531-532.

⁶⁹⁰ Fuat Hacısalihioğlu, “Anadoluçuluk Tarih Yazımı”, s. 263.

söylemlerine rağmen halka ulaşamadıklarını belirtir.⁶⁹¹ Ümmühan Bilgin Topçu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni “bu topraklarda bize ait unsurları değil bizde Antik Yunan’a ait unsurları aramayı tercih etmiş” olmakla eleştirir. Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin diğer Anadoluçuluk faaliyetleriyle bağdaşır bir yanının olmadığını ifade eder.⁶⁹² Nurullah Çetin, “Hümanist, Batıcı Anadolu Hareketi” olarak tanımladığı Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni; Müslüman Türk Anadolu algısına karşı çıkarılmış evrensel, milliyetsiz hatta dinsiz, ne idüğü belirsiz bir hümanizm ideolojisine zemin bulma çabası olarak niteleyerek Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin hiçbir geçerliliğinin ve tarihsel değerinin olmadığını ifade eder.⁶⁹³ Hasanali Yıldırım ise Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin kök arayışlarında tuhaf ve çarpık bir maceraya sürüklenmiş bir hareket olduğunu dile getirir.⁶⁹⁴

Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile ilgili olumsuz yorumların yanı sıra bu hareketi olumlu yönde değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Emre Yıldırım, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin; Anadoluçuluk düşüncesinden farklı temellere dayanan bir tarih ve hümanizma anlayışıyla Anadolu’ya dair farklı bir okuma ve kurgulama teklif etmiş olduğunu söyler.⁶⁹⁵ Âdem Özbek, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin bütüncül bir Anadoluçuluk anlayışındaki tarihî sürekliliğe vurgu yapar ve hareketin temsilcilerinin faaliyet gösterdikleri dönemin sosyal, siyasi ve kültürel ortamının da etkisiyle toprak ve insanı birleştirmek suretiyle farkındalık oluşturduklarından söz eder.⁶⁹⁶ Zafer Yörük, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni hümanist akımın önemli etkilerini taşıyan bir Anadoluçuluk söylemi olarak tanımlar. Mavi Anadoluçuların Orta Asya’ya dayandırılan Türk kökenini bir yana bırakıp bütün tarihiyle birlikte Anadolu olmak teklifini sunduklarını belirtir.⁶⁹⁷ Barış Karacasu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’yle birlikte Anadolu’ya vurgu yapılmasına ve bu konuda hem yazınsal hem de bilimsel üretimler yapılmış olmasının öneminden bahseder. Mavi

⁶⁹¹ Mahmut Şenol, “Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluçuluk Akımının Yeri, Mavi Gezi Teknelerinden Anadolu Kıyılarına Bakmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 6, S. 21-22, ss. 105-124, Yaz-Güz 2009, s. 107.

⁶⁹² Ümmühan Bilgin Topçu, *agt.*, s.77.

⁶⁹³ Nurullah Çetin, *Anadolu Kavramını Yeniden Sorgulamak*, 23.09.2016, (Erişim), http://www.mirhaber.com/haber.php?haber_id=48829, 12.11.2017.

⁶⁹⁴ Hasanali Yıldırım, “Türk Hümanistlerinin ‘Köken’ Arayışı Mavi Anadolu Hareketi”, *Türkiyede ve Dünyada Yarı Dergisi*, (Erişim), <http://yarin1ist.tripod.com/temmuz2002/36.htm>, 22.09.2016.

⁶⁹⁵ Emre Yıldırım *agt.*, s. 166.

⁶⁹⁶ Âdem Özbek, *Cevat Şakir Kabaağaçlı, Hayatı, Eserleri, Sanatı Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 388.

⁶⁹⁷ Zafer Yörük, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 319.

Anadoluculuk Hareketi'yle bir "edebî kanon" oluşturulmasının etkileri üzerinde durur. Bu hareketle birlikte Türk kimliğine yeni bir alan açıldığını, "Türklük üstü bir tarihselleştirme" ile kimlik sorununun aşılmasına çalışıldığını söyler. Yeni bir tarih tasarımının yanı sıra belirlenen eğitim ve kültür politikalarıyla da bu konuda çözümler üretilmek istendiğini ifade eder.⁶⁹⁸ Karacasu, Kaya Akyıldız ile beraber yaptığı çalışmasında ise Mavi Anadolu Hareketi'nin ortaya çıkmasında Anadolu hümanizmi ile Avrupa hümanizmi arasında kökleri Antik Çağlara dayanan ortak bir kültür mirasının varlığına olan inancın etkili olduğunu belirtir.⁶⁹⁹

Mavi Anadolu Hareketi, kanıksanmış olan bazı görüşlerin ve değerlendirmelerin aksine Antik Yunan uygarlığını değil, Antik dönemin düşünce sistemini oluşturduğuna inandığı Batı Anadolu/İyonya düşüncesini benimseyip önelemiştir. Mavi Anadolucular, Antik kültürle temellenen Batı uygarlığının gelişimini göz önünde bulundurarak benzer bir gelişimin Türk milleti için de geçerli olabileceğini düşünmüşlerdir. Anadolu'nun, verimli ve köklü geçmişiyle Batı uygarlığının oluşumuna zemin hazırladığı gibi, Türkiye'nin de kültürel gelişimine ve uygarlık yolunda ilerlemesine olanak sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda Anadolu'nun geçmişi ve bugünüyle benimsenip sahip çıkılması, iyi öğrenilmesi ve anlaşılması gereken; kültür ve medeniyetin asıl kaynağı olduğuna inanmışlardır. Bu bakımdan Mavi Anadolucuların, tek elden Antik Yunan dünyası üzerine yoğunlaştıkları ya da Yunan hayranı olduklarına dair ortaya atılan iddialar gerçekçi değildir. Bazı araştırmacılar ve akademisyenlerin çalışmalarında; Mavi Anadolu Hareketi'nin temsilcilerine dair "yurtsuz", "köksüz", "tarihsiz", "milliyetsiz" gibi ifadeler yer almaktadır. Bu durumun yapılan çalışmalarda bilimin en temel değerlerinden olan tarafsız bakış açısına sahip olamamaktan, bu hareketi yeterince iyi bir şekilde inceleyip anlayamamaktan kaynaklandığı ya da siyasi ve tek taraflı bir bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Mavi Anadolu Hareketi, "kültürel ve tarihsel bütünlüğü sağlanmış bir ulus yaratma sürecinde ortaya çıkan düşünsel yönelimlerden biri" olarak Türk düşünce sisteminde yer alan bir harekettir.⁷⁰⁰ Bu hareket, hümanizm ve yine ona yönelerek gerçekleştirilecek olan bir yeniden

⁶⁹⁸ Barış Karacasu, *agm.*, s. 334-343, s. 342.

⁶⁹⁹ Kaya Akyıldız, Barış Karacasu, "Mavi Anadolu: Edebî Kanon ve Millî Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi", *Toplum ve Bilim*, S. 81, ss. 26-43, Yaz 1999, s. 36.

⁷⁰⁰ Barış Karacasu, *agm.*, s. 334-335.

yapılanma için eğitim, kültür ve ortak bir tarih bilinci oluşturmaya yöneliktir. Atatürk dönemi kültür politikalarıyla örtüşen yönleri bulunan Mavi Anadoluçuluk Hareketi, “dinsel göndermelerden kendini sakınarak ilerleyen bir Türk milliyetçiliği için verimli bir alan” oluşturmuştur.⁷⁰¹

Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin Kemalizm’le arasındaki “akrabalık” bağını oluşturan fakat onu diğer Anadoluçuluk faaliyetlerinden ayıran en önemli noktalardan biri, tarih yazımı veya tarih tasarımı karşısındaki tutumudur. Mavi Anadoluçulukta ırk yerine kültür esas alınmış; Anadoluçuluk vurgusu öne çıkarılmıştır. Anadoluçuluk faaliyetlerindeki milliyet vurgusu, daha geniş ve homojen bir alana yayılarak geliştirilmek amaçlanmıştır. Fakat bu durum Türklüğün geri plana itildiği şeklinde anlaşılmalıdır. Mavi Anadoluçuların görüşleri, bir yandan “bastırılmış ya da yok sayılmış” Türklüğün yeniden canlandırılması için yapılan kültürel çalışmalarla diğer yandan da Türklüğün onurunu ve “Türk denilen kişinin Batılı olduğunu kanıtlamaya çalışan” Kemalist dil ve tarih anlayışıyla yakınlık göstermiştir.⁷⁰²

Tanıl Bora, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri* adlı eseri ile tanınan Mehmet Saffet Arın Engin ile Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin kurucusu olan Halikarnas Balıkcısı’nın görüşlerini kıyaslar. Engin’i; “kültürel milliyetçiliği savunmasına rağmen milliyetten uzaklaşmamış” biri olarak tanımlarken onun ortaya koymuş olduğu görüşleri; “evrensel uygarlığı can-ı gönülden benimseyen, fakat onu tez elden Türklüğe özgüleyen bir acayip evrensel uygarlıkçılık oyunu veya etnosantrik milliyetçilik” olarak niteler. Halikarnas Balıkcısı’nın bu konudaki tutumunu ise “bu millî evrenselciliğin, daha makulleşmiş ve naifliğin sevimli hudutlarına çekilmiş bir esintisinin görülebileceğini söylemeye cüretim var.” sözleriyle değerlendirir.⁷⁰³ Tanıl Bora’nın bu değerlendirmeleri, Mavi Anadolu Hareketi’nin ve öncülerinden biri olan Halikarnas Balıkcısı’nın millî bir evrenselcilik anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle ele alındığında Mavi Anadoluçuluk Hareketi, hümanist düşünce sistemiyle temelleri atılan ve Türklük vurgusuyla zenginleşen Türk Hümanizmi düşüncesiyle benzerlik taşımaktadır. Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin temsilcileri, bir taraftan Türklüğe yeni bir alan açma çabasıyla diğer taraftan da onu diğer bütün kimliklerden arı bir biçimde insanlığın manevi gelişimine ekleme düşüncesiyle hareket etmişlerdir.

⁷⁰¹ Barış Karacasu, *agm.*, s. 335.

⁷⁰² Barış Karacasu, *agm.*, s. 336-337.

⁷⁰³ Tanıl Bora, “Millî Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmî Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, *DeFTER*, S. 32, ss. 35-42, 1998, s. 38.

Emre Yıldırım, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni; “Cumhuriyet’in resmî söylemiyle zaman zaman kesişen zaman zaman ayrılıklar yaşayan, bir tarihsel arka plan inşa sürecinin ürünü” olarak değerlendirir.⁷⁰⁴ Selim Temo Ergül, Kemazlim ile Mavi Anadoluçuluk Hareketi arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Başlangıçta yönetici erk ile muhalif sayılamayacak bir ilişki içinde bulunan Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin, mevcut ideolojinin kültürel projelerine bağlı olduğuna vurgu yapar. Cumhuriyeti kuran ideolojiye “yandaş olma ve onu restore etme, donatma isteği”nin edebiyata ve edebî geleneklere de bu şekilde yansıdığından bahseder.⁷⁰⁵ Ona göre Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu ile tanınan ve “sınırlı bir aydın topluluğu” tarafından geliştirilen Mavi Anadoluçuluk Hareketi, “Kemalizm ile kurduğu restorasyon ilişkisi bağlamında yoruma açık veriler sunmakta”dır.⁷⁰⁶

Araştırmacılar tarafından genellikle “sınırlı bir aydın hareketi” olarak değerlendirilen Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin temsilcileri, düşüncelerini ve amaçlarını açıkça beyan eden herhangi bir manifesto yayınlamamıştır. Buna rağmen ortak bir düşünce sistemini benimsemişler; daha çok bireysel çalışmalarıyla tanınmışlardır. Mavi Anadoluçular, ortaya attıkları fikirler ve dünya görüşleri nedeniyle “solcu” ya da “Marksist” olarak eleştirilmişlerdir. Mahmut Şenol’a göre Mavi Anadoluçular, “kültürel Kemalizm döneminin aydınlanma hareketi içinden çıkagelmiş, genellikle sol siyaset, hatta Marksist terminolojiye vakıf ve hümanist felsefelerden yana kalem oynatan küçük bir aydın zümresi”dir. Mavi Anadoluçular, yaşam tarzları ya da kendilerine yakıştırılan solcu-komünist yakıştırmalardan kurtulabilmek için siyasetten uzak durmak isteyen; hatta bu anlamda “bir parça pastoral huzur” arayan; “dar, elitist, kültürel yoğunluk seviyesi yüksek” bir zümredir.⁷⁰⁷

Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin düşünsel çerçevesini oluşturan öncüleri; Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat’tır. Hasanali Yıldırım, bu hareketin öncülerini; “toplumun üst katmanlarına mensup olmak”, “en az bir Batı dilini çok iyi bilmek” ve “iyi bir eğitimden geçmiş olmak” gibi ortak bir paydada birleştirir. Balıkcı, Erhat ve Eyüboğlu’nu “Yeni kurulan devlete sınıksız bağlı ama ona bir düşünce yüklemeye and içmiş, bu uğurda ömrünü fedaaya hazır, yeni bir aydın tipi üretmeye yeminli kişiler; Cumhuriyet döneminin

⁷⁰⁴ Emre Yıldırım, *agt.*, s. 343.

⁷⁰⁵ Selim Temo Ergül, “Dil, Siyaset ve Edebi Eleştiri Bağlamında Mavi Anadolu Hareketi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, S. 19, ss. 1-22, Eylül 2014, s. 2.

⁷⁰⁶ Selim Temo Ergül, *agm.*, s. 2.

⁷⁰⁷ Mahmut Şenol, *agm.*, s. 107.

tavizsiz ve pazarlıksız idealist kuşağı” olarak tanımlar.⁷⁰⁸ Attila İlhan, Mavi Anadoluçuluk hareketinin öncülerini Nurullah Ataç ve Garipçiler ile birlikte ele alarak “İnönü Cumhuriyeti’nde, iktidarın kayırdığı sanatçılar” grubuna dâhil eder.⁷⁰⁹ Hasan Bülent Kahraman, Mavi Anadoluçuları “neo-Kemalist” olarak adlandırır. 1950 sonrasında Kemalist laiklikten ödün verilmeye başlandığını; bu dönemde Mavi Anadoluçuların muhafazakâr siyaset karşıtlığı içerisinde “taviz vermeden” mücadele ettiğini söyler. Mavi Anadoluçuları, “Kemalist kültür anlayışını en uç noktalara kadar taşımak amacıyla yayın faaliyetlerini sürdüren bir grup aydın” olarak tanımlar.⁷¹⁰

Kaya Akyıldız, Mavi Anadoluçuların düşünsel anlamda bütüncül bir tavrı benimsediklerini ifade eder. Mavi Anadoluçuluk Hareketi’ni; siyasal ve ideolojik programını en açık hâliyle ortaya koyan bir hareket olarak değerlendirir. Akyıldız, hareketin öncülerinden Sabahattin Eyüboğlu’nu Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin “cazibe merkezi” olarak niteler.⁷¹¹ Barış Karacasu, Halikarnas Balıkcısı’nı, yazınsal anlamdaki verimliliği ve üretkenliğiyle, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin edebî söylemini oluşturan ve “kültür yaşamımızın seçkinlerinden biri” olarak tanımlar.⁷¹² Azra Erhat ise hareketin önde gelen temsilcilerinden birisi olmakla kalmayıp Mavi Anadoluçulara ev sahipliği yapmış, ortak yazışmaları gerçekleştirmiş, posta-haberleşme gibi önemli işlerini üstlenmiştir.⁷¹³

Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat; Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin siyasi, edebî, kültürel ve akademik anlamda her biri kendi alanında etkili ve önemli birer figürüdür. Onların hem bireysel hem de ortak değerlendirmeyi mümkün kılan yazınsal ve düşünsel faaliyetleri, farklı bir bakış açısıyla şekillenen edebî ve kültürel bir hareketin oluşmasına tesir etmiştir. Türkan Saylan, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin öncü isimlerini; “üretkenlikleri, yaratıcılıkları; araştırmacı, birleştirici ve bütünleştirici kişilikleriyle Türk edebiyatına ve Türk kültürüne ve Türk düşüncesine damgalarını vurmuş yürekli ve ender

⁷⁰⁸ Hasanali Yıldırım “Türk Hümanistlerinin ‘Köken’ Arayışı Mavi Anadolu Hareketi”, *Türkiyede ve Dünyada Yarı Dergisi*, (Erişim), <http://yarin1ist.tripod.com/temmuz2002/36.htm>, 22.09.2016.

⁷⁰⁹ Attilâ İlhan, *Hangi Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 382.

⁷¹⁰ Hasan Bülent Kahraman, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 138.

⁷¹¹ Kaya Akyıldız, “Sabahattin Eyüboğlu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 468

⁷¹² Barış Karacasu, “Cevat Şakir Kabaağaçlı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 474.

⁷¹³ Mahmut Şenol, *agm.*, s. 113.

rastlanan kişiler”⁷¹⁴ olarak nitelemiştir. Bu isimler, “var olabilme koşulunun; özsel kaynaklara dönüşle, ulusal benliğin tarihsel kültürel kökenlerini araştırıp benimsemekle olabileceği” düşüncesini sorgulamışlardır.⁷¹⁵ Bunu yaparken de her şeyden önce Anadolu’ya ve Anadolu’nun sahip olduğu değerlere kucak açmışlardır. Anadolu’nun geçmişten bugüne taşınabilecek olan kıymetlerini benimsemek gerektiğini düşünmüşlerdir. Birbirlerinden feyz alarak ütopyik coğrafyalar peşinde koşmak yerine gerçek bir hazine olan Anadolu’ya yönelmişlerdir.⁷¹⁶

Mavi Anadoluçuluk Hareketi; Anadolu başta olmak üzere tarihi, coğrafyası ve kültürel birikimiyle Akdeniz coğrafyasını ele almıştır. Doğu ve Batı düşüncesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve mevcut durumu; Türk Hümanizmi düşüncesi; eğitim ve kültür politikası olarak kimlik inşası; insanlığın manevi gelişim süreci; uygarlık ve kültür anlayışları ve hepsinden de önemli bir yere koydukları “insan” kavramına dair öne sürdüğü düşünceler, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin temel yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.

2.2.1. Mavi Anadolu’nun Coğrafyası: Anadolu ve Akdeniz

Mavi Anadoluçular, “vatan” kavramını her zaman için Anadolu olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre Anadolu, Anadolu-Selçuklu ya da Anadolu-Osmanlı imgesi etrafında şekillenen sınırlar değildir. Her ne kadar kendilerini Türkçülerden ya da İslamcılardan ayrı tutsalar da Mavi Anadoluçular için vatan, tarihin en eski çağlarından beri bir “toprak parçası” olmasının ötesinde anlam taşıyan bir coğrafyadır. Mavi Anadoluçular için coğrafya uzak diyarlara açılmaz. Fakat uzak iklimlerin ve yüzyılların izlerini taşımak onlar için ütopyik bir düşünce değildir. Bu bağlamda Anadolu, derinliklerinde farklı kültürlerin izlerini barındıran; köklü bir geçmişe olan bir vatandır ve aynı zamanda uygarlıklar beşiğidir.

Oğuz Demiralp, vatani “toprak”; ulusu ise “o toprakta yaşayan insanların birbiriyle kaynaşması” olarak tanımlayan görüşlerden yola çıkarak Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin “vatan” algısını değerlendirir. Demiralp, “yurt edindiğimiz toprakların biz gelmeden önceki tarihini benimseme, bu geçmişe bizim diyebilme” noktasından hareket ettikleri için Mavi Anadoluçuların bu konudaki görüşlerinin “toprak ilkesine” dayandığından ve hâlâ

⁷¹⁴ Türkan Saylan, “*Arada Bir: Ölümünün 10. Yılında Azra Erhat*”, [Gazete kupürü], İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi (Envanter no.TT.523496), (Erişim), <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44193/001523496006.pdf?sequence=1>, 12.08.2018.

⁷¹⁵ Feridun Andaç, “Trajik Yazgısı Onu Yeniden Var Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1993.

⁷¹⁶ Mahmut Şenol, *agm.*, s. 109.

geçerliliğini koruyan bir düşünce olduğundan söz eder.⁷¹⁷ Seçil Deren ise Mavi Anadolucuların; “etnik tarihe karşı toprağın erdemi” düşüncesiyle beslenen duygusal bir milliyetçilik anlayışına sahip olduklarını ifade eder.⁷¹⁸ Mavi Anadolucular, milliyetçiliği etnik bir kökene dayandıran katı kuralları benimsememişlerdir. Vatanın sınırlarını ise Anadolu olarak tanımlayarak ona duygu yüklü yeni bir anlam kazandırmışlardır.

Balkan Savaşları’ndan sonra Türk aydınları, kendileri için “sabit bir referans noktası” aramaya ve Anadolu’ya yönelmeye başlamıştır.⁷¹⁹ Böylelikle coğrafyanın kimlik inşa sürecindeki önemi daha iyi anlaşılmasına başlamıştır. Aynı dönemlerde Avrupalı bazı tarihçiler ve arkeologların yapmış oldukları çalışmalar, Anadolu’nun fiziki, coğrafi, tarihî, arkeolojik ve antropolojik olarak daha da değer kazanması sağlamıştır. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren yaşanan siyasi, toplumsal ve kültürel gelişmeler, Türk aydınlarının Anadolu algısının değişmesine; Anadolu’nun “vatan” olarak kabul edildiği görüşlerin ortaya çıkıp yaygınlaşmasına yol açmıştır. Millî Mücadele yıllarına gelindiğinde ise artık Anadolu; Türk milletinin düşman işgalinden kurtarmak için varını yoğunu ortaya koyduğu vatan toprağıdır. Cumhuriyet döneminde Anadolu, sadece tarihî ve coğrafyasıyla değil, arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında kültürel, folklorik ve filolojik çalışmalarla yeni devletin ulus inşa sürecine dâhil olmuştur. Bilim, sanat ve kültür konularının merkezine yerleşmeye başlamıştır.

Mavi Anadolucular, Türkiye Türklerinin etnik kökenleri üzerinde durmak yerine onların şu an yaşadıkları coğrafyaya ve bu coğrafyanın tarihiyle olan ilişkilerine odaklanmışlardır. “Anadolulu olmak” vasfını gündeme getirerek Cumhuriyet dönemindeki kimlik arayışı meselesine farklı bir çözüm önerisi sunmuşlardır. Batı’nın “öteki” olarak karşıtlanması yerine, Batı ile varolan tarihsel birliği yeniden yapılandırmak, canlandırılmak ve anımsatmak esasına dayanan fikirler üretmişlerdir. Batılı olmak yerine “Batı’yı kendinde bulmak” düşüncesini benimsemişlerdir. Bu doğrultuda Batı uygarlığının köklerinin izini sürmüşler, çeşitli kanıtlar öne sürerek Anadolu’nun uygarlığın gelişimindeki önemine dikkat çekmişler ve elde ettikleri verilere dayanarak bütün bir uygarlık tarihinin yeniden yazılması gerektiğini savunmuşlardır.

⁷¹⁷ Oğuz Demiralp, “Ahmet Hamdi Tanpınar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 32.

⁷¹⁸ Seçil Deren, “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 539-540.

⁷¹⁹ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, s. 213.

Mavi Anadoluçuluk düşüncesi, Anadolu coğrafyasına ait bir kimliğin “kayıplığı” ve bu kayıp kimliği bulma yolundaki çabalara dayanmaktadır.⁷²⁰ Mavi Anadoluçuluk Hareketi, bu “kayıp” kimliğinin karşısında Türk kimliğinin tanımlanmasında; ona Anadolu bir bakış kazandırılmasında; kültürel yapılanmaya öncelik veren ve Akdeniz uygarlığını Anadolu temeli ile zenginleştiren bir düşünce sistemidir. Mavi Anadoluçulara göre Batı medeniyetinin kökeni sayılan Yunan medeniyetinin kaynağı Anadolu’dur.⁷²¹ Anadolu halkı, Anadolu’da kurulmuş olan eski uygarlıklarının gerçek mirasçısı ve Batı’ya kaynaklık eden kültürel mirasın doğal sahibidir. Çünkü Anadolu halkı, Türk Tarih Tezi’nin Anadolu uygarlıklarının Türk kökenli olduklarını kabul eden anlayışına göre, tarihsel bir birikimin ve kaynaşmanın sonucu oluşmuştur. Dolayısıyla Batı uygarlığının ortaya çıkmasını sağlayan bütün değerler, aslında Anadolu halkının ve Anadolu coğrafyasının ürünüdür. Bu anlayış, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin Anadolu coğrafyasını tarihsel süreç içinde oluşmuş bir bütün olarak ele almasının nedenidir.⁷²²

Mavi Anadoluçular, tarih boyunca Anadolu’da kurulmuş uygarlıklarının hepsini de benimsemiş ve yüceltmişlerdir. Fakat onların söylemlerinde öne çıkan ve düşüncelerinin temelini oluşturan asıl Anadolu, bereketli toprakları ve kıyılarıyla Batı Anadolu coğrafyasıdır. Anadolu’nun yeterince ele alınmadığına inandıkları “denize dönük yüzünü”, yaptıkları çalışmalarla yeniden dile getirmişlerdir. Anadolu’nun deniz kıyılarının “görmezden gelinmesinin” en temel nedeni; o dönemlerde siyaset, bilim, kültür ve sanat konularında hâkim olan milliyetçi tutumdan ileri gelmektedir. Çünkü Anadolu’nun batı kıyıları, Yunanlıların yaşam alanı olarak görülmüş; “bizden olmayanların yaşadığı bir yer” olarak algılanmıştır.⁷²³ Mavi Anadoluçuluk Hareketi, “coğrafyaya dayalı ulusal bir mitoloji kurmaya çalışarak” bu anlayışı değiştirmiştir. Özellikle Halikarnas Balıkçısı, “Anadolu kıyılarının antik (özellikle Hellenik) uygarlıklarının kültürel ve fiziksel unsurlarından yararlanarak” Anadolu’nun mevcut coğrafi konumunu kendisine göre bir avantaja çevirmiştir. Fakat genel anlamda Mavi Anadoluçular, Akdeniz Havzası Medeniyeti anlayışına vurgu yapmalarına

⁷²⁰ Emre Yıldırım, *agt.*, s. 246.

⁷²¹ Nermin Yazıcı, *agm.*, s. 165.

⁷²² Hasan Sakın, *agm.*, s. 83.

⁷²³ Çağlar Keyder, “A History and Geography of Turkish Nationalism”, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ed. Faruk Birtek and Thalia Dragonas, London and New York: Routledge, 2005, ss. 3-18, s. 9.

rağmen, Anadolu'ya sıkı sıkıya bağlı olduklarından, denizi örtük anlamda ikincil plana atmışlardır.⁷²⁴

Mahmut Şenol, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin Anadolu'nun Ege ve Akdeniz'e kıyısı olan bölgelerindeki eski uygarlıklara yönelmesine dikkat çeker. Mavi Anadoluçuların; “kökleri eski Yunanın Anadolu topraklarıyla bağlı olan mitolojik efsanelere dayalı bir kültürel yurttaş ulusçuluğu peşinde” olduklarını iddia eder. Bu nedenle onların ulusçu sayılamayacaklarını; “tarihî ve kültürel hümanizm şeması altında yeni tip yurttaş yaratmak, bununla da Anadolu Türklüğünü bağdaştırmak” gibi bir amaçları olduğunu söyler.⁷²⁵ Ulus Baker, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'ni “hümanist” ve “romantik” bir okuma olarak değerlendirir. Anadolu'nun da bu bakış açısıyla yeniden dile geldiğinden bahseder. Baker'e göre Mavi Anadoluçular, bütün Anadolu'yu “tek bir potada, İyonya'nın fiktif bir geçmişinde ve mitologyasında, zaman aşırı” bir biçimde eritme amacını güderler. Zira geçmişe dönük bir kayıplar ya da yitirilişler atlası çizildiğinde; Anadolu, tarihî ve coğrafi aşınmaların izleriyle doludur. Mavi Anadoluçuluk Hareketi, “bu aşınmanın üstünün ideolojik bakımdan örtülmesinin bir ünüdür. Geriye doğru yazılan bir tarih, tarihin yerine mitolojinin geçirilmesidir.”⁷²⁶

Türk edebiyatında ve Türk düşüncesinde Akdenizlilik kimliğinin temelleri Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin dile getirdiği Nev-Yunanilik akımı ile atılmıştır. Hasan Âli Yücel, Yakup Kadri'den söz ettiği bir yazısında Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile Nev-Yunanilik akımı arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Ona göre “Edebiyatımızda en eski medeniyetlere beşik olmuş Anadolu'nun eski sâkinlerine ilk akrabalık duyan, daha doğrusu akrabalığını ilk duyan ve duyuran, Yakup Kadri” olmuştur. Aynı yakınlığın Sabahattin Eyüboğlu'nda ve arkadaşlarında da görüldüğünü belirten Yücel, “Anayurt Anadolu'yu payen geçmiş ile beraber yaşayarak benimseme” fikrinden hareketle bu görüşlerin ortaya çıktığını belirtir.⁷²⁷

Mavi Anadoluçular, Yahya Kemal'in toprağa dayalı milliyetçilik anlayışı ile hareket etmişler ve Anadolu'ya yönelmişlerdir. Yahya Kemal'in; Malazgirt Meydan Muharebesi'nden itibaren

⁷²⁴ Kenan Behzat Sharpe, Hellenism without Greeks: The Use (and Abuse) of Classical Antiquity in Turkish Nationalist Literature, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 5.1, ss. 169-190, Spring 2018, s. 171.

⁷²⁵ Mahmut Şenol, *agm.*, s. 105-106.

⁷²⁶ Ulus Baker, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, *Yüzyıbilim-Fragmanlar*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, ss. 208-211, İstanbul, 2018, s. 210.

⁷²⁷ Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, s. 269.

ele aldığı Türk tarihini ise daha da öteye taşıyarak İlk Çağ Anadolu uygarlıklarına kadar götürmüşlerdir. Kenan Behzat Sharpe, “coğrafyaya dayalı ulusal bir mitoloji kurmaya çalışan iki edebî akım” olarak nitelediği Nev-Yunanilik akımıyla Mavi Anadoluçuluk Hareketi üzerine odaklandığı çalışmasında; Nev-Yunanilik’in Akdeniz Havzası vurgusu ile Mavi Anadoluçuların Akdenizlilik kimliğine yönelmelerini karşılaştırır. Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin özünde Nev-Yunanilik düşüncesinin devamı olduğunu dile getirir.⁷²⁸

Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin temsilcileri Anadolu’yu, çağdaş Batı uygarlığın en önemli aşamalarının birinin geçtiği coğrafya olarak öne çıkarmayı arzulamışlardır. Anadolu’ya dair bu düşüncelerini gerçekleştirebilmek için Akdeniz’e ve Akdeniz uygarlığı düşüncesine yönelmek gereği duymuşlardır. Çünkü Anadolu’nun, Batılı bir bakış açısıyla tanımlanan insanlığın manevi gelişim süreci içerisinde, tanıdık bir coğrafya olmadığının farkındadırlar. Anadolu, köklü geçmişine rağmen Batılılar tarafından dikkate alınmayan hatta yok sayılan bir coğrafyadır ve Batı’nın uygarlık algısında yer edinebilmesi oldukça zordur. Bu nedenle Mavi Anadoluçular, Anadolu’nun yeniden hak ettiği değeri ortaya koyabilmek adına “Akdeniz temelli bir uygarlık tasarımı” ve “Akdenizlilik kimliği” söylemine vurgu yapmışlardır. Batılıların “Yunan Mucizesi” adını verdikleri “Akdenizlilik” düşüncesinin asıl kaynağının Anadolu’da ortaya çıkmış olduğunu savunmuşlardır.

2.2.2. Yunan Mucizesi Yerine Anadolu Mucizesi

Yunan Mucizesi, uygarlığın ilerleme sürecindeki bütün gelişmelerin temelini Antik Yunan dünyasına dayandığını ileri süren bir kavramdır. Batı uygarlığının diğer uygarlıklardan üstün olduğu görüşünü savunan Batılı düşünürler tarafından kullanılmıştır. Bu görüşü savunanlar arasında Ernest Renan ve Henry James Sumner Maine gibi ünlü düşünürler de yer almaktadır. Renan, Antik Yunan dünyasını “güneş altındaki tek mucize” olarak değerlendirir. Maine ise kâinatta hareket eden her ne varsa hepsinin temelini Yunan’a bağlar.⁷²⁹ Mavi Anadoluçular, Batılı bir algıyla üretilen Yunan Mucizesi kavramını kabul etmemişlerdir. Onlara göre Batılıların Yunan Mucizesi kavramıyla savundukları şey, “Ege Mucizesi” olarak düzeltilmelidir. Çünkü Batı uygarlığının gelişimine hizmet eden düşüncelerin asıl kaynağı Anadolu’dur. Dolayısıyla bir mucizeden söz edilebilecekse bu ancak Anadolu ile

⁷²⁸ Kenan Behzat Sharpe, *agm.*, s. 171.

⁷²⁹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 10.

ilişkilendirilebilir ve Türkler, Anadolu'nun sahipleri olarak, Batı uygarlığının ve kültürünün mirasçısıdır:

Işık Ege kıyılarından doğmuştur. Yunanistan sonradan bu yaratıcılığı kendine mal etmeye girişmiş. Batı da bu görüşü benimsemiştir. “Yunan Mucizesi” diye bir kavram atmışlar ortaya, oysa Yunan Mucizesi değil, Ege Mucizesi vardır. Haksızlık var, onu düzeltmek gerekir: Batı uygarlığının ve kültürünün kaynağı Anadolu'da aranmalıdır, binlerce yıl öncesine uzanan bu kültürün mirasçıları biziz, biz Türkler, Anadolu'nun sahipleri.⁷³⁰

Halikarnas Balıkçısı, sadece Anadolu'nun rengini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda kendi sesi ve soluğuyla Anadolu'nun sesini de dile getirmiştir.⁷³¹ Anadolu'nun eski sahipleri ve bugünkü varisleri arasındaki köklü bir bağın varlığına dikkat çekmiş ve “soydaşlık” vurgusu yapmıştır. Ona göre Anadolu, sahip olduğu tüm değerlerle dünya uygarlığının beşiğidir:

O gösterdi bize Anadolu'nun dünya uygarlığının beşiği, Yunan, Roma, çağdaş Avrupa uygarlıklarının kaynağı olduğunu. Homeros'la Heredotos'la soydaşlığımızı ondan öğrendik. Ondan öğrendik eski Anadolu insanı ile günümüz insanı (Anadolu'nun bugünkü yerlisi) arasında kopmayan, için için sürüp giden özlü bir bağın bulunduğunu. Balıkçı konuşan Anadolu'dur.⁷³²

Azra Erhat, Halikarnas Balıkçısı'nın Anadolu'yu Antik Yunan'ın, Batı uygarlığının ve dünya uygarlığının beşiği olarak kabul eden görüşlerini benimsemiştir. Erhat, daha önce hiç yaşamadığı, hiç duymadığı bu coğrafyaların “iklimini” ve “canlılığını” Halikarnas Balıkçısı ile birlikte keşfettiğini ifade eder. Halikarnas Balıkçısı'nın ortaya attığı Anadolu ve Akdeniz'e dair düşüncelerin kişisel, düşünsel ve yazınsal gelişiminin şekillenmesinde ve olgunlaşmasında etkili olduğunu belirtir. Anadolu coğrafyasının sıradan bir toprak parçası olmaktan çıktığını ve “bin yıllar öncesine uzanan kökenleriyle hâlâ süregelen bir yaşam alanı” hâline geldiğini söyler.⁷³³ Erhat'a göre Anadolu, yalnız Antik Yunan-Latin dünyasına kaynaklık etmekle kalmamış; aynı zamanda “Küçük Asyalı” olarak tanımlanan Hitit, Phrighya, Lydia ve Karia gibi pek çok uygarlığa da ev sahipliği yapmıştır. Antik Yunan uygarlığı bunlar arasında ancak bir “konuk” olarak diğer uygarlıklar kadar ve onlar gibi önemli ve etkili olabilir. Dolayısıyla Anadolu'nun bir bütün olarak ele alınması gerekir. Erhat, bu gerekliliğin

⁷³⁰ Azra Erhat, “Halikarnas Balıkçısı, *Yeni Ufuklar*, XXI. Cilt, S. 242, Kasım 1973, 9-11.

⁷³¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, “Halikarnas Balıkçısı”, *Cumhuriyet*, 1973, s. 2.

⁷³² İsmet Zeki Eyüboğlu, *age.*, s. 2.

⁷³³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 192-193.

ilk kez Atatürk tarafından dile getirildiğini ve Atatürk'ün Hitit'ten Antik Yunan-Latin'e kadar Anadolu'nun İlk Çağının aydınlatılması için bütün olanakları seferber ettiğini dile getirir.⁷³⁴

Mavi Anadoluocular, Anadolu'yu uygarlık bakımından verimli bir saha olarak görmüşlerdir. Batı uygarlığının sahiplendiği ve Yunan Mucizesi diye adlandırılan düşünce sistemi Anadolu'da ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Mavi Anadoluoculara göre Batılı düşünürlerin iddiası ile şekillenen Yunan Mucizesi kavramı, yanlış bir adlandırmaya sahiptir. Çünkü Anadolu'nun klasik uygarlıktaki en önemli niteliği modern anlamda deneysel bilimin ortaya çıktığı yer olmasıdır. Klasik çağda Anadolu'dan başka her yerde felsefe ve bilgi mistisizme ya da mitolojiye dayanmaktadır. Örneğin bilimsel düşüncenin temelini atan Thales, Anadolu'ludur.⁷³⁵ Bu bakımdan Yunan Mucizesi yerine "Anadolu Mucizesi" ya da "Homeros/Homer Mucizesi" gibi kavramlardan söz etmek gerekir. Asıl mucize Anadolu'da ortaya çıkmıştır ve Anadolu'ya aittir. İnsanlık tarihinde bilimden sanata kadar pek çok alanda ilklere imza atan Anadolu, "en insansal uygarlığın öncüsü" olma gururunu taşımaktadır.⁷³⁶ Anadolu sadece "icat ve fennin beşiği" olmakla kalmamış aynı zamanda Homeros gibi bir ozanı da yetiştirmiştir.⁷³⁷

Homeros, Mavi Anadoluocuların uygarlık ve Anadolu tarihinin farklı bir bakış açısıyla yeniden yazılmasını istedikleri süreçte önemli bir kaynak olmuştur. Bu anlamda en derin ve yetkin bilgiler, Azra Erhat'ın çalışmalarında ve incelemelerinde görülür. Erhat, Homeros'u "kültür hizmeti" için temel bir kaynak, bir referans olarak ele almıştır. Çünkü Erhat'a göre Homeros, "Batı yazınının ilk ve en büyük destanlarını yaratan" ozandır. Erhat'ın Homeros tutkusu, Homeros'un ilk ve en büyük ozan olmasından kaynaklanmaz. Homeros'un büyük bir olasılıkla İzmir'de doğmuş olması, İzmirli olmasa bile "Ege kıyılarında filiz vermiş şaşılası bir uygarlığın, aydınlığın ilk sözcüsü" olmasıyla da ilgilidir.⁷³⁸ Ona göre Homeros'un Anadolu topraklarında yaşamış olması basit bir gurur vesilesi değildir. Çünkü aradaki üç bin yıllık zamana rağmen Homeros'un insanı ile çağdaş insan birbirinin aynıdır. Bu bakımdan Homeros ve yapıtları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk milletinin tarihini yeni baştan ve

⁷³⁴ Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s. 18.

⁷³⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997, s. 106.

⁷³⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 61.

⁷³⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 115.

⁷³⁸ Azra Erhat, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7.

daha geniş ele alabilmeye olanak sağlayan tarihî bir vesika olarak değerlendirilmelidir. Üstelik Türkler, Homeros'la aynı çevrede yaşamının avantajına da sahiptirler.⁷³⁹

Sabahattin Eyüboğlu da Homeros ile ilgili olarak hareketin diğer üyeleriyle benzer görüşler paylaşmıştır. Eyüboğlu, “Dünya ozanlarının babası sayılan, soluğu ta Kuzey denizlerinde bahar yelleri gibi esen” Homeros'a bir türlü sahip çıkılıp benimsenememesinin yakınıdır. Eyüboğlu'na göre bütün dünyanın sahip çıktığı Homeros, “bizim “kapı dışarı ettiğimiz, adını ak kâğıtlardan sildiğimiz bir Anadolu çocuğudur”. Oysa Homeros, “gönlünün bütün sıcaklığını” Anadolu'ya vermiştir.⁷⁴⁰ Eyüboğlu, Anadolu'ya gelen ve hep Anadolu'dan yana bir tavır takınan Homeros'un; Türk aydınları tarafından bir yabancı gibi dışlanmasına ya da reddedilmesine anlam veremez. Ona göre Türk aydınlarının Ergenekon'a, Turan'a sahip çıkarken Mekke'ye, Şiraz'a, Bağdat'a yönelirken Anadolu'nun öz çocuğu olan Homeros'u göz ardı etmeleri akıl almaz bir tutumdur.⁷⁴¹

Homeros, Mavi Anadolu'cular için “vazgeçilmez bir başvuru” kaynağı olarak görülmüştür ve onların ortaya koydukları düşüncelerde öncelikli bir yere sahiptir. Mavi Anadolu'lulara göre sahip çıkılıp benimsenmesi gereken sadece Homeros değildir. Homeros başta olmak üzere “insan düşüncesinin bir ışık seli gibi fışkırıp çağlamasına öncü olan büyük adamlar”ın pek çoğu Anadolu'da, Ege kıyılarında dünyaya gelmişlerdir.⁷⁴²

Suat Sinanoğlu, Mavi Anadolu'cuların ortaya attığı görüşlere benzer düşüncelerle “Yunan Mucizesi” yerine “Homeros Mucizesi” kavramının kullanılması gerektiğini dile getirir. Sinanoğlu'na göre Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia* destanları, Yunan edebiyatının başlangıç çağına denk gelmektedir ve Yunan toplumunda meydana gelen düşünsel, estetik ve ahlaki değişim bu çağdan sonra görülmeye başlamaktadır. Homeros ile temelleri atılan bu kültürel ortam, Yunan toplumunu ve Yunan kültürünü oluşturan isimleri yetiştirmiştir. Dolayısıyla Homeros'u yeterince anladıktan sonra bütün diğer şeyleri açıklamak daha kolay olmaktadır. Homeros'u anlamak, sadece iki destanı ve onları oluşturan koşulları anlamak değildir; Homeros'u ve eserlerini anlamak, “insanlık tarihinde ilk kez insana özgü en arı duygulardan esinlenen iki eserin oluşma nedenlerini” ve “insanca olana karşı insan ilgisinin” ilk kez ortaya çıkışını anlamak meselesidir. Homeros'un yarattığı kişilerde; bedensel ve zihinsel meziyetler

⁷³⁹ Azra Erhat, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, s. 21.

⁷⁴⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara: Denemeler (1940-1973)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1994, s. 10.

⁷⁴¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 199-200.

⁷⁴² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 191-192.

bir araya gelmekte ve bu sentezi kendisinde taşıyan insanlar ideal olarak tanımlanmaktadır. Batı toplumu, insana doğru ve insana özgü yönelişi anlamakla kalmamış; oradan aldığı dersle bugünkü üstünlüğe ulaşmıştır. İdeal insanı oluşturan da Homeros'un yetiştiği kültürel ortamdır. Sinanoğlu, sözünü ettiği bu kültürel ortamın İyonya yani Anadolu olduğunu; “Kuşkusuz çok değişik kaynaklardan gelen ve çok değişik değer taşıyan öğeler, İyonya’da iki destanın doğmasına yol açmıştır. Yani başka bir deyimle, insanlığın bugün hâlâ sürüp giden manevi evriminin başlamasına neden olmuştur.” sözleriyle ifade etmiştir.⁷⁴³

Mavi Anadoluocular uygarlıkların beşiği olarak benimsedikleri Anadolu’yu, aynı zamanda “bugünkü Batı medeniyetinin değerli addettiği şeyleri üretmiş hâlis kaynak” olarak kabul etmişlerdir. Bu tezlerini Yahya Kemal ve Yakup Kadri ile başlayan Nev-Yunanilik akımının da temeli olan Akdenizlilik düşüncesiyle işlemişlerdir.⁷⁴⁴ Bu anlamda Akdeniz ayrıştırıcı, sınırlayıcı, mesafe koyucu olmanın ötesinde birleştirici, bütünleyici ve bağlayıcı bir coğrafya ve kültürel bir alan olarak ele alınmıştır.

2.2.3. Mitoloji

Mitler, insanın kendini ve çevresini anlamlandırma sürecinin bir ürünüdür. İnsanoğlu, kendi varoluşuyla ilgili cevabını bilemediği sorulara yanıt bulabilmek için ya da tabiatla karşılaştığı ve nedenini kavrayamadığı durumlar karşısında hayal gücüne başvurarak bir takım açıklamalar üretmişlerdir. Bu açıklamalar, karşı karşıya kalınan olay ya da olguların tanrıların gücü ve kudreti doğrultusunda gerçekleştiği yönündedir. Başlangıçta insanın hayal gücüyle ortaya çıkan mitler, zamanla tüm topluma mal olmuştur. İnsanlar, yaratıcı ya da değiştirici güç olarak gördükleri birbirinden farklı tanrılara inanmaya başlamışlardır. Bu tanrıların birbirleriyle ya da insanla olan ilişkileri, anlatılara dönüştürülerek çok tanrılı inanç sistemleri oluşturulmuştur. Sözlü anlatım geleneğinin de etkisiyle değişikliklere uğrayıp biçim değiştiren mitler, zenginlik ve çeşit kazanarak alegorik anlatılara dönüşmüştür. Mitler; bir toplumun ortak bilincini, hayata bakışını, yaşam biçimini ve deneyimlerini yansıtan en temel kültür değerlerinden biridir.

Bütün eski kültürlerde toplumun kendi zihin yapısı ve yaşam biçimine göre meydana getirdiği mitler bulunur. Mitler de diğer kültür ürünleri gibi toplumlar arasındaki etkileşimler

⁷⁴³ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi II*, s. 29-30.

⁷⁴⁴ Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 478.

neticesinde; bir takım değişimlere uğrayarak başka toplumlara aktarılır ve yaygınlık kazanır. En eski çağlardan beri farklı milletlere ev sahipliği yapan Anadolu, kültürlerin aktarımı konusunda köprü vazifesi görmüş bir coğrafyadır. Bu nedenle mitolojik unsurlar bakımından zengin bir birikime sahiptir. Mavi Anadolucular, Anadolu'nun diğer kültür değerlerine gösterdikleri hassasiyet ve ilgiyi, mitoloji konusunda da sürdürmüşlerdir. Mitolojiyi kültürel etkileşimin en önemli araçlarından biri olarak görmüşlerdir.

Mavi Anadoluculardan olan İsmet Zeki Eyüboğlu, Anadolu'nun en eski çağlardan günümüze değin üzerinde yaşayan insanların yaratma alanı olduğu görüşünü benimsediklerini söyler. Anadolu'da ortaya çıkmış bütün düşünce ürünlerinin ve sanat varlıklarının dışarıdan getirilmediğini; bu coğrafyada oluşturulduğunu belirtir.⁷⁴⁵ Bu düşüncelerle hareket eden Mavi Anadolucular, Anadolu'nun tarihine ışık tutacak halk hikâyeleri, efsaneler ve mitler başta olmak üzere sözlü kültür varlıklarına yönelmişlerdir. Halikarnas Balıkçısı, özellikle *Hey Koca Yurt*, *Anadolu Tanrıları*, *Anadolu Efsaneleri*, *Merhaba Anadolu*, *Anadolu'nun Sesi* eserlerinde mitolojiye geniş bir yer ayırır. Hikâye ve romanlarında ise mitolojiden yansımalar görülür. Azra Erhat da eserlerinde mitolojiye yer vermiş, düşünce yazılarında mitolojik kaynaklardan istifade etmiştir. Aynı zamanda bir de *Mitoloji Sözlüğü* hazırlayarak bu konuyu daha derinden incelemiştir. SabahattinEyüboğlu ise Anadolu'nun sözlü tarihine merak duymuş ve eserlerinde efsanelere ve halk inanışlarına yer vermiştir.

Mavi Anadolucular, mitoloji konusunda Batılıların takındıkları tutumdan hoşnut değildir. Çünkü onlara göre Batılılar için mitoloji denilince sadece Yunan-Roma mitolojisi akıllara gelmektedir. Bunun nedeni, Akdeniz çevresinde yaşayan toplulukların oluşturdukları mitlerin; Yunan ve Latin uyruklu yazarların kaleminden yazıya geçirilmiş olmasıdır. Üstelik bu yazarlar, anlattıkları mitlerin kaynağını hiç araştırmamış veya hizmet ettikleri siyasi otoriteye göre tavır almak zorunda kalmışlardır. Bu nedenlerden dolayı günümüze kadar gelen mit anlatılarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Oysa mitolojik anlatılar, dünyanın farklı kültür merkezlerinde ortaya çıkmış sözlü gelenek ürünleridir. Tek bir millete mal edilemeyecek; tüm insanlığın ortak değerleridir. Azra Erhat, hazırlamış olduğu *Mitoloji Sözlüğü*'nün ön sözünde bu duruma dair görüşlerini belirtir ve yaşadığı sıkıntıyı şöyle izah eder:

Şimdi sorarım size: Mitoloji diye bir kitap yazmaya girişince bu bin bir kaynak arasından hangisini seçip de anlatsın çağdaş bir yazar? Kaldı ki mitoloji deyince başta Yunan-Roma mitolojisi diye bir kavram akla gelir. Bu anlayış da hatalıdır. Aslında bir Akdeniz çevresi efsaneler topluluğu vardır, onu

⁷⁴⁵ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1994. s. 385.

Yunanistan ve Roma'ya mal etmemiz, bu efsanelerin Yunanistan ve Roma uyruklu yazarların kalemiyle Yunanca ve Latince olarak yazılmış olmasından ileri gelir. Oysa bu efsanelerin çıkış yeri ne Yunanistandır, ne de İtalya, Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır, Fenike, Mısır'dır, ya da bütün bu yerlerdeki sözlü geleneklerin karışımından ortaya çıkmış bir bütündür.⁷⁴⁶

Azra Erhat, Yunan-Roma uygarlığı ve kültürünün Batılılar tarafından kabul gören tek kaynak olmasını eleştirir. Son zamanlarda yapılan arkeolojik çalışmaların Anadolu hakkındaki kanıksanmış görüşleri değiştirmeye başladığını ifade eder. Yunan mucizesini yaratan asıl kaynak ve etkenlerin Anadolu'da ortaya çıktığını fakat bunun görmezden geldiğini söyler. Batılı tarihçileri ve aydınları bilimselliğe aykırı hareket etmekle ve tek yönlülükle suçlar. İlk Çağ'ın yazılı kaynakları ile arkeolojik buluntularını bir araya getirerek nesnel bir değerlendirme yapabilen çok az sayıda bilgin olduğunu dile getirir. Bu konuda Halikarnas Balıkcısı'nın çığır açıcı ve yol gösterici olduğunu belirtir. Halikarnas Balıkcısı'nı "uluslararası tek bilimsel gerçeği aramaya koyulan gerçek bir bilgin" olarak tanımlar. Onun açtığı yoldan gitmek ve eski yazılı kaynakların "hakkını vermek" için *Mitoloji Sözlüğü*'nü hazırladığını belirtir.⁷⁴⁷ Bu sözlüğü hazırlamaktaki amacının; "Türkiye'de yapılan son arkeolojik kazılar, elde edilen en son tarih ve din tarihi verilerinin ışığında bugüne dek mitolojilerde gereğince aydınlanmamış kişileri daha ayrıntılı biçimde inceleyip tanıtmak, böylece yurdumuzun bilim dünyasında yeni yeni anlaşılan eşsiz değerini belirtmek" olduğunu ifade eder.⁷⁴⁸ Azra Erhat'ın hazırladığı *Mitoloji Sözlüğü*, aynı zamanda bir antoloji özelliği de taşımaktadır. Antik dönemin ünlü şairleri ve yazarları, eserlerinden örnekler verilerek bu sözlükte ele alınmıştır.

Azra Erhat, mit sözcüğünün ne anlama geldiğini *Mitoloji Sözlüğü*'nün ön sözünde açıklar. Mitlerin masal ve efsaneler gibi söylenerek ya da duyularak aktarılan sözler olduğunu; insanların mitleri anlatırken onları birçok yalanlarla süslediğini; bu nedenle de bunlara fazla güvenilemeyeceğini ifade eder. Mitleri çok tanrılı bir dindeki tanrılar hakkında anlatılan efsaneler olarak tanımlar. Mitolojiyi ise bu efsanelerin bir araya getirildiği kitap olarak niteler. Fakat ona göre mitoloji, çok tanrılı inanç sisteminin din kitabı değildir. Çünkü mitler, hiçbir zaman tek tanrılı dinlerdeki gibi bir inanç düzeyine yükselmemiştir. Erhat, Antik dönemde mitlerin din adamları yerine söz ustası sanatçılar tarafından şekillendirilmiş olduğunu ifade eder. Mitlerin asıl kaynağının insan sözüne dayandığını belirterek⁷⁴⁹ Antik Yunancada "söz"

⁷⁴⁶ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 4-5.

⁷⁴⁷ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 5.

⁷⁴⁸ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 300.

⁷⁴⁹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 3.

anlamına gelen “mythos”, “epos” ve “logos” sözcükleri arasındaki anlam farklılıklarını şöyle açıklar:

Mythos söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir. Ama mythos’a pek güven olmaz, çünkü insanlar gördüklerini, duyduklarını anlatırken birçok yalanlarla süslerler. (...) Epos daha değişik bir anlam taşır: Belli bir düzen ve ölçüye göre söylenen, okunan sözdür, epos insana tanrı armağanıdır, güzelim süslü sözleri bir araya getirerek büyüler dinleyicilerini bir ozan. Ozanın sözünü tanımlayan epos böylece şiir, destan, ezgi anlamına gelmiş ve o gün bugün epik ve epepe diye Batılı dillerin hepsinde yerini almıştır. (...) Ama bir de logos vardı. Onun sözcüğünü başta Herakleitos olmak üzere İonya düşünürleri eski deyimle “physiologoi”, yani doğa bilginleri yapmıştır. Onlara göre logos gerçeğin insan sözüyle dile gelmesidir. Logos bir yasal düzeni yansıtır, insanın bedeninde ve ruhunda bir logos bulunduğu gibi, evrenin ve doğanın da logos’u vardır. ⁷⁵⁰

Erhat’a göre mythoslar, tarihî bir kaynak olarak değerlendirilebilecek nitelik taşımaz. Bu yüzden ki Herodot, mythosları tarih değeri olmayan güvenilir olmayan söylentiler olarak tanımlamıştır. Platon ise mythosları gerçeklerle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç masallar diye açıklamıştır. Mythos ile epos arasında ilk bakışta bir yakınlık bulunmaktadır. Mythos, söylenen sözün veya anlatılan öykünün içeriğidir. Epos ise onun doğal olarak aldığı ölçülü, süslü ve dengeli biçimidir. Epos ne kadar güzelse mythos da o kadar etkili olur. Epos ile mythosun başarılı bir şekilde birlikteliğinin sağlanması, İlk Çağ’dan kalma efsanelerin günümüze kadar yaşamasını ve mythos kavramının çağlar ve uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. ⁷⁵¹

Halikarnas Balıkcısı, Mavi Anadolular arasında mitolojiyle en çok ilgilenen yazardır. Yalnızca Anadolu ve Yunan mitolojisiyle ilgilenmemiş; başka toplumlara ait mitleri de incelemiş ve insanlığın ortak kültür değeri olarak gördüğü bu anlatıları birbirleriyle karşılaştırmıştır. Mitolojiyle ilgili bilgiler verirken sadece mitleri anlatmakla yetinmemiş, ele aldığı mitolojik unsurların kökenlerine dair bilgiler vermiştir. Bunların tarih içinde başka toplumların inanışlarına nasıl yansıdığını anlatmıştır. Mitoloji ile ilgili kavram ve sözcüklerin etimolojisini yaparak bu sözcüklerin günümüze ulaşmış örneklerini göstermiştir. Bu bakımdan Halikarnas Balıkcısı, Türkiye’deki karşılaştırmalı mitoloji alanında öncü isimlerden biri olarak kabul edilmektedir. ⁷⁵²

Halikarnas Balıkcısına göre Batılılar, mitlerin kaynağını Yunan ulusuna dayandırmaktadırlar. Mitlerin ortaya çıktığı coğrafyayı ise sadece Yunanistan ile birlikte düşünmektedirler. Oysa

⁷⁵⁰ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 2.

⁷⁵¹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 2.

⁷⁵² Medine Sivri, Sibel Kuşca, “Halikarnas Balıkcısı’nın Eserlerinde Mitlerin İzleri ve Karşılaştırmalı Mitolojiye Katkısı”, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 25, S. 97, ss. 39-52, 2013, s. 50.

mitleri belli bir ulusa mal etmek ya da günümüzde varlığını sürdüren bir ülkenin siyasi sınırları içine dâhil etmek büyük bir yanılgıdır. En eski çağlardan kalan mitler, toplumların etkileşimi ve aradan geçen zamanla birlikte hangi ulus tarafından ilk ortaya çıkarıldığı bilinemeyecek kadar karmaşık bir şekle bürünmüştür. Batılıların Yunan mitolojisi olarak kabul ettiği anlatıların asıl coğrafyası ise Ege ve Akdeniz havzasını kapsamaktadır. Halikarnas Balıkcısı, “Doğuda Kilikia’dan başlayıp İzmir’i, Lydia’yı, Karia’yı, Lykia ve Rodos Adası’nı içine alarak, Yunanistan’ın Mora Yarımadası’na kadar süren bölge, bir zamanlar aynı kültür havası içinde idi.” sözleriyle mitlerin coğrafyasını tarif eder.⁷⁵³

Halikarnas Balıkcısı’na göre mitler ya da efsaneler büsbütün uydurma anlatılar değildir. Onların ilk şekillerine ne kadar nüfuz edilirse, gerçeğe o kadar yaklaşmış olur.⁷⁵⁴ Bu konudaki görüşlerini; “Ortada gerçekleri anlatacak yazı, taş ya da başka kalıntı olmayınca, insanların inançlarını gösteren mitolojinin büyük bir değeri vardır.” sözleriyle destekler.⁷⁵⁵ Mitlerden ve efsanelerden faydalanarak Batı Anadolu’nun tarihine ışık tutacak bilgiler paylaşır. Kuruluşları en eski çağlara kadar uzanan İzmir, Bergama, Bodrum, Çanakkale gibi bölgedeki şehirlerin tarihi ve isimlerinin nereden geldiği hakkında mitlere dayanarak bilgiler verir. Örneğin İzmir hakkında bilgi verirken “İzmir adının kaynağını bulmak için arkeolojik buluşlar imdada yetişinceye kadar, eski efsanelere başvurmalı. Eski efsaneler denince, şimdiye kadar, Yunanistan’ın Olimpos Tanrılarına ait efsaneler, yani klasik efsaneler anlaşılırdı.” sözleriyle hem şehrin tarihinin mitlerle anlatılabileceğini dile getirir hem de bu mitlerin sadece Yunanlara ait olmadığını vurgular.⁷⁵⁶

Halikarnas Balıkcısı’nın anlatımlarına göre Mirin adındaki bir Amazon kraliçesi, Ege’nin kuzeyinde “Seme” adlı bir kenti zapt eder. Şehirdeki erkekleri öldürdükten sonra kadınları ve çocukları esir edindir. Bu köleler için bir kent inşa edilmesini ister. Kraliçe Mirin’in kendi adını verdiği bu kent, günümüzdeki İzmir’dir. Amazon Kraliçesi, Ege’deki fetihlerini sürdürür. Civardaki başka yerleri de zapt edip yeni kentler kurar. Kraliçe Mirin, bir tanrıçanın adını taşımaktadır. Eski çağlarda hükümdarların aynı zamanda ruhani liderler oldukları için tanrı ya da tanrıçaların isimlerini taşımaları olağan bir durumdur. Kraliçenin adını taşıdığı Tanrıça Mirin; başka toplumların dillerinde Marianna ya da Mariyamne gibi yakın

⁷⁵³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s. 73.

⁷⁵⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 43.

⁷⁵⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 36.

⁷⁵⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 43.

adlandırmalarla tanınmaktadır. Halikarnas Balıkcısı, İzmir'in eski adı olan "Smirna"nın Tanrıça'nın ve Amazon kraliçesinin ismi Mirin'den nasıl türetildiğini şöyle izah eder:

Marianna doğrudan doğruya bir Anadolu icadı değildir. Sümerlerde bu ad "Bereketli Ana" demektir. Bu söz Anadolu'ya Mezopotamya'dan, yani Sümerlerden gelmez. "S" harfi kelimenin başına gelince eski İyoncada "article définitif", yani harfi tarif idi. Dolayısıyla "Smirna", "Mirina" da demektir. Günümüz Rumcasındaki "stin" gibi. Örneğin "Stin polis"ten (yani Şehire'den) "İstanbul" yaptık.

...
Dolayısıyla Smirna ya da İzmir, Ana Tanrıça'nın dolunay anlamına gelen adıdır.⁷⁵⁷

Halikarnas Balıkcısı, mitlere konu olan tanrı ve tanrıçaların çeşitli toplumlarda varlığını sürdürdüğünü iddia eder. Örneğin Anadolu, Yunanistan, Suriye, Filistin, Mısır, Mezopotamya gibi farklı uygarlık merkezlerinde Ana Tanrıça kültü görülür. Çünkü buralardaki insanlar, anaerkil bir toplum düzeninde yaşamışlardır. Sümerlerin tapındıkları Ana Tanrıça olan "Ki", Anadolu'da ilk olarak "Kibele" adını almıştır. Mezopotamya'dan kültürlerarası etkileşim sonucu başka coğrafyalara da geçmiş ve Afrodite, Hera, Rea, Kibele, Athena, Leto, Artemis, Hepa, İsis gibi farklı isimlerle anılmıştır. Ana Tanrıça kültürünün Anadolu'daki son göstergesi ise Efes'teki "Artemis"tir. Artemis, Hristiyan inancındaki Meryem Ana ile özdeşdir. Halikarnas Balıkcısı, insanların farklı diller konuştukları için tanrıça isimlerinin de farklı olarak adlandırıldığına inanır:

Başka başka tanrıçaların başka başka adlarla çağrılması, onlara tapanların ayrı dilde konuşmalarından ileri geliyordu. Her ulus, ana tanrıçalarına bir ad takıyordu. Örneğin Aphrodite, Hera, Rhea, Kybele, Athena, Leto, Artemis, Hepa (sonradan Filistin'de Havva oldu), İsis ve daha başkaları hep başka başka adlar taşımalarına karşın, hepsi aynı tanrıça idiler.⁷⁵⁸

Halikarnas Balıkcısı, Yunan mitolojisinde bahsi geçen tanrı ve tanrıçaların bazılarının Anadolu kökenli olduğunu iddia eder. Örneğin müziğin, güzel sanatların, güneşin, ateşin ve şiirin tanrısı olarak kabul edilen Apollon Anadolu kökenli bir tanrıdır. Apollon'un ikiz kardeşi Artemis ise doğanın, avcılarının ve ayın tanrıçasıdır. Apollon güneşi yani erkeği; Artemis de ayı yani kadını temsil eder. Artemis, Yunanistan'da bekâretin simgesi olan bir tanrıça iken Anadolu'da doğurganlığı ve bereketi temsil eder. Bu yönüyle Artemis, Anadolu'nun Ana Tanrıça kültürünün devamıdır. Efes, Artemis kültürünün Antik dönemlerdeki merkezidir. Dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen Artemis Tapınağı Efes'te yer almaktadır.

⁷⁵⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 47.

⁷⁵⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 73.

Halikarnas Balıkcısı'na göre mitolojide sevgi, sevinç ve güzellik tanrıçası olarak kabul edilen Afrodit de Yunan kökenli bir tanrıça değildir. Afrodit, Anadolu denizlerinin köpüğünden doğmuş bir doğa tanrıçasıdır.⁷⁵⁹ Afrodit'in en eski kült merkezleri Yunanistan topraklarında bulunmaz ve mitolojide yer alan ilk tanrılar arasında Afrodit'in ismi geçmez. Çünkü Afrodit, Asurlular ve Fenikeliler aracılığıyla Anadolu ve Yunanistan'a geçmiş Orta Doğu kökenli bir tanrıçadır. Halikarnas Balıkcısı, Afrodit kültürünün Antik dönemde Knidos'ta benimsenmiş olduğunu söyler ve bu kültü ait tarihî bilgiler paylaşır. Afrodit'in farklı milletlerde ve inanç sistemlerinde değişik adlarla anılıyor olsa da günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü şu sözle dile getirir:

Ben bir Doğulu tanrıçayım. Asuriler bana İhtar, dediler. Fenikeliler bana 'Ashtoreth! Ashtoreth!' diye yalvarırlardı! Suriye'de adım Atargatis'ti. Babilliler ise bana Belit (Melitta!) diye taparlardı. İnsan insan olalı ve daha önceleri, hep var idim. Ben Astarte'yim. En derin hücrenizde, her atomda kaynayan hayat kaynağıyım. Hep idim, hepim, ve hep olacağım. Ve bunun için ölümsüzüm. Astarte'yim. Benim geçmediğim yer yoktur. Çünkü mabet olsun, duvar olsun, insan, hayvan, zindan, kule, saray, ordu, ne olursa olsun bana yol vermeyen her şeyi muhakkak ölüm çığner ve bana yol açar.

...

"Bana bazen Havva dediler. Bazen Meryem dediler. En eski Mısır'da bile insanoğlu Horos'u doğuran İsis değil miydin? Bin bir adla anıldım. Bana Cithera dediler, beni Kypris diye çağırıldılar. Her zaman genç ve güzel olan ve her zaman yeni yeni doğan Brahma yine bendim. Öldürücü Azraile karşılık, hep müjdelere getiren Cebrail ben değildim de kimdi?⁷⁶⁰

Homeros, Mavi Anadoluocuların mitoloji konusunda en çok başvurdukları kaynak kişidir. Antik Çağ'ın önde gelen şairlerinden Heseidos başta olmak üzere tarihçi Herodot ve trajedi yazarları Euripides, Eshilos ve Sofokles gibi isimlerden de mitoloji konusunda yararlanmışlardır. Homeros'un dünyaca tanınmış eserleri olan İlyada ve Odessa destanları, Azra Erhat ve A. Kadir tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu çevirilerdeki başarısı nedeniyle Azra Erhat, 1961'de Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'nü kazanmıştır. Heseidos'un eserinin Türkçeye çevirisi de Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu tarafından yapılmıştır. Mavi Anadoluoculara göre Homeros ve Heseidos, mitolojik öyküleri kendi dönemlerinin en güzel diliyle yazıya aktarmışlar ve bunların günümüze kadar ulaşmalarını sağlamışlardır.

Mavi Anadoluoculara göre Homeros, insanlığın yetiştirdiği en büyük şairdir. Anadolu uygarlığının en eski ve en önemli kaynakları Homeros'un İlyada ve Odessa adlı eserleridir.⁷⁶¹ Mavi Anadoluocular, Batılıların Homeros'u bir Yunan şairi olarak görmelerine karşı çıkarlar ve onun İzmirli bir ozan olduğunu iddia ederler. Halikarnas Balıkcısı, Homeros'un eserlerinde

⁷⁵⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 27.

⁷⁶⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 18.

⁷⁶¹ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 141.

kullanılan dilin Antik Yunancanın İyon lehçesi olduğunu; o dönemlerde uygarlık ve kültür merkezlerinin İzmir, Efes ve Milet yani İyonya olduğunu söyler. Yunanistan'ın henüz Homeros'un eserlerine benzer edebiyat ürünleri oluşturacak birikime sahip olmadığını belirtir. Atinalı ünlü şair ve devlet adamı Solon'un bile Homeros'tan iki yüz yıl sonra ticaret için İyonya'ya gelerek okuma yazmayı burada öğrendiğini iddia eder.⁷⁶² Homeros'un Anadolu olduğunu ispat etmek için çeşitli kanıtlar öne sürer:

Bundan sonra da Homeros'un nereli olduğu konusu ortaya çıktı. Yedi kent, Homeros'a sahip çıktı. Bu yedi kent şunlardır: İzmir, Sakız, Rodos, Kolofon, Salamis, Argos ve Atina... Homeros'un Salamis, Argos, Atina ya da Rodos'ta doğup yaşamış olması düşünülemez bile... Çünkü adam sütbe süt İyonca yazdı. İyonya ise İzmir-Söke arasındır. Şu halde kala kala İzmir, Sakız ve Kolofon kalıyor. Sakız Adasını herkes bilir. Homeros'ta orali olduğunu gösterecek en küçük belirti yoktur. Dolayısıyla Homeros'un olsa olsa Kolofonlu ya da İzmirli olduğu kabul edildi. Kolofon, İzmir'in güneyinde Değirmendere'dedir.”

...

Ancak, Homeros'un en ünlü ekadı (lakabı) “Melesigenes”, yani “Melezli”dir. Melez Çayı da İzmir'dedir. Öyleyse Homeros özbeöz İzmirlidir.⁷⁶³

Mavi Anadoluocular, Antik dönemin bir başka ünlü şairi Heseidos'un da Anadolu olduğunu öne sürerler. Onlara göre Heseidos, Batı Anadolu'da doğmuştur fakat Atina'da yaşamıştır. Atina'da yaşamış olduğu için Yunan şairlerinden biri olarak gösterilmesi doğru değildir. Çünkü onun şiirlerinde Anadolu'nun etkileri bariz bir şekilde görülebilmektedir. Homeros, Antik dönemdeki mitleri ve destanları anlatmıştır. Heseidos ise destanlara kendi duygularını ve görüşlerini katarak edebiyat alanında bir devrim gerçekleştirmiştir. Azra Erhat, Heseidos'un çığır açıcı bir şair olduğunu şu sözlerle dile getirir:

Büsbütün adsız ve nesnel deyiş ve anlatış koşullarına dayalı epos'tan sonra birdenbire bir ozanın kendi adına, kendi görüş, inanış ve yaşantısını dile getirmesi, yazın tarihinde önemle üstüne durulacak bir yenilik, bir devrimdir. Netekim Homeros'un destansal, Hesiodos'un eğitsel şiirinden sonra lirik denilen bir tür doğup gelişmiştir. Gene Ege kıyılarında yetişen, İon ve Aiol dillerini kullanan Arkhilokhos (Paros adası), Alkaios ile kadın şair Sappho (Midilli), Mimnermos (Kolophon), Anakreon (Teos) gibi bu türün ilk ve en parlak temsilcileri Hesiodos'un açtığı çığırdan büsbütün kişisel ve bireysel bir şiir anlayışına varmışlardır.⁷⁶⁴

Azra Erhat, Hesiodos'un eski Yunan yazınında kendine özgü bir ses olduğunu belirtir. Erhat'a göre onun şiirlerinde duygusallık ve samimiyet vardır. Heseidos, Homeros destanlarında sözü hiç geçmeyen çoban, çiftçi, küçük toprak sahibi gibi bir başka zümrenin, bir başka sınıfın temsilcisidir. Homeros'un destanlarında ise yalnızca üstün bir soylu sınıfına yer verilmiş ve

⁷⁶² Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 140.

⁷⁶³ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 139-140.

⁷⁶⁴ Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, *Heseidos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 8.

bu insanlar yüceltilmiştir. Tanrılar, yarı tanrılar ve üstün insanının dışında; orta hâlli insanları kendi yaşantıları içinde ele alarak onların güncel yaşamlarını, sıkıntılarını, acılarını ve sevinçlerini konu edinen ilk ozan Hesiodos'tur.⁷⁶⁵ Üstelik onun anlatılarında yer alan tanrıların; Yunan olmayan bir kaynaktan geldikleri sezilebilmektedir. Çünkü Heseidos, Doğu kaynaklı efsanelerden ve anlatılardan esinlenerek bunları şiirlerinde dile getirmiştir. Batı bilimi, Antik dönemdeki her şeyi “Yunanla başlayıp Yunanla bitirmek sapkınlığından kurtulamadığından” onu Yunan şairi olarak görmektedir.⁷⁶⁶ Heseidos'un eserlerinde başka kaynaklardan beslendiği ve Yunan kültürünün etkisinde olmadığı açıkça görüldüğünden; Batı'da Homeros üstüne birçok kitaplar yazılmasına rağmen Heseidos, neredeyse hiç incelenmemiştir. Azra Erhat'a göre Heseidos, Homeros'a kıyasla daha İonyalı, daha Doğulu, daha Asyalı ve daha Anadolu'ludur. Antik dönemde anlatılan destanlara Anadolu insanının coşkusunu katarak bu anlatıların kuruluşunu ve sıkıcılığını gidermiştir:

Burada ileri süreceğim sav beni şaşırttığın kadar okurlarımı da şaşırtacaktır sanırım. Sanat konusunda varılacak değer ölçüleri bir yana, Hesiodos Homeros'tan daha İonya'lı, onun iki yapıtı destanlardan daha doğulu, daha Asya'lı, daha Anadolu'lu sayılmalıdır. Bilimsel olgular bunu gösteriyor, duygusal diye dikiliyorlar karşımıza. Bu verileri ayrıntıları ile buraya almakta yarar vardır, neden dersiniz, bu yol yöntemle hem Hesiodos'un yapıtlarına yeni bir boyut kazandırılır, böylece onların kuruluşu, kimi yerde sıkıcılığı giderilmiş olur, hem de bizim Anadolu topraklarının derinlerine kök salmış efsane bütünlerinden ne denli gür ve yaygın dalların fişkırdığı görülür.⁷⁶⁷

Azra Erhat'a göre Heseidos, Homeros kadar yetkin bir ozan değildir. Fakat Hesiodos, Antik dönemin Homeros'tan sonraki en büyük ozanıdır. Her iki ozan da Yunan yazınının ilk temsilcileridir. Onlardan önce yazılı eser bırakmış başka bir sanatçı yoktur. Bu iki şairin de İonyalı oluşu; Antik dönemde uygarlık, düşün ve sanat alanlarında Anadolu'nun Yunanistan'a kıyasla daha ileri olduğunu kanıtlamaktadır:

Ustamla birlikte Hesiodos'u Türkçeleştirirken, onu durmadan Homeros ile karşılaştırmaktan alamamıştık kendimizi: Her an her dizede İonyalı ozanın üstünlüğü gözümüze çarpan bu karşılaştırmada Homeros'tan yana bir değerlendirme yapmamak olanaksızdı. Çıkardığımız sonuç, yalnız Homeros'un ozan olarak Hesiodos'tan üstünlüğünü saptamakla kalmıyor, Homeros'un yurdu İonya'nın Hesiodos'un yurdu Boiotia'ya, özetle Anadolu'nun Yunanistan'a kıyasla uygarlık, düşün ve sanat alanlarındaki ileriliğine de kanıt oluyordu. Yontulmamış bir öykünmeydi Hesiodos'un ki, bir köylü yapıtı, taşra yazınına bir örnek. Ozanların ozanı Homeros'tan aldığı biçimleri Hesiodos başka özler, içeriklerle doldurulmuştu gerçi, destan dili ve ölçüleri ile destandan ayrı bir tür yaratmış, öğretici

⁷⁶⁵ Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, *Heseidos Eseri ve Kaynakları*, s. 17.

⁷⁶⁶ Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, *Heseidos Eseri ve Kaynakları*, s. 58.

⁷⁶⁷ Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, *Heseidos Eseri ve Kaynakları*, s. 3.

denilecek yeni bir türe çığır açmıştı, ama ışığı doğudan alan bu şiir bugüne dek geçerli sanıların, kanıların tam tersine Yunanistan'ın üstünlüğünü değil, geriliğini yansıtıyor, açığa vuruyordu.⁷⁶⁸

Mavi Anadoluocular, binlerce yıllık sözlü geleneğin birikimi olan mit, efsane, destan ve halk hikâyelerini; Anadolu'nun zengin kültür varlıkları arasında kabul etmişlerdir. Onlara göre bu kültür varlıkları, Anadolu insanının hayal gücünü ve dünyaya bakışını ortaya koymakta; onların yaşam biçimleri ve inanışları hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Mavi Anadoluocular halkın gündelik yaşamında, inanışlarında, geleneklerinde ve söylencelerinde hâlâ mitolojinin varlığının görülebildiğini iddia etmişlerdir. Eserlerinde bu savlarını destekleyen örneklere yer vermişler; mitolojinin günümüze yansıyan izlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

2.2.4. Batı

Mavi Anadoluocular, Batı uygarlığının gelişmişliğini kabul etmekle beraber Batı'nın uygarlık algısına ve başka toplumları aşağı gören tutumuna karşıdır. Batı uygarlığının temelini oluşturan Antik Yunan-Latin dünyası gibi Akdeniz uygarlığının temelini de Anadolu ile ilişkilendirirler ve Batı'nın uygarlık anlayışına karşı yeni bir söylem oluştururlar. Onlara göre Batı uygarlığının kökeninin Antik Yunan-Latin kaynaklı olduğunu kabul eden görüşler, Anadolu karşısında tüm hükmünü ve gücünü yitirmektedir. Yunanistan'ın aslında Anadolu'nun takipçisi olduğu fikrini benimseyip “tavizsiz” bir şekilde bunu savunurlar. Çünkü Yunanistan'a ithaf edilen Antik düşüncenin temelleri Anadolu'da ve Anadolu düşünürler tarafından atılmıştır.⁷⁶⁹

Victoria Holbrook, Türkler ile Yunanlıların “Avrupa'nın kendi kendisini tahayyül etme sürecinde” diğer toplumlardan daha çok yer bulduğunu ifade eder. Holbrook'a göre “Avrupalı'nın hayalinde Yunanistan tarihsel olarak şanlı ataları, Avrupa'nın bilerek seçtiği benliğini” temsil etmektedir. Türkiye ise düşman, rakip, Avrupa'nın “ötekisi” olmak zorunda kalmıştır. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti, bir ulus-devlet olabilmenin egemen paradigması olarak Batılılaşmayı kabul etmekle, örtük bir biçimde bu imgeye de razı olmuştur.⁷⁷⁰ Bu düşünceler, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin neden Anadolu'ya vurgu yaptıklarına da açıklık getirmektedir. Mavi Anadoluoculara göre Batı uygarlığının temeli Antik Yunan'da ya da Hıristiyanlıkta değil, Antik Anadolu'da; İyonya'da aranmalıdır. Anadolu'nun Batı uygarlığına

⁷⁶⁸ Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, *Heseidos Eseri ve Kaynakları*, s. 1.

⁷⁶⁹ Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, s. 467.

⁷⁷⁰ Victoria Holbrook, “Batı'nın Tahayyülünde Türkiyeliler ve Yunanlılar”, çev. İ. Kaya Şahin, *Defter*, S. 32 ss. 55-63, 1998, s. 55.

kaynaklık ettiğinin kabul edilmesi, Anadolu uygarlıkları ile onların devamı olan Türk ve Yunan medeniyeti arasındaki mesafeyi ortadan kaldıracaktır.⁷⁷¹ Batı uygarlığının temelini Anadolu’da kök saldığı ve gelişip şekillendiğı ortaya çıktığında; Anadolu üzerinden Antik kültürle yani Batı uygarlığıyla daha sağlam bir ilişki kurulabilecektir. Hâl böyle olunca Tanzimat’tan beri süregelen Batılılaşma süreci, her iki tarafın da birbirini kabul ettiğı daha farklı bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Mavi Anadoluçulara göre Batı’nın sadece bilim ve teknik alanlarındaki ilerlemesinden faydalanmak yeterli değildir. Yanlış bir atıfla Antik Yunan’a dayandırılan Batı kültürünün ve Batılı zihniyetin de iyi öğrenilip benimsenmesi gerekir. Ancak Batı’nın tahakküm biçimleri ve emperyalizmi ile gerçek anlamdaki Batı uygarlığı arasında ayırım iyi yapılmalıdır. Batı uygarlığı ile Batı emperyalizmi arasındaki farklar idrak edilmelidir.

Mavi Anadoluçuların Batılılaşma konusundaki “özgün ve elitist” tavrının temelinde; Batı’ya gitmek yerine var olan tarihsel birliğin yeniden yapılandırılması, canlandırılması ve anımsatılması düşüncesi yatmaktadır. “Batı’yı bize getirme denemesi” olarak değerlendirilebilecek olan bu hareket, uygarlık tarihine farklı bir pencereden de bakılabileceğı göstermektedir.⁷⁷² Mavi Anadoluçular ile birlikte Anadolu, “Batı’nın otantik kaynağı”⁷⁷³ olarak değerlendirilmiş ve bu bağlamda dile getirilmiştir.

2.2.5. Hümanizm

Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin ortaya çıkış sebebi; erken Cumhuriyet döneminde yeni bir kimlik yaratmak, Türk milletinin yitirmiş olduğı özgüveni yeniden kazandırmak ve Türkleri insanlık tarihinde yeniden söz sahibi yapmak için gerekli olduğuna inanılan kültürel değerlerin Anadolu’da aranması gerektiğı düşüncesidir. Mavi Anadoluçulara göre İlk Çağlardan itibaren Anadolu’da ortaya çıkmış ve izleri hâlâ takip edilebilen bu değerlere sahip çıkarak öncelikle toplumsal anlamda gelişim göstermek; sonra da bunu evrensel bir boyuta taşıyarak insanlığın gelişimine katkı sağlamak mümkün olabilecektir. Onlara göre köklü, yaygın ve “ilerisi için ışık tutan bir kültür kurmak” ancak hümanizm aracılığıyla

⁷⁷¹ Işıl ÇakanHacıbrahimoğlu, *age.*, s. 71.

⁷⁷² Barış Karacasu, “Cevat Şakir Kabaağaçlı”, s. 472.

⁷⁷³ Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, s. 478.

gerçekleştirilebilir. Çünkü hümanizm, bir yandan klasik kalıpların içinde yeniyi yaşatmak, yeniyi söylemek; diğer yandan da geçmiş yaşantılar içerisinde bugünü barındırmaktadır.⁷⁷⁴

Mavi Anadoluocular, “Anadolu hümanizmi” olarak da adlandırılan yeni bir hümanizm anlayışını benimsemişlerdir. Mavi Anadoluocular göre hümanizm; insanı ve yaşamı merkeze alan Anadolu ve İyonya merkezli bir düşünce tarzı, bir tutumdur.⁷⁷⁵ Bu tutum, Nev-Yunanilik akımıyla gündeme gelen “Akdeniz havzası medeniyeti” düşüncesinin; hümanist bir anlayışla yeniden canlanmasına ve Anadolu’yu merkezine alan bir hareket olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mavi Anadoluocular, İlk Çağ’da yaşamış olan Anadolu uygarlıklarının akılcı ve bilimsel donanımını önceleyerek yeni bir söylem geliştirmek istemişlerdir. Yaptıkları çalışmaların ve ortaya koydukları düşüncelerin temelinde Türk Hümanizmi düşüncesiyle şekillenen bir kültürel gelişime duyulan gereksinim yatmaktadır. Mavi Anadoluocular, özünü yitirdiği; başkalaştığı; dönüştüğü ya da üstü örtülerek kaybolduğunu düşündükleri “Anadolulu” kimliğinin yeniden keşfedilmesi gereken bir birikim olduğunu düşünürler.⁷⁷⁶ Anadolu’da var olan kaynaklarla beslenen bir Anadolu/Türk hümanizminin gelişmesi için çaba sarf ederler. Böylece Batı uygarlığını takip ya da taklit etmek yerine, onun gibi ve hatta ondan daha ileri seviyede bir uygarlık birikimiyle hareket ederek insanlığın gelişimine katkı sağlamak amacıyla yeni bir kültürel yapılanma yolunu tercih etmişlerdir.

Mavi Anadoluocular, ulusal değerlere sahip çıkarak evrensel kültüre ulaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Cumhuriyet dönemindeki yeni bir ulus inşa etme sürecine Anadoluçuluk’tan daha farklı bir teklif sunarak katkıda bulunmak istemişlerdir. Ahmet Tüzün, Halikarnas Balıkcısı’nı; “O, sözünü etmeden, ulusalcı; kendi değerlerini yadsımadan evrenselciydi.”⁷⁷⁷ ifadeleriyle tanımlamaktadır. Mavi Anadoluocuların hepsi için de geçerli olan bu tanım, kendilerine yakıştırılan nitelermelerin aksine, onların ulusal değerler karşısında taşıdıkları hassasiyete vurgu yapmaktadır. Mavi Anadoluocular; Cumhuriyet dönemindeki kimlik arayışı sürecinde, resmî tarih tezinin yetersiz kaldığına inandıkları için, Batı’nın öne sürdüğü değerlerin karşısına Anadolu uygarlıklarının kültürel birikimini ve tarihsel mirasını çıkarmışlardır. Mavi Anadoluoculara göre Klasik Helen (Yunan) kültürünün hümanist özünün kaynağı, İyonya yani Anadolu’dur. Onların ideolojik söylemleri; Cumhuriyetin bulması ya da

⁷⁷⁴ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, 140.

⁷⁷⁵ Aydın Afacan, *age.*, s. 83.

⁷⁷⁶ Emre Yıldırım, *agt.*, s. 350.

⁷⁷⁷ Ahmet Tüzün, “Balıkçı ve Anadolu Uygarlıkları”, *Balıkçı’ya Merhaba: Halikarnas Balıkcısı Günleri*, Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 1999, s. 54-57.

ulaşması gereken ulusal kimliğin sorgulanmasına, hümanist tarih anlayışının benimsenmesine, bunların kökenlerinin araştırılmasına, kültürel mirasa sahip çıkılmasına dönüktür.⁷⁷⁸ Diğer Anadoluçuluk söylemlerinden farklı olan bu düşüncelerini, “mavi” sıfatıyla öne çıkarmışlardır.

Sabahattin Eyüboğlu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin önde gelen temsilcilerindendir ve pek çok uğraşının yanı sıra saygın bir ressam olarak da tanınmaktadır. Renklerin diline aşına olan Eyüboğlu, *Mavi ve Kara* adlı denemelerinde; insan düşüncesinde her bir renk için ayrı ayrı anlamlar ve işaretler olduğunu söyler. Denemelerine *Mavi ve Kara* adını seçerken mavileyle sanatı, karayla da parayı kastettiğini belirterek mavi renge özel ve ayırıcı bir önem atfeder. Eyüboğlu’na göre “her yaşayanın iliklerine işleyen, ölüm karasına, yüz karasına, kasvet karasına bire bir gelen renk mavidir. Karanlığı asıl yenen mavidir!” Eyüboğlu, sanatın da “mavi” olarak karanlıklarla mücadele ettiğini belirtir ve tek amaçlarının geride bir parça da olsa mavilik bırakmak olduğunu ifade eder.⁷⁷⁹

Mavi Anadoluçuların sanatı ve özgürlüğü temsil eden mavi rengi seçmeleri, Anadolu’nun deniz kıyılarına olan tutkularının; buraların tarihi ve doğal güzelliklerine duydukları hayranlığın; buralarda kurulmuş olan medeniyetlerin kültürel birikimine sahip çıkmalarının ve hümanist bir anlayışı benimsediklerinin bir göstergesidir. Onların “mavi” olarak niteledikleri yaşam tarzları, “Mavi Yolculuk” olarak adlandırılan seyahatlerin de başlamasına vesile olmuştur.

Günümüzdeki anlamıyla Mavi Yolculuk, Ege ve Akdeniz kıyılarını kapsayan bir deniz yolculuğu olarak turizm sektöründe yer edinmiştir. Oysa “Mavi Yolculuk” gezileri, anlam kaymasına uğramadan önceki hâliyle, Mavi Anadoluçuların adeta bir doğaya dönüş ritüeli olarak gerçekleştirdikleri felsefe, sanat ve edebiyat etkinliğidir. Azra Erhat, Halikarnas Balıkçısı’nın başlattığı Mavi Yolculuk gezilerini; “yurdumuzun koşulları içinde toplumumuza fayda getirecek, insanca bir eylem” olarak niteler. Erhat’a göre bu geziler, düşüncenin eyleme geçmiş hâlidir ve herhangi bir eğlenme ya da vakit geçirme türü değildir. Mavi Yolculuklar, “yaşayan bir dünya ve insan görüşünü pratiğe dökmek” gibi bir yaşam felsefesinin ürünüdür.⁷⁸⁰ Azra Erhat, Halikarnas Balıkçısı’nın “Merhaba” ile başlayan söylemlerinin;

⁷⁷⁸ Feridun Andaç, “Trajik Yazgısı Onu Yeniden Var Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1993.

⁷⁷⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 96.

⁷⁸⁰ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 180.

Anadolu'nun kıyılarını uyandırmış olduğunu, denizi ve toprağı ile koca bir bölgeyi yaşama ve bilime açtığını ifade eder. Mavi Yolculukların; bu toprakların geçmişi ve geleceğıyle tükenmeyecek bir varlık olarak gezginlere “bağışlama” amacı güttüğünü belirtir.⁷⁸¹ Erhat'a göre Mavi Yolculuk, böyle bir yaşam felsefesinin, güler yüzlü bir insancılığın dile gelmesinden başka bir şey değildir.⁷⁸² Vedat Günyol'a göre Mavi Yolculuk gezileri, hümanist bir felsefe anlayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarında yeşermiş İlk Çağ kültürlerinin mirasını özümsemiş bir avuç ilerici Türk aydınının, bu mirası Türkiyeli insanlara kısa yoldan benimsetmek amacıyla kıyılardan başlayıp içerilere doğru yaptıkları bir yolculuktur.⁷⁸³

Mavi Yolculuklar, bir grup aydın ve sanatseverin hem gündelik hayatın getirmiş olduğu sıkıntılardan uzaklaşmak hem de kültürel bir etkinlik olarak gördükleri gezileridir. Azra Erhat, modern çağın insanların doğadan koştukları için bitip tükenmeyen bir tatminsizlik ve sürekli bir özlemle boğuşmak zorunda kaldığına değinir. Bu anlamda Mavi Yolculukların; insanı içinde bulunduğu kopukluktan kurtarmaya, tatminsizliğini gidermeye yarayan bir girişim olduğunu söyler.⁷⁸⁴ Ona göre Mavi Yolculuklar, insana kendi varoluş sebebini hatırlatan ve doğa ile birlik olma duygusuna erişmesine; kendisiyle birlikte tıpkı kendisi gibi insanları “daha yakın” bulmasına; “bir sevgi ve mutluluk havası içinde insanlığın da dostluğun da ne olduğunu” anlamasına vesile olur.⁷⁸⁵

Mavi Yolculuk gezileri, bir grup aydın ve sanatseverin doğayla buluştuğı geziler olmanın ötesinde onlar için ütopyik bir anlam değeri taşımaktadır. Mavi Anadoluocular, her yıl sayısını artırdıkları bu gezileri, yeni bir yaşam alanı oluşturmak hatta yeni bir vatan algısı yaratmak için kullanmışlardır. Zira bu geziler, “Mavi Yolculara has” bir flamanın ve bayrağın geminin direğine çekilmesiyle başlar. Özel bir anlam ifade eden bu flama, açık mavi bir zemin üzerine beyaz boya ile çizilmiş bir kupa ve iki küçük amforadan oluşur. Koyu mavi veya lacivert zeminin üzerine beyaz harflerle “Merhaba” yazan bir bayrak göndere çekilir ve yolculuk başlar.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, s. 191.

⁷⁸² Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, s. 192.

⁷⁸³ Vedat Günyol, *Yaza Yaza Yaşarken (Günlükler)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1994, s. 118.

⁷⁸⁴ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 181-182.

⁷⁸⁵ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 188.

⁷⁸⁶ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 185.

Mavi Yolculukların ilki, Halikarnas Balıkçısı'nın kendi gözleriyle görmüş olduğu tüm güzellikleri çok yakın dostlarıyla da paylaşmak istemesiyle 1946'da gerçekleştirilir. Bu geziye Sabahattin Eyüboğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Necati Cumalı, Sabahattin Ali, Erol Güney, Benya Rapaport, Fuat Ömer Keskinoglu ve "Paluko" lakaplı Mustafa Esin katılmıştır.⁷⁸⁷ Halikarnas Balıkçısı'nın kızı İsmet Kabağağaçlı Noonan, bu geziye katılan kişileri; zamanın kültür hayatına büyük katkıda bulunan önemli insanlar olarak niteler. Solcu ya da komünist olmakla mimlenmelerine rağmen hepsi de insan sevgisiyle dolu, eğitimli ve vatansever kişilerdir, der.⁷⁸⁸ Bu geziye "Mavi Gezi" ya da "Mavi Yolculuk" adını veren kişi ise Sabahattin Eyüboğlu'dur.⁷⁸⁹ Mavi Yolculuk gezileri, 1957'den itibaren düzenli olarak gerçekleştirilerek kültürel, entelektüel ve edebî bir faaliyet hâline de gelir.⁷⁹⁰ Halikarnas Balıkçısı ile başlayan ve Eyüboğlu ile gelenekselleşen Mavi Yolculuklar, Azra Erhat'ın *Mavi Yolculuk/Karya'dan Pamfilya'ya* adlı kitabıyla da "edebî" bir hüviyete bürünür.⁷⁹¹ Azra Erhat, insanları bir araya getiren; onları birbirine bağlayan ve daha çok şeyi paylaşmayı öğreten Mavi Yolculukların amacının bir kültür zevki aşlamak olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Bizde izine pek rastlanmayan bir merak varsa, o da yukarıda anlatmaya çalıştığım, toprağımızda yer etmiş geçmiş uygarlıkları ve kültürleri benimseme, yaşama merakıdır. Geçmiş günümüze karıştırmayı beceremediğimiz için kültürsüz kalıyoruz. Kültürsüz kalmak ne demek? Bence şudur: gördüğümüz bir yeri yalnız bugün olduğu gibi görmek, onun gözle görünen boyutlarına tarih, arkeoloji ve filoloji bilimlerinin sağlayabileceği derinlik boyutunu katamamak, dile getiremediğimiz bir put karşısında put gibi durmak, bilgisizliğin, kültürsüzlüğün kara duvarını aşamayıp Romantiklerin övmekle bitiremedikleri geçmişi yaşama zevkine bir türlü varamamak. Birkaç dostla birlikte bizim her yıl yapmaya giriştiğimiz 'mavi yolculuklar' bu kültür zevkini tatmak içindir.⁷⁹²

Mavi Yolculuklar ile başlayan düşün, sanat ve kültür faaliyetleri; Mavi Anadoluçuluk Hareketi'ne evrilmiştir. Mavi Anadoluçular, Anadolu'yu çeşitli uygarlıkların bir arada iç içe kaynaştığı kültürel bir bütün olarak görmüşlerdir. Anadolu'nun binlerce yıllık mirasına sahip

⁷⁸⁷ İsmet Kabağağaçlı Noonan, *Halikarnas Balıkçısı'nın Kızından Anılar Akın Akın*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 253-254.

⁷⁸⁸ İsmet Kabağağaçlı Noonan, *age.*, s. 254.

⁷⁸⁹ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 173.

⁷⁹⁰ Türkan Saylan, *Anılmaya Değer Bir Kişilik*, [Gazete kupürü], İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi (Envanter no. TT.523489), (Erişim), <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44184/001523489006.pdf?sequence=1>, 12 Haziran 2017.

⁷⁹¹ İsmet Kabağağaçlı Noonan, *age.*, s. 183.

⁷⁹² Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 110.

çıkarak hümanizm düşüncesiyle birlikte şekillendirdikleri evrensel bir uygarlık anlayışını benimsemişlerdir.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin temsilcileri, öncelediği referanslar dolayısıyla köksüzlükle, geçmiş ve geleneği yok saymakla suçlanmış ve sürekli eleştirilmiş olmalarına rağmen mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir. Azra Erhat, bu konuda kendisi ve arkadaşlarıyla ilgili son hükmü tarihin vereceğini şu sözlerle ifade eder:

Bizleri ulaşılması güç, güç değilse de gereksiz bir dağın doruğunda görenler, yurdumuzu dallı budaklı geçmişle ve bugünkü bütün renkleriyle görmek ve yaşamak için yaptığımız çabaları romantik sayanlar olabilir. Bu yargılar ister doğru, ister yanlış olsun, uyandırdığı tepkiyi, bıraktığı izlenimi açıklama ya da savunma yoluyla sildiği görülmemiştir kimsenin.⁷⁹³

Mavi Anadoluçular, her karış toprağı binlerce yıllık tarihin izleriyle dolu olan Anadolu'yu, çeşitli uygarlıkların bir arada iç içe kaynaştığı kültürel bir bütün olarak görmüşlerdir. Anadolu'nun köklü geçmişini ve zengin kültür varlıklarını hümanist bir anlayışla yapıtlarında esin kaynağı olarak kullanmışlardır.

2.3. Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin Edebî Söylemi

2.3.1. Bir Anadolu Tarihi Meraklısı: Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973)

Sabahattin Eyüboğlu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin öncüleri arasında yer alan aydınlardandır. Yazarlık, çevirmenlik ve akademisyenlik yapmıştır. Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin düşünsel çerçevesini oluşturmak hususunda ve bu hareketin pratiğe dökülen uygulamalarında etkili olmuştur. Eyüboğlu, siyasete yakınlığı; toplumsal konulara olan ilgisi ve entelektüel donanımıyla Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin temsili konusunda en önde gelen isimdir.

Sabahattin Eyüboğlu, devlet aracılığıyla Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençler arasında yer almıştır. Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde filoloji, edebiyat ve estetik alanlarında eğitim almıştır. Ülkeye döndüğünde İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyeliği yapmıştır (1933-39). Ankara'da eğitim müfettişliği görevinde bulunmuş; Talim Terbiye Kurulu üyeliği yapmıştır. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünde "Kültür Tarihi" dersleri vermiştir (1943-47). 1939'da göreve başladığı Tercüme Bürosu'ndaki çalışmalarını 1947'ye kadar sürdürmüştür. Tercüme Bürosu'ndan ayrıldıktan sonra tekrar

⁷⁹³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 58.

Fransa'ya giden Eyüboğlu, kısa bir süre orada kaldıktan sonra tekrar yurda dönmüş; İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Karşılaştırmalı Türk-Fransız Edebiyatı (1950-1960), Teknik Üniversite ve Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu'nda Sanat Tarihi (1951-1958) dersleri okutmuştur.

Eyüboğlu'nun yazın faaliyetleri 1930'lardan itibaren başlamıştır. Hâkimiyet-i Millîye, Tan, Cumhuriyet, Ulus gibi gazetelerde; *Kültür Haftası*, *İnsan*, *Tercüme Mecmuası*, *Yaprak*, *Varlık*, *Yeni Ufuklar*, *Ülkü* gibi dergilerde yazıları yayınlanmıştır. Eyüboğlu, Türk edebiyatına kazandırdığı çok sayıdaki çevirilerinin yanı sıra deneme ve inceleme türündeki telif eserleriyle de saygın bir yer edinmiştir. Aynı zamanda Anadolu uygarlıklarını anlatan belgesel film çalışmaları yapmıştır.

Samih Rifat, “Dünya kültür tarihine Anadolu'dan ama en ileri, çağdaş birikimlerin, deneyimlerin süzgecinden bakabilen; yerelle evrensel arasında var olduğu savlanan ilişkiyi somut, özverili, heyecan verici biçimde kurabilmiş” ifadelerini kullanarak Eyüboğlu'nu çok yönlü bir aydın olarak tanımlar.⁷⁹⁴ Melih Cevdet Anday, Doğu uygarlığı ile Batı uygarlığı arasındaki karşıtlıklar ve benzerliklerin çözümünde; Türk ulusunun tarihsel kökenleri hakkında belli bir anlayışa varmanın yollarını Eyüboğlu'nun keşfettiğini söyler. Eyüboğlu'nun Türk dilinin kendisini bulmasının gereği ve önemi üzerinde durduğunu; Türk edebiyatının ve şiirinin uluslaşması ve evrenselleşmesi için uğraş verdiğini belirtir. Eski Türk edebiyatına ve sanatçılara yeni bir gözle bakıp, onlarda çağdaş değerler bulma eğiliminde olduğunu dile getirir. Anday'a göre bütün bunlar, Sabahattin Eyüboğlu gerçekliğini yaratan özelliklerdir.⁷⁹⁵

Kaya Akyıldız, Türk düşünce hayatında “Mavi Anadoluçuluk” olarak bilinen hareketin siyasal ve ideolojik programını en açık hâliyle ortaya koyan kişinin Sabahattin Eyüboğlu olduğunu söyler. Akyıldız'a göre Eyüboğlu, Mavi Anadoluçular için bir “cazibe merkezi”dir.⁷⁹⁶ Mahmut Şenol, Eyüboğlu'nun tarih bilincine vurgu yapar ve onun Anadolu tarihine olan ilgisine ve duyarlılığına değinir.⁷⁹⁷ Vedat Günyol'a göre Eyüboğlu, Anadolu'yu karış karış gezmiş; fotoğraflar çekip belgesel filmler hazırlamıştır. Eski uygarlıkların

⁷⁹⁴ Samih Rifat, “Mavi ve Kara-Sabahattin Eyüboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi”, *Cogito*, S. 21, 1999, s. 226.

⁷⁹⁵ Melih Cevdet Anday, “Bir Düşünür”, *Yeni Ufuklar*, XX. Cilt, S. 234, Mart 1973, s. 89.

⁷⁹⁶ Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, s. 468.

⁷⁹⁷ Mahmut Şenol, *agm.*, s. 116.

kalıntılarını saptayarak geçmişle bugün arasında köprüler kurmuş ve aydınlatıcı yorumlarla çevresindekilere ışık saçmıştır.⁷⁹⁸ Azra Erhat, Eyüboğlu'nun çalışmalarına vurgu yaparak ona “yaşam adamı” sıfatını uygun bulduğunu belirtir.⁷⁹⁹ Ümüt Akagündüz'e göre Eyüboğlu çok yönlü bir fikir adamıdır.⁸⁰⁰ Vedat Günyol, Eyüboğlu'nu “politikanın bulanık suları ortasında ak bir nilüfer gibi inanılmaz bir mucizeyle açan ama türlü anlayışsızlıklar ve ters yorumlar yüzünden vaktinden önce soldurulan” Türkiye'nin en namuslu aydınlarından biri olarak tanıtır. Günyol'a göre yazar, düşünür, eleştirmen, çevirmen, eğitimci ve aydın bir sanatkar olan Eyüboğlu'nu her yönüyle anlatan ya da ifade eden bir kelime bulmak neredeyse imkânsızdır.⁸⁰¹ Sabahattin Eyüboğlu ise kendisini “bir Anadolu tarihi meraklısı” olarak tanımlar. Görme ve düşünme gücünü hayata ve insana yönlendirdiğini; “bir projektör gibi” kendisini ve etrafını aydınlatmak için çabaladığını söyler.⁸⁰²

Eyüboğlu, Azra Erhat'ın da dile getirdiği üzere, hayata hiçbir zaman tek başına ve tek taraflı bakmamış; yaşamı ve sanatı imece usulü ele almıştır. Her zaman insanca bir hedefi öncelemiştir.⁸⁰³ Eyüboğlu, yazın ve düşün serüveninin ilk yıllarında teknik ve kuramsal bir söyleme başvurmuş fakat zamanla ortaya koyduğu düşüncelerini eyleme dönüştürmek ve bunların kolaylıkla uygulanabilmesi için çaba sarf etmiştir. Azra Erhat, Eyüboğlu'nun yazın ve düşün faaliyetlerini dört ana başlıkta değerlendirmiştir. Erhat'ın bu sınıflandırması, Eyüboğlu'nun yaşamındaki önemli ve ayırıcı kesitleri yansıtmaları bakımından önemlidir:

1. 1933'den 1939 sonuna dek uzanan İstanbul dönemi diyebileceğimiz yazıları.
2. 1940'tan 1947'ye kadar Ankara'da Tercüme Bürosu ve Köy Enstitüleri dönemi yazıları.
3. 1947'den 1952'ye kadar Paris Mektupları, Yaprak dergisinde çıkan ve Maya galerisiyle ilgili edebiyat ve sanat eleştirileri dönemi.
4. 1952'den 1973'e kadar olan düşün yazıları, bu arada kitap hâlinde çıkardığı çeviriler, incelemeler ve en önemlisi çevirdiği belgesel filmler.⁸⁰⁴

Sabahattin Eyüboğlu'nun yazın faaliyetlerinin özünü, kültür ve uygarlık ile ilgili konular oluşturmaktadır. Eyüboğlu, hümanist bir yaklaşımla Türk kültürünün Anadolu uygarlıklarının

⁷⁹⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 7.

⁷⁹⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I: Söz Sanatları Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7.

⁸⁰⁰ Ümüt Akagündüz, Seval Yılmaz Akagündüz, “Çok Yönlü Bir Fikir Adamının Geçmişe Bakışı: Sabahattin Eyüboğlu ve Tarih”, *Folklor/Edebiyat*, XVII. Cilt, S. 68, ss. 187-206, 2011.

⁸⁰¹ Vedat Günyol, “Yüreğimdiki Eyüboğlu”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.

⁸⁰² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II: Görsel Sanatlar Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 227.

⁸⁰³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 7.

⁸⁰⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 9.

bir uzantısı olduğunu savunmuş ve Anadolu'nun kültür değerlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Batı kültürünün kaynağının Anadolu'da ortaya çıkıp geliştiğini savunmuş; uygarlık tarihiyle ilgili Anadolu'yu merkeze alan bir tutum sergilemiştir. Eyüboğlu'na göre uygarlık ve kültür kavramları, “Batı” ile eş değer bir anlam taşımaktadır. Çünkü çağdaş dünyaya ve insanlığa açılmanın tek yolu, Batı kültürüne yönelmektir.⁸⁰⁵

2.3.1.1. Uygarlık ve Kültür: Batı ve Doğu

Sabahattin Eyüboğlu, çağdaş uygarlığın temsilcisinin Batılı toplumlar olduğunu kabul eder. Uygarlık ya da kültür konularını ele aldığı çalışmalarında ve söylemlerinde; öncelikle “Batı” ve “Batılılaşma” kavramları üzerinde durmanın gerekliliğine vurgu yapar. Tanzimat ile başlayan Batı'yı tanıma süreci boyunca Doğulu bir toplumda bu kavramların zihinlerdeki karşılığını bulmaya çalışır. Ona göre Doğu'nun ve Batı'nın “Batı algısı”, kelimenin ilk anlamında olduğu gibi gayet açık bir şekilde birbirinden farklıdır. Batı, eskisi ve yenisiyle; kuzeyi ve güneyiyle; dinsel, ulusal ve siyasal renkleriyle bir hayli dağınık ve katışık bir kavramdır. Buna rağmen Türk toplumu için Batı, parçalanırsa da dağılmayacak bir bütünü; belli bir yaşayış ve düşünüş biçiminin; bazen özenilen bazen de yadırganan yeni bir dünya düzeninin adıdır.⁸⁰⁶ Batı dünyası, kendi içerisinde çoğu kez birbirinden farklı yapı ve temeller üzerinde ayrılmasına rağmen, Türk toplumu tarafından tek bir bütün olarak algılanmaktadır. Bu algıda “Batı” kavramıyla dile gelen “tekil” düzen, farklı toplumlardan oluşan karmaşık bir bütüne değil, bir düşün sistemine bakışı yansıtmaktadır.

Eyüboğlu, Türkçe'de “Batı”, “Avrupa” ya da “Frenk” gibi kelimelerle de karşılık bulan uygarlık ve kültür kavramlarının; “dışla iç, tavukla yumurta misâli” birbirinden ayrılmaz olduğunu söyler.⁸⁰⁷ Uygarlık ve kültür kavramlarının birbirinden ayrı kavramlar olarak algılanmasına, yorumlanmasına ve kullanılmasına karşı çıkar. Eyüboğlu'na göre Türk aydınlarının Batı'nın hangi yönleriyle örnek alınması gerektiği konusunda yaptıkları tartışmalarda genellikle Batı'nın teknik anlamdaki üstünlüğü ve öncülüğü kabul edilip manevi değerler açısından yok sayıldığı görülmektedir. Bu tavır, uygarlık denince “maddi”, kültür denince “manevi” değerler olarak karşılık bulan yanlış bir algı oluşturmaktadır. Eyüboğlu, böyle bir ayırım yapılmasından yana değildir. Ona göre uygarlık da kültür de insanın

⁸⁰⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 38.

⁸⁰⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 74.

⁸⁰⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 276.

gelişimine katkı sağlayan ve belli temelleri olan bir süreçtir. Birbirini oluşturan ve birliktelikleriyle anlamlı hâle gelen bütüncül bir düşüncenin ürünüdürler.⁸⁰⁸

Eyüboğlu'na göre Batı, “Doğu’yu derin uykularından uyandırabilecek” ve ona kendi öz değerlerine ulaşma imkânını sunabilecek olan yegâne kültürdür. Eyüboğlu, Batı’nın Antik Yunan öncesi dönemlerini ya da Doğu’nun derin düşünce kaynaklarını inkâr etmez. Ancak tüm bu kaynakların; Batı olmadan “kuru çeşmeden farksız” olacağını söyler.⁸⁰⁹ Batı uygarlığını “dünyamızın gençliği, yeniden doğuşu, yarına açılan penceresi” olarak tanımlar ve insanlığın “değer” olarak kabul ettiği her ne varsa tamamının ancak “Avrupa kafasıyla” ortaya çıkarılabileceğini ileri sürer.⁸¹⁰ Eyüboğlu’nun Batı algısı kiliseye gitmek, farklı kılık kıyafetlere bürünmek ya da kendinden olmayanlara eziyet etmek değildir. Batı’nın bilimci, gerçekçi, halkçı, lâik, devrimci yönleridir. Gerçek Batı düşüncesi; “köhne inanışlardan sıyrılıp insan haklarından ve tabiat kanunlarından yana olmakla” ortaya çıkar.⁸¹¹ Batı, “insan düşüncesini müşahedeye” yönlendirmekle kendi var oluşunu ve bugünkü yerini elde etmiştir.⁸¹²

Eyüboğlu, Batı uygarlığının temelini ve en güçlü yanının “özgür düşünce” olduğunu söyler. Ona göre özgür düşünce, bütün yasakları yıkan; insan düşüncesini dar kalıplar içine sokan düşünceleri yok eden, kulluğun her türlüünü ortadan kaldıran bir dünya görüşüdür.⁸¹³ Özgür düşünce sayesinde insan aklını kullanmayı öğrenerek kendi varlığını gösterebilmektedir. Eyüboğlu, insana özgür düşüncenin kapılarını açmasından dolayı Batı dünyasına önem verir. Ona göre Doğu, “baskının ve kuşkunun had safhada olduğu” bir coğrafyadır ve orada özgür düşünceye yer yoktur.⁸¹⁴ Batı’yı Doğu karşısında öne çıkaran sadece özgür düşünce değildir. Batı kültürünün tabiata ve halka dönük olması; ezbercilikten kurtulmuş olması; demokrasi, sosyal adalet, bilim, akıl, sanat, sevgi ve dostluk gibi değerlere önem vermesi, onu Doğu’dan daha üst seviyelere taşımıştır. Tüm bunlar, çağdaş dünyaya ve insanlığa açılmanın tek yolunun Batı kültürü olduğunu göstermektedir. Batı’yı üstün kılan sanıldığı gibi sadece akıl

⁸⁰⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 140.

⁸⁰⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 243.

⁸¹⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 138.

⁸¹¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 276.

⁸¹² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 136.

⁸¹³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 26.

⁸¹⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 147.

ve bilim değildir. Çünkü akıl da bilim de ancak “sevgi” ile birleştiği zaman insanlık için önemli hâle gelebilir.⁸¹⁵

Sabahattin Eyüboğlu, “Emperyalizm ve Kültür”⁸¹⁶ başlıklı yazısında kültürü; “doğruluktan, insanlıktan yana olan, bu uğurda canlarını bile verebilen insanların yarattıkları değer” olarak tanımlar.⁸¹⁷ Batı kültürünü tüm insanlığın ortak bir değeri olarak kabul eder. Batı kültürü ile Batı emperyalizminin karıştırılmaması gerektiğini vurgular ve bunların birbirinden tamamen ayrı şeyler olduğunu ifade eder. Emperyalizmle mücadele edebilmek için Batı kültüründen daha etkili bir silah olamayacağını söyler:

Batı kültürü çağdaş insanlığın özlediği ve bütün eski dünya kültürlerinin emzirdiği bir kültürdür ve emperyalistlerin, para babalarının değil, bütün dünya halklarının malıdır ve de bu kültür emperyalizminin aracı olmak şöyle dursun, ona karşı savaşabilen, ezilenleri ezenlere, sömürülenleri sömürülenlere karşı yürütebilen tek kültürdür. Emperyalistler elbet bu kültürden yararlanıyor, onun insanlık için, çok kez canları pahasına ortaya koyduğu buluşları kötüye kullanıyorlar; ama ezilenlerin ezenlere karşı bu kültürden başka silahı yoktur ve bu kültür, gerçek sanatçısı, bilgini filozofuyla beşyüz yıldır, bütün dünya halklarına özgürlük, bağımsızlık öğütleri vermektedir.⁸¹⁸

Eyüboğlu, “Kültür emperyalizmi” kavramından yola çıkarak emperyalizm ve uygarlık üzerine düşüncelerini paylaşır. Ona göre Batı’nın emperyalist tutumuyla Batı kültürünü aynı çerçevede ele almak akıl ve mantık dışıdır. Böyle bir düşünceye sahip olanlar ya “öfke sarhoşu” ya da “cahilce yürütülen bir savaş taktiğinin kurbanı” kişilerdir.⁸¹⁹ Batı sömürgeciliğinin karşısında yer alarak da Batılı değerleri benimsemek mümkündür. Eyüboğlu, emperyalizm ve uygarlık arasındaki farkla ilgili en güzel örneğin; Türk milletinin Kurtuluş Savaşı’nda verildiğini söyler. Eyüboğlu’na göre Atatürk, Batı emperyalizminin karşısına yine onun kendi silahı olan Batı kültürünü kullanarak çıkmış ve zafer kazanmıştır:

Batı emperyalizmi ve Batı kültürü birbirinden o kadar ayrı gerçeklerdir ki, Mustafa Kemal yurdundan kapı dışarı ettiği emperyalist komutanlardan kültürce çok daha Batılı sayılabilir. Bizim bağımsızlık savaşımız Batı’ya karşı Batı kültüründen yararlanarak kazandığımız bir savaştır. Mustafa Kemal’in savaşı yönetirken sağa sola yolladığı bütün genelgelerde Batılı hak hukuk ilkeleri ağır basar. Mustafa Kemal, Batı emperyalizmini Batı kültürünün verileriyle suçlar, Batılı bir kafayla yener, yener yenmez de kurduğu devletin bütün pencerelerini Batı kültürüne açar.⁸²⁰

⁸¹⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 243.

⁸¹⁶ Sabahattin Eyüboğlu, “Emperyalizm ve Kültür”, *Yeni Ufuklar*, Kasım 1967, ss. 167-172.

⁸¹⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 227

⁸¹⁸ Sabahattin Eyüboğlu, “Emperyalizm ve Kültür”, s. 171.

⁸¹⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 228.

⁸²⁰ Sabahattin Eyüboğlu, “Emperyalizm ve Kültür”, s. 170.

Sabahattin Eyüboğlu, Atatürk'ün Batı'ya bakışını örneklerle izah ederek onun Batı anlayışını destekler. Eyüboğlu'na göre Atatürk, Batı kültürünün; bütün dünya halklarının ortak değerlerinin bir ürünü olduğunun bilincindedir. Ezilenlerin, kendilerini ezenlere karşı Batı kültüründen başka silahı olmadığını düşünmekle “ham hayaller peşinde koşmadığını” göstermiştir. Atatürk, İngiliz emperyalizmiyle beslenen İslamcılık ya da Alman emperyalizmiyle körüklenen Türkçülük düşüncelerinden uzak durarak Batı emperyalizminin kuklası olmamıştır.⁸²¹

Eyüboğlu, emperyalistlerin dünya halklarını yok sayarak kültürü kendi çıkarları için kullandıklarını; bu tavırlarından dolayı da en büyük kötülüğü kendi toplumlarına yapmış olduklarını söyler. Eyüboğlu'na göre emperyalizme ve emperyalistlere karşı olmak akıllıca bir davranıştır. Fakat bir kültüre ya da o kültürü yaratan topluma karşı aynı tavrı sergilemek “budalaca ve insanlık dışı” bir tutumdur. Batı emperyalizmi ve Batı kültürü arasındaki farkı iyi belirlemek gerekir. Bu düşüncesini; “İnsanlığın, hakların ve halkların dostu olan kültürü; insanlığın, hakların ve halkların düşmanı olan emperyalizmle karıştırmayalım” diyerek ifade eder.⁸²² Kültürün insanlık için yaratılan değerler bütünü olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular.

Eyüboğlu, Doğu ve Batı arasında dostluk köprüleri kurulamadığı için bunların birbirlerinden uzak olduğunu ifade eder. Bu durumun oluşmasında politikacıların sorumlu olduğunu söyler. Ona göre Doğu'da ya da Batı'da politikaya girip de insanlık için çalışan birini görmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü politikacılar, kendilerini herkesten üstün gördüklerinden dolayı insanlık adına bütün iyi, güzel ve faydalı değerlerden yoksundurlar. İki düşünce dünyası arasındaki kültürel farkları gidermek için uğraşacakları yerde bunlar arasındaki farklılıkların daha da çoğalmasına neden olmaktadır. Bu durum, politikacıların “dostluk” kavramının önem ve anlamını bilmemeleriyle ilişkilidir. Bir insanı sevmek, önemsemek ve saymakla eşdeğer olan dostluğu bilmeyen politikacı, kendi toplumunu düşünmediği gibi diğer toplumlara da yarar sağlayamaz. Çünkü dostluğun bulunmadığı bir yerde insanca değerlerin gelişmesi mümkün değildir. Hiçbir din ya da politik düzen, dostluğa dayanmadıkça insanlara mutluluk sağlayamaz. Dostluğun ne olduğunu bilmeyen politikacıların, Doğu'da ya da

⁸²¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 228-229.

⁸²² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 386-387.

Batı'da olmaları fark etmeksizin, dünyaya bir düzen getirmek yerine bütün insanları etkisi altına alan kargaşa ve karmaşaya neden olmaları kaçınılmazdır.⁸²³

Sabahattin Eyüboğlu, insan uygarlığının gelişebilmesi için Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşimin sağlanması gerektiğine inanmıştır. Çalışmalarında çoğunlukla bu iki farklı kültür arasındaki karşıtlıkların nasıl giderilebileceği üzerine yoğunlaşmıştır. Eyüboğlu, Batı'yı daima öncelikle ve Batı uygarlığının bugünkü konumuna ulaşmasını sağlayan gelişim sürecinin örnek alınması gerektiğini savunmuştur. Onun Batı'ya dönük tavrı, "Avrupa kafası" olarak tanımlanmış olduğu zihinsel dönüşümün; Türkiye'de de gerçekleşmesine hizmet etmeye yöneliktir. Batı uygarlığını oluşturan temel düşünce yapısını kavramanın sadece Anadolu halkının değil, tüm insanlığın maddi ve manevi gelişimine yardımcı olacağı fikrini benimsemiştir.

2.3.1.2. Sınırları Belirlenmiş Bir "Millet" Algısı Yerine Bütün İnsanlığı Karşılamanın "Halk":

Sabahattin Eyüboğlu, yeni kurulan devletin birliğinin ve varlığının devamlılığı için "kültür" öncelikli çalışmalar yapılması gerektiğine inanır. Eyüboğlu'na göre kültürel çalışmalar insana odaklanmak zorundadır. İnsan, kültürün yaratıcısı olduğundan dolayı bir devleti oluşturan unsurların en önemlisidir. İnsan unsuru, "halk" veya "millet" olarak da tanımlanır. Bu bağlamda Eyüboğlu'nun millet algısı dinî, ırki, coğrafi ya da tarihî tanımlamalardan öte "bilinçli bir birliktelik" esasına dayanır. Eyüboğlu, "millet" kavramı üzerine pek çok yazısında görüşlerini paylaşmıştır. Ancak "millet" yerine daha geniş ve bütüncül anlamlar taşıdığına inandığı "halk" sözcüğünün kullanılmasından yanadır. Çünkü Eyüboğlu'na göre "millet" yahut "ümme" kavramları, insanları belli kıstaslarla sınırladığı için devletin ya da kültürün oluşumu için öncelikli olan birlik ve bütünlük düşüncesinin oluşumuna engel olmaktadır. Devleti oluşturan insanlar arasında birlik sağlamanın ötesinde onları birbirinden ayırmaktadır. Oysa "halk", anlam olarak bütün insanlığı kucakladığından ortaklık, birliktelik ve bütünlük sağlayabilmek için daha yerinde bir sözcüktür. Dolayısıyla Eyüboğlu'nun düşüncelerinde "halk" kavramı, geniş bir yer tutmaktadır. Onun "halk" algısını daha iyi anlayabilmek için "millet" kavramını nasıl değerlendirdiğine bakılmalıdır.

Kültürün kim ya da kimler tarafından şekillendirileceği meselesi, Eyüboğlu'nun üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. Eyüboğlu'na göre "özgür düşünce", insanın ve dolayısıyla

⁸²³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 63-64.

toplumun var oluşu için en önemli unsurdur. Özgür düşünce, aynı zamanda bağımsız olabilmenin de ön koşuludur. Bağımsızlık ile var oluşu eş değer tutan Eyüboğlu, bu konuda Batı dünyasını örnek alır. Çünkü ona göre Doğu’da özgür düşünce olmadığı için bağımsız millet de yoktur.⁸²⁴ Oysa bağımsızlık, düşüncenin gelişebilmesi; insanın ve toplumun daha ileri düzeylere erişebilmesi için bir gerekliliktir. Bu nedenle millet olabilmenin ilk koşulu, önce bireysel sonra da toplumsal anlamda bağımsız düşünebilme yetisine sahip olmaktır.

Eyüboğlu, kan ve soy bağının millet olma bilinci üzerinde etkisi olmadığına inanır. Millet olma bilinciyle tarih bilinci arasındaki sıkı ilişki üzerinde durur ve millî bilincin tarih bilinci ile uyandığını belirtir. Tarih bilincine sahip olmayan toplulukların millet olamayacağını söyler. Ona göre millet, tarihleri müşterek insanların birliğidir. Bu birlik ise insanların geçmiş yaşantılarından edinmiş oldukları deneyimlerle örülmüştür. Tarihî bağlarını bilmeyen, kendi tarihini tanımayan bir millet, “hatırasız ve hafızasız bir ruh kadar anlamsız ve boştur.”⁸²⁵ Eğer tarihî bağlar, sıkı ve kuvvetli bir şekilde idrak edilirse ne uzak coğrafyalara ne de uzak zamanlara ihtiyaç vardır. Bunun aksini düşünenler ise ancak tarihî bilinçten yoksun olan kişilerdir.

Eyüboğlu’nun millet algısı, onun Turancılık düşüncesine karşı tavrını açık bir şekilde ortaya çıkarır. Eyüboğlu, Rusya’dan gelerek Turancılık ideolojisinin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasına öncülük eden aydınların; “Anadolu için yürekleri çarpan ve çırpınan insanlardan daha soylu” kabul edilmelerini reddeder. Sadece kan ya da kafatası ölçümü ile belirlenebilecek olan millet düşüncesi, Eyüboğlu’na göre tarihî bir anlam ifade etmediği gibi gerçekçi bir yaklaşım da değildir. Eyüboğlu, Turancılık fikrinin önde gelen temsilcileri olan bu aydınların; kendi vatanlarının ve yurttaşlarının kaderini paylaşmayıp ülkelerini terk ederek Anadolu’yu kurtarmaya gelmelerini hatta Anadolu’nun gerçek sahiplerini “vatan haini” ilan etmelerini kabul etmez.⁸²⁶

Eyüboğlu’na göre millet ve ırk kavramları bir arada düşünülemez. Millet, geçmiş yaşantıların bileşkesi olan kültürel değerleri ortaya çıkaran bir kavramdır. Bu nedenle Türklerin millî bilinci, Anadolu’nun anayurt olarak kabul görmesiyle oluşmaya başlamıştır. Yeni devlet, Anadolu’yu yurt olarak benimserken millet de Anadolu’nun bütün geçmişinin

⁸²⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 27-28.

⁸²⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 132.

⁸²⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 199-200.

özümsemesiyle şekillenecektir. Yeni devlet, din ve ırk yerine yurt ve dil kavramları üstüne kurulacak; böylece daha köklü ve kalıcı bir zemine yaslanacaktır.⁸²⁷

Eyüboğlu, “millet” kavramının yeni ortaya çıkmış bir kavram olduğunu vurgular. Türk milletinin tarihi üzerine ortaya atılan fikirlerin ise muğlak olduğunu söyler. Türklerin “millet olma” süreci, henüz tam olarak araştırılıp ortaya çıkarılmadığından bu konuda fikir karmaşası yaşandığından söz eder. Eyüboğlu’na göre geçmiş ile sınırları belirlenmeye çalışılan millet düşüncesi, karmaşık ve keyfi, hatta hissî söylemlerdir. Hâl böyle olduğundan birden fazla “millet” tanımının ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Eyüboğlu, Türk tarihini Orta Asya steplerine, Arap çöllerine, Viyana kapılarına ya da Turan ülkesi gibi ütöpik mekânlara dayandıran ve bu minvalde şekillendirilen millet algısına karşıdır. Ona göre Türk milletinin geçmişi, uzak coğrafyalar yerine kendi toprakları içinde yani Anadolu’da aranmalıdır.⁸²⁸

Sabahattin Eyüboğlu’na göre Türk milleti, Kurtuluş Savaşı ile birlikte kendisine nasıl bir geçmiş ve gelecek tasarladığını ortaya koymuştur. Türk milleti, Atatürk’ün önderliğinde “sınırlarını kanıyla çizdiği topraklar içinde; kendi gücüyle ve her tekine, hangi ırk ve dinden olursa olsun aynı hakları vererek” yaşamayı seçmiştir.⁸²⁹ Atatürk dini, dili, ırkı bir olmasa da aynı coğrafyada aynı kadere ortak olan; aynı ülküyü hedef edinen insanların yani Anadolu’nun yoğurduğu ve bir araya getirdiği Anadolu halkının atasıdır. Bu nedenle Atatürk, iddia edildiği gibi “Türklerin atası” değil, Türk ulusunun atasıdır. Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde hor görülen; ezelden beri ezilmiş insanların; çoğu köylü olan Anadolu halkının atasıdır.⁸³⁰ Eyüboğlu’nun bu düşünceleri, onun ırk birliğine dayalı milliyetçilik anlayışına karşı olan tutumunu yansıtmaktadır.

Eyüboğlu’na göre millet olmanın temelinde “dünyayı tanıma”, “kendimizi tanıma” ve “kendi dilimizle yazma” olmak üzere üç ana unsur bulunmaktadır. Türk milleti, kapalı ve içe dönük yaşantısından kurtularak dünyayı tanımaya Tanzimat ile birlikte başlamıştır. Türk milletinin Batı’ya kendi varlığını; kendine ise Batı uygarlığını adeta “zorla” kabul ettirmeye uğraştığı “dünyayı tanıma” süreci, hâlâ devam etmektedir.⁸³¹ Dünyayı tanımak ile başlayan “kendimizi tanıma” süreci ise iyi kötü, eski yeni, güzel çirkin her ne varsa hepsini bir bütün hâlinde

⁸²⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 200.

⁸²⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 129.

⁸²⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 129.

⁸³⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 15-16.

⁸³¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 220.

'bizim' kabul etmekle mümkün olabilecektir. Tıpkı kadınların "yüzünden atılan peçe" gibi gerçeklerin üzerini örten karanlık açılınca "kendimizi tanıma" süreci başlar. Çünkü insanoğlu bir şeyin varlığını kabul ettikten sonra onu tanıma çabasına girer.⁸³²

Eyüboğlu'nun üzerinde en çok durduğu mesele, "Kendi dilimizle yazma" sürecidir. Eyüboğlu'na göre anadil bilinci, halkın yani çoğunluğun dilini benimseyen; bu dili geliştirmekle uğraşan edebiyatçıların elinde hak ettiği değere sahip olmaya başlamıştır. Çoğunluğun dili ile kendini anlatan bilgi, bereketli bilgidir. Çoğunluğa ulaşan edebiyat yaratıcıdır. Eyüboğlu, yalnızca birkaç seçkinin tekelinde olan Divan şiirinin devamlılığının olmamasını, çoğunluğa yani halka ulaşamamasına bağlar. Zira kendi dilinde yazmak, eski yeni; güzel çirkin ya da iyi kötü meselesi değildir. Yeniden dirilişin, toptan şahlanışın ve birlik olmanın en temel ve en gerekli boyutunun bir yansımasıdır. Bu yüzden millet olma bilincine erişebilmek için dil, her şeyden önce ve her şeye rağmen önemli ve lüzumludur.⁸³³

Eyüboğlu, millet olma bilincinin toplumsal ya da siyasal birlikteliktelikten ziyade kültürel birlik sağlandığı takdirde yerleşebileceğini düşünmüştür. Bu kültürel birliği oluşturabilmek için de insanları ırk ve din başta olmak üzere bir takım sınırlar içine almaktan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre "halk" kavramı, ümmet ve millet kavramlarından daha birleştiricidir. Coğrafi, tarihî, siyasi, toplumsal, dinî ya da ırkî temellerden uzaktır. İnsanları etnik köken, inanç ya da yaşam biçimi bakımından herhangi bir ayrıma tabii tutmaz. Bu nedenlerden dolayı halk kavramı, sadece ülkedeki yurttaşlar için kullanılan bir ifade değildir. Sınırları aşarak tüm insanlık için kullanılabilir nitelikte bir kavramdır.⁸³⁴

Eyüboğlu'na göre milliyetçilik, halkçılık demektir. Millet ve halk kavramları arasında ayırım yapanlar veya her iki kavramın da birbirinden farklı olduğunu söyleyenler çıksa dahi bu iki kavramı birbirinden ayırmanın hem Türkiye hem de insanlık için çıkar yol olmadığını ifade eder. Eyüboğlu'na göre milliyetini Türkiye'den ayrı düşünen, başka ana yurtlar, başka türlü yurttaşlar hayal edenler, kendilerine de milletlerine de en büyük kötülüğü yapan kimselerdir.⁸³⁵

Eyüboğlu, halk kavramını "sınırların ötesinde" bir kavram olarak dile getirmiş olsa da onun düşüncelerinin özünde; henüz tam keşfedilmemiş, üstündeki örtü kaldırılmamış bir toprağa

⁸³² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 221.

⁸³³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 222.

⁸³⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 30.

⁸³⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 17.

bağlı milliyetçilik algısı yatmaktadır. Eyüboğlu'nun düşüncelerine ve söylemlerine yansıdığı şekliyle “Türk halkı”, “Türkiye halkı” ya da “Anadolu halkı”dır. Eyüboğlu'nun “halk” anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde yeni bir millet oluşturmak düşüncesiyle ortaya çıkan sorunsala da bir çözüm özelliği taşır. Çünkü Anadolu, geçmiş yüzyıllar boyunca birbirinden farklı nitelikler taşıyan insanların beraberce yaşadıkları bir coğrafyadır. Halk kavramı, “kültürel bağlarla bir araya gelen yurttaşlar” olarak karşılık bulduğundan Cumhuriyet dönemi kültür politikalarıyla da örtüşmektedir. Bu kavram yeni devletin siyasi, toplumsal ve kültürel bütünlüğünü sağlamak; ülkeyi ileri uygarlıklar seviyesine çıkarmak ve ihtiyaç duyulan birlikteliği oluşturacak özellikler taşımaktadır.

Eyüboğlu'na göre Batı'nın Doğu'dan daha ileri olmasının sebebi, Batı'nın halkla bütünleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Batı uygarlığı, halkın bilim ve sanata sahip çıkması; saray ve kilisenin karşısında durarak kendi sesini, kendi dilini ve kendi hür iradesini yüceltmesiyle ortaya çıkmıştır. Saray ve kilisenin tahakkümüne rağmen bütün kalıplaşmış düşünceleri ortadan kaldıran; “her ikisine de halkça konuşmayı öğreten” halktır.⁸³⁶ Batı uygarlığının başlangıcı kabul edilen Rönesans, Antik dünyanın yeniden doğuşu değil, “halkın uyanışı” demektir. Rönesans'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan klasik eserlerin; halkın dilini kültüre dönüştürmeleri ve “Hakkın sesiyle halkın sesini birleştirmeleri büyük bir iştir.”⁸³⁷

Batı'nın gerçek aydınları, her geçen gün daha büyük kitlelere ulaşan; sarayların ya da kiliselerin katı ve sert tutumundan sıyrılan; halkın dilini kullanan “halk adamları” veya “halktan yana” olan kişilerdir. Batı'nın uygarlık tarihi, bu aydınlar aracılığıyla gittikçe daha da aydınlanan halk yığınlarının tarihidir.⁸³⁸ Eyüboğlu, Batı'nın önde gelen aydın ve sanatçıların başarısını; onların “tabiata ve halka” yönelmelerine bağlar. Çünkü ona göre halktan uzaklaşmak, tabiattan uzaklaşmakla eşdeğerdir.⁸³⁹

Eyüboğlu, halkı sömüren ya da onu küçümseyen; her nerede olursa olsun eski düzenin savunuculuğunu yapan aydınlardan ve politikacılardan rahatsızdır. Böyle insanların; bütün yüzüzlükleri ya da ikiyüzlükleriyle devlet kademelerindeki yerlerini korumak dışında başka bir amaç taşımadıklarını söyler. Eyüboğlu'na göre kendi belirledikleri şekilde halkın yaşam sürmesini isteyen bu kişiler, tavırlarında ve sözlerinde gerçek niyetlerini

⁸³⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 31.

⁸³⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 46.

⁸³⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 166.

⁸³⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 23.

göstermektedirler.⁸⁴⁰ Halkı hor gören insanların, ne kadar âlim olurlarsa olsunlar, halka herhangi bir yararı dokunamaz. Oysa Batı'yı örnek aldıklarını savunan aydın ve politikacılar, Batı uygarlığının en belirgin özelliğinin “halk sevgisi” ve “halka duyulan saygı” olduğunu unutmamalıdır. Halktan uzaklaşan bir aydının ya da yöneticinin insan düşüncesini yüceltip ilerletebilmesi mümkün değildir. Batı, halka dönük tavrıyla varlığını ve devamlılığını sağlarken Doğu, “halktan uzaklaştığı, halkı hor gördüğü ölçüde yaşama gücünü yitirmiştir.”⁸⁴¹ Doğu'nun karanlıklardan sıyrılıp yeniden aydınlığa kavuşabilmesi için aydın ve yöneticilerin halka yaklaşması, halkın yararına çalışması gereklidir. Gerçek aydın, yönetici, sanatkâr ya da filozof, halkı önceleyip onun ilerlemesi için çalışan kişidir. Eyüboğlu, halktan uzak duran aydın ve yöneticilerin Türkiye’de de bulunduğunu üzülen kabul eder. Bu insanların “Cumhuriyet”, “demokrasi”, “halk” gibi kavramları kullanmalarının sadece söylemlerden ibaret kaldığını belirtir. Halkın yeni Türkiye'nin “bel kemiği” olduğunu; Cumhuriyetin geleceğini teminata almak için halka ulaşılması gerektiğini söyler.⁸⁴²

Eyüboğlu'na göre Türk halkı henüz kendi hakkını ve hukukunu arayacak konuma ulaşamamıştır. Millet ve toprağın “kahrını çeken” halk, devletin neredeyse hiçbir imkânından yararlanmamaktadır. Aydın ve sorumluluk sahibi yöneticilerin halkın haklarını gözetmesi gerekmektedir. Ancak halk için mücadele edenler, ağır eleştirilere maruz kalmakta; halk, adalet, cumhuriyet ve demokrasi gibi kavramları benimseyenler, “komünist” olarak ilan edilmektedir. Halkın yararına çalışan gerçek aydın ve sanatkârlar, baskı altına alınmakta; mahkemelerde yargılanmaktadırlar. Eyüboğlu, halk için çalıştığına inandığı kişilerin gördükleri kötü muameleye sessiz kalmamış; yazılarında sık sık onlara yapılan haksızlıkları eleştirmiştir.

Eyüboğlu, “halkçı” olmak yerine; “halk gibi” olmak gerektiğini ifade eder. Kendilerini “halkçı” olarak tanımlayan aydınları eleştirerek onların halkı ötekileştirdiğini, halkı kendilerinden ayrı bir dünyada yaşayan insanlar şeklinde gördüklerini söyler. Eyüboğlu'na göre halkı sadece “kalabalık” olarak görmek büyük bir yanılıdır. Türk aydını, “halka inmek” düşüncesini bırakıp halk için çalışmalıdır. Böylece hem halka hem de kendilerine fayda

⁸⁴⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 40.

⁸⁴¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 18.

⁸⁴² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 124.

sağlamış olurlar. Çünkü halk, kendisi için çalışan kişileri ciddiye alır ve onların fikirlerini benimser.⁸⁴³

Eyüboğlu, Anadolu halkının ırkçı ya da kökten dinci olmadığı görüşündedir. Ona göre şayet ırkçılık ya da dincilik Anadolu'da kendine yer bulabilmiş olsaydı binlerce yıldır iç içe yaşayan farklı inanç ve uyruklara sahip toplulukların varlığını sürdürebilmesi mümkün olamazdı. Anadolu halkı, daima kendi başına kardeşçe yaşamasını bilmiş ve çoğu zaman bu birlikteliği korumuştur.⁸⁴⁴ Anadolu halkı, sanılanın aksine bağınaz değil, yeniliklere ve gelişmeye açıktır. Bugün toplumsal anlamda geride kalmışlığın nedeni din, devlet ya da halk değildir. Bu durumun asıl nedeni, halktan yanaymış gibi görünmesine rağmen halka kötülük getiren aydınlar ve softalardır.⁸⁴⁵ Anadolu halkı aydınlar, bürokratlar ve softaların yanı sıra binlerce yıldır peygamberlerin, kralların, padişahların ve zorba devlet adamlarının altında ezilmiş ve sömürülmüştür. Böylesi bir baskı altındaki halkın düşünmek, sevmek veya konuşmak gibi bir şansı olmamıştır. Halkı içinde bulunduğu bu durmdan kurtaracak olan, yine halkın kendisidir. Eyüboğlu, halkın iyiyi kötüyü; doğruyla yanlış ayırt ederek her şeyi yoluna koyacağına olan inancını şu sözlerle ifade eder:

Ey Halk Ana, önünde sonunda sensin her şeyi yoluna koyacak olan: Sen, hor görülen, sömürülen, kandırılan, ezilen, çiğnenen, ama can düşmanlarını bile ak sütün, sağduyun, hoşgörünle besleyen, şımartan, başına bela eden; sen, ısırganı ve buğdayı aynı cömertlikle yeşerten bereketli toprak, sana düşecek önünde sonunda akla kararı seçmek, kurda kurt, kuzuya kuzu demek.⁸⁴⁶

Eyüboğlu, Kurtuluş Savaşı'nı "halkın ve hakkın" zaferi olarak görür. Eyüboğlu'na göre Atatürk, halka yeniden güç veren, ona güven kazandıran; birlikte olmayı öğreten önderdir. Zira halk, yaşadığı kötü günlerden; razı olmak zorunda bırakıldığı düşman işgalinden Atatürk sayesinde kurtulmuştur. Anadolu halkı, sahip olduklarıyla yaşamını devam ettirmek istediğini, Kurtuluş Savaşı'nda göstermiştir. Bu yönüyle bütün dünyada sömürgeci devletlere karşı zafer kazanan tek halk olma özelliğine sahiptir.⁸⁴⁷ Anadolu halkı, bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından Atatürk'ün; "Yurtta barış, dünyada barış!" düşüncesiyle ortaya koyduğu siyaset sayesinde, onlarca yıldır ihtiyacı olan huzura ve güvene yeniden

⁸⁴³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 14.

⁸⁴⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 107.

⁸⁴⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, 11.

⁸⁴⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 44-45.

⁸⁴⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 47.

kavuşmuştur.⁸⁴⁸ Atatürk, Anadolu’da yaşayan bütün insanlara, geçmişleri ve kimlikleri her ne olursa olsun, ayırım gözetmeden yaklaşmıştır. Böylelikle tüm halkların birlikteliğini sağlamış; devletin devamlılığını ve geleceğini güvence altına almıştır.

Eyüboğlu, Atatürk’ün ülkede yaşayan insanların çoğunluğu karşılayan “Türk” adını, hiçbir ayırım gütmeyen herkes için kullandığını söyler. Atatürk’ün yaptığı devrimleri halk için gerçekleştirdiğini savunur. Kendisini sevmeyenler tarafından, “tepeden inme” bir lider olarak yansıtılmaya çalışılmasını ise eleştirir. Atatürk’e ve devrimlerine karşı çıkanları; “halkın yararından çok kendi çıkarını düşünen” kişiler olarak nitelendirir.⁸⁴⁹ Eyüboğlu’na göre Atatürk, hiçbir zaman halka karşı baskı uygulayan bir lider olmamıştır. Aksine halkın karşısında olanlara, halka eziyet edenlerle mücadele etmiştir.

Eyüboğlu, “Halk öncüsü” olarak nitelediği Atatürk’ün; devrimleri yaparken bir anda yeni bir düzen kurulamayacağını çok iyi bildiğini ifade eder. Bu yüzden temellerini attığı yeni toplum düzenini korumak ve onun devamlılığını sağlamak adına Halk Partisini kurmuştur. Halkevleri ile gençlere devrimleri koruma ödevini vermiştir. Atatürk’ün vatan anlayışı, ham bir hayalden ibaret olan dünya ötesi bir cennet değil; gerçek, geçerli ve adım adım kazanılmış bir ülke; bir dünya köşesidir.⁸⁵⁰ Halk ise bu dünya köşesini vatan yapan en temel unsurdur. Eyüboğlu, Atatürk ilkelerinden en önemlisinin “halkçılık” olduğunu düşünür.⁸⁵¹ “Halkçılık”ın Atatürk’ün dil, tarih, coğrafya, kültür, sanat ve bilim alanındaki düşüncelerinin bir yekûnu olduğunu söyler. Eyüboğlu’na göre devrimlerin kilit noktasını halkçılık ilkesinde aramak gerekir. Zira halk, ülkeyi ve dünyayı barışa ve mutluluğa ulaştıracak olan “büyülü anahtarın adı”dır.⁸⁵²

2.3.1.3. Sanat

Eyüboğlu’na göre sanat, “insanın yaşamına güzellik ve anlam katan, günlerini birer boş zaman kırıntısı olmaktan çıkararak; çok kez bir türkü, bir oyalı mendil, bir güzel söz şiirli bir coşku”dur.⁸⁵³ İnsanların kaderini değiştirme, daha aydın kafalar ve yürekler yaratma, dünyayı saran karanlığı yenme çabasıdır.⁸⁵⁴ İnsanlığın manevi gelişim evriminde sanat, en temel

⁸⁴⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 16-18.

⁸⁴⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 35-36.

⁸⁵⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 37.

⁸⁵¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 47.

⁸⁵² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 49.

⁸⁵³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 160.

⁸⁵⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 390.

değerlerden biri olarak öncelikli bir yere sahiptir. Eyüboğlu'nun sanata dair düşünceleri, aynı zamanda sanatçıya ve aydına dönük nitelermeleri de beraberinde getirir. Sanata ve sanatçıya özgü olarak yaptığı değerlendirmeler, aydınlar için de geçerlidir. Ona göre sanatçı ve aydın birbirinden ayrı düşünülemez. Eyüboğlu'na göre kendini bilmek, dünyayı tanımak ve bildiklerini cömertçe yaymak sanatçılarda ve aydınlarda bulunması gereken en temel değerlerdir.

Eyüboğlu'nun nazarında aydın kişi, yaptığı işin ehli olan; memleket ve dünya gerçeklerini bilen; yaşananlar karşısında belli bir davranış ve tavır sergileyen kişidir. Eyüboğlu'na göre, aydın kişiden beklenen ilk ve en önemli özellik, düşünce ve dil arasındaki ilişkiye sıkı sıkıya bağlı olmaktır.⁸⁵⁵ Bunun yolu, halkın konuştuğu dil ile bilim, felsefe ve edebiyatın dilini birleştirmekten geçer. Konuşma diliyle yazma dili arasında birliktelik kurulursa dil ve düşünce arasındaki sınır da ortadan kalkmış olur.⁸⁵⁶ Eyüboğlu, aydın ve halk arasındaki uzaklığın ortak bir dil kullanılmasıyla giderilebileceğine inanır. Çünkü dil, gerçek anlamda toplumsal bir bilinçlenme sağlayabilmek için en önemli araçtır. Bu bilinçlenme ise “Batılı zihniyetin” yerleştirilmesiyle mümkün olabilir.

Eyüboğlu, “Batılı zihniyet” ile şekillenmiş bir sanat anlayışının benimsenmesi gerektiği görüşündedir. Türk milletinin kendi sanat değerlerinin “Batılı bir yorumla” nasıl ileri bir aşamaya taşınabileceğini anlatmak ve göstermek çabası içerisindedir. Ona göre Batı'nın en geçerli sanat yapıtları, Doğu'daki değerleri anlamak ve benimsemekle oluşmuştur.⁸⁵⁷ Batılılar, körü körüne hayranlık beslemek ya da taklitçilik yapmak yerine Doğu'dan aldıkları birikimle kendi öz değerlerini ortaya çıkaran sanat eserleri oluşturmuşlardır. Batı'nın tüm yazın, düşün ve sanat faaliyetlerinde bunu görebilmek mümkündür. Eyüboğlu, Batılıların sanat anlayışının örnek alınması gerektiğini savunur. Çağdaş ve evrensel anlamda bir sanat eseri ortaya çıkarmak için öncelikle “Avrupa kafası” diye adlandırdığı zihinsel gelişim aşamasının oluşturulması gerektiğini belirtir.

Sanata başvurmadan açıklanabilecek hiçbir insani tavır ya da davranış yoktur. Çünkü insan ya da insanlık söz konusu olunca sanat öncelikli ve en tabii başvuru kaynağıdır. İnsanın varoluşu ile sanatın ortaya çıkışı eş zamanlı bir gelişim gösterir. Eyüboğlu'na göre “cenaze

⁸⁵⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 99-100.

⁸⁵⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 89.

⁸⁵⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 8.

törenlerindeki ritüellerden halk danslarına, resimden mimari ve heykele; oyalı mendillerden nakışlara, kilimlere dokunan desenlere; türküden şiire; romandan öyküye; dile, ele ve gönüle yansıyan her tür insani duygu ve davranış” sanattır.⁸⁵⁸ Eyüboğlu'nun dünyasında sanat, sadece dile gelen duyguların aktarımı değildir. İnsanın kendi zihinsel, düşünsel ve duygusal faaliyetlerinin yine kendisi tarafından başka insanlar için şekillendirilerek aktarılmasıdır.

Eyüboğlu, sanatı mavi renk ile niteler. Çünkü ona göre sanat, tamamıyla güzel, doğru ve iyi olarak nitelendirilebilecek erdemlere karşılık gelen değerler bütünüdür. Sanatın rengi “mavi”; sonsuz, huzurlu ve aydınlık geleceğin sembolüdür. Karanlığı asıl yenen güneş değil, mavidir. En güzel gecelerin rengi mavidir. Güneş çekilip gittikten sonra dahi mavi, sabahlara kadar karanlıkla mücadele eder. Bütün insanlar için sonsuz umudun ve güneşli günlerin habercisidir. Mavi; “her yaşayanın iliklerine işleyen ölüm karasına, yüz karasına, kasvet karasına bire bir gelen” renktir.⁸⁵⁹

Eyüboğlu, sanat eserini “şahsiyetin ifadesi” olarak değerlendirir. Kâinatı gezdikten sonra kendisine dönmeyen, başkalarına hayran kalan kişilerin şahsiyetinin olamayacağını; bu kişilerin meydana getirdiği eserin de sanat eseri olmayacağını söyler.⁸⁶⁰ Ona göre sanat, durmadan gelişen ve gelişmesi gereken varlığıyla tüm ölçüleri aşabilen; “hiçbir küçük hesapla ilişkilendirilemeyecek kadar büyük ama asla ortak kabul etmeyecek kadar kıskanç bir sevgilidir.”⁸⁶¹ Dolayısıyla sanatı kendi özünden ayrı tutup parayla, ideolojiyle, siyasetle ilişkilendirmek mümkün değildir. Çünkü sanat kendi özgür sesi ile gerçek kimliğini bulup sesini duyurabilmekte ve sadece bu yönüyle bile devirden devire, toplumdaki topluma, insandan insana her çağda, her zihniyette ve her gönülde yaşamayı başarabilmektedir.⁸⁶²

Eyüboğlu, sanatın zamanın ötesine ulaşabilmesi için onun nerede ve nasıl ortaya çıktığının bilinmesi gerektiğini düşünür. Ona göre sanat, tohumları nerden gelirse gelsin, ancak belli bir toprağın uygun koşulları sağlamasıyla gerçekten yaratıcı olabilir.⁸⁶³ Sanat asıl gücünü, köklerinden yani geçmişinden alır. Gerçek sanat eseri, geçmişten aldıklarıyla tazelenir ve gelişir. Böylelikle geleceğe uzanır. Ancak yeni nitelikler barındırmayan geçmiş, “yaratıcı bir

⁸⁵⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 160.

⁸⁵⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 96.

⁸⁶⁰ Ahmet Fikret Kılıç, *Sabahattin Eyüboğlu ve Türk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 153.

⁸⁶¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 97-98.

⁸⁶² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 134.

⁸⁶³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 129.

mucize için” yeterli değildir.⁸⁶⁴ Geçmiş; yaşayarak, değişerek ve yenilenerek sanatın oluşumuna katkı sağlamalıdır. Sanatta tam anlamıyla bir yenilikten söz etmek mümkün değildir. Sanatın yeniliği ancak bir değişim veya dönüşümden ibaret olabilir. Hiçbir sanatçı, önceden var olmayan herhangi bir güzelliği de dile getirmez.

Doğada var olan hiçbir şey kaybolmaz; değişim ve yenileşmeye maruz kalarak devam eder. Sanat eserleri de bir yandan kendi geçmişine, öte yandan başka sanatlara bağlanarak yenilik gösterir. Bu bağ, hem kendi özüne doğru giden “derinlemesine” hem de başka sanat dallarıyla ilişki hâlinde olarak “genişlemesine” bir yayılım gösterir. Sanattaki yeninin keşfi, bu derinlik ve genişlikten ibarettir.⁸⁶⁵ Yeni olarak ortaya sürülen sanat eseri, var olanın farklı kılığa bürünerek yeni bileşimler oluşturmasından başka bir şey değildir. Bu yüzden sanatta hep tartışma konusu olmuş eski veya yeni, modern ya da geleneksel gibi ayrımlar yapmak manasızdır. Çünkü eskiyi yıkmakla işe koyulan yeni, özünde yeni bir anlam ya da biçime bürünerek eskinin yaşatılmasıdır. Sürekli bir kör döğüş hâlinde olan sanatçılar, eski ve yeni gibi kavramlar etrafında devam eden tartışmalardan sıyrılarak sanatı bir an önce insanlık adına anlamlı ve faydalı bir hâle getirmek için çabaya girişmelidirler.

Eyüboğlu, sanatın özgün olmasını savunur. Sanatla ilgili yazılarında bu konudaki görüşlerini paylaşır. Eyüboğlu’nun sanatın özgünlüğünün önemi hususunda; Dadaizm akımının öncülerinden olan Fransız yazar, şair ve eleştirmen Philippe Soupault’nun *Yaprak* dergisinde yayınlanan şiirler için yapmış olduğu eleştiriyi örnek gösterir. Soupault’nun eleştirilerini, hem Türk şiiri hem de Türk sanatı açısından gurur verici ifadeler olarak niteler. Zira Soupault, “şiiriniz Avrupalı olduğu kadar yerli ve millî; Avrupalı olduğu hâlde Avrupa şiirinin taklidi değil.” diyerek ortaya konan eserlerin özgünlüğünü dile getirmiştir.⁸⁶⁶ Bu olumlu eleştiri, Türk şiirinin ve sanatının; kendi toprağının sesiyle, eskiyle yeninin harmanlanmış hâliyle “özgün” varlığını kanıtlamış olduğunun bir ispatıdır.

Eyüboğlu, sanatçının ortaya koyduğu eserlerin; “gerçek sevgi”nin bir yansıması olduğunu söyler. Çünkü ona göre sevgisiz bir yaşamdan ve sanattan bahsetmek mümkün değildir. Sanat ve sevgi arasında özel ve anlamlı bir ilişki vardır. Eyüboğlu’na göre “sanat en ilkel toplumdan en gelişmişine kadar her yerde, en bereketli sevgi kaynaklarından biridir.”⁸⁶⁷ Fakat yine de

⁸⁶⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 136.

⁸⁶⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 142.

⁸⁶⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 237.

⁸⁶⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 76.

sanatın yapıcı ve yıkıcı olmak üzere iki yönlü olduğunun unutulmaması gerektiğini vurgular. Sanatın iyisini “aydınlık”, kötüsünü ise “uğursuz, ezici bir karanlık, bir baş belâsı” olarak tanımlar. Eyüboğlu, genellikle sanatın insana neler kattığı üzerinde durur. Sanatın kaybettirdiklerinin pek dile getirilmediğini söyleyerek sanat eserleri arasında bir ayırım yapar. Umudu, ışığı ve aydınlığı getiren sanatın yanı sıra insanın sağduyusunu ve zevkini körelten başka bir sanatın da olduğunu belirtir. Bu sanat, “duyguların ve düşüncelerin kısır kalmasına neden olan, aydınlığı karartıp umudu tüketen, yönünü kör karanlığa ve kötülüğe çeviren, yaratıcı gücü kurutan; atom gücü gibi yıkıcı” olabilecek; göz ardı edilmemesi gereken bir sanattır.⁸⁶⁸ Bu yüzden gerçek sanatçılara büyük iş düştüğünü belirten Eyüboğlu, sanatın insanı yüceltmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre gerçek sanat, tüm olumsuzluklara rağmen “insanların kaderini değiştirme, daha aydın kafalar ve yürekler yaratma, dünyamızı saran karanlığı yenme çabasıdır.”⁸⁶⁹

Eyüboğlu’na göre sanat ve bilim arasında doğru orantılı bir etkileşim söz konusudur. Farklı yöntemlere başvursalar da her ikisi de özünde insanoğlunun dünyasını aydınlatmak için mücadele eder. Sanat da bilim de herhangi bir fayda ya da çıkar amacı gütmeyen iyiye, güzele ve faydalıya dönük olmalıdır. Fakat özü gereği sanat, insana daha iyi bir yaşam umudu aşılması; insana hayata farklı açılardan bakabilmeyi göstermesi ve insanı insana yaklaştırması sebebiyle bilimden daha üstündür.⁸⁷⁰

Sanatın insan yaşamı için elzem olduğunu vurgulayan Eyüboğlu, sanatın ya da sanatçının devlet ve toplum nazarında hak ettiği yere ulaşamamasından yakınır. Sanatçı, “baş tacı” edilmesi gerektiği yerde çoğu kez dışlanmakta, ötelenmekte ve kıyıda köşede sanatını icra etmeye zorlanmaktadır. Eyüboğlu, bu durumun yaşanıyor olmasının iki farklı sebebi olduğunu söyler. Bunlardan ilki; devletin başındakilerin sanattan anlamamalarıdır. İkincisi ise sanatçıların geçim sıkıntısı nedeniyle sanatlarını ekonomik koşullara indirgeyerek sanatı metalaştırmalarıdır.⁸⁷¹ Sanatın ve sanatçının önemini kavrayamayan devlet adamları, sanattan anlamadıkları için, sanatı herhangi bir getirisi olmayan bir faaliyet; sanatçıyı ise kendilerine karşı bir engel olarak görmektedirler.⁸⁷²

⁸⁶⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 388.

⁸⁶⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 390.

⁸⁷⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 390-391.

⁸⁷¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 160.

⁸⁷² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 159-160.

Eyüboğlu, sanat ve devlet arasındaki ilişki göz önüne alındığında; dünya genelinde iki temel örnek olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, “Amerikan tipi” sanat algısıdır. Buna göre sanatın ticarettten bir farkı yoktur. Sanatçı, devlete vergi vererek sanatını serbestçe icra edip geliştirebilir. Devletten hiçbir Şey beklemeden kendi kendine var oluşunu sürdürür. Diğeri ise sanatın devletin güdümünde; sadece devletin istediği ve izin verdiği ölçüde gelişmesine olanak sağlayan “Rus tipi” sanat algısıdır. Eyüboğlu’na göre bu iki yaklaşımın da ortak noktası, sanatçıyı özgürlükten yoksun bırakmasıdır. Ekonomik sıkıntı çeken ya da devletin baskısı altında kalan sanatçı, kendi varoluş gerçeğini yansıtamaz.⁸⁷³ Eyüboğlu’nun nazarında sanatın devlet tarafından satın alınması kadar sanatçının kendi sanatını satılığa çıkarması da kabul edilebilir Şey değildir. Ona göre para kazanma endişesi ile gerçek sanat arasında herhangi bir bağ ya da uzlaşıcı bir tavır görmek mümkün değildir. Eyüboğlu, *Mavi ve Kara* adlı eserinde; son yıllarda paranın sanata, karanın da maviye galebe çaldığından yakılarak bu durumun insanlık için çok acı olduğunu dile getirir.⁸⁷⁴

Eyüboğlu, içinde düşünceyi barındırmayan bir sanat eserinin olamayacağını savunur. Fakat sanatın düşünceye hizmet etmek maksadıyla kullanılmasını doğru bulmaz.⁸⁷⁵ Eyüboğlu’na göre bir dünya görüşü olmayan, devletin idaresi hakkında söz söylemeyen ya da taraf tutmayan sanatçı olamaz. Sanatçı, devlet adamlarından da politikacılardan da daha çok taraf tutan, insanlığın gidişatı hakkında düşünen ve düşüncelerini açıklamakta hiçbir beis görmeyen “devrimci, bir savaş eridir.” Tüm tarafgirliğini milleti ve insanlık adına kullanır.⁸⁷⁶ Fakat sanatçının milletine ve insanlığa hizmet edebilmesi, ancak sanatını özgürce yapabilmesi durumunda mümkündür:

Her türlü edebiyat, sanat değerini kaybettiği gün, millilik vasfını da kaybeder; ancak gerçek sanat yani serbestçe yaratılan sanat milletin ve insanlığın malı olabilir. Sanatın bir fikre hizmet etmesi için sanatkârın o fikre hizmetçilik etmesi lâzım değildir. Hiçbir siyasi fikir insanı sanatın yükselttiği yere yükseltemez. Ne kadar yüksek bir dava için olursa olsun, reçeteyle sanat eseri yaratılmayacağına kaniim. Eğer san’atkârın, bir davası varsa ki mutlaka vardır, eseri kendiliğinden dâvasına hizmet edecektir.⁸⁷⁷

Eyüboğlu’na göre sanat ve halk yan yana ve iç içe olduğu ölçüde gelişebilir. Çünkü sanatla halk arasında “canla beden, ağaçla kök gibi” bir ilişki bulunmaktadır. Sanat, aydın ve elit

⁸⁷³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 161-162.

⁸⁷⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 96.

⁸⁷⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 144.

⁸⁷⁶ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 163-164.

⁸⁷⁷ Şinasi Özden, “Sabahattin Eyüboğlu’nun Cevabı”, *Varlık*, XIV. Cilt, S. 245, Yıl 11, 15 Eylül 1943, s. 81-82.

kişiler tarafından yapılabilir ama “halka dayanarak” ve “halkı aydınlatarak” yapılmalıdır. Tiyatro örneğinden yola çıkan Eyüboğlu, halkın hor görüldüğü yerde tiyatronun gelişmediğini ve gelişmeyeceğini söyler. Sanat ve halk arasında da benzer şekilde bir ilişkinin söz konusu olduğunu ifade eder.⁸⁷⁸

Eyüboğlu'na göre halktan ayrı düşünülebilecek herhangi bir olay ya da olgu olamayacağı gibi halktan bağımsız bir dil, sanat ve kültür faaliyetinden söz etmek de mümkün değildir. Halka yönelmek; başta dil olmak üzere “halkın kültür zenginliklerini, meydana getirdiği sanat ürünlerini dikkate almayı, anlamayı ve çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamayı” gerektirmektedir.⁸⁷⁹ Millî kültürün gelişebilmesi için halkın diliyle kitapların dili arasındaki ayrılık giderilmelidir.

Dil devrimi, Eyüboğlu'nun nazarında “çağdaş bir millet olma ve halkçı bir devlet kurma” çabalarının en başarılısıdır.⁸⁸⁰ Dil devrimi, Türkçe'nin “millî kültür dili” olması için bir gerekliliktir. Dil devrimiyle birlikte yeni bir toplum düzeni kurmak ve karanlıktan aydınlığa çıkabilmek umudu yeşermiştir. Bu süreçte yaşanan bazı karmaşalara rağmen devrimin hızla devam ettirilmesi gerekir.⁸⁸¹ Eyüboğlu, dil devrimine yöneltilen eleştiriler karşısında devrimden yana tavır takınır. Ona göre “çoğunluk” esası üzerine kurulmuş olan yeni rejimin, halkı “çoğunluğun diliyle düşünmeye, yazmaya ve konuşmaya” zorlaması kadar doğal bir şey yoktur. Daha önceden kendisiyle ilgili hiçbir şeye erişemeyen halkın; gerçek varlığını göstermek için kendi dilini kullanması, gerekliliğin de ötesinde bir “hak”tır.⁸⁸² Çünkü dilin var oluşu ile milletin varlığını birbirinden ayrı düşünmek imkânsızdır. İki de birbiriyle ilişkili ve birbiri için elzem olan dil ve millet kavramları, yeniden inşa sürecine giren yeni rejim için öncelikli konular arasındadır. Eyüboğlu, bu yenileşme çabaları esnasında bir takım “dayatmaların” ya da “zor kullanmaların” milletin gelişmesi için gerekli olduğunu savunur. Dil devrimiyle ilgili Atatürk'e yönelik tepkilerin aslında halk tarafından değil, bazı aydınlar tarafından dile getirildiğini söyleyen Eyüboğlu, aslında halkın dil devriminden rahatsız olmadığını; yaşatmaya çalıştığı dilini daha geniş alanlarda kullanma arzusu duyduğunu belirtir. Eyüboğlu'na göre dil devrimi konusundaki gelişmelere karşı çıkanlar “yalnız kendi

⁸⁷⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 31.

⁸⁷⁹ Ahmet Fikret Kılıç, “Sabahattin Eyüboğlu'nun Halk Kültürü ve Sanat Eserlerine Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2005, s. 258.

⁸⁸⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 261.

⁸⁸¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 89.

⁸⁸² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 87.

çıkarmı” düşünenlerdir. Bunlar, çıkarları sarsıldığı zaman devlet büyüklerine dil uzatmaktan çekinmeyen; “her düşene oh olsun deyip” her yükselenle kendi yararı için bir destek bekleyen; kendilerini aydın olarak niteleyen kişilerdir.⁸⁸³

Eyüboğlu’na göre dil, millet ve kültür arasındaki ilişki; insanın bilinçaltında yer alan ve kendi doğal akışı içerisinde gelişerek ilerleyen bir süreçtir. Dolayısıyla anadil kullanımı, bilinçötesi bir gelişimi sağlar. İnsan, ikinci bir dil öğrenme çabasına girdiğinde ise kendi ana dilini, bilinç düzeyine çıkarır ve derinlemesine bir şelikde algılama sürecine girer. Çünkü ikinci bir dil, zihnin sürekli kontrolü altındadır. Bu yüzden yabancı dil, bir vasıta olmaktan ziyade bir zihin terbiyesidir. Gerçek anlamda “dilini estetiğine varmak, dile bir sanat eserine bakar gibi bakabilmek, ancak yabancı dil terbiyesinden sonra” mümkün olabilir. Zira yabancı dil ile birlikte yeni bir düşünce sisteminin de kapıları açılmakta, böylece düşünceler, duygular ve bakış açıları da genişlemektedir. Fakat yabancı dil, “ikinci dil” olarak kalmalı ve hiçbir zaman anadilin yerine geçmemelidir. Zaman zaman bunun aksini gösteren örneklerin bulunduğunu belirten Eyübolu, bu durumun sebebinin dil öğretme usullerinde aranması gerektiğini ifade eder. Eyüboğlu’na göre “Türk çocuğunun dimağı, düşünmeye Türkçe ile başlamalıdır. Türk çocuğu, dil bilinciyle hareket ederek içinde bulunduğu topluma ve kültüre ait olduğunu benimseyerek yola koyulmalıdır.⁸⁸⁴ Kendi dilinin ve kültürünün bilincine eriştikten sonra, ona “kültür” temelli bir yabancı dil eğitimi verilmelidir. Yabancı dil öğretiminde de öncelikli hedef, “dili işletmekten ziyade kafayı işletmek” olmalıdır.⁸⁸⁵

Eyüboğlu; sanat, dil ve edebiyat gibi kültür alanına giren konularda öncelikle zihinsel gelişimin tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun da ancak “Avrupa kafası” olarak tanımladığı, bilinçlenme hâliyle mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Bireyin ve toplumun bilinç kazanmasına önem ve öncelik verilmesi gerektiğini savunmuştur.

2.3.1.4. İnsan, Hümanizm ve Batı

Sabahattin Eyüboğlu’na göre insan, varoluşundan itibaren kendini anlamlandırma çabasına girmiştir. Bu süreç boyunca yaşadıklarından ve gördüklerinden öğrenerek bilinç kazanmıştır. Bu bilinç, insana dair olan her şeyin algılanması ve sorgulanmasına dönük bir gerçekliğin

⁸⁸³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 95.

⁸⁸⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 61-62.

⁸⁸⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 64.

başlangıç aşamasıdır.⁸⁸⁶ Çünkü var olan bir şeyin geçerliliği ancak bilinçli bir kabullenişle kesinleşir. İnsan, sahip olduğu bilinç sayesinde kendisinin gerçek değerini ve yerini bulabilir. Bilinç sahibi olamayan insanın bireysel, toplumsal, kültürel ya da siyasi anlamda farkındalık yaratabilmesi mümkün değildir.

İnsanın bilince erişebilmesi; “kendini ve dünyayı kavrayan, alın yazısını değiştirebilen ve en önemlisi düşünebilen” bir insan olması, eğitimle gerçekleşebilir. Eyüboğlu’na göre eğitim, ezberden uzak bir anlayışla verilmelidir. Gerçek eğitim, insana kendini ve dünyayı tanıma bilincini kazandırmalıdır. Köy Enstitülerini ve orada verilen “iş eğitimi” modelini örnek gösteren Eyüboğlu, enstitüler sayesinde okullardan ezberci eğitimin kalkacağına inandığını ifade eder.⁸⁸⁷ Enstitülerde verilen eğitimin temelinde gerçek sevginin olduğunu vurgulayan Eyüboğlu, zorla ya da dayatmalarla hiçbir bilginin kalıcı olamayacağını; özünde sevgi olan her şeyin daima geleceğe taşınacağını söyler. Ona göre, “çorak bir yeri yemyeşil etmek, bir bataklığı kurutmak, susuz yere su getirmek; vatan sevgisinin, insan sevgisinin, bilim sevgisinin en somut, en bilinçli ve en gerçekçi” şeklidir.⁸⁸⁸ Geçmiş ve geleceğiyle bütün bir varlık olan insan, asıl anlamını ve bütünlüğünü; bilgi ve sevgiyle ürettiklerinden kazanmaktadır. Çünkü bilgi ve sevgi, “insana kabuklarını kırdırır.” Böylece insan, kendini ve durmadan değişen dünyayı kendini dahi aşarak yeniden şekillendirir.⁸⁸⁹

Yahya Kemal’in “Ufuklar”⁸⁹⁰ adlı şiirinde dile getirdiği “ufuk” imgesi, bütün sevilenlerin mekânını ve kimliğini sembolize eder.⁸⁹¹ Yahya Kemal’in başka şiirlerinde de kullandığı “ufuk” imgesinden etkilenen Eyüboğlu, insanı bir “ufuk” olarak görmek ve anlamak gerektiğini söyleyerek kendi hümanizm algısını ortaya koyar.⁸⁹² Gerçek hümanizmin; bir insanın ufuk olarak görüldüğü düşüncede aranması gerektiğini söyler. Eyüboğlu’na göre hümanizm; dost bir sesin, yüzün ve yaklaşımın ışığından ibarettir. Bu ışıkla insan, uzağı yakın edebildiği gibi tekten çoğula ulaşabilme imkânını elde edebilir. Böyle bir hümanizm düşüncesinin özü, sevgi ve bilgiden oluşur. İnsan, bu sevgi ve bilgi sayesinde bir dost sıcaklığına erişebilir. Daha sonra insana dair ve insanca olan hangi değer varsa onun gelişimi

⁸⁸⁶Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 109.

⁸⁸⁷Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 175.

⁸⁸⁸Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 189.

⁸⁸⁹Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 73.

⁸⁹⁰Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2017, s. 55.

⁸⁹¹Veysel Şahin, “Yahya Kemal’in Şiirlerinin Simge Kurgusu ve Görüntü Düzeyleri”, *Journal of Turkish Language and Literature*, II. Cilt, S. 4, Sonbahar 2016, ss. 101-116.

⁸⁹²Yahya Kemal’in şiirlerindeki “ufuk” imgesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Veysel Şahin, *agm.*, s. 106.

için mücadele verilmelidir. Bu anlamda uygarlığın temeli de gerçek dostluğun kurulabildiği böyle bir ortamda atılır. İnsanlığın asıl gelişimi, dostluk, sevgi ve bilgi yolunda ilerlemeyle gerçekleşir.⁸⁹³

Eyüboğlu'na göre insan, “yaşamak” ile eşdeğerdir ve onun yaptığı işlerin tümü, yaşamak mücadelesinden ibarettir. Eyüboğlu'nun yazın faaliyetlerinde “kitabiyattan çok yaşanan hayat ön plandadır. Eyüboğlu, yazma eylemini fikirlerini birine enjekte etmek için bir silah olarak görmez. Ona göre yazmak, yaşantısının bir parçasıdır ve önemli olan yaşamaktır.”⁸⁹⁴ İnsan ve yaşamak arasında birbirini var eden bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ, insanın geçmişten günümüze gelişimine tanıklık eden sanatın da özünü oluşturmaktadır. İnsanın gelişim süreci üzerinde duran Eyüboğlu, sanatın öznesi olarak insanı takip eder. Çünkü ona göre resimden heykele, mimariden yontmacılığa, edebiyattan sinemaya sanatın her türüsünü yaratan “insan eli ve insan şuurudur.”⁸⁹⁵

Eyüboğlu'nun “insan” algısı, soyut bir kavramdan ibaret değildir. Ona göre insan; “etiyle kaniyle gerçek insandan hareket etmek, bir insanda bütün insanlığı görmek”tir.⁸⁹⁶ Eyüboğlu, “Tiyatro Üstüne”⁸⁹⁷ başlıklı yazısında; insanın soyutlaştırılmaya çalışılmasından yakını. Halkevlerinde sergilenen “yerli tiyatro” adı altındaki gösterilerden bahsederek sergilenen oyunlarda Türk insanını gerçek hâliyle yansıtmayan kahramanların yer almasını eleştirir. Bunları; “insan olmadıkları için, Türk de olmayan, yerli kılıklara bürünmüş birtakım yersiz kahramanlar” olarak niteler. Yerli tiyatro adıyla sergilenen oyunların “memleketimizden insan manzaraları” olarak tanıtılmasını, “yürekler acısı” bir durum olarak değerlendirir. Sahnede sunulan karakterlerin gerçek yaşamdan hiçbir iz taşımadıklarını söyler. Bu karakterlerin “boyundan büyük laflar ederek havada uçuşan sözler” sarf etmelerini, sanatın ve doğanın dengesine aykırı bulur. Eyüboğlu, “sade bir insan sesinin” bu gösterilerde duyulamamasını; hem sanata hem de memlekete yaklaşamamak olarak değerlendirir.⁸⁹⁸

Eyüboğlu, tek bir insandan bütün insanlığa ulaşabileceğini ifade eder. İnsanlar arasındaki dostluklar sayesinde uygarlıkların ortaya çıkıp geliştiğini söyler. Ona göre iki insan arasında

⁸⁹³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 62.

⁸⁹⁴ Hatem Türk, *Bir Mavi Yolcu Sabahattin Eyüboğlu*, Serander Yayınları, Trabzon, 2012, s. 153; 154.

⁸⁹⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 49.

⁸⁹⁶ Sema Uğurcan, “Sabahattin Eyüboğlu Üzerine Bir Portre Denemesi”, *Sabahattin Eyüboğlu Kitabı*, haz. Emel Koşar, Mühür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 18.

⁸⁹⁷ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, ss. 146-153.

⁸⁹⁸ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 147.

kurulabilecek sıcak, samimi ve dostane bir ilişki; bütün insanlığın gelişimi için güzel bir örnektir. Eyüboğlu, aynı düşüncelerini kültürün oluşumu ve gelişimi için de yineler. Çünkü ona göre “her insanın tabiat telakkisi, kültür seviyesinin aynasıdır.”⁸⁹⁹ Kültür, dünyanın her neresinde ve hangi zaman diliminde ortaya çıkmış olursa olsun “doğruluktan, insanlıktan yana olan; bu uğurda canlarını bile verebilen insanların yarattıkları değer”den ibarettir.⁹⁰⁰ Dolayısıyla uygarlık ve kültürün hem yaratıcısı hem de taşıyıcısı insandır. İnsana; her şeyden arı ve her türlü özelliklerinden muaf tutularak sadece “insan” olma vasfıyla bakılmalıdır. Kişi, önce “insan” olarak daha sonra milliyeti, dini ya da diğer vasıflarıyla değer kazanır. Kişiyi tanımlarken gösterilmesi gereken öncelik, daima onun “insan” olma vasfı olmalıdır.

Eyüboğlu’na göre “insanın kendini ve başkalarını anlaması, kendi memleketini tanıması için dünyayı ve insanlığı tanıması” gerekir.⁹⁰¹ İnsan; kendi benine, kendi özüne ve kendi memleketine “içine kapanarak değil, dışına çıkarak”⁹⁰² ulaşır. Bu dışa açılma, insanın kendinden uzaklaşmasına ya da kopmasına neden olmaz. Bilakis kendi özüne daha çok yaklaşmasına yardımcı olur. Aynı durum, uluslar için de söz konusudur. Ulusların kendi kültürel değerleri, yabancı kültürlerle ilişki hâlindeyken “hatta kendilerinden çok onlara değer verdiği zamanlarda” daha çok ortaya çıkar.⁹⁰³ Türk ulusu da bu farkındalığa erişmeli; Avrupalı uluslarla etkileşim hâlinde bulunmalıdır. Avrupa’ya yani Batı’ya yaklaşmak, kendi özünü kaybetmeye neden olmaz. Aksine kendi özünü daha çok sevmeye yardımcı olur.

Eyüboğlu, Batı’nın tabiat ve insanı Tanrı’dan ayırmayı başardığını ve hümanizm yolunda önemli bir adım attığını söyler. Batı düşüncesinin asıl gücünün ve büyüklüğünün; doğaya ve insana verdiği önemle ilgili olduğunu belirtir.⁹⁰⁴ Bu düşüncenin diğer toplumlara da sirayet etmesi gerektiğini vurgular. Eyüboğlu’na göre her toplum, kendi gelişimini sürdürebilmek için düşünce özgürlüğüne önem vermelidir. Toplumlar insanı kul olarak değil, özgür birey olarak görmelidir. Bunun sağlanabilmesi için insanların “Avrupa kafası”na sahip olması gerekir. Böyle bir zihniyet, insanın önce kendi benliğini; daha sonra da ulusal ve kültürel değerlerini tanımasına vesile olur.

⁸⁹⁹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 29.

⁹⁰⁰ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, s. 384.

⁹⁰¹ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi I*, 177.

⁹⁰² Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 81.

⁹⁰³ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 81.

⁹⁰⁴ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi II*, s. 34.

Eyüboğlu, Türkiye'nin Batı kültürüne yönelmesini; Batılıların bir zamanlar Antik Yunan-Latin kültürüne yönelmeleriyle eş tutar. Batılılar, Antik dünyadan öğrendikleri hümanizm anlayışı sayesinde skolastik düşünceden kurtulup kendi özlerini bulmuştur. Hümanizm, Türk toplumunun da bilinçlenmesine, kendi özünü aramaya başlamasına ve millî değerlerine sahip çıkmasına yardımcı olacaktır.⁹⁰⁵

Eyüboğlu, Batı kültürünün örnek alınması gerektiğini savunur fakat Batı'nın emperyalizmine karşıdır. Batı'daki başka toplumları aşağı gören kibir, tahakküm etme arzusu ve sömürgeci zihniyet; Eyüboğlu'nun Batı'nın en çok eleştirdiği, hatta bunlara düşmanlık beslediği tarafıdır. Eyüboğlu'na göre Batı, gelişmekte olan diğer toplumlar için iyi bir örnektir. Ancak bu, hiçbir zaman Batı'nın taklit edilmesi anlamına gelmemelidir.

Eyüboğlu, hümanizm hakkındaki görüşlerini doğrudan doğruya paylaşmamıştır. Hatta yazılarında hümanizm sözcüğünü pek fazla kullanmamıştır. Ancak ortaya koyduğu düşünceler, onun hümanizm anlayışını yansıtmaktadır. Eyüboğlu'na göre hümanizm, ulusal ve kültürel bilincin elde edilip onun geliştirilmesiyle oluşacak bir düşünce sistemidir. Onun yazılarında sıkça vurguladığı insan, dostluk, sevgi, bilinç, tabiat, öze dönmek gibi kavramlar ve bu kavramların hepsinden yola çıkarak bütün insanlığı kucaklamak arzusu, Eyüboğlu'nun hümanizm algısını ortaya çıkarmaktadır.

2.3.2. Kültüre Adanmış Bir Ömür: Azra Erhat (1915-1982)

Azra Erhat, Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin öncüleri arasında yer alır. Yazar, çevirmen, akademisyen, filolog, arkeolog ve düşünür kimliğiyle çok yönlü bir aydındır. Türkiye'de hümanizm düşüncesinin temellendirilmesi ve yayılması için çalışmıştır. Hümanizm ile Türklüğü birleştirmek düşüncesiyle hareket etmiş; çalışmalarında tarih ve vatan bilincini, yurt sevgisini, insanı ve insana ait değerleri yüceltmıştır. Anadoluçuluk düşüncesini hümanist bir anlayışla ele almış ve Anadolu'da kurulmuş uygarlıkların kültür varlıklarını tanıtmıştır. Türk Hümanizmi düşüncesiyle Antik dünyanın ilişkisini ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Türk kültürünün evrensel uygarlığın içerisinde yer alması için uğraş vermiştir. Türk toplumunun insanca ve insancı düşünce ile bilinçlenebileceğini savunmuş ve yaşamı boyunca bu yolda çaba sarf etmiştir.

⁹⁰⁵ Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, s. 229.

İlk ve orta öğrenimini Belçika’da tamamlayan Azra Erhat, 1939’da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini bitirmiştir. Aynı fakültenin Klasik Filoloji Bölümünde öğretim üyeliği yapmıştır. Komünist faaliyetler yürüttükleri gerekçesiyle Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Adnan Cemgil ve Niyazi Berkes ile birlikte 1948’de görevinden uzaklaştırılmıştır. 1956 yılına kadar *Yeni İstanbul*, *Vatan*, *Yeni Ufuklar*, *Cumhuriyet*, *Milliyet* gibi çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları yayınlanmıştır. 1956’dan itibaren Uluslararası Çalışma Bürosu Yakın Doğu Etkinlik Merkezi’nde çalışmaya başlamış ve emekli olana kadar bu görevini sürdürmüştür. Azra Erhat, iyi derecede Yunanca, Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce bilgisine sahiptir.⁹⁰⁶ Bu dillerde eserler çevirmiş; özellikle Yunancadan yaptığı çeviriler ile tanınmıştır. Çok sayıdaki çeviri eserlerinin yanı sıra deneme, inceleme, anı, eleştiri, mektup ve gezi yazısı türlerinde telif eserleri bulunmaktadır.

Azra Erhat, eğitim seviyesi yüksek; kültürlü bir aile ve arkadaş çevresine sahiptir. Kendisi de üretkenliği, titizliği, yaşama tutkusunu, insanca sevgisi ve düşünceleriyle çevresindekilere sevgi ve hoşgörülle dolu aydınlık bir dünya umudu aşılamıştır:

Azra Erhat’ı, yurdumuzda yaşayan herkesin, özellikle gençlerimizin, öğrenmesi, yazdıklarını çevirdiklerini okuması gerekir. 1982 yılında 67 yaşındayken yitirdiğimiz Azra Erhat, ömrünü insanlığa, bilime, aydınlığa adamıştı. Tarih ve vatan bilincinin, millet sevgisinin, humanizmayla yani insancı düşünceyle elde edilebileceğini söylüyordu. Türkiye’de hümanizmanın önde gelen savunucularından biri oldu. Hümanizmayı insanların mutluluğu için sonsuz bir çaba olarak anlamıştı.⁹⁰⁷

Aydın Engin; Azra Erhat, Mina Urgan, Halet Çambel, Semiha Berksoy ve Macide Tanır’ı “Cumhuriyet Devrimi’nin kızları” olarak adlandırır. Engin; ülkenin edebiyat ve düşün yaşamına doğrudan katılan, onu etkileyen, yönlendiren ve zenginleştiren bir kuşağın temsilcisi olarak gördüğü bu kadın aydınları; “Cumhuriyet devrimiyle medreseden üniversiteye geçişin en güzel ve en olgun meyveleri” olarak niteler.⁹⁰⁸ Günay Güner, Azra Erhat’ı; “İnsancı ekinsel değerlerin, Anadolu’nun tüm uygarlıklarını benimsemi yaklaşımının yüceltilmesi üzerinde yükselen Türk Devriminin en önemli sözcülerinden biri” olarak tanıtır.⁹⁰⁹ Vedat Günyol’a göre Erhat; “kültür ağacımızın en gülbüz, en güzel yapraklarından

⁹⁰⁶ Cengiz Bektaş, “Azra Erhat 2”, *Evrensel*. Erişim: <https://www.evrensel.net/yazi/75254/azra-erhat-2>

⁹⁰⁷ Arslan Kaynardağ, “Ölümünün 15. Yılında Azra Erhat İnsancı Düşüncenin Unutulmaz Öncüsü”, *Cumhuriyet Kitap*, S. 389, ss. 10-11.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44190/001523495006.pdf?sequence=1>

⁹⁰⁸ Aydın Engin, “Bir Kuşaktırlar: Mina Urgan”, *Cumhuriyet*. 17.06.2000. Erişim: <https://core.ac.uk/download/pdf/84784463.pdf>

⁹⁰⁹ Günay Güney, “Mavi Yolcu Usta Azra Erhat Unutulmaz”, *Sanattan Yansımalar*. Erişim: <http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/gunay-guner/mavi-yolcu-usta-azra-erhat-unutulmaz/708/>

biri”dir.⁹¹⁰ Yaşar Kemal, Azra Erhat’ı; “ülkemiz kültürünün köşe taşlarından” biri olarak kabul eder.⁹¹¹ Yakup Kadri, onu “adına Humanizma denilen bir altından kültür zincirinin takipçisi” olarak niteler. Erhat’ın Homeros ile birlikte hümanizm gezisine çıktığını söyler ve onu mitolojik bir karaktere büründürerek gezisine bıkip usanmadan devam ettiğini vurgular.⁹¹² Azra Erhat ise kendisini; “Klasik kültürü özümsemiş, özümsemesine değer veren bir insandım, karınca kararınca bu yolun bir yolcusu sayılırdım.”⁹¹³ sözleriyle tanımlar.

Azra Erhat, düşünsel çizgisi; çok yönlülüğü ve akademik titizliğiyle Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin yönlendiricisi konumundadır. Telif eserlerinin neredeyse tamamında “hümanizm”, “insan”, “yaşama tutkusu”, “ahlak/erdem”, “sevgi”, “mutluluk”, “özgürlük”, “güzellik” gibi soyut kavramlardan yola çıkarak insan ve insanlık gerçeği üzerine eğilir. Yapıtları onun düşünsel ve duygusal deneyimlerinin, kültürel donanımının, akademik hassasiyetinin ve kendi iç dünyasının yansımalarından oluşur. Erhat, eserlerinde konu olarak çoğunlukla insanı ele alır. Onun eserlerindeki insan; soru sorma edimiyle öne çıkar. Bunlar çetrefilli sorulardır ve Erhat, bu sorulara yanıt aramak için zihinsel olarak sürekli bir hareket hâlinindedir.

Erhat, insan düşüncesinin sürekli bir akış hâlinde olduğunu söyler. Herakleitos’un; evrendeki her şeyin bir akış ve değişme olgusu üzerine kurulduğu yönündeki görüşüne odaklanır. Erhat’a göre insan düşüncesinin sürekli “aynı doğrultuda” devam etmesi söz konusu olamaz. Değişim kaçınılmazdır. Ancak bu değişimin ne yönde gerçekleştiği, ne amaç taşıdığı ve değişime neden ihtiyaç duyulduğu sorgulanmalıdır:

Herakleitos atamız bize demedi mi ki, evrende akan sularla biz de akarız, cayır cayır yanan ateşlerle her şey değişir, bugün biziz, yarın biz değil, dün, bugün, yarın birbirine benzemez. Ay ve uzay çağına Herakleitos’tan daha uygun bir düşünür düşünülemez. Sartre’lar, Heidegger’ler, Marcuse’ler ay tozu kalıyor ateşi gözüne kestirmiş büyük devrimcinin yanında. Ben değişirim, siz değişirsiniz, toplumumuz değişir, hele dünya topluluğunda nice nice değişmeler olur. Evrenin bunca akışını bir yana bırakıp hep aynı şeyi geveleyip duracak değiliz ya bizler! Akalım, değişelim, düşünelim, ama nereye aktığımızı, niye değiştiğimizi, ne ereğe doğru düşündüğümüzü anlamak için durmadan dinlenmeden soru soralım.⁹¹⁴

⁹¹⁰ Vedat Günyol, “Azra Erhat’ın Ardından”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

⁹¹¹ Yaşar Kemal, “Azra Erhat Üstüne”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

⁹¹² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Büyük Bir Kültür Eseri”, *Türk Dili*, XXI. Cilt, S. 220, Yıl 19, ss. 257-263, 1 Ocak 1970, s. 258.

⁹¹³ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit: Anular*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 195.

⁹¹⁴ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 39.

Azra Erhat, yazılarında kendi dünya görüşünü; eğilimini ve yöntemini net olarak ifade etmekten kaçınır. Okuyucularını yönlendirmeye veya etkilemeye çalışmaz. Onun yazıları bir nutuk havasında değildir. Erhat'ın düşünce dünyasının zenginliği; yazılarının her bir satırında bütün yoğunluğu, derinliği ve çetrefilliğiyle hissedilir. Erhat, daima soru soran ve etrafını sorgulayan insanın sesine kulak verir. O insanın sesi ve sorularıyla okuyucuyu karşı karşıya bırakır. Bu sorular bazen öyle karmaşık hâle gelir ki okuyucu hangi soruya muhatap kaldığını tam olarak algılayamaz. Dolayısıyla onun okuru, her şeyden önce belirli bir hazır bulunuşluk düzeyine sahip olmak zorundadır.

2.3.2.1. İnsana Dönük Sorgulamalar

Azra Erhat, İlk Çağ'dan başlayarak insanı tanıma ve anlama yolculuğuna çıkar. Bu yolculukta ona Antik dünyanın filozofları eşlik eder. Geçmişten günümüze kadar ortaya konan fikir ve öğretilerin yanı sıra gün yüzüne çıkarılan arkeolojik buluntular, sanat eserleri, inanışlar, yaşam biçimleri, dil ve kültür öğeleri onun düşünce dünyasına kaynaklık eder. Erhat sanatta, düşüncede, felsefede yaratılmış her şeyin öznesi ve nesnesi olarak hayatın özünde ve içinde yer alan insanı görür. İnsan binlerce yıldır hem kendini hem de çevresini anlamaya ve anlatmaya uğraşmıştır. Bu uğraşların sonucunda ise kültürler oluşturmuş; uygarlıklar ortaya çıkarmıştır.

Azra Erhat, *İşte İnsan-Ecce Homo* adlı eserinde; kendi yaşamı ve düşünme sürecinden yola çıkarak insanı ele alır. “Ecce Homo” sözü, Yuhanna İncil'inden alınmış bir sözdür ve “İşte adam, işte insan” anlamına gelmektedir. Erhat, insanı anlatmaya yeltenen bir kitap için bundan iyi bir ad olamayacağını söyler. Fakat Latince “Homo” sözcüğünün erkek cinsten olduğunu ve bu sözcükten türeyen akımların da hep “eril” bir tavır takındıklarını dile getirir.⁹¹⁵ Erhat'ın yazın faaliyetlerinin başlıca başvuru kaynağı olan Homeros, bu eserin de temel dayanak noktasını oluşturur. Çünkü Homeros, Anadolu topraklarının yetiştirdiği ilk ozan, sanatçı, düşünür ve bilgindir. Homeros, insanın nereden gelip nereye gittiğini anlamak için en önemli başvuru kaynağıdır:

Homeros, üstünde yaşadığımız bu toprakların ilk ozanı, bize adından gayri her şeyi vermiştir. Neler verdiğini saymaya hiç girişmeyeyim, başa çıkamam. Yalnız şunu diyeyim ki, dün bugün ve yarın da

⁹¹⁵ Azra Erhat, *İşte İnsan: Ecce Homo*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82-83.

ozan, sanatçı, düşünür, bilgin yahut düpedüz insan nereden gelip nereye gittiğini anlamak istiyorsa başvurmak zorundadır Homeros'a.⁹¹⁶

Erhat, Homeros'u anlamaya ve onun dilini kavramaya gayret ederken aslında insanı anlama çabasında olduğunu vurgular. Erhat'a göre Homeros'un yapıtlarındaki insan, daima iyi ve mutludur. Kendisiyle, toplumla ve doğayla uyumlu bir bütünlük arz eder. Buradan yola çıkan Erhat, insanın beden ve ruh olarak ayrıştırılmasının ve bu şekilde değerlendirilmesinin doğru olup olmadığını sorgular. Bu görüşün ilk olarak Platon tarafından ortaya atıldığını; tek tanrılı dinler aracılığıyla da bu ayrımın yaygın bir kanı olarak kabul edildiğini söyler. Erhat, insanın böyle bir ayrıştırmaya tabi tutulmasını, onun varoluşuna aykırı bulur. İnsanı tanımak ve anlamak için onu hem beden hem de ruh olarak bir bütün hâlinde değerlendirmek gerektiğini ifade eder. İnsana nereden ve nasıl bakılması gerektiği üzerinde durur. Platon'un insan ve toplum hakkındaki düşüncelerini yorumlar. Bütün soruların ve bilinmeyenlerin çokluğu karşısında Erhat, gerçekliği kesin olan tek şeyin; "yaşamak" olduğunu söyler. Ona göre insanın hayatı boyunca ortaya koyduğu her faaliyet ve her düşünce, sevgiyi ahlak edinen bir yaşam örüntüsü oluşturmak amacını taşımalıdır. İnsanı var eden, onu görünür kılan, insanın yaşamını biçimlendiren; özgürlüğü, mutluluğu ve insancılığı sağlayan şey sevgidir.⁹¹⁷ Konur Ertop, Azra Erhat'ın insanı konu edindiğini; sanatın ve düşüncenin içinde insanı aradığını; aradığını bulmayı ve etkili bir dille anlatmayı başarmış olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Azra Erhat'ın konusu 'insandı. Ne gösterişsiz ama ne geniş boyutlu bir konu! Düşünen, kültürü-uygarlığı oluşturan, seven insanı İlkçağdan günümüze sanatın ve düşüncenin içinde aramayı iş edindi; aradığını da bulmayı ve en etkili bir dille anlatmayı ne iyi başardı!' 'Ecce Homo/İşte İnsan' kitabı onun bütün çalışmalarının ve düşüncelerinin bir özeti, yaşamı sürse bundan sonra yazacaklarının sanki bir izlencesiydi. Bu kitabı o, 'yaşanmış bir hümanizma' diye tanımlamıştı. Homeros destanlarında insanın toplum ve doğayla uyum içinde bulunduğundan özgür ve mutlu olduğuna dikkatimizi çekiyordu. Platon'un ve tek tanrılı dinlerin insanı beden ve ruh diye ikiye bölerek kökendeki birliği bozduklarını ileri sürüyordu, özgürlüğü, mutluluğu, insancılığı ele alırken, bu yitirilmiş uyumlu birliğin yeniden kurulmasının koşullarını araştırıyordu. Batı kültürüyle Türkiye'nin kültür değerleri ve olanakları arasında köprü kuruyordu.⁹¹⁸

Azra Erhat, hümanist düşünceye dair görüşlerini "Kuros" ve "Kore" heykellerinden yola çıkarak dile getirir. Klasik çağdan önceki dönemlerde Batı Anadolu'da yapılan kadın heykellerine "Kore"; erkek heykellerine ise "Kuros" adı verilmektedir. Bu dönemin sanat anlayışında kadın figürleri pek değer taşımadığından Kore heykelleri oldukça az sayıdadır.

⁹¹⁶ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 17.

⁹¹⁷ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 240.

⁹¹⁸ Konur Ertop, "Usun ve Sevginin Kızı", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44316/001523492006.pdf?sequence=1>

Üstelik Korelerin ne yüzleri ne de onları çekici gösterecek saçları ya da aksesuarları Kuroslar kadar özenli bir şekilde tasvir edilmiştir. Hümanist düşüncenin Antik kültürle olan ilişkisi, bu sanat eserleri aracılığıyla Azra Erhat'ta yansıma bulur. Erhat, bu heykellerin kendisinde bıraktığı tesirle “insan” ve “mutluluk” kavramları üzerine eğilir. Erhat; gözleri kapalı, dudakları elmacık kemiklerine kadar çizili olan bu heykellerde yine de mutluluğun izlerinin görülebildiğini söyler. Bu heykeller aracılığıyla kendi iç dünyasında bir keşif yolculuğuna çıktığını; “Ben bu insanda mutluluk sezdim. Ve sordum kendi kendime; uygarlığın eşliğine basan bu insan neden mutlu? Gücünü bir ışığa mı yöneltmiş, bir aydınlığa mı varmış? İlkçağ sanatının bu heykelinden çıktım yola.” sözleriyle açıklar.⁹¹⁹

İşte İnsan-Ecce Homo, eski çağlardan günümüze kalan erkek ve kadın heykellerinin yüz ifadelerinde sezilen mutluluk üzerine inşa edilmiştir. Modern insanın, içinde bulunduğu bunalım, hüznün, isyan ve kendi varoluşunu sorgularken gülen yüzleriyle binlerce yıl öncesinden dünyaya “merhaba” diyen heykellerin yüzlerine yansıyan mutluluk belirtileri, Erhat için şaşırtıcı ve sorgulanması gereken bir konu olmuştur. Erhat'a göre insan, tarihsel süreç içerisindeki yerini anlama ve anlamlandırma çabasının bir ürünü olarak bu sanat eserlerini ortaya çıkarmıştır. Geçmiş ve şimdi arasındaki değişimin gözler önüne serildiği bu heykeller, insanların hep arayış içinde olduğu mutluluğu elde etmiş olan bir döneme aittir. İlk Çağ'dan kalan bu heykellerin yanı sıra Homeros'un yapıtları da Erhat için başka bir referans kaynağı olur. Erhat'a göre Antik döneme ait edebiyat ve sanat eserlerine konu olan insan, mutlu ve güzeldir.

Erhat'a göre dil, insanı en iyi anlatan araçtır.⁹²⁰ Bu nedenle Erhat, Homeros'un yapıtlarında yer alan ve insanı tanımlamak için kullanılan kelimelere odaklanır. Dil alanındaki yetkinliği ve akademik titizliğiyle âdeta bir etimolog gibi çalışır. İnsan için kullanılan her bir kelimeyi derinlemesine inceler. İlk Çağ'dan bu yana insanın “beden-ruh”; “madde-mana; “Le corps et l'âme”; “Körper und Geist” gibi kavramlarla sürekli bir karşıtlıktan ya da ikilikten yola çıkılarak ele alındığını fark eder.⁹²¹ Bu durumu yadırgayan Erhat'a göre tüm bu zıtlıklar, aslında bir bütünün tamamlayıcısıdır. Birbirinden ayrılamazlar. Biri olmadan diğeri

⁹¹⁹ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 12.

⁹²⁰ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 53.

⁹²¹ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s.17.

anlamsızdır.⁹²² Dolayısıyla insanı ele alırken böylesine karşıt kavramlardan yola çıkmak doğru değildir. Çünkü evren, başlı başına birliğin ve teklığın en güzel örneğidir. İnsan da evrenin bu güzelliğini en iyi temsil eden üyesidir.⁹²³

Erhat'ın insanın beden ve ruhuyla tek bir varlık olduğunu ve evreni temsil ettiğini savunan görüşü, Platon ile ortaya çıkan tüm benzer fikirlere bir başkaldırı niteliğindedir. Çünkü Platon, evren ve insanın iki karşıt unsurdan meydana geldiğini iddia eden ilk kişidir. Ölümünün ardından yaklaşık iki bin beş yüz yıl geçmesine rağmen Platon'un ortaya attığı düşünceler hâlâ kabul görmektedir. Erhat'a göre Platon, düşünceleriyle insanoğlunun özgürlüğünü sınırlayan dinlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Erhat; insanın Platon'a seslenmesini ve ondan özgürlüğünün, doğadan koparılmış olmasının, mutluluğunun elinden alınmasının, beden ve ruh olarak ikiye bölünüp dışarıdan gelen bir efendinin buyruğuna verilmesinin hesabını sormasını ister:

Bu adam Platon'dur. İki bin beş yüz yıl önce ölmüş gitmiş bir insan mı? Değil. Bugün de yazıyor senin alın yazını. Kurtulamamışsın ondan. Baskısında bulunduğu dinlere o açmış kapıyı, güçlü adam, ama sen de bir insansın, onun gibi mutluluğu arayan. Seslen ona, de ki: 'Platon, ünlü filozof, neye böldün beni ikiye, niçin kopardın beni doğadan, ne yıktın mutluluğumu? Ben bir bütündüm, çokluk içinde birliktim. Bedenim vardı, yeryüzünde gördüğüm biçimlerden biri, topraktan fışkıran ağaç gibi, çiçek gibi özlü, yüzeyi renk renk, yumuşak, sıcak, canlı canlı. Ona kendimden başka ad vermemiştim, ona BEN demiştim. Güzel bulmuştum onu, çünkü yaşıyor, yaşatıyordu beni doğanın içinde bitkiler, hayvanlar, akan sular, devinen yıldızlarla birlikte. Sen bu bedeni dışarıdan gelen bir efendinin emrine verdin, aldın özgürlüğünü benim elimden.'⁹²⁴

Erhat'a göre Homeros'un insan yaşamına kattığı "ışık", Platon'a dek varlığını sürdürür. Platon, o güne kadar bütün bilinen gerçekleri ve değerleri alt üst ederek gözle görüleni hayal; hayali ise asıl gerçeklik olarak öne sürer. Platon'dan sonra insanoğlu, var olanın değil; var olmayanın ya da bilinmeyen korkusunu yaşamaya başlar. İnsan düşüncesinde aydınlığın yerini karanlık alır.⁹²⁵

Azra Erhat, Platon'un insanı ruh ve beden olmak üzere ikiye bölmesinin; insanın gerçek özünden uzaklaşmasına neden olduğunu savunur. Bu parçalanma, insanın özgürlüğünü yitirmesine; kendi kaderini belirleme hakkını kaybetmesine; tanrılara bağımlı bir "kul" olmasına yol açmıştır. Erhat, Platon'dan önce "Tanrı" kavramının tıpkı insanın kendisi gibi

⁹²² Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 69.

⁹²³ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 71.

⁹²⁴ Azra Erhat, *İşte İnsan*, 76.

⁹²⁵ Azra Erhat, *İşte İnsan*, 122.

doğa ile iç içe bir varlık olarak algılandığını belirtir. “Tanrı” adının; doğanın bir parçası olan insan tarafından daha güçlü ve sonsuz olanı tanımlamak için rastgele takılmış bir isim olduğunu söyler:

Benden daha dirisine, daha canlısına tanrı demiştim. Rastgele takmışım bu adı. Kime? Kime olacak, kendime. Kendim de doğanın bir parçası (...) En gür oluşana Ana dedim, kırk memeli bir tanrıça olarak diktim onu karşıma. Taptım ona, damlasını taşıdığım hayat gücünün kaynağını taşıyordu o. Onu ısıtan güneşe bir ad taktım, onu ıslatan suya bir ad taktım, doldurdum böylece çevremi canlılarla. Onlar hep canlı, benim gücümse bir süreyle sınırlı. Süresize tanrı dedim, süremi de süsledim masallarla. Aktardım böylece kendimi kuşaktan kuşağa.⁹²⁶

Erhat’ın düşünce dünyasındaki insan, özgürce konuşur ve sorgular. Kendi kaderini hür iradesiyle belirler. Hayatı doğayla uyum içinde yaşar. Sadece hayatı yaşamakla kalmaz, aynı zamanda ona anlam katar. Hayatın öncesini ya da sonrasını değil, kendisini sever.⁹²⁷ Bütün mücadelesi, hayatın içinde kendisini aramak ve bulmaktır.⁹²⁸

2.3.2.2. Kültür ve Uygarlık

Azra Erhat’a göre kültür, ulusal özelliklerle şekillenen değerler bütünüdür. Uluslar, ortaya çıkardıkları bu değerleri yaşatıp geliştirerek aynı zamanda kendi gelişimlerini sağlar. Uygarlık ise ulusların gelişim sürecinin en üst basamağıdır. Bu süreç, insanın mutluluğu için çalışmayı ve ona yaraşır bir yaşam kurabilmeyi benimsemektir.⁹²⁹ Uygarlık, bütün insanlığı kucaklayan yönüyle evrensel değerler bütününden oluşur. Kültür ise başı sonu belli olmayan, yaşanılan çevreden gelen etkilerle beslenen ve süreklilik arz eden ulusal bir bilinçtir.⁹³⁰ Erhat için “kültür”, toplumsal ve ulusal bir simge olan “bayrak”la eşdeğer bir anlama sahiptir.⁹³¹

Erhat, “Kel Başa Şimşir Tarak Ya da Kültür ve Kültürsüzlük”⁹³² başlıklı yazısında; “kültür” sözcüğünün kaynağını, gelişimini, anlam çevresini ve kullanıma göre nasıl şekillendiğini ele alır. Kültür sözcüğünün kökeni, Latince “colere” fiilinden türeyen “cultura”ya dayanmaktadır. Başlangıçta kültür, “toprağın bakımı, işlenmesi” gibi bir anlama sahip; tarım için kullanılan bir sözcüktür. Zamanla anlam gelişmesine uğrayıp pek çok dile geçmiş ve iki farklı koldan gelişimini sürdürmüştür. Bunlardan biri tapınma, ibadet, din gibi manalar taşıyan “kült”

⁹²⁶ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 76-77.

⁹²⁷ Azra Erhat, *İşte İnsan*, 77.

⁹²⁸ Azra Erhat, *İşte İnsan*, 82.

⁹²⁹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 133.

⁹³⁰ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 120.

⁹³¹ Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, s. 203.

⁹³² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, ss. 75-84.

sözcüğüdür. Diğeri ise yaşam biçimi, eğitim, uygarlık gibi anlamlar yüklenerek kullanılmış ve yaygınlaşmış olan kültür sözcüğüdür:

İkisi de aşağı yukarı aynı anlama gelen bu isimler toprağın bakımı, işlenmesi söz konusu olunca eş anlamda kullanılır, Ne var ki manevi anlamda biri din ve tanrı alanına, öteki de daha çok insanların yaşama ve gelişme alanına kaymış ve biri birçok dillerde **kult** yani tanrılara tapınma, ibadet, din anlamında tutulmuş, öteki daha çok eğitim, uygarlık düzeni için kullanılarak dillerin çoğunda kültür diye gelişmiştir. Ne var ki lâtincenin kendisinde cultus humanus civilisque (insana ve kentliye yakışır bir yaşama biçimi) cümlesini de, cultura est animi philosophia (eğitim, kültür ruhun erdemi, filozofisidir) cümlesini de buluruz, yani bu demektir ki aslında kültür'ün hangi alanda kendini belirttiği önemli değil de, ister toprak, ister tanrı, ister yaşam düzeninde bakım, dikkat, ilgi, kendini verme ve süreklilik önemlidir. Ancak bu görüşle kültür bir erdem olup hangi alanda olursa olsun ürün vermeyi, yoku var etmeyi başarmaktadır.⁹³³

Kültür sözcüğü, farklı alanlarda yeni anlamlar kazanarak zamanla bir kavram hâline gelmiştir. Özünde üretim temelli olan bu kavram; süreklilik, yenilenme, ilgi ve değişim esasına dayalı farklı anlamlar içerir.⁹³⁴ Kültür, günümüzdeki anlamıyla bir toplumun tarihsel gelişim süreci içinde yarattığı bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan; insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. İnsanın ya da toplumun yaşayarak ve öğrenerek elde ettiği birikimin bir sonucu ortaya çıkar. Başka insanlar veya toplumlarla girilen etkileşimden; yaşanan çevreden edinilen algı ve tecrübelerle beslenerek gelişir. Bir insanın belirli bir kültür seviyesine sahip olabilmesi için taşıdığı kültürün bilincinde olması beklenir:

Çünkü kültürün başı sonu, başlangıcı bitişi yoktur, insan bir kültürün içinde doğar, anasının ağzından duyduğu ninniden tut da, her gün içinde yaşadığı çevreden gelen algılar etkilerle beslenir ömür boyunca. Kendi ulusal kültüründen başka kültürlerle de alışverişe girebilir, onlardan da bir şeyler alıp faydalanabilir, zenginleşebilir. Ne var ki bir insana kültürlü diyebilmek için, o insanın taşıdığı kültürün bilincine varması gerekir.⁹³⁵

Azra Erhat'a göre insanoğlunun en büyük arzularından biri de ölümsüzlüğe erişmektir. Fakat ölümsüzlük somut olarak varlığını sonsuza kadar sürdürmek şeklinde anlaşılmalıdır. Tarihe ölümsüz kahramanlar olarak kaydolan kişiler, doğrudan ölüme karşı göğüs germenin ötesinde; "hak yolunda insanca bir ülkünün uğruna" mücadele ederek ölümsüzlük sırrına erişmiştir. İnsanı ölümsüzlüğe erdirecek sırra ancak akıl yoluyla varılabilir.⁹³⁶ Bu anlamda akıllı insan, insancıl değerlerle donanmış bir düşünce yapısına sahip olan kişidir. Böyle bir düşünce yapısına ise eğitim yoluyla ulaşılabilir.

⁹³³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 83.

⁹³⁴ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 170.

⁹³⁵ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 120.

⁹³⁶ Azra Erhat, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, s. 28.

Erhat, eğitimi kültürel farkındalık ve bilinç oluşturmak için bir süreç olarak görür. Örneğin Anadolu, sahip olduğu tarihî ve kültürel varlıklarıyla bir uygarlık çeşnisidir. Topraklarından fişkırın her bir taş, yontu ya da yapıt “bir kültür kıvılcımı” saçar. Fakat bu tarihî ve kültürel varlıklara sahip olmak tek başına yeterli değildir. Söz konusu kültür varlıkları hayata dâhil edilmelidir. Çünkü bunlar, büyük ve insani bir davanın yaşayan örnekleri; bir yapbozun parçalarıdır. Bu parçaları yerine yerleştirebilmek için ciddi bir eğitime ve bilinçlenmeye ihtiyaç vardır.⁹³⁷ Fakat bu da kolayca elde edilebilecek bir birikim değildir. Çok yönlü ve uzun soluklu çalışmalar gerektiren bir süreçtir. Erhat’a göre eğitim konusu, devletin sorumluluğu altındadır. Devlet, eğitim yoluyla maddî ya da manevî kültür değerlerinin korunması ve sonraki kuşaklara aktarılabilmesi için gayret etmelidir. Çünkü kültür değerlerine verilen önem, bir ulusun geçmişten geleceğe uzanan yolda nasıl bir mesafe kat ettiğini ortaya koymaktadır.⁹³⁸

Erhat’a göre hümanizm, geçmiş çağların görüşlerine ve problemlerine en yakın olan görüşleri benimseyip onları büyük örnek ve kılavuz olarak almak; onların kurdukları klasik kalıpların içinde yeniyi yaşatmak; yeniyi söylemektir.⁹³⁹ Bu, romantik bir duyusun ötesinde bilinçli bir tavır takınmayı gerektirir. Seçilen örneklerin öncülüğünde yeni üretimler yaparak gerçekleştirilebilir. Erhat, kültür ve uygarlığın zirvesine erişen Batılı toplumların kendi geçmişlerinden edindikleri tecrübelerden yola çıkarak kendilerine has bir yenilenme sürecinden geçtiklerini söyler. Erhat’a göre Türk toplumu, üzerinde bulunduğu toprakların değerini ve önemini iyi kavramalıdır. Çünkü bu topraklar, engin bir kültür birikimine sahiptir ve bugünkü Batı uygarlığının gelişimine ışık tutmuştur. Türk halkı, geçmişten gelen doğal kültür mirasları olan öz kaynaklarına yönelmelidir. Böylelikle sürekli bir devinim hâlindeki uygarlık silsilesi içerisinde zaten etkili ve önemli bir yere sahip olduğunu yeniden görebilme imkânına kavuşacaktır. Aynı zamanda, sahip olduğu değerleri benimseyip onları geliştirerek, Batı uygarlığından daha da ileri seviyelere ulaşmış insancıl bir uygarlık kurmayı başaracaktır.

Erhat’a göre Türk milleti, Atatürk sayesinde “bütün dünyanın gözünde uygarlığın ve kültürün bir temsilcisi olmak payesine” erişmiştir.⁹⁴⁰ Atatürk, kültüre önem vererek Türk toplumunu özüne dönmeye; sahip olduğu kültürü benimsemeye ve yaşatmaya davet etmiştir. Onun

⁹³⁷ Azra Erhat, “Anadolu’yu Dile Getirmek”, *Yeni Ufuklar*, V. Cilt, S. 55, Aralık 1956, ss. 732-736, s. 732.

⁹³⁸ Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, s. 204.

⁹³⁹ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 140.

⁹⁴⁰ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 176.

yaptırdığı çalışmalar sayesinde Türk tarihinin insanlığın en erken doğuş çağlarına dek uzandığı ortaya çıkmış, Türk milletinin tarih boyunca üstlendiği etkin görevler gözler önüne serilmiştir. Atatürk sayesinde Türk milletinin geçmişi ve geleceği arasında sağlam bir köprü kurulmuştur.

Atatürk ulusal değerlere, bilince ve bu bilinci gelecek kuşaklara aktarmanın ortak bir görev olduğunu; Türk milletinin dili, kültürü, tarihi ve saygın kimliğiyle aydınlık yarınlara güçlü biçimde yürüyeceğini söyleyerek dil, tarih ve kültür araştırmalarına verilmesi gereken önemi göstermiştir. Aynı zamanda “Hayatta en hakiki mürşit, ilimdir.” sözüyle yapılacak araştırmalarda uygulanması gereken yöntemi ortaya koymuştur.⁹⁴¹ Böylece hem bilimsel anlamda kültürel çalışmaların artması ve gelişmesine öncülük etmiş hem de Türk milletini kendi kültürüne sahip çıkmaya teşvik etmiştir. Atatürk’ün bu çabalarını takdir eden Erhat, onun kişiliğini kendisine örnek almıştır. Atatürk’ün söylemlerinden edindiği bilinç ve hassasiyetle yaptığı çalışmaları “kültürel hizmet” olarak görmüştür.

Azra Erhat, *Gülleyle’ya Anılar, En Hakiki Mürşit* kitabını isimlendirirken Atatürk’ün sözüne gönderme yapar. Eserin içeriğinde de Azra Erhat’ın düşünsel anlamda Atatürk’ü örnek aldığı açıkça görülür. Erhat, “ömrümün ereğidir Atatürk Türkiye’sini tarihin en eski çağlarından bugüne dek kültür açısından incelemek” sözüyle kendisini kültür çalışmalarına adanmış olduğunu ifade eder.⁹⁴² İkinci Türk Tarih Kongresinin yapıldığı 1937’den itibaren aynı bilinç ve görev aşkıyla bu uğurda çaba sarf ettiğini dile getirir. 20-25 Eylül 1937 yılında Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan İkinci Türk Tarih Kongresine katılan Erhat, aynı zamanda Atatürk’ü ilk kez yakından görme fırsatı bulduğu bu toplantının önemini şöyle açıklar:

Atatürk’ün gözleri bulanıktı, çünkü 1937 Türkiye’sinde ve özellikle bu İkinci Türk Tarih Kongresi’nde durum bir kraterin içinde kaynayan toprağa benziyordu. Bu potanın dibinde birbirinden değerli taşlar fıkrıyordu, ama onları birbirinden ayırmak, her birine rengini değerini vermek, hepsini bir kültür camakânı içinde bir bir ve yan yana dizmek gerekiyordu. Karma karışık bir kültür ortamına düzen vermek gerekiyordu. Bu korkunç bir işti, bütün bir ulusun tek tek ve toplu olarak çabasını gerektiren bir dev işi tarihin akışını değiştirmek, geçmişi geleceği yeni bir görüşle aydınlatmak için uzun bir çalışma alanını açmak, döşemek ve işler hale getirmek gerekiyordu. Bir bozkırdan, üstünde altın başaklar sallanan verimli bir tarla yapmak. Türkiye’nin kültürünü kurmak. Ve Atatürk dünyanın dört bir ucundan bir araya getirdiği bilgilerin katıldığı bu Kongrede tutanakları karşısında, altı günlük toplantıların hiçbirinde Atatürk ağzını açıp bir söz söylememiştir. Yalnız hazır bulunmuş, dinleyicilerin arasında oturmuş, dinlemiş ve bakmıştır. Bütün bir topluluğu yalnız kişiliğiyle yöneten yüzyıllarca süregelen kökleşmiş görüşlerin altını üstüne getirmeyi yalnız bakışları ile başaran başka bir yönetici daha görememiştir tarih. İşte bu eşine rastlanmadık olağanüstü rolü oynamaya kalktığı içindir ki öyle

⁹⁴¹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 169-170.

⁹⁴² Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 165.

yüklüydü Atatürk'ün bakışları, öyle kuşkulu ve sertti davranışı, öylesine karmaşıktı çakır gözlerinin ak, gök ve yeşil ışınları. O canım gözleri Atatürk'ün, onlar bana diri diri olarak bir o gün baktı, resimlerinden de en sıkıntılı anlarımda gene baktı, hep konuştu, yol gösterdi.⁹⁴³

Erhat, İkinci Türk Tarih Kongresinin ardından kendisine yeni bir görev edinmiş, kültür konularına daha çok eğilmeye başlamıştır. Çünkü kısa bir süre öncesine kadar farklı topluluklar ve farklı gelecek tasavvuruna sahip insanların yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu, tüm dünyanın gözü önünde yıkılmış; ancak bu yıkıntıdan geleceğe sağlam temellerle yükselmek isteyen yeni bir devlet ve ulus yükselmiştir. Türk milletinin geçmişini ve geleceğini yeni bir görüşle aydınlatmak, Türkiye'nin kültürünü kurmak için Atatürk'ün önderliğinde yeni bir mücadele başlatılmıştır. Azra Erhat da genç Türkiye'nin pek çok genç aydınıyla birlikte, Atatürk'ün kılavuzluğundan kopmadan, kültür çalışmalarına yönelmiştir.

Azra Erhat, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü “unutmak” eylemiyle ilişkilendirerek “tarihî bir kopuş” olarak tanımlar. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu, “temellerinin dayanıksız ve kof” olması nedeniyle yıkılmıştır. Çünkü derin ve köklü bir uygarlık geleneğini devam ettirerek bugünlere gelen Türk milleti, tarihin hafızasında canlı bir yer işgal etmesine rağmen, uzunca bir süre yok sayılmış; unutulmuş; kendi hafızasındaki yerini dahi kaybetmiştir.⁹⁴⁴ Türk geleneğini sürdürmekle yükümlü olan yetkililer, kişisel ve dünyalık çıkarlarını önceleyerek köklü bir geçmişe sahip olan Türk milletini görmezden gelmişlerdir. Bu durum hem düşünsel hem de yapısal anlamda devletin çözülmesine yol açmış, devletin çöküşüne zemin hazırlamıştır. Erhat, bu “unutuluş” ve “kopuş”un hafızayla olan ilişkisini gündeme getirerek bunların neden olacağı “yok oluş” ile sonuçlanacak etkileri üzerinde durmuştur. Erhat'a göre Atatürk, Türk milletinin “yok oluş”u ile sonlanacak bir çözülmenin önüne geçmek için özveriyle çalışmıştır. Atatürk, birbirinden ayrı ırk, dil ve gelenekleri olan karmaşık topluluğa “birlik” ve “bütünlük” düşüncesini aşılama için uğraşmıştır. Türk milletinin gerçek kimliğini ve karakterini yeniden ortaya çıkararak toplumsal hafızayı canlandırmak ve ulusal bir bilinç yaratmak için mücadele etmiştir.⁹⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte gündeme gelen “vatan”, “millet”, “tarih” ve “kültür” gibi kavramların ortak hafızada henüz bir karşılığı olmadığını dile getiren Erhat, Atatürk'ün dil ve tarih çalışmalarına verdiği önemin bu nedenden dolayı özel bir anlam ifade

⁹⁴³ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 164-165.

⁹⁴⁴ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 166.

⁹⁴⁵ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 166.

ettiğini belirtir. Erhat, millet olabilmek için öncelikle Türklerin vatan algısının sınırlarının yeniden belirlenmesi gerektiğini söyler. Bunun ardından dil, din, ırk gibi farklı özelliklere sahip insanları bir araya getirecek ortak değerlerin saptanması gerektiğini belirtir. Ona göre bu ortak değerlerin toplamı kültürdür. Bu nedenle kültür, millet olabilmeyen en önemli koşuludur.

Erhat'a göre kültürü yaratmak, yaşatmak ve devamlılığını sağlamak için öncelikle bir milletin var olması gerekmektedir. Var olmanın koşulu, tarih sahnesinde yer almaktan öte zihinsel anlamda bireysel ve kolektif hafızada yer bulmaktır. Erhat'ın var olmaktan kastı; bilinçli bir benimseme ve kabullenişle ilgilidir. Zira ona göre bir milletin var olması ancak millî bilince sahip bireylerin varlığı ile mümkündür. Bu bilince ise toprağa ve tarihe bağlılıkla ulaşılabilir. Çünkü tarihsiz bir millettten söz edilemez. Tarih bir taraftan geçmişe dönük hafızanın canlanması diğer taraftan da geleceğe açılan yolun yapıtaşısıdır. Türk milleti de köklü geçmişine rağmen ortak bir bilince sahip olmadığı için kendi varlığının ve kıymetinin bilincine çok geç erişmiştir.

Erhat, Türk milletinin içinde bulunduğu durumu “değerler çöküntüsü” olarak tanımlar. Atatürk'ün gösterdiği hedef doğrultusunda millete şanlı bir tarihe ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu hatırlatmak; övünülecek, değerli bir varlık olduğunu göstermek ve milletin yitirmiş olduğu özgüveni yeniden kazanmasına yardımcı olmak gerekmektedir.⁹⁴⁶ Atatürk'ün dil ve tarih kurumlarını açması, böyle bir bilincin oluşturulması ve canlandırılmasına yönelik girişimlerdir. Erhat'a göre yaşamayan ve yaşanmayan tarih, tarih değildir. Tarih, papağan gibi ezberlenip tekrar edilen “ölü bilgiler” yekûnu de değildir. Ona göre tarih, tüm canlılığıyla yaşamın kendisidir. Yüzyılların akıntısı içinde insanın zihinde yaşatılma çabasıdır.⁹⁴⁷ Bu düşüncelerle hareket eden Erhat, Türkiye'nin tarihini yeni ve farklı bir bakış açısıyla dile getirmeye çalışmıştır.

Tarihten söz edebilmek için öncelikle tarihi yaşayan ve tarihin yazılmasına vesile olan milletin kim olduğu ya da kimlerden oluştuğu sorusu cevaplanmalıdır. Erhat, tarih sahnesinde yer edinen milletlerin herhangi bir ırkla ilişkilendirilmek zorunda olmadığını savunur. Ona göre milliyetçilik, ırkçılık değildir. Çünkü ırklar, tarih boyunca birbiriyle karışmış ve

⁹⁴⁶ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 166-168.

⁹⁴⁷ Azra Erhat, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, s. 22.

kaynaşmıştır. Dolayısıyla hangi milletin saf ırka mensup olup olmadığını kestirebilmek mümkün değildir. Erhat'a göre gerçek milliyetçilik; "bizim diyebildiğimiz yurdumuzda, her şeyiyle sahip çıkıp benimsediğimiz" değerlerdir:

Eski bir uygarlık belirtisinin, bir anıtın, bir yapıtın Türk olması için, Asya'dan gelme Türk ırklı, Türk kökenli uluslarca yapılmış olması gerekmez. Irklar, kökenler, kaynaklar onca karışıktır ki, kim Türk, kim değil diye kesinlikle saptanamaz bugüne bugün. O halde, ulusçuluğun olumlu, verimli ve tek bilimsel sayılabilecek yolu yöntemi kafatasları ölçerek biçerek sonuçlar, gülünç ve güvenilmez sonuçlar çıkarmak değil, eskiden kalma anıt ve yapıtlara, yani her türlü uygarlık belirti ve verilerine yurdumuzda filiz vermişlerse, sahip çıkmaktır.⁹⁴⁸

Erhat'a göre milliyetçilik, kültürel ve tarihî birikimin bir ürünüdür. Tarihte, yaşanan coğrafyada ya da ortak kültürde görülen her emare; millî kimliğin, benliğin simgesidir. Bu yüzden millet olmak için aynı ırka, dine ya da dile sahip olmak yetmez. Ortak bir kültürün yaratıcısı, taşıyıcısı ve sahiplenicisi olmak gerekir. Bu, doğal ve gerçekçi bir milliyetçiliktir. Azra Erhat'ın bu düşünceleri, "millet" yerine "halk" kavramı etrafında bütünleşen Mavi Anadolucuların ortak bir anlayışta buluştuğunu göstermektedir.

Azra Erhat, her birini ayrı birer değer olarak gördüğü "milliyetçi", "maneviyatçı", "beynelmilelci" ya da "maddiyatçı" gibi kavramların şovenlik yapmak için ya da yersiz birer slogan olarak kullanılmasından rahatsızlık duyar. Çünkü bu kavramların yersizce kullanılması, kavramların anlam değerlerini yitirmelerine ve kavram kargaşasına yol açmaktadır. Üstelik bazı insanlar, bilinçsizce ya da art niyetle hareket etmektedir. Herhangi bir tanımlama ya da anlamlandırma sürecine gitmeden, sadece insanlar ya da düşünceler arasındaki karşıtlığı vurgulamak, "ötekini" olumsuz ya da eksikleriyle nitelenmek amacıyla hareket etmektedirler. Azra Erhat, sözünü ettiği bu kişilerin davranışlarının ve söylemlerinin sadece birer gösteriden ibaret olduğunu şu sözlerle dile getirir:

Beşyüz yıl önce feth edilmiş bir kentin kalesine tiyatro kılığında askerlere bayrak diktirmekle mi olur akıncılık, geçmişin manevi ve millî değerlerine saygı ve hürmet, yoksa devletin müze diye kamuya açtığı bir yabancı din anıtında namaz kılmakla mı? Din değerlerimizin önem ve geçerliliğini dünyaya kanıtlamak propaganda mitinglerinde Kuran'ı öpmekle mi olur? Maddiyatçılığı kınamak, maneviyatçılığı yüceltmek eş dost akrabaya bol keseden dünyalık dağıtıp devlet kesesini sıfıra tüketmekle mi?⁹⁴⁹

Erhat'a göre bir şeyi gerçekten yapmak ile yapıyormuş gibi görünmek arasındaki farkın idrak edilememesi büyük bir sorundur. Yapıyormuş gibi davranan, inanmış gibi görünen, okumuş

⁹⁴⁸ Azra Erhat, *Homeros: Gül ile Söyleşi*, s. 66.

⁹⁴⁹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 117-118.

gibi yapan ve daha nice göstermelik tavırlar sergileyen kişiler onun eleştirilerinin başlıca hedefi olmuştur. Erhat, Türk milleti için büyük bir tehlike olduğuna inandığı bu soruna çözüm bulabilmek adına gerçek anlamda iyi bir eğitimin verilmesi ve insanların bilinçlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Bu konuda hem devlete hem de aydınlara büyük bir sorumluluk düştüğünü ifade eder.

2.3.2.3. İnsana Dönük “Aydın”lık Bakış

Azra Erhat, yazılarında sıklıkla aydınların sorumlulukları üzerinde durur. Tahayyül ettiği aydın tipolojisini Atatürk ve Homeros’u örnek göstererek ortaya koyar. Erhat, münevver, bilgin, âlim, aydın ya da entelektüel gibi kelimelerin gerçek anlamda aydın bir kişiyi tanımlamak yerine bilgili, kültürlü, görgülü gibi anlamlarda kullanılmakta olduğunu belirtir. Ona göre gerçek bir aydın, çevresine karşı duyarlı ve hassastır. Gördüğü olumsuzluklar karşısında cesur ve girişkendir. Aydın kişi, aklın gücüne inanır. Çevresinde olup bitenleri akıl süzgecinden geçirir. Dogmalaşmış yöntem ve kuralların geçerliğine, yararlığına inanmaz. Her durum ve soruna kendi koşulları ve gerçekleri içinde çözüm yolu arar.⁹⁵⁰

Atatürk’ün 20 Mart 1923’te Konya’da dile getirdiği; “münevver sınıfla halkın zihniyet ve hedefi arasında tabî bir intibak olmak lazımdır”⁹⁵¹ sözleri, Erhat’a göre halk ve aydın arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aydın kişi, savunduğu idealin kendi halkının ruh ve vicdanına uygun olup olmadığını iyi bilmelidir. Atatürk’ün aynı konuşmasının devamında belirttiği üzere Türk aydını; “bütün cihani, diğer bütün milletleri” tanımamasına rağmen kendi memleketini, kendi milletini, kendi tarihini, kendi örf ve adetlerini yeterince tanımamaktadır. Bu durum, halk ile aydın arasında büyük bir zihniyet farklılığı oluşmasına neden olmaktadır. Atatürk, aydınların halkla bütünleşmediği bir toplumda hiçbir gelişmenin doğru yolu göstermeyeceğini; hiçbir ilerlemenin sağlanamayacağını dile getirir. Atatürk, gerçek kurtuluşun ve ilerlemenin ancak bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmakla mümkün olacağını söyler. Atatürk, bu konuşmasını geleceğin aydın kişileri olarak gördüğü gençlere hitaben yapmıştır. Çünkü gençliğin aydınlık yarınların teminatı olduğuna inanmıştır.

Atatürk, Türk milletinin millî benliğe sahip olamayışını; kendini unutmuş olmasıyla ilişkilendirir. İmparatorluk içerisindeki muhtelif grupların kendi millî değerlerine sarılarak

⁹⁵⁰ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 70-71.

⁹⁵¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, s. 313.

aydınlığa ulaştığını hatırlatır ve Türk toplumunun içinde bulunduğu vaziyetten aynı yolu benimseyerek kurtulabileceğini ifade eder. Atatürk'e göre bütün cihanın gözünde saygın bir yer edinmek için “kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ef'al ve harekâtımızla” göstermek gerekmektedir.⁹⁵² Azra Erhat, Atatürk'ün Konya'da yaptığı bu konuşmanın; bir düşünceyi aşmak, geliştirmek ve sonuçlandırmak bakımından klasik bir değer taşıdığını söyler. Atatürk'ün konuşmasını Antik dönemde yaşamış olan Atinalı önder Perikles'in söylevi ile kıyaslar. Her ikisinin de “evrensel doğrular” üzerine odaklandığını ve farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen benzer bir etkiye sahip olduklarını ifade eder. Azra Erhat'a göre Atatürk'ün Konya söylevi, gençleri cesaretlendiren açık bir eylem çağrısıdır.⁹⁵³ Çünkü Atatürk, bir “eylem adamıdır” ve olumsuzluklar karşısında hiç vakit kaybetmeden çözüm yolları aramaktadır.⁹⁵⁴ Atatürk, halk ve aydın arasındaki uzaklıktan kaynaklanan olumsuz tablodan bahsetmekte ve bu sorunun giderilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu sorun, bir taraftan aydının düşüncelerinin temelini halkın oluşturmaması diğer taraftan ise aydınların kendi milletlerini yeterince iyi tanımamasından kaynaklanmaktadır.⁹⁵⁵

Erhat, aydın ile halk arasındaki kopukluğun çıkar ayrılıklarından kaynaklandığını; Türkiye'de aydın ve halk kavramlarının toplumsal bir sınıf olarak algılanmadığını ifade eder. Bu durumu ortadan kaldırmak için sorunun kökenine inmenin önemi üzerinde durur. Erhat'a göre her şeyden önce bu iki kavramın kesin olarak tanımlanması gerekmektedir. Bu nedenle Atatürk'ün söylev ve demeçlerinden örnekler vererek bu kavramların ne anlama geldiğini açıklamaya çalışır. Atatürk'ün söylemlerinde “halk” kavramının; “biz” ve “millet” olarak karşılık bulduğunun, bu kelimenin “Misak-ı Millî uyarınca sınırlandırılmış topraklar içinde kalan Türkler” için kullanıldığının gayet açık bir şekilde görüldüğünü söyler.⁹⁵⁶

Atatürk'e göre halk, temiz kalpli, asil ruhlu, kabiliyetli, kendisine yararı olduğuna inanırsa ilericiliğe açıktır. “Kitle-i asliye”, “kitle-i ekseriyet” ve “kitle-i halk” gibi özel tanımlamalarla en nihayetinde bütün bir millet kastedilir. Çünkü halk; münevveri, uleması, esnafı, sanatkârı, zanaatkârı, çiftçisi ile bütün bir topluluktur. Atatürk, toplumun bütün kesimlerini meslek

⁹⁵² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 314.

⁹⁵³ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

⁹⁵⁴ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 27.

⁹⁵⁵ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 17.

⁹⁵⁶ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 46-47.

erbabı olarak değerlendirir. Her grubun diğeriyle irtibatlı olduğunu belirtir. Hepsinin toplum için önemli bir işleve sahip olduğunu vurgular. Toplumun herhangi bir kesimi için bir sınıf ayrımı gütmez. Aksine halk ile aydının birbirinin karşıt kavramlarmış gibi algılanmasına karşı çıkar. Atatürk'e göre bir aydının başlıca görevi; halkın içinde olmak, onlara doğru yolu göstermek ve medeniyet yolunda öncülük etmektir.⁹⁵⁷

Erhat'a göre Atatürk, ihtiyaç duyulan yeni aydın tipini Konya Söylevi'nde tarif etmiştir. Bu aydın tipi, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin gereksinim duyduğu yeni insanı da ortaya koymaktadır. Çünkü kurulmak istenen yeni düzen, devamlılığını ancak bu şekilde sürdürebilecektir.⁹⁵⁸ Azra Erhat, Atatürk'ün görüşlerinden hareketle aydın kişinin özelliklerini tanımlamaya çalışır. Öncelikle Osmanlı münevverinin kim olduğu ile işe başlar. Osmanlı'nın aydınlarını tanımlayabilmek için düşün, basın ve edebiyat tarihleri ile anı türünde yazılmış eserlere başvurmak gerektiğini belirtir. Çünkü dönemin aydınları, siyasetle ilgilenmelerine rağmen düşüncelerini kalemleriyle aktaran, yazar kimlikleriyle öne çıkan kişilerdir. Siyasal, toplumsal, düşünsel ve edebî anlamda oldukça faaldirler. Dolayısıyla Osmanlı münevverlerini tanıyabilmek için bu başvuru kaynakları iyi incelenmelidir.⁹⁵⁹

Azra Erhat, Osmanlı münevverleri ile Türk aydınına birbirinden ayrı tutar. Türk aydını tipinin Tanzimat döneminde ortaya çıktığını söyler. Hâlâ devam etmekte olan çağdaşlaşma sürecinin; Türk aydını tipinin ortaya çıkmasıyla başladığını dile getirir.⁹⁶⁰ Erhat'a göre Tanzimat döneminin aydınları, kişinin birey olarak görülmeye başlamasına ve düşüncenin özgür bir şekilde dile getirilmesine öncülük etmişlerdir.⁹⁶¹ Tanzimat döneminde oldukça etkin olan Türk aydınları, her şey bir yana bırakılsa dahi eleştirel düşüncenin oluşmasına katkı sağladıkları için aydın sıfatını hak etmektedirler. Erhat, Tanzimat dönemindeki Türk aydınlarının o zamanın koşulları gereği bazen mütereddit tavırlar sergilediklerini veya birbiriyle çelişen düşünceler ortaya koyduklarını; bu nedenle de “tam bir aydınlığa” varamamış olduklarını söyler. Fakat bu aydınların inançları uğruna verdikleri amansız mücadelenin yadsınmaması gerektiğini vurgular:

⁹⁵⁷ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 49.

⁹⁵⁸ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 52-53.

⁹⁵⁹ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 54.

⁹⁶⁰ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 64.

⁹⁶¹ Bu kişiler Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Ali Suavi gibi dönemin önde gelen isimleridir.

Kişinin birey olarak özgürce düşünmesi, düşüncelerini yazıyla dile getirmesi, bunlardan bireşim yaparak dış olguları değerlendirmesi, sonra da eleştiri yoluna gitmesi Osmanlı tarihinde ilk kez görülmektedir. Yalnız bu eylemlerinden ötürü “aydın” niteliğine hak kazanmaktadır bu yazar takımı. Ama Tanzimat münevverine özgü katışık ve çelişkili görüşleri düşüncesinin tam bir aydınlığa varamadığını, bilinç katına erişemediğini kanıtlıyorsa da, bu kişilerin inançlarını savunmakta yüreklilik gösterdikleri yadsınmaz.⁹⁶²

Erhat, Tanzimat aydınının uğruna mücadele ettiği inançların “medeniyetçilik”, “Osmanlıcılık” ve “İslamcılık” olduğunu dile getirir. Ona göre bu ideolojilerden medeniyetçilik, Batı medeniyetine ulaşma arzusu üzerine kurulmuştur ve Tanzimat ile birlikte gündeme gelmiştir. Onlara göre medeni olmak demek, Batılı olmaktır. Fakat medenileşme hususunda nasıl bir yol izleneceği, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Çeşitli uzlaştırma yolları aranmış, farklı öneriler sunulmuş, yeni fikirler öne sürülmüştür fakat medeniyetleşme konusunda somut bir ilerleme kaydedilememiştir. Yaşanan tarihî ve siyasi sürecin yanı sıra medenileşme konusunda da bazı iç hesaplaşmalar yaşanmış, toplum ayrışmaya başlamıştır.⁹⁶³ Azra Erhat, Tanzimat dönemindeki Türk aydınlarının medenileşme konusunda ilerleme kaydedememelerini, aynı dünya görüşünü benimsemelerine rağmen aralarında fikir ayrılıkları yaşamalarını, dil yetersizliğine bağlar. Kanun-ı Esasi hazırlanırken Mithat Paşa ve Namık Kemal arasında yaşanan tartışmayı örnek göstererek Tanzimat aydınının medeniyet ve terakki kavramlarının temelinde bulunan düşün düzeyinden yoksun olduklarını şu sözlerle dile getirir:

Sözü geçen tartışmaların bir çeşit kör dövüşe dönüşmesinde asıl nedenin kavram kargaşası ve bu kargaşaya yol açan dil yetersizliği olduğunu anlarız. Osmanlıca'nın içinde dipsiz bir denizde yüzer gibi yüzen, dalgalarla nerelere sürüklendiklerini bilmedikleri hâlde, yüzebilmekten bir çeşit anlamsız, bilinçsiz gurur duyan Osmanlı okuryazarları, Batı hayranlığıyla benimsedikleri medeniyet ve terakki kavramlarının temelinde bulunan düşün düzeninden yoksundurlar. Bu kavramları kendi dil olanaklarıyla karşılayamayacaklarını, bunu algılamalarına Batılı dünya görüşüyle İslami dünya görüşü arasındaki uçurumun engel olduğunu, Kanun-u Esasî tartışmalarında yenilikçilerle gelenekçiler saç saça baş başa geldikleri zaman bile anlayamamışlardır.⁹⁶⁴

Erhat'a göre dil, düşüncenin varlığına göre şekillenmektedir ve olmayan düşünceler için kavramlar üretmeye çalışmak anlamsızdır. Düşünce olmadan bir kelime üretmek mümkün değildir. Zihinlerde karşılığı olmayan bir düşüncenin dile gelmesi de beklenmemelidir. Dolayısıyla modernleşme kelimesini kullanmak, modern olmak anlamına gelmez. Bu nedenle Tanzimat döneminde içi bir türlü doldurulamayan; karşılığı, niteliği ve nasıl olacağı tam olarak ifade edilemeyen medenileşmek kavramının da havada kalmış olması kaçınılmazdır.

⁹⁶² Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 88.

⁹⁶³ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 93-94.

⁹⁶⁴ Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, s. 97-98.

Erhat, yaşanan dil karmaşasının “halk” kavramı için de geçerli olduğunu söyler. Halk sözcüğü, sürekli dilden dile dolaşmaktadır ancak bu durum sözcüğün zihinlerde ortak bir karşılığı olduğu anlamına gelmemektedir. “Halkevi”, “Halk Bankası”, “Halk Partisi” gibi sürekli yeni kelimeler türetilmekte; kelimenin kullanım alanı ve yoğunluğu artmaktadır. Fakat buna rağmen “halk” kelimesinin yüklendiği anlam değeri de aynı oranda azalmaktadır.

Bülent Ecevit’in kullandığı “halk aydını” sözü, Azra Erhat’ın aydın ve halk kavramlarını yeniden sorgulamasına vesile olur. Erhat, bu konuyla ilgili görüşlerini *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan “Halk Aydını” başlıklı yazısında ortaya koyar. Aydın ve halk kavramlarının bir arada kullanılmasını yadırgadığını belirterek “halk aydını” sözünün anlam değerinin olmadığını söyler. Çünkü Erhat’a göre aydın, sadece aydındır. Aydınlar arasında nitelik olarak bir ayırımdan söz etmek; “halkçı aydın”, “köylü aydın” ya da “kentli aydın” gibi sıfatlar kullanmak anlamsızdır. Eğer aydınlar arasında bir sınıflandırma yapılacaksa ancak aydının gerçeği ve sahtesi üzerinde durulabilir.⁹⁶⁵ Azra Erhat, yine de Ecevit’in aydın ve halk arasında “uzlaştırıcı” bir tavır sergilemeye çalıştığını; onun “halk aydını” sözüyle halk kültürüne ve sanatına uzak olmayan, yüksek ve insancı vasıflar taşıyan aydınları kastettiğini belirterek bunun umut verici bir gelişme olduğunu ifade eder. Çünkü Erhat’a göre halk ve aydın arasındaki sınırlar ortadan kalktığı zaman gerçek sanat yapıtları ortaya çıkacaktır. Bu sanat eserleri sadece belirli topluluklara hitap etmekten öteye taşınacak ve bütün insanlığın kültürüne katkı sağlayacaktır. Aydın ve halk birbiriyle bütünleşirse insanlık için hizmet etme ve üretme düşüncesi yerleşmeye başlayacaktır.⁹⁶⁶

Azra Erhat, halk ve aydın arasındaki uzaklığın ya da kopukluğun adeta bir alın yazısı gibi hüküm sürdüğünü ve bir türlü giderilemediğini dile getirir. Erhat’a göre Türkiye’de aydınlar halktan ayrı düşünür çünkü halkı tanımazlar. Halkı hor görmezlerse bile halkın uğraşına katılmazlar, halkla bütünleşerek tek bir ereğe doğru çalışmaya önem vermezler. Bu durum o kadar olağan bir biçimde varlığını sürdürmektedir ki, geçmişten gelen bir algıyla halkın edebiyatı bile farklı isimlendirilmektedir. Halk edebiyatı ile şehir edebiyatı; halk sanatı ile şehir sanatları ayrı yollardan ilerlemektedir. Halkın kültür ürünlerine karşı öteleyici ve uzaklaştırıcı bu tutum, halk bilimi için kullanılan “folklor” kelimesiyle de açıkça ortaya çıkmaktadır. Folklor, “adı bile kuzey ülkelerinden gelme, soğuk ve daha çok müzelik bir

⁹⁶⁵ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 136.

⁹⁶⁶ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 142.

bilim dalı” olarak halkı; incelenmesi ya da araştırılması gereken ayrı bir unsur olarak görmektedir. Sadece folklor örneği bile halk ve aydın arasındaki ayrılığın boyutlarını göstermek bakımından önemlidir. Çünkü halk kültürünün ürünlerini bir bilim dalı altında ele alma girişiminde bulunan aydın, “ne yazık ki” halkın canlılığını ve sıcaklığını kavrayamamaktadır. Erhat’a göre Türk aydını, halk aydını olmamalıdır. Halkı incelenmesi gereken ya araştırılması gereken bir öge olarak görmemeli; kendini halktan ayrı tutmamalıdır.⁹⁶⁷

Azra Erhat, insanın doğayla iç içe; bir bütünlük hâlinde yaşamasıyla mutlu olabileceğini düşünür. Bakışlarını doğaya çeviren insanlar; gündüz güneşin, gece yıldızların oluşturduğu bir aydınlıkla evreni seyre dalarlar. Doğanın düzeni ve uyumu, insanın kendi içerisinde de benzer bir düzen kurma arzusunu tetikler. İnsanın “kozmos” ya da “evren” olarak tanımladığı bu âlem, aydının ve aydınlığın sembolü gibidir. Bu nedenle Erhat’ın nazarında evren ve aydın kişi eş değerdedir. İnsanın aydını tanıması ve onu anlaması, tıpkı evreni anlaması gibidir. İnsanoğlu nasıl ki evrenin düzenini ve uyumunu tanımak, anlamak için aklın rehberliğinde anlamaya çalışıyorsa aydını anlamak için de aklına başvurmalıdır.⁹⁶⁸

Erhat, aydın ile sanatçıyı eş tutar ve her ikisine de önem verilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre gerçek ilerleme ve aydınlanma, aydın ve sanatçılar tarafından başlatılacaktır. Anadolu’nun aydınlanmasını sağlamak, uygarlık yolunda onu harekete geçirip şahlandırmak sanatçı ve aydınların sorumluluğundadır.

Erhat’a göre sanatçı; hangi dinden, hangi dönemden olursa olsun hayalle gerçeği birleştiren, hayal gibi görünene “çağlarüstü gerçekleri söylemeyi başaran” kişidir.⁹⁶⁹ Sanatçı, hangi yolu tutarsa tutsun çağının dışında kalmaz.⁹⁷⁰ Sanatçı, yaşadığı dönemdeki sanat nereye ulaşmış olursa olsun, her şeyden önce kendi çağının takipçisi olmalıdır. Sadece çağını takip etmekle de kalmayıp çağın getirileri ölçüsünde ondan faydalanıp kendi dönemini aşmasını bilmelidir. Kendi milleti ve memleketi için ilerilik ve yenilikler bulmalı; ortaya koyduğu eserler aracılığıyla bütün dünyayı aydınlatmalıdır.⁹⁷¹ Azra Erhat’ın önceliği, diğer Mavi Anadoluçular gibi, her zaman kendi memleketi ve milleti olmuştur. Erhat, yenilik ve ileriliği; kendi

⁹⁶⁷ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 141-142.

⁹⁶⁸ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 66.

⁹⁶⁹ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 138.

⁹⁷⁰ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 141.

⁹⁷¹ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 141.

topraklarından başlamak koşuluyla bütün dünyaya yaymak düşüncesindedir. Sanatçılardan da beklentisi bu yöndedir. Ona göre Anadolu topraklarındaki zengin kültür birikiminden ve köklü tarihten beslenerek olgunlaşacak olan gerçek ışık, bütün dünyayı aydınlatabilecek güçtedir.

Azra Erhat'a göre sanatı anlamak ve onu yaşatabilmek; sanata "kendini vermek", ciddi bir emek gerektirir. Bu emek, sadece gerçek sanatçının başarabileceği bir iştir. Gerçek sanatçı, toplumun canlı kalmasında ve yaşam döngüsü sürecinde ana damar görevi görür. Sanatını topluma fayda için kullanır; üzerine düşen sorumluluğun bilincindedir. Fakat bu "kuru" bir toplumculuk değildir. Sanatçı gerçekten sevgi ile yola çıkarak kendi ülkesinin ve kendi insanların yankısı olmalıdır.

Azra Erhat için "sanatçı" denilince akla gelen ilk isim Homeros'tur. Homeros'tan başka sanatçı olarak tanımladığı isimler arasında "ustalarım" diye andığı Halikarnas Balıkcısı ve Sabahattin Eyuboğlu yer alır. Erhat'ın gözünde aydın ve sanatçı, her ne olursa ya da nereden alınmış olursa olsun kendisini bütünüyle bir düşünceye adanmış kişi olmalıdır. Kendi çevresine ve toplumuna bu düşüncelerini yansıtmaya girişmelidir. Erhat, bu bakış açısıyla Nurullah Ataç, Yaşar Kemal, Melih Cevdet Anday gibi isimleri hem "aydın" hem de "sanatçı" olarak niteler. Aydın ve sanatçı kimliklerini bir arada taşıyan bu şahsiyetler; Erhat'ın sosyal çevresinde, düşün dünyasında ve yazın faaliyetlerinde kendilerine yer bulurlar.

2.3.2.4. Eski-Yeni ya da Gelenek-Gelecek

Azra Erhat'a göre her insanın içinde büyüdüğü çevreye, ait olduğu toplumun geleneklerine ve göreneklerine göre sahip olduğu bir takım değer ölçüleri vardır.⁹⁷² İnsanın kişiliği bu değer ölçülerine göre şekillenmektedir. Toplumsal kimliğin oluşumunda ise "köklü temellere sahip olmak" düşüncesinin etkisi büyüktür. Genellikle bir süreç olarak değerlendirilen kimlik kavramı bireysel, toplumsal ve hatta daha da ileri taşınarak evrensel düzeye kadar ulaşabilir. Erhat'a göre bu süreçte geçmişle gelecek arasında köprü kurmak, geleceğe sağlam adımlar atabilmenin ön koşuludur. Düşüncede, dilde, sanatta ve edebiyatta bu yola başvurarak geleceğe taşınacak olan değerlerin köklerinin nerede aranması gerektiği bilmek önem taşır. Bununla birlikte bu değerlerin kaynağına ulaşma çabaları farklı kişilerde, farklı eğilimlerle ifade edilen çeşitli tanımlamaları ve tartışmaları da beraberinde getirir. Özünde aynı

⁹⁷² Azra Erhat, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, s. 24.

düşüncenin takipçisi olarak nitelenebilecek aydın, düşünür ya da sanatkârlar arasındaki görüş ayrılıkları, bu kaynaklanma sorunundan dolayı ortaya çıkar. Yaşanan görüş ayrılıklarının temelinde “eski” ve “yeni” karşısındaki tutum farklılıkları yatar.

Azra Erhat’ın düşüncelerinde eski ve yeni kavramları, çoğunlukla gelenek ve gelecek olarak kullanılır. Bu kullanım bir karşıtıktan ziyade, birbirini tamamlayan bir bütünü oluşturur. Onun yaşamının ve düşüncelerinin özünü oluşturan insan algısı için bu bütünlük çok önemlidir. İnsanın oluşumu için öncelikle hazırlayıcı ve tamamlayıcı unsur olarak geleneğin varlığına ihtiyaç duyulur. Ardından insan kendinin ve kendinden sonrakilerin geleceğinin inşasına girer. Erhat’a göre geçmiş değerleri canlı tutabilmek, bir anlamda geleceği sağlam temeller üzerine kurmak demektir. İnsanoğlu, tarihselliğinin doğal bir süreci olarak bugüne ve yarına kaynaklık eden yaratımlarını geçmişten edindiği birikimle gerçekleştirir. Bu bakımdan geleneğin idrak edilip benimsenmesi, hem bireysel gelişim hem de toplumsal ilerleme için gerekli ve önemlidir. Zira insanoğlu gelenek sayesinde bir yandan kendi kişisel var oluşu üzerinde düşünmeye öte yandan yaşadığı toplumu uygarlık yarışına dâhil etmenin yollarını bulmaya başlar.⁹⁷³ Erhat, geleneği önceleyerek geleceğe dönük bir tavır takınır. Fakat onun gelenek algısı, hiçbir zaman geçmişe dönük bir nostalji değildir. Erhat’a göre geçmişe duyulan özlem, her dönemde ve her kuşakta gündeme gelebilir. Ancak geçmiş özlemi, geleceğe yönelik bir “saldırı silahı” olarak kullanılmamalıdır. Her yenilik, şaşırtıcı olduğu kadar olağanüstü ve devrimci bir niteliğe de sahiptir. Bu nitelikler, yeni ve eski arasında sürekli bir çatışmayı da beraberinde getirir. Dolayısıyla yeni ve eski arasında sürekli bir üstünlük yarışı olsa da asıl önemli olan ikisi arasında bir denge kurabilmektir.⁹⁷⁴

Erhat’a göre Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen kültür devriminin en çarpıcı yönü, geleneğin aranıp bulunması ve bunun geleceğe yansıtılmasıdır. Bu süreçte sözlü ya da yazılı geleneği takip etmek, sağlam ve geçerli değerlere ulaşabilmek bakımından büyük önem taşır. Azra Erhat, bu konuda Türk edebiyatından yola çıkarak örnek verir. Çünkü edebiyat, gelenek ve gelecek tartışmalarının en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Türk edebiyatında geleneğin izlerinin, halk edebiyatında ya da klasik edebiyatta takip edilmesi yönünde yaygın bir kanı vardır. Bu konuda görüşlerini ifade eden Erhat, meseleye divan edebiyatı ya da halk edebiyatı ayrımı yapmadan bütüncül olarak yaklaşır. Henüz “klasik” olarak adlandırılacak bir edebî

⁹⁷³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 109.

⁹⁷⁴ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 60.

geleneğe sahip olunmadığını belirtir. Klasik edebiyat olarak adlandırılan divan edebiyatının başka ulusların edebiyatlarını taklit ettiğini söyler. Erhat'a göre tezkire, mecmua ya da cönkler, klasik edebî geleneği göstermesi bakımından hiç de güvenilir kaynaklar değildir. Bunlarda sanatçılar hakkında yeterince aydınlatıcı bilgi verilmediği gibi ele alınan eserlerin hangi gerekçelerle seçildiği ya da birbirleriyle aralarında nasıl bir ilişki olduğuna dair hiçbir açıklamaya da yer yoktur. Genellikle keyfi ve kişisel tercihlerle oluşturulan bu kaynaklar, çağdaş bir edebiyat geleneği oluşturmak için yeterli değildir. Fakat bu konuda umutsuz olmadığını ifade eden Erhat, halk edebiyatının “yeni yeni filizler veren bereketli bir toprak” oluşunu; tutarlı, sağlam ve belli bir yöntem çerçevesinde kurulacak olan çağdaş bir edebiyat geleneği kurabilmek için bir başlangıç noktası olarak görür.⁹⁷⁵

Halk edebiyatı denince Erhat'ın aklına ilk olarak insanı duygulandıran, coşturan, sarsan, kurban eden ya da vuslata eriştiren türküler gelir. Erhat'a göre türküler, sadece yaşattıkları ya da hissettirdikleriyle değil; insana bakışı, onu ele alışıyla da çağlar öncesinden çağlar ötesine uzanan sesin yansımalarıdır. Bu nedenle türküler, “hümanist ve laik” bir geleneğin izlerini taşımaktadır. Türküler, toplumsal bir bilincin ürünüdür. Kişinin kendini insan olarak benimsemesini, toplumsal bir düzen içerisinde kendini konumlandırmasını yansıtır. Tüm insanlığı kapsayan ideal değerler, türkülerde dile gelir.⁹⁷⁶ İnsanın bütün yönleriyle ele alındığı türküler, hümanizm düşüncesinin tüm açıklığı ve yalınlığıyla ortaya konulmasından başka bir şey değildir. Türküler, sadece halk edebiyatı araştırmacıları tarafından değil, başta toplum bilim ve felsefe olmak üzere bütün beşerî bilim dallarında çalışan uzmanlar tarafından derinlemesine incelenmelidir.

Azra Erhat, halk edebiyatının taşıdığı evrensel nitelikteki değerler sayesinde oluşturulmak istenen modern Türk edebiyatı geleneğine kaynaklık edebileceğini belirtir. Bu gelenek, gelmiş geçmiş bütün şairlerin “en büyüğü” olan Yunus Emre'yi, düşünceden eyleme kadar “ilericiliğiyle” Pir Sultan Abdal'ı, “kendi bilincini bulmak” adına yola çıkan Nesimi'yi ve daha nicelerini beslemiştir. Aynı zamanda köklü bir geçmişe sahip olan bir halkı, sazı ve sözüyle de ebedileştirmiştir.⁹⁷⁷ Zengin bir kaynağa sahip olan halk edebiyatı, kendi geleneğinin devamlılığını özü ve biçimiyle günümüz koşullarını yansıtarak sağlayabilir.

⁹⁷⁵ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 220.

⁹⁷⁶ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 221-222.

⁹⁷⁷ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 233.

Erhat'a göre halk şiiri geleneğinin yaşama dâhil edilmesi, bu yansıtmanın başarısını gözler önüne sermektedir. Şayet öyle olmasaydı halk şiiri de Karagöz ya da Orta Oyunu gibi sessiz sedasız sahneden çekilmek zorunda kalırdı. Hâlbuki halk şiiri, güncel sanatçılar sayesinde kaynağından yeniden filizler vermekte ve “var olan bir halk geleneğinin taşıyıcısı olarak” yaşamaktadır.⁹⁷⁸

Erhat, modern Türk edebiyatı geleneğinin henüz oluşum sürecinde bulunduğunu ifade eder. Modern edebiyat geleneğinin sağlam bir temele dayanması için halk edebiyatına önem verilmelidir. Ancak bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilmediğinden yakını ve bu durumun toplumsal bir sorun olarak irdelenmesi gerektiğini söyler. Tanzimattan beri süregelen yenileşme çabalarının merkezinde yer alan “ikilik”, modern Türk edebiyatı geleneğinin oluşturulması sürecinde de ortaya çıkmıştır. Halk edebiyatı bu süreçte ötekileştirilmiş ve göz ardı edilmeye, yok sayılmaya maruz kalmıştır. Bu durum öylesine derin izler ortaya çıkarmıştır ki, sanatçılar nezdinde halk geleneğine yaslanmak “aşağılanmak” ve “ödün vermek” ile eş görülmüştür. Sanatçılar, halk geleneğinden faydalanmak yerine Batılı ya da Doğulu sanatçılara öykünmeyi, onları taklit etmeyi yeğlemiştir.⁹⁷⁹ Erhat'a göre modern edebiyatın temsilcisi olan sanatçıların bu tutumları, onların kendi öz benliklerini yitirmelerine yol açmıştır. Sanatçılar, bu tutumdan vazgeçmeli; kendi öz kültürlerinden beslenen özgün bir edebiyat geleneği oluşturmalıdır.

2.3.2.5. Kültürün Taşıyıcısı Olarak Dil

Azra Erhat, bir filologdur ve kendisini “dile vurgun” bir kişi olarak tanımlar. Erhat için diller, “sonsuz renk ve zenginlik” içeren bir dünyadır. Erhat, İngilizce, Almanca ve Fransızcanın yanı sıra Antik dillerden Latince ve Yunanca da bilmektedir. Bu dillere ait sözcüklerin köken araştırmalarını yapabilme ve dillerin oluşumu üzerine derin düşünebilme yetisine de sahiptir.⁹⁸⁰ Çocukluk yıllarından üniversite yaşamına kadar uzun süre yurt dışında yaşamış ve yabancı dillerde eğitim almıştır. Azra Erhat, bu nedenle neredeyse anadilini unutmuş olarak Türkiye'ye döndüğünü ve Türkçeyi yeniden öğrenme çabasına giriştiğini ifade eder. Bu durumun kendisinde bambaşka bir tutkuyu da beraberinde getirdiğini söyler. Yurtdışına eğitim görmeye giden öğrenciler, yurda döndükten sonra çoğunlukla yabancı dilde konuşmayı

⁹⁷⁸ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 242.

⁹⁷⁹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 226.

⁹⁸⁰ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 129-130.

tercih ederken Azra Erhat, Türkçe konuşmaya önem verir. Diğer öğrencilerin her fırsatta Türkçe'nin yetersizliğinden yakınmalarının aksine o, bir dil aşığı gibidir. Türkçe her yeni yazı, her yeni sözcük onun için “tatlı bir oyun” olur. Anadilini yeniden öğrenme çabasının sürekli bir sevgi ve ilgiyle devam ettiğini vurgulayan Erhat, bunun yitirilmiş bir şeye yeniden sahip olma düşüncesi ile açıklanamayacağını belirtir.

Erhat, gençlerin dil öğrenme konusunda “alışkanlık” yüzünden yeterli seviyeye ulaşamadığını söyler. Alışkanlık, hayatın her alanında olduğu gibi anadil bilinci konusunda da ortaya çıkmaktadır. Erhat'a göre kendisinin Türkçe'ye karşı duyduğu merak ve sevginin bir benzeri gençlerde yoktur. Gençler, anadillerine o kadar alışmışlardır ki dil üzerine “düşünme”, “şaşma” ya da “araştırma” yetisini tümünden kaybetmişlerdir.⁹⁸¹

Azra Erhat, dilin “bilinç” oluşturma konusundaki öneminin farkındadır. Bir “dil işçisi” gibi çalışarak sözcüklerden cümlelere, kökenden yapıya kadar dilin her yönüyle ilgilenir. Dil çalışmalarının önemli ve gerekli olduğunu her fırsatta vurgulayan Erhat, etimolojik çalışmaların sınırlı sayıda olmasından yakınır. Dil araştırmalarının yüzeysel yapıldığını belirtir ve bunun yetersizliği üzerinde durur. Erhat'a göre dil, derinlemesine bir araştırma ve incelemeye tutulmalıdır. Sözcüğün kökeni, kaynağı, tarih boyunca nasıl bir yol izleyerek bugüne geldiği üzerinde durulması gereken konulardır. Erhat'a göre bu çalışma ya da inceleme yöntemi sadece bilimin işi değildir. Kelimeler üzerine uyandırılacak merak, özünde “dil bilinci” oluşturmaya hizmet eder. Bu nedenle gençlerin dilin canlılığını algılamasına ve gerçek bir bilinçle, sevgiyle dile yaklaşmasına yardımcı olmak gerekir. Ancak bu sayede anadil bilincine sahip gençler ve kuşaklar yetiştirilebilir. Ayrıca kelimelerin kökeniyle ilgili yapılacak olan çalışmalar, anadil bilinci oluşturma yanı sıra hem “düşünce tarihi” hem de “kültür tarihi” için önem taşır.⁹⁸²

Azra Erhat için dil, insana özgüllüğü yönüyle özel bir yere sahiptir. Çünkü insan, dili ölçüsünde kendi benliğini ve varoluşunu gözler önüne serebilmektedir. Bu yönüyle dil, bir taraftan insanı görünür kılmasıyla bireysel; diğer taraftan döneme ve topluma özgü çağrışımlarıyla da ulusal bir söylemi barındırmaktadır. Erhat, özelde bir kişiyi genelde ise bir ulusu tanımak için öncelikle onun dil evrenine bakmak gerektiğini ifade eder. Dilden yola çıkarak “düşünce tarihine” ulaşılabileceğini ileri sürer. Ona göre dil ile düşünce arasındaki

⁹⁸¹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 27.

⁹⁸² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 26.

doğrudan ilişki bir ulusa, topluma ya da döneme ait bütün bir dünya görüşünün yansımalarını içerir. Erhat'a göre süreklilik ve birikimle anlam kazanan gerçek tarih, tüm canlılığıyla somut bir veridir. Asıl tarih, tarihçilerin sınırladığı bir silsile ile değil, sanatçıların yapıtlarında yer bulan insana özgüldür. Bu nedenle edebiyat, tarihin en somut aynasıdır. Bir yapıtın incelenmesi ve yorumlanmasıyla sadece yazarın kişiliğine, bakış açısına veya çevresine dair ipuçlarını elde etmekle kalınmaz. Yapıtın ortaya konulduğu bütün bir ulusun ya da dönemin portresini çizebilmek için gerekli verileri de elde edilir:

Edebiyat bilimi şöyle bir ilkeden yola çıkmış: Yazılı her eser yazarının özelliklerini yansıtmakla kalmaz, çevresinde geçerli görüşlerin, davranış ve tutumun da bir yansımasıdır, yani kısacası şu ki, belli bir zamanda kaleme alınmış belli bir eseri incelemekle o zamanın tüm toplumunu da gözümüzde canlandırabiliriz. Tarih yalnız tarihçilerin çizdikleri bir süreç değildir, yani tarih soyut değildir, her yazıdan tarihsel bir sürü sonuç çıkarılabilir ve asıl tarihi yansıtan yazarlardır, şairlerdir, sanatçılardır. Çünkü çevrelerinin gerçeklerini en canlı, en sürekli olarak dile getiren onlardır. O halde bir çağın, bir dönemin portresini çizmek için asıl onlara başvurmalı. Edebiyat, tarihin en belirgin, en somut aynasıdır: Edebiyat eserlerini yalnız öğretim malzemesi olarak ele almamalı, daha öteye gitmeli, insanın da, toplumun da eğilimlerini, görüşlerini bize anlatacak onlardır çünkü. Dil yalnız insana özgü bir veri, bir yetidir: dilden başka aracımız yoktur anlamak ve anladığımızı birbirimize aktarmak için. Dil ve üslup, onlardan yola çıkıp incelendi mi, bütün bir ulusun, bir çağın tutumu açıklanabilir.⁹⁸³

Erhat, dil inceleme yöntemini “sevgi ve saygımı tanımlamakta kelime bulamam” dediği üniversite hocası Leo Spitzer'den öğrendiğini belirtir. Spitzer'in kendisine bilimin kapılarını araladığını söyler. Ondan edindiği tecrübeler ve bakış açısının hayatına yön verdiğini ifade eder.⁹⁸⁴ Leo Spitzer, Hitler'in Yahudi düşmanlığından kaçarak Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilen Alman profesörlerden biridir. Azra Erhat, üniversite öğrencisiyken ondan dersler alır. Spitzer'den Alman bilim dünyasında kullanılan yöntemlerden biri olan “Geistesgeschichte” yöntemini öğrenir. Tam olarak karşılığı bulunmayan bu sözcük, “düşünce tarihi” anlamına gelmektedir. Azra Erhat, öğrendiği bu metod sayesinde bilimsel çalışmalarda farklı bir bakış açısıyla bakabilme becerisi kazanır. Erhat'ın Spitzer'den edindiği bir başka inceleme yöntemi ise “metin yorumlama”dır. Erhat, Spitzer'in “Le style e'est l'homme” yani “üslup insanın kendisidir” sözünden yola çıkarak “metin yorumlama” yöntemiyle bir ulusun tarihine ve kültürüne ulaşılabilirliğini ifade eder. Bu yöntem, araştırmacılara dilden yola çıkarak düşünce tarihine kadar ulaşılabilir olanağı sağlamaktadır:

⁹⁸³ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 127-128.

⁹⁸⁴ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 124-125.

(B)ir kişiyi en iyi tanımak için ne konuştuğunu, nasıl konuştuğunu saptayacaksın, sonra düşünce düşünce kavrayacaksın o kişiyi bir bütün olarak. Dilden yola çıkarak düşünce tarihine varacaksın. Bu inceleme ve yorumlama işine de “Textinterpretation” diyordu Spitzer, Almanca bir terimle: Metin yorumlaması. İşte bu yol sonsuz bir yoldur, Spitzer metodunun uygulamakta araştırmacının varamayacağı erek yoktur.⁹⁸⁵

Erhat “gerçeklerin yankısı” olarak gördüğü dil ile düşünce arasındaki ilişkiye değinir. Erhat’a göre dillerin kavramsal ve anlamsal zenginliği düşüncenin varlığı ile doğrudan ilişki hâlinedir. Dilde karşılığı olmayan bir kelimenin aslında düşüncede de karşılığı yoktur. Çünkü ihtiyaç duyulmayan bir kelime ya da kavram ihtiyaç görülmeyen bir düşünceye aittir. Dolayısıyla “aktarma, özenme, düşünce kalıplarını başkalarından benimseme” yoluyla kelime üretme çabasına girişmenin de hiçbir anlamı yoktur. Her şeyden önce Türkçe düşünmeye çalışılmalı ve Türkçe düşünce eserleri yaratılmalıdır. Böylelikle dilin ve kelimelerin kendiliğinden ortaya çıkıp yaşayabilmesi için uygun zemin hazırlanabilir:

Türkçe düşünmeye çalışmalı, Türkçe düşünce eserleri yaratmalı, dil ve sözcükler o zaman kendiliğinden doğacak, biçimlenecektir. Düşünmeye, kendi kendimize özgürce düşünmeye niçin pek yanaşmıyoruz biz? Bak, Sokrates öncesi filozoflar doğanın karşısına geçmişler, gözlerini açıp kafalarını işleyerek düşünmeye koyulmuşlar, düşün dilini de yaratmışlar böylece. Biz ise bugüne dek hemen de hep aktarma, özenme, düşünce kalıplarını başkalarında benimseme yolundan ayrılmıyoruz bir türlü. Çok sıkıştığımız zaman da Türkçe olarak değil, Almanca, İngilizce, Fransızca kitaplar yazıp dışarıda yayınıyoruz. Böyle bilim, bu yoldan bilim ve düşünce olur mu? Ulusallığı aşip uluslararası düzeye varmak istemek iyi, ama özgünlükten yoksun bir ulusallık da, uluslararası bir varlık da düşünülemez. Geri kalmışlığımızın asıl nedenini burada aramalı. Kendimiz tek başımıza gözlerimizi açıp bakmaya, bağımsızca kendi kendimize düşünmeye çalışsaydık, bugünkü yürekler acısı halimize düşmezdik. Bırak, tutuklu olarak bir koğuşta yazdığım şu Pazar 10 Ekim günü, bu kusurumuz üstüne yüzlerce sayfa yazabilirdim sana. Bağımsız olmak, önce düşüncede bağımsız olmayı gerektirir, oysa eyleme geçmiş gençlerimiz tek bir bağımsız düşünce dile getirecek durumda değiller.⁹⁸⁶

Azra Erhat, Dil Devrimi’ni devrimci aydınların bir zaferi olarak görür.⁹⁸⁷ Ona göre Dil Devrimi bir taraftan “Türk” düşüncesinin varlığı ve devamlılığı için diğer taraftan da “Türkçenin özüne gitme ve arı bir dil benimseme” açısından gerekli ve önemlidir.⁹⁸⁸ Güneş-Dil Teorisi ile ilgili yapılan tartışmalar üzerine dile getirilen bu düşünceler Erhat’ın dile yüklediği kültürel işlev göz önünde bulundurulduğunda daha da anlamlı hâle gelir. Yüzyıllarca göz ardı edilen Anadolu Türkçesi, Türk kültürünün de unutulmaya yüz tuttuğunun bir göstergesidir. Erhat’a göre Dil Devrimi, Güneş Dil Teorisi ve Öztürkçecilik hareketi gibi dile yönelik çalışmalar; yüzlerce yıl uzak kalınmış Türk kültürünün ve Türk

⁹⁸⁵ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 128-129.

⁹⁸⁶ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 126-127.

⁹⁸⁷ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 24.

⁹⁸⁸ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 153.

düşüncesinin canlanması ve yeniden ön plana çıkarılmasına katkı sağlamak adına önemlidir.⁹⁸⁹

Erhat'a göre Dil Devrimi'ne karşı çıkanların harflerin değişimiyle ilgili herhangi bir endişeleri yoktur. Onların asıl endişesi, yerleştirilmeye çalışılan Türk düşüncesidir. Erhat'ın “dilinden Arapça, Farsça ve Frenkçe'yi düşürmeyen İstanbul efendileri” olarak nitelediği devrim karşıtları, aslında halkın karşısında yer almaktadırlar. Bu kişiler, halkın kendisiyle olduğu gibi diliyle de hiçbir zaman ilgilenmemişlerdir. Ömürleri boyunca bir halk türküsü dinlememişler veya bir ağıt yakmamışlardır. Yunus Emre gibi bir halk ozanını hiç okumamışlardır. Bu kişiler, bir taraftan “halkın bilinçlenmesini” engelleyerek kendi çıkarlarını koruyan bir taraftan da “yeni” olarak nitelenen her şeye ayak direyerek “iktidardaki para babalarının” söylediğini “papağan gibi” tekrar edenlerdir. Erhat için tüm bunlardan daha üzücü olan ise Türkoloji hocalarının Türkçe karşısındaki umursamaz ya da iktidar yanlısı tavırlarıdır.⁹⁹⁰

Erhat, yabancı bilim adamlarının kendi dillerine karşı sergiledikleri tutumlarını ve hassasiyetlerini örnek alır. Zira bu kişiler, kendileri için yabancı olan bir dile karşı bile anadillerine gösterdikleri dikkatle yaklaşırlar. Onlardaki bu hassasiyetin nedeni, dil bilincine sahip kişiler olmalıdır. Azra Erhat, bu konuda Erich Auerbach ve Leo Spitzer hakkında görüşlerini paylaşır. İstanbul Üniversitesinde hocalık yapan bu bilim adamlarının; yapmış oldukları dil çalışmalarıyla çığır açtıklarını ifade eder. Bunların yanı sıra İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde görev yapmış olan A. J. Gremias, Roland Barthes ve R. L. Wagner gibi dilbilimcilerin de önemli çalışmalar gerçekleştirdikleri söyler. Bu yabancı bilim adamlarının dil, ulus ve kültür bağlamındaki dikkat çekici yorum ve önermelerini hatırlatarak “anadil bilinci” kazanmış kişilerin herhangi bir dile karşı bile nasıl bir titizlik, ilgi ve özenle yaklaştığını örnek gösterir.⁹⁹¹

Erhat, dille ilgili çalışma yapan kurum veya kişilerin; dilin evrimsel gelişimine katkı sağlayacak çalışmalar yürütmesi gerektiğini söyler. Ona göre dilin canlılığı ve gelişimi daha açık bir şekilde ele alınmalı ve dilin tarihsel yolculuğu aydınlatılmalıdır.⁹⁹² Bu tutum, farklı

⁹⁸⁹ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 169.

⁹⁹⁰ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 25.

⁹⁹¹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 29-30.

⁹⁹² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 29.

alanlarda da gündeme gelen “bilinçlenme” ile ilişkilidir. Erhat’ın nazarında toplumsal ve kültürel gelişim için gerekli olan bilinçlenme, ana dil öğretimi için de gereklidir. Erhat, “Böyle bir merak bizde, giderek çocuklarımızda uyandırılrsa, dilin canlılığını duyarak onu bilinçle, sevgi ile kullanmak hevesine kapılırız.” sözleriyle dil konusunda bilinçlenmenin önemini vurgular.⁹⁹³

Azra Erhat, dil ile ilgili konularda yapılan çalışmalarını kültüre hizmet adına atılmış önemli adımlar olarak değerlendirir. Dil, toplumsal hafızanın oluşturulmasını ve kayıt altına alınmasını sağlar. Bu nedenle dil, kültürün yaratıcısıdır. Dil aynı zamanda kültürün aktarımı ve devamlılığını da sağlar. Çünkü hem bireysel hem de toplumsal anlamda en önemli iletişim aracıdır.

2.3.2.6. Hümanizm

Azra Erhat, hümanizmi insan ve insan ilişkisi çerçevesinde ele alır. Ona göre hümanizm, kişinin kendi kendine karar alabilme ve kendi kendini yönetebilme iradesine sahip olmasıdır. Bu tanım Erhat’ın, hümanizm konusunda “özgürlük” kavramı üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Azra Erhat, insan ilişkilerinin körü körüne bağlılık ya da itaatin aksine sevgi ve saygı üzerine kurulması gerektiğini belirtir. Bu ilişkinin de “özgür iradeye” bağlı olduğunu vurgular. Ona göre sevgi, saygı ve özgür irade; bir insanın ya da bir toplumun gelişiminin hangi düzeyde olduğunu da göstergesidir. İnsanlar ya da toplumlar benliklerini oluşturan değerler bütünüyle önce kendi varlıklarını kanıtlar, ardından da evrensel insanlık değerlerine katkı sağlayarak ilerler.

Erhat, insanı “kültür içerisinde şekillenen bir varlık” olarak görür. Erhat’a göre Türk insanının varlığı uzun süre göz ardı edilmiş, sahip olduğu kültür değerleri yok sayılmıştır. Kendi varlığını tüm dünyaya yeniden kanıtlama mücadelesine başlayan Türk insanının yolunu aydınlatacak, onu bulunduğu yerden daha da ilerilere götürecek olan ışık hümanizmdir. Hümanizmin kaynağı Anadolu topraklarıdır ve yüzyıllar boyunca etrafını aydınlatmıştır. Anadolu ve üzerinde yaşayan insanlar, Cumhuriyet ile birlikte yeniden eski görkemli ışığına kavuşacaktır.

⁹⁹³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 26.

Azra Erhat, “Hümanizma nedir, Ne değildir?”⁹⁹⁴ başlıklı yazısında; hümanizmin Batı’daki tarihî gelişimi hakkında kısa bir hatırlatma yapar. Hümanizmin; insanların kaderini tayin hakkını eline alan kilise ile devletin katı ve baskıcı tutumuna karşı bir ayaklanma olduğunu söyler. Kilisenin ve devletin nazarında “kul” olarak görülen insanı özgürleştirmek için çaba sarf eden aydınları “hümanist” olarak nitelendirilir. Erasmus, Rabelais ve Montaigne gibi hümanist aydınları örnek gösterir. Çünkü onlar inanış, düşünüş ve davranışları ne olursa olsun insanı sadece insan olarak görmüşlerdir. İnsanın varlığını tanımlamada kendisinden başka hiçbir dış etkenin rolü olamayacağını söylemişlerdir. Erhat’a göre hümanizm, ortaya çıkışı ve gelişim süreci göz önüne alındığında, bir öğretiy ya da felsefe değildir. Hümanizm, bir görüş ve bir tutum, bir algılama biçimidir. İnsanın bedeni ve ruhuyla her türlü baskıdan arınmış olarak “özgür”, “özerk” ve “bağımsız” olduğunu ve sadece kendi yaşamından sorumlu olduğunu vurgulayan bir anlayıştır.

Erhat’a göre hümanist kişiler, “hak ve hukukun kara kitaplarda kapalı kalmasını değil; sıcak kan gibi bütün insanlığın damarlarında akmasını” isterler. Geçmişteki değerleri kendi kişiliğinde yaşatarak insanın yararı ve mutluluğu için çalışırlar. Bunu yaparken de geçmiş ve gelecek arasında sağlam bir bağ kurarlar. Geçmişte bağlı kalmak yerine insanlık için bilim, sanat ve yaratıcılık adına yapılan tüm çalışmaları desteklerler. Bu düşünceleri kişisel çıkarlardan arındırarak tüm insanlığa ulaştırmayı cömertçe bir görev olarak benimserler. Hümanizmi yaşamsal bir görev olarak kabul edenlerin tek silâhı düşünce ve söz, tek eylemi de kendi yaşamıyla örnek olabilmektir. Onlara göre insan sadece kendi öz varlığının bilinci ve sorumluluğu ile yüz yüzedir:

Hümanist kişi herhangi bir din ya da devlet düzenini benimser olabilir, bir siyasal ya da düşünsel topluluk içine girebilir, ama insana toplum içinde yararlı bir emekçi olmak ödevinden gayri bir sorumluluk ve yükümlülük yüklenmesini kabul etmez. Hiçbir katı öğretinin boyunduruğu altına girmez. Düşüncesi ile başbaşa özgürdür, insanın yararına şu ya da bu yolu benimsemek görevinden başka hiçbir zorunluluk tanımaz. Kimi öğretiler hümanizmayı kendi ülkelerine bir ek olarak benimsemiş olabilirler, ne var ki bunların hümanist insanın özlemini gerçekleştirdikleri, insana tam özgürlük ve yalnız özgürlüğün sağladığı mutluluğu vermeyi başardıkları da görülmemiştir bugüne dek. Onun içindir ki, gerçek hümanist bu denemeleri saygı ile karşıladığı halde, hiçbirinin gidişine kendini kandırmak istemez, kendi başına düşüncesi ile savaşmayı ve yaşamı ile örnek olmayı yeğ görür.⁹⁹⁵

Erhat, hümanizm düşüncesindeki “özgürlük” ve “düzen” kavramlarının bir arada kullanılmasının mümkün olup olmadığı üzerinde durur. Çünkü hümanizm, bir anlamda inancı

⁹⁹⁴ Azra Erhat, “Hümanizma nedir, Ne değildir?”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.

⁹⁹⁵ Azra Erhat, “Hümanizma nedir, Ne değildir?”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.

ve yaratıcı gücü yok sayarak onun yerine insanı koyar. “Kitaptan Özgür İnsan”⁹⁹⁶ başlıklı yazısında; Saint-Exupery’nin *Savaş Uçuşu* adlı eserinden yola çıkarak inancın ve yaratıcı gücün olmadığı bir dünyada toplumsal düzenin nasıl ve hangi değerlerle varlığını sürdüreceği tartışmalarına değinir. Erhat, bu tartışmalara farklı bir çerçeveden bakar. Çünkü insanlar doğar, yaşar ve ölür; uluslar yitip gider; ülkeler yok olur. Asıl önemli olan, insanın “değer” olarak gördüğü ve bildiği şeylere ne olacağı; bunların varlığını sürdürmeye devam edip edemeyeceğidir.⁹⁹⁷

Erhat, “Hümanist mi? İnsancı mı?”⁹⁹⁸ başlıklı yazısında; “hümanizm”, “insancı” ya da “insancıl” sözcüklerinin hangisinin kullanılmasının uygun olduğuna dair düşüncelerini açıklar. “İnsan” kelimesinin; bildiği diğer hiçbir dilde Türkçe’de olduğu gibi cinsellikten arınmış ve kelimenin kavramsal anlamına yakın olarak kullanılmadığını belirtir:

(...) ne üstündür bizim “insan”, hem isimdir, hem sıfat, ne erkektir, ne dişi, üstelik bir de erdem taşır anlamında. Çünkü yeryüzündeki canlıların bir türü için kullanılan bu ad aynı zamanda bu türün en değerli, en belirgin örneklerini nitelemeye yarar, yani her erkek ve her kadına “insan” demeyiz, insan dediğimiz erkek ya da kadın türüne özgü niteliklerin en üstünlerini taşıyanlardır. İşte bu anlam zenginliğini hiç bir dilin insan karşılığı kelimesinde bulamayız.⁹⁹⁹

Erhat’a göre “insan” kelimesi, her şeyiyle Türk diline, Türk kültürüne aittir. Bu kelimeyle insan, bütün canlılığı ve gerçekçiliği ile halkın yaşantısında ve dilinde karşılık bulmuştur. Ama asıl önemli olan Batı’da kullanılan “hümanizm” kavramıyla Türk halkının kültüründe var olan “insancı” kavramının birbirini karşılayıp karşılamadığıdır. Azra Erhat, dilsel anlamda kelimelere karşı tavır takınmadığını; kelimelerden korkmadığını; dilsel arınmanın gerekliliğini ya da köken araştırmalarının önemini yadsımadığını; fakat bununla birlikte dil ile düşünce arasındaki ilişkiye daha çok önem verdiğini belirtir. Erhat’a göre kavramlar açısından da durum bundan farklı değildir. İnsan, düşüncelerini en iyi hangi şekilde ifade edebilirse o kelimeye karar kılabilme özgürlüğüne de sahip olmalıdır. Fakat yine de ayırıcı niteliğin düşüncede saklı olduğunu bilmek gerekir. Bu bakımdan “hümanizm” ve “insancı” kavramlarının birbirinden farklı olduklarını belirtir.

Erhat, aydınların “hümanizm” ya da “hümanist” gibi kavramlarla anlamlandırmaya çalıştığı düşüncenin; Türk milletinin kendi dil ve kültüründe zaten yaşadığını düşünür. Bu nedenle

⁹⁹⁶ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, ss. 40-43.

⁹⁹⁷ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 43.

⁹⁹⁸ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, ss. 43-46.

⁹⁹⁹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, 44-45.

halkın diline, yaşayışına ve düşüncesine bakarak “humanizm”, “insancı” veya “insancıl” kelimelerinin hangisinin kullanılacağına karar verilmelidir. Fakat bu konuda asıl tercihi yapacak olan yine halktır ve halkın sağduyusuna güvenmek gerekir. Azra Erhat, birbirinden farklı anlam değerleri taşıyan bu kavramların kullanımıyla ilgili karmaşıklığın giderilebilmesi için bütün yaşamı boyunca benimsediği “imece” usulüne başvurur. Okurlardan düşüncelerini paylaşmasını ister.¹⁰⁰⁰ Böylelikle kavramların kullanım alanlarını ve ne anlama geldiklerini belirleyerek bir sonuca ulaşmanın mümkün olabileceğine inanır.

Erhat, “İnsan Ne Zaman Mutlu? Ne Zaman Özgür?”¹⁰⁰¹ başlıklı yazısında; insancılığın bir mutluluk sorunu olduğunu ifade eder. Ona göre hümanizm ya da insancılık olarak nitelendirilen anlayışların asıl amacı, her şeyden önce insanın mutluluğunu sağlamaktır. Çünkü insanın sürekli aradığı ve özlem duyduğu şey mutluluktur. Erhat’a göre insan, mutluluğun yeryüzünde aranması gerektiğinin farkına Antik Yunan-Latin dünyasında varmıştır. Antik dünyanın insana gösterdiği mutluluk, insan-tanrı arasındaki ilişkinin eşitlikçi yönünden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu dönemden itibaren tanrıların insanlaştırıldığı; onlara insanca özellikler verilmeye başlandığı görülür. Bu dönemin insanları, insanca bir devrim gerçekleştirerek tüm dünyaya nasıl özgür ve nasıl mutlu olunabileceğini öğretmiştir. İnsanoğlu artık özgürlüğe dayanmayan ve göklerde, ötelede aranan her türlü mutluluğun bir hayal olduğunu anlamıştır:

Mutluluk eşit özgürlük derim ben. İlkçağ insanı da bir bakıma mutluydu, çünkü bedeninin ve ruhunun doğa yasalarına göre gelişmesinde bugünkü kadar çok engel dikilmemişti önüne. Yabancı değildi çevresine, yabancılaşmamış, yabancılaştırılmamıştı daha o kadar, yeni yeni kurulan yasalar kendi doğal eğilimleriyle koyduğu yaşlardı, insan onurunun ne olduğunu yeni yeni anlıyor, kavlıyor ve onun sevinci içinde doğayla savaşta galip gelip yaratıcı olmaya bakıyordu. İlkçağın mutlu bir dönem sayılması ve iki bin şu kadar yıldır insanın yeni atılışlarında, uyanışlarında hep İlkçağ ile bir ilişki kurup İlkçağa dayanması ondandır.¹⁰⁰²

Erhat’a göre insanın mutluluğu yeryüzünde aradığı tek dönem, Antik Yunan-Latin dönemidir. Rönesans’tan itibaren kendilerini hümanist olarak niteleyen Batılı aydınların Antik Yunan-Latin dünyasına olan ilgileri bundan dolayıdır. Çünkü bu aydınlara göre dönemin yazınsal ürünleri; “*littera humaniores*” yani “daha insancı” eserler olarak görülmektedir.¹⁰⁰³

¹⁰⁰⁰ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 46.

¹⁰⁰¹ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, ss. 53-57.

¹⁰⁰² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 56.

¹⁰⁰³ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 138.

Erhat'a göre insan, geleneğin karanlığından kurtulmadıkça ya da inanç sistemlerinin kendisine yüklediği sorumluluğu üzerinden atmadan aydınlık geleceğe ulaşamaz. İnsan, geleneğin katı ve donuk kuralcılığından ancak aklını kullanarak uzaklaşabilir. Akli ve özgür iradesi sayesinde yüzlerce yıl önce tasarlanan karanlık cehennemden sıyrılarak “pırlıl pırlıl bir cennete” varabilir. İnsan, cehennemi karanlığın en koyusu olarak tarif ederken bile hayat ve ışık arasındaki bağlantıya işaret eder. Cennet ise cehennemden aksine gün ışığının parlaklığıyla, hayat kaynağı olan ışıkla eşdeğer görülmüştür.¹⁰⁰⁴

Erhat'a göre “mutluluk”, “insancılık”, “özgürlük” ve “ahlâk” gibi kavramlar, belirli bir süreç sonunda kazanılan bilinçle oluşturulmuştur. Bu bilinç, hazır ve kurulu bir düzende insana “altın kâse içinde” sunulmamıştır. Bunların uğruna mücadele edilmesi, çaba gösterilmesi gerekmiştir.¹⁰⁰⁵ Erhat'ın nazarında bu kavramlar, belli dinlerin ya da inanç sistemlerinin etkileriyle şekillenmiş ve gelişmiş görülebilirler fakat özlerine inildiğinde bunların “dinlerarası, uluslararası insan ilkeleri” oldukları anlaşılır. Çünkü her biri, belirli bir düzenin ya da yaşamın kurallarını oluşturmuş ilkelere aittir. İnsanın uygarlık yolunu tuttuğu en eski zamanlardan bugüne değin kendi mutluluğu, yararı ve çıkarı için uygun gördüğü yollardır:

Bunlar bir dinle ilişkili olabilir, bir büyük dinin ışığında oluşmuş, kesinlik, belirginlik kazanmış olabilirler, ama özlerine gidilirse, kaynaklarında yatan etkenlere bakılırsa, dinlerarası, uluslararası insan ilkeleridir bunlar, insanın uygarlık yolunu tuttuğu en eski zamanlardan bugüne değin kendi mutluluğu, yararı ve çıkarı için uygun gördüğü yollardır. Az çok farkla hemen hemen aynı önerilerde bulunur dinler de, felsefeler de, insanın çevresiyle ilişkilerini yöneltmeye uğraşırlar, iyi ile kötü, doğru ile eğri arasında sınırlar çizerek, çeşitli yollardan ve binbir çareye başvurarak insanı kendisine ve topluluğa faydalı gördükleri bir düşünüşe, bir yaşayışa itelemek isterler.¹⁰⁰⁶

Erhat'ın evrensel insanlık ölçütü olarak kabul ettiği değerler, hümanizmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ona göre hümanizm, Orta Çağ'ın karanlığından sıyrılarak daha evrensel ve insancıl bir kültüre kavuşmak için Hristiyanlık öncesi laik insancı değerlere dönüş sürecine karşılık gelen bir kavramdır. Erhat, Batı'nın geçirdiği bu süreci göz önünde bulundurarak benzer bir dönüşümün Türk toplumu için de geçerli olup olamayacağını sorgular. Türk toplumunun; Batı'nın yaşadığı sıkıntılı ve sancılı süreçleri yaşamadan, sadece kendi öz kaynaklarına dönerek daha kısa yoldan ve daha evrensel bir hümanizm görüşünü devam ettirebileceğini ifade eder. Erhat'a göre Türk-İslam kültürü ile Batılı çağdaş değerlerin birleşimini gerçekleştirmek; hem Türk toplumu hem de gelişmekte olan diğer mazlum

¹⁰⁰⁴ Azra Erhat, *İşte İnsan*, 118.

¹⁰⁰⁵ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 69.

¹⁰⁰⁶ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 110-111.

toplumlar için yeni bir insancılık yolu açılabilir. Türk toplumu, Atatürk'ün önderliğinde yürüdüğü evrensel insanlık yolundan şaşmadan başarıya ulaşacak ve başka toplumlara umut kaynağı olacaktır.¹⁰⁰⁷

Erhat'a göre Atatürk, Türk milletine Batılı düşüncenin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması gerektiğini öğretmiştir. Batılı düşüncenin sadece söylemlerden ibaret kalmaması, hayatın her alanında uygulanabilir olması için uğraşmıştır. Atatürk, Türk milletine Batılılaşmanın “bir bilgi meselesi” olarak algılanması gerektiğini göstermiştir. Atatürk'ün himayesinde gerçekleştirilen dil ve tarih çalışmaları, Türk milletinin yazgısını değiştirmiştir. Çünkü bu çalışmalarla Batı düşüncesinin asıl kaynağının Anadolu toprakları olduğu anlaşılmıştır. Bu gerçek, Türk Hümanizmi düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır. Çünkü Batı'nın gelişimine kaynaklık eden değerler, Türk milletinin kendi topraklarından çıkmıştır. Türk milleti, Türk Hümanizmi sayesinde Batı düşüncesini yadırgamadan ona sahip olabileme imkânına kavuşmuştur. Azra Erhat, Türk milletinin kendi tarihini gün yüzüne çıkararak uygarlığın kaynağına ulaşabileceğini; aynı zamanda bu kaynağın dünyaya yayılmış olan kollarını takip ederek kendi Rönesans'ını gerçekleştirebileceğini söyler. Böylelikle uygarlık yolunda geride kalmış bir ülke olmaktan kurtulup en ileride yürüyen bir ülke durumuna geçilebileceğini ifade eder:

Batı uygarlığını yalnız şu yönü bu yönü ile değil, toptan benimseme ve bunun için de Batı uygarlığının şu veya bu memlekette veya toplumda özünü yitirmiş, yönünü şaşırılmış, insanlığa aykırı yollara şapmış belirtilerini bir yana bırakıp temelini inme, kaynaklarını inceleyip öğrenme, kısacası Batılı düşüncüyü benimseme yoludur. Bu bir bilgi meselesiydi. Yunan ilkçağından başlayan, günümüze değin gelişen dal budak saran bir düşüncüyü önce izlemek, sonra da yaymak gerekiyordu. İzleme, araştırma isinin “kitabı” kalmaması için -Tanzimatta garplılaştırma hareketi kitabı kaldığı için taklitten ileri gidememişti ya- Atatürk çarenin en iyisini düşünmüştü: Türk hümanizması kendi topraklarımızdaki köklere dayanacaktı. Yunan öncesi uygarlıkların merkezi olan Anadolu Batı uygarlığının asıl kaynağı değil miydi? Batı bile bu gerçeği yeni yeni anlamaya başlıyordu. Anadolu kazaları Hitit diye bir uygarlığı bilim ışığına çıkarmaktaydı. Kaynak bizdeydi. Biz bir yandan kaynağı yüzyıllarca birikmiş toprak yığınlarının altından duru bir su olarak yüzeye çıkarmaya çalışırken, öte yandan da bu koca ırmağın bütün dünyaya yayılmış kollarını izlemek zorundaydık. Bunu yapabildik mi, Rönesans'ın en canlısı, en yaygını, en yenisi bizden çıkabilirdi. Biz bu yolda geri kalmış bir ülke durumundan en ileride yürüyen bir ülke durumuna geçebilirdik.¹⁰⁰⁸

Erhat'a göre Atatürk, Türk milleti ile ilgili yaygın ve mesnetsiz iddiaları ortadan kaldırmayı başarmış ve bunu yaparken de “derin bir insancıl görüşe” bağlı olduğunu göstermiştir.

¹⁰⁰⁷ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 116-117.

¹⁰⁰⁸ Azra Erhat, “İnsanlık Yolu”, *Tamim*, 7 Mart 1961. (Erişim), (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23589/001584231010.pdf?sequence=1>), 4 Mayıs 2018.

Atatürk'ün 28 Aralık 1920'de Ankara'daki Ziraat Okulunda kendisini ziyarete gelen heyete sarf ettiği sözler, onun insancıl yönünü yansıtan en iyi örneklerden biridir.¹⁰⁰⁹ Bu görüşmede Atatürk, Türk milletinin “zalim ve kabiliyetsiz” olduğuna dair söylemlere cevap olarak bir milletin bağımsızlık hakkını kendinde görebilmesi için zulümden uzak durması gerektiğini belirtir. Çünkü Atatürk'e göre, “zulüm medeniyetle kabili telif değildir.” Bu konuda Türk milletine haksızlık yapıldığını düşünen Atatürk; “milletler işgâl ettikleri arazinin sahibi hakikisi olmakla beraber beşeriyetin vekilleri olarak o arazide bulunurlar. O arazinin menabii servetinden hem kendileri istifade eder ve dolayısıyla bütün beşeriyeti istifade ettirmekle mükelleftirler.” sözleriyle insancıl bir duruş sergilemiştir.¹⁰¹⁰

Erhat'a göre Atatürk'ün millet için sarf ettiği “beşeriyetin vekilleri” ifadesi, hem toprağa dayalı bir milliyetçilik algısının hem de evrensel insanlık değerlerinin izlerini taşır. Çünkü Atatürk, bir milletin öz kaynaklarını hem kendisinin hem de tüm insanlığın yararına açmasının tüm insalık için bir sorumluluk olduğunu dile getirir. Bu düşünceler onun bireyden topluma, toplumdaki millete, milletten insanlığa uzanan evrensel bir düşünceye sahip olduğunun göstergesidir. Bu nedenle Atatürk, “millî bir lider” olmanın yanı sıra “insancıl bir lider” vasfını da taşımaktadır. Azra Erhat, Atatürk'ün insancılığından dolayı onun “Türkiye'nin ilk hümanist düşünürü” olduğunu söyler. Çünkü Erhat'a göre Atatürk, vatanını ve milletini gönülden seven; Türk milletini uygarlığın en ileri seviyesine taşımak için çaba gösteren; Türk Hümanizmi düşüncesinin yolunu açmış bir liderdir.¹⁰¹¹

Erhat, “Senlik Benliği Nidelim”¹⁰¹² başlıklı yazısında; “hümanizma” ya da “hümanist” kavramlarından ne anlaşılması gerektiği üzerinde durur. Çağlar öncesinden gelen bu kavramlar için Türkçede henüz bir karşılık bulunmadığını belirtir. Pek çok yabancı sözcüğe Türkçe karşılık aranır ve bulunurken bu kavramlara Türkçe karşılık bulmak konusunda tereddüt edilmesini; bu kavramları anlamak için herhangi bir çaba içerisinde olunmadığının işareti olarak yorumlar. Erhat'a göre Türk milleti, Batılı manada hümanist bir anlayışa sahip değildir. Hümanizm, Batı'dan birkaç yüzyıl önce Türk halk geleneğinde ortaya çıkmıştır. Bu gelenek, yüzyıllardır hiçbir kesintiye uğramadan günümüze kadar devam etmiş ve hâlâ halk

¹⁰⁰⁹ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 178.

¹⁰¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev): Orjinal ve Günümüz Türkçesi ile*, Hukuk Kitabevi, 2018, s. 1148.

¹⁰¹¹ Azra Erhat, *En Hakiki Mürşit*, s. 179.

¹⁰¹² Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, ss. 143-148.

arasında varlığını sürdürmektedir.¹⁰¹³ Azra Erhat'a göre bu geleneğin, en güzel örneklerini Mevlana, Yunus Emre, Koroğlu, Pir Sultan Abdal, Nasrettin Hoca gibi Türk büyüklerinde görmek mümkündür. Türk-İslam düşüncesinin erdemlerini dile getiren Mevlana ve Yunus Emre, özünde tüm insanlık için geçerli olan değerleri dile getirmişlerdir. Türk milletiyle İslamiyet arasındaki "eşsiz uyum"u göstermişler; aydınlık bir yolun müjdecisi olmuşlardır.¹⁰¹⁴ Geçmişe dönüp bakıldığı zaman bu aydınlık ve ilerici yolun pek çok örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Erhat, Türkiye'de var olan insan sevgisinin ve sıcaklığının başka hiçbir kültür ya da uygarlıkta olmadığını söyler. Bu nedenle Türk milletinin insana olan yaklaşımını dile getirmek için Batılı bir tanımlamaya ya da kullanılagelen kavramlara ihtiyaç bulunmadığını belirtir.¹⁰¹⁵

Türk milleti, "sevgi" ve "hoşgörü" gibi insanlığın her döneminde karşılık bulan ve benimsenen değerleri; İslamiyet ile birlikte kendi benliğinde yoğurarak bir gelenek oluşturmuştur. Erhat, özünde ilahi aşka dönük mistik bir söyleme ulaşan bu canlı geleneğin Mevlana, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal gibi mutasavvıflarla filizlendiğini söyler. Erhat'a göre "sevgi" ve "bilinç" kavramlarıyla anlaşılabilir olan bu gelenek, hümanizmden de öte bir "insanlık" düşüncesidir.¹⁰¹⁶

Erhat'a göre insan, ancak insanlık yolunda yürümeye devam ettiği zaman mutluluğa ulaşır.¹⁰¹⁷ İnsanı mutluluğa götürecektir olan bu yol da hümanizmdir. Fakat hümanizm, yalnız insanı sevmek ya da insanlığın yararı için çalışmak değildir. Hümanizm bir tutumdur. Dolayısıyla insanseverlikle (philanthropia) karıştırılmamalıdır.¹⁰¹⁸ Hümanizm; "insanın kendine örnek seçtiği bir insanda bütün insanlığı görerek, bularak, severek insanlığı insanlık yolunda daha ileri götürecektir işler yapmasıdır." Bu, insanın kendi cinsinden başka insanları örnek almasını, somut anlamda insanlık için çalışmasını gerektirir. Böylece soyut ideallerin yaratacağı olumsuzluklar bertaraf edilmiş olacaktır.¹⁰¹⁹ Erhat'ın soyut ideal ya da ülkü diye sözünü ettiği şey, Tanrı'ya olan inançtır. Erhat, insanoğlunun bu ülküden sıyrılmasını arzular. Çünkü ona

¹⁰¹³ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, 146.

¹⁰¹⁴ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 116-117.

¹⁰¹⁵ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 40.

¹⁰¹⁶ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, 147.

¹⁰¹⁷ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 167.

¹⁰¹⁸ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 225.

¹⁰¹⁹ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 224.

göre hümanizm, “Tanrı fikrinin ortadan kaldırılması ve yerine insan ve insancılık ülküsünün getirilmesi” ile başlar.¹⁰²⁰

Erhat’ın düşüncelerinde “Antik dünyaya dönüş” olarak nitelenebilecek bir hümanizm algısı bulmak mümkün değildir. Fakat insanların birbiriyle “dost” olduğu dönemin İlk Çağ’daki Yunan uygarlığı ile başladığını vurgular. Çünkü Erhat’a göre insan, ilk kez o zamanlar düşüncenin merkezinde yer almış ve her ne yapılmışsa “insan ölçüsünde” yapılmıştır.¹⁰²¹ Erhat, bu açıdan bakıldığında Antik dünyanın büyük önem taşıdığını ifade eder. Ancak Türkiye’de hümanizm için Antik dönemin tek referans olarak gösterilemeyeceğini; bunun yetersiz kalacağını belirtir. Çünkü ona göre ancak ulusal karakterle şekillenen bir hümanizm ile tüm insanlığa hizmet edilebilir.

Azra Erhat, “Anadolu’yu Dile Getirmek”¹⁰²² başlıklı yazısında da benzer düşüncelerini dile getirir. Türkiye’de kurulacak olan hümanizm anlayışının; “yalnız Yunan-Latin İlkçağı’na dönmekle” oluşamayacağını söyler. Hitit medeniyetinin de merkezinin Anadolu olduğunun unutulmaması gerektiğini hatırlatır.¹⁰²³ Ona göre Türkiye’deki hümanizm anlayışı, Anadolu merkezli bütün medeniyetlerin bir bütün olarak benimsenmesiyle oluşturulmalıdır. Erhat’ın Anadolu’nun kültürel birikimleriyle oluşturulmasını savunduğu bu düşünce sistemi, “Türk Hümanizmi”dir.

Erhat’a göre Türk Hümanizmi düşüncesi, Türk milletinin kendi değerlerinin birikiminden oluşacaktır. Atatürk’ün önderliğinde başlayan yenileşme hareketi ile siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Yenileşme hareketlerinin yerleşip kök salabilmesi için toplumun her alanında kabul görüp benimsenmesi gerekmektedir. Böylece yenileşmenin ancak kültürel anlamda yapılacak reformlarla sağlam bir temeli olabileceği düşünülmüş ve kültür faaliyetlerine önem verilmiştir. Erhat’a göre yenilenme sürecinin en temel unsuru olan kültür ile özü bakımından “yeniye yaşatmak, yeniye söylemek” olan hümanizm, ortak bir paydada buluşmaktadır. Dolayısıyla Atatürk inkılâplarının ortaya çıkış ve gelişim süreçleri göz önüne alındığında; yenileşme düşüncesi ve hareketi, Türk

¹⁰²⁰ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 226.

¹⁰²¹ Azra Erhat, *İşte İnsan*, s. 93.

¹⁰²² Azra Erhat, “Anadolu’yu Dile Getirmek”, *Yeni Ufuklar*, V. Cilt, S. 55, Aralık 1956, ss. 732-736.

¹⁰²³ Azra Erhat, “Anadolu’yu Dile Getirmek”, s. 733.

Hümanizmi şeklinde biçimlenmiştir. Türk hümanizmi, kültürel bir yenilenme hareketi olarak “birikim” ve “süreklilik” esasına göre ilerlemiştir.¹⁰²⁴

2.3.3. Kaderin Yaşama; Yaşamın Yazına Dönük İsmi: Halikarnas Balıkçısı (1890-1973)

Cevat Şakir Kabaağaçlı, eserlerinde kullanmış olduğu “Halikarnas Balıkçısı” takma adıyla daha çok bilinmektedir. Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından. Girit’te dünyaya gelen Kabaağaçlı’nın çocukluğu, Yunanistan ve Büyükada’da geçmiştir. Lise tahsilini Robert Kolejinde tamamladıktan sonra İngiltere’ye gitmiş ve Oxford Üniversitesinde Yeni Çağ Tarihi Bölümü’nde eğitim almıştır. Kabaağaçlı, 1913’te yurda döndükten sonra babası Ferik Mehmet Şakir Paşa ile bir münakaşa yaşayıp onu öldürdüğü için on dört yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Başgösteren verem salgını nedeniyle cezasının yedi yılını çekip 1921 yılında serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra *Güleryüz*, *Yeni İnci*, *Resimli Gazete*, *Resimli Hafta*, *Zümrüd-i Anka*, *Resimli Ay* gibi dergilerde yayınlanan yazılarıyla geçimini sağlamıştır. Aynı zamanda dergiler için karikatürler, kapak resimleri ve desenler yapmıştır. 1925’te *Resimli Hafta*’da yayınlanan “Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?”¹⁰²⁵ başlıklı yazısı nedeniyle “asker kaçakçılığını teşvik etmek” suçundan İstiklal Mahkemesi’nde yargılanıp üç yıl kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. Kalebent olarak gönderildiği Bodrum’da denizi ve denize bağımlı bir yaşam sürdüren insanları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Cezasının bir kısmını Bodrum’da çektikten sonra İstanbul’a gönderilmiş ve affedilmiştir. Kendi isteğiyle Bodrum’a geri dönüp oraya yerleşmiştir. 1946’da İzmir’e taşınana kadar Bodrum’da yaşayan Kabaağaçlı, kasabanın Antik dönemdeki adı olan Halikarnassos’tan esinlenerek “Halikarnas Balıkçısı” takma adını kullanmaya başlamıştır. İzmir’e yerleştikten sonra yazarlık ve rehberlik yaparak yaşamını sürdürmüştür. 1973’te İzmir’de vefat eden Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın mezarı, vasiyet ettiği üzere Bodrum’dadır.¹⁰²⁶ Hikâye, roman, deneme ve inceleme türünde çok sayıda eser veren Halikarnas Balıkçısı, Türk edebiyatı’nın önemli temsilcilerindendir.

Halikarnas Balıkçısı, edebiyatçı kişiliğinin yanı sıra profesyonel bir turist rehberi, ressam, tarihçi, çevirmen ve bitki bilimcisidir. Latince, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca,

¹⁰²⁴ Azra Erhat, *Mavi Yolculuk*, s. 140.

¹⁰²⁵ Cevat Şakir Kabaağaçlı (Hüseyin Kenan imzasıyla), “Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?”, *Resimli Hafta*, No. 35, 13 Nisan 1925, s. 6.

¹⁰²⁶ İlknur Hatice Önal, *Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı Hayatı-Kişiliği-Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Yunanca ve Farsçaya hâkimdir. Halikarnas Balıkcısı, İngiltere’de üniversite okurken Avrupa’nın başlıca şehirlerini gezme ve Avrupa kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Edindiği tecrübeler, onu Anadolu’nun değerlerine ve kültür varlıklarına sahip çıkmaya, onları daha yakında tanımaya yönlendirmiştir. Yazmış olduğu eserlerde ve söylemlerinde Anadolu’nun; Mezopotamya ve Helen uygarlıkları arasındaki geçişi sağladığını, bu nedenle Akdeniz uygarlığının temellerinin Anadolu’da atılmış olduğunu savunmuştur. Bu düşüncesinden dolayı Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin ortaya çıkmasını sağlayan öncülerden biri olarak kabul edilmektedir.

Halikarnas Balıkcısı’na göre Anadolu’da uygarlıklarının bilinmesi ve onlardan kalan kültür mirasına sahip çıkılması gerekir. Kendisi de yaşamının son günlerine kadar bu uğurda emek harcamıştır. Sadece yazdığı eserlerle yetinmemiş; bilim, sanat ve siyaset alanlarında dünya çapında saygın ve şöhretli kişilere turist rehberliği yaparak Anadolu’nun uygarlık ve kültür açısından taşıdığı önemi anlatmıştır.

Halikarnas Balıkcısı düşünceleri, ortaya koyduğu eserleri ve denizle iç içe sürdürdüğü yaşam biçimiyle Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin en tanınmış isimdir. Entelektüel kişiliği, Anadolu’ya ve Akdeniz’e olan tutkusu ve yaşama olan bağlılığı onun en belirgin özellikleridir. Kendi yaşamından izler taşıyan ve “Halikarnas Balıkcısı kimdir?” sorusuna yanıt arayanların başvurması gereken *Mavi Sürgün* adlı eserinde kendisiyle ilgili şu sözleri sarf eder:

Ey okuyucum, geçtiğim yerleri böyle bir anlatışımı aşırı bulma! Eğer sana akli başında adamım diye söyledilerse, yalandır. Bu yetmiş yaşında bile aşığım ben. Eğer böyle birisini ciddiliğe, akli başındalığa uygun bulmuyorsan, sana ciddilik ve akli başındalık taslayan ben değilim, değil mi ya? Bilmezsen ben sana söyleyeyim: Aşık biraz aşırı olur duygularında. Eh, itidalle yalan söyle, itidalle doğru söyle, itidalle inan, itidalle sev. Allah belasını versin şu itidalin! İçimden nasıl esiyorsa öyle anlatıyorum. Şu kalıba göre anlatacak değilim ya! Bırak sana istediğim gibi anlatayım! (...) Geçtiğim yerleri anlatıyorum, çünkü ben onların bir parçasıyım. Onları anlatmamak, ‘Mavi Sürgün’ü senden esirgemektir.¹⁰²⁷

Halikarnas Balıkcısı’nın “Mavi Sürgün” olarak tanımladığı yaşama ve yazma tutkusu onun kişiliğinin en belirgin özelliklerinden biridir. İlhan Berk, Halikarnas Balıkcısı’nın eserlerindeki yaşama coşkusu şu sözlerle dile getirir:

Bugün onun yapıtlarına baktığımız zaman bütün büyük yazarların tersine, Halikarnas Balıkcısı bu dünyaya yazmak için değil de, yaşamak için gelmiş gibidir. Yapıtını değil, yaşamasını bir yapıta

¹⁰²⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 144-145.

çevirmek istemiş gibidir. Yazmak, bu dünyada bir ad bırakmak, sanki onun aklından geçmemiştir. Yaşama, bir ona bakmak, bir onunla yetinmek ereğidir sanki. Yazmak, bu yüzden ona ikinci bir iş gibi gelmiştir. Yazdıklarına bu gözle bakıldığı zaman, onların daha bir anlam kazanacağını sanıyorum. Yapıtlarından çok, yaşamıyla bir ozandır o! Yaşamın bir denizkurdu, bir doğakurdudur. Sanki Bodrum'a sürülme, sürgünlüğü böylesine onu büyütme, elinden tutmasa, yazmayacaktır. Yaşamın kendisini bu denli yücelttiği için olacak, yapıtları yaşamın kendisi gibi salt bir türküdür sanki. Yazdıklarının konuşma diline yakınlığı, yazmayı ayrı bir dil olarak almayı, dile yaslanmayı, anlatıyı önemsememesi hep yaşama ters düşmek istemeyişinden gelir sanki.¹⁰²⁸

Halikarnas Balıkcısı'nı yakından tanıyanlar, onun yaşama olan tutkusuna; yazın ve düşün dünyasının iç içeliğine; kültür birikimine ve insancılığına vurgu yapar. Halikarnas Balıkcısı'nın ikinci eşi Hamdiye Öz, onun merak saldığı bir konu hakkında bilgi edinmek için çeşitli dillerde kitaplar okuduğundan bahseder. İnsanlarla olan münasebetlerinde hiçbir zaman aşırılığa kaçmadığını, terbiye dâhilinde davrandığını, dostluğa değer verdiğini söyler.¹⁰²⁹

Halikarnas Balıkcısı'nın kızı Aliye Önce, babasını engin kültür birikimi olan, özgür ruhlu, çok dil bilen, etrafındakilere daima sevgi ile yaklaşan, insancıl yönü çok kuvvetli biri olarak tanımlar.¹⁰³⁰ Diğer kızı İsmet Noonan, babasının; ailesini, denizi, sanatı, yaşamı, doğayı ve tüm canlıları çok seven insancıl ve sabırlı biri olduğundan söz eder.¹⁰³¹

Mustafa Yelişova, Halikarnas Balıkcısı'nın tek arzusunun; "ister iyi, ister kötü olsun hayatın her anını doyasıya yaşamak" olduğunu ve hayatı boyunca da bunu yaptığını belirtir. Onun doğaya, canlılara ve yaşama olan tutkusuna dair anılar paylaşır, örnekler verir.¹⁰³² Azra Erhat, Halikarnas Balıkcısı'nın eserlerinde görülen yaratıcılığın ve dilin asıl kaynağının onun kendi yaşamı olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Esin kaynağı yalnız ve yalnız yaşantısıydı Halikarnas Balıkcısı'nın. Cevat Şakir denilen adamın tüm öğeleri, içinde yaşadığı doğal çevrenin tüm verileriyle birlikte yoğrulunca, Halikarnas Balıkcısı'nın bildiğimiz romanları, öyküleri, resimleri ve kendine özgü, tadına doyum olmaz o sözlü yaratıcılığı, yazıya dökülemeyen, teybe bile alınamayan o eşi benzeri bulunmaz "dil"i doğup gelişti.¹⁰³³

Süha Oğuz Ertem, Halikarnas Balıkcısı'nın yaşam öyküsünden yola çıkarak onun yaşamını bir "dönüşüm anlatısı" olarak görmek gerektiğini vurgular. Ertem'e göre onun cezaevi yılları, kalebentlik ve sürgün yaşamı, aile içi trajedileri Cevat Şakir'in Halikarnas Balıkcısı'na

¹⁰²⁸ İlhan Berk, "Halikarnas Balıkcısı". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII. Cilt, S. 352, ss. 590-592, İstanbul, 1981, s. 592.

¹⁰²⁹ İlknur Hatice Önal, *age.*, s. 47.

¹⁰³⁰ İlknur Hatice Önal, *age.*, s. 46.

¹⁰³¹ İlknur Hatice Önal, *age.*, s. 48.

¹⁰³² Mustafa Yeşilova, "Halikarnas Balıkcısı", *Merhaba Gazetesi*, Bodrum, 2 Kasım 1973, s. 3.

¹⁰³³ Azra Erhat. *Sevgi Yönetimi*, ss. 191-200, s. 194.

dönüşme sürecinin önemli noktalarıdır.¹⁰³⁴ Kaya Akyıldız, Halikarnas Balıkcısı'nın Anadolu hümanizmi düşüncesini benimsemiş ve Anadolu'nun medeniyetlerin beşiği olduğunu dirayetle savunmuş olmasına dikkat çeker. Akyıldız'a göre Halikarnas Balıkcısı, yazılan ve herkese ezberletilen tarihin aksine Batı uygarlığı karşısında Anadolu ve Akdeniz merkezli alternatif bir uygarlık tarihi önerisiyle sadece Türkiye'de değil, dünyada da adından söz ettirmeyi başaran önemli bir isimdir.¹⁰³⁵ Âdem Özbek, Halikarnas Balıkcısı'nı; "yaşamını edebiyatın malzemesi olarak cömertçe kullanan velut yazarlarımızdan biri" olarak tanımlar. Özbek, Halikarnas Balıkcısı'nın birkaç kelimeyle nitelenemeyecek kadar çok yönlü ve sanatkâr kimliğinin hakkını veren bir verimlilikle çalıştığını söyler.¹⁰³⁶

Şadan Gökovalı, Türkiye'de romancı, öykücü, düşün adamı, çevirmen, rehber, tarih, coğrafya, mitoloji ve Anadolu meraklısı bir aydın olarak tanınan Halikarnas Balıkcısı'nın; dünyada "ozan ve düşünür" olarak anıldığını ifade eder. Gökovalı, dünya turizminin önde gelen otoritelerinden biri olarak nitelediği Hullot'un; Halikarnas Balıkcısı için "Çağdaş Homeros" ifadesini kullandığını söyler. Fransa Başbakanı Pompidou'nun; Türkiye ziyareti için uygun zamanı protokole göre değil, Halikarnas Balıkcısı'nın kendisine rehberlik edebileceği zamana göre ayarlanmasını istediğinden bahseder. Gökovalı'nın aktardıklarına göre *Carrefour* dergisinin Halikarnas Balıkcısı için çıkarmış olduğu özel sayıda bir sunuş yazısı bulunan Louis Bayle; "Girit kökenli, Grek formasyonlu bu Türk, dünya kültürüne sahip, olağanüstü bir Akdenizli, ölümsüz bildiği tanrılarda yaşayan, insanları alçakgönüllü ve yalın oldukları ölçüde seven biridir." sözleriyle Halikarnas Balıkcısı'nı tanıtmıştır.¹⁰³⁷

Ahmet Hamdi Tanpınar, Halikarnas Balıkcı'nı "Ege denizinin şairi" olarak niteler.¹⁰³⁸ Selim İleri, pek çok özelliğinin yanı sıra Halikarnas Balıkcısı'nın "denizin ortasındaki yazar" olarak da tanımlanabileceğini söyler.¹⁰³⁹ Tahir Alangu, Halikarnas Balıkcısı'ndan "denizdeki çetin, ama özgür yaşayışı ayrıntılarına varıncaya kadar duymuş ve yaşamış bir yazar" olarak söz eder.¹⁰⁴⁰ İlhan Berk'e göre Halikarnas Balıkcısı, "yeryüzü vatandaşı"dır. Sadece yazdıklarıyla

¹⁰³⁴ Süha Oğuz Ertem, "En Soylu Vahşi': Balıkcının Yaşam Yazısının Bugünkü Anlamı", *Eleştirirken: Modern Türkçe Edebiyat Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57-89.

¹⁰³⁵ Kaya Akyıldız, "Mavi Anadoluculuk", s. 479; 473.

¹⁰³⁶ Âdem Özbek, *agt.*, s. 72.

¹⁰³⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 9; 15.

¹⁰³⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 125.

¹⁰³⁹ Selim İleri, "Halikarnas Balıkcısı'nda Doğa", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIII. Cilt, S. 292, ss. 12-17, İstanbul, 1976, s. 12.

¹⁰⁴⁰ Tahir Alangu, *Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman 2*, Asaf Ertekin Yayınları, İstanbul, 1965, s. 310.

değil yaşamıyla da bir yeryüzü vatandaşı olduğunu hissettirmiştir.¹⁰⁴¹ Öner Yağcı'ya göre Halikarnas Balıkcısı, Türk edebiyatının “seçkin ve bağınaz egemenliklerle dolu ortamında hak ettiği değeri bilinmeyen bir yaşam ve sanat ustasıdır.” Yağcı, Halikarnas Balıkcısı'nın yazdıklarını “bir insanlık şiiri” olarak niteler.¹⁰⁴² Mehmet Turgut Berbercan, Halikarnas Balıkcısı'nın Türkçe'ye olan sevgisi ve hassasiyeti üzerinde durur. Onun birçok yabancı dili iyi derecede biliyor olmanın avantajını kullanarak millî bir hassasiyetle Türkçenin inceliklerini ortaya koymak amacını taşıdığını belirtir. Berbercan'a göre Halikarnas Balıkcısı, Türk diline bilimsel bir bakış ve şuurlu bir zihinle yaklaşmıştır.¹⁰⁴³ Azra Erhat, Halikarnas Balıkcısı'nın “bir hazine” olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular ve onun “epey dağınık olan” düşün ürünlerinin toplanmasının, eksik olanların tamamlanmasının ve düşüncelerinin kuşaktan kuşağa aktarılması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁴⁴ Kültür öncüsü olarak tanımladığı Halikarnas Balıkcısı hakkında şunları söyler:

Türkiye'de bütün Türkiye'nin derinliğine giden bir tarih bilinci uyandırmıştır, tarihi sevdirmiş, benimsetmiştir, hem bu toprağın tarihini dar sınırları ile yalnız bir Türk ulusunun ya da ırkının tarihi olarak değil, yüz yılları kaplayan bir uygarlık tarihi olarak anlamıştır. Işık tuttuğu sавlar üstünde durmağa değer, kurduğu köprülerin sağlamlığı Anadolu'da bugün bulunmakta olan ve yarın daha da çok sayıda ortaya çıkarılacak olan anıtlarla pekiştirileceğe benzer. Yakın zamanda bir Hitit uygarlığı kadar önemli bir Lykia uygarlığına tanık olacağına benzeriz. Balıkcı haklı çıkacak. Özünde haklı olduğuna hiç şüphe yok: Özde haklı, çünkü yalnız arkeolojinin buluntularıyla iş bitmez, bir uygarlık varlığı gün ışığına çıkmaz, kültür olmaz, bulguyu, gerçeği de gün ışığına çıkarmak sanatçının işidir. Kültür canlı çatıdır ve canlandırır, nitekim Balıkcı Türkiye'de turizmi kurdu, Bodrum, Ege diye bir ön bölgeyi canlandırmakla bütün yurda bu bilincin yayılmasına yol açtı. Geçmişini bilmek ve benimsemek diye bir davranış kurdu, Homeros'un yurdu bildiği İzmir'de şairin çocukluğunu bir roman gibi anlatırdı, onun ağzından Homeros gerçekten İzmirli oldu. Kültüre, giderek bilime bundan büyük hizmet olur mu?¹⁰⁴⁵

Halikarnas Balıkcısı, kültür başlığı altında incelenebilecek olan konuların neredeyse hepsi hakkında düşüncelerini aktarmıştır. Dil, edebiyat, resim, müzik, mimari, heykel, tarih, coğrafya, mitoloji, felsefe gibi çok geniş bir alanda bilgi ve birikime sahip olan Halikarnas Balıkcısı, daha çok edebiyattan yana bir tavır sergilemiş ve ortaya koyduğu edebî ürünlerle Anadolu'nun köklü uygarlıklarının kültür değerlerini tüm insanlığa tanıtmak için çabalamıştır.

¹⁰⁴¹ İlhan Berk, “Halikarnas Balıkcısı”, s. 591.

¹⁰⁴² Öner Yağcı, “Halikarnas Balıkcısı Aydınlığı”, *Balıkcı'ya Merhaba Halikarnas Balıkcısı Günleri*, haz. Özgen Seçkin-Aydın Şimşek, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 44.

¹⁰⁴³ Mehmet Turgut Berbercan, “Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog Halikarnas Balıkcısı”, *ASEAD*, IV. Cilt, S. 11, ss. 26-46, 2017, s. 29.

¹⁰⁴⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, haz. Azra Erhat, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 10.

¹⁰⁴⁵ Azra Erhat, *Sevgi Yönetimi*, s. 185.

2.3.3.1. İnsanlığın “Uygarlık” Serüveni

Halikarnas Balıkcısı'na göre uygarlık, insanlık tarihine eşdeğer bir kavramdır. Batı'da “civilisation” olarak tanımlanan ve Latince “şehirli”, “kentli” ve “hemşehri” gibi anlamlara karşılık gelen “civicus” veya “civis” kelimelerinden türeyen “uygarlık” sözcüğü, basit manada “şehirleşme” demektir. İlk insanlar, toplayıcılık ve avcılık dönemlerinden sonra tarım yapmaya başlayarak yerleşik hayata geçmişlerdir. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte köy ve kentlerin yapılanmaya başlaması, uygarlığın da ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Eserlerinde uygarlığın gelişimi hakkında pek çok ayrıntılı bilgiye yer veren Halikarnas Balıkcısı, şehirleşmenin temellerinin Batı Anadolu'da atılmış olduğunu iddia eder. Ona göre Miletoslu Hippodamos tarafından İsa'dan beş yüz yıl önce planlanan ve günümüze kadar etkileri görülen “bilimsel urbanizm” yani “bilimsel şehircilik”, Batı Anadolu düşünce sisteminin ve coğrafi koşullarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Terimsel olarak “yararçı (fonksiyonel) şehircilik” olarak adlandırılan bu sistem, “insanların daha rahat ve mutlu bir yaşantıya” sahip olmaları için ilkin Miletos'ta daha sonra da Priene kentinde uygulanmıştır.¹⁰⁴⁶

Halikarnas Balıkcısı, uygarlığın sürekli ilerleme ve yenilenme içinde olduğu görüşündedir. Ona göre insanoğlunun daha ileriye ve aydınlığa doğru atmış olduğu adımlar, uygarlığın gelişim sürecinin takip edilebileceği birer merhaledir. Gelmiş geçmiş tüm medeniyetler, toplumsal anlamda gösterilen bir gelişimin sonucudur. Toplumsal anlamda gelişmişlik; sanat, fen ve devlet işleri yönetimi ile bunlar arasındaki ilişkiler aracılığıyla sağlanır. Bunların her birinin diğeriyle kurduğu ilişki, insanların yararı için bir “ilerleme” olarak ortaya çıkar ve uygarlığı oluşturur.¹⁰⁴⁷ Farklı alanlarda kaydedilen ilerlemeler, uygarlık için yeterli değildir. Böyle bir durum ancak toplumsal anlamda bir gelişmişliğin göstergesidir. Uygarlığın var olabilmesi için toplumda meydana gelen gelişimin bir bütüne yani insanlığa hizmet etmesi gerekir. Bu da ancak farklı toplumların ortak paydalarda buluşması ve birbirleriyle etkileşimde bulunmasıyla mümkün olabilir. Dış dünyaya kapalı ve kendi kendisiyle yetinen bir toplumun, gelişmişlik düzeyi çok ileri seviyelerde olsa dahi, bir uygarlık yaratıcısı olarak tarih sahnesinde yer alması mümkün değildir. Çünkü uygarlığın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde, birçok etkenin yanı sıra, halkların karışıp kaynaşması en önemli yeri tutar.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 97-98.

¹⁰⁴⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 97.

¹⁰⁴⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 70.

Bir gelişmişlik göstergesi olarak uygarlık, farklı özelliklere sahip toplumların birbiriyle kaynaşması; “sivri uçlara ve keskin köşelere sahip geleneklerin törpülenip yumuşaması” ile ortaya çıkan bir uyumdur. Farklı seslerin, farklı renklerin katıldığı bu çoğulluğun harmonisiyle ortaya çıkan uygarlıklarda toplumsal hareketlilik önemli bir etkidir. Tarih boyunca yaşanmış olan her bir göç hareketi, bu göçlerden etkilenen toplumların yapısını değiştirmiş; onları insansallığa ve uygarlığa bir adım daha yaklaştırmıştır. Halikarnas Balıkçısı, bu duruma örnek olarak arkeoloji çalışmalarında ortaya çıkan çift yüzlü baltanın (labris) Anadolu’nun yanı sıra Mezopotamya ve Girit’te de bulunmasını gösterir. Farklı coğrafyalardaki farklı medeniyetlerin kalıntılarında aynı tarihî buluntunun çıkmasını; medeniyetler arasındaki karışımın ve kaynaşmanın bir sonucu olduğunu söyler. Bu durumun Girit’teki Minoen uygarlığının “Anadolu’nun bir yavrusu” olduğunu ve “Ex Oriente Lux” (Işık Doğudan Gelir) sözünü kanıtladığını dile getirir.¹⁰⁴⁹

Halikarnas Balıkçısı, tarihte yaşanan büyük göçlerin çoğunlukla doğudan batıya doğru gerçekleştiğine dikkat çeker. Ona göre bu “insan seli”, Avrupa, Asya ve Afrika ana karalarının kesişim noktası olan Anadolu yarımadasında toplanmıştır. Anadolu’nun coğrafi konumu, farklı toplumların ve geleneklerin bir arada yaşayıp kaynaşmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, insanoğlunun da kendi yaşam serüveninde yeni ve daha ileri adımlar atmasına; uygarlıkların ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.¹⁰⁵⁰ Özellikle Yakın Doğu’ya ve Akdeniz’e giden yollarda gelişen Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Frig, Lidya, Hitit, Girit, Minoen gibi uygarlıklar; farklı toplumların farklı becerilerinin ve ustalıklarının nasıl karışıp kaynaştığını gösteren en güzel örneklerdir.¹⁰⁵¹ Kendini katı ve keskin kurallarla izole eden; başka topluluklarla kaynaşmayan toplumlar, tek başlarına herhangi bir uygarlığın yaratıcısı olamazlar.¹⁰⁵²

Halikarnas Balıkçısı’na göre uygarlık, saf bir soyun tekeline değildir. Çünkü uygarlık, “bir tek kuşak ve sürecin tekeline” bağlanamayacak kadar çok yönlü ve derinlikli bir süreçtir. Farklı toplulukların bir araya gelmesi ve kaynaşmasıyla oluşur. Bu birleşimden “insansal” bir

¹⁰⁴⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu’nun Sesi*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 18.

¹⁰⁵⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 32.

¹⁰⁵¹ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 135-136.

¹⁰⁵² Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, s. 58.

ürün olan uygarlık ortaya çıkar. Uygarlık, bütün insanlığın en ileri seviyedeki örgütlenmesinin bir göstergesidir.¹⁰⁵³

Halikarnas Balıkcısı, beşeri bilimlerin doğal bilimler gibi kesin çözümleri ya da net yargıları olmadığını hatırlatır. Hatta bunların keyfi değerlendirmelerin ve önyargıların güdümünde bulunduğunu söyler. Bu duruma en iyi örneğin ise Batı'nın kendi algısına göre şekillendirdiği insanlık yani uygarlık tarihi olduğunu dile getirir. Minoen ve Hitit medeniyetlerinin keşfinden önce yazılan uygarlık tarihlerinde ileri sürülen düşüncelerin “hikmetinden sual olunmaz kutsal gerçekler değerinde” kabul gördüğünü belirtir. Ancak bu iki uygarlığın keşfinden sonra bazı sorular sorulmaya ve kesin olduğu ileri sürülen teorilerin eski anlamını yitirmeye başladığını ifade eder.¹⁰⁵⁴

Halikarnas Balıkcısı'na göre insanlığın tarihi, günümüze kadar “insansal bir açıdan” incelenememiştir. İnsanlık üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin çoğunun Batılılar tarafından yapılıyor olması, elde edilen bulguların “Hıristiyansal ve İndo-Avrupasal” bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açmıştır. İnsanlık tarihi de bu değerlendirmeler ışığında Batıya göre ve Batılılar lehine işlenmektedir. Halikarnas Balıkcısı, bu durumu; Batılıların “dinsel ve ırksal şovenizmlerinin” ortaya çıkardığı bir sonuç olarak görür. Son dönemlerde gittikçe artan bu şovenizm, Hellenlere ve Tevrat'ın İncil ile bağlantısı dolayısıyla Samilerin İsrailoğulları koluna karşı sempati duymaları şeklinde kendini göstermektedir.¹⁰⁵⁵

Halikarnas Balıkcısı, insanlık tarihine “Hristiyansal” bir açıdan bakan Batı dünyasının Bizans'ın da dâhil edildiği Hellenizm uygarlığının varisleri olmakla övündüğünü ifade eder. Adı, dini ve özü değiştirilen ya da çarpıtılan Anadolu kültürünün yok sayıldığını söyler. Batı dünyasının Anadolu'yu, tarih öncesi zamanlardan Bizans'ın sonuna kadar, Hristiyan-Hellen kültürünün parçası olarak gördüğünü belirtir. Hâlbuki Anadolu; tarih öncesi çağlardan itibaren kendi taşı, toprağı, kendi öz hamuruyla insanlığın uygarlık serüveninde birincil kaynaktır. Günümüzde Anadolu, köklü bir uygarlığın varisi olma vasfını hâlâ taşımaktadır. Eski çağlarda aklın ve bilimin ışığında yaşamış olduğu mertebeye yeniden ulaşmayı beklemektedir.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 16.

¹⁰⁵⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 23.

¹⁰⁵⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 48.

¹⁰⁵⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 156.

2.3.3.2. Kültür ve Uygarlığın Beşiği: Verimli Hilal Anadolu

Halikarnas Balıkcısı, coğrafya haritalarında “Asya’nın batıya doğru uzanan bir köşeciği” olarak gösterilen Anadolu’nun “tarihte oynadığı başrolün” hiçbir zaman gözler önüne serilemeyeceğini söyler. Ona göre Anadolu, “uygarlık tarihinin anıt ülkelerinden” biridir.¹⁰⁵⁷

Tarih boyunca Asya’dan Avrupa’ya ve Afrika’ya uzanan irili ufaklı göç dalgalarında köprülük vazifesi görmüş; kalabalık toplumların bolluk ve bereket içinde yaşadığı bir coğrafyadır.¹⁰⁵⁸ Anadolu’nun dağlarını, yaylalarını, nehirlerini, ovalarını, boğazlarını, kıyılarını, iklim ve bitki örtüsünü durup dinlemek; düşünmek hatta yaşamak gerekir. Bu nedenle Halikarnas Balıkcısı, kuzeyden güneye doğru Marmara, Ege ve Akdeniz’i kapsayan bir bölgede; Anadolu’nun tarihî, siyasi, sosyal, kültürel, mitolojik ve edebî bir haritasını oluşturma yoluna gider.¹⁰⁵⁹

Halikarnas Balıkcısı’na göre Anadolu; İspanya, İtalya veya Yunanistan gibi yarımadaların aksine, kuzeyden güneye değil de doğudan batıya doğru uzanması nedeniyle, göç eden insanoğluna köprülük vazifesi görerek kolay bir geçiş sağlamıştır. Üstelik Anadolu, sahip olduğu kıyılarıyla da hem üç ayrı kıtaya geçişi kolaylaştırmış hem de sıcak denizlere açılan bir kapı görevi üstlenmiştir. Bu coğrafi özelliklerinden dolayı insanların bir arada yaşamasına olanak sunmuş; onların karışıp kaynaşarak kan ve soy bakımından birbirine bağlanmasına vesile olmuştur.¹⁰⁶⁰

Halikarnas Balıkcısı, Anadolu’yu “uygarlıklar çağlayanı” olarak tanımlar. Ona göre Hititlerle başlatılan fakat çok daha öncelere kadar uzayan bu uygarlıklar, büyük bir zincirin halkaları olarak günümüz Türkiyesinin siyasi, sosyal ve kültürel biçimlenişine kaynaklık eder. Günümüzde yaşayan bir Türk vatandaşı, “kan ve uygarlık” bakımından kendisinden öncekilerin varisi olduğunu bilmek ve hatta onları kendi vatanının bir parçası olarak görmeye mükelleftir. Bunun aksi bir tutum, kişinin kendi vatanını ve kendi özünü reddetmesinden başka bir şey değildir.¹⁰⁶¹ Halikarnas Balıkcısı, bu düşüncelerini “Anadolu’ya gelmiş ve bu yurda kısa ya da uzun bir süre sahibolmuş ne kadar insan varsa damarlarımızda hepsinin de kanı vardır. Her ne kadar kültür sorunu bir kan sorunu değilse de, yabancımız sayarak

¹⁰⁵⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, Arka Kapak.

¹⁰⁵⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 163.

¹⁰⁵⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s. 14.

¹⁰⁶⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 17.

¹⁰⁶¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 159.

yadırgadığımız şeylerin biz hem fiilen, hem de hukuken mirasçısıyız.”sözleriyle dile getirir.¹⁰⁶² İleri sürdüğü bu düşüncelerini kanıtlamak için yazmış olduğu eserlerinde çeşitli örneklere yer verir. Türk insanına sahip olduğu bu büyük kültür mirasının önemini anlatır:

Gediz’in, Küçük ve Büyük Menderes’lerin suları, yalnız sazan ve yüz kiloluk yayınbalıklarını değil, ama o balıklarla birlikte gelmiş geçmiş Anadolu insanlarının görmüş oldukları düşlerini ve efsanelerini de taşıyorlar... Ama asıl bunlardan da çok daha önemlisi, Galileo ile başlayıp Atomistlere varan 20. Yüzyıl uygarlığının kökenini, yani Anadolu’nun İsa’dan önce yaşamış yedinci, altıncı ve beşinci yüzyılların filozoflarının düşüncelerini de taşıdığı bu akarların suları.¹⁰⁶³

Halikarnas Balıkçısı, Anadolu’nun herhangi bir düzene uydurulamayacağını; herhangi bir kalıba sığdırılmayacağını söyler. Çünkü ona göre Anadolu; çeşitli ekonomik, toplumsal ve “filozofik” bir karmaşıklığa sahiptir. Bir taraftan “felsefenin en baş durdurucu doruğuna fırlamaktan diğer taraftan estetiğin en derin bir uçurumuna tepe takla dalmaktan kendini kurtaramaz.”¹⁰⁶⁴ Zira Anadolu’nun en önemli niteliği; insana tarih, felsefe, efsaneler ve doğal güzelliklerden oluşan iç içe geçmiş birden çok dünya sunabiliyor olmasıdır:

Dünyanın neresinde olursa olsun insan bir yere gitti miydi, o yere gider. Bu laf mı sanki? Bunu bilmeyecek ne var? Ama Anadolu’da bir yere gidildi miydi aynı yerde en az üç dört âleme birden gider. Bir âlem düşünce ve felsefe âlemdir. Bir âlem de tarihsel âlemdir. Sonra bir yerin efsaneler âlemi vardır. Bunlardan başka bir yerin doğal güzellikler âlemi vardır. Bu birkaç âlem başka yerlerde de vardır. Ama dünyanın hiçbir yerinde, Anadolu topraklarındaki kadar zengin değildir.¹⁰⁶⁵

Halikarnas Balıkçısı, Anadolu’nun Batılılarca Doğu’ya ya da Asya’ya ait olarak gösterilmesine karşı çıkararak etimolojik bir değerlendirme de yapar. Anadolu’ya dair tarihî, siyasi, coğrafi, kültürel, sosyal, felsefi ve mitolojik kanıtlara başvurur. Anadolu’nun Akdeniz uygarlığı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁰⁶⁶ Çok eski zamanlardan beri sadece Anadolu için kullanılan ve Hititler’in “Assuva”, Mısırlıların ise “Assiyya” ya da “İasiye” dedikleri kelimeye odaklanır. Bu kelimenin farklı dillere sahip uygarlıklar tarafından benzer şekillerde kullanılıyor olmasını; kelimenin Anadolu’nun unutulmuş dillerinden birine ait olduğu varsayımını güçlendirdiğini söyler. “Asya” adına ilk kez, İsa’dan dokuz yüz yıl önce, Homeros’un *İlyada* adlı eserinin ikinci kısmında yer alan 461. dizede; “Assiyos” şeklinde rastlandığını belirtir. Sümer, Babil ve Asur gibi uygarlıklardan kalma çeşitli anıtlarda; “güneşin doğduğu yer” olarak kullanılan “Asu” kelimesi ile “Asya” arasında bir ilginin

¹⁰⁶² Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 15.

¹⁰⁶³ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 36.

¹⁰⁶⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 9.

¹⁰⁶⁵ Halikarnas Balıkçısı, *İmbat Serinliği*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 37.

¹⁰⁶⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 16.

olabileceğini ifade eder.¹⁰⁶⁷ Yine aynı anıtlarda rastlanan; “güneşin battığı yer”, yani “karanlık diyarlar” anlamına gelen “Ereb” ya da “İrib” kelimelerinin zamanla “Avrupa” şekline dönüştüğünü ileri süren görüşlerin varlığına değinir. Halikarnas Balıkcısı’na göre Asya ve Avrupa, eski insanların yaşam alanlarıdır ve bunlarla ilgili efsaneler söylenegelmiştir. Tarihin en eski zamanlarına dayanan efsanelerde; güneşin doğduğu Doğu’nun “aydınlık”, güneşin battığı Batı’nın ise “karanlık” diyarlar olarak nitelenmesi, Asya’nın geçmişteki görkemli günlerinin izlerini taşır.¹⁰⁶⁸

Halikarnas Balıkcısı, “Asya” kelimesinin tarihî ve coğrafi olarak çok eski zamanlardan beri Anadolu için kullanılan bir ad olduğunu ifade eder. Bu kelimenin bir kıtaya mal edilmesinin ise zamanla gerçekleşmiş olduğunu belirtir. Halikarnas Balıkcısı’na göre “Asya”, Anadolu’daki Ana Tanrıça’nın adlarından biridir. Zamanla yine bir ana tanrıça olan Artemis’e mal edilmiş¹⁰⁶⁹ ve uzun yıllar herhangi bir değişikliğe uğramadan, özellikle Efes yöresine karşılık olarak, kullanılmıştır. “Küçük Asya” tabiri, İsa’dan önce beşinci yüzyılda Orosius tarafından kullanılmıştır. Aynı yüzyılda yaşamış olan Eskiilos’un eserlerinde; Asya ve Avrupa adları ilk kez farklı yerler olarak ifade edilmiştir. İsa’dan sonra onuncu yüzyılda ise artık Asya adının yerine Grekçe “doğu” anlamına gelen “Anatoliya” sözcüğü kullanılmaya başlamıştır.¹⁰⁷⁰ Halikarnas Balıkcısı, Anadolu ve Asya kelimeleri arasındaki ilişkiye dair varsayımlara dayanan görüşler ortaya atar. Anadolu’nun coğrafi bir yer olarak değil, doğu ya da güneşin doğduğu taraf anlamına gelen bir yönü ifade etmek için kullanıldığını iddia eder. Anadolu sözcüğünün Ana Tanrıça ile olan ilişkisinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgular.¹⁰⁷¹

Halikarnas Balıkcısı’na göre günümüz insanının ilk ataları, “Orta Asya’da bir yerde gelişmiş ve orada türeyip üremiş” fakat çeşitli coğrafi olaylar sonucu ilk anayurtlarından göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göç, daha çok doğudan batıya doğru ilerlemiştir. İlk insanların kalabalıklar hâlinde dört bir yana dağılması, ilk uygarlığın da teşekkülüne zemin hazırlamıştır.¹⁰⁷² Halikarnas Balıkcısı’na göre tarihteki ilk uygarlık olarak bilinen Sümer

¹⁰⁶⁷ Halikarnas Balıkcısı, *İmbat Serinliği*, s. 60.

¹⁰⁶⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 14-15.

¹⁰⁶⁹ Halikarnas Balıkcısı, *İmbat Serinliği*, s. 59.

¹⁰⁷⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 14.

¹⁰⁷¹ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 16.

¹⁰⁷² Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 16. Balıkcı aynı eserin ilerleyen sayfalarında Anadolu’da temellenen akılcılığın diğer toplumlara da taşınmasına ve yayılmasına engel olan iki şeyden söz eder. Bunlardan

kültürünün oluşumunda Türkistan Türklerinin payı büyüktür. Sümerlerin kutsal metinlerinde ve ilahilerinde rastlanılan tanrıların isminin Türkçe olması, bunun en büyük kanıtlarından biridir. Fakat insanlığın ilk uygarlığı olan Sümerlerdeki Türk kültürünün etkisi kabul edilmemekte hatta bu görüşün dile getirilmesi dahi mümkün olmamaktadır. Bu durum, tarih yazımının ne denli taraflı olduğunun bir göstergesidir.¹⁰⁷³

Sümerlerle başlayan İlk Çağ Anadolu uygarlıklarından en önemlilerinden biri de Hitit uygarlığıdır. Hititler, Sümerlerden devraldıkları uygarlık mirasını; Girit-Minoen, Mykene, Etrüsk, Urartu, Frig, Lidya, Pers, Hellen, Doğu Roma-Bizans ve Türk uygarlıklarına devretmiştir. Anadolu'dan beslenen ve silsile hâlinde devam eden uygarlık yolculuğu, aynı hız ve heyecanla da insanlık tarihine eklenmektedir.

Batılılar, Anadolu'da kurulmuş olan uygarlıklarla ilgili tartışmaları sürekli gündemlerinde tutmaktadır. Anadolu'da yaşamış ve uygarlığın gelişimini sağlamış olan toplulukların İndo-Avrupa ya da Asya kökenli olduklarına dair çeşitli iddialar öne sürmektedirler. Halikarnas Balıkcısı, bu tartışmalarda “bireşimden yana” bir tavır sergiler. Ona göre hangi kana ya da hangi soya ait olurlarsa olsunlar tüm bu halklar, Anadolu'da iç içe geçmişlerdir. Onların soyları günümüzdeki Anadolu halklarında devam etmekte; “kanları Anadolu halkının damarlarında akmaktadır.”¹⁰⁷⁴

Halikarnas Balıkcısı, yazılarında Anadolu'nun köklü tarihi hakkında bilgi verirken akademik bir üslup yerine çoğunlukla edebî bir üsluba ve coşkulu bir söyleme başvurur. Anadolu'nun eski görkemli günlerine yeniden dönebilme ihtimali ve arzusuyla yarı düş, yarı gerçek bir kurmaca dünyası inşa eder. Eserlerinde Anadolu'nun sessizliğine ses olmaya çalışır. Okurunu bu ilginç ve gizemlerle dolu toprakları keşfetmeye davet eder. Anadolu'yu, köklü tarihi ve coğrafi yapısının ötesinde kültürel ve düşünsel bir mekân olarak ele alır. Onun eserlerinde hissedilen Anadolu'nun geçmişine duyulan özlem, aslında insanlığın aydınlık geleceğine açılan kapıları aralama arzusudur.

ilki Hellenizm'in “metafizikliği” ve ikincisi ise “o sıralarda Hellenistan, Sparta, Pers ve İskender emperyalizmlerinin Anadolu'yu kana bulayan savaşlarıdır.” (Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 150)

¹⁰⁷³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 17.

¹⁰⁷⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 74.

2.3.3.3. Altıncı Kıta Akdeniz'in Ebedî ve Edebî Söylemi

Akdeniz, tarihî ve kültürel bağlamda Halikarnas Balıkçısı'nın düşün dünyasının en önemli parçalarından biridir. Aynı zamanda onun günlük yaşamından uzaklaşmak için her fırsatını bulduğunda değerlendirdiği bir kaçış mekânıdır. Ona göre Akdeniz, “denizlerin en mavisi ve en berrakı”, “klasik denizlerin en klasiği”, “denizlerin en denizidir.”¹⁰⁷⁵ Halikarnas Balıkçısı, Akdeniz'i bütün kıyılarıyla, turunc bahçeleriyle, dalgaların sahile vuran sesleriyle sevdiğini; onda Anadolu'nun soluğunu hissettiğini söyler.¹⁰⁷⁶

Akdeniz'in sınırlarını belirlemek isteyen Halikarnas Balıkçısı, ilkin bu bölgenin başlangıcı ile ilgili mitolojik söylencelere başvurur. Mitolojiye göre Tanrıça Hera, ufkun öte ucundaki çocuğunu beslemek için göğüslerini sıkarak süt fişkırmasını sağlar. Onun göğsünden fırlayan süt, geniş bir yay şekline girerek Samanyolu'nu oluşturur. Samanyolu'nun oluşması esnasında, gökyüzünden süzülen ve Akdeniz'e düşen damlaların meydana getirdiği “çılgın ada galaksileri”, Akdeniz'in, yani “Altıncı Kıta'nın başlangıcı” olur.¹⁰⁷⁷ Bir başka söylence ise Akdeniz'in doğurucu gücüyle ilişkilidir. Aslen Doğulu ve Anadolu bir tanrıça olan Afrodit, Akdeniz'in köpüklerinden doğmuştur.¹⁰⁷⁸ Bu nedenle Akdeniz, bir anlamda “ana” gibidir; hayat ilk olarak onun engin derinliğinde “peyda” olmuştur.

Halikarnas Balıkçısı, Akdeniz'i “gerçek yurt” olarak tanımlar.¹⁰⁷⁹ Yer bilimcilerin ve coğrafyacıların Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarıyla kıyısı olan bir deniz olarak tanımladığı Akdeniz'in; gerçekte bambaşka bir karşılığı olduğunu dile getirir. Ona göre Akdeniz, bütün bu kara parçalarını kendi nefesinde toplamaktadır. Akdeniz'in hâkim olduğu alan, bu üç kıtanın birleşiminden daha açık ve gerçekçi bir coğrafyanın varlığını ve havasını yansıtmaktadır.¹⁰⁸⁰ Halikarnas Balıkçısı'na göre tarih boyunca yer bilimcilerin yapmış olduğu sınıflama tamamen yanlıştır ve “keyfi” bir durumdur. Akdeniz, beş kıtaya ilave olarak “etnik ve başka bakımlardan dünyanın altıncı kıtası”dır. Ortaya attığı bu düşüncüyü pekiştirmek isteyen Halikarnas Balıkçısı, Afrika kıtasında yer aldığı söylenen Tanca, Cezayir, Fas, Trablus ve Mısır'ın bu kıtanın özelliklerini taşımadığını ifade eder. Benzer şekilde Asya kıtasına dâhil edilen Türkiye ve Suriye gibi ülkelerin de Asya'ya mensup olmadığını iddia

¹⁰⁷⁵ Halikarnas Balıkçısı, *İmbat Serinliği*, s. 18.

¹⁰⁷⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, s. 25.

¹⁰⁷⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 18-19.

¹⁰⁷⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Arşipel*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 30-31.

¹⁰⁷⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 15-16.

¹⁰⁸⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 15.

eder. Halikarnas Balıkçısı'na göre söz konusu bu ülkeler ile birlikte İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın da dâhil edilmesi gereken bir alan vardır. İşte orası, altıncı kıta olan Akdeniz'dir. Zira bu ülkeler ne Afrikalı ne de Asyalıdır, “bunlar öz be öz Akdenizlidir.”¹⁰⁸¹

Halikarnas Balıkçısı, Doğu Akdeniz'den başlayarak Akdeniz'in etrafını saran diğer kıtalardan ayırıcı özellikleri hakkında bilgi verir. Akdeniz insanının karakteristik özelliklerine değinir. Geçmişte Akdeniz çevresinde kurulan uygarlıkların oluşumunda Akdeniz'in etkilerinden bahseder. Mısırlıların Akdeniz'deki adalar için “denizin yüreğindeki adalar” ifadesini kullandıklarını anlatır.¹⁰⁸² Sümerlerin; Batı Anadolu ve Akdeniz kıyıları için “denizin kenarındaki güneş bahçesi” tabirini kullandıklarını söyler.¹⁰⁸³ Orta Doğu'nun batısında oturan ve ayrı ayrı diller konuşan toplumların; “Ak” ya da “Duru” deniz adını verdikleri Akdeniz,¹⁰⁸⁴ sularındaki fosfor oranının fazlalığıyla zifiri karanlıkta bile apak ışıldadığı için bu adı almıştır. Arapçadaki “Bahr-i Sefid” sözcüğünün Türkçe karşılığı olan “Akdeniz” tanımlanması da bu denizin suyunun berraklığı ve aklığına göndermeden başka bir şey değildir. Oysa Halikarnas Balıkçısı'na göre Akdeniz'i apak bir su kümesi hâline getiren şey sadece fosfor oranının fazlalığı değildir. Aynı zamanda “hayatın başlangıcına ön ayak olan minicik canlıların özlemle kavuştuğu ve yeni canlılar meydana getirilmesine vesile olan sevgi dolu bir dünyadır.” Plankton adı verilen bu mikroskobik canlıların “suda sevişme ritüelleri” gece karanlığında suların bir ışık hâlesi şeklinde parlamasına ve etrafı aydınlatmasına neden olur. Bu durum; “yaşamın ışıklar içindeki titreşimi”, hayatın başlangıcının müjdecisidir.¹⁰⁸⁵ Geceyi ve denizi aydınlatan “dipdiri bir ateş”in nuru ile Akdeniz, bir “can volkanına” dönüşür.¹⁰⁸⁶ Akdeniz, sadece kendi iç dünyasına ışık saçıp can vermekle kalmaz; Anadolu kıyılarını da boylu boyunca aydınlatarak oralardaki insanlara yeni bir hayatın başlangıcını sunar.

Halikarnas Balıkçısı'na göre insanoğlu, kendi bilincinin farkına varmaya başlamasıyla birlikte Akdeniz'e gönül vermiştir.¹⁰⁸⁷ Akdeniz, insanları “ayırıcı” değil, “birleştirici” bir özelliğe sahiptir. Adeniz, tüm insanları kendi sonsuzluğunda ve maviliğinde harmanlayan, insanı insana kavuşturan özel bir bölgedir.¹⁰⁸⁸ Akdeniz'in dünyadaki diğer bölgelerden daha fazla

¹⁰⁸¹ Halikarnas Balıkçısı, *Arşipel*, s. 73.

¹⁰⁸² Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, 2007, s. 18.

¹⁰⁸³ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 259.

¹⁰⁸⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, 19.

¹⁰⁸⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 33.

¹⁰⁸⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Arşipel*, s. 181.

¹⁰⁸⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 33.

¹⁰⁸⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Arşipel*, s. 72.

sayıda uygarlıklara ev sahipliği yapmış olması, bu durumun güzel bir örneği ve haklı bir gurur kaynağıdır.¹⁰⁸⁹ Çünkü Akdeniz, sadece hayatın değil aynı zamanda da “uygarlıkların şafağı”dır.¹⁰⁹⁰

2.3.3.4. “Masmavi Bir İnsanoğlu Tarihi”: Akdeniz Uygarlığı

Akdeniz’i “masmavi bir insanoğlu tarihi” olarak gören Halikarnas Balıkcısı, yazılarında Akdeniz’in yanı sıra “Akdenizlilik” olarak tanımlanan bir yaşam biçimine yer verir.¹⁰⁹¹ Türkçede “ışık doğudan gelir” ya da “güneş doğudan yükselir” gibi anlama gelen Latincedeki “Ex Oriente Lux” sözünü kendi düşünce dünyasına göre yeniden şekillendirir.¹⁰⁹² Bu sözü, “Akdenizlilere göre güneş doğudan yani Akdeniz’in doğusundan doğuyordu” şeklinde yeniden düzenler.¹⁰⁹³ Çünkü Halikarnas Balıkcısı’na göre yazının icadı, insanoğlunun tarımsal faaliyetlere geçişi ve tekerleğin bulunuşu gibi uygarlığın dönüm noktaları kabul edilen tüm yeniliklerin kaynağı Doğu’dur.

Doğa ve insan arasındaki birleştirici gücün belirgin olarak görüldüğü Akdeniz coğrafyası, “insan zekâ ve çalışkanlığının ana yurdudur.”¹⁰⁹⁴ Akdeniz, “usta bir sanatçının elinden çıkmış sanat yapıtı” gibidir.¹⁰⁹⁵ Dolayısıyla Akdeniz, yani altıncı kıta, “vahşi” bir dünya değil, “insan” dünyasıdır. Akdeniz’in çevresinde, dünyanın başka yerlerinde görülmeyen bir “uygarlıklar kalabalığı” bulunmaktadır.¹⁰⁹⁶ Akdeniz, etrafındaki farklı milletlerden oluşan insanları birleştirmiş, aynı dili konuşmalarını, yaşama aynı açıdan bakmalarını sağlamıştır:

İşte Altıncı Kıta’nın yüreği! Şimdi düşsel ve Uzakdoğu yöresini bir yana bırakalım. Biz insanlarca yaratılan tün uygarlıklar, kesinlikle bunların tümü, topraktan gelen, adalarda doğan -Arap gibi Minoen de- Akdeniz’in çevresinde toplanmıştır. Hiçbir şeye kadir değiliz: Hepimiz birbirimize benzeriz. Dünya, yeryüzü yuvarlağı odur. Bize kendini kabul ettirmiştir, bizi tüm insanlık uyuşmalarından daha iyi birleştirir. Aynı dilleri konuşuruz, zekâlarımız hemen hemen aynıdır. Yaşama bakış açımız aynıdır, onun sayesinde ki farklı ya da benzer kişilerin oluşturduğu geniş ve bozulmayan bir birlik ortaya çıkarmışızdır.¹⁰⁹⁷

Halikarnas Balıkcısı, Dünya Düşünce Adamları Komitesi “L’astrado”ya üye olarak seçilmesinin ardından komitenin Genel Sekreterliğini yapan Louis Bayle’e Akdeniz’in

¹⁰⁸⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 16.

¹⁰⁹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 29.

¹⁰⁹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, 16.

¹⁰⁹² Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 29.

¹⁰⁹³ Halikarnas Balıkcısı, *İmbat Serinliği*, s. 20.

¹⁰⁹⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 59.

¹⁰⁹⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 17.

¹⁰⁹⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 48.

¹⁰⁹⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 15.

birleştirici ve bütünleyici yönüne dair düşüncelerini anlatan bir mektup göndermiştir. Komitenin aynı adla çıkan dergisinde 1971’de yayımlanan bu mektupta; Akdeniz’in dünya uygarlığındaki yeri ve önemine dikkat çekmiş; Akdeniz ülkelerinin ve orada yaşayan insanların ortak özelliklerine değinmiştir. Halikarnas Balıkcısı’nın bu mektubu, o güne kadar Grek dünyasından gözünü ayırmayan Batılı aydınların büyük ilgisine mazhar olur. Halikarnas Balıkcısı’nın manevi oğlu Şadan Gökovalı’ya göre o, mektubunu planlı ve bilinçli bir şekilde kaleme almıştır. Zira Halikarnas Balıkcısı, Akdeniz yerine Anadolu’nun ya da Türkiye’nin dünya uygarlığına olan katkılarından söz etmiş olsaydı; kimsenin dikkate almayacağı ve dergi sayfalarında kalacak birkaç satırın ötesine geçmeyecek bir yazı kaleme almış olacaktır. Fakat Akdeniz uygarlığından söz ederek ve bunu yaparken Anadolu’yu dile getirerek ne Akdenizlilerin ne de Batılıların reddedebileceği bir konunun gündeme taşınmasına vesile olmuştur.¹⁰⁹⁸

Halikarnas Balıkcısı’nın “L’astrado”ya gönderdiği mektup, Avrupa’daki bilim çevresinin dikkatini çeker. Bu mektubun ardından Kültürel Artistik Birlik’in bilimsel yayın organı *Carrefour*’un editörleri, ondan “Altıncı Kıta” bahsindeki düşüncelerini açan bir yazı talep eder. Halikarnas Balıkcısı, bu talebin ardından “Akdeniz’in Ebedi Gençliği” adlı yazısını 1972’de kaleme alarak dergiye gönderir. Fakat yazının içeriği çok beğenilmesine rağmen sayfa sayısının çokluğu nedeniyle dergide onun için ayrılan bölüme sığmaz. Derginin genel başkanı Henri Féraud, bu yazının kesilmeden tamamının yayınlanmasını ister. Halikarnas Balıkcısı’na bir mektup gönderir ve “Yazınızdan değil bölüm çıkarmak, virgülüne dokunmak cinayet olur! Yazınızı dergimize göre kısaltmak yerine, dergimizin sayfa sayısını yazınıza göre ayarlayacağız. Eminiz ki yazınız, Akdeniz uygarlığının erişilmez dile getirilişidir. Ve bu yazı, Akdeniz insanlarını birbirlerine bağlamakta Akdeniz’in kendisi kadar işlev yerine getirecektir!”¹⁰⁹⁹ sözleriyle söz konusu yazının bir sonraki sayıda yayınlanacağını söyler. Ancak Halikarnas Balıkcısı, kısa bir süre sonra vefat eder. *Carrefour* dergisinin 1974 yılında yayımlanan on üçüncü sayısı, “Halikarnas Balıkcısı Özel Sayısı” olarak çıkar.¹¹⁰⁰

Halikarnas Balıkcısı’nın Akdeniz uygarlığı olarak dile getirdiği düşünceler, özünde uygarlıklar beşiği Anadolu’nun varlığını tüm dünyaya gösterme çabasıdır. Onun ortaya koyduğu eserlerde insanlık tarihinin ve uygarlığın Anadolu’dan başlayarak Akdeniz’in

¹⁰⁹⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 9-10.

¹⁰⁹⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 11

¹¹⁰⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 10-11.

çevresinde nasıl şekillendiği anlatılmakta; Türk milletinin bu coğrafyanın kadim halklarından kalan kültürel mirası hâlâ sürdürdüğü vurgulanmaktadır:

İnsan gönlü ışığa, sevgiye ve sevince can atıyordu. Ta uzak doğudan gelen yollar Pre-Hittit, Kassit, Mittani, Hurrit, Pelasg, Leleg ve Minoen kalabalıklarıyla tozarıyordu. Skamaridros'ların, Gediz'lerin, Menderes'lerin vadilerinde göç üzerine göç, dil üzerine dil anafolanarak, karışa karışa Arşipel'e akıyordu. (...) Işıklı parlamış insan kılığında Apollon diye Tanrılaştı Ege'de. Sevgi Afrodit diye Batı Akdeniz mavisinden bembeyaz köpük olarak süzülüp çıktı. İkisi de Troya savaşında kendi yurtları için savaşanlardan yanaydılar. Birdenbire Doğu Akdeniz dünyada "her şey" oldu. Dünyanın beşiği, sevgisi ve sevinciydi orası. İnsanın gönlü Girit'ten Troya'ya, Troya'dan İonya'ya bağlanarak, insan uygarlığını yarattı. Artık orası, Homeros'un "şarap rengi" dediği deniz, insanoğullarına sunulan "mavi" kupasıydı. Orası insanlığın beşiği, ilk insanlıktı. (...) Tarih üzerine tarih yığıldı. Göz gözü görmez toz duman içinden insan gönlünün çevik ve oynak yaşama sevinci sıyrılıp çıktı. Ta taş çağının karanlığından beri Pan sirinksini Marsyas'a, Marsyas flütünü Kybele'ye, Kybele zillerini Apollon'a, Apollon harpını Bakkhos'a, Bakkhos davulunu Âşık Garib'e, Âşık Garib sazını zeybeğe verdi. Zeybek oynadıkça onu oynatan diyonisyak Nasrettin Hoca'yı güldürdü.¹¹⁰¹

Halikarnas Balıkçısı'nın "insanlığın beşiği" olarak tanımladığı Akdeniz; tüm dünyanın neşesi, sevinci ve sevgisinin toplandığı aydınlık bir tarihin yansımasıdır. Dante'nin İtalya için dile getirdiği "del bel paese là dove il si suona" ("Evet" in gürlendiği güzel ülke) sözüne karşılık olarak Halikarnas Balıkçısı, Akdeniz'i "Evet! Evet! Ülkesi" olarak adlandırır.¹¹⁰² Çünkü ona göre Akdeniz'de yaşayan insanların hayatlarında neredeyse "hayır" kelimesine hiç yer yoktur. "Hayır"ın noksanlığı ve soğukluğu karşısında "evet", tüm Akdenizliler için "sıcacık" bir yaşamın ve sevgi dolu yüreklerin hânesidir. Akdeniz'de güneş, tüm sıcaklığı ile etrafı ısıtır ve aydınlatırken; orada yaşayan insanlar için "yaşamak", coşkulu bir "evet" in gürlemesidir.¹¹⁰³

Halikarnas Balıkçısı'na göre insanoğlu, dünya var olduğundan beri "yaşamak" adına yeni şeyler öğrenme içgüdüsüyle sürekli bir hareket ve yolculuk hâlinindedir. Bu, insanlığın varoluşuyla ilgili bir durumdur. İnsanlığın yaşam serüveninin süreklilik arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda; Akdenizlilerin payı bu yolculuklarda yadsınamayacak kadar büyüktür. Tüm Akdenizliler, az çok da olsa Giritli Minoenlerinin mirasçısıdır ve bu nedenle bilinmeyene doğru gidiş, yenilikleri keşfetme arzusu Akdenizlinin karakteristik davranışıdır.¹¹⁰⁴ Bu özellik sayesinde ki yeryüzünün denizden keşfi, Akdenizliler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹⁰⁵ Bu konuda Kolomb'u örnek gösteren Halikarnas Balıkçısı, Akdeniz kıyılarında yaşayan ilk insanların onun selefi olduğunu söyler. Ona göre

¹¹⁰¹ Halikarnas Balıkçısı, *Düşün Yazıları*, s. 85-86.

¹¹⁰² Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 24.

¹¹⁰³ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 57.

¹¹⁰⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 32.

¹¹⁰⁵ Halikarnas Balıkçısı, *İmbat Serinliği*, s. 113.

Akdenizlilerin kuşaktan kuşağa geçen keşfetme tutkusu, daima yeni bir başlangıcın emaresidir. Bu keşiflerin bir son olduğuna dair tarihte herhangi bir ize rastlanmaz. Akdeniz, üzerinde yaşayan insanları sınırlı bir ömre sahip olsa da her yeni doğanla ve her yeni keşifle birlikte yeniden gençliğini ve canlılığını korumaya devam etmektedir. Dün veya bugünle sınırlandırılmayacak kadar olağanüstü bir yaşam döngüsüne sahip olan Akdeniz, ebedidir ve hep öyle kalacaktır.¹¹⁰⁶

2.3.3.5. Uygarlık Yarışında Doğu ve Batı Çatışması

Eski çağlardan beri insanlar, güneşin doğuşu ve batışına göre kendi konumlarını esas alarak doğu, batı, kuzey, güney gibi yönler belirlemiştir. Bu yönler, insanoğlunun gelişimiyle beraber zamanla coğrafyada, tarihte, sanatta, edebiyatta, ekonomik ve ticari hayatta ya da kültür ve uygarlıkta farklı anlamlar taşıyan kavramlara dönüşmüştür. Bu anlamlandırmalarda en temel güçler olarak Doğu ve Batı kavramları öne çıkar. Bunlar, coğrafi bir tanım olmanın çok daha ötesinde anlamlar kazanmış; yaşam biçimi, kültür ve uygarlık bakımından insanlar ya da toplumlar arasındaki farklılıkları, karşıtlıkları, çatışmaları ifade eden birer kavram hâlini almıştır.

Avrupa dillerinde güneşin doğduğu yön olan doğu, yeryüzünde aydınlanmanın başlangıç noktası anlamında “oriyent” sözcüğü ile ifade edilir. Güneşin battığı, karanlığa gömüldüğü, yer almanına gelen “oksident” sözcüğü ise batı anlamına gelmektedir. Halikarnas Balıkcısı, Avrupa dillerindeki “oriyent” ve “oksident” kelimelerinin anlamlarından yola çıkarak eski çağlardan beri Anadolu ve Yakın Doğu’nun “aydınlık”, batıda olan Avrupa’nın ise “karanlık” ile özdeşleştirildiğini ve insanoğlunun dağarcığında bu şekilde yer ettiğini söyler.¹¹⁰⁷ Batı’nın karanlıklarla dolu geçmişinden sıyrılıp bir cazibe merkezi hâline gelmesini ise Batı’nın sahip olduğu gelişmiş uygarlık düzeyiyle ilişkilendirir. Ona göre Batı, sınırlı bir coğrafi alanda kalmak yerine, geliştirdiği düşünce sistemi sayesinde, farklı coğrafyaların kültürleri ile kendi kültürü arasındaki sınırlararasılığı kaldırmış; kültürler arası bir geçişkenlik sağlamayı başarmıştır. Batı dünyasının uygarlık yolunda geçirdiği keskin ve sert dönüşüm, Batı düşüncesinin oluşum ve gelişim süreciyle birlikte takip edilebilmektedir. Halikarnas Balıkcısı, Haçlı Seferlerinin başlatılmasıyla Batı’nın kendi birlik ve bütünlüğünün farkına varmaya başladığını öne sürer. Zira Avrupalı milletler, Papa Urban’ın dinî telkinleriyle ortak bir ülküde

¹¹⁰⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 60.

¹¹⁰⁷ Halikarnas Balıkcısı, *İmbat Serinliği*, s. 59.

bir araya gelmiş ve bu Doğu'yu düşman olarak görmeye başlamıştır.¹¹⁰⁸ Haçlı Seferleriyle başlayan ve tüm Avrupalıları etkisi altına alan kendini daha üstün görme düşüncesi, ilerleyen süreçte daha da perçinlenecek olan Doğu-Batı çatışmasının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁰⁹

Halikarnas Balıkcısı'na göre Orta Çağ'ın karanlık zamanlarında; Batı dünyasında “Batılılık” bilinci yoktur. Avrupalı uluslar, Hristiyanlık çatısı altında bir araya gelerek “Doğu karşıtlığı” paydasında büyük bir mücadeleye girişmiştir. Başlangıçta Avrupalıları dinsel anlamda biraraya getiren ortak duygu, zamanla kendinden olmayanları hor görme şeklini almış ve daha sonraları koyu bir ırkçılığa dönüşmüştür. Yüzlerce yıl boyunca yaşanan savaşlar, talan ve soygunlar Batılıların üstün gelmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak bu savaş ve talan; toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel her alanda emperyalizm ve kapitalizm şeklinde varlığını devam ettirmektedir:

Başlangıçta tüm dinsel olan bu duygu daha sonraları bir koyu ırkçılık rengini aldı -ilerici İndo-Avrupasallar ile gerici doğulular arasında -doğuluları hor görmede sonuçlandı. Oysa hor görülen doğulular çoğunlukla İndo-Avrupasal idiler. Hintliler (Bengal de dâhil) Avrupalıydı. Kürtler, Ermeniler, Kiptiler (Çingeneler), Belucistan, Afganistan, Urdu dili konuşan Pakistanlılar ve İran hep İndo-Avrupalıdır. Hatta İranlıları Asyatik saymak “Ari” miği hor görmek olacağı için onlara özel olarak (Asyatik) yerine “Asyanik” sözü icat edildi. Bu işte keskin bir nazizm ve faşizm kokusu vardır.¹¹¹⁰

Halikarnas Balıkcısı'na göre Batılılarca, Batı düşüncesinin temelini Antik Yunan'dan getirmek gibi yerleşik ve köklü bir inanç söz konusudur. Batılılar, hemen her fırsatta Yunanlılarla aynı kökten geldiklerini yani Hint-Avrupalı olduklarını ilan ederler. Böylece Antik Yunan dünyasıyla aralarında bir kan bağı ve akrabalık ilişkisi bulunduğunu övünçle dile getirerek kendileri için “soylu” ve “köklü” bir geçmiş yaratırlar. Özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda İngilizlerin Troyalı olduğunu iddia eden bilginlerin varsayımlarına dayanak oluşturmak adına geçmişe dönük efsaneler, bilimsel bir mahiyete büründürülür. Antik dünyanın güzel ve iyi yanları tekrarlar ve kesinlemeler ile sürekli dile getirilirken mevcut noksanlar, aksaklıklar ve hoyratlıklar hasıraltı edilir.¹¹¹¹ Neredeyse bütün Batı dillerinde kaleme alınan Hellenistan tarihi, “Argonaut” masalıyla başlar, Perslerin Hellenistan'a saldırıları ve Hellenistan'da Atina ile Sparta emperyalizminin boğazlaşması ile sürer ve Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yok etmesi ile biter. Tamamıyla Batılı

¹¹⁰⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 89.

¹¹⁰⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 71.

¹¹¹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 48-49.

¹¹¹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 10.

bakış açısına göre yazılan bu tarihlerin amacı, Hellenistik ya da Hellenizm adı verilen Hellenistan uygarlığının bütün dünyaya nasıl yayıldığını ve Hellenlerin üstünlüğünü göstermektir.¹¹¹²

Halikarnas Balıkcısı'na göre Batı uygarlığı üç ana unsur üzerine inşa edilmiştir. Bunlar, “Hristiyanlık”, “sömürgecilik” ve “deneye dayanan bilim”dir.¹¹¹³ Bugünkü Batı uygarlığının Hristiyanlık temelli kökleri, on birinci yüzyılda başlayan Haçlı Seferlerine dayanmaktadır. Orta Çağ'da Batı, Hellenistan uygarlığının temsilcileri kabul edilen Sokrates, Platon ve Aristoteles'in Hristiyanlık üzerindeki etkileri sonucu kısır bir döngüye girmiştir. On dokuzuncu yüzyıla kadar süren bu dönem, Batı Anadolu'nun akılcılığa dayalı düşünsel birikiminin farkına varılmasıyla ortadan kalkmaya başlamış ve Batı, hızla yükselişe geçmiştir.¹¹¹⁴ Çünkü Batılıların Anadolu'ya ve Anadolu düşünürlerine ilgi duyması, deneye dayanan müspet bilimlerin gelişmesini sağlamıştır.¹¹¹⁵ Avrupalı ülkelerin kendilerini başka uluslardan daha üstün görmeleri, bilim ve teknolojik gelişmeyle birlikte sömürgecilik zihniyetlerini açığa çıkarmıştır. Batı'nın düşünce sistemi, insanlığın gelişimi bakımından en uygun koşulların oluşmasını sağlamıştır. Fakat bu düşünce sisteminin içinden çıkıp Batı'nın bütün dünya uluslarına tahakküm eden sömürgeci zihniyeti, insanlığın gelişiminin önündeki en büyük engellerden biridir.

Halikarnas Balıkcısı'na göre Batılı yazar ve düşünürler, Yunanistan denince “hayranlık saralarına” tutulmaktadır. Onlara Antik Yunan denildiği zaman “akan sular durulmaktadır.” On dokuzuncu yüzyılda özellikle romantizmin de etkisiyle Batı'da uygarlığın geçmişinin izlerini sürmek için yapılan araştırmalar yoğunlaşmıştır. Fakat Eski Mısır üzerine yapılan araştırmalar bir yanda tutulursa Batı dünyasında yapılan bu araştırmaların iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar: Hellenizm kültürü ile Hristiyanlığın İncilsel Hebru (İbrani) kültürünü ortaya çıkarmaktır. Batılı araştırmacıların gözünde uygarlığın geçmişi bağlamında Anadolu'nun hiçbir önemi ve değeri yoktur. Batı'nın Anadolu'ya ilk yönelişi; “Homeros'u ve Hellenizmi meydana çıkarmak için” yola koyulan Alman bilim adamı Schlemann'ın Troya kazılarına başlamasıyla olur. Troya kazılarından elde edilen bulgular, Akalar ülkesi olan Güneydoğu Yunanistan'da da bir takım kazılar yapılmasını gerekli kılar. Buradaki kazılarda

¹¹¹² Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 26-27.

¹¹¹³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, 2008, s. 14.

¹¹¹⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 57.

¹¹¹⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 70.

Miken Uygarlığı'na ait buluntuların ortaya çıkması, gözlerin yeniden Anadolu'ya çevrilmesine sebep olur.¹¹¹⁶ Çünkü Miken Uygarlığı'na ait buluntular arasında yer alan “Aslan Kapısı”ndaki sütunun “Ana Tanrıça” olduğunun ortaya çıkması, Akaların Olympos Tanrılarına değil, Anadolu ile Girit Tanrıçasına taptıklarını ispatlar. Miken uygarlığına dair elde edilen veriler, Girit'te de kazılar yapılmasına ihtiyaç doğurur. Böylelikle Girit'teki Minoen uygarlığı gün yüzüne çıkarılır. Bu kazılardan elde edilen bilgiler neticesinde Minoen ve Ege uygarlığını yaratan insanların Anadolu'dan gelmiş oldukları, Batılı bilim adamlarınca “yarım ağızla” da olsa itiraf edilir. Minoenlerin özellikle Anadolu'da Ege boyunca yerleştikleri ve Efes, Milet ve başka önemli kentler kurarak Yunanistan'ın doğusunu ve kuzeyini etkiledikleri anlaşılır.

Fakat yine de tüm dikkatin Anadolu'ya çevrilmesi için Hristiyanlık üzerine yapılan araştırmalar neticesinde Suriye'de başlatılan Hitit kazılarından elde edilen sonuçları beklemek gerekir. Hazreti İbrahim'in karısı Sarah'ın Hititli olması ve “Hitit” sözüne İncil'de birkaç kez rastlanması; bu konuda daha geniş çaplı araştırmaların yapılması için ilgi uyandırır. Suriye'de başlayıp Boğazköy'e kadar devam eden araştırmalar sonucunda Hititlerin başkenti olan Hattuşaş'a ulaşılır. Hattuşaş, Anadolu topraklarında yer almaktadır ve Çorum ili sınırlarındaki Boğazköy'de bulunmaktadır. Böylece Batılıların gözünde Anadolu büyük bir önem kazanır ve çeşitli uygarlıkların kökenleri artık Anadolu'da aranmaya başlar. Daha sonraları ise sırasıyla Beycesultan'da, Çatalhöyük'te ve Hacılar'da binlerce yıl öncesine ait uygarlıkların kalıntıları bulunur.¹¹¹⁷ Anadolu'da gün yüzüne çıkarılan buluntular arasında yer alan “kırk tane şişman Ana Tanrıça heykeli, insan gövdesinin ilk realist temsili” sayılır ve bu örnekler “insanoğlu sanat tarihinin ilk bölümünü” oluşturur. Halikarnas Balıkcısı'na göre tüm bu çalışmalar “İlk Çağ tarihini ve tarih öncesini alt üst etmekte” ve Anadolu uygarlıklarının “Mezopotamya uygarlıklarından hiç olmazsa iki bin yıl öncesine” uzandığını kanıtlamaktadır.¹¹¹⁸

Batılı araştırmacıların bu tarihî gelişmeleri kabullenmesi çok da kolay olmaz. Uygarlığın Hint-Avrupalılardan çıktığını ispat etmeye çalışan Batılı bilim adamları, Girit'teki Minoenlerin dilinin Grekçe olduğunu kanıtlamaya çalışsalar da bunda başarılı olamazlar. Keza aynı tavır Hitit dili için de geçerli olmuş ve yapılan incelemeler sonucunda Hitit dilinin

¹¹¹⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 20-21.

¹¹¹⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 21.

¹¹¹⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 22.

Hint-Avrupa dil ailesinden olduğu ortaya çıkmıştır. Hititçe tarihte belgelenebilen ilk Hint-Avrupa dilidir. Oysa Halikarnas Balıkcısı'na göre Hititler, İsa'dan önce 2000 yılına doğru Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu'da karşılaştıkları bir uygarlığı benimsemişlerdir. Öyle ki "Hitit" ya da "Hatti" adı bile, Anadolu'da buldukları Hint-Avrupa kökenli olmayan bir ulusun adıdır."¹¹¹⁹

Halikarnas Balıkcısı, Batı dünyasının Anadolu'ya hiçbir zaman önem ve değer vermediğini yazılarında sıkça dile getirir. Ona göre Anadolu uygarlığının "maddesel yönünden" faydalanan Batı, Antik Yunan'ı da "ölümsüz ruh" inancıyla uyuşturarak "eklektik bir felsefe" ortaya çıkarmış ve böylece kendi işine yarayan bir düşünce sistemi oluşturmuştur.¹¹²⁰ Fakat Batı'nın bu tavrını sadece İlk Çağ Anadolu'su ile sınırlamak doğru değildir. İlk Çağ'dan çok sonraları gerek Osmanlı İmparatorluğu zamanında gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde de bu düşüncenin devam ettiğini görmek mümkündür. Oysa tüm Batı dünyasında; Hıristiyanlığın beşiği kabul edilen ve "kutsal ülkeler" addedilen Suriye ve Filistin ile Hint-Avrupalılığın beşiği sanılan Hellenistan'a büyük önem verilmektedir. Halikarnas Balıkcısı'na göre bu ikiyüzlü bakış açısının sebebi, Batı dünyasının evrene "insansal" açıdan bakamamasıdır. Batı düşüncesi "bir sürü geleneksel eski püsküyle ve kalıntıyla örtülü ve yüklü" olduğu için hiçbir zaman "tabula rasa" yani "temiz bir masa" olamamıştır.¹¹²¹ Hâlbuki Batılıların kendinden olmayanlara karşı hissettikleri dinsel kökenli soğukluktan ve iticilikten kurtulmalarının yegâne yolu; "yüksek insansal bir kültür" benimsemekle mümkündür.¹¹²²

Halikarnas Balıkcısı, Batı'nın insanlığın gelişim sürecine en müspet ve gerçek katkısı olarak "evrim teorisi"ni görür.¹¹²³ Batı uygarlığının dünya savaşlarından önceki süreçte hızla güçlenerek Kuzey Amerika'da da yaygınlaştığından bahseder. Dünyanın geri kalan kısmının ise Batı uygarlığının sömürgesi durumuna dönüştüğünü anlatır. Batılıların ortaya attığı vicdan özgürlüğü, insanların siyasal hakları, kadınla işçi hakları, demokrasi gibi kavramların da yalnızca Batılılar için var olduğunu ve yalnız onlar için genelgeçerlik taşıdığını belirtir. Kristof Kolomb, Galileo ve Darwin gibi isimlerle çığır açan Batı'nın keşfetme arzusunun artık sonlanmaya başladığından söz eder. Serbest rekabet üzerine kurulu olan Batı demokrasisinin, "herkesin birbirinin zebanisi olduğu" bir sistem olduğunu vurgulayarak

¹¹¹⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 22.

¹¹²⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 100-101.

¹¹²¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 50.

¹¹²² Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 49.

¹¹²³ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, s. 89-90.

içinden çıkılmaz bir hâle gelmiş olduğunu ifade eder.¹¹²⁴ Dünya savaşlarından sonra Batı uygarlığının artık “gürültüye gittiğini” ve insanoğlunun günlük telaşları içinde bunun farkına bile varılamadığını dile getirerek yeni bir dünyanın kapılarının aralandığını söyler.¹¹²⁵ Çünkü Halikarnas Balıkcısı’na göre evrenin kendi iç dinamiği; “ihtiyarlamış bir Batı’ya karşın, çelik suyundan geçmiş ve büyük ihtimallere gebe genç bir üçüncü dünyanın” oluşumunu sağlayacaktır.¹¹²⁶ Ortaya çıkacak olan bu yeni uygarlık, insanlık tarihinde derin izler bırakmış olan Anadolu coğrafyasında yeniden yeşermek için gün ışığını beklemektedir.

2.3.3.6. Batılılaşmak/Çağdaşlaşmak Üzerine

Halikarnas Balıkcısı’na göre çağdaş olabilmek için Batılı zihniyete sahip olmak gerekir. Gündelik yaşamı kolaylaştırıcı teknolojik ürünleri kullanıyor olmak çağdaş olmak için yeterli değildir. Çağdaşlığın özünde; insanlığın yararı için daima “daha iyisini ve daha ilerisini” düşünmek ve hatta bunun için uğraşmak, savaşmak gerekir. İnsanlık için atılan her bir adımda “merak ve tecessüs duygusu” hâkim olursa sürekli öğrenme ve araştırma isteğinin getirdiği yenileşme ve ilerleme de kendiliğinden gerçekleşecektir.¹¹²⁷

Türkiye’nin Batılılaşma süreci üzerinde duran Halikarnas Balıkcısı, “Doğu’nun geri etkisinden kurtularak Batı’ya dönmek” şeklinde ifade edilen Batılılaşma ya da çağdaşlaşma tabirininin yeniden sorgulanması gerektiğini düşünür. Çünkü Tanzimat’tan bu yana Batı kültürü, benimsenmesi gereken yabancı bir unsur olarak görülmüştür. Batılılaşma çabaları sadece şekilden ibaret kalmış; düşünce ve kültür bağlamında pek ilerleme kaydedilememiştir. Oysa Batı düşüncesi ve kültürü, Türk milletine hiç de yabancı değildir. Bunların asıl kaynağı Anadolu’dur ve Batılılaşmak için uğraşmak yerine Anadolu’nun kültür mirasına sahip çıkılmalıdır:

Tanzimat devrinde artık Doğu’nun geri etkisinden kurtularak Batı’ya dönmeye uğraşıldı. Cübbeler ve kavuklar kaldırıldı, istanbulinler ve fesler giyildi. Öyle ki Alexandre Dumas, o zamanki atalarımızı ağızları kırmızı balmumuyla kapanmış kapkara şarap şişelerine benzetti. Daha sonra Servetifünun edebiyatında Tevfik Fikret’in söylediğine göre, irfanımız tabiiyet değiştirerek, artık Batı’ya bağlı olacaktı. Batı irfanı denilince yabancı bir irfan sanıldı, oysa Batı kültürünün beşiği Anadolu’dur. Batı çocuklarına okutulanların çoğu Anadolu’nun eski efsaneleridir. Biz burada o kültürü yaratmış olan insanların çocuklarıyız. Oysa günümüzden elli altmış yıl önce -yani Batı uygarlığına bağlanıyoruz dediğimiz sıralarda- Milo Aphrodite’i, Semendirek zaferi, Efesos Artemisium’u, Bergama’nın Zeus atları ve Halikarnas Mausoleum’u gibi o kültürün eserleri kazılıp kazılıp Memalik-i Osmaniye’den

¹¹²⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, 2008, s. 11-12.

¹¹²⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 13.

¹¹²⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 51.

¹¹²⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 13.

götürüldü. Buna karşı biz batılılaştık diye başımıza fes ve sırtımıza istanbulin geçiriyorduk. Batının çiçeklerini alıp artık kurumuş olan eski ağacımızın dallarına pamuk ipliğiyle bağlamaya ne hacet vardı? O çiçekleri açan gövde ve kökler bizim topraklarımızdaydı.¹¹²⁸

Batılıların ancak “Rönesans” ile gerçek bir aydınlığa eriştiği görüşünü savunan Halikarnas Balıkcısı, onların daha önce bir uygarlık ya da kültür yaratmadıklarını söyler. Fakat Batılılar, kendilerine güçlü ve köklü bir geçmiş yaratma arzusuyla “klasik kültürü” benimsemiştir. Halikarnas Balıkcısı’na göre Türkler, vaktiyle Anadolu’da yaşamış olan atalarının kültürünü yadırgarken Batılılar sıkı sıkıya bu kültürü kendine mal etmeye çalışmıştır. “Yunan kültürü” diye ötelenen ve yok sayılan düşünce sistemi, Batı’nın varoluş hikâyesidir. Halikarnas Balıkcısı’na göre asıl garabet, Batı’nın Türklerden alarak yeniden Türklere sunduğu Batılılaşma fikrinin modern yaşamın bir gerekliliği olarak görülmesidir. Batılılaşmaya çalışmak; Türklerin kendilerini Batı’nın ileri sürdüğü gibi “Doğulu”, “barbar” ya da “Asyatik” olarak kabul etmesi demektir. Bu yanlış algı yüzünden Türkler, çağdaşlaşmak adına yüzlerce yılı Batı taklitçiliğiyle geçirmek zorunda kalmıştır.¹¹²⁹

Halikarnas Balıkcısı, çağdaşlaşmak olarak yansıtılan Batı taklitçiliğinin önüne geçebilmek için Türk milletinin kendi özüne ve köklerine yeniden dönüp bakması gerektiğini savunur. Batı düşüncesinin temellerinin Anadolu’da atıldığına inanan Halikarnas Balıkcısı’na göre günümüzde Anadolu’da yaşayanlar, Batı kültürünü oluşturan insanların çocuklarıdır. Her biri insanlık tarihinin önemli birer aşaması olan Anadolu uygarlıklarının mirasçısı olan Türk milletinin Batılılaşmaya ihtiyacı yoktur. Türk milleti, kendi tarihi ve kendi kültür birikimiyle uygarlık yolunda yeniden bir atılım gerçekleştirebilmek için gereken güce fazlasıyla sahiptir.

2.3.3.7. Hellenizm: Yunan Mucizesi mi?

Dünya tarihinde Doğu ve Batı ayırımına yönelik farklı görüşler sunulmaktadır. Halikarnas Balıkcısı’na göre dünyanın “Doğu” ve “Batı” şeklinde ideolojik bir şekilde bölünmesinin tarihte bilinen ilk örneği, Troya Savaşlarıdır. Homeros’un aktardığına göre, karşıt iki gücü oluşturan Hellenler ve Troyalılar on yıl boyunca savaşmışlardır. Doğu ile Batı arasında yaşanan bir mücadele olarak kabul edilen bu savaşlar, Hellenlerin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Hellenik kültür, günümüzdeki Batı uygarlığının sarsılmaz bir inançla bağlandığı en temel dayanaklarından biridir. Halikarnas Balıkcısı, Avrupa kültürünün temellerinin bağlandığı Hellen kültürünün kaynağının Antik Yunan’a değil, Anadolu’ya

¹¹²⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 15.

¹¹²⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 12-13.

bağlanması gerektiğini savunur. Bu konudaki görüşlerini de kapsamlı bir şekilde ortaya koyar.

Halikarnas Balıkcısı'na göre "Hellen" sözcüğü, "Yunanistan" demek olan "Hellas" sözünden gelir. Hellenler, Hellaslılar demektir. Hellas ise Yunanistan'daki Teselya bölgesinin küçük bir köşesinin adıdır. Bu sözcük, ilerleyen süreçte bütün Yunanistan'a mal edilmiştir. Yunanlılar için kullanılan "Grek" ya da "Gres" sözcükleri ise Latinlerin verdikleri isimdir. Yunanların tarihte Güney İtalya dolaylarında Küme şehrini kurduklarını söyleyen Halikarnas Balıkcısı, Latinlerin Kümelilere "Graei" veya "Graeci" diye hitap ettiklerini ve daha sonra bu sözcüklerin "Grek" ve "Gres" olarak kullanılmaya başladığını dile getirir. Homeros'un Hellen sözünü ve Hellen soyunu bilmediğini; bu isimlendirmenin Homeros'tan çok sonraları uydurulduğunu iddia eder.¹¹³⁰

Yunanlıların Hellenik kökeni ve bağı ile ilgili detaylı bir değerlendirme yapan Halikarnas Balıkcısı'na göre Sparta kraliçesi olan ve ismi tek bir "l (L)" harfi ile yazılan "Helen" ile Yunanlılar arasında hiçbir ilgi yoktur. Mitolojiye göre Helen, kuğu şekline bürünen Zeus'un; Leda ile ilişkiye girmesi sonucu doğan dünyanın en güzel kızıdır. Dünyanın en güzel kadını seçmek için yapılan ilk güzellik yarışmasında Paris, en güzel kadını belirlemek için elindeki elmayı Güzellik Tanrıçası Aphrodite'e verir. Aphrodite ise onu Helen'e verir. İşte bu Helen, ilerleyen zamanda Sparta kraliçesi olacak olan kadındır. Yunanlıların kendi köklerini ve geçmişlerini dayadıkları ve iki tane "l (L)" ile yazılan Hellen ise Dukalion'un oğludur ve tüm Hellenik ulusların atasıdır. Fakat Helen ve Hellen sözcüklerinin her ikisi de "ay" anlamına gelen "Helle", "Hellen" veya "Sellen" sözünden gelmez. Efsaneye göre Yunanistan'daki Teselya'ya ay tanrıçasına tapan bir kabile gelir ve bu kabile kendisine "Hellen" adını verir. Sonraları bu isim Yunanistan'da öyle çok kullanılır ki pek çok efsanede kendine yer bulmaya başlar. Hatta Helle adlı bir kızın Çanakale'de denize düşüp boğulmasından dolayı buraya "Helle'nin Denizi" anlamına gelen "Hellespontos" dendiği anlatılagelir. Böylece özünde ay ile ilgili olan bu efsaneler, barındırdıkları ortak unsurlardan dolayı birbirine karışır.¹¹³¹ Hellen adı, zaman içinde tüm Yunanistan için kullanılan bir anlam kazanır.

Halikarnas Balıkcısı, Batılılar tarafından Hellen adı altında bir araya getirilen Sparta, Atina ve İyonya uygarlıklarını "taban tabana zıt kültürler" olarak tanımlar. Ona göre bu uygarlıkları tek

¹¹³⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 26.

¹¹³¹ Halikarnas Balıkcısı, *Arşipel*, s. 143-144.

çatı altında Hellenizme bağlamak “bir Batı göreneğidir” ve bu keyfi değerlendirme hiçbir sorgu suale maruz kalmadan çağlar boyu “kutsal gerçek” gibi insanlığa dikte edilmektedir.¹¹³²

Batılı bakış açısına göre Hellenik düşüncenin en üst seviyeye ulaştığı yer Atina’dır. “Atina Hellen uygarlığının başı olunca, Anadolu ile Sparta gövdesi, Bizans da kuyruğu olur. Bu başı, gövdesi ve kuyruğu, yani her kısmı birbirine zıt, çok acayip bir örgüt ve yaratık olur.”¹¹³³

Hellenistan Uygarlığı; zengin toprak sahiplerinden, tüccarlardan, oligarklardan, Atina’nın deniz ticaretini yürüten liman haytalarından ve bunların dışında sayıca çok kalabalık olan kölelerden oluşur. Hellenistan Uygarlığı yani Atina ve Spartalılar, tamamıyla kölelik üzerine bir sistem kurarlar. Savaşta ele geçirilen kişileri köle olarak toplar ve en ağır işlerde çalıştırırlar. Köleler, “aşağı tabakadan bir çeşit yaratık” sayılırlar ve hangi vasfa sahip olduklarını asla unutmazlar diye belli aralıklarla sürüler hâlinde katledilirler. Hellenistan uygarlığında köleler, siyasi ya da sosyal hiçbir hakka sahip değildir. Köleler toprak sahibi olmadıkları gibi ev bark da kuramaz; erkek ise Atinalı bir kızla evlenemez, kadın ise Atinalı bir erkeğin karısı olamaz.¹¹³⁴

Halikarnas Balıkcısı’na göre Hellenizmin başkenti olan Atina’nın; bir hayali bir de gerçek kimliği vardır ve bu iki kimlik birbirinden oldukça farklıdır. Bunlardan biri Batı’nın hayal dünyasında var ettiği ideal ve romantik Atina’dır. Diğeri ise yarısından fazlasını köleler ve yabancıların oluşturduğu; karmaşık ve çok kimlikli bir toplumsal yapıya sahip olan gerçek Atina’dır. Atina’nın bu düzeni, Batı dünyasının dile getirdiği sözde demokrasinin gelişmesine katkı sağlamadığı gibi kölelik ve sınıf ayrımını da perçinlemiştir. Zira 400.000’lik nüfusa sahip Atina’da şehirle ilgili söz söyleme hakkına sahip olan ancak 40.000 kişidir. Bu özel kişilerin arasında da söz söyleme ve başa geçme üzerine yaşanan tartışmalar, “nutuk” ve “demagoji”nin ortaya çıkmasından başkaca bir etki gösterememiştir. Halikarnas Balıkcısı’na göre Atina, demokratik bir toplum değil, “büyümüş bir aile”dir. Çünkü bütün haklar ve özgürlükler, bu toplumda ancak soy bağıyla aktarılmaktadır. Dışarıdan gelen yabancıların ya da kölelerin herhangi bir hakka sahip olmaları mümkün değildir.¹¹³⁵

Halikarnas Balıkcısı’na göre Batı düşüncesindeki Hellenizm, Atina uygarlığını temsil etmektedir. Fakat Atina uygarlığının görkemli dönemleri, Peloponez Savaşı ile sona ermiştir.

¹¹³² Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 53.

¹¹³³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 156.

¹¹³⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 48-49.

¹¹³⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 104.

Fakat Batılı düşünürler, Hellenistan tarihinin Büyük İskender'in ölümüyle sonlandığını iddia etmektedirler. Çünkü Büyük İskender, Avrupalıdır ve Anadolu, İran ve Asya'yı ele geçirerek büyüklüğünü tüm dünyaya göstermiştir. Büyük İskender'in başarıları ve elde etmiş olduğu güç, Batılıların gururlarını perçinlemekte; ihtiyaç duydukları duygusal üstünlüğe kaynaklık etmektedir.¹¹³⁶

Batılı araştırmacılar, Hellenizm'in sağlam bir temele dayanmadığını fark edince; Hint-Avrupalılık düşüncesini ortaya atarak bunu desteklemeye çalışmışlardır.¹¹³⁷ Batılılar ile Hellenler arasındaki ilişkiyi belirleyen ana etmenlerden biri de ortak inançtır. Zira Hellenler Hristiyan'dır ve Batılılar da aynı inanç sisteminin mensubu olarak Hellenlerle ciddi bağları olduğunu iddia etmektedirler.¹¹³⁸ Batı ile Hellen uygarlığı arasında kurulan Hint-Avrupa kökenine ve ortak bir inanç sistemine sahip olmaya dayanan bağlar, Batılı bilim adamları ve sanatçılar tarafından kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Halikarnas Balıkçısı'na göre Batılıların Hellenistan kültürüne olan ilgileri, gün geçtikçe hayranlık düzeyine erişmiştir. Hellen kültürüne "tapınırcasına" bağlanan Batılılar arasında Doğu'yu hor görmek, yaygınlaşan bir akıma dönüşmüştür.¹¹³⁹

Batı'da Hellenler ve Hellenistan üzerine çok sayıda araştırmalar yapılmış, kitaplar yazılmıştır. Yayımlanan her çalışma, Batı'nın kendi kendine yarattığı bir köken inancını güçlendirmek, bu inancı tüm kuşaklara yaymak gibi amaçlara hizmet etmiştir. Böylece Hellen kültürünün "sağlamca perçinlenmesi" ve devamlılığının sağlanması hedeflenmiştir.¹¹⁴⁰ Batılılar, Hellenik kültür sayesinde kendilerine köklü bir geçmiş oluşturmak ve tarih yaratmak istemişlerdir. Fakat Halikarnas Balıkçısı'na göre Yunanlar, kendi erken tarihleriyle ilgili kesin bilgilere sahip değildir. Üstelik tarihî olayları kayıt altına alan bir kronolojileri de yoktur. Yunanların tuttukları tarih kayıtları, yalnızca "hangi olayın hangi Olimpik yarıştan sonra ya da önce olduğunu" bildirmenin ötesine geçmemektedir. Halikarnas Balıkçısı, görüşlerini kanıtlamak için Yunanların en ünlü tarihçisi olarak kabul edilen Thukydides'in "Peloponez Savaşı"ını anlattığı eserini örnek gösterir. Thukydides'in eserinde Yunan tarihine üç beş sayfa yer ayırdığını; "Günümüzden önce önemli tarihsel bir olay olmadı." diyerek konuyu kesip attığını ifade eder. Yunanların kendilerinin Pelajlardan gelme olduklarını iddia ettiklerini; fakat

¹¹³⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 124.

¹¹³⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 23.

¹¹³⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 104.

¹¹³⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Hey Koca Yurt*, s. 107.

¹¹⁴⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 51.

“Deniz Halkı” anlamına gelen “Pelaj” kelimesinin Anadolu halklarına verilen genel bir adlandırma olduğunu dile getirir.¹¹⁴¹

Halikarnas Balıkçısı, Hellen kültürüne ait olan her bir değerın “Anadolu’dan aktarma” olduğunu ileri sürer ve bu nedenle Hellen kültürünün benimsenmesinin de yadsınamayacağını söyler. Ona göre Anadolu kültürü, özellikle Batı Anadolu, “sırtını geçmiş uygarlıklar hazinesi olan Asya’ya dayayarak kendi toprağının, kendi yurdunun yurttaşları ve kandaşları” uygarlıklardan beslenmiş ve bugünkü hâlini almıştır.¹¹⁴² Bu sebeplerden dolayı Batılıların “Yunan Mucizesi” olarak dile getirdiği övünç, Yunanistan’ın değil, Anadolu’nun hakkıdır. Batılıların “öve öve yere göğe sığdıramadıkları” Antik dünyanın yani klasik kültürün ortaya çıktığı yer, Batı Anadolu’daki İonya’dır.¹¹⁴³

2.3.3.8. İyonya/Anadolu Mucizesi

İyonya, Antik Çağ’da Batı Anadolu’da kurulmuş olan İyon uygarlığına ve bu uygarlığın etkisi altında bulunan bölgeye verilen bir isimdir. İyonya; kuzeyde Gediz Irmağı, güneyde Karya (Muğla ve dolayları), doğuda Lidya (Salihli ve dolayları), batıda Ege Denizi ile çevrelenmiş bir bölgedir. Batı Anadolu bölgesine has İyon kültürü, tamamıyla Anadolu’ya aittir.¹¹⁴⁴ Çünkü her nereden gelmiş olursa olsun İyonlar, kültürlerini ve uygarlıklarını Anadolu topraklarında oluşturmuşlardır.¹¹⁴⁵

İyonya olarak adlandırılan bölge, özellikle Homeros zamanında İzmir, Efes ve Milet gibi kentleriyle uygarlık ve kültür merkezidir.¹¹⁴⁶ Çünkü İyonya’da insan düşüncesi en üst mertebeye ulaşmıştır:

Bir zamanlar dünya uygarlığının yaratıcısı ve merkezi olan Efes kentinin ölü ve gömülü yıkıntıları boyunca dolaşırken gezgin, Efes’in olanca ıssızlığına rağmen, günümüz dünyasının gökdelenli, Eiffel kuleli, Londra köprülü, fıkır fıkır kaynayan kentlerinden çok daha canlı olduğunu farkedecektir. Bunun yanı sıra, Efes’in eski caddelerinde gezenler, kendileri doğmadan çok çok önce, insan düşüncesinin en yüksek rütbe ve onurunun burada oluştuğunu unutmamalıdır. “Efes” adının sesi, kişiye çok çok eski çağlardan gelme büyüklük ve güzelliği hatırlatır.¹¹⁴⁷

¹¹⁴¹ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 25.

¹¹⁴² Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 160.

¹¹⁴³ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 16.

¹¹⁴⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, s. 142.

¹¹⁴⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 41.

¹¹⁴⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, s. 140.

¹¹⁴⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, s. 70.

Halikarnas Balıkcısı, insanoğlunun uygarlık yolunda bugüne kadar üç büyük evreden geçtiğini söyler. Bunlardan ilki, Büyü ya da efsun çağıdır. İkincisi din çağı ve üçüncüsü de fen ya da akıl çağıdır. Ona göre bu evreler arasındaki geçişler elbette çok keskin değildir. Uygarlık evrelerinden “en insansal” olanı da üçüncü evre olan fen çağıdır.¹¹⁴⁸ Çünkü insanı yaratılmış olan diğer canlılardan ayrı tutan düşünme ya da aklını kullanma yetisi bu evrede değer kazanmıştır. İnsanoğlu, yeryüzünde ilk kez İyonya’da yani Anadolu’da akıl ve düşüncenin gücüne ulaşmıştır. Bu gururun yalnız İyonyalılara ve Anadolu’ya ait olduğunu söyleyen Halikarnas Balıkcısı, Hellenistan’ın sanıldığı gibi aksine bu konuda insanlığa hiçbir katkısı olmadığını ifade eder. Hatta ona göre “etik”, “metafizik” ve “misticizm”de direnen Hellenistan; büyü ve din evresinden kurtulamayarak “dünyanın gelişmesine en az bin yıl set çekmiştir.”¹¹⁴⁹ Anadolu’daki İyonya uygarlığını dünyanın diğer uygarlıklarından ayıran en önemli özelliği, bilimselliği ve akılcılığıdır.¹¹⁵⁰

Halikarnas Balıkcısı’na göre Anadolu uygarlığının Hellenizm karşısındaki üstünlüğü “fusiologos” ile “teologos” sözcükleri arasındaki anlam farklılığı ortaya konarak anlatılabilir.¹¹⁵¹ Teologos, tanrı bilimiyle uğraşan kişi demektir. Bu, Hellenli düşünürlerin uzmanlığı olan bir konudur. Hellenlerce “hikmet sever” demek olan “Filozofos” ise “toplumlardan uzak ve toplumlara bir lokma ekmek yararınca faydaları dokunmadan, bulutlar üzerinde oturup, aşağılık yeryüzüne boyuna moral ve metafizik inciler saçan adam” anlamına gelmektedir.¹¹⁵² İyonyalı düşünürler ise ne teologos ne de filozofos’turlar. Onlar kendilerini “Fusiologos” yani doğa bilgini olarak adlandırırlar.¹¹⁵³ Bu düşünürler, günümüzün fizikçileriyle eşdeğerdirler. Üstelik “atom” sözcüğünü de ilk olarak İyonyalı düşünürler kullanmışlardır. Bu nedenle onlara “Anadolu atomistleri” adı verilir. “Logos” sözcüğünün başlangıçta “bilgi”, “söz”, “bilgi veren” gibi anlamları bulunmaktadır. Fakat sözcük anlam yönünden zamanla çeşitlilik kazanmış; “İnsan aklı”, “evrenin temel nedeni” ve “Tanrı” gibi kavramlara dönüşerek günümüze kadar kullanılmıştır.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s.135.

¹¹⁴⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 60-61.

¹¹⁵⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, s. 97.

¹¹⁵¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 67.

¹¹⁵² Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 59.

¹¹⁵³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 59.

¹¹⁵⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu’nun Sesi*, s. 59-60.

Halikarnas Balıkcısı'na göre, Hellenistanlı filozofların aksine Anadolu'nun fusiologosları toplum içinde bulunmuşlar ve gündelik hayata karışmışlardır. Hellenistan filozofları ise hep ölümden sonra ruhla ve ruhun sonsuzluğuyla ilgilenmişlerdir.¹¹⁵⁵ Halikarnas Balıkcısı, klasik Yunan düşüncesinin başlıca temsilcileri kabul edilen Sokrates ve Platon'un doğaötesi bilinmezler hakkında söylediklerini; "maval okumak" olarak niteler. Çünkü ona göre bu söylemler, güzel olmasına güzeldirler lakin gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur ve insanlığa sağladığı herhangi bir fayda bulunmamaktadır.¹¹⁵⁶ Sokrates ile Platon'a Yunanların ve Batılıların değer vermesinin sebebi, bu iki filozofun "ruhun ölümsüzlüğünü" savunmaları; henüz Hristiyanlık dini ortaya çıkmamışken Hristiyanlığın "müjdecisi" olarak görülmeleridir.¹¹⁵⁷

Halikarnas Balıkcısı'na göre İyonyalıların "moral tanrıları" yoktur. Dolayısıyla "şunu bunu yasaklayan kutsal buyruk ve yasaklarla kafaları bağlı değildir." İyonya dünyasında Tanrı düşüncesi olmadığı için "öte dünya" ya da "ölümden sonrası" gibi algılara rastlanmaz. Onlara göre ölümler, birer "gölge"dir. Katı bir cisimleri yoktur. Gözleri olmadığı için göremez, kulakları olmadığı için işitemez ve beyinleri olmadığı için de düşünemezler. Ölümün ardından beden yok olmasıyla kişi de yok olmaktadır.¹¹⁵⁸ İyonyalıların tanrıları, "şiiresel birer imge"dir. İyonyalılar, doğanın evrenselliğine ve yaşamın tekliğine duydukları güçlü ve kuvvetli inançları sayesinde "evrenin gerçekçi yorumuna" ulaşmışlar ve doğal bilimlerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır.¹¹⁵⁹

İyonya, uygarlık ve kültür tarihi açısından önemli isimler yetiştirmiştir. Halikarnas Balıkcısı da eserlerinde sıklıkla insanlık tarihinde önemli izler bırakmış olan İyonyalıları değinir. Şiirin babası Homer, bilimin babası Thales, tarihin babası Herodot, tıbbın babası Hipokrat, kentçiliğin babası Hippodamos gibi tarihî şahsiyetler İyonyalı yani Anadoluludurlar.¹¹⁶⁰ Dünyanın ilk coğrafyacısı ve haritacısı Miletoslu Hekateus¹¹⁶¹, bilimsel olarak önceden saptadığı güneş tutulması ile akıl ve fen çağını başlatan Miletoslu Thales¹¹⁶², Anaksimandros,

¹¹⁵⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 66.

¹¹⁵⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 156.

¹¹⁵⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 68.

¹¹⁵⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 59.

¹¹⁵⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, s. 50.

¹¹⁶⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 63-64.

¹¹⁶¹ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 64.

¹¹⁶² Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Anadolu*, s. 67.

Anaksimenes, Herakleitos, Protagoras, Anaksagoras, Demokritos gibi İyonyalı düşünürler sayesinde insanlık; ilim ve fende çığır açarak kendi varoluşunu en üst mertebeye taşımıştır.

Halikarnas Balıkcısı'na göre Anadolu temelli İyon düşüncesinin Yunanistan'a geçince Hellenizm olarak değiştirilip yeniden gündeme gelmesi, İsa'dan önce altıncı yüzyıla rastlar. Homeros'un eserleri Yunanistan'a taşınır ve bunlar, Atina'da "kutsal" olarak kabul edilerek özel günlerde okunmaya başlar. Bu eserler, zamanla bütün Yunanistan'a yayılır ve Batılıların hayranlık duyduğu "Hellenik bilinç" ortaya çıkar. Fakat İsa'dan önce 490'larda yaşanan Pers istilası, bütün bölge için çok büyük bir tehlike oluşturur. Perslerin Anadolu'nun ve Yunanistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirmesine rağmen "klasik kültür", Anadolu'daki sosyal kurumlarla varlığını devam ettirmeyi başarır. İyonyalılar sayesinde Hellen uygarlığı, klasik kültürden beslenerek gelişmeye devam eder.¹¹⁶³

Halikarnas Balıkcısı'na göre Anadolu, klasik uygarlığın gelişim sürecinde ortaya çıkan Orfizim "zehrine" karşı da bir "panzehir" görevi üstlenmiştir. Din adamlarının dogmatik inançları ve yorumlarıyla uygarlığın bir dinin boyunduruğu altına girmesine İyonyalı düşünürler engel olmuştur. Pers istilasından daha tehlikeli olan Orfik din anlayışı, akıl yolunda ilerleyen Anadolu düşünürlerce bertaraf edilmiştir. Özellikle diyalektik felsefenin kurucusu Ephesoslu Herakleitos ile gelenek hâline gelmiş inançlara karşı savaş açan Kolophonlu Ksenophanes'in mücadeleleriyle klasik kültür, "hiçbir ruhban sınıfının boğamayacağı yaşayıcı bir güç hâline" gelmiştir. Ksenophanes ve Herakleitos sayesinde klasik uygarlığın "belkemiği" olan aklın üstünlüğü kabul edilmiştir¹¹⁶⁴

Halikarnas Balıkcısı'na göre Hellenistan felsefesi binlerce yıldır ayakta durmaya çalışmasına rağmen yerinde saymaktan öte bir adım ileriye gidememiştir. İnsanlığın yararına dokunacak hiç bir katkı sağlayamamıştır. Çünkü Hellenler, akıl yolunu benimsemenin önemini kavrayamamıştır. Hellenistan hiçbir zaman rasyonalist, yani fensel bir aşamaya ulaşamamıştır.¹¹⁶⁵ Yine de Hellenleri mistisizme yatkın düşüncelerinden kurtaranlar İyonyalı düşünürler olmuştur.

¹¹⁶³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, s. 21-22.

¹¹⁶⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Aanadolu Tanrıları*, s. 26-27.

¹¹⁶⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, s. 113.

2.3.4. Halikarnas Balıkçısı'nın Romanları Üzerine

Halikarnas Balıkçısı'nın kişiliğinin en belirgin özelliklerinden olan çok yönlülük ve bundan kaynaklanan iç içelik, onun yazmış olduğu romanlara da yansımıştır. Romanlarının kurgusu genellikle gerçek yaşamındaki kesitlerle oluşturulmuştur. Roman kişilerinin çoğu, Halikarnas Balıkçısı'nın bir şekilde etkileşimde veya haberdar olduğu gerçek kişilerdir. Bu kişiler karakter özellikleri, giyim kuşamları, konuşmaları, yaşam biçimleri ve hayata bakış açılarıyla gerçek dünyada oldukları gibi romanların kurgu dünyasına aktarılır. Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında yer alan mekânların büyük bir bölümü, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki köyler, kasabalar, şehirler, koylar ve körfezlerden oluşur. Bu mekânlar, roman kişileri gibi gerçektir. Yazarın yaşadığı, bulunduğu, gördüğü ya da etrafındaki kişilerin anlatımları vasıtasıyla tanıdığı mekânlardır.

Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında en çok Ege ve Akdeniz kıyılarında denizle iç içe bir yaşam sürdüren insanlar konu edilmiştir. Sünger avcılığı, balıkçılar, çiftçiler gibi yöre insanının günlük hayatı, geçim mücadelesi, birbirleriyle olan ilişkileri anlatılır. Deniz ve bölgenin tabiatı, barındırdığı bitki ve hayvanlarla birlikte bütün doğal güzelliğiyle işlenir. Bunlar, yazarın kendi yaşam deneyimlerine ve gözlemlerine dayanan, kendi duygu ve düşüncelerine göre şekillenen konulardır. Halikarnas Balıkçısı'nın tarihî romanlarında da esas konu yine deniz ve denizcilerdir. Onun romanlarında Eskiçağ ve Antik dönem; kültürü, tarihi, mitolojisi ve bunlara ait kişi ve kavramlarla sıkça yer alır.¹¹⁶⁶

Yazmak ve yaşamın birlikteliği, Halikarnas Balıkçısı'nın edebî kimliğinin en temel özelliğidir. Romanlarında katıksız ve coşkulu bir sevgi barındıran kendi yaşamından gerçek kesitler yer alır. Bu nedenle romanların tematik unsurları, farklı konular arasında gidip gelen bir kayganlığa sahiptir. Halikarnas Balıkçısı'nın “yaşam”dan hareketle işlediği; insan sevgisi, özgürlük, yaşama tutkusu, dostluk, fedakârlık ve saygı gibi temalar, aynı zamanda tüm insanlığın dikkatine sunduğu evrensel değerlerdir. Halikarnas Balıkçısı, romanlarında kültürel değerleri, tarihi, coğrafyayı, mitolojiyi, edebiyatı ve sanatı; insanın ve toplumun kendini tanıması ve sahip olduklarının farkına varması için birer araç olarak kullanır. Türk milletinin insancıl değerlerinden ve kültür birikiminden yola çıkarak yeryüzündeki tüm insanların yaşamına sunulacak evrensel bir duyarlılığa ulaşmayı amaç edinir. Halikarnas Balıkçısı'nın

¹¹⁶⁶ Cüneyd Okay, “Kabağaçlı, Cevat Şakir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabaagacli-cevat-sakir>

romanları, hümanizm düşüncesiyle şekillendirilmiş yeni bir uygarlık tasarısının göstergeleriyle doludur.

2.3.4.1. Romanlardaki Evrensel-Ulusal Söylem ve Hümanizm Düşüncesi

Halikarnas Balıkcısı, düşünce yazılarında olduğu gibi romanlarında da ulusalcı bir tutumu benimseyerek ulus aşırı bir bilince; evrensel bir duyuş ve düşünceye varma amacı güder. Tek bir insandan yola çıkarak kendi düşünceleri ve estetik anlayışı doğrultusunda bütün insanlığın manevi gelişimine odaklanır. Onun romanları, ulusal kültürle beslenmiş; buradan da evrensel değerlere ve kabullere erişmiş bir insanlık hayalini özünde barındırır.

Halikarnas Balıkcısı'nın romanları, ideal ve evrensel bir insanlık hayalini ortaya koyar. Tarihe mal olmuş önemli kişilere romanlarında yer verir. Bu kişilerin insanlık tarihine katkılarını anlatmanın yanı sıra onların kişilik özelliklerine dair ayrıntılara yer verir. Böylelikle evrensel niteliklere sahip ideal insanların nasıl olması gerektiğini vurgular. Özellikle *Turgut Reis* ve *Uluç Reis* gibi Türk tarihinin önemli denizcilerini anlattığı romanlarında; Türk milletinin yitirmiş olduğu özgüveni yeniden canlandırmaya çalışır.

*Uluç Reis*¹¹⁶⁷ romanında farklı milletlere mensup yüz binlerce kişiyi karşı karşıya getiren İnebahtı Deniz Muharebesi'nin (Lepanto Savaşı) anlatıldığı bölüm, Halikarnas Balıkcısı'nın evrensel bakış açısını en iyi şekilde gösteren parçalardan biridir. Romandaki anlatıcı, Preveze Deniz Zaferi'nin gururuyla hareket eden ve bu nedenle de büyük kayıplar veren Türk donanmasının acısını paylaşır. Fakat alınan yenilginin öfkesi ve hıncıyla olayları tek taraflı tavır takınarak aktarmak yerine tamamen insancıl bir tutum sergiler. Yaşanan kanlı mücadelenin sonuçlarını sadece insan açısından ele alır ve bireysel olarak hiçbir anlam ifade etmeyen, sadece ölü toplamı olarak yekûna katılan askerlerden şu şekilde bahseder:

İspanya'nın Finkas'larından Napoli'nin Lâtifundi'lerinden, Antalya'dan, İzmir'den, Aydın'dan, Endülüs Kastil ve Lombardiya ovalarından, Etna yanardağı eteklerinden, Tuna boyundan devşirilmiş veya gönüllü gelmiş savaşçı, levent denizci, gemici piyade yahut kürekçi hepsi gemilere toplanarak, tuzlu balıklarla, cephanelerle, katı peksimetlerle ve beygirlerle karman çorman ve dökme hâlinde tıklımışlardı. Bunlar bir sürü cefa ve işkencelere; açlığa, pisliğe, bitlere, sıtmaya, zincir ve prangaya, oklara ve kurşunlara ve saireye mahkûm idiler. Rampada hücum edenler, boğuşanlar, vuruşanlar, şehitler, gaziler, ölümler, yaralıları, boğulanlar, yenen ve yenilenler hep bunlardı. İki taraf da büyük cesaretle harp etmişti. Hepsi de din uğrunda dövüşmüşlerdi. İki taraf da kutsal bir ideali savunuyordu. Fakat her zamanki gibi ortaya, bunların şan ve şerefini yazacak, bunları ödüllendirecek hiçbir kimse çıkmamıştı. Bunların sürüldüğü savaşta ya ölünür ya da diri kalınır. Bunlar öldükten sonra sayılırlar ve sayıları toptan bildirilirdi. Bazıları öldürülmemiş, belki de sadece kaçmış veya esir edilmişti. Adamlar ortada yoktu ya. Bu kadarı yeterdi, öldü sayılıverirler, biterdi. Bunlar para değillerdi ki santim santimine

¹¹⁶⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Uluç Reis*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

hesap edilsinler, ölümlerin sayısı ha bin eksik ha bin artık olsun. Ne çıkardı bundan? İşte bütün bu insanlar boşu boşuna ölmüşlerdi.¹¹⁶⁸

Anlatıcıya göre, tüm savaşlar “boş ve feci”dir. Savaşlarda bir takım ulusal kazanımlar elde edilebilir. Fakat bu kazanımlar evrensel acıları, sıkıntıları ve haksızlıkları da beraberinde getirir. Anlatıcı, Cervantes’in *Donkişot* romanının ünlü kahramanı Donkişot’un; savaşlarda ölen insanların hiç var olmamışlarcasına unutulmalarına katlanamadığını hatırlatır. Böyle bir eser kaleme almasından dolayı Cervantes’in “insancıl” bir yazar olarak anılması gerektiğini ifade eder. *Donkişot* romanını, tüm insanlık için “bir anıt” olarak niteler. Anlatıcıya göre Lepanto Savaşı’nda sol elini kullanma yetisini tamamen kaybeden Cervantes, aslında çocukluğunda dinlediği kahramanlık efsanelerinin kurbanı olmuştur. Genç yaşında kahraman olma hayali kuran ve “yüreği propagandalarla” beslenen Cervantes, savaş meydanlarında elde edemediği şöhreti, *Donkişot* adlı yapıtıyla elde etmiştir. *Donkişot* romanında büyük hayaller peşinde koşan idealist bir şövalyenin kötülere ve kötülöklere karşı giriştiği mücadele anlatılır. Romanda savaşın insanlara yaşattığı trajediler ortaya konur. Bu trajediler ironik bir tutumla anlatılmış olsalar da romanın özünde insanlığa dönük derinlemesine bir bakış yer alır. Savaşlar ve yıkımların birilerinin ekmeğine yağ sürerken sıradan insanların yaşamlarını nasıl alt üst ettiği bu romanda gösterilir.¹¹⁶⁹

Ümit Apaydın, “roman yazmaktan çok, ulusal bir tarih bilinci vermeye” çalışan bir yazar olarak tanımladığı Halikarnas Balıkçısı’nın *Uluç Reis* ve *Turgut Reis* romanlarındaki insani ilişkilerin de bu minval üzerinde şekillendiğini ifade eder.¹¹⁷⁰ *Uluç Reis* romanında; Uluç Ali, henüz çocukken korsan olmak hevesiyle Kara Yusuf ve Selim Ağa’nın yanına sığınır. Ali’nin denizlerde harcanıp kaybolmasından korkan Kara Yusuf ve Selim Ağa, ona sahip çıkarlar. Bu iki ihtiyar korsan, çocukla hiçbir bağları olmamasına rağmen insani duygularla ona yaklaşırlar. Kendilerine sığınan çocuğun geleceği konusunda kaygı duyarlar. Ali’ye bakarak gelecek yıllarda dünyaya gelme ihtimali olan çocukların nasıl bir hayat süreceklerini düşünürler. Yaşanan sıkıntılı anların, yapılan kavgaların ve savaşların sonraki nesillere nasıl yansıtacağını ya da bunların gelecek kuşaklar tarafından nasıl hatırlanacağını kederli bir şekilde aralarında konuşurlar. Onların geleceğe dair endişeleri ne millet, ne vatan, ne de din;

¹¹⁶⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 509-510.

¹¹⁶⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 511.

¹¹⁷⁰ Ümit Apaydın, *Halikarnas Balıkçısı’nın Kurmaca Yapıtlarında Coğrafyanın Estetiği Olarak Mavi Anadoluculuk*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2015, s. 50.

sadece insan olmak ile ilgilidir. Aşağıdaki alıntıda Selim Ağa'nın gayet insani ve evrensel bir duygu olan unutulma korkusu aktarılmaktadır:

(...) Onlar da büyüyecek, onların da çocuğu, çocuklarının çocuğu olacak, derken yüz yıl, iki yüz yıl, üç dört, ne bileyim, beş yüz yıl geçecek. Bu dünya kârhanesi hep durduğu yerde saplanakalmaz a? Devir, devri değiştirecek; bizim bugün denizlerde yaptığımız savaşlar uzak, çok uzak bir hatıra olarak anılacak. Anılınca da yalnız savaşta başarılarımız anılacak; şöyle yaptılar, böyle yaptılar denilecek; bunları yaparken karnımız aç mıydı, tok muydu, sırtımızda çiban, başımızda ağrı var mıydı, yok muydu diye sormayacaklar. İşte bundan dolayı korkarım; hatta bağrımızda insan yüreği, başımızda insan bilgisi var mıydı, yok muydu diye merak etmeyecekler bizleri.¹¹⁷¹

Ötelerin Çocukları,¹¹⁷² Halikarnas Balıkcısı'nın evrensel sorunlara en çok eğildiği romanlarından biridir. Unutulan, yok sayılan ve daima ötelere itilen çocukların uğradığı “haksızlıklar” üzerine yazılmıştır. Halikarnas Balıkcısı'na göre bunlar, tüm savaşların nedeni olan haksızlıklardır. Romandaki olaylar, Batı Anadolu'da geçiyor olsa da kurguya temel olan haksızlıklar, tüm insanları etkilediği için evrensel boyutlarda bir meseledir.¹¹⁷³

Bütün insanlığı trajediye sürükleyen ve adından da anlaşılacağı üzere tüm dünyayı etkileyen olaylardan biri de Birinci Dünya Savaşı'dır. Bu savaşın başlamasına yol açtığı söylenen olay ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahtı Fransuva Ferdinand ve eşinin Saraybosna ziyaretleri esnasında suikast sonucu öldürülmeleridir. Halikarnas Balıkcısı'na göre ölüm, başlı başına önemli bir olaydır. Fakat her türlü kıstastan ayrı olan ölüme “bakış açısı” onun mahiyetini belirlemede etkilidir. Veliaht Prens Ferdinand ve karısının ölümü ile *Ötelerin Çocukları*'ndaki Tiycan, Âdem Dayı, Kerimoğlu, Hoşbulduk Selim Dede veya Emine'nin ölümleri arasında hiçbir fark yoktur. Ölüm, kim olursa olsun herkes için aynıdır. Benzer şekilde eğer ortada bir haksızlık varsa bunun sadece bir kişiye yapılmış olması yeterlidir. O haksızlık, herkes için yapılmış demektir. Haksızlığın “ipek perdeli bir salonda” ya da “bir köy ahırında” yapılmış olmasının hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla Ferdinand ile eşinin suikasta kurban gitmelerinin; Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olarak gösterilmesi gerçekçi değil, bir bahanedir. Çünkü o güne kadar pek çok kişi, çok çeşitli sıkıntılara maruz kalmış; haksızlıklara uğramış ya da öldürülmüştür. O nedenle yüzlerce insanın ölümüne yol açan bu savaşa; birilerinin ölümü, haklı bir gerekçe olarak sunulamaz. Bu, insana değer vermeyen Batılı bir bakış açısını gözler önüne serer.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹ Halikarnas Balıkcısı, *Uluç Reis*, s. 105-106.

¹¹⁷² Halikarnas Balıkcısı, *Ötelerin Çocukları*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 8.

¹¹⁷³ Halikarnas Balıkcısı, *Ötelerin Çocukları*, s.7.

¹¹⁷⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 301.

Savaşlar, beraberinde yıkımları, kayıpları ve insanlık trajedilerini getirir. İnsanlar ve toplumlar arasındaki çok keskin sınırların ve ayrımların oluşmasına yol açar. Savaşlar dolayısıyla bölünüp parçalanan insanlar, kendi yaratılışlarının temeli olan bağlayıcı, birleştirici ve harmanlayıcı değerlerden uzaklaşır. Kendi varoluş gerekçelerinden kopar. Bu durum sadece savaşlar için değil, insan hayatındaki tüm olan bitenler için de geçerlidir. Oysa insanlar, etraflarında meydana gelen tüm olayları ve gelişmeleri, akıl yoluyla görüp idrak edebilecek yetiye sahiptir. Sevgi, saygı ve dostlukla önündeki tüm engelleri aşabilecek güçtedir. İnsanlar ancak böyle bir anlayışa sahip olurlarsa kendi gelişimlerini sürdürebilme ve ideal insanlığa ulaşabilme imkânı bulabilir.

2.3.4.2. Roman Kişilerinin Algısında Uygarlık

Halikarnas Balıkçısı'na göre medeni olmak ile konfora düşkün olmak arasında büyük bir fark vardır. Medeniyeti elektrikle, pahalı arabalara binmekle ya da evine son moda eşyalar almakla bir tutan insanlar, aslında içlerinde taşıdıkları medeniyetsizliklerini perdelemekten başka bir şey yapmazlar. Medeniyet, eşyanın kendisine sahip olmak değildir. Medeniyet, insanın zihnini kullanabilme yetisinde aranmalıdır. Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*¹¹⁷⁵ romanındaki kişilerden olan Doktor Muammer aracılığıyla medeniyet konusundaki düşüncelerini aktarır. Doktor Muammer; “Medeniyet insanın başındadır. Medeniyet, bu vesaitin daha güzelini, daha iyisini keşf ve icad etmek izleyiştir. Herif evine bir elektrik ampulü taktı mı, kendisini ampulü icadeden Tesla kadar medeni sayıyor.”¹¹⁷⁶ sözleriyle medeniyetin yeni keşifler ve icatlar ortaya koymak olduğunu dile getirir. Doktor Muammer, medeniyetin ancak insanlar ve toplumlar arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkabileceğini savunur. Doktor Muammer'e göre mütehassıs olarak tanımlanan kişiler, kendi köşelerinde yaşayıp kendilerinden başka hiçbir şeye dönüp bakmazlar. Bunu da ihtisas sahibi olmakla ilişkilendiren bu kişiler, “kendi deliğini oyup kendi karanlığında yaşayarak kendi çıkmazında, kendi çukurunda can çekişirler.” Yaşama ve dünyaya ancak kendi dar ve sınırlı dünyalarından bakan bu insanlar, kendilerini aydınlatamadıkları gibi insanlara da faydalı olamazlar. Çünkü “biri matematiği beriki kimyayı, öteki barsakları görür. Hiçbirisi insanı görmez.” Hâlbuki göz önünde bulundurulması gereken sadece ve sadece insandır.¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.

¹¹⁷⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 99.

¹¹⁷⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 103.

Halikarnas Balıkçısı, medeniyeti “yaşamak” eylemiyle açıklar. Ona göre yaşamın canlılığı ve coşkunluğu, beraberinde medeniyeti getirir. Yemek, içmek, uyumak gibi eylemler; “yaşamak” olarak değerlendirilemez. Bu davranışlar ancak “otomatiktir veyahut tepki çeşidindedir.”¹¹⁷⁸ Çünkü gerçek yaşam, alışkanlık ya da rutin hâle gelmiş işlerle kendini hayatın akışına bırakmak değildir. Bugünü daima daha ileriye ve daha faydalıya, geleceğe taşıyabilmektir. *Dalgıçlar*¹¹⁷⁹ romanındaki Dalgıç Mayer’e göre medeniyet, sıradan günlük yaşamı kolaylaştıran her şeydir. Günlerce hatta aylarca süren deniz seferleri, medeniyetten uzaklaşmakla eş değerdir.¹¹⁸⁰ Dalgıç Mayer, Halikarnas Balıkçısı’nın sözünü ettiği insanları; yani medeniyet ile rahat yaşam arasındaki farkı ayırt edemeyenleri temsil etmektedir.

Halikarnas Balıkçısı’na göre medenilik, yalnızca iyi bir eğitim ya da “sosyal terbiye” sahibi olmak değildir. *Bulamaç* romanındaki kişilerden Kara Mahmut, Halikarnas Balıkçısı’nın medenilik anlayışını temsil eder. Kara Mahmut, hayatı boyunca herhangi bir tahsil görmemiştir. Birkaç kişinin yaşadığı ve köy olarak bile nitelenemeyecek ücra bir yerde yaşadığından sosyal bir terbiye de edinmemiştir. Ne evi ne de bahçesi insanların uğrayacağı bir bölgededir. Etkileşimde olduğu insanlar, ara ara uğrayan Çingenelerden, süngercilerden ve balıkçılardan ibarettir. Yapayalnız bir yaşam süren Kara Mahmut; doğaya, insana ve hayata bakışıyla gerçekten medeni bir kişidir. Çünkü Kara Mahmut’un nezaketi, çalışkanlığı, bağ ve bahçedeki tutumu, yaşama içgüdüğü ve insancılığı; onun para ya da mal mülk ile elde edilemeyecek zenginliğinin göstergesidir. Şehirde yaşayan sözde medeni insanlara has tavırların hiçbirisi Kara Mahmut’ta yoktur. Fakat onun sahip olduğu doğa ve insan sevgisi ile yaşama arzusu, onu gerçek anlamda medeni bir insan yapar.¹¹⁸¹

*Turgut Reis*¹¹⁸² romanındaki Turgutça, yaşamak arzusuyla hareket eden, soran ve sorgulayan kişilerdendir. Halikarnas Balıkçısı’na göre “yeryüzünde gelişme ve uygarlık adına ne varsa, topunu da bu yaradılıştaki insanlar yapar.”¹¹⁸³ Turgutça gibi kişiler, insanlığın yararına dokunabilecek adımlar atar. *Bulamaç*’ta yer alan Hatça Nine, Handan ve Suzan gibi kişiler ise ne kendilerine ne de başkalarına faydası dokunabilecek insanlardır. Bu kişiler, ömürlerini tütün sulamak, tütün koklamak, tütün tatmak ve tütün toplamakla tüketirler. Hiçlik içinde

¹¹⁷⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 105.

¹¹⁷⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Dalgıçlar*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

¹¹⁸⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Dalgıçlar*, s. 26.

¹¹⁸¹ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 153-156.

¹¹⁸² Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

¹¹⁸³ Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, s. 61.

doğan, hiçlik içinde yaşıyan ve bir hiç olarak yine hiçlik içinde ölecek olan “zavallı” insanlardandırlar.¹¹⁸⁴ Onlardan yaşama dair olağanüstü şeyler yapmaları beklenemez. Çünkü yaşama coşku ve arzuyla bağlı değillerdir. Bu gibi insanların daha hür, daha müreffeh ve daha rahat bir dünya yaratmaları imkânsızdır.

Halikarnas Balıkçısı’na göre kendi içsel coşkularıyla insanları ayaklandırmaya ve böylelikle dünyayı kurtarmaya çalışan kişiler, “beşer tarihinin yaratıcıları” olurlar. Bu kişiler, ortaya koydukları düşüncelerle hakikati yakalar ve zamanlarının koşullarıyla uygun temas hâlinde olurlarsa “veli” olurlar. Fakat gerçeklikle ve kendi zamanlarıyla bir irtibat kuramazlarsa “deli” yakıştırmasından kurtulamazlar. Dolayısıyla delilik ve velilik arasındaki kıl kadar ince bir sınır çizgisi vardır. Bu çizginin çekilmesinde “hakikat” ve “zihniyet” önemli bir faktördür.¹¹⁸⁵

Halikarnas Balıkçısı’nın romanlarında da bahsi geçen Atatürk, insan zekâsının; insan kişiliğinin erişebileceği en yüksek düzeye erişmiş, dâhi kişilerdendir. Onun “zihni temayülleri”, zamanın koşullarına uygundur. Fikirleri insanlara yol gösterir, insanlığa hizmet eder niteliktedir. *Bulamaç* romanında Doktor Muammer’in hastalarından biri ise Halikarnas Balıkçısı’nın sözünü ettiği “delilik” vasfını taşıyan kişilerdendir. Bu insan bir akıl hastasıdır ve Manisa’da tedavi görmektedir. Banka memuru iken namussuzlukla suçlandığı için işten el çektirilmiştir. Yaşadığı süreç onda zihinsel bir travmaya yol açar. Bu kişi, insanlara hizmet için “namus ve haysiyet bankası” kurduğunu ilan eder. Ona göre insanoğlu hayatı boyunca iki şeyin muhafazasını yapar: Para ve namus. Fakat hangisinin öncelikli olduğu ise tam bir muammadır. Onun yaşadığı bu çelişki, insanı “yumurta mı tavuktan çıkar, yoksa tavuk mu yumurtadan” sorusuna yönlendirmektedir. Bu hastanın ortaya attığı düşünceler, kısır bir döngü oluşturmaktan başka işe yaramaz, insanlara ve insanlığa hiçbir katkı sağlamaz.¹¹⁸⁶

Halikarnas Balıkçısı’nın medenilik algısının temelini, tabiattan kopmadan hayatı dolu dolu “yaşayan” insanlar oluşturur. Bu insanlar, aktif bir yaşam sürerek ve üreterek önce kendilerinin daha sonra da tüm insanlığın yaşamını güzelleştirecek şeyler yaparlar.

2.3.4.3. Romanlarda Yer Alan “İnsan”lık Hâlleri

Halikarnas Balıkçısı’na göre hiçbir şey insandan daha değerli ve önemli değildir. Onun düşünce dünyasındaki ideal insan, bütün gündelik kaygılardan arınmış; bedenini ve zihnini

¹¹⁸⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 21.

¹¹⁸⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 105-106.

¹¹⁸⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 107-108.

oyalayan faydasız alışkanlıklardan uzak duran; sosyal veya ekonomik statülerini başkalarının yararı için kullanmaktan tereddüt etmeyen kişiler olarak romanlarında yer alır. Bu roman kişileri, sadece “insan” olma vasıfları ile örnek oluştururlar. Halikarnas Balıkçısı, insanı “daha müreffeh, daha adil, daha hür bir dünyanın yaratıcısı” olarak görür. Romanlarında kendi çıkarları için başkalarının haklarına saygı göstermeyen ya da günlük hayatlarını yararsız meşguliyetlerle boş yere heba eden insanlara fazlasıyla yer verir. Fakat bu, gerçek hayatta böyle insanların ne kadar çok sayıda olduklarını göstermekten ibarettir. Böyle insanların varlığı, zaman zaman insanlığın gidişatına dair ümitsizlikler doğursa da insana olan inanç onun romanlarında daima hissedilir. Bu duruma örnek olarak verilen aşağıdaki alıntıda; Doktor Muammer’in bir kahvede otururken etrafındaki insanların hâllerine bakarak zihninden geçenler aktarılmaktadır:

Ben bazen şu fırındaki, Kemeraltı’ndaki kahvelere oturup da gelip geçen kalabalığı seyir ederim. Kahvede birkaç kişi iskambil ve tavlâ oynar, ötede pazarlıkla meşgul olurlar. Bu insanlardan arzu beklemek, Kültür Park’taki suni gölde yüzen ördeklerden iş beklemeye benzer. İşte burada bugünkü Sabah gazetesi duruyor. Başlıkları okuyor musun? Büyük harflerle bilmem hangi konferansın suya düştüğünden bahsediyor. İçimden ‘Ümit et!’ diyorum. Neye yarar? Daha güzel, daha dürüst bir dünya hakkında senin umduklarının tümü de bir rüyadır, bunların hepsi de senin ham hayalinden ibarettir diyorum. Ne var ki Balıkçı Süleyman Ağa’nın kayığı ile Urla açıklarında, gece balığa gittiğim zaman, deniz o engin heybetiyle ağır ağır uyur. İşte o zaman insan kâinatın temasını derisinin üzerinde duyar gibi oluyor. Ben Doktor Muammer isem, Doktor Muammer’likten, şahsi varlığından, gündelik kavgalar ve kaygulardan sıyrılıp kurtulur gibi oluyorum. Kendimin bu gibi şahsi arızlarından çok daha ötede ve derinde olduğunu duyuyorum. Kendimi de, her şeyi ve herkesi de affediyorum. Gökler kendini vermek üzere olan bir bakire gibi bütün yıldızlarıyla tir tir titiyorlar. Sanki kâinat insanın iç sesiyle ‘Ey garip insanoğlu! Senin gördüğün bir rüya değildir, ham hayalin değildir’ diye bağıyor. İşte o zaman insanın kehkeşana bakınca, tarihi umuminin geniş fezası üzerinde insanoğlu mukadderatının da enginleyen kavsini görür gibi oluyor. Ve anlıyor ki, Sabah gazetesinde büyük harflerle şu veya bu konferansın suya düştüğü havadisi, kahvedekilerin pazarlıkları ve tavlayla iskambil oyunları, sokaktan gelip geçenlerin şu veya bu kayguları, hep gel geç rüyalardan ibarettir. Bunlar yeni doğan atomik günün ışık ve sıcaklığı önünde çözümlenip kaybolan buğular gibi silinip gideceklerdir. Asıl rüya ve ham hayalin bunlar olduğunu görüyorum.¹¹⁸⁷

Halikarnas Balıkçısı’nın romanları; küçük gruplar hâlinde yaşayan insanlardan hareketle önce bir köyü ya da mahalleyi, sonra bir kasaba ve kenti, en son aşamada ise bir ülkeyi ve tüm dünyayı kapsayan bir akışa sahiptir. Özelden genele ulaşan bu tavır, Halikarnas Balıkçısı’nın hayata bakışındaki “bütünselliği” ve “insancılığı” ortaya koyar. Çünkü o, insandan yola çıkarak bütün insanlığa ulaşmayı hedefler. İdeal insanlık düzeyine erişebilmek için önce bireyden başlamak gerektiğini savunur. Bir insanın başına gelen bir olay veya durumu, tüm insanların yaşayabileceği türden bir mesele olarak görür. Bu yaklaşım, Halikarnas

¹¹⁸⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 137-138.

Balıkçısı'nın evrensel dünya görüşü ve hümanizm algısıyla ilişkilidir. Halikarnas Balıkçısı'na göre bir insandan başlayarak bütün insanlığın sesine kulak verebilmek, başlı başına bir hümanizmdir.

Turgut Reis romanındaki Kastelrossolu (Meis Adası) Paho'nun hikâyesi, Halikarnas Balıkçısı'nın herhangi bir ayırım gözetmeden insanlara bakışını ortaya koyar. Paho, Yunanlı bir balıkçı iken korsanlık yapmaya başlar. Sen Jan Şövalyeleri, tüm kıyı boyunca var olan adalara kaleler inşa ederek o bölgeyi sahiplenmeye başlarlar. Katelrosso Kalesi'nin inşası sırasında; bir gece kale duvarlarından biri, Osmanlılar tarafından yıkılır. Paho, şövalyeler tarafından bu saldırıdan dolayı suçlu bulunur. Karısının ırzına geçilir ve iki oğlu öldürülür. Ailesinden geriye bir tek kızı Angeliki kalır. Paho, kızını alır ve ıssız bir adaya yerleşir. Bir süre sonra Paho, Turgut Reis'in adamlarından biriyle çatışır ve Türklere esir düşer. Paho'yu dinleyen ve yaşanan olayların gerçek yüzünü öğrenen Turgut Reis, Paho'nun serbest bırakılmasını ve evine gönderilmesini ister. Yunanlı ve Ortodoks olan Paho, kendi dininden ve kendi milletinden olan şövalyelerin haksız suçlamaları karşısında tüm ailesini kaybetmiştir. Oysa Türk ve Müslüman olan Turgut Reis, yaptıklarından dolayı onu idam etmek yerine önce meseleyi iyice öğrenmiş; ardından da Paho'nun haksızlığa uğradığını anlayıp onu serbest bırakmıştır. Bu olayın ardından Paho, Müslüman olarak Turgut Reis'in yanında kalır. Turgut Reis'in ve Sen Jan Şövalyelerinin insana bakışı farklıdır. Turgut Reis, Paho'nun dinine, milliyetine ya da diline bakmadan onu insan olarak görür. Romanın başkahramanı olan ve ideal bir insanın bütün vasıflarını taşıyan Turgut Reis, Halikarnas Balıkçısı'nın hümanizm algısını ve insana bakışını yansıtmaktadır. Ona göre insanları bir araya getiren asıl şey, aralarındaki soy ya da inanç bağı değildir. Aynı yurdu, denizi ve toprağı paylaşmanın getirdiği yakınlıktır:

Seferde ölüm de vardır. Beni beraber alınız. Ben Ortodoksum fakat bu yurdun çocuğuyum. İçim eskiden beri sizlere kaynardı. Şimdi Müslümanlığa kabulüm için ne yapmak gerekse yapınız, bana bir teselli olur, yalnız senden ricam var. Beni küreğe vur! diyerek diz üstü düştü ve ömründe belki de hiç yapmadığı gibi ağladı.¹¹⁸⁸

Turgut Reis'in adaletli tutumu, çatışma esnasında arkadaşlarını şehit veren bazı Türk korsanların hoşuna gitmez. En yakın arkadaşlarını öldürmüş olan Paho ve diğer korsanların affedilmesi onlar için büyük bir hatadır. Oysa Turgut Reis'e göre gerçek adalet “merhamet” ve “insaf” ile birlikte ele alınmalıdır. Aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere Turgut Reis, hem

¹¹⁸⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, s. 115.

kendisinden aman dileyenleri affederek insanlık örneği sergilemekte; hem de akıl yoluyla hareket ederek bu insanların faydalı olmasını sağlamaktadır:

Zaten kendilerine karşı gösterilen insaf dolayısıyla bu adamların içleri bizlere ısınmış, bir iç sıcaklığı duymuşlar ve bizimle olmak üzere aynı dinden olmayı kabul etmişlerdir. Eğer verdiğimiz üç şehit şimdi konuşabilselerdi, bu işin bu surette halledilmiş olduğuna memnun olduklarını bildirirlerdi. Gerçekten cesur olanlar merhametli olurlar. Aman diyene kılıç vurulmaz, sonra bir sorun daha var. Bunları tutsak olarak alıkoysaydık, gemi halkının kumanya payını boşu boşuna kısmak lazım gelecekti. Öldürülmeliydiler, diyeceksiniz. Bunu yapmakla taklit etmiş olacak, onlarda durup dururken bize karşı bir kin uyandırmış olacaktık. Oysa onlar artık şimdi bizdendirler. Ölünce şehit olurlar. Ölünceye kadar da, bugün yaptığımız iyiliği unutamazlar.¹¹⁸⁹

Aynı günün sonunda Paho'nun gemisinden elde edilen ganimet paylaşılır. Turgut Reis, artık aralarına katılan Paho ve mürettebatına da pay ayrılmasını ister. Fakat Turgut Reis'in adamlarından Eğribozlu Murat, bu duruma itiraz etmek ister. Turgut Reis, gayet açık, içten ve doğal bir şekilde; birkaç kuruşluk payla hiç kimsenin zengin olamayacağı gibi, üç beş kuruş eksik almakla da kimsenin rızkını kaybetmeyeceğini söyler. Çünkü Reis'e göre birkaç kuruşla kazanılamayacak yürek yoktur. İnsanlar arasındaki yakınlığı arttırmak, bir gönül kazanmak varken insan, durduk yere karşısındakinin içini soğutmamalıdır. Hele bir de kendilerinden aman dileyip yanlarına katılanları ayrı tutmak, Turgut Reis'e göre bir davranış değildir. Turgut Reis'in tayfalarına hitaben; "Bizi sevenlere kötü davranırsak, bizden nefret edenlere ne muamele edeceğiz?" sözleri, onun insana bakışını gözler önüne sermektedir.¹¹⁹⁰

Turgut Reis'in dost düşman hemen herkesi kendisine çeken ve büyüleyen tarafı; herkese karşı adaletli, merhametli ve insanca tutumudur. Anlatıcıya göre yaşadığı dönem itibarıyla Turgut Reis'in bir benzeri daha yoktur: "İspanyol, Hollandalı, Fransız, İtalyan, Papalık ve Portekiz filolarında ve gayri resmî gemilerde durmamacasına isyanlar çıkardı. Oysa Turgut Reis'in seksen iki yaşına kadar komuta etmiş olduğu çeşit çeşit filolarda ve gemilerinde bir tek isyan olsun çıkmadı."¹¹⁹¹ sözlerinin arkasında yatan gerçek, Turgut Reis'in "insaf" ve "merhamet" düşüncesiyle şekillenen adalet anlayışıdır. Turgut Reis, karşısındaki her kimse onun kimliğine, inancına, soyuna bakmadan; sırf kendi gibi bir insan olarak görebilme yetisine sahiptir.

Müslüman olduktan sonra Mehmet adını alan Paho, az konuştuğu için "Sessiz" lakabıyla anılmaya başlar. Erkek kılığına girerek korsanlara katılan Güvercinlikli Nimet ile Sessiz

¹¹⁸⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, s. 116.

¹¹⁹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, s. 120.

¹¹⁹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, s. 117.

Mehmet, yan yana kürek çekerler. Sessiz'in tüm ailesini kaybettiği hikâyeden çok etkilenen Nimet, saklamaya çalışsa da gözyaşlarına engel olamaz. Gözlerinden süzülen bir damla yaş, yanında kürek çekmekte olan Sessiz Mehmet'in eline düşer. Bu bir damla gözyaşı, "insan" olmanın bir göstergesi olarak romanda yer alır. Çünkü gözyaşı, başkasının acısını paylaşmanın ve bunu ifade etmenin en kestirme ve gerçekçi yanıdır. Sessiz Mehmet ile Nimet'in bir damla gözyaşıyla başlayan yakınlaşmaları, yavaş yavaş bütün gemiye yayılır.¹¹⁹² İnsan olabilmekle alakalı olan merhamet ve samimiyet; herhangi bir kelimeye ihtiyaç duymadan iki kişinin arasında dostluk başlatmış ve onlardan başkalarına da sirayet etmiştir.

Aganta Burina Burinata'nın¹¹⁹³ başkışisi olan Mahmut'a göre de insanlar arasındaki yakınlık ve sıcaklık için aynı kan, aynı dil ve aynı soya ihtiyaç yoktur. Ona göre aynı kaderi paylaşan, aynı hayali kurup aynı rüyaya dalabilen insanlar arasındaki yakınlık, tek bir bedende ve canda birleşmek gibidir:

Huyu, suyu aykırı, dilleri başka olanlar birbirlerine ısınamazlar" derler a; yalan! Birlikte çalışıp birlikte çile çeken insanlar birbirine öyle bağlanıyorlar ki, bir kısmı buz, bir kısmı da ateş olsa, birbirine uyup canciğer kardeş oluyorlar. Ben öyle arkadaşlar edindim ki, onların birisi yanıma gelince yanıma birisi gelmiş gibi değil, yanımdan yabancılar ayrılmış da kendimle başbaşa kalmışım gibi oluyordum.¹¹⁹⁴

Aganta Burina Burinata'da farklı etnik kimliklere ve düşünceye sahip insanları birbirlerine yakınlaştıran durumlara yer verilir. Romanda Mahmut ile Pahos arasındaki ilişkiden söz edilir. Mahmut ve Pahos aynı mahallede yaşayan fakat farklı kimlikleri nedeniyle birbirleri hakkında olumsuz düşüncelere sahip olan kişilerdir. Bu iki adam, Marsilya'ya yolcu taşıyan bir gemide çalışmaya başlarlar. Mahmut ateşçi, Pahos ise garsondur. Birbirlerinden hazzetmeyen iki eski tanıdık, denizin ortasında mecburen yakınlaşmak zorunda kalırlar. Mahmut için Pahos, Rum olması nedeniyle bir "gâvur"dur; Pahos da Mahmut'u benzer önyargılarla görmektedir. Kendilerine öğretilenlerin etkisiyle insanlar karadayken birbirlerine karşı daha net ve keskin sınırlar çizmektedir. Aynı mahalle, köy ya da sokağı paylaşsalar dahi birbirlerine karşı "öteki" konumundadırlar. Birbirlerini tanıdıkça Mahmut; memleketinden uzakta, yaban ellerde ya da denizin sonsuz enginliğinde karşılaşan insanların yabancılık ya da ötekilik nedir bilmediğini fark eder. Eskiden yabancı ya da öteki olarak gördüğü Pahos, artık kendisinin en yakınıdır. İki arkadaşın içtikleri su ayrı gitmemeye başlar. "Bir anadan doğma"

¹¹⁹² Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, s. 118.

¹¹⁹³ Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

¹¹⁹⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 118-119.

gibi birbirlerine yakınlık ve sıcaklık duyarlar. Onların aralarında gelişen dostluk, insanların etrafını çevreleyen sınırların aslında kendi içlerinde olduğunun bir kanıtıdır. Bu iki insanın bir araya gelip aralarındaki tüm mesafeleri ortadan kaldırebilmeleri, Halikarnas Balıkçısı'nın inandığı insanlık hayalinin bir yansımasıdır.¹¹⁹⁵

Halikarnas Balıkçısı'na göre insanları insan yapan en temel düşünce ne kökende, ne kanda ne de inançtadır. Farklı kimliklere sahip olan insanları bir araya getiren en temel unsurlardan biri de “ekmek”tir.¹¹⁹⁶ Çünkü yaşamını devam ettirmek isteyen ve geçim derdine düşen insanın; nerede, ne zaman ya da kimlerle nasıl birliktelikte olduğunun pek bir önemi yoktur. Önceliği karnını doyurmak olan insanlar için önyargılarla zihinlerde çizilen sınırlar bir anlam ifade etmez.

Toplumsal yapılanmada insanların statülerine, ekonomik durumlarına veya siyasi görüşlerine göre ayrılmasını kabul etmeyen; inanç, örf, adet, gelenek ve göreneklerin etkisiyle ortaya çıkan genelgeçer değer yargılarını benimsemeyen kişiler, Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında özel bir yer işgal eder. Bu kişilerden biri de *Ötelerin Çocukları* romanındaki Kerimoğlu'dur. Erken yaşlarda eşkıyalığa başlayan Kerimoğlu'nun yaşamı; kendi gönlünün arzusu değil, yaşamın ona sunduğu imkânsızlıkların mahsulüdür. Kerimoğlu'nun; Köroğlu ve Ödemişli Çakıcı Efe masallarının etkisiyle idealize ettiği eşkıyalığa başlaması, yoksul yaşamından ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin o bölgeye erişememiş olmasından kaynaklanır. Kerimoğlu, eşkıyalık günleri boyunca yaşamış olduğu olaylar ve mazlumdan yana olması nedeniyle türkülere konu edilmiştir. Oysa bir eşkıya olarak halkın korkulu rüyası olması gerekirken, işine çomak soktuğu türedi zenginler hariç, herkesin adını samimiyetle andığı bir insandır. Kerimoğlu; hak, hukuk ve adalet noktasında kendi bildiği yoldan ilerlemiştir. Bu nedenle toplum tarafından dışlanması gerekirken herkesin gönlüne taht kurabilmeyi başarmıştır.¹¹⁹⁷

Öteğillerin Elif ile Kerimoğlu arasında kısacık bir karşılaşma sonucu baş gösteren duygusallık, Kerimoğlu'nun insani yönünü ortaya çıkarır. Elif, Kerimoğlu'nun gönlünü kaptırdığı kızdır. Elif'i ilk gördüğü anda ona tutulan Kerimoğlu, “vahşi ıssızlığını geçmiş ve gelecek bir insanlığın bütün kalabalığına” açar.¹¹⁹⁸ Kerimoğlu, Elif'i daha önce hiç

¹¹⁹⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 138.

¹¹⁹⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 166.

¹¹⁹⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 10.

¹¹⁹⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 17.

görmemiştir ve onun adını dahi bilmemektedir. Fakat Kerimoğlu için genç kızın herhangi bir isme ihtiyacı yoktur. Çünkü Elif, genç ve güzel bir kız olmanın ötesinde, bütün insanoğullarını temsil eden ve Kerimoğlu'nun insanlığa dair güzel hislere bürünmesine sebep olan bir semboldür.¹¹⁹⁹ Kerimoğlu, kendi gönlünün derinlerine doğru indikçe insanlara karşı içinde beslemiş olduğu öfke ve nefretin yerini “sımsıcak bir insan sevgisinin” kapladığını hisseder.¹²⁰⁰

Elif, Kerimoğlu'nun hiç gün yüzüne çıkmayan “en öz, en gizli” yerine; kalbine dokunmuştur. Ona yaşadığı bütün hayatın anlamsızlığını ve hiçliğini hissettirmiştir. Kerimoğlu, içinde bulunduğu derin uykusundan uyanmıştır. Yaşadıklarını, yaptıklarını ve yapılanları sorgulamaya, bilmeye ve öğrenmeye gayret eden zihinsel bir dönüşüm geçirmiştir. Artık Kerimoğlu bir eşkıya değil; içinde sevgi barındıran, soran, sorgulayan ve bilinçli bir insan olmuştur. Bu insan, Halikarnas Balıkçısı'nın idealize ettiği örnek bir kişiliktir.¹²⁰¹

Kerimoğlu ile Elif arasında başlamadan biten ve oradan tüm insanlığa yönelen sevgi sayesinde okur, eşkıya Kerimoğlu hakkında olumsuz düşüncelere kapılmaz. Kerimoğlu'nun kişiliğinde yoğrulup harmanlanan insan sevgisi, türkülere konu olarak ölümsüzleşir. Kerimoğlu, içinde yer aldığı toplumun düzenine karşı çıkararak eşkıyalık yapan birisidir. Fakat ondaki insan ruhunun genişliğini ve yüceliğini ortaya koyan sevgi, toplum tarafından benimsenmesine, adının yaşatılmasına vesile olur.

Deniz Gurbetçileri'nde¹²⁰² İmdat, Kerimoğlu gibi zor bir çocukluk geçirmiş ve haydutluğa başlamıştır. Henüz beş yaşındayken anasını ve babasını kaybettiği için “öksüz”, amcasının yanında nalbantlık yaptığı için de “sarraç” lakabını alır. Köyün ağasının oğluyla başından geçen bir münakaşanın ardından bıçaklanır ve sol elinin parmaklarını bir daha kullanamaz. Fakat İmdat için elini kaybetmekten daha kötü olan şey, artık çok sevdiği sanatına devam edemeyecek; bir daha saraçlık yapamayacak olmasıdır. İmdat; çocukluktan beri el emeği, göz nuru deyip sanatını icra etmenin hayallerini kursa da hayat ona bambaşka bir yol çizer. Haksız yere suçlanarak düştüğü hapisten kaçır. Sırf öcünü alabilmek adına çıktığı dağlarda eşkıyalık yapmaya başlar. Haydut İmdat olarak anılmaya başlar fakat onun içinde büyük bir insan sevgisi vardır. Mazlum insanlara kıyamaz, darda kalana koşar, muhtaca yardım eder; zamanla

¹¹⁹⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 31.

¹²⁰⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 34.

¹²⁰¹ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 16.

¹²⁰² Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.

herkesin sevgini kazanır. Onun iyi niyetini gören halkın hürmetle ve saygıyla adını zikrettiği bir eşkıya olur. Haydutluk onun insanlığını köreltmez. O da Kerimoğlu gibi yoksulun ve köylünün yanında; insanlara zulmeden ağaların karşısındadır.¹²⁰³

Halikarnas Balıkcısı, insana ve insanlığa olan inancını roman kişileri vasıtasıyla ortaya koyar. Onların insan olma özelliklerini öne çıkarır. Roman kişileri, kimi zaman bir “kahraman” olarak anlatılarda yer alır. Bunlar, başka insanların yol açtığı kötülükler veya büyük bir sorun karşısında halkın yanında yer alıp onlara destek verirler. Kimi zaman da emeklerinin karşılığını alamadıkları ya da haksızlığa uğradıkları için mücadeleye girişerek halka örnek olurlar. Ancak Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarında yer alan kişilerin çoğu sıradan insanlardır. Kendi doğallıkları ve yaşamlarıyla sadece birer insandırlar. Bu kişiler, yaşamın doğal akışına ayak uyduran, âşık olan, seven, sevilen; geçimini sağlamak için uğraşan; günlük hayatta örneklerine çok rastlanacak insanlardandır. Denizde balıkçı, dalgıç, süngerci ya da korsan; karada köylü, çoban ya da çiftçidir. Kasaba ve şehirlerde memur, doktor, öğretmen ya da imamdır. Gâvur, Çingene, Tahtacı, Türk, Müslüman ya da Hristiyan'dır. Romanlarda bu kişilerin üzerinde durulan tek özellikleri, sadece insan olmalarıdır.

2.3.4.4. Karşıt Karakterler: “İnsan” a Dair Olumsuz Örnekler

Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarında; insana verdikleri değerle halkın sevgisini kazanan kişilerin yanı sıra, tutum ve davranışlarıyla insanlara kötülük eden kişiler de yer almaktadır. Bunlar, romanda yaşanan olaylardaki karşıt güçlerdir ve yazarın vermek istediği iletilere yardımcı olurlar.

Ötelerin Çocukları'nda yer alan Hacı Resul, Çatalkaya köyünün “en dişlek kodamanı” ve ağasıdır. Halk ona “Hacı İresil” adını takmıştır. Bu kişi, yaman bir avcıdır; “elinden uçanla kaçan dahi zor kurtulur.” Aklına koyduğunu, elde etmek istediğini her ne şekilde olursa olsun bir yolunu bulur ve istediğini bir şekilde almayı başarır.¹²⁰⁴ Gözü paradan ve mülkten başka bir şey görmeyen Hacı Resul ile paraya hiçbir değer vermeyen Kerimoğlu arasında çatışma yaşanır. İyi ve kötü, zengin ve yoksul, güzel ve çirkin, namuslu ve namussuz, güçlü ve güçsüz gibi varoluşun temel tezatlarını taşıyan bu iki kişiyi düşmanca bir tutumla karşı karşıya getiren itici güç ise Elif'in varlığında, tazeliğinde ve dişiliğinde ortaya çıkar.

¹²⁰³ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 202.

¹²⁰⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 23.

Bulamaç'taki Bay Haşmet ile *Deniz Gurbetçileri*'ndeki Karakulak Tevfik de Hacı Resul gibi olumsuz karakter özelliklerine sahiptir. Bunların hepsi de toplum nazarında köklü bir aileye mensuptur, iyi gelir getiren işleri, paraları, mal ve mülkleri vardır. İnsanlara yardım etmek için uğraştıklarını iddia ederler ama aslında insanları kendi kazançlarını artırmak için kullanırlar. Bu kişilerin fiziksel özellikleri, hayata bakışları ve insanlara karşı sergiledikleri tavırları toplum tarafından hoş karşılanmaz. Onların değer ya da kıymet anlayışı, karşısındaki kişinin ya da nesnenin “kaç paralık” olmasıyla ilişkililidir. Bu kişiler halkın, anlatıcının ya da okurun sempatisine ve sevgisine mazhar olamazlar.

Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında toplumun kendi içindeki bu kötü yaradılışlı kişilerin yanı sıra olumsuz özellikleriyle hiçbir insani vasfa sahip olmayan din adamları da yer alır. *Aganta Burina Burinata* romanındaki Müftü Abdülvahap Hoca, “dar yürekli, sağır kafalı” bir adamdır.¹²⁰⁵ Gerek yaşamı, gerekse inancı sahtekârlıklarla doludur. Bir din önderi olarak iyi, doğru ve güzel davranışlarıyla insanlara örnek olması gerekirken Hoca'nın yaptıkları, söylediklerinin tam tersidir. Anlatıcı, hocanın bu hâlini ve ona kanan köylüleri alaylı bir dille anlatır:

Köylüler hocanın sözlerine âyeti kerimeler kattığına ve pek eski kıssalardan yeni yeni hisseler çıkardığına hayran kalırlar ve onu çok iyi bir adam sayarlardı. Nasıl saymasınlar ki, yetim malına göz dikmemiş, haram yememiş, nâmahreme uçkur çözmemiş ve beş vakit namazını kılarak cenneti peylemek için hoca, kitapta yazılı ne varsa hepsini yerine getirmişti.¹²⁰⁶

Müftü Abdülvahap Hoca; Halikarnas Balıkçısı'nın romanlarında sıkça karşılaşılan halkın önemsemediği, inandığı ve sevip saydığı ancak halka faydası dokunmayan, kendi çıkarlarını düşünen “hoca/imam” tipini karşılar. Müftü Abdülvahap Hoca gibiler sevgi, namus, haysiyet, ahlak, erdem, adalet, hak, hukuk ve insaniyet gibi değerlerin varlığından haberdar dahi değildirler. Kendi kişisel menfaatleri için her yolu mübah görürler. Bireysel olarak herhangi bir gelişim gösteremedikleri gibi toplumsal ya da evrensel anlamda bir farkındalık yaratacak yeterliliğe de sahip değillerdir.

Halikarnas Balıkçısı'na göre “sevgi”, insanoğlunu tanımlayan ve ona en çok yakışan duygudur.¹²⁰⁷ *Aganta Burina Burinata*'daki Mahmut ve Aliş gibi genç delikanlıların içten içe yanmalarına sebep olan şey şehvet değil, sevgidir. Onların sevgiye duydukları açlık ve özlem,

¹²⁰⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 186.

¹²⁰⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 188.

¹²⁰⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 86.

“Sevgi varlığımızın başta gelen ihtiyacı, gönlümüzün başka insan gönüllerine bir duası olmuştu” sözleriyle romanda dile getirilir.¹²⁰⁸ *Bulamaç*’taki Bay Haşmet ise sevgiyi; maddi kıymetlerle ölçülebilecek refahta ve diğer insanların kendisine edecekleri hizmette arar. Bay Haşmet, tıpkı babası Abdullah Efendi gibi varını yoğunu parayla ölçer, paradan ve maldan mülkten başka bir şeyden anlamaz. Zenginlikte yanına kimse yaşanamayacak olan Bay Haşmet’in elinden hiçbir şey kurtulamayacak olsa da “yaşamak” adına herhangi bir adımdan söz etmek de neredeyse imkânsızdır.¹²⁰⁹

Bay Haşmet, varlıklı ve zengin olmasına rağmen kendisini sevebilecek bir kadından yoksundur. Parayla elde edilebilecek türden kadınlarla münasebetler yaşamıştır ama gerçek anlamda gönlünü kazanabileceği bir kadın bulamamıştır. Çünkü Bay Haşmet, kadınları insan olarak değil, ancak bir “zevk” aracı olarak görmektedir. Güzellik, tatlılık, sevimlilik, zarafet, ahenk ve merhamet gibi hiçbir duyguyu bilmeyen Bay Haşmet, zenginliğin verdiği bir güçle; etrafındaki herkese olduğu gibi kadınlara karşı da zalimdir. Kadınlara karşı kaba ve kırıcıdır, her fırsatta sözleri ve davranışlarıyla onları ezerek mutlu olur. Kadınlara olan insani ya da cismani tüm yakınlaşmalarında fitratı gereği sürekli böbürlenir, kendince dile getirdiği iltifatlarda ya da komplimanlarda dahi karşısındaki kadını aşağılar. Bir türlü göremediği sevgiyi aradığını söylese de Bay Haşmet’in sevgiden anladığı tek şey; “tüm dünyaya parasının kuvvetiyle önünde diz çöktürmekten” ibarettir. İhtirasları, bencilliği ve anlayış darlığı ona her istediğini parasıyla elde edebileceğini düşündürür.¹²¹⁰

Halikarnas Balıkcısı’na göre insanın gönlünde sevgiden ve insanlıktan yana ufacık bir zerre bile olsa o gönle para ya da pul giremez. Bay Haşmet’in tatmak istediği “sevilmek arzusu”; içinde “sevme” iştiağının olmamasından ileri gelir. Çünkü sevginin var olduğu bir gönülde; paraya pula yer olamayacağı gibi bencillik, kibir, kin ve nefret gibi olumsuz duyguların da barınmasına imkân yoktur. Dolayısıyla madden zengin olan insanların olumsuz örnek oluşturacak karaktere sahip olmaları yadırganacak bir tutum değildir. Zira zenginlik; insanda iyiye, güzele ve olumluya dair ne varsa alıp götürür.

Halikarnas Balıkcısı’nın siyasi duruşundan dolayı romanlarında zengin-fakir, güçlü-güçsüz ya da ezen-ezilen karşıtlığına yer verdiğini ileri sürenler; onun insana dair sevgi temelli bakış

¹²⁰⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 128.

¹²⁰⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Bulamaç*, s. 61.

¹²¹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Bulamaç*, s. 75.

açısını görmezden gelmektedirler. Çünkü onun “her şeyden önce ve öte” olarak gördüğü bir sevgi anlayışı vardır. Hayatına da bu anlayış doğrultusunda yön vermiş; “sanatı, yaşamı, doğayı, canlı ne varsa hepsini severek” yaşamıştır.¹²¹¹ Halikarnas Balıkcısı’na göre “tarihin altın çağı” gibi nitelermeler, altına verilen kıymetin yüksekliğiyle alakalı değildir. Aksine “bütün çeşitleri ile sevgilerin ön planda ve paranın arka planda kaldığı” zamanlar, tarihin altın çağı olmuştur.¹²¹²

2.3.4.5. İnsanlığın Yaratıcı Gücü Olarak Kadının Temsili

Halikarnas Balıkcısı’na göre kadın, yaratıcı gücün temsilcisidir. Ortaya koyduğu düşüncelerde ve yazın faaliyetlerinde kadını saygın ve özel bir varlık olarak anlatır. Zira kadın; hayatın kendisini oluşturan, varlığı ve ürettikleriyle doğanın kendi ritüellerini toplumsal yaşama yansıtan, güçlü ve “doğal bir oluş”un tarafıdır. Halikarnas Balıkcısı, kadını güzellik ve dişilikle eşdeğer gören bir zihniyete sahip değildir. Onun düşünce yazıları ve romanlarındaki kadın, tüm insanlık açısından önemli ve değerli bir varlıktır.

Halikarnas Balıkcısı, güzellik kavramını kültürel ve evrensel yönlerden ele alır. *Bulamaç*’taki Pertev Bey’in düşünceleriyle dile getirilen güzellik kavramı, ancak evrensel özellikleriyle açıklanabilecek niteliktedir. Zira Pertev Bey’e göre “az da olsa kültüre bulaşmış” bir kişinin; Milo Venüsü’nü (heykel) ya da Homer’in İlyada’sını çirkin bulması mümkün değildir. Halikarnas Balıkcısı’nın Pertev Bey aracılığıyla aktarılan düşüncelerine göre güzellik sadece fiziksel değildir. İnsanoğlu anlık ya da sıradan dürtülerin etkisiyle çekiciliğin ve sekspalitenin etkisine girebilir, fakat asıl güzellik insan yüzüyle birlikte “gönülde ve beyinde” yer bulandır. Dolayısıyla sadece yüz ve vücut güzelliğini güzellik olarak tanımlamak yeterli değildir. Güzelliğin önce gönle ve beyne hitap etmesi gerekir. Böyle bir güzellik algısı; zamandan, coğrafyadan ya da milliyetten arınmış olarak kültürel ve evrensel bir boyutta yaşanır.¹²¹³

Halikarnas Balıkcısı’nın güzellik algısının bir başka örneğine ise *Ötelerin Çocukları* romanında rastlanır. Pakize Hanım, kasabada güzelliği ve şişman oluşuyla ün salmıştır. Kasaba erkeklerinin zevkine göre şişmanlık, güzellikle eşdeğer görülür. Çünkü şişmanlık, kadının sağlıklı ve sıhhatli olmasının; doğurganlığının bir göstergesidir.¹²¹⁴ Kasabalının güzellik anlayışı, Anadolu coğrafyasının ve tarihinin günümüze bir yansımasından ibarettir.

¹²¹¹ İlknur Hatice Önal, *age.*, s. 47.

¹²¹² Halikarnas Balıkcısı, *Bulamaç*, s. 76.

¹²¹³ Halikarnas Balıkcısı, *Bulamaç*, s. 136.

¹²¹⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 95-96.

Çünkü eski çağlarda Anadolu’da doğurganlığın ve bereketin temsilcisi kabul edilen Ana Tanrıça Kybele, hep şişman bir kadın olarak tasvir edilmiştir.

Halikarnas Balıkçısı’nın romanlarındaki kadınlar, onun Ana Tanrıça’ya olan tutkusuyla birlikte ele alınmalıdır. Zira kendisi için söylenen “Cevat her şeyi Kybele’den tutturdu”¹²¹⁵ lafı Halikarnas Balıkçısı’nın da yadırgamadığı, hatta doğruladığı bir tutumdur. Romanlarda Kybele’nin “genç kızlık”, “kadınlık” ve “analık” özellikleri dikkate alınarak konu edilir. Bu durum, Halikarnas Balıkçısı’nın Kybele’ye olan merakı ve ilgisiyle alakalıdır. Eski çağlarda Anadolu’da matriyarkal toplumun baş tanrısı Kybele’dir. Kybele, hayatın yaratıcısı; bereketin sağlayıcısı; insanların ve vahşi doğanın anası kabul edilmiştir.¹²¹⁶

Kybele yeryüzünün tarımsız olarak verimliliğini simgeler. Yeryüzü ilkbaharda kızdır, sonra güneş dolayısıyla ürüne gebe kalır, yazın ya da sonbaharda ürününü doğurur. İşte bundan dolayı Kybele, aynı zamanda bir ay tanrıçasıdır. Hilal biçimindeki genç ay kızlığını, dolgun ay kadınlık ve gebeliğini, küçülen ay ise analığını simgeler.¹²¹⁷

Bu anlamda Halikarnas Balıkçısı’nın romanlarındaki kadın, “yaratıcılık” vasfıyla ön plana çıkmakta ve onun düşünce yazılarının da temelinde yer alan Ana Tanrıça/kadın imgesine örneklik teşkil etmektedir. *Bulamaç* romanında yer alan Çingene Cura’nın kızı Kancay’ı doğurma sahnesi, hem kadının yaratıcı gücünün hem de Ana Tanrıça’nın doğum hikâyesinin izlerini taşır:

Onun asıl adı Kancay değil ‘Gençay’ idi. On bir sene önce annesi bir gece geç vakit dağda yalnız başına gezerken sancısı tutmuştu. Tam o anda ay, hilal şeklinde dağ ardından çırpıplak görünüyormuştu. Dağlar karanlıktan sıyrılıp ağardılar. Cura aya ‘Galiba çoğalıyorum’ diye bağırmıştı. İki koluyla iki ağaç kütüğünü kavramıştı. Çömelerek dizlerini topraklara dayamıştı. Dağlar hem ananın dudaklarından kopan doğum çığlığıyla, hem de yeni doğan çocuğun ilk bağırisıyla angılanmışlardı. İşte böylece dağ taş, Kancay’ın doğumevi ve beşiği olmuştu. Köylüler adını ‘Gancay, Gancay’ diye tekrarlaya tekrarlaya ‘Gençay’ı ‘Kancay’a çevirmişlerdi. Ora halkı ne Cura’ya ne de Kancay’a fena gözle bakıyorlardı. Onlarda için için hoşlarına giden bir meydan okuyuculuk seziyorlardı.¹²¹⁸

Deniz Gurbetçileri romanındaki Çakır Ayşe ya da diğer adıyla Ayşe Nine de yaratılışın kendisine bahsettiği bütün özellikleri bünyesinde taşıyan bir kadındır. Çakır Ayşe’nin çocukluktan genç kızlığa, kadınlığa ve Ayşe Nine oluşuna doğru yol alan hikâyesi, romanda bir bütün olarak ele alınır. Çakır Ayşe, ele avuca sığmayan delişmenliği, emre buyruğa aldırış etmeyen tavrı; hareketliliği ve canlılığıyla “sarı saç, çakır göz, sıska bacaktan ibaret” yaman

¹²¹⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Düşün Yazıları*, s. 179.

¹²¹⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 95.

¹²¹⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsaneleri*, s. 98.

¹²¹⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 164-165.

bir çocuktur. Güzelliğine rağmen en çok dikkat çeken yanı canlılığıdır.¹²¹⁹ Romanda Çakır Ayşe'nin çocukluktan ergenliğe geçişi de tabiatüstü bir durummuş gibi anlatılır. Sabahyıldızı'nın kızına benzetilen Ayşe, henüz on iki yaşına varmadan büyüyüp serpilerek genç kızlığa adım atar.¹²²⁰

Yaşamı mitolojik bir anlatı gibi aktarılan Çakır Ayşe, on üçünde Hamza ile karşılaşır. Bu iki genç arasındaki duygusal yoğunluğa; denizin birleştiriciliği ve bağlayıcılığı kaynaklık eder. Ayşe ve Hamza arasında çocukça başlayan yakınlık, doğanın sesi ve büyüyle hızla şekillenerek aşka dönüşür. O andan itibaren iki genç, yaşamlarını bir an önce birleştirmenin yollarını arar. Yaratılışın itici gücünün emrine uyan Ayşe'nin beklemeye tahammülü yoktur.¹²²¹

İki genç kaçıp evlenmek için sözleşirler fakat Hamza ortalıkta görünmez. Ayşe, mizacının etkisiyle Hamza'nın köyünün yolunu tutar. Çünkü Ayşe, toplumun kadına yüklediği anlamları ya da değerleri kabul etmez bir kişiliğe sahiptir. Genç çiftin coşkuyla başlayan evlilikleri, Hamza'nın ölümüyle büyük bir trajediye dönüşür. Doğumuna birkaç ay kalan Ayşe, bağrına basmadan bebeğini de yitirir. Yaşadığı acılar, onun yaşamını başka bir yöne çevirir. Çakır Ayşe'nin “sanki bir büyüteçten geçip Hamza'da yakarcasına toplanan sevgisi” bütün denizcilere yayılmaya başlar.¹²²² Ayşe, bütün denizcilere karşı “hiç tadılmamış bir analık duygusu” ile yaklaşır. Çakır Ayşe, Ayşe Nine olup son nefesini verene kadar tüm denizcilere kol kanat gerer. Hiç tadamadığı analık duygusunu, denizcilere evladı gibi bakarak yaşar. Ayşe, Anatanrıça/kadın birleşiminde yer alan bütün özellikleri taşımaktadır. Çakır Ayşe'nin hareketli ve delişmen huylu çocukluğu, Ana Tanrıça'nın “genç kızlık” dönemini temsil eder. Hamza'yla evlendiğinde “kadınlık”; tüm denizcilere anaçlık göstermesiyle de Ana Tanrıça'nın “analık” vasıflarını temsil eden tastamam bir kadın örneğidir.

Ötelerin Çocukları romanındaki Elif, köyde yaşayan herkes gibi gerçek adıyla değil; lakabıyla anılır. Lakaplar seçilirken genellikle kişinin bir aksaklığı ya da kusuru öne çıkarılırken Elif'in tamamlığı, tazeliği ve güzelliği baskın gelir. Kalın telli, gür ve siyah saçlarından; iri ve kapkara gözlerinden dolayı ona “Karakız” ya da Karabiber” adı takılır. Fakat diriliği ve çevikliği nedeniyle “Yedi Canlı” ya da “Kedi Canlı” sözünün yöresel ağza uydurulmasıyla

¹²¹⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 79-80.

¹²²⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 80.

¹²²¹ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 83.

¹²²² Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 89.

“Tıycan” diye anılır.¹²²³ Elif, Ana Tanrıça’nın binlerce yıl sonra yeryüzüne gelmiş hâli gibidir. Taze bir fidan gibi olan güzelliği ve güçlü fiziğiyle Ana Tanrıça’nın genç kızlığını temsil eder. Elif’in hayranlık uyandıran güzelliği ve bereketin sembolü olan çalışkanlığı; “şimşekler savuruyormuş gibi yıldırın bir güneşin altında, saatlerce eğilip, toprak kazıp, taş taşıyıp, ağaç kökledikten sonra, yüzünde boncuklanan terini gülümseyerek elinin tersiyle silerken yorgun argın bir insan değil, hemen o dakika taze taze hamamdan çıkmış bir yaratığı izler gibi hayranlık uyandırır.” sözleriyle anlatılır.¹²²⁴ Ana Tanrıça’nın kadınlık ve analık vasıfları ise Elif’in karanlık bir damda bir başına çocuğunu doğurması; bebeğini görmek için gün ışığını bekleyen güçlü ve sabırlı kadın olarak anlatılmasıyla ortaya çıkar.¹²²⁵

Deniz Gurbetçileri’ndeki Öksüz İmdat’ın karısı Cennet, sakin bir yaşam sürmüş, uysal bir genç kızdır. Kendisine her söyleneni görev bilen Cennet, herhangi bir işle uğraşmadığında ise bir köşeye çekilir. Anasıyla yaşadığı dağ başında hiç duymadığı, sadece doğanın sesine uyarak öğrendiği türküleri mırıldanır. Cennet’in uysallığına bakıp onun narin bir kız olduğunu düşünmemek gerekir. O, tam da Halikarnas Balıkçısı’nın idealize ettiği gibi güçlü; kararlı ve ne istediğini bilen kadınlardandır. Bildiği, gördüğü ve tanıdığı dağlarda arkadaşsız ve akransız geçirdiği çocukluk ve gençliğine rağmen içi yaşama tutkusuyla doludur. İmdat’ın “Benimle beraber gelsene!” çağrısına; “Peki geliyorum!” diye cevap vererek onunla birlikte yola koyulur. Cennet’in İmdat’a beslediği sevgi ve güven, aslında doğanın tüm güzelliklerine karşı cömertçe bahşedilen sevgiden, sevinçten ve neşeden ayrı bir his değildir.¹²²⁶ İmdat’ın dağlarda yaşayan bir eşkıya olması, kanlısı tarafından peşine adam salınması ya da jandarmalar tarafından aranıyor olması; Cennet’in onunla evlenmesine ve onun çocuğunu doğurmasına engel olmaz. Çünkü Cennet’in basit yaşamı içinde İmdat, toplumsal yaşamın belirlediği koşullara göre biri olmak zorunda değildir. Zira Cennet’in dünyası, başkaları tarafından belirlenen ve değer biçilen yargılardan çok uzaktır.

Bulamaç’taki Martı, evlenip kocasıyla İzmir’e taşınır. Fakat şehir hayatına alışamaz; kendini yaratıcılığı/yaratma gücü elinden alınmış bir kadın olarak hissetmeye başlar. İzmir’deki yeni yaşamı ona tüm yaratma erkinin erkeklerin tekelinde olduğunu göstermiştir. Kadın, cinsiyeti dışında ve üstünde bir iş görmek, bir işe yaramaktan neredeyse men edilmiştir. Kadına

¹²²³ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 21-22.

¹²²⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 22.

¹²²⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 20.

¹²²⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 191.

sunulan yaşam, kocasına ve etraftaki diğer erkeklere “cazip” görünmenin ötesine geçememektedir. Oysa cinsiyeti nedeniyle “bir tufeyli gibi yaşamak” Martı’nın mizacına uygun değildir.¹²²⁷ Çünkü onun bildiği, gördüğü ve inandığı yaşamda; kadının bir süs unsuru, gösteriş aracı ya da güzellik timsali olarak beğenilmesine yer yoktur:

Köyde değil fakat şehirlerde bazı zengin kızlara piyano, keman ve şarkı gibi şeyler öğretiyorlardı. Fakat bunlar sırf erkekleri cezb için lüks meşgalelerdi, yaratıcı değil. Ona göre köyde bir evlek soğan yetiştiren kadın daha değerli bir iş görmüş olurdu. Bunu musikiyi hor gördüğü için böyle düşünmüyordu. Yaratıcı bir iş diye musikiyle uğraşmak başka, koca tutacak bir ökse diye meşgul olmak başkaydı.¹²²⁸

Uluç Reis romanında; Uluç Ali’nin birlikte olduğu kadınların hayata bakışları benzerlikler taşır. Bu kadınların Uluç Ali’ye hissettirdikleri duygular, Halikarnas Balıkçısı’nın insana, yaşama, coğrafyaya, tarihe ve kültüre bakışından izler taşımaktadır. Uluç Ali’nin duygusal anlamda yakınlık duyduğu kadınlardan biri, Tortosa’daki Fiesta karnavalında karşılaştığı bir kastanyet dansçısıdır. İspanyol filosu tarafından esir alınan Uluç Ali’nin İspanya’daki Tortosa şehrine getirilişi, Hristiyanların geleneksel olarak düzenledikleri panayır gününe rastlar. Tortosa; canlı, neşeli, rengârenk sokakları ve kastanyet şıkırtılarının, gülümseyen çehrelerin ve raks edenlerin birbirine karıştığı hareketli bir gün yaşamaktadır. Uluç Ali’nin şehre giriş anındaki canlılık ve hareket, hem Akdeniz’in hem de yaşamın en renkli görüntülerini barındırır. Anlatıcı, bir taraftan Hristiyan İspanyolların panayır coşkusunu aktarıırken diğer taraftan da vaktiyle bu topraklara hükmeden Müslüman Arapların “kandil geceleri”ndeki şenlikleri hatırlatır. Böylelikle coğrafyanın, tarihin ve insan yaşamının sürekliliğine gönderme yapar. Aynı coğrafyada, farklı zaman dilimlerinde, farklı dine, ırka ve dile sahip insanlar; müziğin ve dansın eşliğinde benzer bir yaşama coşkusuna sahiptirler. Moriska kızının parmaklarındaki kastanyetler ve kıvrak bedeniyle sergilediği “Bayle de Kandil” adlı dans, tüm toplumsal ayrımlara meydan okurcasına hem Hristiyanları hem de Moriskaları büyük bir coşku ve heyecanla sarar. Ezginin coşturan tınısı, dansın iç gıdıklayıcı heyecanı ile birbirine karışan; “Ole!” ve “Allah!” nidaları, zamanın ve zeminin bütünleyici yönüne örnek teşkil eder. Genç kız, öylesine coşkulu bir günde Uluç Ali’nin karşısına geçip “kâinata meydan

¹²²⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 301.

¹²²⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 300-301.

okurcasına” esir delikanlıyı selamlar. Kızın bakışı, sesi ve edası; Ali’nin uzun zamandan beri “kapalı ve kasvetli kalan gönlüne” o andan itibaren bir “aydınlık” bahşeder.¹²²⁹

Uluç Ali, Moriska kızında gördüğü canlılığı ve hissettiği duyguları, İspanya’dan kaçarken tanıştığı Zehra’da bulur. Bir Çingene kızı olan Zehra ile Ali’nin tanışmaları, Moriska kızıyla karşılaşmalarına benzer şekilde müziğin ve dansın çekiciliğiyle başlar. Uluç Ali, esareten kurtulup ıssız bir dağ başında denize ulaşmanın yollarını ararken, Zehra’nın söylediği ezgiyi duyar ve kendisini cezbeden sesin geldiği yere doğru yönelir. Genç bir Çingene kızı, bir ateşin etrafında “girdap gibi dönerek” dans edip şarkı söylemekte ve Ali’yi de kendi girdabına doğru çekmektedir. Zehra, Ali’yi görünce korkup kaçmak yerine gururla ve heybetle onun karşısına dikilir.¹²³⁰ Uluç Ali’nin görür görmez içinde hayranlık ve arzu uyandıran Zehra, Halikarnas Balıkçısı’nın tarifini ettiği özgür yaradılışlı ve güçlü karaktere sahip bir kadındır. İki yabancı olarak karşılaşan ama tüm yüreklerini birbirine açan Uluç Ali ve Zehra, bakışları, sesleri ve yürekleriyle neşe ve mutluluğu aynı anda yaşamaya başlarlar. Onların yaşadıkları duygular, geçmişten geleceğe uzanan yaşamın seyrine eşlik eder:

Yaradılışın bu iki yavrusu sanki bir iki saat önce birbiriyle sifrah olarak karşılaşmış insanlar değiller de, zamanın başlangıcından beri kaç milyar gece geçmişse, bunların hepsini de bu kız bu erkeği, bu erkek de bu kıza istemekle uykusuz geçirmiş olan pek eski, ezeli tanıdıklar idiler. O anda yeryüzünün kuş uçmaz kervan geçmez ücra yerinin bütün yıldızları, dağları, ormanları, akarsuları, çimenleri ve gecenin bin bir çeşit böcekleri o kıza o erkeğe, o erkeği de o kıza çeken, iten, kışkırtan seslerle dolup taşıyordu. Yalvarış bunlarla da bitmiyordu. Kâinatın bu iki yavrusunun içinden bütün geçmiş nesillerin sesleri, geçmiş milyarlarca insanın yakarışları birbirini çağırıyordu. Hatta insanlardan önce ezelden beri bütün gecelerin gündüzleri aradığı, gündüzlerin geceleri aradığı, bütün ‘evet’lerin ‘hayır’ları; bütün ‘hayır’ların ‘evet’leri aradığı; ve evren boşluğunda samanyollarını gökkuşaklarını yaratan ve olumluların olumsuzları, olumsuzların olumluları aradığı gibi bu iki can ve gönül de heybetli bir akıntı hâlinde bütün setleri çiğneyip aşarak birbirini arıyorlardı.¹²³¹

Uluç Reis romanındaki bu iki gencin yüreklerinden taşan sevgi, yaşanılan kısacık anın hazzını değil; tüm insanoğlunu sarıp sarmalayan sıcaklığın ve yakınlığın sürekliliğini gözler önüne serer. Zehra, kararlı ve ne istediğini bilen kişiliğiyle; özgür ve güçlü oluşuyla; coşku ve heyecanla yaşama tutunmasıyla; sevdiği kişiye açtığı ve onun sevgisiyle doldurduğu yüreğiyle; kadınlığı ve anaçlığıyla Halikarnas Balıkçısı’nın idealize ettiği kadınların sahip olduğu özellikleri taşımaktadır.

¹²²⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 207-208.

¹²³⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 229-230.

¹²³¹ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 232.

Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarındaki kadınlar, yaşamın kendi doğallığı ve duruluğu içinde yer alır. Onların güzellikleri fiziksel görünüşlerinden kaynaklanmaz. Sahip oldukları güçlü karakterleri, özgür mizaçları, zarafetleri, kararlılıkları ve sağlam iradeleri onları güzel ve çekici kılar. Yazarın romanlarında yer alan kadınlar, doğurganlığı ve anaçlığı dolayısıyla yaşamı temsil eder. Çünkü yaşamak, ölümün soğukluğunun ve katılığıının canlılıkla bertaraf edilmesidir. Doğum ise yeni bir yaşamın başlangıcıdır. Yaşamın devamı, ancak “üretkenlikle” ve “yaratma” eyleminin gücüyle gerçekleşebilir. Kadın, yaradılışın kendisine bahşettiği doğurganlığı ve anaçlığıyla yaşamın sürekliliğini sağlar. Bu nedenle Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarındaki kadınlar, “tabiat kanunlarının sosyal kurumlar içindeki ifadesi olur.”¹²³².

2.3.4.6. Romanlara Yansıyan “Yaşamak” Düşüncesi

Halikarnas Balıkcısı, romanlarında Ege ve Akdeniz'in kıyı bölgelerinde denize bağlı bir yaşam sürdüren insanları konu alır. Ona göre yaşam, denizin varlığıyla ve etkisiyle şekillenir. Deniz, yaşamın güzelliğini ve olumlu vasıflarını temsil eder. Yaşamın çirkin ve olumsuz tarafları ise karayla ilişkilendirilir. Onun romanlarındaki kişiler, deniz ve kara insanı olmak üzere keskin bir çizgiyle birbirlerinden ayrılır. “Deniz insanları sevgi dolu, yaşama bağlı, dürüst, çalışkan, tokgözlü, namuslu ve mücadeleci; kara insanları ise bencil, çıkarıcı, açgözlü, çevresine zarar veren ve onu sömüren niteliklere sahiptir.”¹²³³ Halikarnas Balıkcısı, romanlarında deniz insanlarını anlatırken daha coşkulu ve sevgi doludur. Onun nazarında deniz insanları, sadece geçimini sürdürmek için denizle bağı olan insanlar anlamına gelmez. Özgürlüğüne tutkun, yardımlaşmayı seven, fedakâr ve yaşamaktan keyif alan insanların hepsine karşı tavrı olumludur. Bu bakımdan yazarın romanlarında Çingeneler, Moriskalar gibi topluluklar ya da karada yaşam sürüp eşkıyalık yapan Kerimoğlu, Öksüz İmdat gibi kişiler, coşku ve sempatiyle anlatılır.

Bulamaç'taki Ambar Memuru Raif Bey'in konfora düşkün ev sahibinin hayata bakış açısı, Halikarnas Balıkcısı'nın “yaşamak” düşüncesine tamamen zıttır. Yaşamı kendi rahatı üzerine şekillendiren bu adama göre “tabiatın hoyratlığı” insan için ciddi bir sıkıntıdır. Beklenmedik gelgitleriyle yeri yerinden eden tabiattaki canlılık, ev sahibinin kabullenemeyeceği bir durumdur. Bu yüzden “tabiatın terk ettiği, her masum şeyi” sevmekle övünür. Tabiatın diriliği ve canlılığı karşısında içinde kabaran nefreti gizlemeyen ev sahibi; canlı, dolu dolu; coşkulu

¹²³² Nermin Yazıcı, *Halikarnas Balıkcısı'nın Eserlerinde Tabiat*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s. 28.

¹²³³ Nermin Yazıcı, *age.*, s. 29.

bir yaşamdan ziyade o yaşamı resmeden bir fotoğraf, bir tablo veya bir heykeli tercih eder.¹²³⁴ Hâlbuki *Bulamaç*'taki Bay Pertev'e göre bir şeyi anlatmak zevkini duymak ve başkalarına işitmek zevkini vermek için o şeyi gidip doğrudan doğruya yaşamak zahmetine katlanmak gerekir.¹²³⁵ Yaşamak zahmetine katlanılmadan yapılanlar, çoğu zaman taklitten ibarettir. Gerçek duyguların karışmadığı, düşüncenin dâhil olmadığı ve yaşama dönük hiçbir katkının yapılmadığı bir hayat, ancak ömür geçirmek ya da nefes tüketmek olarak değerlendirilebilir. Halikarnas Balıkçısı'na göre "fiziksel olarak canlı olmak, gerçek anlamda yaşamı karşılamaz. Önemli olan yürekteki arzuları, tutkuları ve özlemleri gerçekleştirmektir."¹²³⁶

Bulamaç romanında Bay Haşmet ve Martı, çok da kalabalık olmayan arkadaş gruplarının sık sık düzenlediği buluşmalara katılır. Bu buluşmalar; insana dair herhangi bir duyguya yer vermeyen, göstermelik ve gösterişli toplantılardan ibarettir. Bir araya geldiklerinde kâr edilen işlerden veya kazanılan paralardan konuşurlar. Etraflarındaki insanları kıskançlığa sürükleyeceğine inandıkları şeylerden bahsederler. Böylesi ortamlardan hazzetmeyen Martı'ya göre içinde bulunduğu hayatın yaşamakla bir ilgisi yoktur. Çünkü hayat, tekerrürsüz ve eşsizdir. Mizahtan, öfkeden, sevgiden, samimiyetten ve edepten hiçbir iz taşımayan bir yaşam; olsa olsa ancak hayatın taklididir.¹²³⁷

Martı, kocasının kendisine "yaşam" olarak sunduğu konfordan ve İzmir'deki hayatından hiç mutlu değildir. Bu yaşam biçimine fazla tahammül gösteremez. Çünkü ona göre yaşamak, konfor temin etmek ya da varlık içinde bir hayat sürebilmek değildir. Martı'ya göre yaşamak, insanın ister fena ister iyi olsun samimi olarak inandığı hakikatlar peşinde olmasıdır. Martı, arkadaşlarıyla toplandıkları bir gecenin devamında kocasıyla girdiği münakaşanın ardından evliliğini bitirmeye karar verir. Aşağıdaki alıntıda yer verilen konuşmanın ertesinde Martı, bir daha dönmek üzere Bay Haşmet'i terk eder ve Datça'ya babasının yanına döner:

Bay Haşmet yutkunuyordu. Bir şey söylemek istiyor fakat kendini tutuyordu. Martı, 'Ne söyleyeceksen söyle a canım. Yine bana temin ettiğin konfordan bahsedeceksin. Yutkuna yutkuna baklayı nasıl ağzına getirmekte olduğun belli. Şu mobilyalar biz ölünce yine böylece mobilya olarak kalacak. Bunlardan bahsetmeye değer mi? Ah, bir şey, ne bileyim ister fena ister iyi, samimi olarak inandığın bir şey olsa. Başının veya beyninin nüvesinde sarıldığın bir hakikat olsa, kuru taş bana kuş tüyü yastık olurdu. Yaşadığımı duya duya gönlünün en derininden kaynayan insanın ve senin eşin bir kadının sana kana kana tesellisini verirdim. Gönlümden kopa kopa geleni sana az telakki ederdim. Ve güzelsem güzelliğim senin azıcık da olsa mükâfatın oluyor diye bir işe yaradığına kanaat getirir ve itminan

¹²³⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 98.

¹²³⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 101.

¹²³⁶ Nermin Yazıcı, *age.*, s. 144.

¹²³⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 355.

duyardım. Benim böyle konuştuğumu duymamıştın değil mi? Lafı, bir insandan başka bir insana hakikatleri taşısın diye yaratmışlar. Biz onlarla boyuna yalan taşıyoruz. Bir defacık olsun hakikat taşısınlar da rahat etsinler.¹²³⁸

Aganta Burina Burinata romanında Mahmut'un babası, oğlunu denizden uzak tutmak için onu, eskicilik yapan Kirpi Halil Usta'nın yanına çırak verir. Mahmut, işe gitmeden önce babasının çok sevdiği arkadaşı Bakkal Fehmi'nin dükkânına gider. Bakkal Fehmi, eski bir denizcidir. Otuz kırk yıl kadar denizcilik yaptıktan sonra Milas'a gelip bir bakkal dükkânı açmıştır. Mahmut, Bakkal Fehmi'nin dükkânında biraz zaman geçirir ve onun karadaki yaşamı övüyor olmasına rağmen aslında eski denizcilik günlerinin özlemini çektiğini anlar. Fehmi'nin vaziyeti, deniz veya toprak insanının geçimini sağlamak için sürdürdüğü hayattan daha da kötü bir durumdur. Toprak da deniz de doğanın bir parçasıdır ama Fehmi'nin "ördüğü ağ üzerinde sineği bekleyen örümcek gibi" müşteri beklediği hayatı, "yaşamak" düşüncesine karşılık gelmez. Fehmi'nin her gün birbirinin tekrarı olarak geçirdiği günler, yaşamak değil; uzun bir ölümdür. Fehmi, denizcilik yaparken denizde boğulmamıştır fakat ömrünü tüketmekte olduğu bakkal dükkânında "karaya vurmuş balıklar gibi" boğulup gitmektedir.¹²³⁹ Mahmut, sadece Bakkal Fehmi'nin değil; bir zamanlar denizcilik yapan fakat kötürüm kaldıktan sonra eskiciliğe başlayan Halil Usta'nın da benzer bir yaşam sürdürdüğünü düşünür. Halil Usta da tıpkı Bakkal Fehmi gibi dükkânında günlerini tüketmektedir. Mahmut'a göre "özlediğin bir işte çalışmadan, içine doğduğun şu dünyanın ötesini berisini hiç görmeden, taş üstüne bir taş koymadan, bir ağaççağız olsun dikmeden, bir günceğiz olsun şunun bunun eteğini öpmeden yaşayamamak ve böylece dünyadan defolup gitmek" yaşamak değildir.¹²⁴⁰

Mahmut, tam bir kara insanı olan Zeynel Kaptan'ın kızı Ayşe ile evlendikten sonra toprağa bağımlı bir yaşam kurar. Fakat hâlden hiç memnun değildir ve "yaşam"a dair zihninde çeşitli gelgitler yaşar. Ayşe ile evlenip kendini toprağa adayarak hayatını sürdürmek istemiş olsa da Mahmut için gerçek yaşam, "deniz" in kendisindedir. Toprağa bağlı bir yaşam sürmek onun için de yaşam değil, bir "uzun ölüm"dür:

Hallaç pamuğu gibi savurmuş olduğum bahçenin ortasına bağdaş kurarak çevreme bakındım. Yamaç, küçük küçük toprak parçalarını çeviren derme çatma kuru duvarlarla kıyım kıyım kıyılmıştı. İşte hep, "Malımız, malımız, malımız!" diye uğrunda yaşadıkları uyuz topraklar bunlardı. Bunların sahipleri, artık oralardan hiç kımıldamayacaklardı. Köpeklerin boğazlarından tasma ile bir yere bağlı kaldıkları gibi bunlar da, bağırsaklarıyla boğazlarından topraklarına bağlı kalacak, hep yanlarındaki komşuların

¹²³⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 360.

¹²³⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 29.

¹²⁴⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 67.

mallarına göz dikerek hırlayacak, hep malıma göz diktin diye komşularına havlayacak, malım var diye ölünceye kadar mallarının kulu kölesi olarak, evim var diye dört kuru duvarın içine mezara gömülmüş gibi gömülerek yaşayacaklardı. Buna yaşamak mı denir, uzun ölüm mü?¹²⁴¹

Mahmut'un yukardaki alıntıda yer verilen duygu ve düşünceleri, yaşamları denizle bağlantılı olan başka roman kişilerinin duygu ve düşünceleriyle de benzerlik göstermektedir. Bu kişilerin ortak yönü; denizi “yaşamın kendisi” olarak görmeleridir. Onlara göre deniz; sonsuzluğu, coşkunluğu, gelgitleri ya da bilinmezlikleriyle insanı kendisine çeken, insana hayat veren, gerçek yaşamı müjdeleyendir...

2.3.4.7. Yaşamın ve Yazının Kaynağı Olarak Deniz

Halikarnas Balıkçısı için deniz, sadece bir mekân ya da tabiat unsuru olarak yer almaz. “Deniz, başlı başına bir eser kahramanıdır; anlatılmak istenen, amaçlanan gerçek temadır; yaşamın kaynağı ve güzelliğin başlangıcıdır. Deniz sonsuz varlığı ve gücüyle, onun eserlerindeki değişmez unsurdur.¹²⁴² Deniz, analığın timsalidir; asıl yaratıcı güç denizin kendisindedir.¹²⁴³ Öyle ki Cevat Şakir’i alıp onu Halikarnas Balıkçısı’na dönüştüren, onu yeniden yaratan denizdir.¹²⁴⁴

Halikarnas Balıkçısı’nın denize dönük bu ilgisinin sebebi, deniz ile insan arasındaki benzersiz ilişkidir. Zira insanoğlu da deniz gibi sonsuzluğu, derinliği, özgürlüğü, birlikteliği, coşkuyu, sevgiyi, heyecanı özünde barındırır. İnsan ve deniz arasında bitmeyen bir mücadele, tükenmeyen bir sevgiyle kurulmuş bağlar vardır. İnsan deniz gibi, deniz de insan gibidir. Halikarnas Balıkçısı için deniz, onun yaşamı boyunca sözünü ettiği “insanlık” düşüncesinin sembolü olan özel bir alandır.

Halikarnas Balıkçısı, denizi kültürün taşıyıcısı olarak görür. Bilinçli bir tercihle insanlığın manevi gelişimine dair dikkatleri topraktan denize çeker. Onun romanlarında “aynı mekânı çok uzak tarihsel süreçler içinde yaşamış olan insanlar arasındaki tek ve somut bağ tabiattır, denizdir.”¹²⁴⁵ Roman kişileri için deniz, daima özlenen ya da hayali kurulan yaşamın gerçek kaynağı; varoluşun sebebidir. Onların kayıplarının, acılarının, kederlerinin, umutlarının, sevinçlerinin ve neşelerinin kaynağıdır. Halikarnas Balıkçısı’nın romanlarında deniz, kimi

¹²⁴¹ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 203.

¹²⁴² Nermin Yazıcı, *age.*, s.12.

¹²⁴³ Halikarnas Balıkçısı, *İmbat Serinliği*, s. 21.

¹²⁴⁴ Refik Yoksulabakan, “Halikarnas Balıkçısı ve Romanları Üzerine Görüşler”, *Yazko Edebiyat*, ss. 118-128, Aralık 1981, s. 122.

¹²⁴⁵ Nermin Yazıcı, *age.*, s. IX.

zaman ütöpik bir dünyanın özlemiyle ele alınır. Kimi zaman ise tüm gelgitleriyle, kopan fırtınalarıyla, barındırdığı güzellikleri ve felaketleriyle tıpkı yaşamın kendisi gibi tüm gerçekliğiyle anlatıya dâhil edilir.

Deniz Gurbetçileri'ndeki Hırsız Selim'in önceleri tuhaf bulduğu, fakat büyük bir merak beslediği deniz; dünyadan çok farklı olan “bambaşka” bir âlemdir. Hırsız Selim'e göre deniz hem “mavi”dir hem de “yanardöner ve oynar”dır. Deniz, maviler dünyasıdır; oysa denizin karşısındaki dünya “mavi” değildir. Denizin belli başlı bir rengi yoktur; hem her rengi bünyesinde barındırır hem de hiçbir renge benzemez.¹²⁴⁶

Aganta Burina Burinata romanındaki Mahmut'un denize olan tutkusu, denizle imtihanı, denizden kaçıışı ve yeniden denize dönüşü; alevin büyüüne kapılmış pervane hikâyesine benzer. Ne kadar uzaklaşmaya çalışsa da deniz, onu daima kendisine çeker. Mahmut, çocukken girdiği eskicinin yanındaki işini bırakarak özlemini çektiği, arzuladığı, hayalini kurduğu denize açılır. Sevdiği kız Fatma ile evlenip yuva kurma umuduyla yıllarca denizcilik yapar. Fatma, babasının düşmanları tarafından açılan bir ateş sonucu gözünü kaybeder. Artık eski güzelliğinin kalmadığını düşündüğünden Mahmut'a görünmek istemez ve yaşadığı bölgeyi terk eder. Fatma'yla evlenmek niyetinde olan Mahmut, denizlere açılıp Fatma'yı yalnız bıraktığı için onun başına gelen kötü olaydan kendini sorumlu tutar. Denize karşı bir öfke ve hınç beslemeye başlar. Deniz artık onun için “insanların kanına, canına susayan”, “hain” ve “hırçın” bir varlıktır. Mahmut, denizin sevimli ve güleç “mavi yüzüne” bir daha bakmamaya ant içer. Zira deniz tüm “büyü”sünü yitirmiştir.¹²⁴⁷ Bir süre sonra çocukken arkadaşlık etdiği Ayşe ile evlenir. Bağ bahçe işleriyle uğraşıp denizden uzak durmaya çalışır. Fakat bu işler ona göre değildir. İçinde bulunduğu hayat onu her geçen gün mutsuzluğa sürükler. Mahmut, deniz ve toprak arasında gelgitler yaşadığı üç yılın ardından karısı Ayşe'yi ve karadaki yaşamını, bir daha dönmek üzere terk eder. Kendisini “ilk sevgilim” dediği denizin “sonsuz ve tatlı sesine” bırakarak eski yaşamına geri döner.¹²⁴⁸ Hiç değişmeyen, daima genç ve güzel kalan, “maviden yeşile kayıp değişen duvağın ardından göz süzen sevgilisine koşar.

¹²⁴⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 206.

¹²⁴⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 160.

¹²⁴⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 198.

Deniz Gurbetçileri romanındaki Hacer Bacı; babasını, erkek kardeşini, oğlunu, kocasını, “soy sopunun tüm erkekleri”ni denizde yitirmiştir. Her biri sapasağlam ve dinç bir şekilde denize açılan ailenin erkekleri; “hepsi de cenaze namazsız, günü gelince, üzerine çiçek asılacak bir mezartaşsız, cenaze alaysız” hayata veda etmişlerdir. Geriye bir tek torunu Aliş kalmıştır. Hacer Bacı, Aliş’i de “kaltak” olarak nitelediği denize kaptırmak istemez. Aliş’in denize olan tutkusunu bildiğinden içinde büyük bir öfke ve kin beslediği denizin çağrısına kulak vermemesi için ona telkinlerde bulunur:

Bak, bak şu kaltağa? Babamı öldürdükten sonra dedeni ve senin babanı da boğdu! Onun sesine sakın kulak verme! Babaları, kocaları, kardeşleri ve oğulları büyüleyip baştan çıkaran, onları yiyen hep bu kaltaktır. Bir gün sana da gülümseyecek, Gel, gel civanım, canımın içi, kucağıma gel, gel sevişelim!’ diye seni de ayartmaya çalışacak. Senin ta can kulağına seslenecek. Lanetleme! Kaltak! Hep öyle tatlı tatlı konuşur erkeklerle. Sana: ‘Gel beri delikanlım, sensin sevgilim’ diye bağıınca, ‘hayır, hayır!’ diye bağır suratına onun. ‘Hani dedem, babam, amcalarım? Bana onları geri ver’ diye haykır. Hele o kenarları ak köpüklü mavi eteklerini kaldıra kaldıra, sana flşşş diye çıplak karnını, çıplak kalçalarını, gel gel diye gösterirse, tükür onlara! Gitme ona! Gitme o kaltağa. Bana yemin et” derdi.¹²⁴⁹

Hacer Bacı’nın tüm nasihatlerine rağmen Aliş, deniz insanlarının denizden gelen çağrıya kulak tıkamalarının neredeyse imkânsız olduğunun bilincindedir. Ailesinin deniz tutkusundan dolayı yaşadığı onca bozguna, kayıplara ve yitip giden insanlarına rağmen tutkuyla denize bağlıdır. Aliş’in ninesine hitaben söylediği aşağıdaki sözler, deniz insanı ve toprak insanı arasındaki farkları ortaya koymaktadır:

Dedelerinin, amcalarının, babasının kuşak kuşak tüm geçmişlerinin sesleri gelirdi ta uzaklardan? Ta can kulağında, yalvarırlardı. “Acıdır ama tatlıdır da deniz. Gördüğün işittiğin her dalga, bizim yurdumuz engindedir. Bırak toprakların, karaların adamları ağaç gibi saplanıp kök salsınlar topraklarına. Biz nerede olursak olalım hep başka yerde olmak isteriz. Hep korkarlar kara adamları denizden. Enginin sert tadını tatmak için gözü pek ve sağlam yürek gerek. Dinle sen! Korkulardan uzak damarlarında çarpan denizcilerin kanını dinle. İçinde uzaklar çınlıyor a, gözlerinde tütüyor görülmemiş enginler. Boşanmaya can atıyorsun parayla kirlenmemiş, İnsanoğluna yakışan tertemiz uzak serüvenlere sen de bizim gibi, ömrünü enginlerde kotaran denizoğlu olarak yurdun denizlerde değil de son soluğunu nerde vereceksin doğaya! Günün birinde denizde eriyerek bize kavuşup karışacaksın. Karaların olsun! Mezartaşları da anlı şanlı kitabeleri de. Dönebilseydik karalara, gene de dünyada yaşadıkça umutlarımızı hep kıran denizlerimize dönerdik. Biz seviyorduk onu, senin de onu sevdiğin gibi.”¹²⁵⁰

Denizin çağrısına karşı koyamayan, denizin büyüüne kapılmaktan kendini alıkoyamayan roman kişilerinden biri de *Turgut Reis* romanın başkahramanı Turgutça’dır. Turgutça, henüz çocuk yaşında denizin çağrısına kapılır ve Turgut Reis olarak nam salacağı denizlerdeki yaşamı seçer. Küçükken günlerini Hızır ile Oruç Reislerin kahramanlık hikâyelerini

¹²⁴⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 42.

¹²⁵⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 43.

dinleyerek geçiren Turgutça'nın denize olan tutkusu yakınlarının dikkatini çeker. Yakınları, babası gibi çobanlık yapmasını bekledikleri Turgutça'nın deniz tutkusundan vaz geçmesi için uğraşır. Nasihatlerle ve telkinlerle onun aklını çelmek isterler ama Turgutça, bunlara pek de kulak asmaz. Çünkü Turgutça'nın sessiz ve birbirinin tekrarı günlerle ömrünü Sıralovaz'da geçirecek kadar sakin ve sabırlı bir yapısı yoktur.¹²⁵¹ İçinde duyduğu yaradılışın veya kaderin sesi, onu daima denize çağırır. Halikarnas Balıkçısı, ister macera tutkusu isterse de mizaç olarak adlandırılınsın, kişinin içinde duyduğu bu sesin kişiyi daima ileriye atılmaya zorlayacağını söyler. Ona göre “yeryüzünde gelişme ve uygarlık adına ne varsa, topunu da bu yaradılıştaki olan insanlar yapar.” Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde çobanlık yapan bir çocuk, dünyanın en büyük imparatorluklarına korku salan bir kahramana dönüşür.¹²⁵²

Deniz Gurbetçileri'ndeki Karabatak'a göre deniz, insandaki her şeyi kırar, böler, parçalar ama denizi kırabilecek bir güç yoktur. Denizciler henüz ilk seferlerinde bile içlerindeki ana, baba, eş, ev bark ne varsa hepsinin sevgisinin azalıp gittiğini hisseder. İçlerindeki tek sevginin, tek bağlılığın denize döndüğünü duyumsarlar. Deniz üstündeki bu yapayalnız dünya, kendi hayatlarıdır. Hayatta olduğu gibi, denizin enginliğinde de sonun ne olacağı belli değildir. Yaşamın ne zaman sekteye uğrayacağı ya da ne zaman biteceği anlaşılamaz. Deniz onların hayat yoludur.¹²⁵³ Tüm denizciler için deniz, ömürlerinin ve yaşantılarının bir sığınağıdır.¹²⁵⁴

Denizcilerin hayatı iki uçludur. Bir tarafı iş ve aş için çıktıkları deniz yaşamı; diğer tarafı ise çoluk çocuklarını, ailelerini geride bıraktıkları kara yaşamıdır. Deniz, onların karayla tüm bağlarını koparıp bütün sevdiklerini arkalarında bırakmalarına sebep olur. Fakat denize açılanlar, kendilerini “kafesten kurtulmuş kuşlar” gibi mutlu ve hür hissederler. Çünkü masmavi enginlikler onlara özgürlük hissi verir. Deniz üstünde birbirleriyle yarenlik ederek “karada içlerini sıvayan kara kurumlardan” arınırlar.¹²⁵⁵ Denizciler için geride kalan çoluk çocuk, eş veya sevgili; yürekleri “cız” eden, dinmeyen bir özlemdir. Fakat yaşamları denizin verdiği “ekmeğe” bağlı olan denizcilerin ne karadan uzaklaşırken sevdikleriyle uzun uzadıya vedalaşma ne de yüreklerindeki özlemi derin derin hissetme gibi lüksleri yoktur. Sevdikleriyle vedalaşmaları, “lastik çekercesine arşın arşın uzamaz; ayrılış onlarda kısa ve kesin bir

¹²⁵¹ Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, s. 34.

¹²⁵² Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, s. 61.

¹²⁵³ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 132.

¹²⁵⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 147.

¹²⁵⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 17.

kopuştur.” Fakat kıyıda gelen “kekik ve yabani nane kokusu”, denizcilerin “çocuklarının tatlı soluğu” gibidir.¹²⁵⁶

Halikarnas Balıkçısı’na göre denizciler için “ileriye gitmek ve gerilerden ayrılmak sevinci” yaşamın kendisidir.¹²⁵⁷ Denizcilerin aileleri için ise yol, denizdir. Yola bakmak, denize bakmaktır. Denizcilerin bu “yaşam” yolculuklarında tıpkı hayatın kendisi gibi daima ileriye doğru bir gidiş söz konusudur. Geride bıraktıkları aileri de daima ileriye, ufka bakarlar.

Denizcilerin hepsinde tükenmez bir yurt sevgisi vardır. Balıkçı, süngerci, dalgıç ya da tayfa olsun hepsinin de bakışları “yurtlarına” dönüktür. Bu yurdun, gönülleri sevgiyle dolduran bir cana yakınlığı, bir gülümsemesi vardır. Dile getirmekten çekindikleri içlerindeki yurt sevgisi, “sevgisini bütün ateşiyle söylemeye utanan titrek dudaklar” gibidir.¹²⁵⁸ Onların sevgileri taşı, toprağı, havası ve suyuyla yurdun her şeyinedir.

Korsanların memleketleri ise engin denizlerdeki “dalgaların köpükleridir.” Her birinin ruhları “hür”, düşleri ise enginler gibi “sonsuz”dur. Kendilerini: “Biz o denizcileriz ki ufuktan ufka har vurur harman savurur gideriz. Bil ki ey yolcu yorgunluktan dinlenmeye, dinlenmeden yorgunluğa her değişiklik sevinçtir bize. Uykusu dindirmez, eğlencesi eğlendirmez, rahat içinde yüzmeye can atar, fakat inip kaban köpükler üzerinde ruhu çöker. Karalar kölelerinden değil, fakat sert çarpan nabızların çıldırıcı mutluluğunda, engin sulara zafer nidaları salarak rakeder, iz tutmaz yolların serâzâd çocuklarıyız biz!” diye anlatırlar.¹²⁵⁹

Korsanlara göre yurt, denizin kendisidir. Daima dönülmek istenen, arzulanan, hasret duyulan ve uzak kalındığında kederlendiren özlem ve kavuşamama korkusuyla hep akılda ve gönülde taşınandır. Uluç Reis romanından alınan aşağıdaki satırlar, korsanların/denizcilerin bir taraftan yurtlarına ve ailelerine olan özlemlerini; diğer taraftan da asıl yurtları olan denize yeniden dönememe kaygılarını yansıtmaktadır:

Hayatlarının bir safhasını kapayıp, bir başka safhasını açan insanların kederlenmemeleri imkânsızdır. Ekseri denize açılan insanlar, yurtlarını ve sevgilerini karada bıraktıkları için müteessir olurlar. Korsanların yurtları denizdi. Her karaya gelişlerinde yürekleri burkulurdu. Acaba denize bir daha açılacaklar mıydı?¹²⁶⁰

¹²⁵⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 15.

¹²⁵⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 8.

¹²⁵⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 12-13.

¹²⁵⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, s. 10.

¹²⁶⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, s. 163.

Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarında “korsan” olarak adlandırdığı insanlar, Hızır Reis, Oruç Reis, Uluç Reis, Turgut Reis gibi Türk tarihine mal olmuş kahramanlar ve etraflarındaki adları bilinmeyen denizcilerdir. Bunlar; vatanları, inançları ve özgürlükleri için Hristiyan korsanlarla mücadele eden, Osmanlı Devleti'nin bayrağı altında yabancı devletlerle savaşan, iyi kalpli, onurlu insanlardır. Deniz, hem korsanlar hem de denizciler için özlenen, doğulan, doyulan, aidiyet hissedilen, uzak kalmaktan korkulan gerçek yurttur. Bazen de zihinlerde ve yüreklerde yaşatılan, güzelliklerine erişilme umudu taşınan bir vuslat; hayali bir yurttur.

Halikarnas Balıkcısı'nın romanlarında yer alan kişiler, denize göre konumlandırılır. Bir tarafta denizle iç içe, yüzleri denize dönük olan “deniz adamları”; diğer tarafta da sırtlarını denize dönen “toprak ya da kara adamları” vardır. Deniz ve toprak karşıtlığı; iyi ve kötü, olumlu ve olumsuz gibi çok kesin çizgilerle belirlenir. Roman kişileri; “köylü, gariban, parasız ve eğitimsiz ama her türlü yoksulluğa rağmen yalansız ve mutlu bir insanlar korosu”nun ezgisini tüm evrene haykırmak ister gibidir.¹²⁶¹

Halikarnas Balıkcısı'nın deniz ve karadaki iki farklı yaşam biçimi üzerine kurduğu anlatılarda; yaşam, toprağın ve denizin sunduklarına göre şekillenir. Bu karşıt ya da çift taraflı yaşam, Mahmut'un hayatı anlatılarak *Aganta Burina Burinata* romanında somutlaştırılır. Mahmut'un yakınları, toprağa dair güzellikleri anlatarak, öğütler vererek, çeşitli imkânlar sağlayarak onu deniz sevdasından uzak tutmaya çalışır. Mahmut'un babasına göre toprak, “uysal”; deniz ise “asi”dir. Denizin aldaticı tatlılığı ve hiçbir zaman kesin olmayan varlığına karşın toprak, açık seçikliğiyle insanı şaşırtmaz. Toprakta sürprizlere yer yoktur; kendine ne verildiyse karşılığını misliyle verir. Tıpkı kadın gibidir toprak; bağrına atılan tohumu, “çiçek ve yemiş diye yetiştirir.”¹²⁶² Mahmut'un çevresindeki yaşını başını almış bütün eski denizciler, deniz yaşamının sıkıntılarını, zorluklarını ve olumsuz taraflarını dile getirirler. Fakat Mahmut'a verilen öğütlerin bir hükmü olmaz ve deniz yaşamını seçer.

Mahmut, bir süre denizcilik yapar ve Fatma ile evlenmek hevesiyle geri döner. Ancak Fatma'nın başına gelen acı olayın ardından onun hiçbir iz bırakmadan köyü terk edip uzaklara gittiğini öğrenir. Sevdiği kızla birlikte olma hayalleri yıkılan Mahmut, denizden soğur. Başka bir kadınla evlenir ve toprakla uğraşarak geçimini sağlamaya çalışır. Yeni yaşamıyla birlikte toprağın güzelliğini, verimliliğini ve dişiliğini görmeye başlar. Mahmut'a göre toprak ve

¹²⁶¹ Âdem Özbek, *agt.*, s. 85.

¹²⁶² Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 15.

deniz birbirlerine hiç benzememektedir. Toprak, deniz gibi nankör değildir; insanın alın terini, emeğini karşılıksız bırakmaz:

Sessiz toprak, sesli denize benzemiyordu. Ona verdiğim emeğe, bin bir renk, bin bir güzel koku ve çiçekle cevap veriyordu. Sanki kendisine karşı gösterdiğim alakadan dolayı bana karşı şükran duyuyordu. Onu sapanla sürdüm, sürülen yeri sapanla sadık kalarak, açılan izi muhafaza ediyordu. Atılan tohumu bağrına kabul ediyor, onu sıpsıcak, nemli tutuyor ve uçar hayvanlardan gizleyerek koruyor ve koynunda yavru emziren ana gibi besliyordu. Ta ki günü gelince atılan tohum, canlı bir usareyle yeşil ve çiylele titrek gelin gibi bir fidan olarak bana mis gibi kokan çiçeğiyle tat sızan yemişini, “Bak, nasıl büyüttüm sana!” diye veriyordu. Toprak tam bir kadın kadıncıktı, okşanmaktan hoşlanıyordu.¹²⁶³

Mahmut, toprağın bereketinin denizden daha fazla olduğunu düşünmeye başlar. Toprağa bağlı yeni yaşamının daha güzel olduğuna kendini inandırmak için denizi ve toprağı karşılaştırır. Mahmut için toprak, cömerttir ve tüm duyguları bünyesinde barındırır. Bu düşüncelerini; “Duygu, kayığın geçerken bıraktığı, en küçük bir izi bile kıskanarak onu hemen dümen suyunca örtüp yok eden yüreksiz denizde değil, ama asıl toprakta vardı. Denizin sularını istediğin kadar karıştır, okşa, istediğin kadar öv, pohpohla, türküler söyle, onun sana cevabı, “Çekil, defol!” dermiş gibi bir şamardır.” sözleriyle dile getirir.¹²⁶⁴ Ancak Mahmut’un dile getirmekten sakındığı, içini kaplayan gerçek duygu, özgürlüktür. Toprak insanı kendine mahkûm kılarken, deniz insana sonsuz bir özgürlük sunmaktadır. Nihayetinde Mahmut, özgürlüğü tercih ederek denizlere geri döner.

Aganta Burina Burinata’da deniz ve toprak insanların karşıtlıkları, kahvehaneler vasıtasıyla da işlenir. Köy ya da kasaba kahvelerindeki “kahvenin yere, duvara çakılı demirbaş eşyası gibi yerli yerlerinde” duran toprak insanlarıyla gürültülü patırtılı liman ve denizci kahvelerindeki deniz insanları arasındaki ayrım, yaşamın canlılığı ve ölümün soğukluğu gibi sert ve katıdır. Toprak adamları, “ellerindeki karasabanla toprakların boyunduruğuna vurulmuş” gibi keyifsiz, soğuk ve sönük bakışlıdır. “İster ağa, ister kul köle olsun, hepsinin yüzlerinde yüzyıllarca aynı biçimde yaşamış olanların durgunluğu” yer alır. Yaşamın canlılığı, gür sesi ve umut, onlara hiç uğramamış gibidir. Öylesine uyuşmuşlardır ki “kıyamet günü ölüleri mezarlarından kaldıracak olan İsrail’in borusu bile” onları yerinden kıpırdatamaz. Oysa denizci kahvelerinde bağıra çağıra konuşmalar, hep bir ağızdan şarkılar söylemeler, gürültü ve patırtılar ile hayat tüm canlılığı ve karmaşasıyla devam eder. Deniz

¹²⁶³ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 161.

¹²⁶⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 162.

adamları, sesleriyle ve hareketleriyle her zaman diri ve tetiktedirler; her an harekete geçmeye hazırdırlar.¹²⁶⁵

Deniz Gurbetçileri romanında Karaovalı Memiş ile Teleskop Mehmet, “deniz halkı” ile “kara halkı” arasında hangisinin işinin daha zor olduğuna dair kıyaslamalar yapar. Karaovalı Memiş’e göre kara halkı, “kara bahtlı”dır. Onlar, yaşamlarını sürdürebilmek için sadece toprağa bağlı değildir. Yağmura, güneşe, sıcağa ve soğuğa ihtiyaç duyduklarından hayatları denizcilerden daha zordur. Zira kara insanları için hayati olan bu etmenlerin hiç biri, denizciler için herhangi bir anlam ifade etmez. Denizciler, dibe dalıp zaten kendiliğinden büyümüş olan süngerleri toplarlar.¹²⁶⁶

Teleskop Mehmet, Karaovalı Memiş’in düşüncelerine hak verir fakat kimin işinin daha zor olduğuna dair bir yarışa girişmenin anlamsız olduğunu belirtir. Mehmet’e göre toprak ya da kara adamlarının kanını emen toprak ağaları, kâhyalar, kâtipler ve tefecilerdir. Deniz adamlarının karşısında ise deniz ağaları, fırtınalar ve denizin tehlikelerle dolu bilinmezlikleri vardır. Her ikisinin de kendine göre zorlukları bulunmaktadır. Buna rağmen toprakta da denizde insanlara dünyayı dar eden “patronlar” en büyük sıkıntıdır.¹²⁶⁷

Hırsız Selim’e göre hem Karaovalı Memiş hem de Teleskop Mehmet, aslında aynı hayatı yaşamaktadırlar. Biri sünger çıkartarak diğeri de çiftçilik yaparak geçimlerini sağlayan, çalışan ve üreten insanlardır. Hırsız Selim’e göre insanların bir kısmı üretici, yetiştirici ve yaratıcı; diğeri kısmı ise başkasının emeğini sömüren, başkalarının cebinden çalan, paragöz kişilerdir. Hırsız Selim’in en çok iğrendiği insanlar, bu ikinci grupta yer alanlardır. Çünkü kendisi gibi hırsızlar ya da yankesiciler, tanımadıkları yabancıların cebinden para kaçıırırlar. Oysa “kaparozcu” diye adlandırdığı kişiler; komşularını, tanıdıklarını, yanlarındaki ve yörelerindeki insanları sömürüp onların sırtlarından geçinir.¹²⁶⁸ Kaparozcular, deniz insanlarına da kara insanlarına da rahat yüzü göstermezler.

Karakulak Tefik Reis, Hırsız Selim’in ve Teleskop Mehmet’in sözünü ettiği “kan emicilerden” biridir. Karakulak Tefik Reis, bir zamanlar geçimini denizden sağlayan insanlardandır. Yanında çalıştığı adamların emeğinden çalarak ve tefecilik yaparak kısa zamanda zengin olur ve denizciliği bırakır. Paradan başka hiçbir lafa kulak asmadığı için bir

¹²⁶⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 193.

¹²⁶⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 63.

¹²⁶⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 63-64.

¹²⁶⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 63.

diğer lakabı da “sağır”dır. Parasız kalanlara borç verir, kısa vadelerle verdiği borçlara yüksek faizler alarak tefeciliğe devam eder. Müslüman geçinir, Allah adını ağzından düşürmez fakat insanları sömürür. Karın tokluğuna çalıştırdığı adamlarını borçlandırarak onları ömür boyu kendine bağlar.¹²⁶⁹ Denizden ekme parası çıkarmaktan ziyade “yoksul denizcilerin tepelerine binip” onların emeklerine el koyar. Karakulak Tevfik Reis, denizcilerin sevmediği birisidir. Denizciler, kendi aralarındaki sohbetlerde onun ne kadar kötü bir insan olduğunu şaka yollu anlatırlar. En usta denizcilerin kadınlarının bile Karakulak Tevfik’in gaddarlığından ve “mayıs lodosu” rüzgârından dolayı dul kalmaktan korktuğunu söylerler.¹²⁷⁰

Deniz ve kara insanları arasında ölüme ve ölümden sonrasına dair farklılıklar bulunur. Denizcilere göre ölüm, tıpkı yaşam gibi denizin engin sonsuzluğunda gerçekleşir. Onlar için sıradan bir cenaze töreninden bile bahsetmek mümkün değildir. Denizciler, kara adamları gibi kefenlenip gömülmez, onların mezarı denizdir. Denizciler hangi milletten olursa olsun “koynuna aldığına ayrı gayrılık yapmayan” denize uğurlanır. Denizde Müslüman ya da gâvur mezarlığı yoktur. Deniz, herkese aynı imkânları sunar; dil, din, ırk ayrımı yapmadan bütün denizcilere yer açar.¹²⁷¹

Aganta Burina Burinata’da Mahmut’un ailesinden pek çok denizci, yaşamlarını denizde yitirmiştir. Mahmut, ailesinden bahsederken deniz insanlarının ölüm karşısında takındıkları tavrı da anlatır. Denizde can veren insanların ardından; “Nur içinde yatsın!” ya da “Toprağı bol olsun!” gibi rahmet içeren sözlerin söylenmediğini belirtir. Mahmut’un sülalesindeki kadınların her biri, “mezarlık servilerinin altında” yatmaktadır fakat erkek akrabalarının bir mezar taşları bile yoktur. Mahmut, “İnsan çeşitli yerlerde ölür, ne bileyim, dağda, taşta, savaş alanlarında, ama denizden başka her yerde bir izi, bir kemiği, dikili bir mezar taşı kalır. Denizde boğulan denizcinin ise, tıpkı bir hulya, bir rüya gibi tam bir kayboluşu, bir silinişi vardır.” sözleriyle denizde hayatlarını kaybeden denizcilerin geride hiçbir iz bırakmadıklarını dile getirir.¹²⁷²

Turgut Reis romanında korsanlar, kara insanlarının sürdürdükleri hayatı yadırgarlar. Kara insanlarının aynı toprak parçası üstünde ömürlerini tüketmesini tuhaf karşılarlar. Onların aldıkları her bir solukla ruhlarını “kelli felli bir mezar taşı” uğruna tüketmekte olduklarını

¹²⁶⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 64-65.

¹²⁷⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 35.

¹²⁷¹ Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, s. 68.

¹²⁷² Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 7.

düşünürler. Oysa korsanlar, kendi ruhlarının bir top aleviyle ve “Allah!” nidasıyla tek bir seferde gövdelerinden fırlayıp kurtulacağına inanırlar. Ne dar bir mezar odasını ne de süslü mezar taşlarını düşünürler. Çünkü korsanların mezarları, okyanus; kefenleri ise enginliktir.¹²⁷³

Denizciler, sadece toprağa bağımlı yaşayan insanlardan değil; tüccarlardan da farklı bir yaşam algısına sahiptir. Onlar, “iki kuruşluk malı beşe ona satıp” kâr elde etmeyi kendilerine yakıştıramazlar. Makam peşinde koşan yahut görevini kötüye kullanan memurları ya da “Allah’ın adını anmadan bir saniye geçirmeyen” din simsarlarını hoş görmezler. Hırslı, yalancı ya da dolandırıcı insanlar değildirler. Onlar için namus, en önemli erdemdir. Çalışıp çabalayarak, durmadan dinlenmeden uğraşarak, geçimlerini sağlamak; borçlarını ödeyip gün yüzü görmek derdindedirler. Sadece kendi rızıklarının peşinde olmanın haklı gururunu ve onurunu taşırlar.

2.3.4.8. Roman Kişilerinden Hareketle Eğitim Meselesi

Halikarnas Balıkcısı’nın romanlarında eğitime dair meseleler hakkında uzun uzadıya işlenen görüşler yer almaz. Yine de kahramanların yaşamlarından kesitler sunulurken eski eğitim sistemini eleştiren nitelikte göndermelere rastlanır. En çok eleştirilen konu ise eskinin tekrara ve ezbere dönük eğitim anlayışıdır. Örneğin *Aganta Burina Burinata*’da Mahmut’un mahalle mektebine gidişine yer verilir. Bu okulda “Amme cüzünün bütününü ve Tebareke’nin yarısını” zar zor ezberleyen Mahmut, birazcık da olsa okuma yazma da öğrenir. Fakat ders kitabı olarak okutulan “Tecvit ve İlmihâl” kitabında bütün peygamberlerin ya da Osmanlı sultanlarının yer almasına rağmen Mahmut, asıl öğrenmek istediği şeyleri bulamaz. Mahmut için okul, hayal kırıklığı olur. Okuldaki tüm zamanını eline aldığı birkaç parça sicimi farklı farklı bağlayarak geçirir; ne hocayı ne de dersleri dinler. En nihayetinde bir gün Topal Hoca’nın gözüne batar ve yediği falaka cezasından sonra okula gitme isteği tamamen biter.¹²⁷⁴ Mahmut’a göre okulda öğretilen peygamberlerin ve sultanların gerçek hayata hiçbir katkıları yoktur. Onun nazarında okul, yaşama dönük yansımalarıyla var olmalıdır. Bir gerçekliğin elinden tutmalı, yaşamı kolaylaştıracak bilgiler sunmalıdır. Bu anlamda Kalafat Ahmet Usta’dan aldığı eğitim, Mahmut için daha önemlidir. Ders aralarındaki teneffüslerde yanına uğradığı Ahmet Usta’nın, gemiler ve denizcilik hakkında ona anlattıkları, derslerde okutululardan daha faydalı bilgilerdir. Kısa teneffüs aralarında öğrenmiş olduğu bilgiler,

¹²⁷³ Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, s. 10-11.

¹²⁷⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 56-57.

gerçek hayatta işe yarayacak türdendir. Kalafat Ahmet Usta'nın Mahmut'a verdiği kitaplar da onun okuma yazma öğrenmesine yardımcı olur. Topal Hoca'dan öğremediği okuma yazmayı, kitaplardan kendi kendine öğrenmeye başlar.¹²⁷⁵ Mahmut'a göre öğrenmek, öğrenilen şeyleri yaşama dâhil edebilmektir. Hayatın güzelliklerini keşfetmek; iyiye iyi, kötüye kötü diyebilmektir. Oysa Mahmut'un etrafındaki herkes, yaşama ve öğrenme zevkinden uzak insanlardır. Beklentilerinin karşılığını çevresindekilerden bulamayan Mahmut, kendi başına öğrendiklerinden yola çıkarak hayata dair kendi geçeklerini oluşturur:

İnsan, keşfetmek, öteye varmak, yeniye açılmak özleyişiyle ceviz kabuğu kadar bir tekneye biner, iki buçuk arşın bez parçasıyla göklerin rüzgârını çalar da, elâlemin muhakkak ölumdür, deliliktir diye bağırışıp ayak diremelerine kulak asmadan açılır gider ve yeni dünyalar, yeni âlemler bulur. Ne biçim dünyaya doğmuştum ben? “Güzel” diyordum, güzel dediğime dönüp bakmıyorlardı bile. “İyi” diyordum, omuz silkiyorlardı. Birisinin dobra dobra dost doğru söylediğini duyuyor, heyecanlanıp, “Doğru!” diye bağırıyordum. “Ama sus!” diyorlardı. Hele “Deniz!” deyince, bütün kaşlar çatıyor, “Sakın ha!” diyorlardı. Güzele bakma, iyiye aldırma, doğruya kulak asma, denizi anma; peki öyleyse ben ne edip ne söyleyecektim? İşte bunu büyüklerime sorunca, bana düpedüz bir cevap vermiyorlar, ama dolambaçlı ve sağ sola savsaklayıcı sözler söylüyorlardı. Ne var ki, kafama sokulan bütün bu sözleri, gönlümün ateşinde yakınca ve bunların söz olan fireleri duman olup uçunca, kala kala kafamda Türkçe gerçekler kalıyordu. Önce, “Hiç kimseye hiçbir şey vermeyeceksin, herkesten koparabildiğin kadar koparacaksın ve gözünü paradan ayırmayacaksın!”¹²⁷⁶

Eğitim sürecinin en önemli aktörleri öğretmenlerdir. Halikarnas Balıkçısı'na göre bilginin aktarılması aşamasında sorumluluk sahibi olan öğretmen, mekanik bir araç değildir. Öğretmenin görevi, bilginin kuru kuru aktarılması ya da taşınması değildir. Bilgiden yola çıkarak öğrencilerin yaşamında ileriye dönük bir gelişmeye zemin hazırlamaktır. Halikarnas Balıkçısı, bu konu hakkındaki düşüncelerini roman kişileri aracılığıyla dile getirir.

Bulamaç romanında Martı'nın ortaokul günlerine değinilir. Martı, okulu bir hapisane gibi hatırlar. Öğretmenleri ise hapisane müdürlerine ve gardiyanlara benzetir. Okulda geçen zamanını bir kayıp olarak görür ve yaşadığı süreci de işkence olarak değerlendirir. Okula gittiği günleri mahpusluk yaşamıyla eşdeğer tutan Martı, öğrencinin de öğretmenin de bu süreçte eli kolu bağlı mahkûmlardan farksız olduğunu ifade eder.¹²⁷⁷

Halikarnas Balıkçısı için öğrenciye aktarılan bilginin reel dünyada bir karşılığının ya da kullanım alanının olması gerekir. Bu bağlamda öğretilen bilginin “değiştirme”, “amaca hizmet etme” ve “fayda sağlama” gibi nitelikler barındırması beklenir. *Bulamaç* romanında

¹²⁷⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 60.

¹²⁷⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Aganta Burina Burinata*, s. 61.

¹²⁷⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 233.

Asım Kaptan ve Martı arasında geçen konuşmada okullarda verilen bilginin öğrencinin kişisel gelişimine katkı sunmadığı, ilerleme sağlayacak nitelikte olmadığı vurgulanır:

Martı, ‘Aman amca, şu sorduğunun tuhaf olduğunu sen de takdir edersin. Bizim öğrendiğimiz öğretiler hiçbir şeye bir şey ilave etmiyor. Hiçbir şeyi değiştirmiyor, hiçbir şeyi fişkırtmıyor, hiçbir gayeye götürmüyor ve işte bunlardan dolayı da hiçbir işe yaramıyor. Bunlarla beraber nereye ilerleyebiliriz ki?’ diye cevap vermişti.¹²⁷⁸

Halikarnas Balıkçısı, romanlarında bir yandan eğitim-öğretim faaliyetlerindeki aksaklıkları dile getiren kesitler sunarken diğer yandan da hiç okula gidememiş kişilere değinir. *Ötelerin Çocukları* romanındaki Haydut Kerimoğlu, çocukluğunda okul yüzü görmemiştir. Çalkantılı ve tehlikeli bir yaşamı olan ve halk tarafından kendisine “Deniz Defterdarı” lakabı takılan Kerimoğlu, çocukken dinlediği öykülerin etkisiyle eşkıyalığı ya da efeliği bir ideal olarak görür. Dağlara çıkan Kerimoğlu, gözüne kestirdiği zenginleri soyar, fakire fukaraya ilişmez. Korkusuzca, zaten bildiği kendi sonuna doğru yol alır. Bu yolculukta tek değer verdiği şey silahıdır. Sanki bir çocuğun oyuncuğıyla oynaması gibi yaşamla da ölümle de adeta oyun oynar. Bunca gözüpekliği ve ataklığına tezat bir suskunluğu vardır. Dili söylemeye ve anlatmaya meyilli değildir. Gönlü hayata ve tüm zorluklara meydan okuma isteğiyle dolup taşar fakat yaşadığı çorak topraklar, ona bu isteklerini bir “ideale” çevirme olanağı sunmaz. Bildiği gördüğü ve tanıdığı hayat, ona daha iyi ve daha güzele dair bir inanç aşılayamaz. Çünkü yaşadığı köyde hayata dair öğrendikleri sınırlıdır. Anne ve babasından hatta onların da atalarından miras kalan bir zihniyet; hayatı sorgulamaya, yeniliklere açık olmaya engeldir. Kerimoğlu’nun yazgısı, yaşama boyun eğmenin ve onu kabullenmenin ötesine geçmesine izin vermez.¹²⁷⁹ Kerimoğlu’nun yaşadığı köyde onu hayata dair bilinçlendirerek doğru yola yönlendirecek bir okul yoktur. Bu nedenle kendi yazgısını değiştirecek, yeni atılımlar gerçekleştirmesine vesile olacak, başkalarının yaşamını güzelleştirmesine imkân sağlayacak bir eğitim alamamıştır.

Halikarnas Balıkçısı’nın romanlarında Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin temel ilkeleri yer alır. Anadolu’yu uygarlıkların beşiği kabul eden anlayış doğrultusunda; Anadolu’nun sahip olduğu tarihî ve kültürel zenginlikler ele alınır. Anadolu’da kurulmuş medeniyetlerin mirasçıları olan Anadolu insanının günümüzdeki yaşantısı, bütün yönleriyle gözler önüne serilir.

¹²⁷⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Bulamaç*, s. 234.

¹²⁷⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, s. 12.

Halikarnas Balıkcısı, romanlarında gerçekliğe ve gözleme önem veren; gerçek hayatı, romanlarındaki kurgu dünyasına taşıyan bir yazardır. Bu nedenle romanlarına konu ettiği olaylar, mekânlar ve kişilerin gerçek dünya ile bağları kuvvetlidir. Halikarnas Balıkcısı, yaşamının büyük bölümünü Batı Anadolu’da geçirmiştir. Ege ve Akdeniz kıyılarının tarihî, tabiatı, kültür ve gelenekleri; yöre insanının yaşam biçimi ortaya konarak anlatılır. Halikarnas Balıkcısı’nın araştırmalara, okumalara, gözlemlere ve yaşanmışlıklara dayanan derin bilgi birikiminin yanı sıra bölgeye ve bölge insanına karşı olan ilgisi ve sevgisi romanlarda hissedilebilmektedir.

Halikarnas Balıkcısı, hümanist bir yaklaşımla insanı romanlarına taşır. Onun romanlarındaki kişiler, her şeyden önce “insan” olma vasıflarıyla ortaya konur. Onların yaşam biçimleri ve dünyaya bakışları doğrultusunda insanı insan yapan temel değerler işlenir. Yazarın romanlarına konu olan kişiler, daha çok denizcilerdir. Denizciler, yaşamdan zevk alan, hayatı oldukları gibi yaşayan insanlardır. Özgürlük, tabiatla içiçelik, sevgi, dostluk, saygı, paylaşmak gibi insancıl değerler; denizcilerin yaşamlarının merkezinde yer alır. Denizcilerin her zaman ileriye dönük bakışları ve bilinmezleri keşfetme fitratları, insanlığın daima ilerlemesini ve önünü aydınlatmasını savunan hümanizm düşüncesiyle uyumludur.

2.3.5. Halikarnas Balıkcısı’nın Hikâyeleri Üzerine

Halikarnas Balıkcısı, etrafındaki bütün insanları sıcak bir “Merhaba!” ile selamlamayı adet edinmiştir. Yazarın rehberlik yaptığı zamanlarda da gezdirdiği turist kabilelerini, Türkçe söylediği “merhaba” selamıyla karşıladığı bilinmektedir.¹²⁸⁰ Bu yaşama dönük, sıcak, samimi ve sevgi dolu selamlama, kendisiyle özdeşleşmiştir. Onun doğayı, insanı ve evreni kucaklayan merhabalarında yaşamın tüm güzellikleri ve coşkusu hissedilir. Halikarnas Balıkcısı’nın en candan duygularının ifadesi olan “Merhaba!”, yazarın hikâyelerinde farklı bir dünyada ama aynı samimiyet ve coşkuyla yankılanır.

Halikarnas Balıkcısı, hikâyelerini “bir oturumluk yazı” olarak tanımlar.¹²⁸¹ Aynı zamanda “bir oturuşta” okunabilen bu hikâyeler, “Merhaba!” selamının coşkusuyla birlikte okuyucunun yüreğini insan ve tabiat sevgisiyle doldurur. Halikarnas Balıkcısı’nın romanlarında olduğu gibi hikâyelerinde de insan ve tabiatın birlikteliği anlatılır. Hikâyelerin yapı unsurları ve

¹²⁸⁰ Duygu Yetgin, Aysel Yılmaz, Nazmi Kozak, “Türkiye’de Turist Rehberliğinin Öncüsü: Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XIX. Cilt, Bahar 2018, s. 130.

¹²⁸¹ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 9.

tematik kurgusu, yazarın romanlarıyla aynı özellikleri taşır. Deniz ve deniz insanlarının yaşamı, hikâyelerin de başlıca konusudur. Bu insanların yaşamı, hayatın doğal akışı içerisinde gerçekleşen olaylar etrafında işlenir. Hikâyelerde bahsi geçen deniz, Ege Denizi ve Akdeniz'dir ve bunlar sadece bir tabiat unsuru olarak değil; sonsuzluğun, özgürlüğün, sevginin, yaşamın ve sürekliliğin sembolü olarak ele alınır.

2.3.5.1. Hikâyelerin Coğrafyası ve Coğrafyanın Hikâyesi

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde mitolojiyle tarih, estetikle sanat, kurguyla gerçek birbirinin yerini alır. Bu hikâyelerin merkezinde yer alan coğrafya ise Batı Anadolu ve onu çevreleyen Ege Denizi'dir. Batı Anadolu, sadece coğrafi bir bölge olmanın ötesinde köklü geçmişi ve zengin kültür varlığıyla uygarlık gelişiminin öncüsü ve sözcüsü olma görevini üstlenir. Tarihteki adı "Arşipel" olan Ege Denizi ise binlerce yıllık deniz uygarlığının başladığı yerdir. Aynı zamanda Anadolu'da ortaya çıkan uygarlığın Yunanistan'a ve oradan Avrupa'ya geçmesine vesile olduğu için uygarlığın yayılmasında önemi büyüktür.

Halikarnas Balıkçısı; "altı yedi bin yıl önce kayığı ilk yüzdüren dalgalar ve dalgalara ilk binen kayıklar hep buralıydılar." sözleriyle Ege Denizi'nin insanlık tarihi açısından önemini vurgular.¹²⁸² Ege Denizi'nin mitolojiye kaynaklık ettiğini belirtir ve Ege Denizi ile ilgili mitolojik öykülerden bahseder. Ege Denizi'nin coğrafi özellikleri ile tabiat unsurlarını ve bunların güzelliklerini anlatır.

Halikarnas Balıkçısı, "Yedi Adalardaki Balık Bankası"¹²⁸³ adlı hikâyesinde Ege'deki adalardan söz eder. Buraların "Yediadalar" olarak anılmasına rağmen yetmişden fazla adaya sahip olduğunu açıklar. Mitolojiye göre Ege Denizi'nin köpüklerinden doğan Afrodit; "ak memesinden süt fişkırtarak" Samanyolu'nu meydana getirmiştir. Halikarnas Balıkçısı'na göre Ege, adalardan oluşan bir Samanyolu'dur. Bu adalar, "gök engininden deniz enginine düşen damlalardan" oluşmuştur. Bu adaların her biri; bir "müzik notası", "denize atılmış bir çiçek" gibidir. Hepsi bir araya gelerek ahenkli bir müzik ya da güzel bir çiçek demeti gibi "adalar uyumu" oluştururlar. Ege Denizi güneşiyle, parıldayan sularıyla adaları ayırmış, her birini bir mısra, hepsini bir şiir yapmıştır. Halikarnas Balıkçısı, Ege'deki adaların güzelliğini ve birbiriyle olan ahengini dile getirirken "şafağı, gurubu, gecesi; nurla, renkle, sevgiyle, ayrı

¹²⁸² Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 9.

¹²⁸³ Halikarnas Balıkçısı, *Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çiçek*, der. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, ss. 27-35.

ayrı özenilerek yaratılmış bir başeser” olarak niteler. Yediadalar, insana bildiği ve tanıdığı dünyanın ötesinde bir yerde olduğu hissini verir.¹²⁸⁴

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde Ege Denizi, coğrafi bir mekân ya da bir tabiat unsuru olarak ele alınmanın yanı sıra insana ait bir takım özellikler yüklenerek işlenir. Deniz doğurganlığı, üretkenliği, yaratıcılığı ve bağrında beslediği canlılardan dolayı kadın olarak görülür ve kadına özgü niteliklerle anlatılır:

Ege, bir devin göğsü gibi kabarıp inen soluganları ile burada bütün hünerlerini gösterir. Şurada fısıldar, ötede gök gürültüsü gibi gürlür, daha ötede top gibi patlar. Mırıldanır, söylenir, dert yanar, derin ahlar çeker, ağlar, inler, kızar, çılgın çılgın bağırır, tehdit savurur, uçuruma durmamacasına söyler, cevap alamaz. Öfkelenir, yırtar, parçalar, sürer, çeker, kaldırır, döndürür, yalvarır, okşar, öper, kumsalı bulunca titrer, bayılır, düşer...¹²⁸⁵

Halikarnas Balıkçısı'na göre Batı Anadolu; tahammülü zorlamayan havası, yumuşak iklimi, doğal zenginlikleri ve bereketli topraklarıyla tarihin ilk dönemlerinden beri insanları kendine çekmiştir. Ege ve Akdeniz kıyıları, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu yüzden dünyanın yedi harikası olarak kabul edilen eserlerin çoğu bu coğrafyada ortaya çıkmıştır.¹²⁸⁶ Buralar, geçmişten günümüze gelen büyük bir kültür coğrafyasıdır. Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde bu coğrafyanın kültürel değerleri, bütün insanlığın ortak mirası olarak ele alınır ve tanıtılır.

Ege, Anadolu uygarlıklarının ortaya çıkmasına, gelişmesine ve tüm insanlığa ulaşan bir kültürün oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Halikarnas Balıkçısı, Ege kıyılarında yer alan çok sayıdaki harabe ve kalıntıların insanlık açısından önemini açıklar. Örneğin Datça'daki Knidos harabeleri; canlılığını ve devamlılığını tarihe, coğrafyaya ve insanoğullarına göstermek ister gibidir. Knidos, ıssız bir yerededir; yakınlarında ne bir köy, ne de bir insan vardır. Fakat Antik dönemden kalma bu şehir, Halikarnas Balıkçısı'na göre günümüzdeki şehirlerden çok daha canlı ve çok daha manalıdır. Burada geçmişin silip söndüremediği bir güzellik mevcuttur. Knidos, bir harabe değil; sessizce ve sakince kendi tarihini dile getiren adeta bir cennet kalıntısıdır.¹²⁸⁷

Halikarnas Balıkçısı'na göre Bodrum, mavinin ve yeşilin her bir tonunu barındıran tabiatıyla insanları cezbeder. Bodrum, dünyanın en saf, en koyu ve en güzel mavisine sahiptir ve adını

¹²⁸⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s.28-29.

¹²⁸⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s.39.

¹²⁸⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 10.

¹²⁸⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 11.

da bu mavilikten almıştır. Bodrum, sadece geçmişe değil; geçmişin bugünle buluşmasına tanıklık eden bir kasabadır. Halikarnas Balıkçısı, kasabanın adının nereden geldiğini; hem mitolojiye hem de tarihe dayanarak şöyle anlatır:

Şehre beş bin yıl önce, mavi meltem tanrısı olan Zefiros'un adından Zefiriya adı verilmiş. Sonradan bu ad unutulmuş, Halikarnas adı takılmış. Sen-Jan şövalyeleri gelince şatoyu, havari Sen Piyer'e ithaf etmişler ve bundan dolayı şehri Peteriyum diye vaftiz etmişler. Peteriyum'un söylenmesi güç olduğu için Bodrum'a dönmüş.¹²⁸⁸

Bodrum'un mavi renginden başka kendisiyle özdeşleşen başka renkleri de vardır. Eski Hellenlerin; Deniz Tanrısı Poseydon'un tahtı olarak gördükleri Bodrum, dalgalarının köpüklerinden Afrodit'in bedenini yaratırken bembeyazdır. Kırmızının en koyusu, Bodrum'un mavisini görünce adeta utancından kızarmak isteyip de daha fazla kızaramadığı için mor menekşe ve leylak rengine dönüşür. Yeşilin doyum olmayan bütün tonları buradadır. Bu renk cümbüşü içindeki kasaba, gençliğin de ihtiyarlığın da neşeyle kol gezdiği bir yaşamın izleriyle doludur. Halikarnas Balıkçısı'na göre yaşamın canlılığının, tazeliğinin, neşesinin ve coşkusunun ışıl ışıl bir yansıması olan Bodrum, Batı Anadolu kıyılarının merkezi konumundadır.

Ege ve Akdeniz ile coğrafi ve kültürel bir alan yaratan Halikarnas Balıkçısı'na göre Anadolu, tıpkı denizin çağrısına karşı koyamayan denizcileri andırır. Anadolu, kendini denizin sesine ve ışığına kaptırmış; sanki denizi kucaklamak için kollarını uzatmış bir insan gibi Ege Denizi'ne doğru uzanmaktadır:

Anadolu'yu bir yere bakar farzetsek, onun ancak denize baktığını tasavvur edebiliriz. Anadolu'nun bütün kolları Ege denizine açılmıştır. Bu kolların en güneydeki Datça yarımadasıdır. Sanki Anadolu denize sevgisinden, Ege köpüklerine atılmış, ve kırk kırk beş mil uzanan Datça yarımadasını yaratırken, Kriyo burnunda: 'İşte Arşipel, bak senin koynuna geldim! Çünkü ben senin Knid'inim!' diye bağırmıştır. Bundan dolayı Datça yarımadası Anadolu'nun Knidos'da dile gelen bir ucudur.¹²⁸⁹

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde konu edilen coğrafya, Batı Anadolu'dur. Ege Denizi de bu coğrafyanın ayrılmaz bir parçası olarak ele alınır. Bu coğrafya, Akdeniz havzasının bir parçası olarak değerlendirilir. Anadolu, tabiat güzellikleri ve kültürel zenginlikleriyle Ege Denizi ise denizcilerinin, süngercilerin, balıkçıların ve dalgıçların yaşamlarıyla anlatılır. Halikarnas Balıkçısı, "Güney Anadolu'nun o masmavi göğü, menekşe denizi, ışığı ve toprakları; çeşit çeşit ağaçları, yemişler, çiçekler, insanlar, uygarlıklar yetiştirmişti. Bu

¹²⁸⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 108.

¹²⁸⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 10.

hikâyeler de, o cennet gibi ellerin, dağ otlarının, kıyılarının, vahşi kayalarının, yıkıntılarının ve açık denizlerin ürünüdür. Hepsini yine onlara adıyorum.” sözleriyle hikâyelerine kaynaklık eden bu coğrafyanın özelliklerini dile getirir.¹²⁹⁰

2.3.5.2. Hümanizm Düşüncesi ve İnsan Sevgisi

Halikarnas Balıkcısı'nın hikâyelerine yansıyan hümanizm düşüncesi, Akdeniz'i kendisine yurt edinmiş denizciler vasıtasıyla ortaya konur. Bu insanların vatani, bütün Akdeniz havzasıdır ve bu vatanın sınırları siyasi çizgilerle bölünmemiştir. Hikâyelere konu olan denizciler, hümanizm bilincine sahip olmayan sıradan kişilerdir. Doğaya karşı saygılı, insanları seven, paylaşmayı bilen, yaşama tutkuyla bağlı insanlardır. İçlerindeki özgür olmak ve dünyayı keşfetme arzusuyla hareket ederler. Bu yönleriyle hümanizmin ideal insan anlayışının temsilcisidirler. Aşağıdaki alıntıda hümanizmin ideal insan anlayışına uygun niteliklere sahip iki denizcinin kendi hayallerini gerçekleştirebilmek için tasarladıkları plan anlatılmaktadır:

Ben ve arkadaşım bir kahvehane duvarında sineklere ve pisliklerine vatan olmuş bir dünya haritasını dört ateşli gözle, yokladık. Dünyaya gelmiştik. Tanımadığımız bir saraydı bu. Yıldızları, ayı, güneşi vardı. Hele hele uzak okyanusları vardı. Karar verdik. Mısır'dan Anadolu'ya gelirken dümen kırıp sıvışacaktık. Babam Adalar denizinin binlerce adası arasında körebe oyununun ebesi gibi bizi arayacaktı. Amma bulamayacaktı. Biz de Mataban burnu, Sicilya, İspanya demeyecek, Cebelüttarik'tan hop dışarıya, engine açılacaktık.¹²⁹¹

Halikarnas Balıkcısı'nın hikâyelerinde insanları bir araya getiren bağlayıcı unsur, tabiatın kendisidir. Ona göre tabiat; taşı ve toprağıyla, ovası ve yaylasıyla, denizi ve karasıyla her canlıya bağrında yer açar. Tabiatın yaratıcı, besleyici ve barındırıcı özellikleri vardır; bütün canlıları sorgusuz sualsiz kabul eder. Kendisiyle uyum içine olan insanları bir araya getirir; onlara yaşam alanı sunar ve onların vatani olur. Halikarnas Balıkcısı, tabiat ve insan arasındaki uyumun insanlık idealine ulaşmanın vazgeçilmez unsurlarından biri olduğuna inanır. Onun insanlık hakkında dile getirmiş olduğu düşünceler, tabiatla ilintilidir. “Eski Külot” adlı hikâyede yer alan “Taş onu hiç aldatmıyordu. Her zaman katıydı. Dağ, hiç yerinden kalkıp üzerine oturmuyordu. Hep yerli yerindeydi o. Su hiç dalavere çevirmiyordu. Hep yokuş aşağı akıyordu. Ve kadın tüm bunlara yürekte inanıyordu.”¹²⁹² ifadeleri; tabiatın doğruluk, dürüstlük ve doğallık gibi değerler üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. Tabiat

¹²⁹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çiçek*, s. 11.

¹²⁹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 22.

¹²⁹² Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, haz. Şadan Gökova, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 39.

ve insan arasındaki etkileşim, hümanizm düşüncesinin temellerini oluşturan başlıca özelliklerdendir.

“Kancay” adlı hikâyede ihtiyar bir kadın olan Kancay’ın yaşamı ve onun hayata bakışı anlatılır. İhtiyar kadının doğduğu, çocukluğunun ve gençlik günlerinin geçtiği, yaşamını sürdürdüğü doğal çevre tüm unsurlarıyla birlikte onun yuvasıdır. Çünkü Kancay’a göre yuva; yeni doğan bir bebeğin ağlama sesinin, bir kuşun kanadını çırpışının ya da ağaçların hışırtısının insana verdiği dinginlik ve tutku ile eşitir. Kancay’ın söylediği türküler, ihtiyar kadının gönlünden taşan sevgiyle beslenir. Kancay’ın tüm evi, barkı ve vatani o türkülerdedir.¹²⁹³

“Açıklıklar Yolcusu” adlı hikâyede yer alan denizcilerin geriye dönüp bakmak gibi bir adetleri yoktur. Bir kez gördükleri yeri tekrar görmek istemezler. Nerede olurlarsa olsunlar daima yeni yerler keşfetmeyi, hep ileriye gitmeyi arzularlar. Onları yerlerinde durmaya ya da geri dönmeye zorlayan evleri, aileleri ya da herhangi bir bağlayıcılıkları yoktur. Onlar için dünya, “şöyle oturup da dirseklerini dayayamayacak kadar dardır.” Fakat açık denizler, onlar için yaşamın kendisidir. Engin denizlerin ufuklarda birleştiği uzak diyarlar, tüm denizcilerin özlem duyduğu hayali yurtlarıdır.¹²⁹⁴

“Gençlik Denizlerinde” adlı hikâyede yer alan Barka Reis’in denize olan tutkusu, tüm denizcilerle aynıdır. Onun gönlü de diğer denizciler gibi uzakların ve yeni serüvenlerin özlemiyle doludur. Barka Reis, yaşı seksenlere ulaştığında denizden ayrılmak zorunda kalır. Anadolu’nun iç kesimlerinde bir şehre yerleşir. Fakat onun için denizden uzakta olmak; ölüme teslim olmak gibidir. Onun için deniz, bütün insanları aynı mücadelede birleştiren ve bir ayna misali tüm dünyayı kendi aksinde görmesine yardımcı olan özel ve imgesel bir anlam taşır.¹²⁹⁵ Zira Barka Reis, “süt be süt Akdenizoğlu” bir denizcidir. Onun vatani, denizlerdir. Denizden uzak olan şehirde; gurbette yaşıyormuşçasına sıla hasreti çeker.¹²⁹⁶ Tüm yaşamını denizlerde geçiren ve denizleri vatani olarak gören ihtiyar denizci, ölüme de denizlerde ulaşacaktır.¹²⁹⁷

¹²⁹³ Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 32-33.

¹²⁹⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 16.

¹²⁹⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 29.

¹²⁹⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 20.

¹²⁹⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 28.

“Boğulmuş Enginlikler” hikâyesindeki anlatıcı kahramana göre dünya herşeyiyle güzeldir. Anlatıcı, bu güzelliği görme yetisine sahiptir ama daha fazlasını görmeyi istemekten de kendini alıkoyamaz. Çünkü onun gördüğü bütün güzellikler, kendilerinden daha ötesinde olanları işaret etmektedir. Engin gökyüzü, tıpkı bir kuşu daha ötelere uçmaya teşvik ettiği gibi anlatıcıyı da daha ötelere atılmaya davet etmektedir. Gökyüzü, anlatıcıya özgürlüğün en büyük güzellik kaynağı olduğunu hissettirmektedir.¹²⁹⁸

“Hoşbulduk Selim Dede” adlı hikâyede ise sevgi ve empati duyguları yoğun bir şekilde işlenir. Önce çocuklarını daha sonra da karısını kaybeden Hoşbulduk Selim Dede, çevresindeki insanlardan uzaklaşıp doğaya yönelir. Çünkü “Açıklarda yapayalnız kalan her denizcinin yüreğinde çocuk, kardeş ve arkadaş sevgisi; insan yokluğundan, hep canlı yaratıklara bağlanır.”¹²⁹⁹ Hoşbulduk Selim Dede, yüreği sevgiyle dolup taşan bir insandır. Sevgisini sadece insanlara karşı değil, tabiattaki bütün canlılara içtenlikle sunan bir insandır. Son nefesini, martı yavrularına uçmayı öğretmek arzusuyla tüketir.

“Barba Vangel” adlı öyküde sevgi ve dostlukla bütün düşmanlıkların bertaraf edilebileceği vurgulanır. Yaşı yetmişli bulan Barba Vangel, Ege kıyılarında ve Ege adalarında yaşayan herkes tarafından tanınan bir Rum denizcidir. Yardımseverliği ve sevgi dolu yüreğiyle her darda kalanın imdadına koşmaktan kendi işine bakma fırsatını pek bulamaz. Hatta bu yüzden de karısıyla sürekli tartışır. Çocukları yoktur ama bütün çocuklarla dosttur. Bir çocuk ağladığı zaman işini gücünü bırakıp çocuğu avutmaya koşar. Avutmayı başaramazsa da çocukla birlikte içini çeke çeke ağlayan yufka yürekli bir insandır.¹³⁰⁰ Bu yüzden çevresindeki insanlar tarafından yarım akıllı olarak görülür. Fakat başında tam olmayan aklı, gönlünde tastamamdır.¹³⁰¹

Barba Vangel, Ege’deki adalardan birinde yaşar. Ege Denizi, hem Rum hem de Türk denizcilerin ekmek kapısıdır. İki taraftaki denizcilerin arasına siyasi ve dinî söylemlerle düşmanlık tohumları saçılmaktadır. Bu yüzden karşı taraf, diğerini “öteki” olarak görmeye başlamıştır. Aynı coğrafyanın insanları arasına salınan kin ve düşmanlık, her iki tarafta da kaygı ve korkuya yol açmaktadır. Çünkü denizcilerin birbirlerine rast geldikleri yerde

¹²⁹⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 23.

¹²⁹⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Parmak Damgası*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 93.

¹³⁰⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 172.

¹³⁰¹ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 173.

yalnızca iki gerçek vardır: “Ya insandır, yardım eder kanısına varılır ve bu kanıyla sevinilir ya da düşmandır, korkulur ve kinle saldırılır!..”¹³⁰²

Barba Vangel, Türk denizcilerle böyle bir karşılaşma yaşar. Denizciler birbirlerini gördüklerinde derhal saldırı için hazırlanırlar. Fakat Barba Vangel’in yüreğinde düşmanlık duygusu değil, yalnız sevgi vardır. İki tarafın da silah çekip birbirini alt etmeye hazırladığı anda Barba Vangel; “Yassas! Yassas!” (Yaşayın! Yaşayın!)” diye bağırarak çatışmaya engel olur. Onun bu nidası, tüm öfkelerin ve hıncın yerini tatlı bir sevincin almasını sağlar. Barba Vangel’in gönlünden taşan sevgiyle yüklü sesi, insanoğlunun yüz binlerce yıldır süren “kırıp geçirme” isteğinin nasıl da kolay yoldan giderilebileceğini gösterir. Yaşanan bu olay, tek bir insanın bile sevgi dolu yüreği ve dostça sözleriyle tarihe mal olmuş düşmanlıkların ortadan kaldırılabileceğini gözler önüne serer.¹³⁰³

2.3.5.3. Hikâyelerde Yer Alan “İnsanlık”

Halikarnas Balıkçısı’nın hikâyelerinde hayatın her anında karşılaşılabilecek olaylar konu edilir. Sıradan insanların denizde, tarlada, çarşıda, pazarda, kahvehanede, köyde veya kasabada geçen günlük yaşamlarından kesitler anlatılır. Fakat bu insanlardan ve olaylardan hareketle bütün insanlara uzanan; olanca yüceliğiyle bir insanlık anlayışı sergilenir. Halikarnas Balıkçısı’nın hikâyelerinde en çok yer alan çatışma unsurlarından biri de insanlar arasındaki ekonomik farklılıklardır. Para, mal ve mülk sahibi oldukları için kendilerini diğer insanlardan ayrı ve üstün tutan; zenginliklerini kullanarak insanlara baskı kurup eziyet eden kişiler, hikâyelerde tüm insanlığın en temel sorunlarından biri olarak kurguya dâhil edilir. Bunların karşısında yer alan kişiler ise yoksul ama gururlu, sevgi dolu, dürüst ve çalışkan insanlardır. Yoksul insanların kendi aralarındaki ekonomik temelli çatışmalar ise genellikle geçim sıkıntısından ya da parasızlığın insanların ahlakında meydana getirdiği bozukluklardan kaynaklanır.

“Fosforlu Handan” adlı hikâye, yaşlı anasıyla birlikte yaşayan ve tütün evinde çalışan Handan’ın yaşamı üzerine kurulmuştur. Güzel, çalışkan ve iyi kalpli bir insan olan Handan; etrafındaki kıskanç ve kötü niyetli kişilerin gazabına uğrar. Güzelliğinden dolayı çalıştığı yerdeki diğer kadınlar tarafından kıskanılır. Sürekli hor görülen ve dışlanan Handan, anlatıcı tarafından “tütün evinin gagalanan pilici” olarak tanıtılır. Anlatıcıya göre tütün evindeki diğer

¹³⁰² Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 174.

¹³⁰³ Nermin Yazıcı, *age.*, s. 61.

kadınlar hem doğuştan kıskanç oldukları için hem de fukaralıkları nedeniyle bozulan ahlakları yüzünden Handan'a kötü davranırlar. Zira uzun süren fakirlik sadece insan bedenini yıpratmakla kalmayıp ahlakı da çürütür. Anlatıcı, kadınlar arasındaki haset, öfke ve çekememezliğin bir ahlak meselesi olduğunu söyler. Önemli olanın insanın iç güzelliğe ve doyunluğuna erişebilmesi olduğunu vurgular. Handan'ın da bütün evindeki diğer kadınlar gibi yoksullukla baş etmeye uğraştığını fakat ruhuna kötülüğün bulaşmasına izin vermediğini belirtir. Handan, genç bir kız olmasına rağmen sahip olduğu güzel ahlakı ve tavırlarıyla olgunluğunu göstermektedir. Bu nedenle okurun da sempatisini kazanmaktadır.¹³⁰⁴

“Fosforlu Handan” hikâyesinde yoksulluğun kişilere tesirinin yanı sıra toplum üzerindeki etkileri de ele alınır. Fakir mahalleler, yoksulluğun getirdiği kendine özgü bir sosyal düzene ve ahlak anlayışına sahiptir. Buralarda yaşayan insanların giyim kuşamları, alışkanlıkları, hayata bakışları ve birbirleriyle ilişkileri tamamen ekonomik durumla alakalıdır. Handan'ın yaşadığı mahalle de böyle yerlerden biridir. Mahalle sakinleri birbirlerini yakından tanır. Havanın güzel olduğu akşamlarda sokak gezintilerine çıkmak bu mahallede oturanların bir geleneğidir. Mahallenin delikanlıları ve genç kızları, içlerinden doğan bir sürü gizemli isteklerin zoruyla bazen günlük zaruri ihtiyaçlarından dahi keserek işporta malı süs eşyaları satın alırlar ve şehrin renkli kalabalığına katılırlar. Onlar için şehrin gösterişli caddelerinde bir araya gelmek, her yeni günün değişmeyen bunaltısından kurtulmak demektir. Yaşadıkları yoksul, sıkıntılarla dolu ve sevgiden yoksun ortamdan birkaç saatliğine de olsa uzaklaşmak, onların çocukça masum istekleridir. Anlatıcının yoksulluğa karşı bir isyan olarak değerlendirdiği bu kaçışlar, aslında bir insan sevgisi aramaktır. Yaşamın ve yaradılışın kendisi kadar sade, basit ama doğal olan bu arzu, insana ve hayata özlem duymaktan başka bir şey değildir.¹³⁰⁵

“Dönmeyen” adlı hikâyede yaşadığı bütün sıkıntılara rağmen hayata ve insanlara umutla bakmaya devam eden bir çocuğa yer verilir. Fakir bir ailenin çocuğu olan Mehmet, ortaokula gidebilmek için İzmir'e doğru yola koyulur. Yolda anasının hazırladığı kumanyayı kaybeder. Babasının güç bela denkleştirdiği birkaç kuruş parayı da başkalarına kaptırır. Fakat içinde bulunduğu koşulların güçlüğüne umursamaz. Çocukluğun verdiği heyecan ve yaşama duyduğu inançla yarınlara ona getireceği mutlulukları düşünür. Kendisini bekleyen güzel

¹³⁰⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Parmak Damgası*, s. 47-48.

¹³⁰⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Parmak Damgası*, s. 48-49.

günlerin, ayların ve yılların hayalini kurar. Açlık ve parasızlıkla mücadele eden Mehmet, geleceğe ve insanlara dair umudunu yitirmese de hayatı acıklı bir sonla düğümlenir. Mehmet tüm sıcaklığıyla sarıldığı, inandığı ve şefkat beklediği insanların arasında; bir damla reçelin tadına varma arzusunu gidermeden ve hayalini kurduğu yarınlar erişmeden yaşama veda eder.¹³⁰⁶

“Pazaryeri” adlı hikâyede ise yoksulluk ile namusluluk arasında bir bağ olduğu ironik bir anlatımla dile getirilir. Hikâyeye konu olan yoksul adam, yankesicilik yapmak için bir pazar yerine gider. Bu kişi, parasız pulsuz olduğu için tüm yüklerden azade olmanın rahatlığını yaşamaktadır. Paranın “tecavüzüne” uğramadığından ceplerinin boşluğu, onun için bir masumluk göstergesidir. Ona göre yoksulluk, namuslu insanlara mahsustur. Adam, namuslu bir insan olmaktan gurur duyuyor olsa da evde onu bekleyenlerin “masmavi poyraza ağız açarak” karınlarını doyuramayacaklarını bildiğinden içinde bulunduğu durumun üstesinden gelmeye çalışır.¹³⁰⁷

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde genellikle olumlu kişilik özellikleri taşıyan yoksul insanların yaşamı ele alınır. Bu insanlar, temel gereksinimlerini karşılayabilmek adına geçim mücadelesi vermektedirler. Hayata dair beklentilerini, fakirliklerinin belirlediği sınırlara göre kısıtlanırlar. Sahip oldukları toplumsal statüleri, kişilik ve karakterlerine göre değil; ekonomik durumlarına göre belirlenmiştir. Hikâyelere konu edilen bu insanlar arasında içinde buldukları yaşamı olduğu gibi kabul etmek yerine kendi iç seslerine kulak veren, hayallerinin peşinde gitmek isteyenler de bulunur. Böylesine özgür yaradılışlı karaktere sahip kadınlar ve genç kızlar ise hikâyelerin en “devrimci” kahramanlarıdır. Bunlar, kendilerine sunulan ya da dayatılan yaşamı koşulsuz şartsız kabul etmek yerine daha iyi, daha müreffeh ve kendilerinin bizzat kurucu unsur olarak yer alacakları bir hayat için mücadele ederler. Bu kadın kahramanlar, Halikarnas Balıkçısı'nın Ana Tanrıça figüründe birleştirdiği kadın algısının hikâyelere yansıtılmış hâlidir.

“Kirman Belli” adlı hikâyeye ismini veren Türkmen kızı, “güneşte kavrulup ısınan dağ yamacı toprakları gibi esmer” ve sıcaktır. Kapkara kaşları, kirpikleri ve açık yeşil gözlerin yanı sıra bütün güzellikler kendisine bahşedilmiştir. Her günü bir sonrakinin tekrarı olan hayatının kısıtlı olanaklarını aşan beklentileri ve hayalleri vardır. Yaşamının tek düzeliğine

¹³⁰⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Parmak Damgası*, s. 54.

¹³⁰⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 53.

rağmen daima gülen gözlerle etrafına bakıp herkese neşe saçmaktadır.¹³⁰⁸ Kirman Belli'nin babası, yaşça ve mal mülkçe kendisine denk olan Hacı Hasan'la kızını evlendirip sahip olduklarını çoğaltmak ister. Hacı Hasan, mal mülkçe zengin olmasına rağmen gönlünde ne ufacak bir sevgi kıpırtısı ne de sevincin emaresini taşımaktadır. Genç kız, kendinden çok farklı bir mizaca sahip ve yaşı geçkin olan Hacı Hasan ile evlenmek istemez. Kendisini uzaklara, bilinmez yerlere götürecek gözü pek bir eşkıyanın hayalini kurar.¹³⁰⁹

Davut ise köyde namusuyla çalışan, alının teriyle ekmeğini kazanmak için didinip uğraşan bir gençtir. İyi kalpli, dürüst ve dosdoğru bir insan olduğundan sürekli aldatılmakta veya dolandırılmaktadır. Hırsızlığa, yalan ve riyaya hiç bulaşmayan Davut, en sonunda çevresindeki herkesin “parasına, puluna, canına, kanına göz dikmiş bir eşkıya” olduğuna hükmeder. Kendisi de bir eşkıya olmaya karar verir. Fakat Davut'un yüreği de eli de bir türlü kırıp dökmeye, vurup öldürmeye yanaşmaz. Dövüştüğü tek kişi de karşısına dikilip onu rencide eden Hacı Hasan'dır. Hacı Hasan ile Davut arasındaki çatışmaya Kirman Belli de dâhil olur. Zaten gönlünde var olan eşkıya hayali, Davut'u görünce daha da perçinlenir. Kirman Belli ile Davut'un birkaç dakikalık bir tanışmayla başlayan yakınlıkları, toplumun koymuş olduğu kuralların hepsini yok saymaya yeterli olur. Yalnızca birbirlerine sahip olan iki genç, bir kayığa atlayıp bilinmezliklerle dolu yeni bir yaşama doğru umutla kürek çekerler.

Kirman Belli ile “Yakışık Alır mı Deli Kız” hikâyesindeki Türkmen kızı Emine, kişilik özellikleriyle birbirlerini tamamlamaktadır. Emine de genç ve güzel bir kızdır. Özgürlüğüne düşkündür; güçlü bir karaktere sahiptir. Emine'nin birbirinden daha sıkıcı ve kasvetli geçen günleri kendi iç dünyasındaki coşkuya engel olamaz. Gönlünden geçenleri yapmak istediğinde yaptıklarının yakışık almayacağını sürekli dile getirilmesinden bıkmıştır.¹³¹⁰ Emine'nin babası da kızını Hüsmen Ağa adlı varlıklı ama yaşlı biriyle evlendirmek ister. Ama Emine, gönlünü fakir bir delikanlı olan Süleyman'a kaptırmıştır. Emine de tıpkı Kirman Belli gibi, kendi eşini kendi seçmek ister. Bu kadınların tercih ettikleri erkekler, ne para pul ne de mal mülk sahibidir. Ama namuslarıyla çalışan, kimseye eyvallah etmeyen, alın teriyle rızıklarını kazanan delikanlılardır. Bu delikanlılar, yoksul olmalarına rağmen erdemli kişilikleriyle köyün en güzel kızlarının bile gönüllerini kazanmışlardır.

¹³⁰⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 200.

¹³⁰⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 201.

¹³¹⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 205-206.

Halikarnas Balıkcısı'nın hikâyelerinde zenginlikleri, bencil davranışları, çevresindekileri hor gören ve her fırsatta onlardan faydalanmak isteyen farklı mesleklerden insanlar yer alır. Bunlar, insani değerlerden yoksun; olumsuz karakter özelliklerine sahip; kötü niyetli kişilerdir.

“Hortlayan Bakış” adlı hikâyede zengin bir tüccar olan Bay Ragıp Pektutar, adından da anlaşılacağı üzere cimriliği ile nam salmıştır. Sinekten yağ çıkarmanın yollarını arayarak ömrünü heba eden bir adamdır. Bay Ragıp, “herkesin bildiği ve her yerde rasladığı her günkü dünyanın basbayağı bir adamı” olduğu için onu fark etmenin imkânı yoktur. Hikâyenin kurgusu, onun paraya olan tutkusu ve biriktirme arzusu üzerine kurulmuştur. Anlatıcı ile Bay Ragıp arasında yaşanan bir şaka, Bay Ragıp'ın yemek yedikleri lokantada hesabı ödemesiyle sonuçlanır. Cebinden para çıkmasından çok rahatsız olan Bay Ragıp, rahatsızlanır ve birkaç gün sonra yaşamını yitirir. Yaşanan bu olay, Bay Ragıp'ın dünyaya nasıl baktığını gözler önüne sererken ona hesabı ödeten anlatıcının içi huzursuzlukla dolar. Bay Ragıp'ın ölümünün ardından anlatıcının yaşadığı vicdan azabı, bir süre sonra kâbusa dönmeye başlar. Etrafındaki insanlarda, Bay Ragıp'ın hesabı ödedikten sonra yüzüne yansıyan bakışı görmeye başlar. En sonunda anlatıcı, Bay Ragıp'ın mezarına giderek onun ödediği parayı faiziyle birlikte mezara bırakır ve vicdanını rahatlatır.¹³¹¹ Yaşanan bu trajikomik olay, paranın esiri olan insanlarla vicdanının sesine kulak veren insanların farkını ortaya koyar.

“Kelepir Tabut” adlı hikâyedeki Hacı Abdullah ile Bay Ragıp Pektutar arasında neredeyse hiçbir fark yoktur. Hacı Abdullah, öldüğünde kendi cenaze masrafını en aza indirebilmek için hesaplar yapar. Fakat ucuza aldığı tabuta fazladan para verdiğini öğrendiği günün gecesinde yaşamını yitirir. Aslında onunkisi yitirilen bir yaşamdan ziyade yaşanamayanlardır. Hayatlarını para kazanmak hırsıyla sürdüren, yaşamı kendilerine ve çevresindekilere zehir eden böylesi kişilere; gerçek hayatta olduğu gibi Halikarnas Balıkcısı'nın hikâyelerinde de oldukça sık rastlanır. “Son Fırtına”daki Haşmet Çongurtekin, “Leş Kargası”ndaki Tüccar Vasiliyos Zaharyadis, “Kara Gölge”deki Hacı Resul, “Bonfile”deki Kasap Mehmet, “Davut Hoca'nın Vaazı”ndaki Davut Hoca, “Sümüklüböcek”teki Hacı Mercan Efendi; “Gerçeğin Direkleri”ndeki Tevfik Hoca, “Pazen Don”daki Bay Haşmet, “Eşler”deki Çil Ali ve oğlu Süleyman, “Karaoğlan”daki Bay Haşmet gibi kişiler; varlıklı olmalarına rağmen hayatı

¹³¹¹ Halikarnas Balıkcısı, *Parmak Damgası*, s. 145.

yaşamayı bilmeyen, insanlara karşı sevgi beslemeyen, para hırsıyla başkalarına kötü davranan insanlardır.

Halikarnas Balıkçısı'na göre yoksulluk, bir takım fiziksel sıkıntıların yanı sıra ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirir. Bu durum insanlığın geleceği için ciddi problemler ortaya çıkarmaktadır. Zenginlikleriyle güç kazanmış kişiler, paranın esareti altına girdiklerinden ahlaki değerleri zayıf, insanlıktan uzak kimselerdir. Halikarnas Balıkçısı, hikâyelerinde yoksul olmalarına rağmen erdem sahibi olan kişilerden yana tavır takınır. Bu insanlar daima iyiden, güzelden yanadır ve insanca duygulara sahiptir. Halikarnas Balıkçısı'na göre insanlığın manevi gelişimine katkı sağlayacak olanlar, yoksul olmakla birlikte içlerinde barındırdıkları insanlık değerleri bakımından zengin olan bu kişilerdir.

2.3.5.4. Hikâyelere Yansıyan Yönleriyle Güzellik Algısı

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde, doğal ve yalın bir güzellik algısı dikkatleri çeker. “Knidos Afrodit” adlı hikâyede tüm dişiliği ve diriliği ile kadın ve güzellik kavramı ele alınır. Halikarnas Balıkçısı'na göre insan hayalinin tasavvur edebildiği en güzel Afrodit heykeli, “Praksitel'in şaheseri” olarak kabul edilen Knidos Afrodit'i'dir. Bu heykel, kadının güzelliğini ortaya koyan en güzel eserdir. Halikarnas Balıkçısı; “Şair, filozof, mütefekkir ve kâşifler neyi görmüş, neyi bulmuş ve neyi yaratmışlarsa, dünya da tekâmülünde oraya varmış demek olacağına göre, işte insan hayali de Knidos'ta insanın gövdesi için o ümide, o merhaleye ermiştir.” sözleriyle bu sanat eserinin insanoğlunun güzellik anlayışını ortaya koyduğunu belirtir.¹³¹² Halikarnas Balıkçısı'na göre Knidos Afrodit'i, salt güzellikten ibarettir. Bu güzelliğin kaybolması ya da yok olması mümkün değildir. Onun güzelliği öylesine bir olgudur ki zamandan ve yaşamdan münezzehtir. Zira insanoğlu varlığını devam ettirdiği müddetçe bu heykelin temsil ettiği güzellik de canlılığını koruyacaktır. Rüya ve gerçek arasında tasarlanan hikâyeye kurgusunda bahsi geçen asıl güzellik; “durmayan, fakat hayat gibi değişen” bir özelliğe sahiptir.¹³¹³ Bu nedenle Afrodit heykelinden yola çıkılarak, güzelliğin ölümsüz olduğu vurgulanmaktadır:

İnsanlar arasındaki ayrılık, gelin ile senin aranızda giren duvaktır. İnsan birliğini ayıran ince, bir başkalık duvağı, duvağın ardında sezilen yüzün bir güzelliği, bir gülümsemesi vardır. Ben işte o hayal meyal gördüğüm güzelliğin ta kendisiyim! Gelinler sanıldıkları gibi olmasalar bile, gelinde hayal ettiğin, aradığın güzellik ve hakikat, işte benim! Sen beni Bizans'ın Laurus sarayında yandı kül oldu, bitti

¹³¹² Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 12.

¹³¹³ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 14.

sanma. Kadın erkek, çoluk çocuk milyarlarca insanda yaşayan, yürüyen, bakan, seven, ve sevilen, yine benim. Gözleri ışıktan kamaşan kara baykuşlar gibi, öteye beriye çöken felaketler, ancak burada masmavi bir gedik, bir aralık bıraktıkları için ben buraya her gece ay ve yıldız ışığıyla gelirim. Eski yerimde gezerim.¹³¹⁴

“Boğulmuş Enginliler”¹³¹⁴ hikâyesinin anlatıcısına göre elde etmek hırsıyla kovalanan güzellik, kısa bir süre sonra çekiciliğini kaybeder. Oysa güzellik, insanoğlu tarafından daima aranmakta ve kovalanmaktadır. Aslında asıl güzellik, bu arayışın ve kovalamanın hiç bitmemesine bağlıdır. Çünkü elde edilen güzelliğin çekiciliği hızla kaybolur. Hayali kurulan ve ulaşılmak istenen güzellik ise insanoğlunu çok çeşitli imtihanlara sürükleyen heyecanlar yaratır. Halikarnas Balıkçısı’na göre insanoğlunun güzellik tutkusu, geçmişte olduğu gibi bugün ve yarın da hiç değişmeden varlığını sürdürecektir.¹³¹⁵

Halikarnas Balıkçısı, bireysel veya toplumsal algılara göre kıstasları belirlenen fiziki güzellikten ziyade evrensel değerlerle belirlenmiş soyut anlamda bir güzelliğe yönelir. Güzelliği; “ölümsüzlük” ve “ahenk” ile ilişkilendiren Halikarnas Balıkçısı, “Pazaryeri” adlı hikâyesinde ise güzellik anlayışındaki “gerçeklik” ve “canlılık” üzerinde durur. Hikâyenin kahramanı, dolandırıcılık ve hırsızlık yapan bir adamdır. Pazaryerinin bir köşesinde taze otlar, tereyağı, yumurta gibi ürünler satan Çingene kızını gören hırsız, kızı kandırmak isterken onun güzelliği karşısında bu niyetinden vaz geçer. Hırsız, bir daha görülme ihtimali dahi bulunmayan bu güzelliğe kıyamaz. Çingene kızın fiziksel güzelliği, idealize edilen bir güzellik değildir fakat onu gören hırsıza göre ideal olandan daha da güzeldir. Asıl güzellik; gerçek olan, yaşayan, tüm varlığı ile kendi güzelliğini yaşatan güzelliştir.¹³¹⁶

“Ay Işığı” adlı hikâyedeki genç kız; saf, duru, canlı ve doğal bir güzelliğe sahiptir. Anlatıcıya göre genç kızın; her çirkinliği, hoyratlığı ve kabalığı ürkütüp kaçırın bir güzelliği bulunmaktadır. Yaratılış ondaki güzelliği yaratabilmek için “milyarlarca yıl gökleriyle, yıldızlarıyla, güneşiyle, deniziyle ve karalarıyla uğraşmıştır.”¹³¹⁷ Genç kızın sahip olduğu güzellik, tamamen gerçektir; yapay, süslü, cansız ya da hayali bir güzellik değildir:

Kıyı köyünde ona -saçları, gözleri ve kaşları dolayısıyla- bazen ‘Karakız’ -tepeden tırnağa aklığı dolayısıyla da- bazen ‘Akkız’ derlerdi. Ama kara da deseler, ak da deseler, hiç umurunda olmazdı. Asıl ay ışığına benziyordu. Çünkü aklığı, ay ışığında açık denizlerin köpükleri, karalığı da mehtapta ardıc ağacının zindan gölgesi gibiydi. Gözlerini hızla sağdan sola çevirince, göz çukurlarının karanlığında

¹³¹⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 14-15.

¹³¹⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 28.

¹³¹⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 55.

¹³¹⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 75.

sessiz bir şimşek çakardı. Kapkara saçları, güneş ışığında mavi mavi ışıldardı. Ağzı, iskambillerdeki kupa birlişi gibi, yüzünün ortasında rujla yapılma mini minicik kırmızı bir nokta değildi. Büyücekti. Güldüğü zaman dudakları ve dişleri, tıpkı gözleri gibi vahşi bir saflıkla çakardı. Bir limon koparmak için kolunu kaldırdığı zaman, süt beyazlar üstünde bir astragan parçası görülmüş gibi olurdu. Gelen koku onun mudur, yemişin midir, belli olmazdı.¹³¹⁸

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerindeki kadınların güzelliği ile eski çağlarda Anadolu inanç sisteminin merkezinde yer alan Ana Tanrıça arasında bağ kurulur. Güzelliği, doğurganlığı, dişliliği ve anaçlığıyla ele alınan kadınlar; Afrodit ile özdeşleştirilir. Afrodit, Anatanrıça'nın çeşitli bölünmeler sonucu yeniden dönüştüğü tanrıçalardan biridir. Sevgi, güzellik ve ay tanrıçası olarak da bilinir. Afrodit'in güzelliği, dişliliğiyle öne çıkan bir kadın olmasından ziyade analık özelliğinden kaynaklanır. Afrodit koruyup kollayan, kucak açan, sarıp sarmalayan, doğuran, yaşatan ve bunları yaparken ölümü bile göze alan bir anadır. Bu dünyanın taşından, toprağından, maddesinden yapılmış bir kadındır. Afrodit, yeryüzüne can ve kan katan; onu bağına basan ve üzerine sevgiyle titreyen ölümsüz güzelliğidir.¹³¹⁹

Afrodit, aynı zamanda sevginin de kaynağıdır. İnsanı insana yaklaştıran, onu ikiden bire, çoğuldan teke dönüştüren olağanüstü gücün simgesidir. Sevgi sayesinde insanoğlu kederi, sıkıntıyı ve hüznü yener; inancı, ümidi ve yaşama tutkusunu korur. Sevgi, hayatı var eder; harabe bir dünyayı cennete çevirir. Afrodit'in meziyetleri bunlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda insanoğlunu ölüm düşüncesinden sıyrıp “daha engin, daha öte, daha güzel dünyalara insanı doğurur” ve yaşamın sürekliliğini sağlar. Bu yüzden bütün insanlar için, insanlığın devamlılığı için Afrodit, yani kadın, yaratıcı gücün simgesidir. Kadın, insanlığın gelecek güzel günlerinin umududur.¹³²⁰

Halikarnas Balıkçısı'nın Afrodit ile özdeşleştirdiği kadın, insanlık idealine hizmet etmektedir. İnsanlığın varoluşu ve devamlılığı için gerekli olan tüm unsurları bünyesinde barındıran kadın, tüm güzelliğiyle tarihte, bugünde ve insanların gelecek tasavvurunda yer almaktadır. Afrodit, kendi varlığıyla öylesine bu dünyada ve öylesine insanlar arasındadır ki sevgilinin parlayan gözünde ve dudağındaki busede; gökteki ayda ve yıldızlarda; toprağın veriminde; denizin enginliğindedir. Daima bildik ve tanıdık insanlar arasındadır. Varlığını, güzelliğini ve sevgisini insanlık için sunmaktadır. Farklı kavimlerin farklı adlar verdiği güzelliğin, sevginin, temizliğin, saflığın ve masumluğun tanrıçası Afrodit; insanlara şöyle seslenir:

¹³¹⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 73.

¹³¹⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 15.

¹³²⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 17-18.

Ben hangi şeyin üzerinde parlarsam, onu güzel eden Astarte'yim. Gençliğin şafağında titreyen dudaklarla insan, öpüşler sayıklarken ona rüyalarında gülümseyen benim. Peri adalarında fısıltılı kıyılarda büyüdü dağ ve yamaçlarında ona gülümseyen Melitta benim. Denizde, ırmak kenarında ona seslenen İsis benim. Açık dudaklarından kokular soluyan çiçeklerde, yağmurlarda, rüzgârlarda, renkte, şarkıda, insanı çağıran benim. Hâli parça parça edip, geçmişin üzerine yıkan fırtınanın sesinde, çılgılık salan, ben Astarte'yim. Hatta dünyada var olmak mahkûmiyetini bile, yolunda can verilir, sevinçli bir cefa hâline getiren, insanı kendine sevdiren yine benim. Her yabancıнын yüzüne bir kardeş tatlılığı veren benim. İnsan her yüzde, her bakışta beni arar. Çünkü herkesin başkaldığı ancak yüzüme geçen bir maskedir. Ben Astarte'yim. Her gözden ben bakarım. Bütün beyinlerde bir iradeyim. Bütün iradelerde bir ümidim. Çünkü ben hayatım.¹³²¹

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde yer alan kadınların en temel özellikleri canlılıkları, dirilikleri, her daim gençlikleri ve doğurganlıklarıdır. Çünkü Halikarnas Balıkçısı'na göre yaşam, doğumun kendi gerçekliğiyle beraber anlamlıdır. Yaşamın devamlılığını ise ancak kadın sağlayabilir. Yazarın anlatılarındaki kadınlar bazen Ana Tanrıça'nın doğum ritüeli ile birlikte işlenir. Kancay'ın doğumunun anlatıldığı aşağıdaki alıntıda kadının doğumu hem doğal hem de ilahi bir süreç olarak aktarılmakta ve mitolojik unsurlara yer verilmektedir:

Yetmiş bu kadar yıl önce, bir gece dağda tek başına yürürken Kancay'ın anasının sancısı tuttu. Tam o anda da, ay dağ ardından çırpıplak fırladı. Dağlar karanlıklardan sıyrıldılar, karlar gibi ağardılar. Kadın aya 'galiba çoğalıyorum!' diye bağırdı. İki koluyla iki ağaç kütüğünü kavradı ve çömelerek, dizlerini topraklara dayadı. Dağlar hem ananın dudağından kopan çılgıyla, hem de yeni doğan çocuğun sesiyle yankılandılar.¹³²²

“Balık Fatoş” adlı hikâyede Fatoş, öncelikle bir kadın olarak geleceğin bir anası; can doğuracak bir kız olarak okura takdim edilir. Fatoş, fırtınalı bir gecede alabora olan bir kayıktan denize düşen ve boğulma tehlikesi yaşayan denizcileri kurtarmak için anadan üryan soyunarak denizcilere yardıma koşar. Fatoş'un bu davranışı, bir ananın gözünü kırpmadan yavrularını korumak için canını tehlikeye atmasına benzer. Anadan üryan denize atlayıp denizcilerin imdadına koşan Fatoş'un çıplak bedeni, kimsede şehvet uyandırmaz. Fatoş bu hâliyle koruyan, kollayan ve bütün kötülükleri def eden Ana Tanrıça'yı andırır:

Akdeniz kızının açıkta açılan gövdesi, ateş gibi samimi, buluttan çakan şimşek kadar parlak, kınından fırlayan yalınkılıç kadar sadeydi. Gövdesinde öyle bir doğruluk vardı ki, sanki evrenin kaplanları yırtıcılıklarını; çiyenler, yılanlar, akrepler zehirlerini unutmuş gibi oldu. Çakan gövdesinin saldırışında kötü, karanlık, çirkin ne varsa hep birbirlerinin üzerine abanarak cümbür cemaat ortadan kaçtılar gibi geldi herkese.¹³²³

¹³²¹ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 19.

¹³²² Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 32.

¹³²³ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 92.

Bu hikâyenin kurgusunda yer alan alt anlam öylesine güçlü ve insancıldır ki olayın yaşandığı esnada hiç kimse; kadın ve erkeğin aynı ortamı paylaşmasından ya da genç kızın çırılçıplak soyunup denize fırlamasından bahsetmez. Balık Fatoş'un insanlığı ve anaçlığı, insanoğlunun etrafındaki tüm kötülükleri silmekte; insanlara umut, inanç ve yaşama tutunma gücü vermektedir.

2.3.5.5. Tersine Bir Uygarlık Tasarımı

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde, yazarın romanlarında olduğu gibi, uygarlık anlayışının yanlış değerlendirilmesine dair örnekler yer alır. “Gülen Adam” adlı hikâyede Memiş ile Bay Haşmet Kocadağ arasındaki ilişki, kişilerin uygarlık algılarındaki farklılıkları ortaya koyar. Yaşlı bir denizci olan Memiş, etrafına neşe saçan sevgi dolu bir adamdır. Doğadaki canlılara karşı da bu sevgisini cömertçe harcayan biridir. Bay Haşmet ise kaçakçılık yapan bir tüccardır. Bay Haşmet'in savaş patlak vermek üzereyken adaya sakladığı kaçak malların güvenliği tehlikeye düşer. Bay Haşmet, adanın dikkat çekmemesi için Memiş'ten burada yaşayan kuşları öldürmesini ister. Memiş ise bu tuhaf istek karşısında her zamanki gibi kakkahayla güler. İkilinin arasındaki konuşmada Bay Haşmet; “Uygarlık demek doğayı yenmek, onu ayaklarının altına alıp da yok etmek demektir.”¹³²⁴ sözleriyle kendince uygarlığın ne anlama geldiğini açıklar. Ona göre uygarlık, doğayı alt edebilme gücüne erişebilmektir. Oysa Memiş'in etraftaki canlı cansız her şeye karşı savurduğu cömert kakkahası ve sevgisi gerçek uygarlığın ne olduğunu göstermektedir.

Halikarnas Balıkçısı'nın “Büyük Kukuriko” adlı hikâyesinde ise distopik bir uygarlık anlayışı ele alınır. Hikâyenin kurgusunda Proudhon, Kropotkin, Mazzini, Treitsch, Nietzsche ve Cariyle gibi düşünürlerin “üst insan” fikrinden yola çıkılır. Büyük Kukuriko adlı bir ülke örneğinden yola çıkılarak uygarlık anlayışının eleştirisi yapılır. İnsanların hayatını kolaylaştıran, onlara büyük rahatlıklar getiren teknolojik gelişmenin insanlıktan neleri alıp götürebileceğinin üzerinde durulur.¹³²⁵ İnsanların yaşamını kolaylaştıran ve “yenilik”, “gelişme”, “ilerleme” sözcükleriyle nitelenen şeylerin insanlığın gelişimi için gerçekten etkili ve önemli olup olmadığı sorgulanır.

Distopik bir ülke olarak kurgulanan Büyük Kukuriko Devleti, özel bir şirket gibidir. Devlet, kendi vatandaşlarını “müşteri” olarak gördüğü için hiçbir şekilde bu müşterileri kaybetme

¹³²⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 132.

¹³²⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, s. 10.

riskini göze alamaz.¹³²⁶ Anlatıcı, röportaj yapmak amacıyla ülkeye gelen bir gazetecidir. Olay örgüsü, anlatıcının Profesör Scharp ile gerçekleştirdiği konuşmalar üzerine kurulur. Devleti bir şirket gibi yöneten devlet başkanının asıl işi; mevcut düzenin sonsuza kadar sürmesini sağlamaktır. Zira Büyük Kukuriko Devleti'nde insanlık için en tehlikeli şeyin “değişim” olduğuna inanılmaktadır. Devletin başlıca görevlerinden biri de değişime engel olacak kararlar almak ve bunları uygulamaktır. Bunun için de devlet, modern çarelere başvurarak insanların yaşamlarında hiçbir değişikliğin olmaması için çaba sarf eder.¹³²⁷

Değişimin ortadan kaldırılabilmesi için bu ülkede gelenek ve göreneklere başvurulur. Devletin politikaları doğrultusunda sürekli olarak geleneklerin insanoğlunun yaşamında önemli olduğu fikri aşılır. Böylece devlet, bütün gelenekleri kendi tekeline alır. Devlet ticari bir şirket olduğu için “eski olana şöyle bir çekidüzen verdikten sonra” bunları yeniden ve daha fazla kârla satma yoluna gider. Bu anlamda devlet yönetimin çok da çaba harcamasına gerek yoktur. Zira insanlar, eskiye ait olan şeyleri daima daha değerli kabul etmektedir. Oysa “Aristokratik ideal” olarak tanımlanan bu uygulama, eskinin yeni ile harekete geçirilmesinden başka bir şey değildir.¹³²⁸ Yeni olarak ortaya çıkan şeyler, aslında eskinin belli aralıklarla düzenlenip “moda” olarak öne sürülmesidir. Bu devlet ve toplum düzeninde yeni, eskiyi daha değerli ve önemli kılmaktan başka bir amaç taşımamaktadır.¹³²⁹

“Büyük Kukuriko”, Halikarnas Balıkcısı'nın tüm yapıtlarının özünde bulunan gelecek güzel günlere duyulan inancı ve umudu bünyesinde barındırmaz. Hatta korkulu ve baskıcı bir absürtlüğün anlatıldığı bu hikâyeye, yazarın edebî çizgisinde bir sapma olarak değerlendirilmektedir.¹³³⁰ Oysa bu hikâyeye ile Halikarnas Balıkcısı, bir ülkenin ya da bir toplumun nasıl olmaması, nasıl yönetilmemesi gerektiğini ortaya koyar. Böylelikle ideal insanlığın nasıl teşekkül edebileceği sorunsalına eğilir. Yapılmayan ya da olmayanlar dile getirilirken aslında yapılması gerekenlerin neler olduğu gösterilir. Böylece, insanlığın gerçek anlamda gelişmesi için ihtiyaç duyulanlar belirlenmeye çalışılır. Tamamıyla kurgusal bir devletin ve toplumun söz konusu edildiği bu hikâyeye, distopik bir insanlık ve uygarlık

¹³²⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, s. 155.

¹³²⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, s. 157.

¹³²⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, s. 157.

¹³²⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, s. 160.

¹³³⁰ Şener Şükrü Yiğitler, “İki Cumhuriyet Bilimkurgusu: ‘Hülya Bu Ya...’ ve ‘Büyük Kukuriko’ Adlı Öyküler”, *International Journal of Social Science*, S. 24, ss. 595-615, Bahar 2014, s. 607.

denemesidir. Tersine işleyen bu düzende yaratılan devlet; tüm insanları basmakalıp duygu, düşünce ve davranışlara mahkûm etmektedir. İnsanların yaşam standartını oluşturan basamaklara kadar her şeyi belirlemekte ve aslında olmaması gerekeni yansıtmaktadır. Halikarnas Balıkçısı, Büyük Kukuriko Devleti örneğiyle yenilik, gelişme ve ilerleme olarak değerlendirilen uygarlık sürecinde biraz durup etrafa bakmak gerektiğini ortaya koyar. Bu hikâyede insanlığın geleceğine dair olumsuz bir tablo çizerek insana kendi gerçekliğini hatırlatır ve bu konuda yapılması gerekenleri düşündürür.

2.3.5.6. Denizin Hikâyesi, Hikâyelerin Denizi

Halikarnas Balıkçısı, hikâyelerinde çoğunlukla doğayla iç içe olan; denizlerin ve enginlerin mavilerine gönül vermiş deniz insanlarını anlatır. Bu deniz insanları; buldukları yerlerden kaçmak, uzaklaşmak ya da sürekli daha ileriye gitmek isterler. Daima kendi yaşamlarının bir adım ötesine geçmeyi, enginlere açılmayı arzularlar. Onların “uzak” ya da “öte” anlayışı, sınırlandırılabilir herhangi bir mekân ya da ölçülebilecek bir mesafe değildir. İnsanın içinden hatta daha da derinlerden bir çağrıyla sonsuzluğun mavilerine erişmek için tutulan bir yoldur.

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerine konu olan insanlar için denizin çağrısına kulak tıkamanın neredeyse imkânı yoktur. “Açıklıklar Yolcusu” adlı hikâyedeki Hasan Usta'nın en büyük arzusu, bir kayık yapıp denize açılmaktır. Hasan Usta için deniz, vuslatı arzulan bir sevgili gibidir. Ölmeden önce sevdiğine kavuşabilme isteğiyle yanıp tutuşmaktadır. Denizin “seven bir kadının ılık nefesiyle” Hasan Usta'yı kendisine çağırması şöyle anlatılır:

Gel koynuma gir! Ben senin mavi saçlı, mavi bakışlı, mavi gülüşlü sevgilimim. Sana koynumda can vereceğim, sağnağımla ruh vereceğim, seni güçlü kanatlar üzerinde uçuracağım, neden orada cansız bir odun yığını gibi duruyorsun? Sen ormandaki o köklü ve çakılı duruşundan bezip usanmadın mı? Gel... Işığa, güneşe, rüzgâra, denize, açıklara, uzaklara çık. Dalgaların üzerine binip yaylan. Kabaran göğsünle fırtınaları paçavralar gibi yırt, gerilere çarp, yunus balıklarının, uçar kefallerin, açık deniz kılıçlarının yoldaşı ol! Denizcinin uçan yanık türküsü ol!¹³³¹

Denizin çağrısına karşı koyamayan Hasan Usta, neredeyse kırk yılı aşkın bir süre hayalini kurduğu sevgiliye ulaşabilmek için “Umut” adını verdiği kayığını tamamlar ve denize açılır. Fakat onun bu yolculuğunda ölümün mü yoksa başka bir dünyanın mı kapıları aralanır bilinmez; ihtiyar adamın soluğu, denizin sesine karışır.

¹³³¹ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 18.

“Denizoğlu” adlı hikâyede Turgut Reis’in denizci olmadan önce çobanlık yaptığı çocukluk yılları anlatılır. Denizin iç gıcıklayıcı ve tatlı sesinden gelen davet, bu küçük çobanın denize yönelmesini ve ilerde büyük bir denizci olmasını sağlar. Küçük çobanın karşı koyamadığı denizden gelen bu ses, yüzlerce yıl öncesinden günümüze kadar sayısız denizciyi kendisine çağırıştır. Denizin insanın içini karmakarışık duygularla dolduran cazibesinden kendilerini alıkoyamayan denizciler, arkalarına bile bakmadan bütün sevdiklerini geride bırakıp enginleri keşfe çıkmıştır. İnsanın keşfetme tutkusu, Odysseus’un ağzından şöyle dile getirilir:

‘Ne oğluma karşı gönlümden kopan sevgi, ne ak saçlı babama başımı eğdiren saygı, ne de Penelopya’yı mutlu etmesi gereken tatlı can yoldaşlığı, beni derin ve açık enginlere fırlatmaktan alıkoyabildi. O bir avuç kara gün dostlarımla ve biricik kayıkla, bilinmez ufka doğru davrandım. Septe’de Herakles (Herkül) sütunlarını geride bıraktım.’¹³³²

Bilinmeze duyulan merak ve arzu ile başlayan deniz tutkusu, Halikarnas Balıkçısı’nın anlatılarında yer alan kişilerin en belirgin özelliklerinden biridir. Odysseus’un “Biz dünyaya, hayvanlar gibi yaşamak için gelmedik, öğrenmek, anlamak, duymak için doğduk.” sözleri; denizcilerin yaşama bakışını yansıtır.¹³³³ Denizcilere göre yaşam, denizin hareketliliğinde, canlılığında ve coşkunluğunda vardır. Deniz; özgürlüğün, sonsuzluğun, açıklığın, yalınlığın, dürüstlüğün, doğruluğun ve kararlılığın simgesidir.

“Kör Hüseyin” adlı hikâyede Kör Hüseyin için deniz, uzayan sonsuzluğu ve enginliğiyle kimsenin boyunduruğu altına girmediğinden özgürlüğün timsalidir. Üstelik güçlü bir varlıktır ve “ister dilenci, ister kral olsun insanı; inandığı tanrıdan saçını başını yola yola imdat haykırmak zorunda bırakır.” Kör Hüseyin’e göre deniz daima taze, genç ve güzeldir. Bütün tabiatı ihtiyarlatan zaman, denizin sonsuz güzelliğine bir kırışık bile katamaz.¹³³⁴ Denizin bir başka özelliği ise hiçbir zaman insanı şaşırtmamasıdır. Deniz eğer öfkeliyse dalgalarıyla kızgınlığını belli eder. Uysal ve sevimli görünerek birden bire fırtınalar ya da tufanlarla öfkesini saçmaz. Kör Hüseyin’e göre deniz “kızarsa kızar, fakat kızdım der. Arı gibi ağzından ballar dökerek, gelip kuyruğu ile sokmaz.” Deniz doğruluğun, iç huzurun, manevi dinginliğin ve inancın merkezidir. Pek çok denizci gibi Kör Hüseyin de yarıdanına cami veya tapınak duvarlarında değil; sonsuz enginliklerde kavuşur.¹³³⁵

¹³³² Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 71-72.

¹³³³ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 72.

¹³³⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Ege’den Denize Bırakılmış Bir Çiçek*, s. 134.

¹³³⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Ege’den Denize Bırakılmış Bir Çiçek*, s. 131.

“Ay Işığı” adlı hikâyedeki genç kızın yaşamı, gönlüne düşen deniz sevdasıyla değişir. Çocukluğundan beri ne yapıp yapmaması, neyi ya da kimi sevip sevmemesi gerektiği öğretilen genç kız, denizin sonsuz enginliğini gördükten sonra kendisine zorla belletilen hayatı kabullenemez. Genç kızın denizlere yönelmesi, kendi sınırlı ve kapalı yaşamına karşı bir başkaldırıdır. Onun birden bire beliren deniz tutkusu; “insanların hep aradığı, özlemine çektiği ve insanla insan arasındaki ayrılığı ve başkalığı hiç eden özleyişlerden” kaynaklanmaktadır.¹³³⁶

Denizcilerin deniz tutkusu, ıssızlığının ve enginliğinin insanları birbirine yaklaştırmasıyla yakından ilgilidir. Ailelerinden, sevdiklerinden ve tanıdıkları herkesten uzak olan denizciler, kendi yakınlarından uzak olmalarının acısını tüm insanlarla yakınlaşarak gidermeye çalışırlar.¹³³⁷

“Gökgözlü” adlı hikâyede Denizci Etem’in bir Türkmen kızı ile arkadaşçasına birkaç günlük yarenlik etmesi konu edilir. Etem, genç kız ile sohbetleri esnasında denizciler ve deniz yaşamı hakkında bilgiler verir. Etem’in Türkmen kızına anlattıkları, denizcilerin denize olan tutkusunu ortaya koymaktadır:

Geminin içi pek geniş bir yer değildir, ama denizin ucu bucağı yoktur. Dilediğimiz yere gideriz, orda deniz bizi hep başka yere götürür. Kayıkta sıkılmaz mıyız, diyorsun. A abla, biz bir yerde bulunmaktan sıkıldığımız için kayığı severiz. Bulduğun yerde bulunmak istemezsin, başka yerde bulunmak istersin... Kimi yol her yerde bulunmak isteriz, bir de bakarsın hiçbir yerde bulunmak istemeyiz. Asıl tuhafı, kimi zaman da hem her yerde bulunmayı ve hem de hiçbir yerde bulunmamayı isteriz. Deniz kuşuyuz, şimdi burada, şimdi şurada. Deniz suyunun bir yerde mihli kaldığını hiç gördün mü? Gider, karışır. İşte deniz de, kayık da bizim gönlümüz gibidir. Dedik a, deniz kuşlarıyız.¹³³⁸

Denizcilerin sürekli bir harekete ve yolculuğa dönük yaşamları, konargöçer bir hayat sürdüren Türkmenlerin yaşamıyla benzerlik göstermektedir. Karada yaşayan Türkmenler ile denizcilerin birbirine zıt gibi görünen hayatları; Etem ve Türkmen kızının aralarında geçen konuşmada gözler önüne serilir. Denizciler ve göçebe Türkmenler arasında kökü derinlerde saklı bir yakınlık vardır. Türkmen kızı kendilerini de “denizin deli divanesi” olarak görmenin yanlış olmayacağını söyler. Tıpkı denizciler gibi kendilerinin de evsiz barksız olduklarını; rüzgârların ve enginlerin büyüüne kapıldıklarını ve sürekli yolculuk etmeye meyilli olduklarını ifade eder. Genç kızın Etem’le olan yârenliği “Türkmen Yürüklüğünün yüzyıllar

¹³³⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 73-74.

¹³³⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 98.

¹³³⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 99.

ve yüzyıllardır süregelen göçebeliğinden kalma” duygularının yeniden ortaya çıkmasını sağlar. Gözlerinde “diyar diyar gezilmiş o yerlerin anısı” canlanır. Küçük bir köyün sınırlı imkânlarıyla körelen umutları yüreğinde yeniden yeşermeye başlar.¹³³⁹

“Alabandada” adlı hikâyede bir vapur yolculuğu esnasında birbirini hiç tanımayan yolcular arasında gelişen ilişkiler anlatılır. Bu yolculuk esnasında denizin insanları birbirine yakınlaştıran etkisi ortaya çıkar. Zira deniz seferleri ya da seyahatleri; “her insanı az çok, görenek zincirinden ve her günlük hayat çemberinden dışarı fırlatır ve insan gönülleri arasında sempati akıntısı dolaştırır.” Birbirlerinin yabancıları olan insanlar, aradan geçen birkaç gün gibi kısa bir zaman içerisinde yakınlaşmaya başlar. İçlerindeki yabancılaşma duygusunun yerini, insan sıcaklığı alır.¹³⁴⁰

Deniz yaşamı bir yanda insanları birbirine bağlarken evrensel bir düşünceye hizmet etmekte; diğer taraftan da iç hesaplaşmalarla kişisel gelişime ve doygunluğa zemin hazırlamaktadır. Deniz birleştirici ve bağlayıcı yönüyle hem insanlar arasında geniş bir alana yayılmakta hem de kişisel hesaplaşmalar ve gelgitlerle uçsuz bucaksız ruhun derinliklerine kök salmaktadır.

“Aygır Zehra’nın Kurabiyeleri” adlı hikâyede bir deniz kazası sonucu ağır yaralanan Koca Selim’in son anları anlatılır. Fırtına yüzünden hastaneye götürülemeyen Koca Selim, ölümün kendisine doğru yaklaşmakta olduğunu bilmektedir. Ölümden korkmaktan çok denizden ayrılacak olmanın acısını hissetmektedir. Öte dünya hakkında çok şey bilmesede kendisinin denizci olmasını istemeyen ninesini üzdüğü için cehenneme gideceğini düşünmektedir. Çünkü ailesindeki bütün erkekler denizde ölmüştür ve ninesi onun karada bir hayat sürdürmesini istemiştir. Fakat Selim, deniz hayatının hoyratlığını seçmiştir. Ninesinin hatıraları gözünde canlanan Selim, eğer deniz yerine kara yaşamını seçmiş olsaydı hayatının nasıl bir yönde şekillenebileceğini düşünür:

Şu karada yaşamak yok mu? Her hâlde çok hoş bir şeydir. Söz temsili bir çiftlik, bir inek, ne bileyim birkaç keçi, sarı fitalı, benekli şalvarlı bir karın, çocukların, tavuklar... Güneş ışığında yemyeşil dalgalanan buğday tarlası. Orada havada uçan bir kartala bakarak yükselttiğin bir türkü. Günlük güneşlik, şıpır şıpır yağmur patırtısı; Ne deniz, ne de onun hışıltısı, harıltısı...¹³⁴¹

Koca Selim’in kara yaşamının daha cazip olabileceği ihtimaline dair bu sözleri, ebedi sevgilisi olan denize sanki ihanet ediliyormuşçasına olabildiğince kısık sesle dökülür. Onun

¹³³⁹ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 99-100.

¹³⁴⁰ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 115.

¹³⁴¹ Halikarnas Balıkcısı, *Parmak Damgası*, s. 134.

denize olan sadakati, ölüme yaklaşmış olmasının verdiği iç hesaplaşmalar nedeniyle birkaç dakikalık bir sekteye uğramıştır. Fakat Koca Selim, ölünceye kadar denize tutkuyla bağlı bir yaşam sürmüştür.

Halikarnas Balıkçısı'nın deniz ve toprak ayrımının keskin hatlarla belirlendiği hikâyelerinde toprak durağanlığı, deniz ise hareketi temsil eder. Hikâyelere konu edilen kişilerin çoğu denizcidir ve onlar için yaşamak, denizde olmak demektir. Denizcilere göre toprağa saplanıp kalmak yerine denizdeki hareketli gidişe uymak gerekir.

“Denizin Çağrışı” adlı hikâyede fakir ve kalabalık bir ailenin büyük oğlu Mehmet, çalışmaya başlayacağı vakit geldiğinde rençber, çoban ya da kahveci olmak istemez. Çünkü Mehmet'e göre yarınlarını bir yere bağlı kalarak geçirmek, yaşamdan vazgeçmekle eşdeğerdir. Asıl yaşam hareketli ve canlıdır ve bu canlılık sadece denizde bulunmaktadır.¹³⁴² Bu düşünceleri doğrultusunda denizci olmaya karar veren Mehmet, denizde geçirdiği ilk günlerde kendisini yalnız hisseder ve pişmanlık duygusuna kapılır. Biraz para biriktirip karada bir yaşam kurmanın planlarını yapar. Fakat bir süre sonra bu düşüncelerini tamamen unuttur. Altı ay sonra köye gelen Mehmet, gerçek evinin, denizler olduğunu anlar ve tekrar denize döner.

Denizciler, kuşlar gibi maviliklerde özgürce yaşamak için deniz yaşamını seçerler.¹³⁴³ Onlar için kara, insana sunduğu her günü birbirinin tekrarı olan bir yaşamla can sıkıntısı, bıkkınlık ve bezginlik yaratır. Denizcilerin yaşadığı özgürlük, mutluluk, huzur gibi duygulara; kırlarda yaşayan Çingenelerde de rastlanır. “Çingene Ali” adlı hikâyede Ali ve karısı Cura'nın hayatlarına yer verilir. Kırlarda yaşam süren Ali ve Cura, kentlerde yaşayan insanların aksine daima yürekleri ısıtan sıcak bir gülümsemeye sahiptirler.¹³⁴⁴ Ali, çevredeki insanlar tarafından “pis Çingene” diye hakarete uğrar. Bir evi olmadığından, kırlarda yaşadığından dolayı hor görülür. Hâlbuki Ali'nin banyolu bir eve sahip olmaması; onun pis olduğuna ya da hor görülmesine sebep olamaz. Ali'nin banyolu bir evi yoktur ama “ucu bucağı olmayan yerlerin rüzgârlar otelinde” yaşamaktadır. Ali'nin kendisini bağlayan bir toprağa sahip olmaması, onun fakir olduğu anlamına gelmez. Gönlünce gezebileceği; özgürce yaşayabileceği bir

¹³⁴² Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 44-45.

¹³⁴³ Halikarnas Balıkçısı, *Ege'den Denize Birakılmış Bir Çiçek*, s.28.

¹³⁴⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Ege'den Denize Birakılmış Bir Çiçek*, s.64.

zenginlik sahibi olduğunu gösterir. Zira Ali'nin de hayattan istediği bundan başka bir şey yoktur.¹³⁴⁵

“Cura” adlı hikâyede Çingene Ali'nin karısı Cura'nın genç kızlık dönemleri anlatılır. Cura, henüz on dört yaşında kara yağız bir Çingene kızıdır.¹³⁴⁶ Evine götürmek için kömür taşıyan kamyonlardan dökülen kömür parçalarını toplamakta olan Cura, neşesi ve mutluluğuyla Salih Efendi'nin dikkatini çeker. Yoldan geçen arabaların içindeki asık suratlı insanların aksine Cura, kılık kıyafetiyle ne kadar yoksul olduğu anlaşılmasına rağmen, neşesiyle adeta etrafındaki insanlara meydan okumaktadır. Kömür toplayan Cura'nın doğallığı ve güzelliği, Salih Efendi'nin ağzından şöyle aktarılır:

Kız türkü söylüyordu, sesinde ne komşu köpeğin kıtır kıtır kemirdiği kemiğe göz diken kıskançlığın hırlayışı, ne de “Ah vah, eleman” diye alaturka yakınmaların uluyuşu vardı. Sesiyle kurşuni kasvetinde gökkuşakları, maviler, hatta güneşler yaratıyordu. Sokağın pisliği, o binalar kalabalığı esrarengiz türküsüyle silinip süpürülüyor, onların yerini bir dağ yamacı ıssızlığı kaplıyordu. Orada yerden kömür parçaları değil, fakat kendi kendine tatlı tatlı mırıldanarak, yeşil otlar arasında gezerek çiçek topluyordu. Gönül açıklığının ne olduğunu o insan yavrusunda gördüm.¹³⁴⁷

Çingene Ali ve Cura, karada yaşamalarına ve pek çok şeyden yoksun olmalarına rağmen tıpkı denizciler gibi gerçek mutluluğa sahip kişilerdir. Sahip oldukları sınırlı şeylerle yaşama tutunan ve ondan zevk almasını bilen bu kişiler, özgürlüğün, sevginin ve insan sıcaklığının ne olduğunu gösterirler.

“Tünek Ahmet” adlı hikâyede yaklaşık altı ay İstanbul'da konaklayan Ahmet'in gözünden kent yaşamı anlatılır. Ahmet, şehir hayatını; “durmayan bir geçit resmi, dinmeyen dinlenmeyen bir gürültü” sözleriyle niteler. Ahmet'e göre kentlerdeki yaşam, insana biraz olsun soluklanıp dinlenmeye ya da düşünmeye fırsat vermez. Herkes geçim derdindedir birbirini geçmek için sürekli bir yarış hâindedir. İnsanlar sadece kendilerini düşünür ve kendinden başka kimseye ayıracak kısacık bir zamanları bile yoktur. Şehirdeki insanlar, tüm enerjilerini “Bıkmadan, durmadan, görmeden, duymadan mezara kadar kör ve sağır bir gidiş” için tüketirler. Gerçek varoluş amaçlarından uzaklaşmış bu insanlar, yaşamın keyfini sürmek yerine ömürlerini koşuşturmayla harcamaktır.¹³⁴⁸

¹³⁴⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s. 63.

¹³⁴⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s. 97.

¹³⁴⁷ Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s. 98.

¹³⁴⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Brakılmış Bir Çiçek*, s. 141.

“Dalga Geçiyor” adlı hikâyede de kentlerdeki yaşam, bir vapurda ateşçi olarak çalışan Veli ile güverteci Ayı Murat’ın konuşmalarına yansır. Ayı Murat, bir yuva kurup çoluk çocuğa karışmasına rağmen teselliye denizde bulmakta; içindeki yalnızlığı denizlerde gidermektedir. İstanbul’da yaşayan Ayı Murat, her gün binlerce insanla karşılaşmaktadır. Buna rağmen kendisini kalabalıklar içinde yapayalnız hissetmektedir. Vapurda olduğu zamanlarda ise tanıdık bir dünyada olmanın rahatlığı ve huzurunu yaşamaktadır. Çünkü vapurun küpeştesi, kentin hissettirdiği yalnızlığı geminin dışında tutmaktadır. Murat’a göre şehirdeki “yorgun yüzlü, yorgun bakışlı” insanların aksine vapurda sıcak yüzlü, dost canlısı insanlar bulunur. Onlarla edilen hoşbeşler ve sohbetler, insanın yalnızlığını da yabancılığını da giderir.¹³⁴⁹

Halikarnas Balıkçısı’nın hikâyelerinde deniz; bilinmezliği, açıklığı, ferahlığı, sonsuzluğu, enginliği ve derinliğiyle yaşamın kendisiyle eşdeğerdir. Tüm hareketliliği, canlılığı ve delişmenliğiyle arzulanan bir nesne, hatta arzusun kaynağıdır. Deniz, bir taraftan canlı bir varlık gibi anlatı kişileri arasında yer alırken diğer taraftan da olayların geçtiği yapısal unsur olarak anlatıya dâhil edilmektedir. Halikarnas Balıkçısı’na göre deniz; insanlar arasındaki mesafeleri, ayrılıkları ve farklılıkları giderecek en önemli etmenlerden biridir.

2.3.5.7. Düşünceden Eyleme: İnsanın “Yaşam” Macerası

Halikarnas Balıkçısı’nın hikâyelerinin temelini oluşturan en önemli unsur, “yaşamak” düşüncesinin tüm açılımlarıyla anlatıya dâhil edilmesidir. Yaşamak; kuralları ve kuralsızlığı, coşkusu ve durağanlığı, inişleri ve çıkışlarıyla insanın varoluşunun bir göstergesidir. Yaşamak düşüncesi, yazarın hikâyeleri aracılığıyla somutlaştırılarak eyleme geçirilir. Halikarnas Balıkçısı, hikâyelerinde yer alan kişiler vasıtasıyla insanın hem kendisiyle hem de doğayla barışık bir şekilde, bütün canlılarla iç içe, sevgi ve dostlukla, hayallerinin peşinden giderek, özgürce nasıl yaşayabileceğinin tarifini sunmaktadır.¹³⁵⁰ Halikarnas Balıkçısı’na göre tabiattan, tarihten ya da kültürden beslenerek kendi kişisel gelişimini sağlayan bir insanın sadece kendi farkında olması bile yaşamını özgürce devam ettirebilmesi için yeterlidir. Yaşamak, insanın kendi iç sesine kulak vermesi, hayatın doğal akışına kendini uydurabilmesidir.

“Kancay” hikâyesine adını veren Kancay; düğünlerde dans ederek geçimini sağlayan, parada pulda ya da malda mülkte gözü olmayan bir Çingene’dir. Yazarın başka öykülerine de konu

¹³⁴⁹Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 82.

¹³⁵⁰Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 24.

olan Kancay, kendine yurt edindiği doğanın içinde özgürce yaşamı kucaklamaktadır. Kancay, “hürriyet lafını hiç ağzına almaz, hatta o lafın manasını bile bilmez” fakat yaşamıyla hürriyetin ta kendisidir:

Ona göre hür olmak, ancak parslar, yaban kedileri, kartallar ve atmaca ile şahinler gibi yaşamakla mümkün olduğu için, Kancay da ağabeyleri olan dağların ve kızkardeşleri olan ağaçların teşkil ettikleri kalabalık aileyle birlikte, kana kana hür olarak yaşıyordu. Esmer ve yaşlı parmaklarıyla sepet örür satardı. Bulursa yer. Bulmazsa? Başına demet demet yabancı çiçekleri takar, ahlat, böğürtlen, kocayemiş, mersin gibi şeylerle idare olur, şikayet etmezdi. Dilenmek şöyle dursun, köylüleri ortakçı diye kullanan mal mülk sahipleri onun dimdik boynunu tarlaların iş boyunduruğuna vuramazlardı. İş görmek, yaratmak isterdi. Fakat hürriyetini tasarruf ve temlik edicilerin şerrinden korunmak için sarfettiği can ve hayatın neresi artıyordu ki, yaratıcılığa versin?¹³⁵¹

Yaşamın ona sunduklarıyla yetinmeyi tercih eden Kancay, doğayla barışık bir yaşam sürmenin insanı mutlu ve huzurlu etmeye yeteceğine inanır. Onun hayatında insan mutluluğu, yaşamak düşüncesi gibi felsefi sorunlara yer yoktur. O sadece hayatı yaşar. Kancay mutluluğu, huzuru ve özgürlüğü doğa ile iç içe yaşamakta bulmuştur. Ömrünün sonuna kadar da özgürce yaşamını sürdürür. Kancay’ın ölümünün anlatıldığı aşağıdaki alıntıda ölümünden ziyade onun yaşamına odaklanılmakta ve yaşamın onun için ne anlama geldiğine dair bir değerlendirme yapılmaktadır:

Kancay, son olarak göreceği güneşe bakışını bağladı. Güneş, onun için, ömrü boyunca uzaklarda mavileşen dağlardı, bahar günlerinde dere tepe harıl harıl uğuldayan ağustosböcekleriydi; çalılırların loşluğunda bir başına öten kuştı, göklerin derininden yapayalnız uçan kartaldı, ağaç gölgeleri arasında mırıldanan ırmaktı, o ırmağın kıyısında içilen avuç dolusu suydı, altın buğdayla uzanan ova ve o ovada ıssızlaşan türküydü, denizin çakıp duran milyarlarca dalgasıydı, onu seven erkeğin elinin tersiyle sildiği teriydi, kulağına fısıldadığı düştü, taşan sevinci ve göğsünü kabartan zaferiydi. Güneş onun gecesi idi; uykusuydu, hülyasıydı -gözünün gönlünün aydınlığı- kısacası günü güneşiydi. Onun için, son soluğunu solduktan sonra da, açık gözleri güneşle parlıyordu...¹³⁵²

“Tükenmeyen Bakış” adlı hikâyede yaşamak düşüncesi, deniz ve denizcilerle ilişkilendirilerek anlatılır. Mehmet, gazetelere yazı yazan duygusal biridir. Büyük şehrin kalabalığından, gürültüsünden, ekmek mücadelesinden duyduğu sıkıntılarla boğuşur. Her zamanki gibi bir gün; yiyecek bir şeyler almak üzere Balıkpazarı’na gider. Pazaryeri çok kalabalıktır ve tam bir hengâme yaşanmaktadır. Balıkpazarı’nda gündelik telaş içerisindeki insanlara bakan Mehmet, bir an önce oradan uzaklaşmak ister. Fakat insanların geçim telaşının ertesi gün yeniden ve kaldığı yerden devam edeceğini bilmektedir. Bu düşüncelerle evine dönmek için otobüse binen Mehmet, otobüsteki hınca hınç kalabalığına rağmen yüzünde

¹³⁵¹ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 32.

¹³⁵² Halikarnas Balıkçısı, *Ege’den Denize Birakılmış Bir Çiçek*, s. 121.

sessiz bir dinginlik bulunan ihtiyar bir adama dikkat kesilir. Mehmet, bakışlarında “kayıtsız şartsız özgürlüğün verdiği tanrısal bir umursamazlık” bulunan bu ihtiyarın bir denizci olabileceğine hükmeder. Çünkü ihtiyar adamın hâllerinde ancak denizcilerde olan “uçan kuşların, esen rüzgârların, uzaklardaki gurup ışığının temizliği” vardır.¹³⁵³

İhtiyar adam, onu öyle çok etkilemiştir ki Mehmet, kendi yaşamının sıradanlığı içerisinde boğulduğunu hissetmeye başlar. Her gün birbirini tekrarlayan günlerinin bir kâbus gibi kendisini kavradığını düşünen Mehmet, güzel düşler görememenin acısını hisseder. İhtiyar adamın bakışlarındaki canlılığın büyümesine kapılan Mehmet, her gün yaşadığı “korkulu düşün ötesinde” bir yerlerde; gelecek güzel günlerin varlığına olan inancın içinde yeşermeye başladığını hisseder. Mehmet’in içinde o andan itibaren tarif edemeyeceği bir neşe ve umut canlanır.¹³⁵⁴

“Boğulmuş Enginlikler” adlı hikâyedeki Bakkal Hasan, gençliğinde denizci olmak istemiştir. Fakat babası ve eşi yüzünden denizlere açılmamıştır. Bakkal Hasan, çocuklarının sünnet düğününde içkiyi biraz fazla kaçırr. İçkinin de tesiriyle gençlik hayallerinden, yaşamına dair hissettiklerinden bahsetmeye başlar. Hasan, gençliğinden beri babasıyla ticaret yaparak geçimini sağlamıştır. İçindeki deniz tutkusuna rağmen babasının ticarete devam edip para kazanması yolundaki sürekli telkinleri ve buyruklarıyla karada bir yaşam kurmuştur. Bakkal Hasan, geçmiş günlerini hatırlarken “Dümeni kadere, pruvayı da engine, gönlümü de deryaların mavisine fırlatmak... Mavilerin özgürlüğünü bürünmek istiyordum” sözleriyle denizci olmak sevdasını açıklar.¹³⁵⁵ Genç Hasan’ın enginlere açılma arzusu öylesine güçlüdür ki babasının kayıgını alıp uzaklara gitmek ister. Fakat genç bir kıza gönlünü kaptırdığından denizlere açılmaktan vaz geçer. Hasan genç kızla evlenir, çoluk çocuk sahibi olur ve bakkallık yapmaya başlar. Aradan yıllar geçse de içindeki sızı dinmez; hayalini kurduğu bir yaşam süremediği için hep pişmanlık duyar:

Şimdi rüzgârların sesini duydukça bazen ağlayasım gelir. Yol almaya yarayacak bu kadar tatlı rüzgârın benim için boşuna estiğini düşündükçe içim kıyılır. Hayat mı diyeyim, yoksa ölüm mü? Bende öldürebileceklerini zaten vaktinde öldürmüş. Posamı da bu dükkânda bırakmış. Engini boğmakla ben boğuldum. Her şeyi kaybettim. Ve para kazandım. Kaç para eder? Doğan günler artık benim için boşu boşuna doğup ölüyorlar...¹³⁵⁶

¹³⁵³ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 71-72.

¹³⁵⁴ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 74.

¹³⁵⁵ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 81.

¹³⁵⁶ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 86.

Halikarnas Balıkçısı için yaşamak, nefes almak; kuşların ötüşünü duyabilmektir. İnsanları ve doğayı sevebilmek; özgürlüğün keyfini sürebilmektir. Kendi hayallerinin peşinde koşmak; geleceğe umutla bakmaktır. Onun yaşamak algısında zenginliğe ve gösterişe yer yoktur. İnsan, yüreğinin derinliklerinden duyduğu çağrıya kulak verip cesaretle ileriye doğru adım atabilmelidir. “Armutun Suyu” adlı hikâyede bir dağ köyünde büyüyen Davut, denizden gelen çağrıyı duyar. Dağda esen rüzgârlar; “Senin ömrün insana -ezel ve ebet arasında- bir kerecik bahşedilen eşsiz bir sergüzeşt, bir fırsattır. Onu para kapıcılığı ve mal mülk tutuculuğu uğrunda harcayıp boşu boşuna çarçur etme! Ne duruyorsun? Arş!” diye adeta ona fısıldamaktadır.¹³⁵⁷ Davut, ömrü boyunca malk mülk biriktirmek için uğraşacağı bir yaşamı istemez. Varını yoğunu satarak bir tekne alır ve denizlerde yeni bir hayata atılır.

Yaşamak düşüncesinin özünde sevgi vardır. İnsan; kendini, başka insanları ve tabiatı olduğu gibi kabul ederek karşılık beklemeden sevebilmelidir. Sevmeden yaşamak mümkün değildir. İnsanın başka bir insanı sevmesi denilince ilk akla gelen aşk ve evliliklerdir. “Kancay” hikâyesinin kahramanı Kancay’a göre evlilik; “sevdiğini fırtınalı gözle ve harlayan yürekle” beklemektir. Nikâh ya da düğün gibi şeylerle evliliğin hiçbir bağı yoktur. Çünkü Kancay, kimsenin gönlü ve bedeni üzerinde hak iddia edemeyeceğini düşünür. Başka birinin de kendi bedeni ve yüreği üzerinde tasarrufu olmasına izin vermez.¹³⁵⁸ Evlilik, içinde sevgi barındırmıyorsa evlilik değildir. Evli olmak, birbirlerini sevmeyen kişiler arasında bir sevgi olduğu anlamına gelmez.

“Öteleyen” adlı hikâyede Mehmet’in evliliğine değinilir. Mehmet, önceleri balıkçılıkla uğraşmaktadır. İşleri kötü gidince kaçakçılık yapmaya başlar. Karısı da ona bu işinde yardımcı olur. Fakat karı koca arasındaki sevgi bağı zamanla kopar. Birbirlerine karşı hisleri köreldiğinden evlilikleri zoraki sürdürülen bir yaşam şekline dönüşür. Toplumsal düzenin ve çevrelerindeki insanların etkisiyle birlikteliklerini sürdürmek zorunda hissederler. Karısının kendisini aldattığını öğrenen Mehmet, büyük bir öfkeye kapılır fahat kısa sürede hisleri merhamete dönüşür. Çünkü karısıyla kendisini birbirine bağlayan hiçbir duygunun kalmamış olduğunu anlamıştır. Evlilikleri, birbirlerine karşı hisleri olmayan iki insanın bir arada yaşamasından ibarettir. Yaşanan bu olayın ardından Mehmet, evini ve karısını bırakıp

¹³⁵⁷ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 85.

¹³⁵⁸ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 33.

denizlere açılır. Aşağıdaki alıntıda Mehmet ve karısının toplumsal kaideler nedeniyle sürdürmek zorunda kaldıkları evlilikleri anlatılmaktadır:

Evlendi. Görenekti ya. Zaten evlenince karı kocanın birbirine karşı duymaları gereken duygular, binlerce yıldan beri kitaplarda yazılmış ve şarkılarda okunmuştu. Onlar da o duyguları duyuyorlardı. O duyguları duymaz olunca kendilerini zorladılar. Banyoda yıkanmakta kullanılan ve yıkandıkça sabun ve kir tortuları ile dolan suların tas tas yine baştan aşağıya dökünüldüğü, yüze üst üste çalındığı ve ağza alınıp şakır şukur çalkalandıktan sonra, tükürülüp yine ağza alınıp gargara edildiği gibi duymaları gereken şeyleri, gene ve gene duymaya çabaladılar. Fakat artık burun burna bağlı oldukları hâlde dünyada duyulan yalnızlıkların en acısını duyuyorlardı. Bu yalnızlıktan kurtulmak için eşe dosta can atıldı. Tanışlarla karşı karşıya geçilerek herkes karşısındakinin sorusuna cevap ve cevabına sorgu tedarik etti. Ve gerçekten bir şeyler duyuluyormuş gibi davranılarak, ancemaaten bir şeyler duyulmakta olduğu kanısını peydahlama çabasına varıldı. Ama yalancının mumu yatsıda söndü.¹³⁵⁹

“Hakiatin Direkleri” adlı hikâyede Kara Fadik ile genç delikanlıyı bir araya getiren gerçek sevgidir. Onların birbirlerine olan sevgisi, yaşamak eylemlerinin bir parçasıdır. Süslü kelimelerle bezenemeyecek kadar doğal, yalın ve gerçektir:

Kitaplardan aşk hikâyeleri okumamışlardı. Sevginin ne çeşit pandomimaları olması gerektiğini bilmiyorlardı. Sevginin santimental pılıpırtısından da haberleri yoktu. Yemin etmediler, hayatı birlikte karşılamaktan söz etmediler. İkinin duyduklarını daha ziyade masumlandırmaya kalkışmak tabii çiçeği boyamaya benzerdi. Ancak تنها yüksekliklerde kar nur gibi beyaz olur.¹³⁶⁰

“Sümüklüböcek” adlı hikâyede Nuriye Hanım ile nişanlısı Mahmut Bey arasında gerçek yaşamla örtüşmeyen romantik bir duygudaşlık vardır. Onların ilişkisi kitaplardan öğrenilmiş bir sevgi üzerine kurulmuştur. Nuriye Hanım, okuduğu romanların etkisinde kalan bir insandır ve romanlarda gördüğü türden bir evlilik hayal etmektedir. Nişanlısı Mahmut Bey’in de kendisinden pek bir farkı yoktur. Romantik ve tutkulu bir evlilik yaşayacaklarına inanan çift, evlendikten sonra geçim derdi başlayınca yaşamın gerçekleriyle yüzleşmek zorunda kalır.¹³⁶¹

Halikarnas Balıkçısı’nın hikâyelerinde, gerçek sevginin karşılık beklemeden sevebilmek olduğu vurgulanır. Kıyıda eşlerinin denizden dönmelerini bekleyen kadınların korku dolu bekleyişlerine; çileli yaşamlarına değinilir. Denizcilerin sevdikleri uğruna yaptıkları fedakârlıklar anlatılır. “Domino Ayşe” hikâyesindeki Ayşe, kötü yola düşmüş bir kadındır. Genç bir denizci, Ayşe’yi sever. Ayşe, hayatına giren sayısız erkekten farklı görmediği bu denizciyi pek ciddiye almaz. Kasabaya yeni gelen savcı ile birlikte olan Ayşe, kıt kanaat

¹³⁵⁹ Halikarnas Balıkçısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 143-144.

¹³⁶⁰ Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 103.

¹³⁶¹ Halikarnas Balıkçısı, *Gençlik Denizlerinde*, s. 249-250.

biriktirdiği parasını savcıya kaptırır. Ayşe'nin durumuna üzülen genç adam, sünger toplayarak ona yardımcı olmaya çalışır. Fakat vurgun yediği için felç kalır. Ayşe, bu fedakâr gencin bakımını üstlenir, içinde bulunduğu kötü hayatı terk eder.

Yaşamının sevgi ile anlam kazanacağına inanan Halikarnas Balıkçısı, hikâyelerinde tabiat sevgisini işler. Ona göre tabiat, denizi, adaları, dağları, ovaları, bitkileri ve canlılarıyla bir bütündür. Yazarın bazı hikâyelerinde insanların hayvanlara karşı beslediği sevgi ele alınır. “Tünek Ahmet” adlı hikâyede süngercilik yapan Ahmet, her yıl kuşların göç mevsiminde ortadan kaybolur. Göçmen kuşlar yorulup denize düşerek boğulmasınlar diye kayığına kuşların tüneyebilecekleri yerlere götürür. “Tam Çoban” adlı hikâyede, bir çobanın sahipleri onları kesmesin diye sürüsünü kaçırarak bir adaya götürmesi anlatılır. Çoban, insanlardan uzak bu adada keçileri ve oğlaklarıyla ömrünün sonuna kadar mutlu bir şekilde yaşar. “Kanarya” adlı hikâyede Süleyman Usta'nın kanaryasına olan sevgisi ele alınır. Yoksul bir adam olan Süleyman Usta'nın kanaryasından başka kimsesi kalmamıştır. Bir gün hastalanır ve yatalak kalır. Kendisini tedavi etmeye gelen doktor, ücretinin karşılığı olarak onun kanaryasını alıp gider. Yaşamla bağı koparılan Süleyman Usta, üzüntüden ölür. “Karaoğlan” hikâyesinde ise Sinek Salih'in yanında sığırtmaçlık yapan Aferin Memiş'in bakımını üstlendiği boğa ile kurduğu sevgi dolu ilişki anlatılır. Memiş, Karaoğlan başka birine satılınca çok üzülür. Karaoğlan ise Memiş'i göremediği için hırçınlaşır ve ancak öldürülerek durdurulabilir. İnsanların hayvanlarla kurdukları ilişkilerin anlatıldığı bu hikâyeler aracılığıyla sevginin birleştirici, bağlayıcı, yakınlaştırıcı bir duygu olduğunu gösterilir.

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde insanları yaşama bağlayan tutkuları ele alınır. Coşkuyla, neşeyle ve heyecanla her yeni günü umutla karşılayabilmenin; küçücük şeylerden beslenerek dolu dolu bir ömür sürebilmenin; hayatı gerçek anlamda yaşayabilmenin önemine dikkat çekilir. Yaşayabilmek için sevgiye ihtiyaç duyulduğu vurgulanır. İnsanların başkalarına ve doğadaki tüm varlıklara karşı koşulsuz bir sevgi beslemeleri gerektiği üzerinde durulur. Kendi iç seslerine güvenerek hayallerinin peşinden gitmeleri, korkmadan kendi geleceklerine doğru daima ileri atılmaları konusunda insanlar cesaretlendirilir.

2.3.5.8. Yaşamın İçinde Eğitim; Eğitimin İçinde Yaşam

Halikarnas Balıkçısı'nın hikâyelerinde eğitim meselesi somut örnekler yoluyla işlenmez. Eğitim, anlatı kişilerinin yaşamlarındaki asıl önceliği teşkil etmez. Fakat bütün anlatıların

özünde eğitimin gerekliliği hissedilir. Kişilerin üstesinden gelmekte zorlandığı problemler, çoğunlukla toplumsal düzenin çarpıklığından ve cehaletten kaynaklıdır. Eğitimle ilgili sorunların başında yoksulluk gelir. Bir diğer önemli sorun ise köylerde yaşayan insanların; bölgelerinde okul olmadığı için eğitim imkânlarından uzak kalmalarıdır. Okullarda verilen eğitimin içeriği, hayata uygulanabilirliği olmayan bilgilere dayandığından okula gidenler öğrendikleri bilgileri gerçek yaşamlarında kullanamazlar. Ezbere dayalı eğitim sistemi ve öğretmenlerin tutumları da eğitim konusunda yaşanan diğer sorunlar arasındadır.

“Parmak Damgası” adlı hikâyede bir köyde öğretmenlik yapan Seniha’nın yaşamı anlatılır. Seniha; mesleğine tutkuyla bağlı, öğrencilere karşı sevgi dolu bir öğretmendir. Öğretmen, köyün aşuftesi olarak nitelenen Yedibenli Nuriye’nin kızını da okula alır. Köylünün hakkında dedikodular uydurmasına rağmen Seniha, çocuğa sahip çıkar. Anadolu’nun ücra bir köyünde tek başına ve kadın bir eğitimci olmanın zorluklarını çeker. Köyde yaşayan iyi kalpli bir balıkçı olan Mahmut’un aracılıyla gönderdiği evlilik teklifini kabul eder. Okuma yazma bilmeyen Mahmut, nikâh defterine imza atmak yerine parmak basar. Onu rencide etmek istemeyen Seniha da aynı şekilde davranır. Seniha, kişilik özellikleri; çevresindekilere davranışları ve mesleğine bağlılığıyla örnek bir öğretmendir.

“Haylaz” adlı hikâyede ise Davut ile birkaç öğretmen arkadaşının meyhanedeki konuşmalarından yola çıkarak eğitim camiasının sorunlarına değinilir. Davut’un dile getirdiği aşağıdaki sözler, eğitim kurumların ve eğitim anlayışının bir eleştirisi niteliğindedir:

Babamdan ve anamdan duymuştum. Beni mi’rabbiye ile ve özel derslerle yetiştirmekteki amatörce teşebbüsleri topu attıktan sonra, profesyonel eğitim meselesini düşünmeye başlamışlar, paralı parasız, bir sürü müessese varmış, babam ve anam baş başa verip eşe dosta danıştıktan sonra eğitim kurumlarını gözden geçirmişler. Yerli tahsili varmış. Alman, Amerikan, Fransız usulleri de varmış. Asıl mesele beni hangi çeşitten bir işkenceye tabi tutacakları hakkında bir karara varmış. Bu ise çok ağır ve mesuliyetli bir işmiş. Babam ve anam beni yeryüzünde mevcut olmayan bir okula koyacak değillerdi ya. Akıbet beni bir okula vermişler, yani beni körpe ve masum insanoğlunun başına gelebilecek en büyük felakete uğratmışlar.¹³⁶²

Davut’un okul hakkındaki düşünceleri, *Bulamaç* romanındaki Martı’nın düşünceleriyle birebir aynıdır. Mahmut’a göre okul, hapishanelere benzer. Öğrencilerin derslere giriş ve çıkış saatleri, ne yapacakları, nasıl davranacakları kesin kurallarla belirlenmiştir. Öğretmenler tarafından tamamen şahsi tercihlerle seçilen ve “papağan gibi” ezberletilmek zorunda bırakılan ders kitapları kullanılmaktadır. Okulda geçirdiği günlerini işkence olarak gören

¹³⁶² Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düşünü*, s. 16.

Davut, hiç ilgi alanına girmeyen “tatsız tuzsuz kupkuru konuları bir put gibi her Allah’ın günü dinlemek ve ezberlemek” zorunda bırakılmaktan çok rahatsız olmuştur. Anlatılan dersleri dinlememek ya da ezberlememek gibi bir gaflete düştüğünde ise ya azarlanmış ya da dayak yemiştir. Davut’un okulda öğretmenlerden yediği dayakların yanı sıra kendisinden yaşça daha büyük ve kuvvetli öğrencilerden gördüğü şiddet ise eğitimde yaşanan başka bir soruna işaret eder. Çünkü bu kuvvetli çocuklar, büyüklerinden öyle gördükleri için, kendilerinden daha küçük ve daha güçsüz olanlara baskı uygulamayı; onlara kabadayılık yapmayı bir cesaret göstergesi olarak algılamaktadırlar.¹³⁶³

Davut, eğitim-öğretim faaliyetlerinin öğrenciler tarafından nasıl algılandığı anlatır. Öğretmenlerin ise kişisel ve akademik yeterliliğe sahip olmadıklarını dile getirir. Davut’a, göre öğretmenlerin anlattıklarının gerçek hayatla herhangi bir bağı yoktur. Oysa herhangi bir güzelliğe bağlanmayan ya da herhangi bir konu hakkında bir fikir üretmeyen kişileri öğretmen olarak değerlendirmek büyük bir haksızlıktır. Böyle öğretmenlerin arasında gencecik ve capcanlı çocukların gelişim göstermesi mümkün değildir. Kişinin hayatına bir şeyler katmayan, hayata dair hiçbir şeyi değiştirmeyen, ya da herhangi bir amaca yönlendirmeyen eğitimin anlamı yoktur. Davut’un “ateşi olmayan o irfan ocağı” olarak nitelediği okullarda uygulanmakta olan eğitim anlayışı yüzünden herhangi bir “genç çırağın” tutuşabilmesinin de imkânı yoktur. Doğanın kendisi bile insanda yaşama arzusu ve merak duygusu uyandırırken derslerin “cansız ölü bir solucan gibi” uzayıp sünmesi, Davut için uzun bir cenaze töreninden farksızdır.¹³⁶⁴

Halikarnas Balıkcısı’na göre eğitim, insanlarda “merak” dürtüsünü uyandırmalı; “yaratıcılık arzusunu” ortaya çıkarmalıdır. Çünkü merak, insanları öğrenmeye ve keşfetmeye yönlendirir. Merak duygusu gelişmemiş insanlarda herkese ve her şeye karşı ilgisizlik, etraflarında meydana gelen olaylara karşı umursamazlık baş gösterir. Yaratıcılık ise, yeniliklere açık, özgür düşünebilen insanlar aracılığıyla ortaya çıkar.

¹³⁶³ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 16-17.

¹³⁶⁴ Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, s. 18.

SONUÇ

Mavi Anadoluçuluk Hareketi tarih, coğrafya, kültür, uygarlık algısı, modernleşme, eğitim gibi konularda özgün fikirler öne sürmüş düşünsel, kültürel ve edebî bir harekettir. Dönemin siyasi iradesiyle de desteklenen bu hareket, uygarlığın asıl merkezinin Anadolu kıyıları olduğunu ve Türklerin kökenlerinin Anadolu'nun en eski kavimlerine kadar dayandığını ileri sürmüştür; hümanist bir yaklaşımla evrensel bir uygarlık anlayışını benimsemiştir. Anadoluçuluk merkezli düşünceler arasında yer alan Mavi Anadoluçuluk Hareketi, kökleri İlk Çağ'daki Anadolu uygarlıklarına uzanan kültüre bağlı bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Anadolu'nun pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığını, farklı kültürlere kaynaklık ettiğini ve uygarlığın toplumlar arasında aktarılmasında köprü vazifesi üstlendiğini savunmuştur. Bu sebeple Anadolu'da yaşayan bütün toplulukların çok eski ve zengin bir kültürün mirasçıları olduklarını kabul etmiştir. Türk Hümanizmi düşüncesinden beslenen bu hareket, bütün insanlığa açılan ve başka uluslara da yol gösterici olacak bir Türk uygarlığı yaratmak hedefini gütmüştür.

Hümanizm, Türk düşüncesinde modernleşme süreciyle birlikte kültürel bir kavram olarak ele alınmıştır. Önceleri mitoloji ya da antik Yunan-Latin temelli eserlerin tercümeleriyle başlayan ve bir anlamda yeni bir edebiyat ve kültür sahasına zemin hazırlayan ilk hümanist temayüller, zamanla yerini hümanist düşüncenin yansımalarının görüldüğü makale ve telif eserlere bırakmıştır. Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Nev-Yunanilik adı verilen Anadolu temelli bir Akdeniz uygarlığı düşüncesini ortaya atmıştır. Böylelikle Akdeniz'in kültürel zenginliğinden yararlanarak hümanizme dayalı yeni bir edebiyat anlayışı oluşturmak istemişlerdir. Nev-Yunanilik, Türk Hümanizmi düşüncesinin ve Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nev-Yunanilik düşüncesiyle birlikte Batılıların “Yunan Mucizesi” kavramına karşılık “Akdeniz Mucizesi” önermesi ileri sürülmüştür. Yahya Kemal'in Bahr-i Sefid Havzası olarak adlandırdığı ve uygarlığın kaynağı olarak gördüğü Akdeniz, Mavi Anadoluçuluk Hareketi ile birlikte insanlık tarihindeki yaratıcı, besleyici, birleştirici ve bütünleyici yönleriyle dile getirilmiştir. Akdeniz havzası, bütün insanlığın ortak tarihini ve kültürünü barındıran bağlayıcı ve birleştirici bir coğrafya olarak ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hümanizme dayalı antik Yunan-Latin düşüncesinden beslenen bir edebiyat yaratma isteği, özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sosyal ve siyasi şartlar gereği sürdürülememiştir. Bu savaşların ardından ülkenin Yunan işgaline maruz kalması, Türk toplumunda Antik Yunan dünyasına karşı olumsuz bir bakış açısı oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, hümanizm düşüncesinin Türkiye'de yerleşmesine mani olmuştur. Fakat Türk milletini bilinçlendirmek, Batılı anlamda zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirmek ve toplumu muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek amacıyla yürütülen politikalar neticesinde hümanizm düşüncesi yeniden gündeme gelmiştir.

Tek Parti iktidarının hâkim olduğu yıllarda toplumsal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmek amacıyla yapılan devrimler, hümanizmin dolaylı olarak da olsa varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Atatürk, kendi mayasıyla yoğrulan ve kendi iç dinamikleriyle şekillenen bir ulusal bilinç oluşturmak istemiştir. Bu nedenle kökten bir uygarlık değişimini hedeflemiş; siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar gerçekleştirmiş; yeni bir zihinsel, düşünsel ve estetik değerler sistemi kurmak amacıyla hareket etmiştir. Bu yolda gerçekleştirilen çalışmalarda ulusal bilincin oluşturulmasına önem ve öncelik verilmiş; toplumun zihinsel ve düşünsel gelişiminin sağlanmasına çalışılmıştır. Devrimlerin yanı sıra gerçekleştirilen eğitim, öğretim ve kültür faaliyetleriyle de Türk milletinin evrensel insanlık değerlerini benimsemesi ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması hedeflenmiştir.

Atatürk döneminde uygulanan eğitim ve kültür politikaları, milliyetçi bir anlayış doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Fakat bu durum, hümanist düşüncenin yerleşmesi ve gelişmesi için uygun bir zeminin yaratılmasına engel olmamıştır. İnönü dönemine gelindiğinde ise hümanizm düşüncesi, açık olarak dile getirilmese de devlet politikası olarak uygulamaya konulmuş; hümanizmin geniş kitlelere ulaşabilmesi için yoğun, sistemli ve devlet eliyle desteklenen çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in döneminde hümanizm kültür, sanat ve edebiyat alanında yaygınlaşmış ve Türk Hümanizmi düşüncesinin çerçevesi ortaya çıkmıştır.

Türk Hümanizmi; Batı düşüncesinde şekillenen ve özü itibarıyla insanı her şeyin merkezine koyan, klasik kültürün değerlerini benimseyen fakat bunun yanında ulusal kültür değerlerini önceleyen, aklın ve bilimin yol göstericiliğinde insanlığın daha müreffeh bir yaşama sahip olmasını hedefleyen bir düşünce sistemidir. Hümanizm kavramının sosyal, siyasi, edebî,

kültürel ve düşünsel yönleriyle dönemin koşulları gereği biçim ve içeriğinin değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Türk Hümanizmi düşüncesinin temelleri modernleşme ve uygarlık algısı, ulus inşa sürecinde yeni kimliğin tanımlanması ile bu kimliğin var olacağı zemini belirleme olmak üzere üçlü bir sacayağı gibi düşünülebilir. Türk Hümanizmi, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinde Batı ve Doğu kavramları etrafında şekillenen tartışmalar karşısında sentezci bir tavrı benimser. Buna göre Batı uygarlığını takip ya da taklit edilmesi gereken bir gelişim odağı olarak değil, bu uygarlığın oluşum ve gelişim sürecini anlayıp idrak ederek Türk toplumunun gelişimini hazırlamak ve ona insanlık tarihinde yeniden yer vermek amacını taşır.

Türk Hümanizmi düşüncesiyle birlikte modernleşme çabaları ve toplumu yeniden yapılandırma girişimlerinde Atatürk ile başlayan devrimlere sıkı sıkıya bağlanma gerekliliği üzerinde durulmuştur. Atatürk'ün Türk toplumunu yeniden var ettiği ve ona sahip olduğu değeri hatırlattığını düşünen bazı Türk aydınları, ilerleyen süreçte Kemalizm olarak şekillenecek ve bir ideoloji olarak anılacak olan bu düşünceye sıkı sıkıya sarılmıştır. Bu aydınların amacı, Atatürk'le başlayan Anadolu temelli bir Türk hümanizmi oluşturarak yeni bir Türk uygarlığı yaratmaktır. Bu düşünceyle birlikte tarihe, coğrafyaya ve kültüre dayalı bir milliyetçilik anlayışı gelişmiş ve bu anlayışla önce toplumsal sonra da evrensel gelişimin gerçekleşeceğine inanılmıştır.

Dönemin siyasetçi ve aydınlarının yanı sıra Atatürk ve İnönü döneminde çıkan bazı süreli yayınlar da Türk Hümanizmi'nin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda *Kadro*, *Yücel*, *İnsan*, *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Ufuklar/Yeni Ufuklar* gibi dergiler, Türk edebiyatı ve Türk düşüncesinde hümanizmin kuramsallaşmasına hizmet etmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri ile eğitim, kültür, bilim ve sanat çalışmaları da Türk Hümanizmi'nin gelişimine katkı sağlamıştır.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde Türk kimliğini yeniden tanımlama girişimlerinden biri olarak değerlendirilen Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Anadolu temelli Türk Hümanizmi düşüncesiyle şekillenen bir uygarlık tasarımıdır. Türk kültür ve düşünce tarihinde Anadolu merkezli görüşler arasında etnik kimlik ve inanç vurgusundan başka unsurların da bulunabileceği düşüncesinden yola çıkmıştır. Atatürk'ün önderliğinde başlayan Türk kimliğine millî olduğu kadar evrensel bir boyut kazandırma düşüncesi, Mavi

Anadoluculuk Hareketi'nin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Varlığı ve kimliği tarihî ve siyasi olarak kabul görmüş bir toplumun yeniden kendi geleceği ile ilgili söz söyleyebilme yetisini kazanması, bu hareketin en temel savıdır. Bu anlamda Mavi Anadoluocular, Türk milletinin öncelikle kendisini tanıyıp kendi değerlerinin farkına varması gerektiğini düşünürler. Sahip olunan bu değerlerin önemi kavrandığı ve kendi öz kaynaklarından beslenen bir kültür oluşturulduğu takdirde Türk milletinin özgüvenini yeniden kazanacağına inanırlar. Böylelikle millet olarak bir dönüşüm gerçekleştirilebileceğini, insanlığın gelişim sürecine katkı sağlanabileceğini ifade ederler. Bu konuda bireyden başlayarak ortak bir bilinç oluşturulması için yapılan uğraşları desteklerler.

Mavi Anadoluocular, toplumsal anlamda ihtiyaç duyulan dönüşümün hümanist bir anlayış doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre hümanizm Anadolu insanının yaşam biçiminin, sahip olduğu insani değerlerin, hayata bakışının ve düşünce yapısının doğal bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu bakımdan hümanizm, Türk milletinin yabancı olduğu bir kavram değildir. Çünkü hümanizm düşüncesi Anadolu'da ortaya çıkmış, Yunan uygarlığına ve başka uygarlıklara ulaşarak yayılmaya devam etmiştir. Türk milleti, zamanın akışı içinde unutulmuş fakat Anadolu topraklarının özünde hâlâ varlığını devam ettiren hümanizm düşüncesine sahip çıkmalı ve onu benimsemelidir. Mavi Anadoluocular, bu görüşleri doğrultusunda Anadolu'nun hakiki hümanizm anlayışını gün yüzüne çıkarmaya uğraşmış; kendi zengin kültür değerleriyle beslenen bir Anadolu hümanizmi düşüncesi yaratmak ve böylelikle ideal insanlığa erişmek istemişlerdir.

Uygarlığı ideal insanlık değerlerinin birleşimi olarak gören Mavi Anadoluocular, kavramsal değerlendirmeler yapmak yerine uygarlığın insanla ilişkisi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Onlara göre insan, öncelikle kendi toplumunun kültürünün oluşmasına kaynaklık eder. İnsanın tecrübe ve birikimlerinin sonraki kuşaklara aktarılması neticesinde oluşan kültür ise özü itibarıyla sürekli bir hareket ve yenilenme sürecidir. İnsan doğası gereği daima daha iyiye, daha güzele ve daha faydalıya yönelerek uygarlığı meydana getirir. Uygarlık, insanın kendi refahı ve mutluluğu için oluşturduğu ve devamlılığını yine kendisinin sağlamak zorunda olduğu bir ilerleyiştir. Tek bir insandan başlayarak bütün insanlığa ulaşan bu ilerleme sürecinde birçok farklı uygarlık ortaya çıkmıştır. Her bir uygarlık, insanlığın gelişiminde ve ilerleyişindeki bir evreyi temsil eder. Bu bakımdan herhangi bir uygarlığın öncü ya da ideal olduğundan söz edilmesi gerçekçi bir değerlendirme değildir.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin temsilcileri için Batı, söz konusu dönemde eski gücünü yitirmekle birlikte bir dönem insanlığın gelişim sürecine katkı sağlamış bir uygarlık olmanın ötesine geçmez. Bu düşünceleriyle birlikte Batı uygarlığını tek ve ideal olmaktan çıkararak insanlığın gelişiminde bir aşama, bir basamak olarak kabul ederler. Zira uygarlığı insanlığın gelişim evrimi olarak gören Mavi Anadoluçular, siyasal ve toplumsal olarak gerçekleştirilecek olan değişimler bağlamında modernleşme ve Batılılaşma kavramlarının arasında bir ortaklık ya da yakınlık olabileceğini düşünmezler. Bu anlamda mevcut Doğu ve Batı karşıtlığında şekillenen modernleşme düşüncesinin karşısında yer alırlar ve Anadolu temelli bir uygarlık tasarımı sunarak hem ulusal hem de ulus aşırı bir düşünce sistemi ortaya koyarlar.

Mavi Anadoluçulara göre Anadolu, sadece Batı uygarlığının temelini oluşturan bir coğrafya değil; tek ve gerçek vatanıdır. Anadolu, coğrafi bir terim olarak anlamlandırılmanın ötesinde uzak iklimlerin ve binlerce yıllık tarihin izlerini taşıyan derinlikli ve köklü geçmişiyle uygarlıkların beşiğidir. Aynı zamanda modernleşme sürecinde örnek alınması gerektiğine inanılan çağdaş Batı uygarlığının temellerinin atıldığı coğrafyadır. Fakat Mavi Anadoluçular, Anadolu yerine Akdeniz uygarlığı düşüncesine yönelmek gereği duymuşlardır. Çünkü Anadolu'nun Batılılar açısından tanıdık veya bilindik bir coğrafya olmadığı farkındadırlar. Onlara göre Anadolu, köklü geçmişine rağmen Batılılar tarafından dikkate alınmayan hatta yok sayılan bir coğrafyadır ve Batı'nın uygarlık algısında yer edinebilmesi oldukça zordur. Bu nedenle Anadolu'nun yeniden hak ettiği değeri ortaya koyabilmek adına Akdeniz temelli bir uygarlık tasarımı oluşturmuşlar ve “Akdenizlilik kimliği” söylemine yönelmişlerdir. Özellikle Halikarnas Balıkçısı'nın “altıncı kıta” olarak nitelediği Akdeniz, Anadolu'nun yeniden dile getirilmesi ve dikkatlerin Anadolu'ya yöneltmesi için başvuru olan önemli bir argüman olmuştur. Mavi Anadoluçulara göre Batı'nın uygarlık alanında kat ettiği gelişmeye kaynak gösterilen ve “Yunan Mucizesi” olarak adlandırılan kavram, aslında bir Akdeniz mucizesidir ve temelleri Anadolu'da atılmıştır.

İnsanı ve yaşamı merkeze alan Anadolu temelli bir Akdeniz uygarlığı düşüncesiyle yola çıkan Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin hümanizm algısı da bu temellerde biçimlenmiştir. Anadolu'nun düşünsel, zihinsel, bilimsel ve yazınsal yönlerinin ortaya konduğu hümanizm, bir tutum ya da bir düşünce tarzı olarak Mavi Anadoluçuluk Hareketi'yle birlikte

anılmaktadır. “Anadolu Hümanizması” olarak da adlandırılan Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Türk Hümanizmi kavramında toplanan düşünsel birikimin bir ürünüdür.

Sabahattin Eyüboğlu, Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin hem düşünsel hem de eylemsel yönünü hazırlayan aktörlerden biri, hatta ilkidir. Eyüboğlu edebiyattan sinemaya, öğretmenlikten akademisyenliğe ve evirmenliğe kadar çok geniş bir alana yayılan çalışmalarıyla hayata, sanata, kültür ve uygarlığa insan penceresinden bakmıştır. Eyüboğlu’nun yazın faaliyetlerini “yaşamak”, “bilinçli düşünce” ve “imece” kavramlarından faydalanarak anlamak ve anlamlandırmak mümkündür. Gerek kişisel yaşamı gerekse yazınsal faaliyetleri iç içe olan Eyüboğlu, zihinsel gelişimiyle yaşamın farkına varan insanın salt kendi başına yaşam mücadelesini değil, birlik ve bütünlüğün oluşturduğu insanlık düşüncesine erişme hedefine odaklanmıştır. Onun düşüncelerindeki birliğe ve bütünlüğe erişme arzusu, genel geçer yargılardan ziyade bir birikime karşılık gelmekte ve elde edilen bu birikimin süzgecinden geçirilen ze işaret etmektedir. Bu z, onun siyasi, sosyal, edebî, kültürel gelişiminin imbiğinden szlenlerin kelimelere ya da sinema perdesine yansımalarında kendini göstermiştir.

Eyüboğlu, eserlerinde uygarlık ve kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır. Ona göre modern dünyanın ve ideal insanlık düşünün temsilcisi olan yegâne kültür, Batı kültürüdür. Fakat bu kültür kılığa, biçime ya da yzeyeye yansıyan yönleriyle emperyalist Batı kültürü değil; çekirdeği, özü işaret eden “Batılı zihniyet” ya da “Avrupa kafası”dır. Batı’nın bilimsel, gerçekçi, halkçı, laik ve devrimci yönünü işaret eden ve insanın gelişim sürecine odaklanan Eyüboğlu, benzer düşüncelerle ifade edilen Batılı zihniyet sayesinde Doğu’nun derin uykusundan uyanabileceğine inanır. Batı düşüncesinin temellerinin antik Yunan-Latin dünyasıyla atıldığını ileri süren düşüncelerin karşısında yer alan Eyüboğlu için Batı uygarlığının temeli bir uygarlıklar potası olan Anadolu kültürüdür. Anadolu kültürüyle temellenen Batı dünyası, insanı belirli kalıplar içine sığdırmaya çalışan bütün eski düşüncelerin karşısında yer aldığı ve insana zgr düşüncenin kapılarını araladığı için önemlidir.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi’nin diğer bir temsilcisi olan Azra Erhat, hümanizm düşüncesiyle Türklüğü birleştirmek yolunda belirleyici ve yönlendirici bir misyon yüklenmiştir. Erhat, nce Türk milleti daha sonra da bütün insanlık için aydınlık bir gelecek umudunu eserlerine yansıtımtır. İnsanı bir ve bütün olarak tanıma ve anlama çabasına

girişmiş; tüm farklılıklarına rağmen insanın kendi varlığını gösterme şekli olan yaşam mücadelesine ve uygarlaşma sürecine odaklanmıştır. Ona göre insan hem kültür ve uygarlığın yaratıcısı hem de yarattığı uygarlığın bizzat ereğidir. İnsan bir yandan çevresel, ulusal ve toplumsal bir simge olan kültürü oluştururken bir yandan da uygarlığı yaratmakta ve yine bunları kendi refahı ve mutluluğu için var etmektedir.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi'nin öncülüğünü yapan ve hareketin edebî söylemini belirginleştiren Halikarnas Balıkcısı'nın düşün ve yazın faaliyetleri, kendi yaşamının izlerini taşır. Tarihe, coğrafyaya ve kültüre olan tutkusunu insana ve insanlığa duyduğu inançla eserlerinde işleyen Halikarnas Balıkcısı, kimi zaman sığındığı kimi zaman da vatan bildiği tabiatla daima iç içedir.

Halikarnas Balıkcısı araştıran, soran, sorgulayan ve çözüm yolları sunan bir aydın olarak her şeyden önce insanın varoluşuna, yaşamın sürekliliğine ve geleceğe odaklanır. Kendi maddi ve manevi gelişimi adına her zaman yenilenme ihtiyacı duyan insan, doğası gereği daha iyiye ve daha güzele erişmenin yollarını aramıştır. Bu arayış, ideal bir insanlık düşüncesine kaynaklık etmekte ve uygarlık olarak tanımlanan insanın gelişim sürecini oluşturmaktadır. Ona göre uygarlık, tek bir insan düşüncesinden bütün insanlığa ulaşmayı hedefleyen; kendilikleriyle bütünü oluşturan bir bireşimdir. Sürekli bir ilerleme ve yenilenme gerektiren bu süreçte insan, bireyselden toplumsala ve oradan da evrensele yönelerek doğal bir gelişim göstermektedir.

Halikarnas Balıkcısı, Batı uygarlığının insanlığın gelişiminde ayırıcı ve öncü bir rolü olduğunu savunan görüşlerin karşısında durur. Her bir uygarlığı insanlığın gelişiminde bir merhale olarak değerlendirir. Ona göre Batı uygarlığı, diğer bütün uygarlıklar gibi insanlığın gelişimi ve aydınlık geleceği adına atılan adımlardan birisi olarak önemli ve değerlidir; ancak bu önem ve değer diğerlerininkinden daha ileri ya da daha üst seviyede değildir.

Eserlerinde bilinçli bir tercihle Akdeniz vurgusu yapan Halikarnas Balıkcısı, sadece Batı'nın değil tüm dünyanın dikkatini Anadolu'ya çekme isteğindedir. Çünkü ona göre Anadolu, sahip olduğu tarihî ve kültürel birikimle sadece Batı uygarlığına kaynaklık etmekle kalmamış; aynı zamanda uygarlıkların gelişim sürecinde bizzat rol almıştır. Bu bağlamda Halikarnas Balıkcısı Anadolu'yu merkeze alarak bireysel ve toplumsal sorunlara eğilmiştir. İnsanlığın gelişiminin insanın kendi varoluşsal gerçekliğinde aranması gerektiğini savunmuş; insana ve insanlığa duyduğu inancı, bağlılığı ve umudu yarınlara taşıma amacı gütmüştür.

Mavi Anadoluocular için ideal insan; hayatı günlük rutinlerden ya da sıralı bir akıştan ibaret görmeyen; soran, sorgulayan, müdahale ve mücadele eden, üreten; kendisiyle birlikte başkaları için de aynı düşünceleri taşıyan kişidir. Böyle insanlar, yaratıcıdır; her sorunun üstesinden gelebilirler ve hayatı tüm coşkusuyla birlikte yaşarlar. Her ne işle meşgul olursa olsunlar; daha iyisini, daha güzelini ve daha faydalısını yapmaya uğraşırlar. Hem kendi yaşamlarına hem de insanlığın gelişimine yenilik ve güzellikler katarlar. Mavi Anadoluoculara göre insan, tabiatın bir parçasıdır ve tabiatın bütün unsurlarıyla uyum içinde olmalıdır. Doğadaki bitkilere ve canlılara saygı duymalı, onlara sevgiyle yaklaşmalıdır.

Mavi Anadoluocular, insan ve tabiat arasındaki ilişkiye önem vermiştir. Onların kendilerine seçtikleri isme kaynaklık eden deniz, özellikle Halikarnas Balıkçısı'nın yapıtlarında özel bir yer işgal eder. Halikarnas Balıkçısı için deniz, tıpkı toprak gibi yaşamın kaynağıdır. İnsanları birleştiren, onlara özgürlük ve yaşama sevinci veren canlı bir varlıktır. Tabiatla uyum içinde yaşamayı becerebilen insanlar ise deniz insanlarıdır. Onun deniz insanları olarak kast ettiği kişiler sadece denizciler değildir. Hayatları zorlu ve mücadelelerle dolu olmasına rağmen şevkle, sevgiyle, coşkuyla ve tutkuyla yaşama bağlı olan; özgürlüğüne düşkün ve geleceğe umutla bakabilen insanlardır.

Mavi Anadoluçuluk Hareketi, az sayıda aydının benimsediği bir düşünce ve yaşam biçimi olarak kalmış; bilim, siyaset, sanat ve edebiyat çevrelerinde fazla rağbet görmemiştir. Yine de Mavi Anadoluçuluk Hareketi, Türk düşünce ve edebiyat tarihinde özgün bir hareket olarak yer edinmiştir. Mavi Anadoluocular; insanı, tarihi, coğrafyası ve kültürüyle birlikte Anadolu'ya farklı bir gözle bakılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Afacan, Aydın, *Şiir ve Mitolojya: Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Yunan ve Latin Mitolojyası*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ağaoğlu, Ahmet, “Münevver Zümre Meselesi”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ahmad, Feroz; Ahmad, Bedia T., *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971* Bilgi Yay., İstanbul, 1976.
- Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Aktaş, Şerif, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Aktaş, Şerif, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*, I. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- Akyıldız, Kaya, “Mavi Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.462-481.
- Akyıldız, Kaya, “Sabahattin Eyüboğlu”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 465-481.
- Akyüz, Kenan, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Akyüz Kenan, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri (1860-1923)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Alangu, Tahir, *Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman 2*, Asaf Ertekin Yayınları, İstanbul, 1965.
- Alatlı, Alev, *Battıya Yön Veren Metinler II: Rönesans/Protestan Reformu Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)*, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksekokulu, İstanbul, 2010.
- Alpkaya, Faruk, “Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 477-500.

- Arıkan, Zeki, “Cumhuriyet Döneminde Hümanizma Akımı”, *Bilanço 1923-1998: Siyaset-Kültür-Uluslararası İlişkiler*, haz. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I. Cilt, İstanbul, 1999.
- Arıkan, Zeki, “Orhan Burian’ın Tarihçiliğimize Katkısı”, *Denemeler Eleştiriler*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2004.
- Atabay, Mithat, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 531-532.
- Atabay, Mithat, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ataç, Nurullah, *Dergilerde*, YKY, İstanbul, 2000.
- Ataç, Nurullah, *Günlerin Getirdiği-Sözden Söze*, YKY, İstanbul, 2017.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, der. Nimet Arslan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (Söylev): Orjinal ve Günümüz Türkçesi ile*, Hukuk Kitabevi, 2018.
- Atay, Falih Rıfkı, “Öfke”, *Türk Dili İçin III Türk basınında Çıkan Türk Dili ile İlgili Makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Simge Yayınları, Ankara, 1999.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Baker, Ulus, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, *Yüzyıllık-Fragmanlar*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bâkiler, Yavuz Bülent, *1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası’nda sorgular, savunmalar*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2010.
- Başaran, Mehmet, *Büyük Aydınlanmacı Öğretmenim Hasan Âli Yücel*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bayındır Uluskan, Seda, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Bayrı, Mehmed Halid, “Hasbihal”, *Anadolu Mecmuası Latinize edilmiş tıpkıbasım*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011.

- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2003.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1992.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2017.
- Bezirci, Asım, *Nurullah Ataç: Eleştiri Anlayışı ve Yazıları*, Akşam Kitap Kulübü, İstanbul, 1968.
- Bora, Tanıl, “Adnan Menderes”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, VII. Cilt, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bora, Tanıl, “Türkiye’de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi: Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bora, Tanıl, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Burckhardt, Jacob, *İtalya’da Rönesans Kültürü I*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Devlet Kitapları, Ankara, 1974.
- Burian, Orhan, “Renaissance”, *Denemeler Eleştiriler*, Çan Yayınları, İstanbul, 1964.
- Burian, Orhan, *Denemeler Eleştiriler*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2004.
- Copeaux, Etienne, *Türk Tarih Tezi’nden Türk İslam Sentezi’ne: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çambel, Hasan Cemil, “Ege Medeniyetinin Menşesine Umumî Bir Bakış”, *Birinci Türk Tarih Kongresi- Konferanslar Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekaleti, İstanbul, (t.y.).
- Çavdar, Tevfik, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VIII. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- Çıkar, Mustafa, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- Çınar, Metin, “Dergâh Dergisi” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, V. Cilt, ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çınar, Metin, *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Demiralp, Oğuz, “Ahmet Hamdi Tanpınar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

- Demirel, Ahmet, “İsmet İnönü” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Deren, Seçil, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Deren, Seçil, “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Durgun, Sezgi, *Memalik-i Şahanedan Vatan’a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Elias, Norbert, *Uygurluk Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*, çev. Ender Ateşman, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 200.
- Elibol, Sadettin, “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Erhat, Azra, “Tercüme Bürosu”, *Cumhuriyet Dönemi Düşünce Yazıları Seçkisi*, Haz. Konur Ertop, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1998.
- Erhat, Azra, *En Hakiki Mürşit: Anılar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Erhat, Azra, *Homeros: Gül İle Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erhat, Azra, *İşte İnsan: Ecce Homo*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996.
- Erhat, Azra, *Mavi Anadolu*, Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- Erhat, Azra, *Mavi Yolculuk*, Can Yayınları, İstanbul, 2011.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Erhat, Azra, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- Erhat, Azra, *Sevgi Yönetimi*, Can Yayınları, İstanbul, 2003.
- Erhat, Azra; Eyüboğlu, Sabahattin, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, haz. Kemal Bek, Bordo Siyah, İstanbul, 2007.
- Ertem, Süha Oğuz, “‘En Soylu Vahşi’: Balıkçının Yaşam Yazısının Bugünkü Anlamı”, *Eleştirirken: Modern Türkçe Edebiyat Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

- Ertuğrul, Feyzullah, *Köy Enstitüleri Sistemi ve Düşündürdükleri*, Güldikeni Yayınları, Ankara, 2001.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Eyüboğlu, Sabahattin, *Mavi I: Söz Sanatları Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eyüboğlu, Sabahattin, *Mavi II: Görsel Sanatlar Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Eyüboğlu, Sabahattin, *Mavi ve Kara: Denemeler (1940-1973)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ferguson, Niall, *Uygarlık Batı ve Ötekiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul, 2012.
- Gariper, Cafer, “Bir Medeniyet ve Sanat Projesi Olarak Yahya Kemal’in Arayışlarının Yol Açtığı Yeni Bir Yöneliş: Nev-Yunanîlik”, *Yahya Kemal Beyatlı Ölümünün 50. Yılı*, ed. Kâzım Yetiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- Gökalp, Ziya, “İnkılapçılık ve Muhafazakârlık”, *Makaleler IX*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2016.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, MEB Basımevi, İstanbul, 1976.
- Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Gökberk, Macit, *Felsefenin Evrimi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- Göle, Nilüfer, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Guénon, René, *Doğu ve Batı*, Hece Yayınları, Ankara, 2010.
- Güney, Tansel, “Yahya Kemal Beyatlı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Günyol, Vedat “Türkiye’de Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Günyol, Vedat *Çalاکalem*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Günyol, Vedat *Gün Ola Harman Ola*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

- Günyol, Vedat *Günlerin İçinden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Günyol, Vedat *Orman Işırsa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.
- Günyol, Vedat *Yaza Yaza Yaşarken: Günlükler*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991.
- Günyol, Vedat, *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- Gürçağlar, Şehnaz T., *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Gürsel, Nedim, “Uygarlık ve Çeviri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Hacıbrahimoğlu, Işıl Çakan, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Halikarnas Balıkcısı, *Altıncı Kıt Akdeniz*, (haz. Şadan Gökovalı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.
- Halikarnas Balıkcısı, *Arşipel*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Halikarnas Balıkcısı, *Bulamaç*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Halikarnas Balıkcısı, *Çiçeklerin Düğünü*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- Halikarnas Balıkcısı, *Dalgıçlar*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Halikarnas Balıkcısı, *Deniz Gurbetçileri*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, haz. Azra Erhat, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Halikarnas Balıkcısı, *Ege'den Denize Bırakılmış Bir Çiçek*, der. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Halikarnas Balıkcısı, *Gençlik Denizlerinde*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.
- Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.
- Halikarnas Balıkcısı, *İmbat Serinliği*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
- Halikarnas Balıkcısı, *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

- Halikarnas Balıkçısı, *Merhaba Anadolu*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1997.
- Halikarnas Balıkçısı, *Ötelerin Çocukları*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Halikarnas Balıkçısı, *Parmak Damgası*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Halikarnas Balıkçısı, *Sonsuzluk Sessiz Büyür*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- Halikarnas Balıkçısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
- Halikarnas Balıkçısı, *Uluç Reis*, haz. Şadan Gökovalı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Türkçülük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 2012.
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- İlhan, Attilâ, *Hangi Edebiyat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnalçık, Halil, *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- İnan, Afet, *Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1982.
- Kabağaçlı Noonan, İsmet, *Halikarnas Balıkçısı'nın Kızından Anılar Akın Akın*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Kafadar, Osman, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kahraman, Hasan Bülent, “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kaplan, Mehmet, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- Kaplan, Mehmet, *Tevfik Fikret*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Kaplan, Mehmet, *Tip Tahlilleri*, Dergâh yayınları, İstanbul, 2001.

- Kaplan, Ramazan, *Klâsikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kara, İsmail, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985.
- Karacasu, Barış, “‘Mavi Kemalizm’, Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009,.
- Karacasu, Barış, “Cevat Şakir Kabaağaçlı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karaömerlioğlu, M. Asım, “Köy Enstitüleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karaömerlioğlu, M. Asım, “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karatepe, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Katoğlu, Murat, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Türkiye Tarihi Cilt 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyası-I*, Ayyıldız, Ankara, 1994.
- Kayaoğlu, Tacettin, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Kaynar, Mete Kaan; Barutçu, Zübeyir, *Yurt ve Dünya Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2014.
- Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Kılıç, Ahmet Fikret, *Sabahattin Eyüboğlu ve Türk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kirby, Fay, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Güldikeni Yayınları, Ankara, 2000.

- Koçak, Orhan, “1920 lerden 1970’lere Kültür Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kodaman, Bayram, *Cumhuriyetin Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Korkmaz, Zeynep, “Atatürk’ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 Bildirileri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- Korkmaz, Zeynep, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. Cilt, S. 629, TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- Kuruç, Bilsay, “Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Küçük, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar Ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Oktay, Ahmet, “Halikarnassos’tan Bodrum’a-Türkiye’de Hümanist Söylem’in Tarihçesi ve Ütopist Bir Aydın Hareketi Üzerine Not”, *Entelektüel Tereddüt*, Everest, İstanbul, 2003.
- Oktay, Ahmet, *Zamanı Sorgulamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Ortaylı, İlber, “Türkiye’de Klasik Çağın Algılanması” (Prof. Dr. Oral Sander’e Armağan), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LI. Cilt, S. 1, Ankara, 1996.
- Önal, İlknur Hatice, *Halikarnas Balıkcısı Cevat Şakir Kabaağaçlı Hayatı-Kişiliği-Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Özal, Turgut, *Turquie en Europe*, çev. Francis Lamand, Librairie Plon, Paris, 1988.
- Özlem, Doğan, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 452-464.

- Özman, Aylin, “Hasan Âli Yücel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem*, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Parla, Taha, “Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Semerci, Bekir, “Yeni Arayışlar “, *Köy Enstitüleri Amaçlar-İlkeler-Uygulamalar*, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- Sertel, Sabiha, *İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret*, Hür Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Sezen, Yümni, *Hümanizm ve Türkiye*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi I*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi II*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi III*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Suavi Aydın, “Batılılaşma Karşısında Arkeoloji ve Klasik Çağ Araştırmaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Şimşek, Sefa, *Halkevleri: Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Takış, Taşkın, “Hilmi Ziya Ülken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, III. Cilt, ed. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş II: Orta Çağ*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1986.

- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 1998.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Yahya Kemal*, Dergâh Yayınları, 2011.
- Tekgüç, Hüseyin Remzi, *Anadolu Türkleri Milliyetçiliği*, Yazarın Kendi Yayını, 1969.
- Tekin, Arslan, “Giriş”, *Anadolu Mecmuası Latinize edilmiş tıpkıbasım*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Tevfik Fikret, *Halûk’un Defteri, Rübâb’ın Cevâbı, Şermin ve Diğer Şiirleri*, haz. İbrahim Tüzer, Selçuk Atay, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.
- Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Timurtaş, Faruk Kadri, “Dili Sadeleştirmenin Sınırı”, *Türk Dili İçin II Türk basınında Çıkan Türk Dili ile İlgili Makaleler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları: 1944-1973, DP’nin Altın Yılları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Tol Göktürk, Eren Deniz, “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiyenin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tunçay, Mete, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiyat Araştırmaları*, VII. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- Türk, Hatem, *Bir Mavi Yolcu Sabahattin Eyüboğlu*, Serander Yayınları, Trabzon, 2012.
- Türkdoğan, Orhan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Türkeş, Alpaslan, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2000.
- Türkeş, Mustafa, “Kadro Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Türkeş, Mustafa, *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

- Türköne, Mümtaz'er, "İslamcılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Türköne, Mümtaz'er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Tüzün, Ahmet, "Balıkçı ve Anadolu Uygarlıkları", *Balıkçı'ya Merhaba: Halikarnas Balıkçısı Günleri*, Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 1999.
- Uğur, Necdet, *İsmet İnönü*, YKY Yayınları, İstanbul, 1995.
- Uğurcan, Sema, "Sabahattin Eyüboğlu Üzerine Bir Portre Denemesi", *Sabahattin Eyüboğlu Kitabı*, haz. Emel Koşar, Mühür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Mefhum Buhranı", *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İnsani Vatanseverlik*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ünver, Cennet, "Şevket Süreyya Aydemir", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, II. Cilt, ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yağcı, Öner, "Halikarnas Balıkçısı Aydınlığı", *Balıkçı'ya Merhaba Halikarnas Balıkçısı Günleri*, haz. Özgen Seçkin-Aydın Şimşek, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
- Yağcı, Öner, "Hasan Âli Yücel'in Birinci Türk Neşriyat Kongresi Kitabına Önsözü", *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Yazıcı, Nermin, *Halikarnas Balıkçısı'nın Eserlerinde Tabiat*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.
- Yeğen, Mesut, "Kemalizm ve Hegemonya?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yeşilkaya, Neşe G., "Halkevleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, II. Cilt, ed., Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yetkin, Çetin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Kilit Yayınları, Ankara, 2017.
- Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yörük Zafer, "Politik Psişe Olarak Türk Kimliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, IV. Cilt, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Yücel, Hasan Âli, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.

Yücel, Hasan Âli, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Yücel, Hasan Âli, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1971.

Yücel, Hasan Âli, *Türkiyede Orta Öğretim*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Zekiyan, Boğos, *Hümanizm (İnsancılık): Düşünsel İşlem ve Tarihsel Kökenler*, İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1982.

SÜRELİ YAYINLAR

“Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, No. 2, 3, 4, 1943.

“Adımlar”, *Adımlar Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Mayıs 1943.

“Başvekil Şükrü Saraçoğlu’nun Riyasetinde Teşekkül Eden İcra Vekilleri Heyetinin İç ve Dış Siyaseti Hakkında Beyanatı”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri I. Cilt (24 Nisan 1920–22 Mayıs 1950)*, haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

“Bir Avuç Acı Gerçek”, *Yücel*, Haziran 1948, XXIII. Cilt, S. 140.

“Bize Göre Türk Edebiyatı Tarihi”, *Yücel*, S. 58-59, Aralık-Ocak 1939.

“Dileğimiz”, *Ufuklar*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1952.

“Eğitim İdeali Olarak”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943.

“Gençliğin Güzel Galeyanı ve Komünistlikten Korunma Çareleri”, *Yücel*, S. 135, 1948.

“Heyecanlı ve İmanlı Genç Okuyucularımız Merak Etmesin”, *Yücel*, S. 82, 1941.

“Hümanizm Hakkında”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943.

“Memleketimizde Hümanizma Yazıları”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, 1943.

“Müşterek Yazımız”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 61, Mart 1940.

“Ön Sözü”, *Yücel*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1935.

“Önsöz”, *Tercüme*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, S. 52, Ankara, 1951.

“Türk Sanatının Ana Mayası”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 65, Temmuz 1940.

“Yeni Bir Terkip”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 31, Temmuz 1943.

“Yeniden Çıkarken”, *Yücel*, S. 1, Ocak 1950.

“Yücel Altıncı Yılına Girerken”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 61, Mart 1940.

Abadan, Yavuz, “Fikir Hareketleri”, *Ulus*, 28 Mayıs 1943.

Abadan, Yavuz, “Millî Hümanizmaya Doğru”, *Ulus*, 11 Haziran 1943.

Abadan, Yavuz, “Millî Hümanizma Işığında”, *Ulus*, 9 Temmuz 1943.

Abbagnano, Nicola, “Humanism, The Encyclopedia of Philosophy”, çev. Nesrin Kale, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, XXV. Cilt, S. 2, 1992.

Acar, Ayla, “Basında ‘Tan Olayı’ - 4 Aralık 1945”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, II. Cilt, S. 43, 2012.

Açık, Tansu, “Türkiye’de Hümanizm Tartışmalarına Bir Bakış”, *Toplum ve Bilim*, S. 98, Güz 2003.

Ağduk Gevrek, Meltem, “Yurt ve Dünya/1941–1944 1940’ların Solunun Ankara Çevresi”, *Toplum ve Bilim*, S.78, Güz 1998.

Akagündüz, Ümüt, “Yeni Ufuklar Dergisi’nde Batılılaşma ve Aydın Tartışması”, *Folklor/Edebiyat*, XVI. Cilt, S. 64, 2010.

Akagündüz, Ümüt; Yınlı Akagündüz, Seval, “Çok Yönlü Bir Fikir Adamının Geçmişe Bakışı: Sabahattin Eyuboğlu ve Tarih”, *Folklor/Edebiyat*, XVII. Cilt, S. 68, 2011.

Akalın, Şükrü Halûk, “Atatürk Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili*, S. 607, Temmuz 2002.

Akkaya, Bülent, “İnönü Dönemi Kültür Politikalarında Hümanizm”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012.

Akkaya, Şükrü, “Humanizmin Çıkışı ve Yayılışı”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V. Cilt, S. 2, Ankara, 1947.

Aktaş, Şerif, “1938-1943 Yıllarında Yayımlanan İnsan Mecmuası ve 2010 Yılında Biz”, *Türk Yurdu*, S. 285, 2011.

Akyıldız, Kaya; Karacasu, Barış, “Mavi Anadolu: Edebî Kanon ve Millî Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi”, *Toplum ve Bilim*, S. 81, Yaz 1999.

Akyüz, Kenan, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, Ankara, S. 196, 1986.

- Altınkaş, Evren, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S. 14, Güz 2011.
- Alver, Köksal, “Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III. Cilt, S. 1, Haziran, 2001.
- Andaç, Feridun, “Trajik Yazgısı Onu Yeniden Var Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1993.
- Andaç, Feridun, “Trajik Yazgısı Onu Yeniden Var Etti”, *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1993.
- Anday, Melih Cevdet, “Bir Düşünür”, *Yeni Ufuklar*, XX. Cilt, S. 234, Mart 1973.
- Anday, Melih Cevdet, “Yine Millî Edebiyat Meselesi”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 19, 1. Teşrin 194.
- Arslan, Mahmut, “Ziya Gökalp’te Kültür ve Uygarlık Anlayışı”, *Türkiye’de Sosyoloji-Ziya Gökalp Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 25-26 Ekim 2004.
- Aslan, Taner, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, S. 55, Aralık 2009.
- Atabay, Mithat, “Cumhuriyet Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009.
- Atabay, Mithat, “Cumhuriyet Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009.
- Ataç, Nurullah, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943.ss. 87.
- Ataç, Nurullah, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 4, Ağustos 1943
- Ataç, Nurullah, “Humanizma İçin”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1934.
- Ataç, Nurullah, “Humanizma”, *İnsan*, S. 2, 1938.
- Aydar, Hidayet, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II. Cilt, S. 1, Haziran 2016.
- Aydoğan, Bedri, “Servet-i Fünûn Döneminde Edebiyat Üzerine Oluşan Polemikler”, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII. Cilt, S. 7, Adana, 2013.
- Balcı, Meral; Karadeniz, Yeşim, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalef Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 57, Temmuz 2018.
- Başoğlu, Muzaffer Şerif, “Hümanizma Görüşümüz”, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, I. Kânun 1943.
- Baştınar, Zeki, “Büyük Türk Hümanisti Tefik Fikret”, *Adımlar*, S. 8, I. Kanun 1943.

- Bayrı, Mehmed Halid, “Asıl Hakikat”, *Anadolu Mecmuası: (Latinize edilmiş tıpkıbasım)*, haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Belge, Burhan Asaf, “Üniversitenin Manası”, *Kadro*, Ağustos 1932.
- Belge, Burhan Asaf, “Üniversitenin Manâsı”, *Kadro*, No. 20, 1933.
- Belge, Murat, “Mavi Anadolu Hümanizmi”, *Gergedan*, No. 7, Eylül 1987.
- Berbercan, Mehmet Turgut, “Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog Halikarnas Balıkçısı”, *ASEAD*, IV. Cilt, S. 11, 2017.
- Berk, İlhan, “Halikarnas Balıkçısı”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XLII. Cilt, S. 352, İstanbul, 1981.
- Berkes, Niyazi, “İrk ve İrkçılık”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 24, 1942.
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi (1-5 Mayıs 1939): Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları**, Maarif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1939.
- Bora, Tanıl, “Millî Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmî Metinlerde ‘Yunan Düşmanlığı’ Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?”, *Defter*, S. 32, 1998.
- Boran, Behice, “Sosyoloji Bakımından Humanizma”, *Yücel*, XI. Cilt, S. 66, Ağustos 1940.
- Bulut, Yücel, “Hasan Âli Yücel: İcraatları ve Eserleriyle Bir Eğitim Bakanının Portresi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI. Cilt, S. 12, 2008.
- Bulut, Yücel, “Türkiye’nin Çağdaş Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, S. 19, 2005.
- Burian, Orhan, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943.
- Burian, Orhan, “Humanizma ve Biz 3”, *Yücel*, II. Cilt, S. 64, Haziran 1940.
- Bülbül, Özlem, “Remzi Oğuz Arık ve Anadolu Milliyetçilik”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, VII. Cilt, S. 2, 2016.
- Cemal Süreya, “Dergiler”, *Papirüs*, S. 3, Eylül 1969.
- Cemgil, Adnan, “En Güzel Hediye: Klasikler”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 35, II. Teşrin 1943.
- Cemgil, Adnan, “Hümanizma”, *Yurt ve Dünya*, IV. Cilt, S. 36, Son Kanun 1943.
- Cemgil, Adnan, “Koyu Milliyetçilik Nedir?”, *Yurt ve Dünya*, V. Cilt, S. 41, 1944.

- Coşun, Recai, “Türk Aydınlanma Girişimi Olarak Turancılık Hareketi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 221, Nisan 2016.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Sakarya Basımevi, III. Cilt, Ankara, 1947.
- Çağlar, Behçet Kemal, “Halk Sanatının Zaferi”, *Yücel*, S. 73, Mart 1941.
- Çağlar, Behçet Kemal, “Sanatkârları Davet”, *Yücel*, S. 47, Ocak 1939.
- Çağlar, Behçet Kemal, “Sanatta Umumi Bir Tasfiye Lâzım”, *Yücel*, S. 60, Şubat 1940.
- Çavdar, Tuba, “İslâm Mecmuası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, 2001.
- Çelik, H. Seçkin, “Yücel-Öner davası ve ihmal edilmiş bir siyasal tartışma: Türkçe ders kitaplarında sosyalist-komünist probaganda iddiası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2017.
- Demirel, Tanel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, VII. Cilt, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Dikici, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2006.
- Diñcer, Hasan, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt Ve Dünya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, Kasım 2008.
- Dirlikyapan, Murat Devrim, “Kadro Hareketi ve Bir Kadro Kitabı Olarak Ankara”, *Erdem*, S. 66, 2014.
- Doğan, Mehmet Can, “Yücel Dergisinin Fikrî ve Edebî Tahlili”, *Gazi Türkiyat*, S. 3, Ankara, Güz 2008.
- Doğan, Mehmet, “1919-1923 Anadolu Hareketi ve Roman”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, S. 73, Ocak 1972.
- Duran, Hasan; Polat, Aydın, “Nurettin Topçu’da Milliyetçilik ve Anadolu Milliyetçiliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, Kütahya, 2010.
- Durgun, Şenol, “Türkmerkezli Yaklaşımdan Avrupamerkezli Yaklaşım Geçişte Hümanizma”, *Akademik Hassasiyetler*, II. Cilt, S. 4, 2015.

- Duru, Kâzım Nami, “Humanisma”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 17, Temmuz 1934.
- Elbir, Bilal; Karakaş, Ömer, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri”, *Turkish Studies*, S. 2/4, Sonbahar 2007.
- Emre, İsmet, “Yeni Türk Edebiyatında Kullanılan Bazı Kavramları Nesnelleştirme Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume 5/2, Bahar 2010.
- Ergül, Selim Temo, “Dil, Siyaset ve Edebi Eleştiri Bağlamında Mavi Anadolu Hareketi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, S. 19, Eylül 2014.
- Erhat, Azra “İnsanlık Yolu”, *Tamim*, 7 Mart 1961.
- Erhat, Azra, “Anadolu’yu Dile Getirmek”, *Yeni Ufuklar*, V. Cilt, S. 55, Aralık 1956.
- Erhat, Azra, “Halikarnas Balıkçısı”, *Yeni Ufuklar*, XXI. Cilt, S. 242, Kasım 1973.
- Erhat, Azra, “Hümanizma nedir, Ne değildir?”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.
- Erhat, Azra, “Yunan Eserlerinin Almanya’da Tercümesi”, *Tercüme*, I. Cilt, S. 1, 19 Mayıs 1940.
- Erişirgil, Mehmet Emin, “Eflatun’dan Evvel Felsefe-i İctimaiye”, *İctimaiyat Mecmuası*, No. 6, 1917.
- Eroğlu, Nuri, “Klâsikler”, *Yurt ve Dünya*, III. Cilt, S. 24, 30 1. Kânun 1942.
- Ertop, Konur, “İnsancı Bir Düşünce Adamı: Vedat Günyol”, *Varlık*, LXV Cilt, S. 1082, Kasım 1997.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, “Halikarnas Balıkçısı”, *Cumhuriyet*, 1973.
- Eyüboğlu, Sabahattin, “Emperyalizm ve Kültür”, *Yeni Ufuklar*, Kasım 1967.
- Eyüboğlu, Sabahtin, “Yeni Türk Sanatkârı Yahut Frenkten Türk’e Dönüş”, *İnsan*, S. 1, 1938.
- Fevzi Muhip, “İnandırın Akıl”, *Yücel*, I. Cilt, S. 4, Mayıs 1935.
- Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme ve Akıl”, *Yücel*, I. Cilt, S. 3, Nisan 1935.
- Fevzi Muhip, “Neo-Humanisme”, *Yücel*, I. Cilt, S. 2, Mart 1935.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, “Bizdeki Hümanizma Cereyanı ve Sokrat’ın Mevkii”, *Ulus*, 23 Temmuz 1943.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, “Ümanizmin iki Mânası”, *Millet Mecmuası*, Haziran 1943.
- Gökalp, Ziya, “Turan”, *Genç Kalemler*, S. 6, 22 Şubat 1910.
- Günay, Durmuş, “Üniversitenin Neliği, Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği”, *International Congress on Higher Education*, İstanbul, EDU 2004.
- Günyol, Vedat “Azra Erhat’ın Ardından”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

- Günyol, Vedat “Hümanizma Açısından İnsan”, *Yeni Ufuklar*, XXI. Cilt, S. 245, Şubat 1974.
- Günyol, Vedat “Sonsöz”, *Yeni Ufuklar*, XXIV. Cilt, S. 275, Kasım 1976.
- Günyol, Vedat “Yüreğimdeki Eyüboğlu”, *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1973.
- Hacısalihioğlu, Fuat, “Anadolucu Tarih Yazımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII. Cilt, S. 40, Ekim 2015.
- Hatipoğlu, Şevket Raşit, *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VII, XVII. Cilt, 14 Mayıs 1945.
- Holbrook, Victoria, “Batı’nın Tahayyülünde Türkiyeliler ve Yunanlılar”, çev. İ. Kaya Şahin, *Defter*, S. 32, 1998.
- Hülür, Himmet; Demirpolat, Anzavur, “Seçkincilik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Konya, 1999.
- İleri, Selim, “Halikarnas Balıkçısı’nda Doğa”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXXIII. Cilt, S. 292, İstanbul, 1976.
- Kabaağaçlı, Cevat Şakir (Hüseyin Kenan imzasıyla), “Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?”, *Resimli Hafta*, No. 35, 13 Nisan 1925.
- Kalafat, Yaşar, “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 32, Ankara, 2004.
- Kaplan, Mehmet, “Ziya Gökalp ve Yahya Kemal’e göre Malazgirt Savaşının mana ve Ehemmiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, XVII. Cilt, 1992.
- Karaböcek, Can, “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün*, S. 9, Ekim 2017.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri “Büyük Bir Kültür Eseri”, *Türk Dili*, XXI. Cilt, S. 220, Yıl 19, 1 Ocak 1970.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “İnkılâp ve Edebiyat”, *Kadro*, No. 25, 1934.
- Kasapoğlu, Aytül, “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelemesi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, XIV. Cilt, S. 1, Bahar 2011.
- Kaymaz, Nejat, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu ve Niteliği”, *Bellekten*, S. 160, Ankara, 1976.

- Kaynar, Mete Kaan; Ak, Gökhan, “Niyazi Berkes ve 1940’lı Yılların Sol Muhalif Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI. Cilt, S. 33, Güz 2016.
- Kâzım Nami, “İnkılâp Edebiyatı” *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 13, Mart 1934.
- Keskin, Yusuf, “Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Döneminde Ortaokul-Lise Tarih Programları ve Ders Kitaplarındaki Dönüşüm”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 30, Mayıs–Haziran 2012.
- Keyder, Çağlar, “A History and Geography of Turkish Nationalism”, *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ed. Faruk Birtek and Thalia Dragonas, London and New York: Routledge, 2005.
- Kılıç, Ahmet Fikret, “Sabahattin Eyüboğlu’nun Halk Kültürü ve Sanat Eserlerine Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2005.
- Kırkpınar, Leyla, “Türk Devrimi’nin Kültür Kuramı Açısından Bir Değerlendirmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/13, Güz 2006.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Necip Fazıl Diyor ki”, *Yeni Adam*, S. 261, 28 Birinci Kânun 1939.
- Kocatürk, Utkan, “Atatürk’ün Tarih Tezi: Bir Uygarlık Beşiği Olarak Orta Asya”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III. Cilt, S. 9, Temmuz 1987.
- Koçak, Kemal, “1930’lardan Sonra Tarih Anlayışında Gelişmeler”, *Çağdaş Eğitim*, S. 206, Ocak 1995.
- Köni, Yusuf Kazım, “Adımlar’ın Humanizma Anketi”, *Adımlar*, S. 2, Haziran 1943.
- Köy Eğitim Kanunu, *Resmî Gazete*, S. 3639, No. 3238, 24 Haziran 1937.
- Köy Enstitüleri Kanunu, *Resmî Gazete*, S. 4491, No. 3803, 22 Haziran 1940.
- Kurultay, Turgay, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, No.11, 1998.
- Kutluer, İlhan, “İslamcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII. Cilt, ss. 65-67, TDV Yayınları, İstanbul, 2001.
- Küçük, Sena, Türk Edebiyatında Mitoloji Arayışları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 37, 2017.
- Küçüka, Necip Ali, “Kültür ve Medeniyet”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 3, Nisan 1933.

- Lacombe, Olivier, "Adımlar'ın Humanizma Anketi", *Adımlar*, S. 3, Temmuz 1943.
- Lewis, Bernard, "Türkiye: Batılılaşma", çev. H. Topçuoğlu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXXVII. Cilt, S. 1, 1980.
- Meşeci Giorgetti, Filiz; Batır, Betül, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, VII. Cilt, S. 13-14, 2008.
- Mutlu Özçelebi, Betül, "Türk Edebiyatında Hümanist Eleştiri Anlayışının Temelleri", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları-ICANAS Bildiri Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Nayır, Yaşar Nabi, "Yaşar Nabi Diyor ki", *Yeni Adam*, S. 261, 28 Birinci Kânun 1939.
- Nuri Fehim, "İnsan Sevgisi", *İnsan*, S. 4, 1938.
- Oyut, Ziya, "Hümanizma", *Adımlar*, Yıl 1, S. 5, 1943.
- Özdemir, Orhan, "Mevlana ve Anadolu İnsancılığı", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Haziran 2015.
- Özden, Şinasi, "Sabahattin Eyüboğlu'nun Cevabı", *Varlık*, XIV. Cilt, S. 245, Yıl 11, 15 Eylül 1943.
- Özdenoğlu, Şinasi, "Hümanismanın Gerçek Mânası", *Yücel*, XIX. Cilt, S. 108, Ekim 1945.
- Özdenoğlu, Şinasi, "Hümanizmayı Yaratmak Meselesi", *Yücel*, S. 134, 1947.
- Özgü, Melahat, "Herder ve 'Humanizmayı Teşvik Mektupları' II", *Yücel*, XII. Cilt, S. 72, Şubat 1941.
- Özgü, Melahat, "Herder ve 'Humanizmayı Teşvik Mektupları' III", *Yücel*, XIII. Cilt, S. 74, Nisan 1941.
- Özgü, Melahat, "Herder ve 'Humanizmayı Teşvik Mektupları' I", *Yücel*, XII. Cilt, S. 68-69-70-71, 1. Teşrin 1940- 2. Teşrin 1940 - 1. Kânun 1940 - 2. Kânun 1941.
- Peker, Recep, "Ülkü Niçin Çıkıyor?", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 1, Şubat 1933.
- Ressam Ali Sami, "Güzel Sanatları İnkılaba Nasıl Maledebiliriz", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III. Cilt, S. 17, Temmuz 1934.
- Ressam Ali Sami, "Sanat Varlığımızda Resmin Yeri", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I. Cilt, S. 5, Haziran 1933.
- Rohde, George, "Adımlar'ın Humanizma Anketi", *Adımlar*, S. 4, Ağustos 1943.

- Sağlam, M. Halil, “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında “Rübab” Dergisinin Yeri ve Önemi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII. Cilt, S. 21, Haziran 2009.
- Sakın, Hasan, “Halikarnas Balıkcısı’nın Gülen Ada Hikâyesinde Mekânın Kullanımı”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VI. Cilt, S. 12, Nisan 2017.
- Samih Rifat, “Mavi ve Kara-Sabahattin Eyüboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi”, *Cogito*, S. 21, 1999.
- Sarp, Hatemi Senih, “İçtimaî Ümanizma”, *İnsan*, Yıl 1, S. 6, 1938.
- Sharpe, Kenan Behzat, Hellenism without Greeks: The Use (and Abuse) of Classical Antiquity in Turkish Nationalist Literature, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 5.1, Spring 2018.
- Sönmez, Fatma, “Hilmi Ziya Ülken’in İnsan Dergisinde Yayımladığı Sanat-Edebiyat Yazıları ve Çevirileri Üzerine” *Türk Yurdu*, S. 285, 2011.
- Şahin, Veysel, “Yahya Kemal’in Şiirlerinin Simge Kurgusu ve Görüntü Düzeyleri”, *Journal of Turkish Language and Literature*, II. Cilt, S. 4, Sonbahar 2016.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Sevgili Burian”, *Yeni Ufuklar*, II. Cilt, S. 15, Mart 1953.
- Şenol, Mahmut, “Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluçuluk Akımının Yeri, Mavi Gezi Teknelerinden Anadolu Kıyılarına Bakmak”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 6, S. 21-22, Yaz-Güz 2009.
- Toker, Şevket, “Edebiyatımızda Nev-Yunânîlik Akımı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1982.
- Toker, Şevket, “Türk Edebiyatında Nev-Yunânîlik” *Ege Edebiyat*, 26 Aralık 2008.
- Tokloğlu, Ceylan, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 84, Ankara, Kasım 2012.
- Tonga, Necati, “Anadolu Mecmuası (1924-1925) ve Anadoluçuluk Fikri Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Yurdu*, XXXI. Cilt, S. 285, Mayıs 2011.
- Tongul, Neriman, “Türk Harf İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004.
- Tökin, Füzûzan Hüsrev, “Bizde Hümanizma”, *Yücel*, No. 6, 1950.

- Tökin, Fûruzan Hûsrev, “Fatih Mehmet ve Rönesans”, *Yücel*, No. 7, 1950.
- Tökin, Fûruzan Hûsrev, “Yunan Kültürünün Kaynağı Anadolu’dur”, *Yücel*, No. 3, 1950.
- Tuncel, Bedrettin, “Tercüme Meselesi”, *Tercüme*, I. Cilt, S. 1, 19 Mayıs 1940.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Maksad”, *İnsan*, I. Cilt, S. 1, 15 Nisan 1938.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Medeniyetin Yürüyüşü”, *İnsan*, S. 2, 1938.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Tanzimat ve Hümanizma”, *İnsan*, S. 9, 1939.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Tanzimata Karşı”, *İnsan*, I. Cilt, S. 1, 15 Nisan 1938.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz”, *Türk Düşüncesi*, I. Cilt, S. 2, Ocak 1954.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Yunan Mucizesi”, *İnsan*, I. Cilt, S. 3, 15 Haziran 1938.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Yunan Mucizesi”, *İnsan*, S. 3, 1938.
- Vural, Mithat Kadri, “Ankara Çevresi”nin “Ötekileştirilme” Süreci Ve Dil-Tarih Tasfiyesi’nin İdeolojik-Düşünsel Arka Planı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XX. Cilt, S. 1, 2018.
- Vural, Mithat Kadri, “Siyasal Bir Hesaplaşma Olarak; Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davası”, *Yeniden İmece*, Yıl 8, S. 28, İzmir, Ekim 2010.
- Wallon, Henri, ““Millet Varlığı İçinde Klâsik Kültür Yalnız Birleştirici midir?”, çev. Hüsnü Baki, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8 “Hümanizma Sayısı”, 1. Kânun 1943.
- Wallon, Henri, ““Millet Varlığı İçinde Klâsik Kültür Yalnız Birleştirici midir?”, çev. Hüsnü Baki, *Adımlar*, Yıl 1, S. 8, 1. Kânun 1943.
- Yaşar Kemal, “Azra Erhat Üstüne”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.
- Yazıcı, Nermin, “Halikarnas Balıkçısı’nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilig*, S. 22, Ankara, 2011.
- Yazoğlu, Ruhattin, “Hümanizm ve Mevlâna”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IX. Cilt, S. 20, Erzurum, 2002.
- Yazoğlu, Ruhattin, “Hümanizm ve Mevlâna”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, IX. Cilt, S. 20, Erzurum, 2002.
- Yeşilova, Mustafa, “Halikarnas Balıkçısı”, *Merhaba Gazetesi*, Bodrum, 2 Kasım 1973.

- Yetgin, Duygu; Yılmaz, Aysel; Kozak, Nazmi, “Türkiye’de Turist Rehberliğinin Öncüsü: Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı)” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XIX. Cilt, Bahar 2018.
- Yetim, Fahri, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Isparta, 2008.
- Yiğitler, Şener Şükrü, “İki Cumhuriyet Bilimkurgusu: ‘Hülya Bu Ya...’ ve ‘Büyük Kukuriko’ Adlı Öyküler”, *International Journal of Social Science*, S. 24, Bahar 2014.
- Yoksulabakan, Refik, “Halikarnas Balıkçısı ve Romanları Üzerine Görüşler”, *Yazko Edebiyat*, Aralık 1981.
- Yücel, Hasan Âli, “Ön Söz”, *Tercüme*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, S. 1, Ankara, Mayıs 1940.
- Yücel, Hasan Âli, “Önsöz”, *Tercüme*, V. Cilt, S. 39-40, 19 Mart 1945.
- Yücel, Hasan Âli, T.C. Maarif Vekilliği, I. Maarif Şurası Çalışma Programı Konuşmalar, *Lahikalar*, Maarif Vekilliği Yayınları, Ankara, 17–29 Temmuz 1939.

TEZLER

- Akagündüz, Ümüt, *Yeni Ufuklar Dergisi Perspektifinde Türkiye’de Düşünce Hayatı (1952-1965)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Altınbaş Serezli, Güneş, *Turkish Humanism Project in the Early Republican Period*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Apaydın, Ümit, *Halikarnas Balıkçısı’nın Kurmaca Yapıtlarında Coğrafyanın Estetiği Olarak Mavi Anadoluculuk*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2015.
- Aslan, İlker, *Erken Cumhuriyet Döneminin Modernleşme Paradigmasını İnsan Dergisi Üzerinden Okuma Denemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Bahadır, Ziyet, *Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelemesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 1994.

- Bilgin Topçu, Ümmühan, *Anadoluculuk Hareketi ve Türk Edebiyatına Etkileri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Ankara, 1999.
- Çetin Sinop, Aysun, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Aydınlarının Mitolojiye Bakış Tarzı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993.
- Çınar, Metin, *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluocular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Demir, Şerif, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.
- Göktaş, Nazik, *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin Yeri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005.
- Göktepe, Fayıka, *Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Tercüme Dergilerinin Çeviri Sosyolojisi Açısından İrdelenmesi (1940-1946)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.
- Gürcan, Gürhan, *6-7 Eylül 1955 Olayları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- Hacısalıhoğlu, Fuat, *Türk Tarihçiliğinde Anadoluçuluk Düşüncesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- Karaer, İbrahim, *Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.
- Karakaş, Ömer, *Atatürk ve İnönü'nün İki Millî Eğitim Bakanı (Saffet Arıkan ve Hasan Âli Yücel) Döneminde Kültür Siyaseti (1935-1946)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

- Koç, Nurgün, *Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.
- Korkmaz, Selcan, *İnsan Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebî Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- Korkmaz, Tuğrul, *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2014.
- Korucu, Burcu, *Türk Hümanizmi'nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Öğün, Süleyman Seyfi, *Nurettin Topçu'nun Siyasal Düşüncesinde Milliyetçilik-Popülizm Etkileşimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1991.
- Özbek, Âdem, *Cevat Şakir Kabaağaçlı, Hayatı, Eserleri, Sanatı Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.
- Özçelik, Mehmet Hakan, *Atatürk Dönemi Faaliyetleri ile 1938-1960 Dönemi Hükümetlerinin Faaliyetlerinin Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- Özdemir, Gül Deniz, *Nurettin Topçu'da Din-Kültür İlişkisi ve Anadoluculuk Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- Özdilek, Hilmiye, *Tercüme Dergisi ve Türkiye'deki Çeviri Eleştirisi Serüvenine Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Özel, Emine, *Atatürk Dönemi Türk Eğitim Politikaları*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2007.

- Pakiş, Ahmet, *Kimlik ve Siyaset Bağlamında Anadoluculuk Hareketi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Salih Özkan, *1938-50 Arası Türkiye'nin Eğitim Kültür Politikası*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1996.
- Şeker, Kadir, *İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006.
- Torun, Elvan, *Yücel Dergisi ve Dergi Etrafında Gelişen Edebî Faaliyetler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
- Yiğit, Ali Ata, *Atatürk Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1923-1938)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1996.
- Yiğit, Ali, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.
- Yurttaş Özcan, Fatma, *Bir Aydın Hareketi Olarak Aydınlar Ocağı ve Türk Siyasetine Etkileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

GENEL AĞ

- “Üniversiteler Kanunu” *Resmî Gazete*, 18 Haziran 1946, s. 10779. (Erişim) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf>
- Bektaş, Cengiz, “Azra Erhat 2”, *Evrensel*. (Erişim) <https://www.evrensel.net/yazi/75254/azra-erhat-2>
- Cüneyd Okay, “Kabağaçlı, Cevat Şakir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim) <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabaagacli-cevat-sakir>
- Çetin, Nurullah, “Anadolu Kavramını Yeniden Sorgulamak”, *Yeni Mesaj*. (Erişim) http://www.mirhaber.com/haber.php?haber_id=48829
- Davutoğlu, Ahmet, “12 Yıl İçinde Cihan Devleti Olacağız”, *TGRT Haber*, Yayın tarihi: 25 Nisan 2011. (Erişim) <https://www.youtube.com/watch?v=WpQp0nvJtqI>

- Engin, Aydın, “Bir Kuşaktırlar: Mîna Urgan”, *Cumhuriyet*. 17.06.2000. (Erişim)
<https://core.ac.uk/download/pdf/84784463.pdf>
- Erdoğan, Recep Tayyip, “Dünya Beşten Büyüktür”, Birleşmiş Milletler 74. Genel Kurulu Görüşmeleri konuşması, *Anadolu Ajansı*, 24.09.2019. (Erişim)
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bmde-konustu-dunya-5ten-buyuktur/1592817>
- Erdoğan, Recep Tayyip, “İl Başkanları Toplantısı konuşması”, *Hürriyet*, 01.02.2012. (Erişim)
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-il-baskanlari-toplantisinda-konustu-19819372>
- Erhat, Azra, “İnsanlık Yolu”, *Tamim*, 7 Mart 1961. 4 Mayıs 2018. (Erişim)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/23589/001584231010.pdf?sequence=1>
- Ertop, Konur, “Usun ve Sevginin Kızı”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982. (Erişim)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44316/001523492006.pdf?sequence=1>
- Güney, Günay, “Mavi Yolcu Usta Azra Erhat Unutulmaz”, *Sanattan Yansımalar*. (Erişim)
<http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/gunay-guner/mavi-yolcu-usta-azra-erhat-unutulmaz/708/>
- Kaynaradağ, Arslan, “Ölümünün 15. Yılında Azra Erhat İnsancı Düşüncenin Unutulmaz Öncüsü”, *Cumhuriyet Kitap*, S. 389, ss. 10-11. (Erişim)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44190/001523495006.pdf?sequence=1>
- Okay, M. Orhan, “Beyatlı, Yahya Kemal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/beyatli-yahya-kemal>
- Ortaylı, İlber, Yeni Osmanlıcılık, Milliyet Pazar, 26.06.2011. (Erişim)
<http://web.archive.org/web/20150409113733/http://www.milliyet.com.tr:80/yeni-osmanlicilik/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.06.2011/1406764/default.htm>
- Saylan, Türkan, “Arada Bir: Ölümünün 10. Yılında Azra Erhat”, [Gazete kupürü], İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi (Envanter no.TT.523496), (Erişim)
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44193/001523496006.pdf?sequence=1>, 12.08.2018.

Saylan, Türkan, *Anılmaya Değer Bir Kişilik*, [Gazete kupürü], İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi (Envanter no. TT.523489), (Erişim) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/44184/001523489006.pdf?sequence=1>, 12 Haziran 2017.

Şentürk, Recep; Canatan Kadir, “İrkçilik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim) <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İrkcilik> (11.10.2019).

Tuncel, Metin, “Anadolu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim) <https://islamansiklopedisi.org.tr/anadolu#1-cografya>

Türk Dil Kurumu resmî web sitesi, tarihçe: (Erişim) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77

Türk Tarih Kurumu resmî web sitesi, tarihçe, (Erişim) <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/>

Yıldırım, Hasanali, “Türk Hümanistlerinin ‘Köken’ Arayışı Mavi Anadolu Hareketi”. *Türkiyede ve Dünyada Yarın Dergisi*, (Erişim) <http://yarin1ist.tripod.com/temmuz2002/36.htm>, 22.09.2016.

Not: Genel ağ kaynaklarının erişim bilgileri 24.04.2020 tarihinde kontrol edilmiştir.